

Leif Tengström

”MUSCHOVITEN ... TURCKEN ICKE OLIJK”

Ryssattribut, och deras motbilder,
i svensk heraldik från Gustav Vasa
till freden i Stolbova

Del II

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN THE ARTS

Leif Tengström

"Muschoviten ... Turcken icke olijk"

Ryssattribut, och deras motbilder,
i svensk heraldik från Gustav Vasa
till freden i Stolbova

Del II

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston vanhassa juhlasalissa (S212)
toukokuun 10. päivänä 1997 klo 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of
the Faculty of Humanities of the University of Jyväskylä,
in Auditorium S212, on May 10, 1997 at 12 o'clock noon.

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 1997

"Muschoviten ... Turcken icke olijk"

Ryssattribut, och deras motbilder,
i svensk heraldik från Gustav Vasa
till freden i Stolbova

Del II

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN THE ARTS 55

Leif Tengström

"Muschoviten ... Turcken icke olijk"

Ryssattribut, och deras motbilder,
i svensk heraldik från Gustav Vasa
till freden i Stolbova

Del II

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 1997

Editors
Kalevi Pöykkö
Department of Art History, University of Jyväskylä
Kaarina Nieminen
Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

URN:ISBN:978-951-39-9391-7
ISBN 978-951-39-9391-7 (PDF)
ISSN 0075-4633

Jyväskylän yliopisto, 2022

Kannen kuva on montaasi Suomen suuriruhtinaskunnan vaakunasta (KB D 400), värikuva XXV, ja Juhana III:n Salvatorkunniamerkin ketjusta (Archivo General de Simancas, Simancas, Valladolid, Espanja; M.P. y D. XI-59), värikuva XXII.

Pärmens bild är ett montage av storfurstendömet Finlands vapen (KB D 400), plansch XXV och Johan III:s Salvatorsordens kedja (Archivo General de Simancas, Simancas, Valladolid, Spanien; M.P. y D. XI-59), plansch XXII.

ISBN 951-34-0848-5
ISSN 0075-4633

Copyright © 1997, by University of Jyväskylä

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 1997

INNEHÅLL

Del II

III HERALDIKEN	7
KORT OM DE SVENSKA LANDSKAPSVAPNEN	9
SIGISMUND VON HERBERSTEINS VAPEN	12
SABELN I SVENSK HERALDIK FRÅN GUSTAV VASA TILL FREDEN I STOLBOVA	16
Tomas Jönsson [Ryting] [Gesterbysläkten]	16
Karelens vapen	18
Anders Nilsson till Talis [fi. Tali]	23
Linved Klasson [Sabelfana]	26
Jören Månsson [Nokia-släkten]	28
Hans Wachtmeister	29
Sabelhierta	30
Sabel	31
Peter Hertzig	32
Söfring [Severin] Sigfridsson till Tevala	33
Henrik Eriksson [Sabelstierna]	34
Axel Mårtensson	35
Sabelsköld	36
DET RAKA SVÄRDET	37
Justitia	39
Norra Finlands vapen [Satakunda vapen]	41
Eskert Lindormsson	44
Karelens vapen	44
Svante Sture	44
de la Gardie	45
Jöns Markusson	46
Westgöte [Vestgöte]	46
Sköldknektarna	46
Lood i Småland	49
JOHAN III:S SALVATORSORDEN	49
Agnus Dei	63
Lejonet	66
Krokodilen	70
Draken	71
"Relikskrinet"	85
STORFURSTENDÖMET FINLANDS VAPEN	94
NARVA	121
RIDDERLIGA ATTRIBUT	130
Södra Finlands vapen [Egentliga Finlands vapen]	130
Johans hertigvapen	134
Silfverhielm	136
RYSSEBÅGE	137

Ryssepil	143
Hans Bergersson till Västerby och Tjusterby	144
Hans Wachtmeister	145
RYSKT KAVALLERI	145
Savolax' vapen	156
Mats Gunnarsson till Harön	161
Johan Jonsson	163
Salomon Jönsson	163
Palm	164
DEN APOLLONISKA HANDBÅGEN	165
Johan Skytte	165
LÅNGBÅGE	167
ARMBORST	170
Dalpilen och Dalarnas vapen	180
Dahlepil	182
Smålands vapen	184
Skäkta	186
Simon Henrikssons [Oxhorn] vapen	188
Närkes vapen	188
Stråle	191
Monikkala-släkten[Knut Anderssons el Knut Skrifvares ätt]	192
Anders Svensson Stråle av Ekna	193
Gyllenstråle	193
Rosenbanér	194
ARMBORSTET OCH ARMBORSTPILEN SOM MILITÄRTEKNO- LOGISK, ETNOLOGISK OCH GEOGRAFISK PROPAGANDA	194
RYSSEHATT & RYSSEMÖSSA	195
Wartmann	199
Joakim Greffe	199
RYSSEHUVUD	203
Grönfelt	203
RYSKT GISSEL	211
Juusten	211
Rosencröell	215
RYSKA ÖVERLÖPARE	215
Aminoff	216
Zebetriooff [Zebetiojoff] och Apolloff	217
Baranoff	219
Mikita Kalitin	220
RYSK ÖRN	221
Diederick [Dirk] Bas' vapen	222
Rosladin	223
LAPPLANDS VAPEN	226
Konungariket Sicilien	226
Gotland	227
Lappland	228

EXKURS	256
Göteborgs stads vapen	256
SAMMANFATTNING	266
OTRYCKTA KÄLLOR	273
MUNTLIGA UPPGIFTER	285
ELEKTRONISK KÄLLA	286
TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR	286
SUMMARY	414
BILDFÖRTECKNING	425

III HERALDIKEN

1859 gör Victor Rydberg i företalet till *Den siste athenaren* ett inlägg i en svensk inrikespolitisk debatt mellan politisk liberalism och kyrklig konservatism där han för vidare arvet från den ovan anförda västerländska traditionen:

Finns ej tvenne grundtyper, till hvilka alla menckliga varelser kunna hänföras - en orientalisk och en västerländsk? ... Grunddraget i den orientaliska typen är den fromma undergifvenheten under de yttre magterna. Subjektet bildar sig efter den verld, det förefinner utom sig, hvilken det uppfattar som det oföränderliga uttrycket af den gudomliga viljan.¹

Nästan som Nationalencyklopedins definition av logikens dikotomi-begrepp uttrycks relationen mellan den österländska och västerländska människan: "som två tillsammans uttömmande och varandra uteslutande delklasser ... så att varje element i den ursprungliga klassen ingår i en av delklasserna men inget ingår i båda"².

I och med Gustav Eriksson Vasas tillskapande av en centraliserad förvaltning i Sverige blev en relativt konsekvent, och avsiktligt propagandisk heraldik möjlig att åstadkomma för den svenska, nationella kungamakten. Om inte förr, så från och med kung Göstas begravning, då den första serien svenska landskapsvapen tillkom, genomsyras den nytillskapade heraldiken, där det överhuvudtaget är tillämpligt, av en programmatisk, ovan illustrerad som en gripenbersk, dikotomi³. Denna möjlighet till en både latent och politiskt, militärt, kulturellt och geografiskt manifest meningsbärande heraldik blir ett statsintresse av största vikt för Erik XIV och Johan III. Karl IX och Gustav II Adolf finner det tydligt angeläget att föra denna tradition vidare, anpassad till den vid varje enskild tidpunkt rådande allmän- och kulturpolitiska situationen.

Stödd på den av bröderna Magnus "påvisade" gotiska ancenniteten hävdade Vasahovet implicit även ett tolkningsföreträde till symboliken i den

¹ V Rydberg (1859), s VI.

² *Nationalencyklopedin* IV (1990), s 585.

³ *Se ovan* del I, kapitlet "Bertel Gripenberg: 'Två arv'".

heraldik, som hade med goternas ursprung att göra. Detta gällde även de heraldiska uttrycken för relationen mellan Väst och Öst (i norr), Occidenten och Orienten, Sverige och Ryssland.

I Georg Normans "förslag till instruktion med avseende på prinsarne Eriks och Johans uppfostran" är historiska föredömen, som Salomon och David⁴, Alexander den Store⁵, Karl den Store och Maximilian I⁶ och den klassiska bildningen och det gemensamma europeiska kulturarvets betydelse⁷ starkt framhävda. Det är ur denna näringsrika jordmån som den svenska renässansheraldiken får sin inriktning, kraft och sitt uttryck.

Vi skall nedan granska denna heraldiks ikonologi av rysseattribut, och deras motbilder, tema för tema, element för element.

Vasahovet tillskapar en konsekvent heraldisk ikonologi, för att på heraldikens västeuropeiskt "universella" språk sprida uppfattningen att världens äldsta kungadöme, Sverige är Västerlandets värn i nordost mot det okristna, asiatiska Ryssland. Ryssland är en despotisk makt med en tyrannisk storfurste, som förslavar sitt eget och andra folk. Storfursten av Moskva är "en gudlös och fräck man, som ej gjorde skillnad på gudars och människors boningar, som brände och förstörde gudars bilder"⁸. Den moskovitiska storfursten lider av en kulturellt eller genetiskt betingad, obotlig hybris. Den hybris, som i den västliga kristenheten på dess *lingua franca* döptes om till *Superbia*, alla lasters drottning. "Han, en dödlig, trott sig vara alla gudars överman, ..." ⁹. En central del av det budskap man önskar bibringa den europeiska civilisationen är att denna kamp för "vår frihet, vår kristna tro och vår västerländska odling"¹⁰ bedrivs med framgång; att det är "lansens stålsmidda kraft som segerkrönes i kampen"¹¹ mot "bågens dyrkade drott"¹².

När denna granskning görs bör man hålla i minnet att tillskapandet av nya vapen hela tiden är frågan om mänsklig verksamhet och den här granskade perioden sträcker sig nästan över ett sekel. Utan ett explicit program har ibland missförstånd, avvikelser och felaktigheter inträffat. Vad jag hävdar är att ett implicit program kan uttydas av det heraldiska materialet från tiden, inte att man undantagslöst har tillämpat detta program.

⁴ *Konung Gustaf den Förstes Registratur XII (1538-1539) (1890), s 303.*

⁵ *Konung Gustaf den Förstes Registratur XII (1538-1539) (1890), s 317.*

⁶ *Konung Gustaf den Förstes Registratur XII (1538-1539) (1890), s 306.*

⁷ *Konung Gustaf den Förstes Registratur XII (1538-1539) (1890), s 316-317.*

⁸ Herodotos, *Historia VIII:109 (s 575)*. - Herodotos' *Historia*, fanns i Erik XIV:s bibliotek i två exemplar ("Concept till Inventarium öfver Konung Erik XIV:s Böcker; upprättadt den 27 September 1568", s 380-390 i *Handlingar rörande Skandinaviens historia 27 (1845)*).

⁹ *Aischylos, Perserna, v 749-750 (s 81).*

¹⁰ Marskalk Gustaf Mannerheim, Överbefälhavarens dagorder n:o 39, 24.12.1941 (Krigsvetenskapliga Centralbiblioteket, Helsingfors).

¹¹ *Aischylos, Perserna, v 154-158 (s 32).*

¹² *Aischylos, Perserna, v 556-557 (s 63).*

KORT OM DE SVENSKA LANDSKAPSVAPNEN¹³

Erik Jöransson Tegel skriver om förberedelserna för Gustav Vasas begravning:

Strax Konungh Gustaff war affsompnedt/ lät Hertigh Johan sigh wårda och bekymra/ om alt hwadh som til sins Salige Herfadhers Begraffningh och Lijkfårdh behoof war/ vthi Konungh Erichs frånwarelse/ på thet han mindre möda therföre haffua skulle. Och på samma tijdh och tima Konung Erich fick wetta/ om sins Herfadhers dödellige och salige affgång/ war han icke longt stadder ifrå Elffzborgh/ och strax wände om medh sin reesa tilbaaka vp åth Stockholm igen/ tijt han kom medh sitt följe vthi Sörgeträcht inrijdandes/ then 30. Novembris. Och togh Konung Erich thenna sin igen reesa på thet sättet före/ lijka som han ock medh thet samma syntes draga sin Erichsgathu/ som Lagh säger. Ty i alla Läger ther han hwilade/ hade han latet beställa och försambla Almogen för sigh/ medh hwilken han talade och til sigh hyllade."¹⁴"Therföre bleffue bægge Drotningers Lijk nw vthtagne aff Kyrkian [Stockholms Stadzkyrckies Sacristiga]/ och förde vppå Stockholms Slott then 8. Decembris, ther så wijdare bleff tilreedt hwadh som til Begraffningen behöffdes.¹⁵

Then 17 Decembris fördes then Salige Herrens Konungh Gustaffs/ och bægge Drotningers Lijk vppå Båår ifrå Stockholm/ och kome til Upsala på S. Thomae dagh/ som war then 21 Decembris, ther the tå i Domkyrkian/ vthi främsta Choret/ tillijka nedersattes/ vthi een härligh beprydh och muret Graff/ then medh Marmor och annan vthuggen dyr Steen sedhan förbättret bleff/ effter som thet vthi thenna dag är til at see och skåda.¹⁶

Hertig Erik återvände till Stockholm först den 30 november 1560, sedan han längs hela vägen låtit hylla sig som konung på vägen hem från Götaland, och den 17 december börjar likfärden från Stockholm till Uppsala. Han hade inga som helst möjligheter att under dessa omständigheter delta i förberedelserna för den stora manifestation som Gustav Vasas och hans två första drottningars begravning skulle bli.

Hertig Johan återvände till Åbo först efter Eriks kröning i Uppsala "på Petri och Pauli dag, som war den 29. Junii" och anlände således till Åbo i augusti 1561, efter en drygt tvåårig bortavaro.¹⁷

Efter att landskapvapnen tillkommit till Gustav Vasas begravning 1560¹⁸, och som Knut Pipping och jag tidigare hävdat, komponerats av hertig Johans, möjligen i samråd med Anders Larsson Målare,¹⁹ gjordes alla viktiga förändringar sedan Johan efterträtt sin bror som konung²⁰.

I motsats till de flesta andra forskare, vilka inte kunnat se någon enhetlig tanke bakom varken den äldre eller den yngre landskapsvapenserien, hävdade

¹³ Beträffande de svenska landskapsvapnen se K Pipping & L Tengström (1984) och där anförd litteratur samt C Nevéus & B J de Waern (1992).

¹⁴ E Jöransson [Tegel] (1662), s 414; se även dens (1751), s 3.

¹⁵ E Jöransson [Tegel] (1662), s 415.

¹⁶ E Jöransson [Tegel] (1662), s 415; se även dens (1751), s 3f.

¹⁷ E Jöransson [Tegel] (1751), s 3f; J W Ruuth (1923), s 138.

¹⁸ H Hildebrand (1905), passim; I Schnell (1941), s 5f; M Olsson I (1956), s 35f; K Pipping & L Tengström (1984), s 115f, 117; C Nevéus (1992).

¹⁹ K Pipping & L Tengström (1984), s 118.

²⁰ K Pipping & L Tengström (1984), s 122.

professor Pipping och jag att en sådan princip stod att finna i serien av landskapsvapen.²¹ Den äldre landskapsvapenserien skapades med undantag för Dalarnas, Södra och Norra Finlands vapen till Gustav Vasas begravning. Den yngre serien tillkommer dels genom att Erik XIV 1567 "förändrat och förbättrat" vapnen för Västergötland, Närke och Värmland av vilka endast Värmlandsvapnets nyskapelse bibehålls²² och de förändringar som Johan III låter göra i landskapsvapnen och som Ivar Schnell antar att skall ha gjorts till hans kröning den 10 juli 1569.²³

Fyra av de i riket centrala landskapen, Södermanland, Östergötland östan Stång,²⁴ Östergötland västan Stång²⁵ och Västergötland fick i den äldre serien ett majestätiskt djur, lejon eller grip, i sköldemärket och två andra centrala landskap, Uppland och Södra Finland, fick en maktsymbol. De periferare landskapen fick typiskt nordiska djur, Öland en hjort, Dal en tjur, Värmland en bäver; Gästrikland en älg, Hälsingland en bock, Medelpad en järv, Ångermanland en lax, Västerbotten en ren, Österbotten en mård; Norra Finland en björn och Tavastland en lo.²⁶

Fem landskap, av vilka fyra var gränslandskap, fick krigiska vapen i sina sköldemärken: Dalarna och Närke två korslagda arborstpilar, Savolax en skyterbåge och Karelen två mot varandra med sidovapen huggande beväpnade armar.²⁷

Pipping och jag hävdade att "tanken på rikets försvar givits sådana uttryck när dessa, de mest utsatta gränsbygderna, skulle få egna vapen"²⁸.

Som landskapsvapnen utformades kunde Gustav Vasas fyra söner, hertigarna Erik, Johan, Magnus och Karl, få likvärdiga hertigvapen.²⁹

Knut Pipping och jag försökte även påvisa Olaus Magnus' träsnitts betydelse för landskapsvapnens utformning. I företalet till *Historia om de nordiska folken* betonar Olaus starkt bildens informationsbärande och didaktiska styrka:

Framställningen genom bilder är ej blott i sig själv behaglig och bereder en synnerligen stor förströelse, utan har därjämte förmågan att i minnet kvarhålla förflutna händelser och att ständigt åter framställa dem för våra blickar. Än vidare

²¹ K Pipping (1983), s 385ff; K Pipping & L Tengström (1984), s 115f.

²² "K. Erich den 14:de har förändrat och förbättrat på Stockholms Slätt A:o 67 Wapnerne för Någre Swenske Provincier, Nembligen för Wästergötland, en blå grip udi hwit field, för Nerike ett förgylt korss medh 4 gule lillier udi blått fiäld, och en blå örn udi hwitt fiäld för Wermeland. (aff Secret. Rasmus Ludwichssons egenhendige annotation)" (Palmsköldska samlingen, vol 256, s 277, Uppsala universitetsbibliotek; I Schnell (1940), s 20f; 26f; K Pipping & L Tengström (1984), 122).

²³ I Schnell (1940), s 36; K Pipping & L Tengström (1984), s 120f, 122). - Beträffande dessa förändringar se K Pipping & L Tengström (1984), tabell på s 120-121.

²⁴ Östergötland öster om Stångån.

²⁵ Östergötland väster om Stångån.

²⁶ K Pipping & L Tengström (1984), s 116.

²⁷ K Pipping (1983), s 388f; L Tengström (1983), s 96ff; K Pipping & L Tengström (1984), s 116.

²⁸ K Pipping & L Tengström (1984), s 117.

²⁹ K Pipping & L Tengström (1984), s 117.

eggas vi genom åskådandet av tavlor i vilka lysande bragder framställas till att själva eftersträva berömmelse och att utföra stora värv.³⁰

De djur som valts att förekomma i de periferare landskapens vapen hade betydelse för landets försörjning och var typiska för landet som helhet: "högvilt som älg och hjort, pälsdjur som bäver, hermelin, mård, lodjur och järv; husdjur som gumse, bock, tjur och ren; och därtill lax"³¹. Alla dessa hade i detalj beskrivits av Olaus Magnus i *Historia om de nordiska folken*.³² De enskilda vapendjuren är inte att uppfatta som typiska just för det partikulära landskapet, utan det är uppsättningen av djur som helhet som är typisk för landet, vilket kommer till synes när en hel serie landskapsvapen uppvisas.³³

Olaus Magnus' uppfattning är en ciceronisk syn på historien som "*magistra vitae*" och "*lux veritatis*".³⁴

"Det finns ett starkt intresse i 1500-talskulturen för bildens förmåga att uppröra affekterna och samtidigt genom sin metaforiska kraft tillrättalägga en sakfråga i önskad riktning. Denna förening av emotionella och argumenterande effekter gör att humanisterna sammanställer speciella samlingar av retoriskt användbara "bilder", t ex Erasmus' *Similitudines*. Emblemsamlingarna växer fram ur denna retoriska praxis, vilket understryker att 1500-talets författare och bildkonstnärer egentligen arbetar utifrån och med hjälp av samma retoriska grundprinciper."³⁵

Som alltid i en retorisk framställning ger oss argumentationen och formen i högre grad besked om det avsedda auditoriets föreställningsvärld än om författarens.³⁶

Landskapsvapnen fick betydelse för bredare befolkningsgrupper senast genom Karl XI:s införande av uniformer för de olika regementen som upprättades genom indelningsverket. De indelta trupperna fick regementskännetecken, vilka byggde på landskapsvapnen, när de inte bestod av enbart själva landskapsvapnet.

Den serie finska landskapsvapen som 1734 målades av på nedre läktarbarriären i Finska kyrkan i Stockholm är mig veterligen det första dokumentet där man monumentalt vill ge uttryck för en gemensam uppfattning om Finland som en enhet. Genom målandet av dessa landskapsvapen ville man hugfästa minnet av sammankomster mellan riksdagsledamöter från Finland ur alla fyra stånden.³⁷

³⁰ O Magnus I (1909), s 3.

³¹ K Pipping & L Tengström (1984), s 119.

³² K Pipping & L Tengström (1984), s 119.

³³ *Jmf* I Schnell (1941), s 66f.

³⁴ S Alfons (1962), s 41.

³⁵ K Johannesson (1971), s 38.

³⁶ K Johannesson (1971), s 38.

³⁷ I motsats till vad vissa russomana historiker, som t ex Matti Klinge, vill hävda; "När vi vill förklara Finlands historia med ett enda datum, som då bäst sammanfattar hela historien dittills och därefter, bör enligt min uppfattning den 13 maj 1848 nämnas först." (M Klinge 1994-05-12). Därefter upprättas Klinge en "rangskala" [Klinges term] för händelser vilka kunde komma närmast Floradagen 1848, alla förstas datum efter 1808. *Jmf* även "perässähihtäjien perässähihtäjät", dessa eländets fullbordare, här exemplifierade av Stig-Björn Nyberg, som t ex skriver: "[Marta] Hirns upptäckt är

SIGISMUND VON HERBERSTEINS VAPEN

Som allmän bakgrund till sabeln som heraldiskt tema i tiden kan hjälmprydnaderna till Sigismund von Herbersteins vapen fungera.

Efter Sigismund von Herbersteins (1486-1566) första period som den tyskromerske kejsarens sändebud i Ryssland 1516-1518 förlämnar Karl V honom 4/1 1522 hjälmprydnader som tillägg till hans vapen³⁸ (fig 99):

Till höger:

ein mit Blätterkr. gekr. geharn. König (v. Spanien) mit Haar und Bart, ein goldbegrifftes Schwert in der Rechten und 4 g. Zepter in der Linken haltend,³⁹
"(Andenken an die Gesandtschaften Sigismunds, Freiherrn von Haerberstein an vier königliche Höfe)⁴⁰

eller med Sigismund von Herbersteins egna ord:

... vnnd dann aus der vordern Cron ein Prustpilldt eines gewappneten geharneschten Khünigs mit Rotem har vnnd Part, habennnd auff dem haubt ein guldin Cron, vnnd in der gerechten handnd ein Ploss Schwert; vnnd in der gelinkhen vier gulden Zepter; ...⁴¹

I mitten:

ein römischer Kaiser mit Krönungsornat und geschl. Krone, grauem Haar und Bart in g.-verziertem r. Mantel, in der Rechten ein g. Zepter, in der Linken der Reichsapfel tragend⁴²

medan beskrivningen i Sigismund von Herbersteins självbiografi lyder:

Ein Khaiserlich Prustpilldt mit ainem grawen har vnnd grawem Pardt vnnd ainer weissen Alb vnnd Rotter stoll, Enndris khreutzweise vber die Alb; vnnd dann ein Khaiserlichen Mantel, Rot vnnd golld gefarbt, darüber vornnen offen bekleidt hebenndt; auff dem haubt ain Khaiserlich Cron; vnnd in der gelinckhen ein Mayestat Apfi mit ainem gulden Creutz; ...⁴³

Till vänster:

ein russ. Zar, mit g.-begrifftem krummen Säbel rechts umgürtet, in weissem peltzbesetztem Rock mit r. Brustlitzen und Knöpfen, in der Rechten 3 g. Pfeile mit s. Spitsen und rechts r., links s. Gefieder und ein herabhängende g. Geissel, in der Linken einen g. Bogen haltend.⁴⁴

intressant och den stöder tydligt senare framlagda teser, bl a prof Matti Klinges, att begreppet Finland i modern mening inte existerade före 1809 och att det sålunda inte före föreningen med Ryssland fanns ett finskt fosterland. Fram till 1809 var Finland blott en del (östra rikshalvan) av konungariket Sverige." (S-B Nyberg (1994), s 8).

³⁸ S von Herberstein (1549) 1571, s 228; J Siebmacher 4:9, 1886, s 227; *Genealogisches Handbuch des Adels* A Band 1, 1952, s 207.

³⁹ *Genealogisches Handbuch des Adels* A Band 1, 1952, s 207.

⁴⁰ J Siebmacher 4:9, 1886, s 227.

⁴¹ S von Herberstein (1855), s 253.

⁴² *Genealogisches Handbuch des Adels* A Band 1, 1952, s 207.

⁴³ S von Herberstein (1855), s 253.

⁴⁴ *Genealogisches Handbuch des Adels* A Band 1, 1952, s 207. Friedrich Adelungs beskrivning, publicerad i S:t Petersburg 1818 lyder: "... auf dem linken die Gestalt eines russischen

von Herbersteins egen beskrivning finner vi i hans självbiografi:

weiter aus der hindern gulden Cron ein Prustpilldt eines Reyssen oder Moscouitters mit ainem lanngen, fürgespitzten grawen Part, habendt auff dem haubt ein hohes weiss hüetle, Colpackh genannt, vnnden Rundts herumb mit ainem Zobelln vberschlag, Präumbt vnnd bekhlaidt; mit ainem weissen Claidt mit Enngen Ermbln; das goller Rundt, hoch, auch von Zobelln, vnnd nach der Prust ab mit Rotten khneiffeln, wie dann söliches der gebrauch bey Inen ist; habenndt an dem gerechten Armb hanngen ein Plossen Säbel, vnnd in derselben gerechten hanndt, an dem vngenannten finger, ein gelbe Gaisel; halltenndt auch in derselben gerechten hanndt drey gefüdert Rot, weys vnnd gelb Pfeill mit gespitzten Eisen, vnnd in der gelinckhen hanndt ainen gelben hüernen, Tartarischen Pogen; ...⁴⁵

Så uppfattade "högsta internationella politiska forum"⁴⁶ ett rakt svärd resp kroksabel och "ryssebåge" och "ryssepil" och tog för givet att omvärlden förstod detta språk.

von Herberstein uppger i sin dedikationsskrift till första upplagan av *Rerum Moscoviticarum commentarii* (1549) att han fått uppgifter av dem, vilka tidigare skrivit om Ryssland: Olaus Gothus och Munsterus [Sebastian Münster].⁴⁷ Verket fanns både i Erik XIV:s och Johan III:s bibliotek.⁴⁸

Att det herbersteinska vapnet är att uppfatta som ett för heraldiken ovanligt stycke visas av att när Jacob Philipp Spener i *Insignium Theoria seu Operis Heraldici pars Generalis, Quae circa insignia, horum originem, scuta eorumque partitionens, metalla, colores, figuras, galeas, apices, aliasque scutorum appendices et consecraria studioso historiarum et vitae civilis nosse proficuum visum est, ex disciplina fecialium & moribus receptis exhibens* (1690) skall förklara sinister hjälmprydnad hänvisar han direkt till en viss sida i Herbersteins *Rerum Moscoviticarum Commentarii*.⁴⁹

Det von herbersteinska vapnet var välkänt bland den svenska adeln. I såväl Bengt Bryntesson Lillie av Aspenäs⁵⁰ (1568-1637), Johan Lilljes⁵¹ (1610-1671) och Catharina Christina Lillies⁵² (1655-1729) som Gustav Horns⁵³ (1592-1657) stamböcker hittar vi detta vapen inmålat. I den lilljeska stamboken har det utförts av Julius och Wolfgang Sigismund von Herberstein (plansch IX)⁵⁴. De

Grossfürsten in halber Figur, roth gekleidet, mit einer hohen Mütze auf dem Haupte, in der rechren Hand einen Säbel, eine Peitsche und drey Pfeile, ..." (Friedrich Adelung (1818), s 440). *Se även* P J Spener (1790), s 158f.

⁴⁵ S von Herberstein (1855), s 253.

⁴⁶ K Hildebrand 1898, s 13; I Andersson 1935, s 146.

⁴⁷ " ... I derived my information, not only from personal observation, but from accounts which were worthy of credit ..." S von Herberstein I (1851), s clxi; E Lundmark (1939), s 92.

⁴⁸ *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 27 (1845), s 385.

⁴⁹ J Ph Spener (1690), s 159.

⁵⁰ Y 82; Uppsala universitetsbibliotek.- Åke Davidsson antar att "boken synes vara bunden i Kraków på 1580-talet och den har med all sannolikhet överlämnats till hovmannen Bengt Lillie då han i konung Johan III:s följe besökte Reval 1589" (Å Davidsson (1981), nr 2 s 20). L Tengström (1986), s 500, fig 19 s 501.

⁵¹ Son till Bengt Bryntesson Lillie.

⁵² Dotter till Johan Lillie.

⁵³ Y 111; Kungl Biblioteket, Stockholm. L Tengström (1986), s 500, fig 20 s 502.

⁵⁴ Y 82; Uppsala unuversitetsbibliotek; L Tengström (1986), s 500f.

har även skrivit ovanskriften "*Tandem bona causa triumphat*", vilket tyder på att vapnets heraldiska buskap har diskuterats i relation till en relief på innergården till Stockholm slotts högslott.⁵⁵ Det von herbersteinska vapnet i Gustav Horns (plansch X) stambok⁵⁶ har målats av Wolfgang Sigismund von Herberstein.

Ovanskriften till miniatyren i den lilljeska stamboken ger vid handen att man nog inte nöjt sig med endast en torr muntlig blasonering av vapnet, vilket redan det skulle ha räckt för att ge vapnets, och i synnerhet hjälmprydnaderna, en entydig förklaring av elementen. Jag finner det rimligt att anta att man diskuterat de i vapnen ingående elementen och deras innebörd grundligt.

När von Herberstein lämnade Ryssland fick han i present den utstyrsel som syns i fig 100. Det finns en intressant parallell, av mindre eller större betydelse. När Johannes II 1432 kröntes till kung av Cypern, Jerusalem och Armenien efter sin fars Janus' död. I samband med kröningen lät han meddela den mamelukiska delegationen att han erkände mameluksultanen Al Ashraf Sayf al-Din Barsbay (1422-1428) som sin länsherre och vid detta tillfälle fick kung Johannes II av sultanen "a robe of honor of appointment".⁵⁷ Al Ashraf Sayf al-Din Barsbay hade 1425 invaderat Cypern, under ledning av emiren Taghribardi al Mahmudi. al Mahmudi tog kung Janus med sig till Kairo och denne tvingades att gå i segerprocessionen och måste knäböja och kyssa marken.⁵⁸ Till krigsbytet hörde bl a Cyperns kungakrona som hängdes upp i Barsbaymoskén.⁵⁹

I samband med kröningen betalade Johannes II även sin årliga tribut till sultanen och sände skänker till honom, bl a svärd.⁶⁰ Svärden var högt uppskattade gåvor eftersom det ofta var i lag förbjudet att exportera dem till muslimska makter.

Jmf fig 101 med bilden av von Herberstein iförd den kappa han fick av den ryske storfursten (fig 100).

I Wienupplagan från 1560 finns en inledande elegi om Sigismund von Herbersteins vapen under tecknad Petrus Paganus (1532-1576)⁶¹, Poeta Laureatus:

Elegia

Herberstainiacae cernens insignia gentis,
 Virtutis summum mente reuoluc decus.
 Vna fuit quondam, quarum nunc quinque videntur
 Cassis, & agresti parma notata traha:
 Helcia quaeque vides cristatae iuncta coronae
 Indicium priscae simplicitatis habent:
 At noua praeclaris surgens virtutibus aetas,
 Indomitibus iunxit corda animosa lupis.

⁵⁵ Se *nedan* kapitlet "Johan III:s Salvatorsorden".

⁵⁶ Y 111, Uppsala universitetsbibliotek; L Tengström (1986), s 500ff.

⁵⁷ D G Alexander (1985), s 83.

⁵⁸ D G Alexander (1985), s 82.

⁵⁹ D G Alexander (1985), s 82.

⁶⁰ D G Alexander (1985), s 83.

⁶¹ Peter Paganus [eg Dorfheilger] utämndes året därpå, 1561, till professor i diktkonst och historia vid universitet i Marburg.

Altera Castiiae turres duplicemq; colorem
 Addidit, & pictos vicit honore lupos.
 Quinetiam summi facies habitusq; Monarchae,
 Imperij signiws sunt veneranda sacri.
 Quid referem regem sceptris ferroq; potentem
 Impositum cultis quid diadema comis?
Aspicias vt curuo pharetratus acinace Moschus
Torqueat in fratres lumina glauca duos.
Spicula dextra gerit, digito prehendere flagellum
Armata est arcu laecua Borysthenio
 Adde coronatas galeas, gemmasq; coronis
 Insertas, magnum singula pondus habent.
 Scilicet ex humili stirps inclyta saepe parente
 Nascitur, & spretum tollit ad astra caput.
 Quis neget aruorum genus a cultoribus ortum,
 Qui traha principium nobilitatis erat?
 Quis neget hoc ipsum, ductu virtutis, auitis
 Splendidus signis emeruisse decus?
 Omnia cura potest, m labor improbus omnia vincit,
 Munera sollicito parta labore vigent.
 Sola valet duros virtus superare labores,
 Principibusq; suos conciliare viris.
 Illius auspicijs solidum venatus honorem
 Libera Sigsmundus iura Baronis habet.
 Nam quia consilijs promouit Caesaris acta,
 Munera Caesareo digna cliente tulit.
 Nec ,minus Augusti donum memorabile Regis,
 Testatur saluam tempus in omne fidem
Arma sed aduersi bellum minitantia Moschi
Significant longae dura pericla viae.
Quae Scythicas olim missus legatus ad oras
Pertulit irati dum mouet ora Ducis.
 Tanta molis erat, virtutis scandere callem,
 Tanta fortunam vincere molis erat.
 Frustra igitur titulos & summos quaeris honores,
 Quisquis es, & curas Sardanapale fugis.
 Consilijs opus est, quae rerum longior vsus
 Comprobat, heroe est vi quoq; mentis opus.
 Hac via virtutis tendentis ad ardua clauae
 Panditur, haec titulis ianua monstrat iter.
 Quam quisquis fuerit virtutis amore secutus,
 Herberstainiadum iure beandus erit.

Petrus Paganus beskriver von Herbersteins vapens vänstra hjälmprydnad med den vapenbärande ryske storfursten som "*moskoviten med sin krokiga sabel*" och "*den borysteniska bågen i vänster hand*" Moskovitens intention framgår också av Poeta Laureatus tolkning:

Men *den med krig hotande fientliga moskovitens vapen*, betecknar den långa vägens faror, vilka sändebudet [S von Herberstein] som en gång skickades till *de skytiska trakterna*, uthärdade, medan han var där rörde vid furstens anletsdrag [legatus ad Scythicas oras - ora Ducis].⁶²

⁶² Här kan det vara på sin plats att påminna om det Yaroslav V Domansky skrivit: "När Skytien och de forna skyterna upphört att existera på 200 talet e Kr återstod endast det en gång så förhatliga namnet, och det antogs av dem som slagit sig ned på deras forna områden, däribland de tidiga slaverna." (Y V Domansky (1979), s 14).

I Wien upplevde man, 1560, under det att det livländska kriget pågick, moskoviten, i "de skytiska trakterna", som hotande med krig. Moskovitens hot materialiserades i "den krokiga sabeln" och "den borysteniska bågen". I slutet av samma år dör Gustav Vasa och de brådskande förberedelserna för begravningen i Uppsala leds av hertig Johan och den första svenska landskapsvapenserien kommer till under hans ledning. Till dessa landskapsvapen hör både Karelens vapen med en anfallande brynjeklädd arm med en ryssesabel och Sävöax' vapen med en spänd ryssesåge med en rysssepil.

SABELN I SVENSK HERALDIK FRÅN GUSTAV VASA TILL FREDEN I STOLBOVA

Tomas Jönsson [Ryting] [Gesterbyläkten]

Thomas Jönsson [Ryting] är en av de första som i sitt vapens sköldemärke, eventuellt (se nedan), får en bjälkvis ställd sabel som huvudmotiv. Han blir "enligt uppgift"⁶³ adlad 1537, fick 13 juni 1538 livstids- och 4 november 1541 "evärdeligt frälse" på Gesterby i Kimito och Koivisto i Bjärnä⁶⁴ i Egentliga Finland och var slottsloven på Åbo slott 1535-1547.⁶⁵ Tomas Jönsson innehade den längsta sammanhängande befattningen som befallningsman på Åbo slott.⁶⁶ 1542 var han slottsloven på Stockholms slott.⁶⁷

En man, som 1540 med förevändning av att vara i Finland för att upphandla vargskinn, hade gripits, förhörts och dömt under tortyr och vars egentliga uppgift "var att uppvigla slottsbesättningarna till avfall från Gustav Vasa till förmån för Kristian II:s broder Hans. Prins Hans hade planer på att bli svensk riksföreståndare,⁶⁸ Kung Gustav skriver till slottsloven Tomas Jönsson:

tu och flere wåre Foughter skole vara fortencckte vdj, att forsterckie eder thet ytterste och beste j kunne, så ath wåre Slott och Fåster jw aldellis wäll bemannede och förwareded bliffua måge.⁶⁹

Tomas Jönsson är under sin tid på Åbohus livligt sysselsatt med bygnadsarbeten på slottet. 1544 utgavs kalk "Till nor Tornn til Södre Tornn til

⁶³ B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 85; J Samuelsson (1993), s 336.

⁶⁴ J Ramsay (1909-16), s 362; J W Ruuth (1923), s 118; J Samuelsson (1993), s 336. - Samuelsson nämner endast Gesterby i Kimito.

⁶⁵ J Ramsay (1909-16), s 362; J W Ruuth (1923), s 118; J Samuelsson (1993), s 336; L Tengström (1986), s 502.

⁶⁶ *Konung Gustaf den Förstes Registratur X* (1535), s 279; C J Gardberg (1959), s 82.

⁶⁷ X:96, s 116; Uppsala universitetsbibliotek; P Wieselgren, *De la Gardieska Archivet V* (1834), s 18.

⁶⁸ C J Gardberg (1959), s 84.

⁶⁹ *Konung Gustaf den Förstes Registratur XIV* (1543), s 130f; C J Gardberg (1959), s 84f.

porth Tornn och på Tijnnarna på werneth Sãm Thomas Jonss lade uppbyggia på nytt nedr I ffolboredh¹⁷⁰.

1546-1547 finner vi Tomas Jönsson i färd med att bygga "uppå nytt" borggårdslägerstallet på Åbo slott.⁷¹

Vi saknar både en kopia och avskrift av sköldebrevet, och har därför inte en exakt samtida blasonering av vapnet, men något senare beskrivningar har följande lydelse:

I röd sköld 2 stjernor i bredd och öfver dem ett hjärta, nedan en sabel; på skölden en öppen tornershjelm och på den ett rödt hjerta mellan två stjernor och under dem en sabel; kransen och löfverket af guld och rödt.⁷²

Jämför man ett sigill och en avritning av ett av Thomas Jönssons sigill upptäcker man en heraldisk egenhet som vi kommer att stöta på även längre fram. I sigillavtrycket i ett brev daterat den 10 juli 1546⁷³ pekar sabeludden åt sinister (fig 102), medan den i ett brev med datum Nouis den 17 juli 1540⁷⁴ pekar åt dexter. Flera exemplar på Thomas Jönssons vapen med sabelspetsen mot sinister finns i en *Slägt och vapen-bok*⁷⁵ från 1600-talet, *Peringskiölds extrakter av medeltida brev*⁷⁶, Erik Runell Palmiskiölds *Afritningar af de Wapen, som finnas i alla Kyrkor i Finland*⁷⁷ alla i Riksarkivet i Stockholm. Exempel på sabelspetsen mot dexter finns i handskriften X:9⁷⁸. Denna handskrift har Hans Gillingstam identifierat som en kopia av konungens sekreterares, Rasmus Ludvigssons, stora, försvunna släktbok⁷⁹. Ett sigillavtryck av en dextervänd sabel finns ett brev med datum 17 juli 1540⁸⁰, och av detsamma finns en avritning i Reinh Brocman, *Sigilla Reg. Preinc. Episcoporum Civitat, Communitat, Nobilium aliorumq. Celebrium Virorum* (fig 103)⁸¹, N Brocman, *Collectanea Heraldica*⁸², *Skokloster* 1, fol 72⁸³, i *Genealogiska samlingar af Daniel Tilas*⁸⁴, A A

⁷⁰ Riksarkivet, Helsingfors 497:88v; C J Gardberg (1959), s 72.

⁷¹ Riksarkivet, Helsingfors 501:52v; C J Gardberg (1959), s 154.

⁷² B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 85.

⁷³ Sjöholmsarkivet, Svenska pergamentsbrev i original; Riksarkivet, Stockholm; L Tengström (1986), s 502, fig 23 s 505.

⁷⁴ Stafsundsarkivet. Manuskript- och avskriftssamlingen, vol 21, Historiska handlingar; Riksarkivet, Stockholm; L Tengström (1986), not 86 a s 526. Detta brev har publicerats av Jan Liedgren i "Finländska brev ur Stavsunds arkiv", s 105-116 i *Histrisk Tidskrift för Finland* 51 (1966).

⁷⁵ Möjligen av Måns Bengtsson, *Genealogica* 46, Riksarkivet, Stockholm; L Tengström (1986), n 86a s 526.

⁷⁶ *Genealogica* 79, Riksarkivet, Stockholm; L Tengström (1986) n 86a s 526.

⁷⁷ *Skokloster* 1, fol 166, Riksarkivet, Stockholm; L Tengström (1986), n 86a s 526.

⁷⁸ Bl 33v; Under vapenteckningen finns texten Tomas Jönsson. befallningsman på Åbo slott 1544. Uppsala universitetsbibliotek; L Tengström (1986), n 86a s 526.

⁷⁹ H Gillingstam (1951), s 213; dens., (1960), n 6 s 85; L Tengström (1986), n 86 s 526.

⁸⁰ Nynäsarkivet, Riksarkivet i Stockholm.

⁸¹ KB D 251 (1767); Kungl biblioteket, Stockholm; L Tengström (1986), not 86a s 526.

⁸² *Collectanea Heraldica eller Heraldiska anteckningar vid genomgåendet af Originalbref serdeles afdelningen Miscellanea, som förvarades i Kongl. Antiquitets Archivo, uppsatte och efter tecknen i vapnen ordnade*, KB D 246; Kungl biblioteket, Stockholm; L Tengström (1986), n 86a s 526.

⁸³ E 8639, Riksarkivet, Stockholm; L Tengström (1986), not 86a s 526.

⁸⁴ Del II, fol 135, Samlingar till en matrikel öfver Ointroducerad Adel äldre än Riddarhusets inrätt., *Genealogica* 113, Riksarkivet, Stockholm; L Tengström (1986), n 86a, s 526.

von Stiernman, *Swenske Ointroducerade Adelige Ätters Wapen*⁸⁵ samt handskrift D 282⁸⁶ i Kungl Biblioteket i Stockholm. I samband med Linved Classons [Sabelfana] vapen kommer frågan om sköldemärkens olika riktning i samma persons vapen att diskuteras.

Henrik Eriksson till Lemo i Bjärnä, i Egentliga Finland, begärde 1606 att få föra Thomas Jönssons vapen åberopande att Thomas Jönsson var "hans faders syskonbarn"⁸⁷ Tilas skriver i sin anmärkning till Thomas Jönssons vapen:

Henrich Ericsson fick ock såå wapn med någon förändring, ock blef introducerad under namn af Sabelstierna Nr 206. Men hvad angår Thomas Jönsson, så lefde i K. Gustavs tid *Thomas Jönsson til Gesterby*, dock kallar Stiernman honom i sitt Höfdingaminne in parenthesi *Ryting*, pag 24. Och jag twiflar nog at detta är enahanda slägt.⁸⁸

Eftersom 'Ryting' på gammalsvenska betyder "en dart, daggert, eller poignard, att ränna fienden i buken eller sidan, om han lupit under det större geväret och kommit enom på lifvet"⁸⁹ kan man misstänka att vapenbilden är felaktigt framställd som en sabel. Carl Adlersparre har i rustkammarens och "Lilla Arklijs" inventarieförteckningar för år 1563, när kriget mot Danmark började funnit tolv *rytingar*.⁹⁰ Ordet 'ryting's innebörd kan också vara källan till Daniel Tilas' missförstånd; han har uppfattat 'Ryting' som ett släktnamn.

Karelens vapen

Sigismund von Herberstein beskriver ryssarnas skyddsbeväpning:

... *they generally have oblong coats of mail, sometimes double, a breast-plate, bracelets, a helmet, a lance, a hatchet, and a peculiar weapon in the hand, like a dagger, sharpened at each end,....* . The Russians load themselves, rather than protect themselves, with a great number of different kinds of weapons, ...⁹¹

Richard Chancellor överlots, för Sir Hugh Willoughbys expedition till Vita havet 1553, beskriver ryssarnas stridsutrustning:

Their armor is a coat of mail and a helmet; the coat of mail without is gilded or else adorned with silk, although it pertain to a common soldier; they have a great pride in showing their wealth. They use bows and arrows as the Turks do; they carry

⁸⁵ Del T: *Ätter som Existeradt Innan Riddarhusets inrättning wid år 1625*, X:110a; Uppsala universitetsbibliotek.

⁸⁶ Även dessa strödda heraldiska anteckningar har förre statsheraldikern C G U Scheffer attribuerat till Daniel Tilas (C G U Scheffer (1948), s 109.

⁸⁷ *Genealogiska samlingar af Daniel Tilas* II, fol 135, Samlingar till en matrikel öfwer Ointroducerad Adel äldre än Riddarhusets inrätt., Genealogica 113, Riksarkivet, Stockholm.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ [Fsv rytinger, isl. rýtingr, rýtningr] F A Dahlgren (1960), s 690f; se även Söderwall (1953-1973), s 660.

⁹⁰ C Adlersparre (1793), s 234.

⁹¹ S von Herberstein I (1851), s 104f [*min kursivering*].

lances also into the field. They ride with a short stirrup after the manner of the Turks; ...⁹²

En med Chancellors beskrivning samstämmig deskription finner vi i en annan samtida engelsk rysslandskännare och -resenärs kapitel "Of their mustering and levying of forces, manner of armor, and provision of victual for the wars", i *Of the Russe Commonwealth* ger Giles Fletcher en verbal bild av det ryska kavalleriets beväpning:

Concerning their armor, they are but slightly appointed. ... The under captains will have commonly some piece of armor besides, as a shirt mail or such like. Their swords, bows, and arrows are of the Turkish fashion.⁹³

A N Kirpicnikov skriver i sin uppsats "Russische Körper-Schutzwaffen des 9.-16. Jahrhunderts"⁹⁴ om den ryska användningen av ringbrynjor:

Zu ihrer beliebsten Schutzwaffe wurde der Ringelpanzer." ... "Die durchgehende Ausstattung der russischen Kriegsfolge (druzina) mit Ringelpanzern wurde jedoch bereits im X. Jh. als staatliche Aufgabe von den ersten russischen Fürsten aufgeworfen und bewerkstelligt."⁹⁵

Im XII. Jh. erlangten die Vorzüge der Russischen Ringelpanzer internationale Bekantheit. Im französischen "chanson de geste" wird der "bon haubert qui en Russie" erwähnt, und in der Livländischen Reimchronik werden in Zusammenhang mit den Ereignissen von 1218 und 1238-1242 wiederholt die schönen glänzenden Harnische (Brunje) aus Stahl und Gold der Nowgoroder verzeichnet." ... "Aber in Zusammenhang mit der Orientalisation der russischen Reiterei in den 70er Jahre des XV. Jh. erlangen die Ringelhemden unter dem Namen "Panzer" wieder ihre Popularität."⁹⁶

Petrus Petrejus skriver i fjärde boken av sin *Sciographia* om det ryska kavalleriets skyddsbeväpning:

Vthi krigh bruka the förnämsta Muskowiter på sigh Pantzar skortar/⁹⁷

och om duellen i Ryssland:

ther mz/ när the komma fampnen medh hwar annan tilsamman/ kunna the skamskära hwar annan tilsamman/ och hugga igenom *Pansarskiorterna*/ och skona ingen leem på kroppen⁹⁸

⁹² R Chancellor ((1589) (1968), s 28. Jmf Matti Klinge: "I Karelens vapen avbildas motställt den harnesklädda arm, till heraldiskt höger hållande ett rakt svärd, en i brynja känd arm som håller en österländsk sabel. Dessa senare kännetecken syftar klart och tydligt på tatarerna dvs mongolerna, från vilkas välde Rysslands kärnområden endast helt nyligen hade befriats" [Min översättning av: "Siinähän [Karjalan vaakunassa] on haarniskoitua, heraldisesti oikealla olevaa, suoraa miekkaa vastassa itämaista sapelia pitävä rengaspaitaan verhottu käsi. Nämä jälkimmäiset tunnusmerkit viittaavat varsin selvästi tataareihin eli mongoleihin, joiden vallasta Venäjän ydinalueet vain melko lyhyen aikaa sitten vasta olivat vapautuneet"] (M Klinge (1981), s 254).

⁹³ G Fletcher ((1591) 1968), s 183f.

⁹⁴ *Waffen- und Kostümkunde* 3. Folge 18 (1976:1), s 22-37.

⁹⁵ Ibid s 26.

⁹⁶ Ibid, s 26.

⁹⁷ P Petrejus (1615), Fjärde boken, s 9.

⁹⁸ P Petrejus (1615), Femte boken, s 25 [min kursivering].

.Sabelns framgång efter c år 1000 e Kr som huggvapen i öst förklarar Peter Paulsen med att ringbrynjan hade fått en större spridning.⁹⁹

Fig 104 visar en uzbekisk ringbrynja, och två sablar, samt en rund sköld.

En polsk ringbrynja i Skoklostersamlingen¹⁰⁰ visar att dess beställare velat försäkra sig om att han inte blir tagen för en "hedning" och därför i huvans nacke låtit göra ett kors av mässingsringar (fig 105).

.....

Die ältesten ausführlichen Zeugnisse, die die volle Ausrüstung von Kriegerabteilungen aufzählen, stammen aus der Mitte des XVI. Jh. und lassen darauf schliessen, dass mindestens 2/3 des Reiterheeres mit Metallschutzwaffen ausgerüstet waren. Das zeugt von einer hohen Entwicklung der "Harnischproduktion". Es ist bekannt, dass in den 90er Jahren des XV. Jh. die Moskauer "Panzer" bei den orientalischen Kaufleuten viel gefragt waren.¹⁰¹

Fördenskull må de, som gå till de otrognas länder, först erbjuda dem frid och tro och frihet, och om de otrogna icke taga emot deras råd och förmaningar, då bör man lyfta rättvisans nitälskande hand mot dem.¹⁰²

Riksarkivarie K A Bomanssons karakteristik av Karelens vapen torde fortfarande vara oöverträffad:

Karelens vapen är med all sin anslående enkelhet så sinnrikt uttänkt, återgifver så förträffligt den tanke det symboliskt vill uttrycka, att det väl må kallas ett heraldiskt mästestycke, som ej lätt torde finna sin like, ännu mindre vara öfverträffadt. Jemte sitt ovanliga heraldiska värde, eger detta vapen ett synnerligt historiskt intresse och är, kunde man säga, ett litet helgjutet stycke historisk bildskrift. Det erinrar om de envisaste och olycksdigraste strider, som utkämpats på Finlands jord, om skoningslösa härjningar och upprörande våldsgerningar i våra östra gränsbyggder. Det är under ett halft årtusen mellan Sverige och Ryssland förda kampen om Karelens besittning, som detta landskaps vapen så mästerligt betecknat genom en svensk och en rysk arm, inbegripna i en häftig strid om en mellan dem stäld krona, föreställer Karelens.¹⁰³

⁹⁹ P Paulsen (1956), s 126.

¹⁰⁰ Skoklosters slott, inv nr 6853.

¹⁰¹ A N Kirpicnikov (1976), s 34.

¹⁰² VIII. 40. Birgitta III (1958), s 295.

¹⁰³ K A Bomansson (1889), s 311. Det som för en heraldiskt kunnig person, som statsarkivarie Bomansson är "ett heraldiskt mästestycke" och för den som kan läsa bilder är "ett litet helgjutet stycke historisk bildskrift" blir för Matti Klinge "alltför billig politisk samtidspropaganda" (M Klinge, "Finlands vapen, symboler och nationsbyggande" *Historisk tidskrift för Finland* 1983:1, s 63). - Klings uppfattning om 1500-talets emblemik och heraldik motsägs av expertisen: "Emblematic images in various settings often served as vehicles for political satire and government propaganda" (D Russell (1995), s 197); "When thoughts and prejudices become stereotyped, they seek the fixed expression and convenient reference of a visual symbol" (R J Clements (1960), s 33). - Matti Klinge: "Jos "Suomen ja Karjalan suuriruhtinaan" vaakunassa olisi haluttu viitata Venäjään eli Moskovaan, olisi sitä varten täytynyt kehittää toisenlainen symboli. Käyrämiekka puhui Euroopan aatelille, jota varten vaakunoita suunniteltiin, muuta kieltä: se tarkoitti mongoleja ja turkkilaisia, uskonvihollisia" [Om man i "storfurstens av Finland och Karelens" vapen hade önskat åsyfta Ryssland eller Moskva, hade man varit tvungen att därtill utveckla en annan symbol. Krumsabeln talade till den europeiska adeln, för vilken vapen utarbetades, ett annat språk: den stod för mongoler och turkar, trosfienderna] (M Klinge 27/8 1981). - "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimaisessa

Professor J R Hale skriver om harnesket som symboliskt uttryck:

The spectacle of armoured man on armoured horse was the most riveting personalized image of conflict before the masked riotpolice of today.¹⁰⁴

I Karelens vapen (fig 106 a & 106 b) står den harnesklädda, västerländska armen enligt principen *pars pro toto* för den av professor Hale beskrivna tungt beväpnade kavalleristen, medan den till heraldiskt vänster framträngande ringbrynjeskyddade armen med sabel att "Hybris' våldsamme son"¹⁰⁵ med "all Asiens styrka"¹⁰⁶ överskridit gränsen mellan Asien och Europa. Med heraldikens uttrycksfulla språk har vapnets upphovsman gett den heraldiskt läskunnige alla nödvändiga ledtrådar för att förstå utgången av striden. Västerlandets raka svärd har ostentativt ställts till heraldiskt höger och klart indikerat att den går segrande ur striden om herraväldet över landskapet.¹⁰⁷

Till sitt bröllop i Västerås den 21 februari 1585¹⁰⁸ med Gunilla Bjelke lät Johan III tillverka krona, spira och äpple för kröningen av sin blivande drottning. Rudolf Cederström påpekar att det "att en icke regerande drottning bar äpple synes ha varit en svensk specialitet".¹⁰⁹ Såväl Gunillas drottningkrona som hennes spira besattes bl a med "Careliske Rubijner". Stenarna var inte rubiner, utan "ovanligt klara granater" från de 1582 nyupptäckta fyndigheterna

historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tällöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei" [Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var kristen och vem som inte var det] (M Klinge (1981), s 254f). - "Sanoma oli turkkilaisvaaran aikakaudella kristityille selvä" [Budskapet stod under turkfarans tid klart för de kristna] (M Klinge (1981), s 255) - Under sovjettiden gjordes i Litauen försök att hävda att Litauens vapen var inlånat från Ryssland (R Mazeika (1995), s 300). Trots att Finland inte, som Litauen, var en ockuperad stat och påtvingad status som sovjetrepublik, gjorde professor Matti Klinges försök i samma riktning, dvs att russifiera landskapet Karelens och storfurstendömet Finlands vapen (M Klinge (1981-08-02); (1981-08-27); (1981)): "Karjalan vaakuna on nähtävästi itäistä novgorodilais-venäläistä perua, ja sen sanoma on kristittyjen ja tataarien välinen taistelu" [Karelens vapen är uppenbarligen av östligt novgorodskt-ryskt ursprung, och dess budskap är kampen mellan de kristna och tatarerna] [min översättning] (M Klinge (1981), s 253-254).- För att tala med Peter Linehans ord: "...., past history was being pressed into the service of present politics" (P Linehan (1982), s 163).- Klinges tanke bör förpassas till en mental slutförvaring på något museum för politisk opportunist. Hans "hypotes" är fullt i klass, och helt i linje med, riksdagsman, minister Eino Uusitalo [inrikesminister 1971, 1976-1982] förslag om att göra dagen för slutandet av Vänskaps- säkerhets- och biståndspakten med Sovjetunionen till en andra nationaldag i Finland.

¹⁰⁴ J R Hale (1985), s 96.

¹⁰⁵ Herodotos, *Historia*, VIII:77 (s 563); L Tengström (1987), s 500.

¹⁰⁶ Aischylos, *Perserna* v 12 (s 24); L Tengström 1987, s 500.

¹⁰⁷ Professor Matti Klinge blottar sin brist på kunskap om heraldikens elementa när han skriver om svärdet och sabeln i Karrelens vapen respektive Storfurstendömet Finlands vapen: "Käyräsapelihan siirtyi tasavertaisesta alistettuun asemaan lejonan poljettavaksi." (M Klinge, *Helsingin Sanomat* 1981-08-27) [Krumssabeln förflyttades från en likvärdig position till en subordinerad position genom betrampas av lejonet] [min översättning].

¹⁰⁸ AE Girs (1745), s 99.

¹⁰⁹ R Cederström (1942), s 150.

i Kides [fi. Kitee]. Kronan tillverkades i all hast av konungens guldsmed och myntmästare, nederländaren Gillis Coyet d ä, medan spiran tillverkades av Coyets landsman och blivande svärson, Antonij Grott d ä [skrivs ibland Grooth, Croot, Krook].¹¹⁰

Drottning Gunillas krona är sedan länge förkommen¹¹¹ och spirans "Careliske Rubijner" ersattes, troligen till Kristina d ä:s kröning, med diamanter, men själva spiran är bevarad.¹¹²

Den omständigheten att drottningens "kronjuveler" kommer från Karelen förklaras inte enbart med att fyndigheterna i Karelen var nya och att det där funna kristalliserade silikatmineralet var så klart att det betecknades som rubin. En så symbolmedveten person som Johan III har nog lagt såväl symboliska som pretentiva aspekter på valet av juveler till drottningens krona och spira. Att Johan III tog ädelstenar på fullt allvar, även utöver deras pecuniära potens, visas av det brev han skriver sin son, Sigismund [Zygmund] III (1566-1632) av Polen, den 6 november 1588:

Vidare efter thet, at någre ädle Stenar äre gode emot Pestilentien, så hafve vi ock förnummit, at ibland andra skola Smaragder och Hyacinter hafva en stor kraft, och förenämnde Hyacinter äntå mer än Smaragder, ändock de uti värde agtas mindre. Råde förthenskull, at vår käre Son ville beflita sig om någre Hyacinter, ju flera och större ju bättre, hvilke vår käre Son altid kan draga på sig nära lifvet, emedan thet är aldeles et godt och försökt preservativum. Så är ock Enhörning god emot Pestilentien, så väl som annan fögift och sjukdom. Såsom ock icke heller Contra-Oppositum och annat sådant utan Enhörning kan tilredas, begäre vi faderligen och kär. vår käre Son ville sända oss något theraf med första bud, som här emellan går efter vi på thenna tid slätt intet hafve theraf.¹¹³

Kriget mot Ryssland pågick för fullt och strider fördes på båda sidor om Finska viken och inte minst i Karelen. I enlighet med prof Pippings och min tidigare framförda hypotes om att programmet för rikets landskapsvapen och även "åtminstone somliga av landskapsvapnen komponerats av Johan"¹¹⁴ är det rimligt att anta att Johan med valet av juveler till drottningens regalier velat understryka såväl sina maktanspråk i Karelen som det höga pris som landet fått betala för besittandet av landskapet, det som riksarkivarie Bomansson så värtaligt beskrivit.

Frågan är om inte de röda stenar vilka Johan III fick bära med sig på både sin spira och en ring i sin grav i Uppsala domkyrka också är granater från karelska Kides [Kitee].¹¹⁵

¹¹⁰ R Cederström (1942), s 151; S Strömbom (1943), n 2 s 80.

¹¹¹ Redan vid den inventering som hertig Karl lät göra fyra dagar efter konung Johans död förklarade drottningen att "Cronen war tillförene sönderslagen" (R Cederström (1942), s 151).

¹¹² R Cederström (1942), s 152.

¹¹³ C C Gjörwell (1766), s 713.

¹¹⁴ K Pipping & L Tengström (1984), s 118; se även här *ovan* kapitlet "Kort om de svenska landskapsvapnen".

¹¹⁵ T Lenk (1956), s 153. - Den tyska medeltidens produktivaste diktare, Konrad von Würzburg (+ 1287) beskriver Sankt Georgs vapensköld på följande sätt:
ein rotez kriuz da für gie,
daz des schiltes ort bevie:
daz kriuze was wol spanne breit,

Anders Nilsson till Talis [fi. Tali]

Anders Nilsson till Talis, som varit slottsloven på Nyslott¹¹⁶ blev av Gustav Vasa den 27 april 1553 utnämnd till fogde på Kivinebb skans med motiveringen att Henrik Claesson (Horn) och Nils Boije "lathe forstå thet samme Anders haffwer mångenstedz wancket vdi fremmende landh och ther sine saker sså achtet, att han wäll är förfaren och till sådane befallning förthenskuuld icke oduglig &c"¹¹⁷. Gustav Vasa skickade 1554 Anders Nilsson en "skamplun" på det befästningsverk som skulle byggas på Kivinebb och befalldes denne att försvara gränsen och "säga nej till orätt".¹¹⁸ Samma år gjorde Anders Nilsson ett infall i Ryssland¹¹⁹, vilket tilltag oroade konungen "efter det rykte som här i Finland går, att ryssarne skole vilja göra något infall uppå Finland för Anders Nilssons röveri skull"¹²⁰. Anders Nilsson infann sig i Stockholm 1555 för att stå till svars för sitt handlande inför kungen, men blev sitt tilltag till trots den 27 oktober 1555 i Viborg utnämnd till hövitsman för det "nyssantagna finska fotfolket"¹²¹. Han blev den 1 juni 1561 utnämnd till ryttmästare över "skyttarne i hela Finland"¹²² (det finska rytteriet)¹²³. Han förde befälet över den finska "stammfanan" åren 1561-1566.¹²⁴ När Anders Nilsson den 16 juni 1563 adlas får han i rött fält tre bjälkalkvis ställda sablar i vapnet. Om dessa sablar står det i originalsköldebrevet *expressis verbis* att de är "Rydzske Sabler" (plansch XI).¹²⁵

zwei hundert rubin drin geleit,
ieglicher als ein halbez ei.

(A Galle (1911/1912), s 231).

¹¹⁶ J Ramsay (1915), s 366.

¹¹⁷ A I Arwidsson VIII (1856), s 128.

¹¹⁸ J Ramsay (1915), s 366.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ A I Arwidsson VIII (1856), s 19, 296.

¹²¹ J Ramsay (1915), s 366.

¹²² Ibid.

¹²³ R Fagerlund (1986), s 9, 17.

¹²⁴ R Fagerlund (1986), s 9, 17.

¹²⁵ *Genealogica* 94; Riksarkivet Stockholm; L Tengström (1986), s 502, fig 25 s 505.

Efter att prof Kauko Pirinen fäst prof Matti Klinges uppmärksamhet vid KB D 47, (Hildebrand C, Schnell nr 22) och dess beskrivning av sabeln i Finlands vapen som "Ryssesabel", bestrides Klinge dels vapenbeskrivningens officiella karaktär: "... virallista vaakunaselitystä ei Suomen vaakunasta "Ruotsin vällan" ajalta ole" (Hist Aik 1983:1) och dels hävdar han att KB D 47 är av så sent datum att dess bevisvärde beträffande Karelens vapen är dubiöst: "... denna beskrivning [KB D 47] torde härstamma från 1590-talet, medan Karelens vapen är känt redan 1562, och därmed är det inte alls problemfritt hur "klart och tydligt" den uttrycker samtida uppfattningar " [Min översättning av: "... tämä kuvaus [KB D 47] lienee 1590-luvulta, kun taas Karjalan vaakuna tunnetaan jo vuodelta 1562, joten ei ole lainkaan ongelmattonta miten "selvästikin" se kuvaa "aikalaisten käsityksiä"] (Hist Aik 1983:1)]. Att Klinge i sitt svar till prof Knut Pipping (HTF 1983:1) modifierar sin uppfattning beträffande KB D 47:s tillkomsttid till "grovt taget samtida" får honom inte att ändra uppfattning i sak.

Anders Nilsson till Talis sköldebrev visar ohållbarheten i Klinges desperata invändningar. Å ena sidan är sköldebrevet och dess vapenbeskrivning så "officiella" de kan bli och å andra sidan är det daterat 16/6 1563 och därmed vad man måste beteckna

Blasonerigen i sköldebrevet lyder i sin helhet:

Ett rött fieldh och vdi samme fiäldh tree *Rydzske Sabler*¹²⁶ bladen opåå them ijser färghe hand tagett swarte, ofwenn opå hielmetedh Sex ränne fäniker medh rött huite färghe; Schrafferingen Rött och hwijtt¹²⁷.

Peder Månssons [Utter] *Collectanea genealogica*¹²⁸, "Per Brahes *Slägtebok*"¹²⁹, Anders Anton von Stiernman¹³⁰, Daniel Tilas¹³¹, Georg Hindrich Barfod¹³² har alla i sina beskrivningar hållit sig till sköldebrevets formulering.

Beträffande tinkturen kan konstateras, att redan de romerska härarna bar röda kvadratiska fanor i krig. Krigsguden Mars' färg var även den röd och en röd flagga signalerade fara.¹³³

Peder Månsson (c 1465-1534) skriver i *Stridhs-Konsth* (c 1522) om den röda färgens symbolik i kaptenernas klädnad:

... Røth beteknar honom oførfaeradhan wara til ath wthgiffwa sith blod j stridhenne.¹³⁴

Vapenbeskrivningen trycktes 1875 i B Schlegel & C A Klingspor, *Den med sköldebref förlänade men ej å Riddarhuset introducerade svenska adelns ättar-tavlor*.¹³⁵

Erik Jöransson Tegel hävdar att Anders Nilsson fanns bland den "hop af"..."ryttare och knecktar som Anders Siggesson [Sigfridsson] var öfwerste före,..." och som 12 augusti 1563 på Åbo Slott tillfångatog hertig Johan och Katarina Jagellonica och förde dem till Stockholm.¹³⁶

Han deltog sommaren 1564 med sina ryttare i fälttåget i Blekinge och intagandet av Lyckö slott.¹³⁷

som "samtida" med Karelens vapen. Anders Nilssons till Talis sköldebrev är den hittills äldsta kända källan där sabeln beskrivs som rysk. Likheten mellan de "tree Rydske Sabler" i sköldebrevet och avbildningarna av sablar i Sigismund von Hebersteins *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, vilken fanns i Erik XIV:s bibliotek (Anders Nilsson till Talis' sköldebrev, Svenska adelsbrev, Sköldebrevssamöingen, Riksarkivet, Stockholm; Handl rör Skand hist XXVII, 1845, s 380-390; L Tengström, FM 1981 (1983), s 74) är slående.

¹²⁶ *Min kursivering.*

¹²⁷ Originalsköldebrev, s 210v; Genealogica, Riksarkivet, Stockholm.

¹²⁸ Genealogica 42, Riksarkivet, Stockholm.

¹²⁹ Rålamb, fol 12. Kungl biblioteket, Stockholm.

¹³⁰ *Svecia illustris* X:86, s 188, Uppsala universitetsbibliotek.

¹³¹ Daniel Tilas' samling VIII:188; Genealogica mm 119, Riksarkivet, Stockholm.

¹³² KB D 247, s 79; Kungl biblioteket, Stockholm.

¹³³ M Ståhl (1993), s 102.

¹³⁴ Peder Månsson (1845), s 2. - De tre andra färgerna i kaptenernas klädsel vilkas symbolik doktor Peder anger betydelsen för är: blått, vitt och svart (idiem). - Peder Andersson Swart († 1562) skriver om Peder Månssons vistelse i Rom bl a att han "betiente och Påfwen Leo den 10de i monga stycken wid hans Cancellie med brefs utfärdande/ ty han war en lärder man/" (P Swart (1744), s 21).

¹³⁵ B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 5.

¹³⁶ E J Tegel (1751), s 77-78.

¹³⁷ E J Tegel (1751), s 132; J Ramsay (1915), s 367.

1565 befann sig Anders Nilsson, enligt Erik Jöransson Tegel, utanför Tallinn (Räfle) med sexhundra ryttare där Anders Nilsson driver en tysk ryttartrupp på flykten.¹³⁸

I konung Johan III:s sekreterares, Sven Elofssons, *Merckelige handlingar som sigh tildrageth haffve ifrå åhr 1566 till Anno 1579*¹³⁹ hittar vi en anteckning från den 10 september 1574 om att "K Johan befaller Anders Nilsson på Wijborgh, att låta utgå ibland Ryssarne Rychte, det han vore af Ständerne i Pohland utwald til theras Konung och Regent och således skulle inbekomma then hela Landsända Lifflandh, doch allt thetta skulle ske oförmärkt"¹⁴⁰.

Under förbehåll att han skulle bygga ett stenhus på tomten fick Anders Nilsson 1579 en kronan tillhörig tomt i Viborg "liggande på östra sidan hart nära Viborgs slott"¹⁴¹.

Den 2 februari 1568 avger han i Borgå tillsammans med 27 andra adelsmän från Nyland och Östra Finland en skriftlig trohetsförsäkran till Johan III.¹⁴²

J W Ruuth beskriver Anders Nilsson till Talis som "hänsynslös och egennyttig" och att han "betraktade slottsbevallningen såsom ett commune bonum för sig och sin släkt, satte sin måg till underfogde, sin sväger till vallskrivare, sin syster till fateburshustru och lät dem sköta om slottet, medan han själf låg mest i staden eller på Talis."¹⁴³

Anders Nilsson dog 1580 och begravdes i Viborgs domkyrka.¹⁴⁴ Gabriel Lagus finner i sin beskrivning av domkyrkan att "bland de öfriga föremål, som genast falla i ögonen, äro de till antalet 11 vapensköldar, som hänga vid pelare och i koret. Här hava vi först en med tre sablar öfver hvarann."¹⁴⁵ Lagus identifierar vapnet utan svårighet som Anders Nilssons vapen.

Anders Nilssons son, Nils Andersson, vistades i likhet med sin fader i unga år utomlands och fadern utfäste sig i sitt testamente, 1573, att ge sonen den guldkedja han själf brukade bära, om sonen under sina studier "något lärt".¹⁴⁶ Nils Andersson fängslades 1587 och sattes på Åbo slott "för skomakarens hustru han våldtog"¹⁴⁷. Han har på skrifvarstugans vägg skrivit sitt namn som Nicolaus Sabell.¹⁴⁸ Han tycks ha avrättats för detta brott 1588,¹⁴⁹ vilket innebar att Anders Nilssons till Talis ätt utslocknade på svärdssidan.

¹³⁸ E J Tegel (1751), s 160-161.

¹³⁹ H 146 fol, Linköpings stifts- och landsbibliotek.

¹⁴⁰ Fol 32r; H 146 fol, Linköpings stifts- och landsbibliotek.

¹⁴¹ J W Ruuth (1906) I, s 146f.

¹⁴² P Renvall (1960), s 74.

¹⁴³ J W Ruuth (1906) I, s 161.

¹⁴⁴ J Ramsay (1915), s 367.

¹⁴⁵ G Lagus (1893), s 128.

¹⁴⁶ J Ramsay (1915), s 367.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ J Rinne (1911?), s 57 ff; J Ramsay (1915), s 367; J W Ruuth 2:XIII (1925), s 163; C J Gardberg (1959), s 420f.

¹⁴⁹ J Ramsay (1915), s 367.

Från den 30 november 1565 finns en kunglig instruktion *Ordning Ställt wttaff Kongellijke M:t till Suerige vår aller nådigiste herre för the Suenske rytthemästhere hurru the skolle theris Sllachtården theslickest hurru the skolle brucke theres ryttere*¹⁵⁰ som explicit förbjuder användningen av sablar i det svenska rytteriet: "... ingelesdes treäggere, eller brunnszwikiske sticleswärldh *icke heller sabler*."¹⁵¹ Carl Adlersparre har inte heller i inventarieförteckningarna av rustkamrarna och "Lilla Arklijt" för år 1563, året då kriget mot Danmark började, hittat något omnämnande om sablar.¹⁵² Däremot fann han ett "Brunsvigssvärd" (förgyllt) och tre "treäggare".¹⁵³ När det antal vapen Adlersparre redovisar synas bör man ha i minnet att "Krigsmagten under hela detta tidevarf icke bevärades på Cronans bekostnad. Både ryttare och knektar borde sjelfve förskaffa sig beväringen, dock, när detta icke färmådde på annat sätt, hvilket ofta hände, utlämnades då till dem ur Cronans vapen förråd, harnesken till låns, men värjorna mot betalning".¹⁵⁴

I kapitlet "Of their mustering and levying of forces, manner of armor, and provision of victual for the wars" i *Of the Russe Commonwealth* ger han en lite utförligare beskrivning av det ryska kavalleriets beväring:

Concerning their armor, they are but slightly appointed. The common horseman hath nothing else but his bow in his case under his right arm and his quiver and sword hanging on the left side, except some few that bear a case of dags or a javelin or short staff along their horse side. The under captains will have commonly some piece of armor besides, as a shirt mail or such like. Their swords, bows, and arrows are of the Turkish fashion. They practice like the Tatar to shoot forward and backwards as they fly and retire.¹⁵⁵

I en klagoskrift till Ivan Groznyij skriver Igumenen Kosma i Kirillo-Bjelozerska klostret om en viss Alexander, som "i hela sju år var klostersuperior i Moskva", men som inte "levde på klostervis och aldrig gick i kyrkan": Han håller sig med tjänare och hästar, *rider med sabel* och bössa och handlar med salt.¹⁵⁶

Linved Klasson [Sabelfana]¹⁵⁷

Linved Klasson till Överby i Bjärnä i Egentliga Finland är ryttmästare för en fana finska ryttare från Egentliga Finland och Nedre Satakunda 1600-1608.¹⁵⁸ År 1603 för han som ryttmästare befäl över 195 besoldningsryttare.¹⁵⁹

¹⁵⁰ Krigshistoriska handlingar, Nordiska sjuårskriget (M 1272), Riksarkivet, Stockholm; R Stenbock (1922), s 19; L Tengström (1986), s 502, fig 26 s 506.

¹⁵¹ Ibid; [*min kursivering*].

¹⁵² C Adlersparre (1793), s 231ff.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ C Adlersparre (1793), s 234f.

¹⁵⁵ G Fletcher ((1591) 1968), s 183f.

¹⁵⁶ A Jensen (1908), not s 118 [*min kursivering*].

¹⁵⁷ J W Ruuth kallar släkten för Kourlasläkten i Vichtis ("Kourlan suku Vihdissä") (J W Ruuth (1891), s 293).

¹⁵⁸ R Fagerlund (1986), s 21 not 55.

¹⁵⁹ R Fagerlund (1986), s 15.

11 juli 1602 adlas Linved Klasson med samma vapen som Anders Nilsson till Talis hade fört.¹⁶⁰ Jully Ramsay antar att Linved Klasson sannolikt på mödernet var besläktad med Anders Nilsson.¹⁶¹ Ättens medlemmar har omväxlande kallat sig Sabel och Sabelfana.¹⁶²

Med Sabelfana-vapnet tangerar vi frågan om dexter och sinister i svensk 1500- och 1600-talsheraldik. Det finns nämligen två versioner av denna ätts vapen,¹⁶³ en, som den bemålade kopparskölden på Riddarhuset i Stockholm¹⁶⁴ med sabeleggarna pekande åt sinister (fig 107), omvänt i jämförelse med Anders Nilsson till Talis vapen. Den andra versionen har sablarna pekande åt dexter; detta är fallet med Linved Klassons begravningsvapen, tidigare i Bjärnå kyrka, nu i Bjärnå museum (fig 108)¹⁶⁵. Detta skulle ge vid handen att inte ens adelsmännen själva skilde mellan dexter och sinister.¹⁶⁶ I sin recension av Jan Ranekes *Svenska medeltidsvapen I-II* drar fil dr Jan Liedgren slutsatsen att Ranekes forskning visar att olika grenar av samma ätt har skilt sig åt genom att en gren förde ättens vapenbild åt dexter och den andra åt sinister.¹⁶⁷ Men både fallet med Tomas Jönsson [Ryting] och Linved Klasson visar att antingen är problemet betydligt mer komplicerat än så, eller också skilde inte ens adelsmännen själva mellan dexter och sinister. Det är inte heller oviktigt att påpeka att man i blasoneringarna i svenska sköldebrev från 1500- och 1600-talen inte heller skiljer mellan dem.¹⁶⁸ Själva den målade vapenbilden visar i och för sig detta men man uttrycker det inte verbalt i själva beskrivningen och ofta kopierades blasoneringen utan målade vapenframställning, varvid frågan om vapenbildens riktning måste förbli obekant för läsaren av den avskrivna vapenbeskrivningen. Att två adelsmän, de ovan nämnda Tomas Jönsson [Ryting] och Linved Klasson, själva tycks ha vänt vapenbilden än åt dexter än åt sinister tyder ju på en avsevärd ambivalens och skulle tyda på att användarna inte själva fäste något avseende vid vapenbildens riktning, där den förekommer ensam och inte t ex i ett sammanhang av heraldisk courtoisie.

¹⁶⁰ J Ramsay (1915), s 368; G Elgenstierna VI (1931), s 656. - I den handskrift, som Georg Hinric Barfod sammanställde, "Wapen tillhöriga icke introducerde adeliga ätter 1250-1719" avbildar han sköldemärket som tre stolpvis ställda sablar (KB D 247, s 89; KB D 248, s 24; Kungl biblioteket, Stockholm).

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² G Elgenstierna VI (1931), s 656.

¹⁶³ L Tengström (1986), s 507.

¹⁶⁴ Adliga ätten nr 188, Riddarhuset, Stockholm; L Tengström (1986), s 507, fig 37 s 511.

¹⁶⁵ Linved Klassons begravningsvapen, Bjärnå museum; L Tengström (1986), s 507, fig 38 s 512.

¹⁶⁶ L Tengström (1986), s 507f, n 101 s 527.

¹⁶⁷ J Liedgren, *Personhistorisk tidskrift* 78 (1982: 3-4), s 6-7.

¹⁶⁸ L Tengström (1986), n 101 s 527.

Jören Månsson [Nokia-släkten]

Jören Månsson blir adlad 16 maj 1573 för den "flijt och trooheet ... både widh Nyslottz grenzen, och elliest med våre trogne undersåters menige manz villighet, haffue udi förleedne winter giorth vår och Swerigis Riikes fiende thenn Tÿrannen Muscowiten och hans lannd affbräck och skade..."¹⁶⁹ Jören Månsson var slottsloven i Olofsborg 1567-1575.¹⁷⁰

Han får till vapen (plansch XII):

*En rysse sabell klingen försölfredt mz förgyllt fäste twärt öfwer, medh två försölfrede hestskor åfvan för sabelen och en försölfredt hesteskoo nedden under udi ett röött field. Item en öpen tornerehielm, krantzen och hielmtäcket rött och hwitt, ther vpå nije hanefjädre hwite och röde.*¹⁷¹

Den omständigheten att fyra icke godkända vapenförslag till Jöran Månssons vapen har bevarats (plansch XIII) ger oss värdefull information om hur den eller de, som svarade för utformningen av heraldiken i Sverige under 1500-talets andra hälft, tänkte - i synnerhet i relation till ryssen.

Den 2 februari 1568 avger han i Borgå tillsammans med 27 andra adelsmän från Nyland och Östra Finland en skriftlig trohetsförsäkran till Johan III.¹⁷²

Den 4 januari 1588 levde Jören Månsson inte längre eftersom Johan III denna dag på Kalmar slott skriver en bekräftelse på frälset till Erich Jörensso, Jören Månssons son, alldenstund

både våre fogter och elliest någre andre, ähre uti de meningh att så myckijt som skatt är aff för^{de} godz skall icke försättas medh för^{de} Skölde breff utan allenast hwad frälse är, hwarföre för^{de} Erich Jörensso nu haffuer begärett vår förfordringh i denna sak, den wij honom icke haffwe welat neeka uthan weele här medh lathe att weethe, och förstå, att så många godz och gårdar som för^{de} Jören Månsson ärffft, och uthi haffuande wäldh och wärie hade när för^{de} Skölde breff utgaffz eller elliest med frälse breff bevisas kan, att wara kompone honom iffrå, och doch haffue hörtt hans föräldrar till, the äre alle medh åffvanbe^{de} Skölde breff frijede och frelste och nådeligen efferlatet under adelige frijheter till att niutha och beholle¹⁷³

¹⁶⁹ Jören Månssons till Nokia sköldebrev, de la Gardieska samlingen, Lunds universitetsbibliotek. Avskrifter: Riksregistraturet 16 maj 1573; Riksarkivet, Stockholm; X 86, s 126 X 96, s 144 X 110a, fol 15; Uppsala universitetsbibliotek; Skoklostersamlingen 1, fol 17; Genealogica 46, fol 15r Genealogica 113; Riksarkivet, Stockholm; G H Barfod "Wapen tillhöriga icke introducerade adeliga ätter 1250-1719 [KB D 247], s 79; [sköldemärket oifyllt i skölden]; KB D 282 [:8]; Kungl biblioteket, Stockholm; W G Lagus (1843), s 34, 122f; H G Porthan (1859-1862), s 674; B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 203; J Ramsay (1909-1916), s 301.

¹⁷⁰ K Pirinen II:1 (1982), s 46.

¹⁷¹ Jören Månssons till Nokia sköldebrev, de la Gardieska samlingen, Lunds universitetsbibliotek [min kursivering]. Avskrifter: Riksregistraturet 16 maj 1573, Riksarkivet, Stockholm; X 86, s 126; X 96, s 144; X 110a, fol 15; Uppsala universitetsbibliotek; Skoklostersamlingen 1, fol 17 (RA); Genealogica 46, fol 15r (RA); Genealogica 113 (RA); KB D 282 [:8]; Kungl biblioteket, Stockholm; W G Lagus (1843), s 34, 122f; H G Porthan (1859-1862), s 674; B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 203; J Ramsay (1909-1916), s 301.

¹⁷² P Renvall (1960), s 74.

¹⁷³ Sandbergsska samlingen FF 19, Riksarkivet, fol 21712, fol 21713. - Kopiorna innehåller inte någon "förklaring öfver sköldebrev" som Sandberg skrivit i marginalen resp under

Hans Wachtmeister

Ryttmästaren Hans Wachtmeister adlades av Johan III den 24 maj 1578.¹⁷⁴

Han skrev sig till Aunack i Keisnis socken på Dagö¹⁷⁵, Laakt i Sankt Jürgens socken¹⁷⁶ och Poll i Sankt Jacobi socken¹⁷⁷.

I Hans Wachtmeisters sköldebrev (plansch XIV) är den svenske kungen mycket explicit både om de förtjänster som föranlett hans adlande och om vad vapnets olika element står för.

Anledningen till att ryttmästare Hans Wachtmeister föräras ett sköldebrev är att han i likhet med Jören Månsson, som giorth vår och Swerigis Riikes fiende thenn Tjyrannen Muscowiten och hans lannd affbräck och skade...¹⁷⁸, har

in unseren diensten wider unsern wnd unserer Reiche sonderlichen aber der betrückten Prouintz Lifland offentlichen Erbfeindt, den Moschovitter ezliche jar her ganz getreulichen gebrauchen lassen,¹⁷⁹.

Det adekvata heraldiska uttrycket för att ha hållit arvfjenden, "then Tjyrannen Muscowiten" stängen är enligt Johan III Anno Domini 1578 (plansch XV):

.... einen Schilt mitt ...herzwerchs abgetheilt, welches Ober theil Rott wnd darin Schwartzter Greiffen fuess, darumb drey vergülte Sterne, das underste feldt aber Blaw darinnen *ein Bloser versilberter Russischer Säbl*, mit einem vergülten Handgriff. Oben auf dem Schildt einem Eisenfarben offnen Adelichen Turniershelm darauf einen gewindenen B.g mit einer Halb Rot Wnd halb Blawen Hauptbinden darüber

kopian, och vilket J Samuelson citerat (J Samuelson (1993), s 319).

¹⁷⁴ Hans Wachtmeisters sköldebrev den 24 maj 1578, Johannishus' arkiv; G Elgenstierna VIII (1934), s 606; S Grauers I (1941), s 64. - "Denna akt från Johan III:s sida torde kunna betraktas dels som ett uttryck av erkänsla för de påtagliga tjänster Hans Wachtmeister i Estland gjort kronan, dels som en naturlig strävan att knyta honom fastare och mera varaktigt vid svensk statstjänst. Att adelskapet slutligen var avsett att i någon mån dämpa Hans Wachtmeisters befarade pretentioner på ekonomisk gottgörelse av staten, torde ej heller få anses uteslutet" (S Grauers I (1941), s 64). - Fram till att man på 1900-talet återfann Hans Wachtmeisters originalsköldebrev angavs alltid den 24 mars, i stället för 24 maj, som datum för adlandet (KB D 247, s 83; Kungl Biblioteket, Stockholm; Daniel Tilas samling, Genealogica 113, fol 199v, Riksarkivet, Stockholm; X 86, Uppsala universitetsbibliotek). - Ätten introducerades på Riddarhuset 1649, under nr 11 (G Elgenstierna VIII (1934), s 605). Friherrlig blev ätten, med namnet Wachtmeister av Björkö den 8 april 1651 och introducerades som nr 31 bland friherrnar på Riddarhuset 1652 (Riddarhusarkivet; Stockholm); grevlig rang fick ätten Wachtmeister av Johannishus den 10 december 1687 och introducerades 1689 (G Elgenstierna VIII (1934), s 605). En annan gren av ätten upphöjdes i grevlig rang den 7 mars 1693 med namnet Wachtmeister av Målsåker (Grevebrev för Axel Wachtmeister, Kungl Biblioteket, Stockholm).

¹⁷⁵ Som han fick av Johan III den 30 april 1575 (G Elgenstierna VIII (1934), s 606).

¹⁷⁶ Som han köpt den 22 juni 1578 (G Elgenstierna VIII (1934), s 606).

¹⁷⁷ Som han fick i förläning 15 juni 1581 (G Elgenstierna VIII (1934), s 606).

¹⁷⁸ Jören Månssons till Nokia sköldebrev, de la Gardieska samlingen, Lunds universitetsbibliotek; Riksregistraturet 16 maj 1573; X 86, s 126 ,144; X 110a, fol 15; Uppsala universitetsbibliotek; Skoklostersamlingen 1, fol 17 (RA); Genealogica 46, fol 15r (RA); Genealogica 113 (RA); G H Barfod "Wapen tillhöriga icke introducerade adeliga ätter 1250-1719 [KB D 247], s 79 [sköldemärket oifyllt i skölden]; KB D 282 [:8]; W G Lagus (1843), s 34, 122f; H G Porthan (1859-1862), s 674; B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 203; J Ramsay (1909-1916), s 301.

¹⁷⁹ Hans Wachtmeisters adelsbrev 24 maj 1578, Johannishus' arkiv.

*drey Ruische gelbe pfeil mit Rott und Blawen federn. Wnd der ganze Schildt wnd Helm mit einer Rothen wnd Blawen helmdeck en gezieret*¹⁸⁰

I motsats till Palamedes, "den gode hedningen"¹⁸¹, som konverterat till kristendomen och blivit riddare, t o m vid kung Arturs runda bord, och hängt ifrån sig sin hednasabel med balja, och i vissa versioner, med gehäng, har "then Tyrannen Muscowiten" dragit sin sabel och tagit strid, förlorat, fallit och fällt sin bara sabel (plansch XVI). De tre *störtade* "ryssepilarna" i hjälmprydnaden har inte heller träffat sina mål (plansch XVII).

I det wachtmeisterska vapnet pågår inte längre striden, som den gör i Karelens vapen. Striden är avgjord och kristenhetens fiendes sabel ligger bjälkvis, "neutraliserad".

Som Thomas Jönsson [Ryting], vilken adlats av Gustav Vasa, Anders Nilsson till Talis, adlad av Erik XIV och Jören Månsson till Nokia som Johan III själv adlat fem år tidigare är vapnets fält martialiskt rött för dessa militärer och sablarna bjälkvis ställda.

Budskapet är minst sagt tydligt.

Sabelhierta

Bengt Larsson, kvartersmästare vid Matts Larssons fana, fick frälse på två skattehemman i Rinumby och adlades den 15 augusti 1586, "sedan tidigare frälserannsaking visat, att han icke själv ägde sköld och hjälm, men genom sitt giftermål fått frälsegods"¹⁸².

Hans vapen (fig 113) blev i blått fält en sabel med klinga av silver och fästet guld över ett rött hjärta intill dexter kant. På hjälmprydnaden tre ryttarefanor, gula och blå.

Den målade plåten på väggen i riddarsalen i Riddarhuset i Stockholm ger vid handen att sabeln inte är balkvis ställd. Den ser snarare ut som om man tänkt sig den bjälkvis, med det intill dexter kant ställda röda hjärtat lyfter klingans udd något.

Vapnet fanns uppsatt i två exemplar i Borgå kyrka.¹⁸³

Bengt Larsson [Sabelhierta] undertecknade 1593 i Åbo en trohetsförsäkran till konung Sigismund, men bytte sida och fick försvarelsbrev av hertig Karl

¹⁸⁰ Hans Wachtmeisters adelsbrev 24 maj 1578, Johannishus' arkiv [min kursivering].. Med ett varmt tack till framlidne greve Hans Wachtmeister som haft vänligheten att låna mig detta för avhandlingen så centrala sköldebrev.

¹⁸¹ *Se ovan* del I, kapitlet "Palamedes, 'den gode hedningen'".

¹⁸² G Elgenstierna VI (1931), s 661. - Kräpelby (Sannäs) i Borgå socken hade han kommit i besittning av genom sitt äktenskap med Birgitta Jakobsdotter [Kråkösläkten] (G Elgenstierna VI (1931), s 661). - Ätten introducerades 1633 under nr 150, vilket senare ändrades till 186 (G Elgenstierna VI (1931), s 661).

¹⁸³ Afbildningar af vapensköldar fordom uppsatta i Filnands kyrkor (1882), fol xxxii nr 274.

den 14 september 1599.¹⁸⁴ Mönstrade 1603 knektar till Narva. Var i slottsloven i Narva i juni samma år. Han dog omkring 1615.¹⁸⁵

Sabel

Per [Peder] Jo[e]nsson "Ryssetolk" deltog i biskop Påvel Juustens (1516-1576) katastrofala beskickningsresa till Ryssland 1569-1572.¹⁸⁶ Juusten återkom till Viborg i februari 1572.

Den 5 december 1572 sände Johan III Per Jonsson åter till storfursten i Moskva och överräcker "egenhändigt" till den ryske envåldshärskaren "ett förgylt, drifvet kredens med bulor".¹⁸⁷

När Per Jonsson återvänt skickade kungen honom den 22 april 1573 till Polen med depescher om ett "förbund mellan Sverige och Polen mot Ryssland" till de svenska legaterna, vilka hade till uppgift att driva kung Johans kampanj för val till polsk konung.¹⁸⁸

Fridolf Ödberg förmodar att Per Jonsson, tillsammans med den ryske bojaren Afanasij Vasilievitch Sjemjakin, var kungen behjälplig vid avfattandet av det brev som kungen den 23 juli 1573 riktar till kneser, vojevoder, ståthållare, ämbetsmän, ärkebiskop, biskopar, igumener, munkar, adelsmän, bojarsöner, streltser, köpstadsmän, all menig allmoge¹⁸⁹.

Per Jonsson beseglar med sitt sigill överlöparen Afanasius Wasiliewitsch Sjemjakins mottagande av 50 daler och 200 mark den 3 augusti 1573 i den svenska kungliga räntekammaren då den ryske bojaren "ej hade eget sigill"¹⁹⁰.

Den 8 juli 1592 adlar Johan III Peder Jonsson. Denne får till wapen:

En försölfredt sabell med förgylt fäste mellan 6 ållen trij öfwer sebelen och trij ållen under med förgyltha skolar uti blått fieldh...¹⁹¹

Per Jonsson [Sabel] dog kort därefter, före 1593.¹⁹²

Den bjälkvis ställda [rysse]sabeln, som symboliserar arvfiendens fallna eller nedlagda vapen har sin motsvarighet i centraleuropeisk heraldik där ätter, vilkas representanter varit på korståg har fått föra en uppgående måne¹⁹³ i sina vapen. Detta i motsats till att muslimerna själva oftast förde månen "stolpvis

¹⁸⁴ G Elgenstierna VI (1931), s 661.

¹⁸⁵ G Elgenstierna VI (1931), s 661.

¹⁸⁶ H G Porthan III (1867), s 403.

¹⁸⁷ F Ödberg (1896), s 120. - Föremålet hade varit en gåva från Erik Spore till Erik XIV 1561.

¹⁸⁸ F Ödberg (1896), s 121.

¹⁸⁹ *Historisk Tidskrift* 3 (1883), s 461; F Ödberg (1896), s 121. - Se även del I, kapitlet "Ryskt tyranni".

¹⁹⁰ F Ödberg (1896), s 120. *Se även* nedan, kapitlet "Aminoff".

¹⁹¹ X:86; Uppsala universitetsbibliotek.

¹⁹² G Elgenstierna VII (1932), s 655.

¹⁹³ En liggande månskära med kaviteten uppåt. - *Se* J Raneke 1 (1982), s 58.

ställd¹⁹⁴, som avtagande¹⁹⁵, eller tilltagande¹⁹⁶, såsom vi ser i manuskriptillumination gjord i Akko, utförd c 1290-1291 (fig 116).¹⁹⁷

Per Jonsson var uppskattad och belönades rikligt av Johan III. I Bagarbo i Sko socken i Uppland lät han bygga sig ett säteri. 1575 köpte han en gård i Ugglansryd i Ryssby socken [sic!] och fick samma år av konungen ett skattehemman i Elinge i Hammeda socken och ett klosterhemman i Kärringe i Anglestads socken i båda i Kronobergs län "till evärdlig ägo under rätt frihet och frälse".¹⁹⁸ Nästa år fick han genom Johan III:s brev rätt att inlösa sex gårdar och torp i Sko socken från Sebastian Szbisinsky [Zbeinski], som "fått dessa till evärdlig ägo".¹⁹⁹ Han ägde även "ett korsvärkzhuus östann till vidh Slotzbacken".²⁰⁰

Plansch XVIII visar Per Jonssons sons, översten för Helsingeregemen- te, Gustaf Jonsson Sabels (1594-1659) begravningsvapen i Sko[klosters] kyrka. Han begravdes i det Sabelska gravkoret i sko kyrkas norra hörn.²⁰¹

Peter Hertzig

Peter Hertzig var 1576 byggmästare i Reval.²⁰² Den 7:e januari 1587 fick han av konung Johan III fullmakt att vara byggmästare i Finland och Livland, "förbättra, bygga, och befästa slott och gränsbefästningar, så att de emot alla våra fiender och deras makt och våld måge kunna försvaras".²⁰³ Ett vapenutkast för denne Peter Hertzig finns i Riksarkivet i Stockholm bland svenska adelsvapen, fol 291 (plansch XIX) men klassificerat som obestämt. Detta trots att det nere till höger under utkastet står *expressis verbis* petter hartig. Vapnet är i blå sköld två bjälkvis ställda sexuddiga gyllene stjärnor däremellan och därunder en ugglas i naturliga färger sittande på en en bjälkvis ställd *bloddrypande* silverne sabel. I hjälmprydnaden en ugglas i naturliga färger hållande i höger fot en blå och gulrandig fana.²⁰⁴ Ett sigill finns bevarat i finska Riksarkivet²⁰⁵ samt i *greve Erik Posses autografsamling* i Riksarkivet i Stockholm.²⁰⁶ Sigillet i Helsingfors är tillfogat en handling med datum 20 maj 1612 och där

¹⁹⁴ Upprätt, lodrätt, vertikalt ställd.

¹⁹⁵ Med månskärans kaviteten åt sinister. - Se J Raneke 1 (1982), s 58.

¹⁹⁶ Med månskärans kaviteten åt dexter. - Se J Raneke 1 (1982), s 58.

¹⁹⁷ Bibliotheca Medicea-Laurenziana, Florens, MS. Plu.-LXI.10, fol 33r; J Folda (1976), s 193, fig 142.

¹⁹⁸ G Elgenstierna VII (1932), s 655.

¹⁹⁹ G Elgenstierna VII (1932), s 655.

²⁰⁰ *Stockholms stads tänkeböcker från år 1592 V* (1959), s 300; K Tarkiainen (1969), not 2 s 107.

²⁰¹ G Elgenstierna VII (1932), s 656.

²⁰² J Ramsay (1909-1916), s 176; Y Blomstedt (1958), s 387.

²⁰³ J Ramsay (1909-1916), s 176.

²⁰⁴ FS 4414; J Ramsay (1909-1916), s 176.

²⁰⁵ FS 4414; 57(Riksarkivet, Helsingfors); J Ruuth (1891), nr 348; J Ramsay (1909-1916), s 176.

²⁰⁶ L Tengström (1984), s 507, fig 35 s 510.

nämns "Petter Herzigh" som "befalningzman öffwer Hållola och Hartola"²⁰⁷. I handlingen i greve Posses autografsamling står Peter Hertzig som Petter Hertseck, "fortificattor".

Det förefaller rimligt att tolka vapnet så att ugglan står för vaksamhet och försvarsvilja medan den med blod nersölade sabeln är den fallne angriparens, moskovitens, nedlagda vapen.

Det spanska sändebudet till Sverige 1578-1579, kapten Francisco de Eraso, beskriver den 23 juni 1578 under sin seglats från Kalmar till Stockholm, flaggorna på kungens farkost på följande sätt:

fördenskull är mycket utmåladt i ljusgult och blått och med flaggor och vimplar af taft i lika färger: ...²⁰⁸

Dessa flaggor och vimplar torde ha varit av samma typ som fanan i det hertzigska vapnets hjälmprydnad.

Söfving [Severin] Sigfridsson till Tevala

Blir adlad 26²⁰⁹ Julii 1594. Får til wapn [fig 117]. Twå gröna fanor med röda staker på hielmen, och uddarne förgylta, och harnesket svartbrunt, twå försölfrede sablar med förgylta fästen emot hvarandra, mellan tu röda lod uti blått field. Krantzen och hielmtäcket hwitt och blått.²¹⁰

Detta är det enda exemplet på att fiendevapnet, sabeln, har placerats upprättstående och i och med att det är två, korsvis, som element i själva skölden.

Blasoneringen i Riksregistraturet är oheraldiskt gjord. En adekvat blasonering börjar alltid med själva skölden. Söfving Sigfridssons vapens blasonering i Riksregistraturet börjar med hjälmprydnaden, och det finns ingen anledning att anta att skrivaren inte troget skulle ha följt sköldebrevets skrivning. Givet detta är det inte orimligt att anta att den som utformat vapenbeskrivningen, och vapnet, inte haft nödvändiga kunskaper i heraldikens elementa. Därför är det inte heller ägnat att förvåna att upphovsmannen varit främmande för det impicita heraldiska program som vasahovet skapat och som denna avhandling beskriver. Sitt sköldebrev får Söfving Sigfridsson av konung Sigismund, och i Polen hade sabeln en annan position och användning i stridskrafterna.²¹¹

²⁰⁷ (J Ruuth (1891), nr 348.

²⁰⁸ [E Hildebrand] (1886), s 12.

²⁰⁹ Jully Ramsay uppger datumet som 24/7 (J Ramsay (1909-1916), s 386).

²¹⁰ *Riksregistraturet* (1594), fol 187; Tilaska samlingen, Riksarkivet, Stockholm; B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 300 (Schlegel & Klingspor har inte funnit blasoneringen i Riksregistraturet).

²¹¹ Zdzislaw Zygułski Jr kallar sabel "det polska vapnet framför andra" (Z Zygułski Jr (1976), s 12).

Söfring Sigfridsson hade 1580 kommit i besittning av Tevala i Birkkala socken genom sitt giftermål med Margareta Henriksdotter [Speits].²¹² Före sitt giftermål uppges han ha varit slottsriggare på Åbo slott.²¹³ 1583 är han slottsskrivare på Tavastehus och i frälseransakningen 1589 sägs att han "tjänst kungl. majestät utaf sin ungdom och låtit bruka sig i marken, däraf han både fått skada på sin lekamen och misst sin häst".²¹⁴ 1589 var Söfring "munster-skrivare" under Axel Kurcks fana och 1592 "lutinant" under Sten Månssons fana.²¹⁵ Samma år fick han frihet på sitt hemman i Svartbäck. Han deltog som hövitsman i Klas Flemings här på konung Sigismunds sida varvid hans gård Tevala brändes av bönderna. Söfring Sigfridsson dog 1598.

Henrik Eriksson [Sabelstierna]

1606 finner man Henrik Eriksson som ryttmästare för en nyuppsatt fana finska ryttare.²¹⁶ 1608 blev han befallningsman på Tolsborg i Estland.²¹⁷

Henrik Eriksson blir adlad den 10²¹⁸ (eller 16²¹⁹) juli 1609 av hertig Karl och får till "evärdeligt frälse" Hämeenkylä i Bjärnä socken i Egentliga Finland.²²⁰

Han får till vapen (fig 118):

En röd skiöld, och deruthi två gula stiernor med två sablar och der ofvan opå en öpen tornerhielm, hwilkens täke och krants är med gull, rött och hwitt färga fördelt och mitt öfwer på hielmen tu fördelta horn, halfua röda och halfua hwita, och mellan båda hornen en fana opå en med röd och gul färger fördelt.

Innan dess hade Henrik Eriksson 1606 begärt att få föra Thomas Jönssons [Ryting] (Gesterby-släkten) vapen åberopande att Thomas Jönsson var "hans faders syskonbarn".²²¹ Rätten att bära vapen var strängt reglerat. Enligt Peder Månsson (c 1465 - 1534) *Strids-Lagh*, vilken tillkom cirka 1522 talas om heraldiska vapens användning vid vapensyn:

Oc then som segh presentera swa vndy annath baneer, ean ther han wndhy tyænar ac taker sin løn, læggis j jaernen oc naeffzes æffther konwngens skøn, ...²²²

²¹² Äktenskapet var barnlöst (J Ramsay (1909-1916), s 386).

²¹³ J Ramsay (1909-1916), s 386.

²¹⁴ J Ramsay (1909-1916), s 386.

²¹⁵ J Ramsay (1909-1916), s 386.

²¹⁶ R Fagerlund (1986), s 13, 22 not 70.

²¹⁷ R Fagerlund (1986), s 22 not 70.

²¹⁸ Anders Anton von Stiernman, *Svecia illustris*, X:86, s 295 ; Palmskiöldska samlingen, vol 159, s 135, 139; Uppsala universitetsbibliotek .

²¹⁹ J Ramsay (1909-16), s 371.

²²⁰ J Ramsay (1909-16), s 371.

²²¹ *Genealogiska samlingar af Daniel Tilas II*, fol 135, Samlingar till en matrikel öfwer ●introducerad Adel äldre än Riddarhusets inrätt., Genealogica 113, Riksarkivet, Stockholm.

²²² Peder Månsson (1845), s 23.

och under rubriken att "wpresa falsk baner":

Stadgom wj oc förbywdom ath jngen skal dirffwas wpresa falsk baneer, faenikkor, waapn, aeller tekn lywgande segh wara, förmyndara foghota aeller capitenara til ath borthføra aeller førradha folkit, hwilken thz gør, aeller tølko baner følyer, haenges strax wp j galghan, oc løsth oc fasth som the aega laegis vndy kronona,²²³.

I konungens ställe har, enligt Peder Månsson, marsken rätt att bestämma om vapens förande i fält:

Stadgom vj oc förbywdom ath jngen skal dirffwas taka segh ny waapn føra aeller baera wtan marskens ja oc samtykke wndhy the plikth oc naefzth som konwngenom taekkis pa laeggia,²²⁴.

Axel Mårtensson

Axel Mårtensson är löjtnant för en fana ryttare när han den 29 september 1614 blir adlad²²⁵ för att han "sigh uthi dett Rysska kriget mooth wåre och Sweriges Rijkes fiender ... ospardh och troligen bruka låtidt."²²⁶

Han får till vapen (fig 119):

En fördeelt sköldh, offuan till medh huijtt, och under till medh rödh färga, där uthi een bewäpnad handh medh een sadelbyssa²²⁷, snedt öfuer fördeelingen ifrån nedan till offuann medh sijn rätte färga, Men ofuan opå skölden en öppen Torneer hielm, hwilkens täcke och krantz ähre medh huith och rödt fördeelte, och mit öfuer hielmen en bewäpnadh ärm medh en Ryssesabel i handen, ...²²⁸.

Här sägs *expressis verbis* att sabeln är en "Ryssesabel", men ikonologiskt är detta vapen avvikande. Vapnet förlänas en svensk, men fiendevapnet, "Ryssesabeln", har lagts i handen på en harnesklädd, västerländsk, arm - dextervänt i huggande position.

Generellt går det implicita ikonologiska programmet ut på att man lägger fiendevapnet bjälkvis, om det inte är fråga om att framställa en strid, som i Karelen vapen, där man genom att ställa den västerländska harnesklädda armen med kristenhetens raka svärd till heraldiskt höger och Asiens krumma hednavapen, ryssesabeln, i en brynjeklädd arm till heraldiskt vänster. Det andra undantaget för att placera fiendevapnet i västerländsk, harnesklädd hand är i överlöparens vapen. Då svingar de sin sabeln i den rätta kungens tjänst. Deras namn visar att de är naturaliserade ryssar.

²²³ Peder Månsson (1845), s 25.

²²⁴ Peder Månsson (1845), s 28.

²²⁵ Riksregistraturet 29 september 1614, fol 1160, Riksarkivet, Stockholm.

²²⁶ Riksregistraturet 29 september 1614, fol 1160, Riksarkivet, Stockholm.

²²⁷ B Schlegel & C A Klingspor har felaktigt "sabelbyssa" (B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 9). Daniel Tilas har däremot läst rätt i Riksregistraturet och skriver "sadelbyssa" (Tilas, Genealogica, Riksarkivet, Stockholm).

²²⁸ Riksregistraturet 29 september 1614, fol 1160, Riksarkivet, Stockholm; X:86, Uppsala universitetsbibliotek; D 282 [:8], Kungl biblioteket, Stockholm; B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 9.

Undantaget i fallet Axel Mårtensson kommer sig av att fiendevapnet, "Ryssesabeln"²²⁹, har lagts i hjälmprydnaden, vars generella karaktär är vertikal, dvs långsmala föremål såsom lansar, spjut och sidovapen ställs stolpvis [vertikalt, lodrätt], antingen med spetsarna eller uddarna uppåt, eller också, "störtade" som den heraldiska termen mycket betecknande lyder. I det senare fallet har vapnet gjorts obrukbart, med det eventuella undantaget av pilar där man kan tänka sig pilspetsar med hullingar som försåt för kavalleri. Det andra undantaget för att långsmala föremål inte placeras stolpvis i hjälmprydnaden är där ett annat läge än bjälkvis skulle indicera en olycka, såsom fallet vore med t ex en båt.

Här har man i själva sköldemärket lagt in ett västerländskt kavallerivapen, en "sadelbyssa", pistol, som innan kavalleriattacken är placerad "i sadelhölster på ömse sidor om främre sadelbommen"²³⁰. Avbildas endast själva sköldemärket uppkommer ingen oklarhet. Armen och pistolen är i heraldikens normala huvudriktning, mot heraldiskt höger. Men framställer man det fullständiga vapnet har hjälmprydnadens krav på vertikalitet fördunklat vapnets budskap, dvs att Axel Mårtensson, låtit sig "ospardh och troligen bruka" "mooth wåre och Sweriges Rijkets fiender" i "dett Rysska kriget".

Mårtenssons vapen är alltså inte så lyckat ur den synpunkten att man inte skulle kunna missförstå det.

Beträffande Axel Mårtenssons vidare öden, antar Fagerlund att han 1615 blev ryttmästare för de karelska knaperyttarna.²³¹ Enligt Fagerlund behåller han befälet tills fanan i samband med omorganisationen 1617, då man börjar tillskapandet av de landskapsindelade kavalleriregementena, upplöses.²³² Därefter används han i en beskickning till storfursten i Moskva 1619, och kort därefter går han ur tiden och sluter själv sin ätt, enligt Ramsay 1621.

Sabelsköld

Carl Jönsson (1590-1663) till Eknäs i Blacksta socken i Södermanland var fänrik vid Smålands ryttare c 1615; adlades den 26 oktober 1617²³³ och hans vapen blir: I en blå sköld en osadlad hoppande häst i silver, utan ryttare och seltyg. I hjälmprydnaden en ryttarfana mellan en upprättstående sabel och likaledes upprättstående sadelbössa.

²²⁹ I fjärde boken till sin *Regni Muschovitici Sciographia* (1615) skriver Petrus Petrejus om den ryska krigsmaktens beväpning: "... men emoot fienden bruka the Sablar/ Boghar/ Pilar ..(P Petrejus (1615), Fjärde boken, s 9).

²³⁰ O Cederlöf (1951), s 178.

²³¹ R Fagerlund (1986), s 11, 13, 19. - Jully Ramsay uppger att Axel Mårtensson blev ryttmästare först 1621 (J Ramsay (1909-1916), 366).

²³² R Fagerlund (1986), s 11, 13, 19.

²³³ G Elgenstierna VI (1931), s 664. - Ätten introducerades 1627 på Riddarhuset under nr 122, vilket senare ändrades till 150 (G Elgenstierna VI (1931), s 664).

I likhet med Axel Mårtenssons vapen har man lagt fiendevapnet (fig 120) "ryssesabeln"²³⁴, i hjälmprydnaden, vars generella karaktär är vertikal, dvs långsmala föremål såsom lansar, spjut och sidovapen ställs stolpvis [upprättstående].

Carl Jönsson [Sabelsköld] deltog i det livländska fälttåget 1625-1627 och var under 3 1/2 månad komendant för Schedas.²³⁵ Han blev 1627 befodrad till major och tog avsked 1629.

DET RAKA SVÄRDET

Svärdet kom tidigt att symbolisera såväl andlig makt [*gladius spiritualis*], förkroppsligad av påven, som världslig makt [*gladius temporalis vel materialis*], i den tysk-romerske kejsarens skepnad.²³⁶

Ramón Lull skrev om [det raka] svärdets symbolik²³⁷:

Being shaped like a cross it signifies that the knight vanquishes the enemies of God as Christ on the cross vanquished "the dethe of humayne lignage." The two edges signify Chivalry and Justice.²³⁸

De välkända kolossalskulpturerna föreställande Roland, av vilka de flesta skattat åt förgängelsen eller förstörts av krig och örlig, hade raka svärd.²³⁹

Den heliga Birgittas gör för sin del klart för oss det raka svärdets innebörd i relation till "hedingarna":

²³⁴ I fjärde boken till sin *Regni Muschovitici Sciographia* (1615) skriver Petrus Petrejus om den ryska krigsmaktens beväpning: "... men emoot fienden bruka the Sablar/ Boghar/ Pilar ..(P Petrejus (1615), Fjärde boken, s 9).

²³⁵ G Elgenstierna VI (1931), s 664.

²³⁶ U Schäfer (1995), s 603.

²³⁷ *Se även* nedan, kapitlet "Armborst".

²³⁸ *The Book of the Ordre of Chivalry* (1926), s xli; L Tengström (1986), s 494.- Lull blev av Sorbonneuniversitet i Paris kreerad *doctor illuminatus*. - Lulls sk "lulliska metod" kom att utöva inflytande på språkfilosofiskt tänkande ända in på 1700-talet.

²³⁹ Halle (rest c 1240-1245); den ursprungliga träskulpturen ersattes 1719 av en kopia i sten. Hamburg (innan 1342), förlorad. Bremen (före 1366); ersatt 1404 med en annan, som ännu finns kvar. Prag (mellan 1352 och 1400), fragment bevarade. På 1800-talet ersatt med en ny. Calbe (1377), förslorad. Halberstadt (1381) försvunnen och 1433 ersatt med en ny som fortfarande finns kvar. Zerbst (1385) förlorad och ersatt 1443 med en kopia av Bremensskulpturen. Berlin (före 1384), försvunnen. Greifswald (kort före 1398), försvunnen. Brandenburg (1402), försvunnen och ersatt 1474. Elbing (1404), förlorad. Magdeburg (mellan 1270 och 1280), försvunnen. Ersatt först 1419, på nytt 1459, även de båda senare saknas i dag. Nordhausen (1411), förlorad; ersatt 1711. Riga (1412-1413), försvunnen, ersatt med en ny 1473-1474, vilken även den skattat åt förgängelsen. Neuhaldensleben (kort innan 1419) försvunnen, ersatt 1528. Dubrovnik (c 1420) fanns kvar före kriget som började 1992. Angermünde (1420), förlorad. Gardelegen (1450), förlorad 1526. Quedlingburg (c 1460), bevarad, restaurerad 1860. Göttingen (före 1450), försvunnen 1791. Prentzlau (1496), förlorad. Perleberg (c 1498), bevarad. Burghorn (1505), förlorad. Burg (1521), förlorad. Stendal (1525), bevarad. Leitmeritz (1539), bevarad. Belgern (före 1550), förlorad (R Lejeune & J Stiennon I (1966), s 391ff; P C Claussen (1994), I s 594,II fig 19).

Guds son talar till bruden och säger: "Den konung, som söker själarnas gagn och vill draga ut mot hedningarna, må hava två banér. På det första banéret må mitt lidande, som betecknar barmhärtigheten, vara avbildat, på det andra min rättvisas svärd. När konungen kommer till hedningarna, må han först uppresa barmhärtighetens banér och erbjuda dem fred. Om de vägra att mottaga den, må han därefter höja rättvisans banér."²⁴⁰

Peder Månsson skrev sin *Strids-Konst* och *Strids-Lag* i Rom c 1522.²⁴¹ Han inleder den förra med bl a följande versrader:

Twisth, twaedraekth, ørløgh, oc stridh
haffwer waridh bland memiskor arliken jdh
ffran werdlennas wphoff, oc jamlika bliffwer
Ther føre jak taessa bokena scriffwer
Suaerikis jnbyggjarom til styrk oc bestandh
oc konwngom som werna mz waepnada handh
hwillkom tilhører betaenkia riksens waelfaerd
beskaermande mz byssor, skøl, oc swaerd
²⁴²

Den franske snidaren, boktryckaren och förläggaren, Gilles Corrozet (1510-1568) låter både i sin *Hecatomgraphie* (1540) och *Emblemes* (1543) det raka svärdet symbolisera Bibeln.²⁴³

Olaus Magnus skriver i sjunde bokens andra kapitel i *Historia om de nordiska folken* stolt:

Hvad förhållandena vid krigiska sammandrabbningar vidkommer, är det allmänt bekant, att *götarna öfverträffa andra folk i fråga om styrkan af sina armborst, pilar, pikar och svärd*, enär *knappt någonstades i världen starkare armborst tillverkas än hos dem och ej heller väldigare svärd, hvilka vare sig de gå i arv eller skänkas bort, äro synnerligen begärliga, såsom varande ett kostligare bohag än silfver, och gärna gifvas och ägas.*²⁴⁴

Påven hade för vana, åtminstone sedan 1346²⁴⁵, att vid julmässan inviga ett rakt svärd, som sedan tillsammans med en speciell hatt överlämnades till en furste som som särskilt utmärkt sig som trons förvarare.²⁴⁶ Det svärd som påven Julius II (påve: 1/11 1503 - 21/2 1513) 1507 överräckte till Jakob IV av Skottland (1473-1513)²⁴⁷ gjordes till Skottlands rikssvärd.²⁴⁸ Det svärd som Urban VIII (påve: 6/8

²⁴⁰ VIII. 43. Birgitta III (1958), s 296.

²⁴¹ 1523 blev han, på inrådan av av Gustav Vasa, av domkapitlet i Västerås vald till den avsatte Peder Jakobsson Sunnanväders († 1527) efterträdare. Peder Månsson blev vigd till sitt nya ämbete av en romersk kardinal *canonice*. "Det är således genom Peder Månsson som den s. k. *successio apostolica* eller *canonica* övergått till svenska presterskapet, och denna omständighet gifver åt hans utnämning betydelsen af en viktig historisk tilldragelse" (G O Hyltén-Cavallius (1845), s LXX). 1524 blev han av kung Gösta utnämnd till riksråd "en värdighet som man icke med visshet känner att någon svensk andelig efter honom innehaft" (G O Hyltén-Cavallius (1845), s LXX). Därefter blev kungen och Västerås biskopen osams.

²⁴² Peder Månsson (1845), s 1.

²⁴³ D Russell (1995), s 108, 133, 176ff; fig 39 s 177.

²⁴⁴ O Magnus VII:2; II (1912), s 30 [*mina kursiveringar*].

²⁴⁵ E F Twining (1967), s 246, not 1 s 247.

²⁴⁶ R Cederström (1942), s 151, 154.

²⁴⁷ James IV, konung av Skottland 1488-1513. Son till Jakob III (James III) av Skottland (1451-1488; kung av Skottland: 1460-1488) och Margareta av Danmark (1456-1487), dotter till Kristian I av Danmark, Sverige och Norge och Dorotea av Brandenburg.

²⁴⁸ R Cederström (1942), s 156; E F Twining (1967), s 248, 249, plate 83c.

1623 - 29/7 1644) konsekrerade och överlämnade julnatten 1624 till prins Wladislaw [Vasa] av Polen (1595-1648)²⁴⁹ finns i den Wrangelska rustkammaren på Skokloster slott²⁵⁰. Waffensammlung i Wien äger en fullständig uppsättning av svärd med silverbalja och brokadbälte och pärlbroderad sammetshatt. Dessa skänkte påven Gregorius XIII (påve: 14/5 1572 - 10/4 1585) till ärkehertig Ferdinand av Tyrolen (1529-1595) julen 1581.²⁵¹

Martin Luther höll sig med ett rakt svärd som "Hauswehr".²⁵²

Att "ridderliga öppningar" kan utelämnas från det som associerades med Ryssland bär Petrus Petrejus vittne om ännu under 1600-talets andra årtionde:

Annor spel och lust [än "ridha och renna/ och skiuta medh sina handbogar"] som skeer medh tornering/ ringrennande/ dantzande/ Comedie spel och andra ridderliga öppningar/ wetta the intet uthaf/...²⁵³

Det är signifikant att personifikationen av 'Vreden' av Burgkmair d ä:s utrustats med en enorm sabel. De diametralt motsatta konnotationerna för kromsabeln respektive det raka svärdet i det visuella språket illustreras väl med samme konstnärns träsnitt *Die Gerechtigkait*²⁵⁴ (fig 125). 'Rättvisan' står för måttlighet, rättfärdighet, ett slags *bon governo*, medan 'Vreden, Ursinnet' förknippas med vildsinhet, grymhet, och orättfärdighet; ett *mal governo*.

Justitia

Karl IX låter året innan sin kröning, av guldsmeden Peter Kiämpe, beställa ett guldhorn för smörjelsen till kröningsceremonierna 1607²⁵⁵, troligen inspirerad av Första konungabokens 1:a kapitel:

Och Konung David sadhe/ Kaller migh Presten Zadok och Propheten Nathan/ och Benaia Joiada son/ Och tå the komo in för Konungen/ sadhe Konungen til them/ Tagher medh idher idhars herrars tienare/ och setter min son Salomo vppå mina mulo/ och förer honom nedh til Gihon/ Och Presten Zadok samt medh Propheten Nathan smörje honom ther til Konung offuer Israel/ och blåser medh basuner och säggher/ Lycka skee Konung Salomo/ och dragher medh honom vp och kommer/ så skal han sittia på minom stool och wara Konung för migh/ Och iagh wil biuda honom/ at han skal wara en Förste offuer Israel och Juda. Tå swaradhe Benaia Joiada son Konungenom och sadhe/ Amen/ Thet säye ock så HERREN min herras Konungens Gudh/ Såsom HERREN min haffuer warit medh min herra Konungenom/ så ware han ock medh Salomo/ at hans stool må större warda/ än min herras Konung Davids stool.

²⁴⁹ Son till Johan III:s son Sigismund (som konung av Polen Zygmund III (1587-1632)) och Anna av Österrike (1573-1598; krönt till svensk drottning 1594). Polsk konung med namnet Wladislaw IV 1632-1648.

²⁵⁰ Inv nr S 65; R Cederström (1942), passim, bild 1 s 152.

²⁵¹ R Cederström (1942), bild 1 s 152; E F Twining (1967), s 250, plate 83c.

²⁵² D Kroener (1983), passim.

²⁵³ P Petrejus (1615), s 12.

²⁵⁴ M Geisberg ((1923-30) 1974) II, G 479; L Tengström (1986), fig 13 s 49.

²⁵⁵ Skattkammaren nr 15. R Cederström (1942), s 172-179, 184, fig s 175, 177.

Tå gingo Presten Zadok och Propheten Nathan och Benaia Joiada son/ och Crethi och Plethi nedher/ och satte Salomo på Konung Daudz mulo/ och förde honom till Gihon/ Och *Presten Zadok toogh oliohornet vthu Tabernaklet och smorde Salomo/* och the blåste medh basuner/ och alt folcket sadhe/ Lycka skee Konung Salomo/ Och alt folcket droogh vp effter honom/ och folcket pipadhe med pipor/ och war ganska gladt/ så at thet skall j markenne vthaff theras skrij.²⁵⁶

På smörjehornets spets finns monterad en Justitia-figur (plansch XX). Figuren är fastskruvad på hornspetsen "genom en lös ring med sex granater."²⁵⁷ Den lilla, men centrala Justitia-bilden har varit föremål för ett minutiöst arbete. "Justitias våg består av inte mindre än 12 lösa delar."¹²⁵⁸

Helmut Coing har beskrivit den geografiska utsträckning för den gemensamma europeiska rättstraditionen:

Von Neapel und Salamanca im Süden bis zu Uppsala und Kopenhagen im Norden, von Oxford und den schottischen Universitäten wie Aberdeen im Westen bis zu Krakau im Osten befolgten die juristischen Fakultäten den gleichen Studienplan und gründeten die juristische Ausbildung auf das römische Recht.²⁵⁹

.....

Die osteuropäischen Länder jenseits der Grenzen von Italien, Ungarn und Polen bilden einen Bereich der zwar auf den gleichen Grundlagen, nämlich dem römischen Recht und dem Christentum beruht, der aber zur griechischen Kultur von Byzanz und nicht zum Westen gehört. Wenn wir hier von Europa sprechen, so ist also dieser engere Bereich von Europa gemeint.²⁶⁰

Inte heller vad den juridiska grundvalen för det europeiska statsbyggandet beträffar ryms Ryssland alltså inom detta Europas gränser.

Därmed kan vi tryggt utgå ifrån att ingendera av den europeiska odlingens grundstenar, *Biblia* eller *Justitia*, på fig 126 i form av en miniatyr ur Melchior Ottos stambok²⁶¹, kunde på 1500- och 1600-talen förknippas med Ryssland.²⁶²

²⁵⁶ *Biblia* (1541), Then Första Konunga Boken, Första Kapitlet, s LXVIIIv, [*min kursivering*]; T Lenk (1950), s 42. - Det finns en tradition att likna de svenska kungarna vid israelitiska kungar från Gamla Testamentets tid; Olaus Magnus använde Hans Holbein dy:s David som förebild för sin bild av den svenske konungen, som han även benämner som Gustav Vasa ("Gostavus Svecorum Gothorumque rex potentissimus") på *Carta marina* (*Holbein's Icones Historiarum Veteris Testamenti* ((1547) 1869), III. Regvm I) J Granlund (1951), s 42; C Nevéus (1987), s 300.

²⁵⁷ R Cederström (1942), s 184. - Eventuellt härstammar granatema från gruvan i Kides (fi.: Kitee).

²⁵⁸ R Cederström (1942), s 179.

²⁵⁹ H Coing (1984), s 3.

²⁶⁰ H Coing (1984), s 4.

²⁶¹ Y 98; Uppsala universitetsbibliotek. L Tengström (1986), fig 14 s 499. Melchior Ottos stambok har tillkommit under åren 1620-1666 i Zittau (Å Davidsson (1981), nr 14 s 26f).

²⁶² L Tengström (1986), s 499.

Norra Finlands vapen [Satakunda vapen]

Innebörden av Satakunda vapen, fick Norra Finlands vapen först på 1800-talet.²⁶³

Norra Finlands och Södra Finlands vapen är det svenska rikets först blasonerade landskapsvapen. Vapnen tillkommer den 7 september 1557, ett drygt år efter att kung Gustav gjort Johan till hertig av Finland. Norra Finlands vapen återfinns i hertigvapnets 1:a och 4:e fält och får ådred en förnämligare placering än Södra Finlands vapen; troligen för att Åbo slott låg i Norra Finland.²⁶⁴ Därtill får Norra Finlands vapen riksvapnets tinkturer:

... halfparthen blått, och ther udi två söloffverferghe siuudde stjärner, och niderdelenn förgyltt, och utöffver bådhe thesse färgher een björn medh ett förgyltt dragett sverdh emellem bådhe främbre ramerne; hvilckitt vapn och skiöldemercke vij her medh tilägne Norre Finlandh och Kumegårdz länn.²⁶⁵

Erik XIV:s sekreterare Rasmus Ludvigsson blasonerade Norra Finlands vapen i början av 1560-talet på följande sätt:

En brun björn vdi ett field åffuentil blått och nedentill förgylt, medh ett förgylt swerd i ramerne och medh 2 försöloffuerede stjärner medh 7 udder.²⁶⁶ 1532 presenterade Jakob Ziegler både hertigdömet "Nordfindlandia id est borealis Finlandia"²⁶⁷ och "Satacundia"²⁶⁸ som två hertigdömen inom "Finlandia".

I Olaus Magnus' *Historia om de nordiska folkens adertonde* boks fyrtiosju kapitel handlar hela elva om björnen, och beskrivningen av *Ursus arctos* sker i en övervägande smickrande och nästan beundrande ton.²⁶⁹

Henricus Mollerus [Hessus], blev i praktiken introduktören av en inhemsk nylatinsk poesi i Sverige.²⁷⁰ Mollerus hade studerat i Rostock och

²⁶³ K Pirinen (1959), s 453.

²⁶⁴ K Pipping & L Tengström (1984), s 112.

²⁶⁵ *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVII (1557), s 156; J J Tengström (1853), s 148. - *Se även nedan* kapitlet "Johans hertigvapen".

²⁶⁶ "Insignia et arma ducatum et comitatum Regni Sueciae", KB D 47, Kungl biblioteket, Stockholm; H Hildebrand (1887), s 9; I Schnell (1940), nr 1 s 6, s 20, nr 1 s 24, nr 1 s 30; C Nordenfalk (1940), s 96f; K Pipping & L Tengström (1984), s 112f, s 121. - Ivar Schnell skriver om denna förteckning: "Den är nedskriven av Erik XIV:s sekreterare Rasmus Ludvigsson, och denne har tydligen, kanske icke minst genom det genealogiska intresse han manifesterat i talrika, i Riksarkivet bevarade släktutredningar, varit predestinerad att bli en verktyg för konungens heraldiska planer. Man torde därför ha rätt att betrakta n:r 1 som en officiell uppgift om hur landskapsvapnen borde vara utformade" (I Schnell (1940), s 20).

²⁶⁷ J Ziegler (1532), s CVIIv; H Hildebrand (1878), s 56, 57, 58, 59. - Till hertigdömet Nordfinland räknar Ziegler Euraåminne [Agreminne], Virmo [Vermo], Eura [Agero], Nousis, Masku [Moscho], Letala [Tetola], Reso [Ressa], Nykyrka [Nikirkia], Sankt Jakob (?) [Ioky], Raumo (?) [Ragna], Pöytis [Poyte], Töfsala [Touesala], S. Karin [S. Katherina], Vehmo [Vemo], Sankt Märten [S. Martinus] och Piikkis [Pikke].

²⁶⁸ J Ziegler (1532), s CVIIr; H Hildebrand (1878), s 56, 57. - Till "Satacundia" räknar han Åbo slott [Domus regia castrum], Akkas [Achas], Hvittis [Huittis], Birkala [Pirchala], Sastmola [Sastamala] och Tavastkyro [Kijri].

²⁶⁹ K Pipping & L Tengström (1984), s 120.

²⁷⁰ Olaus Magnus hade i och för sig skrivit två distika i 12:e boken av *Historia de gentibus*

Wittenberg.²⁷¹ Efter att 1554 ha skrivit ett epitafium över Lars Siggesson och året därpå en hyllningsdikt över Karl Knutsson [Bonde]²⁷² tillbragte han tre år, 1557-1560 i Vasahovets tjänst. Inför hertig Johans bröllop med Katarina Jagellonica i Vilna skrev Mollerus två hyllningskväden till deras ära.

Inspirerad av *Aeneidens* åttonde sång²⁷³ beskriver Mollerus i dikten *Aulaeum Gratiarum*²⁷⁴ hur Venus' gratier väver en tapet med två broderade vapen: Polens krönte örn och Finlands svärdbärande björn. Gracerna sjunger medan de väver. Den finska björnen är fridfull till sin natur, men, med hänvisning till moskoviten, varnar Mollerus att man inte skall reta björnen:

Vem du än är, som med våld och vapen vill hota den finske
hertigens rätt till sitt land, som av sin fader han ärvt,
och som med rasande hand hans vapensköld antasta önskar,
vari man skådar ne björn, lysande, väpnad också:
du skall straffas därför med en kindpust eller med döden
eller bita du får i slagfältets blodiga gräs.
Ty den finländska björn, som på detta sätt du vill trotsa,
har ej blott ramarna två, som dig förmår klubba ned;
även ett blixtrande svärd den håller i krokiga klorna
varmed den utan besvär hugger ditt huvud utav.
Vilka krafter den har och hur mäktigt den kämpar med svärdet
kände du av, Moskovit, slagen tillbaka med kraft,
då in med härjande skaror i finländska bydger du trängde
och med din rasande här hemmen kring Viborg föll an.
Då gav den björnen dig ej bara stryk så ryggen blev randig
och dina kinder med skägg svällde av slagen som föll:
den gav dig dödliga sår med den långa, vässade lansens
så du med huvudet först damp i de sumpiga träsk.²⁷⁵

septentrionalibus. Se även del I, kapitlet "Goter". J Öberg (1973), s 454.

²⁷¹ J Öberg (1973), s 454.

²⁷² *Carolus Canuti CXXXIX Svecorum Rex carmine elegiaco celebratus* Rostock 1555.

²⁷³ J Öberg (1973), s 456.

²⁷⁴ *Avleaum Gratiarum. Ursus Finlandicus, Aquila Polonica. In honorem illustrissimorum, ac potentissimorum Principium ac Dominorum. D. Sigismundii Avgvsti, Regis Poloniae, Magni Ducis Lituaniae, & c. D. Iohannis, Ducis Finlandiae, regnorumq. Suetiae, Gothiae, Vandaliae, & c. haeredis. D Catharinae, inclyto hvic duci a serenissimo ille Rege, fratre Germano, in matrimonium tradiae. Regiomonti Buvssiae [Königsberg] 1562.*

²⁷⁵ Professor Knut Pippings översättning, med bistånd av professor Rolf Westman, av:

"Quisquis es hostilem qui vim meditaris & arma

Contra Finnonici jura paterna Ducis.

Quique furente paras insignia tangere dextra

Illius, armipotens in quibus ursa micat.

Non tangens impune, feres alapanve necemve,

Aut in sanguineam dejicieris humum.

Non habet Ursa manus siquidem Finlandica tantum

Te quibus ingenti clade ferire queat,

Sed quoque fulmineum gerit uncis unguibus ensem,

Quo tibi triste potest dissecuisse caput.

Quid valeat, quid pugnet atrox, quo fulminet ense,

Sensisti valida Mosce repulse manu,

Cum premeres acri Finlandica rure cohorte

Atque Viburgiacos Marte furente lares,

Tunc tibi non tantum colaphos inflixit atroces,

Den omständigheten att Norra Finlands (fig 127) björn hade ett *rakt europeiskt svärd* i högra ramen gjorde att någon förväxling med den asiatiska björn som Johannes von Glagau med arabisk mnemoteknik framställt som sinnebild för Asien inte var sannolik.²⁷⁶

Som källor till liknelserna om björnen och örnen vill Jan Öberg igenkänna Vincent de Beauvais (d c 1264) *Speculum naturale* i 32 böcker ur hans *Speculum majus*²⁷⁷, tryckt 1485 och AEGidus a Columnis' (* i mitten av 1200-talet, † 1316) *De regime principium* vilken även den trycktes på 1480-talet.²⁷⁸

Av ett av "skällebrev" mellan Ivan Groznyi och Johan III, ett brev från Ivan daterat "1571 vdi Octobris månett, gyllene talett thett 15, vår regementz tijdh thet 38, furstlige tilökelse 24, Kazans eröfringh thett 20. Astrochans thett 17" framgår att Johan skulle ha skrivit och hotat med krig och eventuellt låtit förstå att han närde en längtan att dekapitera storfursten i Moskva med sitt raka svärd:

Item som du schreff, att du rycker suerdett vtur balien, så bede wij Gud vm sine nåder medh vår furstlige M:ttz stormechtigetz hofffolk, och the som boo vdi vårt fäderne Store Nogårdh, och the kazansche och nagaische, och aff vårt fäderne Lifflandh [!] att taga dine förre sendebudh till vårt M:tt och wele see ditt scharpe suerdh, huru scharpt thu hugger ther medh.²⁷⁹

Innan denna passus har storfursten i samma brev förnyat sina hot mot Finland och Livland:

Menn huadh som belanger vm Findlandh och vm Lifflandh, ähr vårt ärlige förbudh ther vm så nu som tilförenne, att vår stormectighet will sielff komme och göre tigh thett weterligit.²⁸⁰

Om den blå färgens symbolik i kaptenernas klädnad skriver Peder Månsson (c 1465-1534) i sin *Stridhs-Konsth* (c 1522):

Thz blaa teknar honom skwla haffwa høgth wnderstandh oc stadogheth, ...²⁸¹.

Ut gravidum gereres ore tumente caput,
Sed quoque letales immisis cuspide plagas,
Inque paludosas praecipitavit aquas."
(K Pipping & L Tengström (1984), s 113, 130).

²⁷⁶ E Klug (1987), s 274f. - *Se även* del I, kapitlet "Gränsen mellan Europa och Asien", samt *nedan* not 384.

²⁷⁷ Hela *Speculum majus* trycktes första gången 1473.

²⁷⁸ J Öberg (1973), s 456. - Samma verk har även tjänat som förebild för den svenska medeltidsskriften *Konunga- och höfdingastyrelsen*, en politisk läroskrift, furstespegel. Möjligen författad för Magnus Eriksson. Han blev myndig 1332. Henrik Schück (1855-1947) har föreslagit riksrådet, dekanen och medlemmen av förmyndarstyrelsen, Philippus Ragvaldi († c 1332) som författare.

²⁷⁹ H Hjärke (1880), s 549.

²⁸⁰ H Hjärke (1880), s 548.

²⁸¹ Peder Månsson (1845), s 2.

Eskert Lindormsson

Eskert Lindormsson adlas den 6 februari 1559, tillsammans med sin svärfar, Bertil Göransson [Mjöhund].

Han får till vapen:

I skölden tre i kors ställda svärd; på skölden en öppen tornerhjälm och på den tre svärd med uddarna nedåt.²⁸²

I C A Klingspor *Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok* (fig 128) har vapnets fält framställt som blått, svärderna av silver med fästen av guld, både i skölde och i hjälmprydnaden.²⁸³

Uppgifterna om Eskert Lindormsson är knapphändiga; han tycks emellertid ha fört militärt befäl. Enligt Schlegel & Klingspor var han en kort tid slottsloven på Åbohus 1591 och av hertig Karl förordnad till Slottsloven på Viborgs slott 1594, men avsattes av konung Sigismund 1598.²⁸⁴ 1601 var han överste över ett regemente karelska knektar. Han förordnades till hjälp åt ståthållaren på Viborgs slott 1605 av Karl IX fick avsked 1611 "som Eskil Lindormsson är svag".²⁸⁵

Karelens vapen

Bland vapnen i den första landskapsvapenserien, som tillkom till Gustav Vasas begravning 1560 fanns även Karelens vapen, vilket har behandlats ovan i kapitlet "Ryssesabel".

Svante Sture

En av de tre som vid Erk XIV:s kröning föräras med grevlig värdighet var Svante Sture²⁸⁶ (1517-1567), som blev riksråd redan 1544. Riksmarsk blev han 1560 eller 1561. Han hade dessförinnan varit hövitsman på Stegeborgs slott samt året därpå i Söderköpings stad. och hövitsman över Läckö slott och län 1543.²⁸⁷

²⁸² B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 70.

²⁸³ C A Klingspor (1857-79), s 3.

²⁸⁴ B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 70.

²⁸⁵ B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 70.

²⁸⁶ E Jöransson [Tegel] (1751), s 30, 32. Greve till Vestervik och Stegeholm i Småland, friherre till Hörningsholm i Södermanland (B Schlegel & C A Klingspor (1895), s 295). - De två andra var Svante Stures halvbror, Gustav Jonsson [Tre rosor], och Per Brahe d ä.

²⁸⁷ B Schlegel & C A Klingspor (1895), s 295.

I det grevliga Sturevapnets (fig 129) 1:a och 4:e fält är i fält av silver två korslagda blå svärd ("tu swärd krysswijs²⁸⁸"), med uddarna uppåt. Han var generalguvernör Livland och Reval [Tallinn] 1562. Svante Sture bragtes om livet på order av Erik XIV den 24 maj 1567.

de la Gardie

Pontus de la Gardie, blev 1559 i dansk krigstjänst tagen till fånga av svenskarna vid erövringen av Varberg. Han gick över i svensk tjänst samma år.²⁸⁹ Den 27 juli 1571 upphöjdes Pontus de la Gardie av Johan III i friherrlig rang²⁹⁰. I det friherrliga de la gardieska vapnets (fig 130) andra och tredje fält ser vi i ett gyllene fält ett ur ett rött torn uppstigande blått lejon med ett bart huggande rakt svärd i högra ramen. I hjälmprydnaden ses samma blå lejon med sitt huggande svärd mellan sex fanor, blå och gula.

Pontus de la Gardies son, Jakob de la Gardie (1583-1652) var den ende som Gustav II Adolf upphöjde i grevlig värdighet.²⁹¹ Detta skedde den 10 maj 1615. Det friherrliga vapnets hjälmprydnad kom att i det grevliga de la gardieska vapnet bli sinister hjälmrydnad. Jakob de la Gardies son, Magnus Gabriel de la Gardie (1622-1686) erhöll den 14 augusti 1650 förbättring på sitt grevevapen.²⁹² Vapnet får nio, i stället för fem fält (inkl hjärtskölden), och med Pontus de la Gardies vapen på hjärtplatsen. I det förbättrade vapnets andra och åttonde fält insätts i blått fält en öppen gyllene krona genom vilken ett rakt svärd av silver, med fäste av guld, och en korslagd palmkvist och en lagerkvist, går igenom. Samma element införs mellan två utslagna vingar i den mittersta hjälmprydnaden i Magnus Gabriel de la Gardies nya grevevapen. Även det ur tornet²⁹³ uppstigande lejonet med svärdet i sin högra ram, blir krönt och ställs i tredje och sjunde fältet (övre sinister och nedre dexter hörn).²⁹⁴

²⁸⁸ B Schlegel & C A Klingspor (1895), s 295.

²⁸⁹ G Elgenstierna II (1926), s 224.

²⁹⁰ Friherre till Ekholmen, och fr o m dwen 30 juni 1581 herre till Kolck i Kusals socken i Livland (G Elgenstierna II (1926), s 223, 224).

²⁹¹ G Elgenstierna II (1926), s 225.

²⁹² G Elgenstierna II (1926), s 226.

²⁹³ Tornets färg byts från rött till naturlig färg.

²⁹⁴ P E Damier (1837), opag; C A Klingspor (1857-79), s 226; J Raneke (1990), s 362.

Jöns Markusson

Bröderna Mats och Jöns Markussöner adlades den 12 september 1571 men fick var sitt vapen.²⁹⁵

Jöns Markussons vapen (fig 131) blir:

Ett fördelt field, halft blått och halft svart udi skölden, i thet blåa fieldet ett svärddh udden upföre och udi thez svarte fiell en halfmåne²⁹⁶. Item en öpen tornerhielm, krantzen och hjälmtäcket rödt och blått theropå två ryttare fahnor, fördelte medh rödt och svart²⁹⁷

Westgöte [Vestgöte]

Lars Westgöte adlades 1571, eller möjligen 1573, och fick till vapen:

En beväpnad till vänster vänd arm, hållande en pistol; på skölden en öppen tornerhjälm, på hvilken synas trenne strussfjädrar.²⁹⁸

Lars Westgöte hade före han adlades bl a varit hingstridare hos hertig Karl och dennes stallmästare med uppseende över de unga hästarna i Örebro 1570-1571 och blev befallningsman på Nyköpingshus 1572²⁹⁹. Det fanns även ett annat förslag till vapen för Lars Westgöte (plansch XXI); i rött fält ett balkvis ställt rakt svärd mellan två hästskor, allt i silver.³⁰⁰ Detta vapenutkast förverkligades inte.

Sköldknektarna

Hertig Karl och hans trupper drabbades av ett nederlag den 17 september 1605 i Kirkholm, c två och en halv mil sydost om Riga, mot konung Sigismunds numerärt vida underlägsna trupper, under befäl av den polske fältherren Jan

²⁹⁵ C A Klingspor (1857-1879), s 51, 245; B Schlegel & C A Klingspor (1895), s 185; J Raneke (1990), s 187, 381. - Jöns Markussons bror, Mats Markusson, får till vapen: "Ett blått fjell, deri två kväfvvelspjut i kors; på skölden en öppen tornerhjälm ock två knäfvvelspjut; kransen och hjälmtäcket rödt och blått" (B Schlegel & C A Klingspor (1895), s 185. - Mats Markusson fick den 10 december 1564 i av Erik XIV frälse på Hietämäki och Sarikkala i Virmo (fi: Mynämäki) och utlovades samtidigt adelskap. I ån var fogde i Masku härad 1565-1573; proviantmästare 1579 och dog c 1588. Han skrev sig till Hietämäki i Virmo, till Odensaari i Masku och till Tottjärvi i Tottjärvi (fi: Tottijärvi) kapell (J Ramsay (1909-1916), s 177).

²⁹⁶ Tilltagande måne.

²⁹⁷ B Schlegel & C A Klingspor (1895), s 185. - Jöns Markusson dog före 1579 (J Ramsay (1909-1916), s 177.

²⁹⁸ B Schlegel & C A Klingspor (1895), s 322.

²⁹⁹ B Schlegel & C A Klingspor (1895), s 322f.

³⁰⁰ Den här givna blasoneringen är en beskrivning av vapenförslaget i Svenska adelsvapen fol 66, Riksarkivet, Stockholm.

Karol Chodkiewicz (1560-1621), då de polska trupperna formligen krossar den svenska hären. Efter detta katastrofala nederlag utfärdade hertigen sköldeknektkungörelsen den 10 januari 1606.³⁰¹ I denna kungörelse sägs att:

alla de, som uti Riksens tjenst mot fienden sig wele bruka låte, måge därigenom Frelse förwerfwa på sig och barn³⁰².

Hertigen kallar själv denna kungörelse den 25 Juli 1606 "vårt Tryckte Mandat"³⁰³, när han sänder ut betrodda män att sprida "mandatet" över landet. I hertig Karls "Mandat" utlovas dem som:

.... hafwa lust, mod och wilja till att tjena sitt Fädernesland och sig brukaemot Sweriges Rikes fiender, då skall dem blifwa efterlåtit de friheter och wilkor som uti sjelfwa Tryckta Mandatet förpliktade äro anten de då wilja tjena till häst eller fot, dock på det sättet att de som till häst tjena wilja, och samma frihet och frälse njuta, de skola hafwa deras fulla och fria rustning, en duglig häst, den han kan sjelf besitta och torff wåga lifwet uppå emot fienden, och derhos Sadel och Tyg som ostraffelig är, såsom och *harnesk å rygg och bröst, hufwud, lår och armar*, dertill 2 korta bössor, en hake och *underwärja* och sjelf skall han som Lag säger, på Munstrings platsen, der våre gode Män förordnade äre till att hålla wapensyn, ... då skall han njuta både Sköldemärket och de friheter och wilkor, som Mandatet förmäler. Men är det någon som icke sjelf will rida, utan eljest hafwa en jämgodan med sig som hans häst besitter, och han är så stofferat, som förr är sagt, då skall han som karlen och hästen hålla will i sin Stadh, likwäl njuta de wilkor som i Mandatet stå förbemälte, *undantagande Sköldemärket allena*, det skall icke honom wara efterlåtit draga eller föra, Med dem som till fot tjena wilja och något godt förwärfwa skall också hållas som i Mandatet står, at de skole hafwa deras gods fri, doch skola de som till fot äre och de wilkor i Mandatet står wele njuta, hafwa deras Stormhatt, bröstharnisk med låg spets eller hillebår, och *en god underwärja* som de för fienden i Marken kunna bruka.³⁰⁴

Alla som enligt denna kungörelse förvärvade frälse skulle få ett likadant vapen, öppen sköld med hjälmprydna³⁰⁵:

Wapnet skulle innehålla en blå och en gul sköld och deruti en försilfrad med swärd wäpnad [harnesklädd] arm och på hjälmen 2 försilfrade wädurhorn och 3 [gyllene] kronor.³⁰⁶

Tre dagar senare, den 28 juli utfärdar Karl ett frälse- och sköldebrev för Olof Jakobsson. Den hjälmprydna som sköldebrevet beskriver är av en annan typ än den ovan beskrivna. I den har de två försilvrade wädurhornen i hjälmprydningen ersatts med 2 försilvrade wäpnade [harnesklädda] armar hållande 3 [gyllene] kronor (fig 132).³⁰⁷ Denna förändring har alltså, som Wilhelm Gabriel Lagus påpekat, tillkommit mellan den 25 och 28 juli 1606.³⁰⁸

³⁰¹ W G Lagus (1857-60), s 551f; G Petri (1926), s 352. S Jägerskiöld (1945), s 36.

³⁰² W G Lagus (1857-60), s 552; S Jägerskiöld (1945), s 36.

³⁰³ W G Lagus (1857-60), s 552.

³⁰⁴ W G Lagus (1857-60), s 552ff [*mina kursiveringar*].

³⁰⁵ W G Lagus (1857-60), s 552.

³⁰⁶ W G Lagus (1857-60), s 552.

³⁰⁷ W G Lagus (1857-60), s 552.

³⁰⁸ W G Lagus (1857-60), s 556.

Regenten ville skapa ett inhemskt tungt fotfolk³⁰⁹ och åberopar i kungörelsen Landslagens föreskrifter om rusttjänst.³¹⁰

Hertigen tillägger emellertid i i Konunga Balkens Capitel 53:

att konungen skulle granska den å vapensynen godkände och, om han fyllde lämplighetskrav, giva honom sköldemärke. "Sedan njute han frälse som andra frälsemän."³¹¹

D v s kungen själv betraktade inte sköldeknektarna som fullvärdig adel.³¹² Erich Michelsson förlänades frälse och sköldebrev den 25 juli 1606. Samme Erich Michelsson fick confirmation på sitt adelskap den 5 maj 1654 "efter han så i det Ryska och Polska kriget för en krigzman sig manligen och väl förhållit hvarföre han ock af k. Karl d. 9:e år 1606 d. 25 Julii" erhöll "ett frälse och sköldebrev" och blev så stamfar för ätten Sölwerarm, som aldrig tog introduktion på Riddarhuset.³¹³ Blasoneringen av "Erikh Michelssons" vapen i Riddarhusarkivet:

En blåå och guul skiöldh fördeelt och der uti En försilfradt wäpnat Arm och på hielmen tu veedurhorn och tre kronor.³¹⁴

Följaktligen fordrades "serskilta förtejenster om en sådan med gemensamt Sköldemärke försedd man skulle för ordentlig adelsman anses"³¹⁵. Detta understryks även av flera ättlingar till sköldeknektar förvägrats introduktion på Riddarhuset om de inte kunnat uppvisa annat sköldebrev än anfaderns sköldeknektbrev.³¹⁶

Mikael Eriksson, son till ovannämnde Erik Mikaelsson, fick på nytt den 29 november 1650 confirmation på adelskap, var osäker på om confirmationen skulle godtas på Riddarhuset, vilket man gjort 1650. Därför anhöll han om "att varda ånyo med adligt stånd benådad, hvilket honom äfven vederfors 1654 d. 5 Maj, eftersom hans förfäder besutit och än besitta adliga gods i Livland, och han fyrta år tjent vid Lifgardet"³¹⁷ vann introduktion på Riddarhuset där han företedde confirmationen från 29/11 1650. Hans vapen ges följande blasonering 1650:

Een fördeelt skiöldh öfre deelen blåå och nedre deelen guull deruthj Een bewäpnadh arm fattande i handen eett bartt Swärdh. Ofwan oppå Skiöldhen een öppen tornerhielm täcket och Crantzzen medh guuldt och blåått fördeelte, ofwan oppå hielmen een gull stierna emillan tvänne gumssehorn, aldeles ...³¹⁸

och fyra år senare (fig 133):

³⁰⁹ G Petri (1926), s 353.

³¹⁰ W G Lagus (1857-60), s 552.

³¹¹ S Jägerskiöld (1945), s 36.

³¹² W G Lagus (1857-60), s 556; G Petri (1926), s 353; S Jägerskiöld (1945), s 36; G Artéus (1986), s 24.

³¹³ W G Lagus (1857-60), s 556.

³¹⁴ St f. 7:41, Riddarhusarkivet, Stockholm.

³¹⁵ W G Lagus (1857-60), s 556f.

³¹⁶ G Artéus (1986), not 6 s 26.

³¹⁷ J Ramsay (1909-1916), s 300, 465.

³¹⁸ St f. 7:41, Riddarhusarkivet, Stockholm.

En fördelt sköld i fyra delar, den öfre högra och vänstra nedre delen blå och den vänstra öfre och högra nedre gul, deruppå från höger utur ett blått moln utsträcker sig en beväpnad arm, uppbärandes med handen ett bart svärd. Ofvanpå skölden en öppen tornerhjälm, täcket och kransen med gult fördelta: derofvan stå två horn utböjda.

Lood i Småland

Peder Månsson³¹⁹ var löjtnant vid Smålands ryttare 1612. Han adlades med namnet Lood i Småland den 22 juni 1617³²⁰. Vapnet (fig 134): Ett gyllene fält, däri en sinistervänd harnesklädd arm i naturlig färg hållande ett huggande rakt svärd, naturliga färger. I hjälmprydnaden en svart kanonkula (lod) pålagd över tre korslagda pilar med uddarna uppåt. Kanonkulan och pilarna mellan två ryttarfanor delade guld och blått.³²¹

Eftersom naturlig stålfärg i stort sett kan likställas med silver är vapnet ur heraldisk synpunkt tveksamt. Den harnesklädda armen är därtill sinistervänd.

Peder Månsson [Lood i Småland] dog 1647.³²²

JOHAN III:s SALVATORSORDEN

I detta kapitel om Johan III:s Salvatorsorden får vi en närmast övertydlig presentation av vad konungen själv förknippade med, och helt klart önskade att omvärlden skulle tolka in i, motsättningen mellan det raka svärdet och den krumma sabeln.

När påven Urban V (påve: 28/9 1362 - 19/12 1370) 1370 stadfäste Birgittinordens ordensregel kallade han den för *regula sancti salvatoris*.³²³ Till den prästerliga birgittinbrödradräkten hörde ett rött kors,³²⁴ med en eldstunga från den nedåtriktade korsarmens mitt.³²⁵ Detta kommer framgent att uppfattas som

³¹⁹ Till Hjelmsänga (G Elgenstierna V (1930), s 70).

³²⁰ Introducerades på Riddarhuset 1627 under nr 129, vilket senare ändrades till 157 (G Elgenstierna V (1930), s 70).

³²¹ Min beskrivning är gjord på basen av den målade vapenplåten i riddarsalen på Riddarhuset i Stockholm.

³²² G Elgenstierna V (1930), s 70.

³²³ H Johansson & J Gallén (1956), sp 564.

³²⁴ H Johansson & J Gallén (1956), sp 565. - Ofta tycks Birgittaorden ha uppfattats som som en riddarorden, som i P P Bonanni "Eques S. Birgittae" (P P Bonanni (1720), pl 14) och J W Rammelsberg där "Brigitten Orden in Schweden" beskrivs under "Die Bereits verloschene ungewisse Ritterorden" (J W Rammelsberg (1744), s 102).

³²⁵ E Dahlberg (1667-1715), I:9; B Giustiniani (1692), fig s 685; P P Bonanni (1720), pl 145 fig 13; K Lofström [1948], fig 50 s 99.

en riddarorden³²⁶ och inte sällan kallas de för "bricianer".³²⁷ Urban V:s ordval, "*regula sancti salvatoris*", för själva ordensregeln kom oavsiktligt att bli utgångspunkten för en längre tradition med salvatorstecken i svenska utmärkelser.

Gustav Vasa tilldelades 1543 av Frans I³²⁸ Frankrikes förnämsta orden, Sankt Mikaelnsorden³²⁹, vilken instiftats av "den europeiska diplomatins fader", Ludvig XI³³⁰ 1469³³¹.

På det postuma gouacheporträttet, "Gripsholmsporträttet", vilket ibland tillskrivits Willem Boy, bär kungen denna orden.³³²

Överlämnandet skedde vid Vreta kloster och den person som framförde konungens tack anförde, enligt Henrik Rosenstierna (1730-1769), bl a:

Quod imago Michaelis Archangeli, quam aureo torqui appensam Rex collo gestabat, horrendos Satanae impetus significaret, quibus regna exponuntur; ...³³³

Konungens tack hänvisar till Johannes' Uppenbarelser 12 [1-9] där ärkeängeln är anföraren av de himmelska härskarorna:

Och j himmelen syntes itt stoort tekn/ Een quinna beklädd med solenne/ och månen under hennes fötter/ och på hennes hoffuudh een krona aff tolf stiernor. Och hon war haffuande/ ropadhe och pintes mz barn/ och hadhe stoort qual til at föda. Och

³²⁶ Elias Brenner; Skoklostersamlingen I:fol, 100: tom 15, fol 449 (E8747); Enligt en anonym handskrift från 1700-talets andra fjärdedel i Riksarkivet, Stockholm, instiftades S:ta Birgitta orden "af drottning Margareta Anno 1396" (Skoklostersamlingen I:fol, 100: tom 15, fol 448 (E8747). J W Rammelsberg uppger samma år för riddarordens instiftande, och han beskriver "ordenstecknet" som ett gyllene och blåmaljerat åttakantigt kors i ett smalt vitt band (1744), s 102; H Rosenstierna (1748), s 80-82. - Enligt B Giustiniani (1692) var Birgitta drottning i Sverige och instiftade orden 1366 "viueuano nella mente della Santa Guerriera"... "Le obbligazioni di cotesti Caualeri, furono la difesa della Santa Religione contra degl'Heretici, e delli confini del Regno ...". Ännu vid sekelskiftet 1700 levde alltså uppfattningen om att "drottning Birgitta" bedrivit korståg mot kättare vid landets gränser. Korstågspropagandan har varit framgångsrik.

³²⁷ B Giustiniani (1692), s 685.

³²⁸ 1494-1547; fransk konung: 1515-1547.

³²⁹ H Rosenstierna (1748), s 82ff; K Löfström [1948], s 33, 116. - Den franske konungen Karl VII (1403-1461) valde att uppta Sankt Mikael på sina standar och därmed hade ärkeängeln blivit den franska monarkins skyddshelgon (J D Boulton (1987), s 441). - Redan i början av 1300-talet hade Filip IV, "den Sköne" 1268-1314; fransk konung: 1285-1314) låtit sig själv betecknas som "kungen är ängeln som höjer svärdet för att stå emot onskans och mörkrets makter" (G Picot (1901), documents, 30; C Beaune (1991), s 176), dvs Sankt Mikael eller dennes like.

³³⁰ 1423-1483; fransk konung: 1461-1483.

³³¹ B Giustiniani (1692), s 777; P P Bonanni (1720), pl 156 fig 73; B de Montfaucon III (1731), s 305f; pl LXI; IV (1732), pl II, III; V (1733), pl X; J W Rammelsberg (1744), s 27; F-F Steenackers (1867), s 201; *Les Ordres Français...* (1927), [opag]; K Löfström [1948], s 32; G de Garden (1979), s 87, 92-135; A Spada (1983), s 2; A Damien (1991), s 31; C Beaune (1991), s 161.

³³² S Strömbom (1943), s 36, 40 (G I:7).

³³³ H Rosenstierna (1748), s 83. - I Karl Löfströms översättning: "Liksom ärkeängeln Mikaelns bild hade kraften att avvärja satans anlopp, på samma sätt bevarade Gud genom sina tjänare änglarna konungarnas riken, vilka voro utsatta för samma faror." K Löfström [1948], s 116. - Carl Gustaf Tessin har i *Åkerödaboken* för september 1761 antecknat att Carl [Charles] de Mornay 1561 "skickades af K. Erik XIV till K. Carl den IX i Frankriket, med S. Michaels ordens återställande, som K. Gustaf d. I burit" (KB: L 82:1:14, s 1800). - Även denna Tessins annotation har jag Roger de Robelins uppmärksamhet att tacka för.

så syntes itt annat tekn j himmelen/ och sij/ en stoor rödh drake/ som hadhe siw hoffuudh och tiyo horn/ Och på hans hoffuudh siw kronor/ och hans stiert droogh tridie parten aff himmelens stiernor/ och kastadhe them nedh på iordena.

Och draken stoodh för quinnonne som födha skulle/ På thet/ när hon födt hadhe/ skulle han vpåta hennes barn. Och hon födde itt swene barn/ som regera skulle alla hedningar medh jernrijsz. Och hennes barn wardt borttaghet til Gudh och til hans stool. Och quinnan flydde vthi ökna ther hon rum hadhe/ beredt aff Gudhi/ at hon ther födhas skulle j tusende twhundradhe och sextiyo daghar.

*Och thet wardt een stoor strijdh j himmelen/ Michael och hans Änglar stridde medh Drakan/ och Draken stridde och hans hans Änglar/ och the wunno intet/ Och the ras rum wardt icke meer funnet j Himmelen. Och then store Draken/ then gamle Ormen/ then ther heter dieffuul och Satans/ wardt utkastat/ then ther bedragher hela werldena/ och han wardt kastat på Iordena/ och hans Änglar wordo ock bortkastadhe medh honom.*³³⁴

Ärkeängeln strid med draken för att rädda kvinnan som var gravid med ett gossebarn, som Uppenbarelsen beskriver, försvaret av den heliga jungfrun, är samtidigt den första ridderliga vapenbragden. Därför anses allt jordiska ridderskap leda sitt ursprung från ärkeängeln Mikael.³³⁵ Det är även skälet till att även blev ridderståndets skyddshelgon.³³⁶

Hertigarna var närvarande vid ordens överlämnande.

Namnet Mikael betyder "Vem är som Gud"³³⁷ och P Adalbert Engelhart finner att redan uttydningen av namnet "låter som ett stridsrop"³³⁸. Det ottonskt tysk-romerska kejsardömets skydds- och banerhelgon blev S:t Mikael genom slaget på Lechfeld, mellan Donaus biflod Lech och Lechs biflod Wertach, i närheten av Augsburg, där Otto I "den Store" (912-973) avväjde en hednahär av magyarer och stoppade deras expansion västerut den 10 augusti 955. Ärkeängeln Mikael's baner skall ha förts i spetsen för de tyska trupperna.³³⁹ Jeanne d'Arc skall ha åkallat S:t Mikael's bistånd för att befria Frankrike under hundraårskriget.³⁴⁰ I den gamla katolska liturgin sjöngs i växelsången under mässoffret: "Må Mikael banerbärare leda dem in i det heliga ljuset, som du sedan länge lovade Abraham och hans säd".³⁴¹ Ärkeängel Mikael blev Kyrkans skyddshelgon och de kristna härarnas värn mot hedniska makters styrkor.³⁴² Riddarslaget utdelades också:

In Namen Gottes, des heiligen Michael und des heiligen Georg³⁴³

³³⁴ *Biblia* (1540-1541) [*min kursivering*].

³³⁵ J Huizinga (1927), s 82; A Andersson (1953), s 81.

³³⁶ F von Sales Doyé (1929), s 44 A Andersson (1953), s 81; C Jöckle (1995), s 329.

³³⁷ F von Sales Doyé (1929), s 44; D H Farmer ((1978) 1992), s 328; A Brückner (1992), s 717; P A Engelhart (1995), s 281; C Jöckle (1995), s 329.

³³⁸ P A Engelhart (1995), s 281.

³³⁹ F von Sales Doyé (1929), s 44; A Andersson (1953), s 81; P Paulsen (1966), s 128. - Som den första tysk-romerske kejsaren lät Otto I kröna sig till kejsare av påven Johannes XII i Rom 962.

³⁴⁰ A Brückner (1992), s 717.

³⁴¹ D H Farmer ((1978) 1992), s 328.

³⁴² F von Sales Doyé (1929), s 44; C Jöckle (1995), s 329.

³⁴³ A von Gleichen-Ruuswurm (1918), s 365.

Det finns två utföranden av ordenstecknet, en med Sankt Mikael som stöter sin lans i en djävulfigur (fig 135) och en annan med ärkeängeln besegrande en drake, djävulens sinnebild (fig 136).³⁴⁴

Den förra följer den bildtradition, som framställer Djävulen "i samma plan av realism som Mikael", Djävulen "har ett mänskligt ansikte eftersom han är en Lucifer efter fallet"³⁴⁵, som skapades av bröderna Paul, Jean och Herman Limbourg i *Les Tres Riches Heures du Duc de Berri*³⁴⁶, 1409.³⁴⁷ Även Rafael [Rafaello Sanzio el Santi] (1483-1520) har utfört två målningar med var sin framställning av Satan, 1505 *Sankt Mikael och Djävulen*³⁴⁸ [i en drakes skepnad] och tretton år senare, 1518, *Sankt Mikael och Djävulen*³⁴⁹ [som en djävul och inte som drake].

Salvatorsbilden införs på fransidan till svenska mynt av Gustav Vasa. På hans dalermynt av åren 1540, 1542-1550, och 1559 samt halvdalermynten från 1544 och 1545 finns en Salvatorbild.³⁵⁰ På Johan III dubbelrosennobel från 1576 och hans dalermynt från 1573, 1575, 1576, 1578, 1579, och 1586³⁵¹, därtill ett flertal praktmynt³⁵², Karl IX:s daler från 1608³⁵³ samt Gustav II Adolfs daler från 1615, 1617, 1631, 1632³⁵⁴, dalern 1632, präglad i Fürth³⁵⁵ och halvdalern från 1631³⁵⁶ finns även Salvatorbilder på fransidan med olika varianter av texten: SALVATOR MVNDI SALVA NOS eller SALVATOR MUNDI - ADIUVA NOS.

Även till Gustav Vasas gravmonument har Johan III låtit göra en Sankt Mikaelbild, och under denna ett Medusahuvud³⁵⁷, på rikssvärdet.³⁵⁸ Det bör påpekas att ingetdera av de två rikssvärden på Gustav Vasas tid hade någon avbildning ärkeängeln³⁵⁹ Sant Mikael medtagande är följdaktligen Johan III:s sätt att ge sin syn på såväl rikssvärdets som det raka svärdets symbolik.

³⁴⁴ S Petra Sancta (1632), fig s 638; B Gustiniani (1692), s 772; P P Bonanni (1720), pl 156 fig 73; F-F Steenackers (1867), s 210; A Damien (1991), fig 1 s 30. - Karl Löfström hävdar att den franska S:t Mikaelnsorden "är den första orden, som burits av en inhemska konung", (K Löfström [1948], s 33), men åtminstone en vapenbok över riddarna i Gyllene skinnets orden visar att Magnus Eriksson skulle ha varit riddare av denna orden.

³⁴⁵ L Link (1995), s 175.

³⁴⁶ Metropolitan Museum of Art, New York, The Cloisters Collection, MS 54.1.1., fol 158r.

³⁴⁷ L Link (1995), fig 75 s 178, s 175.

³⁴⁸ I Louvren, Paris; L Link (1995), fig 73 s 176, s 175.

³⁴⁹ I Louvren, Paris; L Link (1995), fig 74 s 177, s 175.

³⁵⁰ L E Bruun (1914), nr 376, 377, 378, 379, 380, 381; K Löfström [1948], s 117, fig 67 s 119.

³⁵¹ L E Bruun (1914), nr 506, 514-519.

³⁵² B E Hildebrand I (1874), nr 8.

³⁵³ L E Bruun (1914), nr 694.

³⁵⁴ L E Bruun (1914), nr 741, 786-788, 793-795, 797-799.

³⁵⁵ L E Bruun (1914), nr 947.

³⁵⁶ L E Bruun (1914), nr 800.

³⁵⁷ Med Medusaförställningen blir Gustav Vasas rikssvärd även Perseus' svärd.

³⁵⁸ Professor Allan Ellenius har tolkat denna bevingade med svärd och våg försedda gestalt som Justitia, och jag har själv tidigare stödd på professor Ellenius' identifikation, utan att då kontrollera avbildningen på svärdet, hävdade att det är fråga om en Justitiaframställning (A Ellenius (1983), s 189; L Tengström (1986), n 118 s 532).

³⁵⁹ Se R Cederström, "Regalietställningen i Livrustkammaren", s 123 i *Livrustkammaren* 1:8 (1938); dens. "Gustav Vasas båda rikssvärd", s 87-102 i dens., *De svenska riksregalierna och*

I Daniels boks 10:nde kapitel beskrivs den uppenbarelse profeten får

Vthi tridie årena Konungs Cores aff Persen ...³⁶⁰

Men then Försten offuer thet Riket i Persen/ haffuer ståndet migh emoot j en och tiwghu daghar/ Och sij/ Michael an aff the yppersta Förstar kom migh til hielp/ tå behölt iagh seghren när Konungenom j Persen/³⁶¹

Doch wil iagh låta tigh förstå hwadh scriffuit är thet wisseligha skee skal/ Och ingen är then migh hielper ther vthinnan/ vthan idhar Förste Mikael/³⁶²

och i Daniels boks 12 kapitel:

På samma tijdhen skal then store Försten Michael som för tit folck ståår/³⁶³.

Mikaelskultens hemort är Gargano i Apulien [it Puglia], i sydöstra Italien. Det äldsta åt S:t Mikael helgade altaret och den första byggnaden skall ha uppförts 493 på Monte Gargano på den plats där "Celeste Basilika di S. Michele Arcangelo sul Gargano" ännu står på initiativ av självaste östgoterkungen Teoderik den Store och biskop Laurentius Majoranus [Lorenzo Majorano].³⁶⁴ Redan 494 skall påven Gelasius I (påve: 1/3 492 - 231/11 496) ha vallfärdat dit.³⁶⁵

kungliga värdighetstecknen (Stockholm 1942). På det mindre svärdets klinga avbildades Moses' och Josefs historia och på det mindre "två scener ur romerska historien med Cajus Mucius Scaevola inför konung Porsenna och Kejsar Trajani ädelmod" (R Cederström (1942), 87). Det äldre rikssvärdet användes troligen som Erik XIV:s kröningsvärd (R Cederström (1942), s 102).

³⁶⁰ *Biblia* 1540-1541; Daniel X [:1].

³⁶¹ *Biblia* 1540-1541; Daniel X [:13].

³⁶² *Biblia* 1540-1541; Daniel X [:21].

³⁶³ *Biblia* 1540-1541; Daniel X [:1; i senare bibelöversättningas, i Gustav Vasas bibel är citatet ett stycke in i XII kapitel].

³⁶⁴ Teoderik hade av den östromerske kejsaren Zeno[n] [Tarasikodissa] (c 430-491; östromersk kejsare 474-491) 484 tilldelats titeln konsul och 488 förmått att marchera mot Italien mot germanfurstens Odovakar [Odoaker] (c 433-493), som 476 avsatt den siste västromerske kejsaren Romulus Augustulus och låtit sig utropas till kung av Italien (476-493). Teoderik besegrade Odovakar i tre fältslag åren 489 och 490 och Odovakar sträckte 493 vapen mot att få behålla liv, frihet och kungatiteln. Teoderik dödade emellertid Odovakar egenhändigt 493. Teoderik gjorde Ravenna till huvudstad i sitt italienska östgotarrike (Jordanes (1719), s 135ff; J Hubert, J Porcher & W F Volbach (1967) 1969, s 386; J Hubert, J Porcher & W F Volbach (1968) 1970, s 136, 380; A von Keyserlingk (1987), s 91. - Teoderik beställde även mosaikerna i Sant'Apollinare Nuovo i Ravenna (A Grabar (1966), s 152; J Hubert, J Porcher & W F Volbach (1968) 1970, s 136). - Biskop Lorenzo, som var syskonson till kejsar Zeno[n], var biskop i Siponto 488-545. Han blev senare helgonförklarad (J Stadler III [1869], s 699f; *Kirchliches Handlexikon* II (1912), sp 583; F G Holweck (1924), s 593; J Baudot (1925), s 397; F von Sales Doyé I (1929), s 671; A von Keyserlingk (1987), s 91). Ärkeängel Mikael skall på Monte Gargano har uppenbarat sig för Lorenzo vid grottan på berget vid Gargano (A von Keyserlingk (1984), s 23f). - År 545 invigdes San Michele in Affricisco i Ravenna och 549 San Apollonare in Classe med sina Mikaelmosaiker. Påven Bonifacius IV (påve: 15/9 608 - 8/5 615) låt bygga ett S:t Mikaelskapell i kejsar Hadrianus' gravmonument i Rom, och detta har sedan dess fått heta Castel San Angelo (A Brückner (1992), s 721). Ön Mont-Saint-Michel i Basse-Normandie blev centrum för Mikaelskulten i Frankrike 709. I dag finns över 250 orter som i någon form bär S:t Mikaelns namn (A Brückner (1992), s 721).

³⁶⁵ A von Keyserlingk (1987), not 20 s 29f, s 76. - Greve von Keyserlingk uppger felaktigt påven som Gelasius II, som var påve under perioden 24/1 1118 - 29/1 1119.

Uppsalastudenten Erik N Bjugg Gothus kallar Sankt Mikael för "Michael then sköne Krijgsfursten"³⁶⁶ i sin uppbyggelsedikt *Militia Christiana*. Thet är: Alle Christälskande Menniskiors Ridderligha Kamp/ Then ther oss först wår afsagde Fiender/ doch the Andelighe/ korteligen affmålar: Och sedhan the Segherfulle wapn/ hwilka man emoot them kan bruka/ trösteligen för ögonen ställer och framdragher (1631).

Erik XIV bar en ordenskedja med en Salvatorbild hängande i en medaljong från en kedja med omväxlande serafhuvuden och Vasakärvar.³⁶⁷ Den finns på Erik XIV:s kröningsmynt och alla dalermynt som tillkom under hans regeringstid.³⁶⁸ På två målade porträtt, vilka tillkommit under Erik XIV:s två första regeringsår³⁶⁹ bär kungen sin Salvatorsorden. På det anonyma porträttet där kungen ses harnesklädd³⁷⁰ har han ordenstecknet i en snodd runt halsen.³⁷¹ Det andra porträttet, som med större säkerhet kan tillskrivas Steven van der Meulen³⁷² bär han ordenstecknet i dess guldkedja. I Parismanuskriptet från 1562³⁷³ avbildas en variant av Eriks Salvatorskedja runt riksvapnet. Där hänger Salvatorsmedaljongen från en Vasakärven och i kedjan växlar trekronor och Vasakärvar.³⁷⁴ Även pannskölden på Erik häststjärna av Eliseus Libaerts, 1563, hade ornerats med hans Salvatorsorden.³⁷⁵

Men det dröjer till Johan III: s kröning innan ordenskedjan blir ett nytt insigne. Den överlämnades med följande bön:

Alzmechtige Ewighe Gudh och wår Frelsare Jesus Christus, som edher wthi all farlighheeth här till beuarat och beskermath haffuer, werdighas edher wara altidh biständigh, och här epter beskerma och beuara för alth ondt, och giffua ath thetta orden som i nu achten företagha och begynna, må skie honom till prijs och ähro Sweries Rike och edhre epterkommande Konungar och alla andra, som här wthi incorporeradhe warda till lycko och saligheeth, Amen.³⁷⁶

Den spanske konungens, Filip II:s³⁷⁷ sändebud, kaptan Francisco de Eraso mottogs i audiens av Johan III den 8 juni 1578, och den spanske ambassadörens rapport till Filip II av Spanien om audiensen är daterad den 23 juni 1578.³⁷⁸

³⁶⁶ E N Bjugg (1631), s F i [opag].

³⁶⁷ Carl Gustaf Bielke, Skoklostersamlingen I:fol, 100: Tom 15 (E 8747), fol 448; E Brenner (1691), Skoklostersamlingen I:fol, 100: Tom 15 (E 8747), fol 449.

³⁶⁸ K Löfström [1948], s 125.

³⁶⁹ S Strömbom (1943), s 70.

³⁷⁰ S Strömbom (1943), s 67, 71, fig 89 (E XIV:2b).- Boo von Malmborg tillskriver med tvekan porträttet Domenicus Verwilt (B von Malmborg (1978), s 30).

³⁷¹ Att man till harnesk inte bär en ordenskedja av metall är naturligt. T ex ett bröstharnesk som tillhört Filip den sköne [sp Felipe I] (1478-1506; medregent av Kastilien 1504-1506) med Gyllene Skinnets orden graverat eller etsat i själva harnesket, har bevarats till våra dagar (M Pfaffenbichler (1992), fig 22 s 22).

³⁷² S Strömbom (1943), s 69, 71, fig 90 (E XIV:3);B von Malmborg (1978), s 30, färgbild på plansch mellan ss 32 och 33.

³⁷³ C Nordenfalk (1941).

³⁷⁴ C Nordenfalk (1940); K Löfström [1948], fig 70 s 124.

³⁷⁵ R Cederström & K E Steneberg (1945), s 44.

³⁷⁶ R Cederström (1942), s 28.

³⁷⁷ 1527-1598; spansk konung: 1556-1598.

³⁷⁸ T Lenk (1955), s 29. Enligt Henry Gourdon de Genouillac skulle kung Johan, som han

Här stod Hans Maj:t konungen, ... Kring halsen ett svart sidenband med insignierna till en orden som han håller på att stifta, och af hvilken jag med detta bref sänder en afbildning i naturlig storlek och färg.³⁷⁹

Den avbilningen av Johan III:s orden som de Eraso talar om i sin verbala beskrivning avsändes inte förrän den 3 oktober 1578; eftersom målaren, enligt de Earaso, hade "lurat" honom.³⁸⁰

Om vi utgår ifrån att Bonannis illustration av Agnus Dei-orden är någotsånär riktig företer den bilden rätt stora avvikelser från den orden det spanska sändebuden låter avmåla.³⁸¹ På såväl Elias Brenners³⁸² och Jean Rehns³⁸³ kopparstick från 1691 resp 1748, som i P Philipp Bonannis 1720 utgivna *Verzeichnis der Geist- und Weltlichen Ritterorden in netten Abbildungen* saknas i ordenskedjan änglarna som uppbär vassen, i stället kröns vassen av bevingade serafimerhuvuden, likaså saknas krokodiler och drakar som lejonets motpart, i stället för dessa finns en obeväpnad björn, som sitter på huk. Det är utan tvivel "den ryska björnen"³⁸⁴. Därtill är lejonet okränt. Salvatorsbilden finns mitt fram

kallar "surnommé le Grand" ha instiftat orden i Uppsala 1574 (1860), s 6. Varifrån han har den uppgiften framgår inte av hans framställning.

³⁷⁹ [E Hildebrand] (1886), s 13.

³⁸⁰ [E Hildebrand] (1886), s 21; T Lenk (1955), s 29.

³⁸¹ P P Bonanni (1720), pl 143 bild 1. - Det var inte heller ovanligt att även de mest prestigifyllda ordnarna, såsom Gyllene Skinnets orden och Svanorden, hade samtida ordentecken med skiftande utformning (J Woods-Marsden (1985), s 405). Som vi sett ovan gällde detta även Sankt Mikaelnsorden.

³⁸² Skoklostersamlingen I:fol, 100: tom 15, fol 449 (E8747). - Ett varmt tack till fil kand Roger de Robelin, som inte bara funnit denna källa, utan ständigt i sin egen forskningsverksamhet hållit ett öga på för min avhandling relevanta handlingar.

³⁸³ Rehns kopparstick är införd i Henrik Rosenstiernas avhandling (1748) och tydligen gjord för denna.

³⁸⁴ I Jagellonska biblioteket i Krakow fanns en handskrift av Johannes von Glagaus hand, i vilken han med hjälp av arabisk mnemoteknik beskriver världsdelarna i djurgestalt. Asien framställer han allegoriskt i en björns gestalt. (E Klug (1987), s 274f). - År 1600 befann sig en av Boris Godunov sändemän i London. John Chamberlain skriver i sin dagbok för den 13 maj detta år: "*The Moscovie ambassador took his leave at court on Sunday, was sevenight like a dauncing beare, and is gone homeward*" (J Chamberlain (1861), s 108f) [mina kursiveringar]. Den överförfriskade ryske ambassadören liknas vid en dansande (asiatisk) björn.

Wiliam Shakespeare (1564-1616) har den ryska björnen med i två av sina pjäser; Macbeth och Henry V. I Macbeths tredje akts fjärde scen säger Macbeth:

"What man dare, I dare.

Approach thou [Banquos vålnad] like *the rugged Russian bear*,

The arm'd rhinoceros, or th' Hyrcan tiger;

...." [min kursivering].

Shakespeare använder den elisabetanska teaterns stående sinnebild för grymhet, densamma som Christopher Marlowe betjänat sig av i sitt drama *The tragedy of Dido, Queen of Carthage*; den hyrcaniska tigern (R Gill, "Commentary", s 289 i C Marlowe (1987). Se ovan kapitlet "Skyter"). Shakespeare förstärker intrycket av Macbeths hänsynslösa hantering med "the rugged Russian bear".

Shakespeare förtydligar detta i Macbeths sista scen (V:7), när Macbeth säger:

They have tied me to a stake, I cannot fly,

But bear-like I must fight the course. What's he

That was not born of woman? Such a one

Am I to fear, or none."

I Shakespeares Henry V (III:7) säger Rambures kort före slaget vid Agincourt:

"That island of England breeds very valiant creatures. Their mastiffs are of unmatchable

på kedjan och uppbärs av två bevingade änglar, medan det i den av Francisco de Eraso beställda avmålningen finns på denna plats det kyrkoliknande relikvarieskrin, som Torsten Lenk tolkat som Sankt Eriks relikskrin.³⁸⁵ Såväl postamentet för Agnus Dei på draken som själva draken saknas också i den av Bonanni avbildade varianten. På Bonannis version av Agnus Dei-ordens ordenskedja finns Salvatorsbilden mitt fram på kedjan medan den i den målade bilden från 1578 är ställd ovan för den kyrkobyggnads modell som änglarna uppbär i kedjans mitt. I Erik Dahlberghs *Suecia antiqua et hodierna* finns en 1/2 arks gravyr, som stuckits av Erik Reitz, med Svenska riddarordnar. I denna gravyr för vilken Reitz kontrakterades 1693,³⁸⁶ finns däremot krokodilerna med, men ingen björn som sitter på huk.

Bonannis illustration av en man bärande Agnus Dei-orden (fig 137) är tydligen en äldre variant, i den visas en man bärande ordenskedjan runt halsen och på denna syns Agnus Dei-bilden i en hängande medaljong, däremot ingen Salvatorsbild. Kedjans utformning kan inte särskiljas på denna illustration. De två Bonanni-illustrationerna är alltså inte med varandra helt överensstämmande.³⁸⁷

Däremot gör Karl Lofströms tolkningar som inte stämmer överens med bildmaterialet. Lofström skriver:

Vid närmare granskning visar det sig, att under lejonets ena fot en liten kroklinje sticker fram. Därmed kan lejonet identifieras med Finlands vapen - ett lejon med lyftat svärd stående på den ryska kroksabeln.³⁸⁸

Varken Bonanni eller den av Francisco de Eraso beställda avmålningen har någon kroklinje under lejonets ena fot som skulle kunna tolkas som

courage."

Härtill svarar hertigen av Orléans:

"Foolish curs, that run winking into the mouth of a Russian bear, and have their heads crushed like rotten apples. You may as well say, 'That's a valiant flee that dare eat his breakfast on the lip of a lion!'"

Samma bild av en vildsint rysk björn.

I en av Thomas Dekkers (c 1570 - c 1632) många teaterpjäser, *The Whore of Babylon* (1607), utbrister Titania, personifikation av Elisabeth ("Titania the Fairie Queene: vnder whom is figured our late Queene Elisabeth"; T Dekker (1955), s 496):

Oh, that ha snakes sleeky tongues, but hearts more rugged Then is the Russian Beare: ..." (Akt 2, scen 1; T Dekker (1955), s 520).

Än en gång finner vi den ryska björnen i det exotiska sällskap den hörde hemma i för Shakespeares och Dekkers publik. Björnen användes bl a till offentliga björnhetsningar med hundar (G Taylor, not till vr 138 (III:7) s 203 i W Shakespeare (1982); N Brooke, not till vr 2 (V:7)), varvid björnen förstås blir ursinnig.

³⁸⁵ T Lenk (1955), s 32. Se nedan "Relikskrinet".

³⁸⁶ För denna gravyr fick Reitz, enligt kontraktet som är daterat den 12 december 1693, 12 daler silvermynt (E Vennberg (1924), s 107).

³⁸⁷ Därtill kommer att Bonanni, enligt Lofström, skriver att "Guds lamms orden" som avbildas vore instiftad av "konung Jhan den Gode av Skottland vid hans kröning den 10 juli 1564". Lofström skriver: "Det har aldrig funnits någon Johan den Gode av Skottland - det är Johan III av Sverige som åsyftas. Dagen för kröningen stämmer men årtalet är fel. Den skottske konungens orden illustreras också med Johan III:s Agnus Dei-kedja, ganska val återgiven." (K Lofström [1948], 140f). - Kungliga bibliotekets exemplar, som jag använt saknar textpartier.

³⁸⁸ K Lofström u å [1948], s 138.

avbildande en sabel. Hos både Bonanni och avmålningen av år 1578 är det frågan om lejonets egen svans. Men hos ingendera stiger lejonet på sin egen svans, hos Bonanni går svansen i en båge mellan bakfötterna och tassarna och på avbildningen från 1578 går svansen också mellan benen och den behårade svansspetsen ligger på vänster tass. Den oavsiktliga komiken med lejonet som stiger på sin egen svans har alltså undvikits av båda konstnärerna! d'Ayzac hävdade, stödd på den italienska 1100-tals biskopen i Segni, Bruno,³⁸⁹ att lejonets långa svans är tecken på dess fasta karaktär.³⁹⁰ Svansen betydde målet för mänsklig strävan och åstundan och det mänskliga handlandets återverkningar i livets fullbordan.³⁹¹

Till sin och drottning Katarinas kröning i Uppsala domkyrka den 10 juli 1569 lät Johan III prägla en minnespenning som på fransidan har Salvatorskedjan kring det krönta riksvapnet.³⁹² Bror Emil Hildebrand hävdar att riddarkedjan vid riddarslagningsceremonierna i samband med kröningen hade ersatts av en dylik kedja med Salvatorsbild och Lammet med korsfanan.³⁹³

På porträttet av Johan III, målat efter kröningen, antingen 1569 eller 1570, syns en Salvatorsbild i kedja, därifrån hänger en korsstavs bärande figur till häst, men ingen drake.³⁹⁴

I Erik Dahlberghs *Svecia antiqua et hodierna* omtalas orden uttryckligen som "Konung Johan II:s riddarorden, kallad Agnus Dei stiftad år 1569 mot ryssarna".³⁹⁵

På fransidan³⁹⁶ till Johan III:s äldre majestätssigill från 1571 (fig 138), graverat av Gillis Coyet³⁹⁷ (myntmästare i Stockholm: 1574-1599; † 1600) har den ryska björnen ersatts av en svärdssvingande krokodil. Turvis förekommer ett okrönt lejon med draget svärd i strid med en krokodil med svärdet berett till hugg; mellan de kämpande djuren finns en krönt lagerkrans. Krokodilens svärd har brustit. Därefter följer en krönt vase med ett ur kronan uppstickande bevingat serafhuvud. Därpå följer åter lejon i strid med krokodil med krönt lagerkrans dem emellan osv. De bevingade änglarna finns med som bärare av Salvatorsbilden i mitten. På åtsidan tronar konungen i full konungslig skrud iklädd ordenskedjan. Där ser man även att från Salvatorbilden hänger en Agnus Dei-bild, men utan underliggande drake. Johan III:s stora riksklämma

³⁸⁹ † 1123; kanoniserad 1181.

³⁹⁰ F d'Ayzac (1864), s 170ff; W von Blankenburg (1943), s 135.

³⁹¹ W von Blankenburg (1943), s 135.

³⁹² E Brenner (1691), opag; B E Hildebrand I (1874), s 36.

³⁹³ B E Hildebrand I (1874), s 36.

³⁹⁴ T Lenk 8(1955), s 28 och fig 4 s 31.

³⁹⁵ E Vennberg (1924), s 125.

³⁹⁶ På åtsidan sitter konung Johan på tronen, med en slutna kungskrona på huvudet; med spira, riksäpple och svärd - och med Salvatorskedjan om halsen. Till heraldiskt höger om tronen återfinns en krönt sköld med Tre kronor och till vänster ett upprest Folkungalejon. - Sigill med härskaren på tronen togs i bruk av den tysk-romerske kejsaren Otto III (980-1002; tysk-romersk kejsare 996-1002) och blev stilbildande genom att de användes av kejsaren (C-P Hasse (1995), s 78).

³⁹⁷ T Lenk (1955), s 28. - Se även T G Appelgren (1918), s 65.

anses allmänt som "ett av de praktfullaste, om inte det praktfullaste av våra svenska storsigill".³⁹⁸

Ett inventarium från samma år (?) ger denna beskrivning av konungens ordenskedja:

En ordenskadie aff guld medh fyre store demantestycken hvardera med en lucht crone, i cronen en lithen rubin och tree perler; Item sex store perlest:r orientaliske med lucht croner, vdi huar crone en rubin och tree perler, item tolff store gullwaser ther ibland två med dimantest:r, dhe andre äre stifferne tagna vtaff, item ellefwe leijon aff guld item ellefwe gröne amulerede crocodiler och två engler.³⁹⁹

I ett inventarium från 1573 omtalas en

Agnus dei med en drake vnder fött:ne"; "En salvator til at hengie under ett halsband förbättre med en malia dertil"⁴⁰⁰

och två år senare, 1575:

Agnus Dei med en drake under fötterna .. dertil är kommet smaragde 1, rubinehorn 1, taffler 10, demantetaffel treangel 6.⁴⁰¹

På den avmålning av Johan III:s orden som det spanska sändebudet beställde i 1578, ser vi en ny helhetskonception (plansch XXII).⁴⁰² Salvatorsbilden har lyfts upp ovanför kedjan (kan även beskrivas som att den placerats närmast hjärtat). Under den har en bild av en kyrkoliknande byggnad (plansch XXIII) på ett podium ställts mitt framme på ordenskedjan. Från "kyrkobyggnaden" hänger en Agnus Dei-bild stående på ett podium. Lammet stöter korstaven, i gapet på den drake som ligger under lammets podium. Korsfanan hänger från stavens övre ände.

I ordenskedjans cirkel stöds den kyrkoliknande byggnaden i vart och ett av de fyra hörnen av var sin ängel. På var sin sida närmast mitten och "kyrkan" uppbär två palmbladsbärande änglar, med ena handen en vase och med den andra en slutna krona⁴⁰³ som kröner vasen. Denna följs åt heraldiskt höger av en konfiguration bestående av (plansch XXIV) ett till heraldiskt höger, med slutna krona krönt, stående lejon med draget rakt svärd i höger ram i huggande ställning. I vänster ram håller lejonet en sköld med tre kronor. Med skölden värjer lejonet sig mot draken som står till heraldiskt vänster om en lagerkrans.

³⁹⁸ S Strömbom (1943), s 81.

³⁹⁹ R Södermark (1907), s 20.

⁴⁰⁰ R Södermark (1907), s 20.

⁴⁰¹ R Södermark (1907), s 21.

⁴⁰² Teckning av Johan III:s Salvators- och Agnus Dei-orden, 64,0 x 50,5 cm, 1578. Archivo General de Simancas, Simancas, Valladolid, Spanien.

⁴⁰³ Den slutna kronans första förekomst bland svenska regalier är Gustav Vasas begravningskrona. Räkna vi inte med den är det Erik XIV:s krona som är den första. På bygelspiorna till kung Eriks krona finns även Danmarks riksvapens leoparder och Norges hillebardbeväpnade lejon (R Cederström (1942), s 119). - De första kungar som tog den korsvis med två byglar försedda slutna kronan i bruk var Henrik V av England (1413-1422) och hans son Henrik VI (1422-1461), kung Johan II av Portugal (1481-1495) och Karl VIII av Frankrike (1483-1498) för att betona sina rikens likställighet med kejsardömet (P E Schramm I (1939), s 210; E F Twining (1967), s 45ff; G Boesen (1986), s 80). Den förste kejsaren som lät kröna sig med en med två byglar slutna krona var Otto I "den Store" (912-973; tysk konung: 936-961; romersk kejsare: 962-973) som den 2 februari 962 i Rom kröntes till kejsare (E F Twining (1967), s 452).

Draken står på bakbenen och håller i höger framtass en sabel, vars klinga precis gått av. Därefter följer i ordenskedjan åter änglarna uppstående vasen och kronan. Efter dem följer ett okränt lejon med ett rakt svärd berett till hugg mot en krokodil som står till heraldiskt vänster om den med slutna krona krönta lagerkransen som står mellan dem. Krokodilen håller ett rakt svärd i höger framtass, och likt sabeln i drakens tass framställs krokodilens raka svärd exakt i det ögonblick då svärdets klinga brister.

I avritningen av ordenskedjan räknar jag till 11 änglar, vilka bär upp vasen och kronan, och fem krönta lejon vilka håller på att få övertaget över samma antal drakar samt fem lejon och fem krokodiler på var sin sida om en krönt lagerkrans.

Redan Olaus Magnus hävdade, med eftertryck, att slaverna fört en drake som insignium i sina fälttecken:

Men de som ledde sitt ursprung från dessa ... goter såsom urfäder särskildes genom olikheter i fälttecken allt efter stammarnas olikhet: såsom t. ex ... *slaverna genom en drake,*, såsom Plutarchus funnit.⁴⁰⁴

Olaus Magnus tycks mena att rötter är en sak, identitet en annan.

Titeln *Scavorum rex* hade antagits av danske kungen Knut [VI] Valdemarsson⁴⁰⁵. Kung Valdemar Atterdag⁴⁰⁶, hade ändrat skrivningen till "de Venders" konung och Kristoffer [III] av Bajern⁴⁰⁷ uppvisar för första gången en lindorm i sitt vapens 4:e fält som svarar emot titelbruket av hans nämnda föregångare på den danska tronen.⁴⁰⁸ Det första kända exemplet är ett sigill för Kristoffer av Bajern från 1440.⁴⁰⁹

Henrik Rosenstierna har fått budskapet klart för sig: lejonet är Göta lejon och draken står för slaverna och den ryske tsaren:

Ab ipso autem ad eum modum mutatus est, , additis nimirum Leone Gothico, nundum ensem gestante, & dracone, atque inter hos corona interposita; quae cum manipulo (vasem) in catena alternant. Ovalem; imagine salvatoris, quae nimbo tota includitur, signatum, duo integri Seraphini sustinent. Infra ovalem *agnus Dei* deprehenditur, a quo nomen ordini impositum. Respexiste eum hoc ipso ad bellum illud, cum JOHANNES BASILIDE, infensissimo sibi hoste gestum, creditum est; id quod etiam draco ille Slavonicus declarare videtur.⁴¹⁰

På innergården till det gamla slottet i Stockholm mot högslottets östra länga fanns en kolonnuppbyggnaden altan (fig 139). Över arkadbågen till altanen hade konung Johan III låtit uppsätta "en segmentformad, skulpterad platta"⁴¹¹. Relieffen avbildade "en Grijp eller Drake och ett Leijon fäcktande medh hvar annan, hållandes emellan sig Sweriges Wapen dhe Tree Cronor, och trädde

⁴⁰⁴ O Magnus I ((1555) (1909) II:25, s 117 [*min kursivering*]; P B Grandjean (1926), s 110.

⁴⁰⁵ 1163-1202; dansk konung: 1182-1202. - P B Grandjean (1926), s 109; E Svane (1994), s 171.

⁴⁰⁶ c 1317-1375; dansk konung: 1340-1375.

⁴⁰⁷ 1416-1448; kung av Danmark: 1440-1448; kung av Sverige: 1441-1448; kung av Norge: 1442-1448.

⁴⁰⁸ P B Grandjean (1926), s 109, 242.

⁴⁰⁹ P B Grandjean (1926), s 109, 242; E Svane (1994), s 79, fig 59 s 80, s 172.

⁴¹⁰ H Rosenstierna (1748), s 54.

⁴¹¹ M Olsson & T O:son Nordberg I (1940), s 156; K Söderlund (1995), fig s 20.

Leijonet medh sine Fötter uppå en mössa, af anseende som dhen skulle warit en Rysse Mössa, medh dhesse ordh dher öfwer: *Tandem Bona Causa Triumphat* [den goda saken segrar till slut] (fig 140); Och förmenes, att Konung Johan dhen Tridie skall under påstående Rysse Feigd hafwa dhetta samma uprättat, Ryssen till wahnheder *äfwen som han och widh dhen tiden en nästan dylijk Figur brukade till sin af samma tillfälle då inrättade Riddare Orden*. Dhet säges elliest, att Ryssarna skola tahl uppå och ändteligen påstådt, att dhet skulle bort tagas; Men att dhet dher widh skall förblifwit, att dhe Swenske uthlåfwat sig alldrig willia dhetta reparera, uthan att dhet skulle blifwa stående till dhess dhet af ålder förfölle och af sig siälf med tiden till intet blefwe, hwarom lijkwähl uthut dhe med Ryssarne tidh effter annan passerade Acter ingen affterrättelse kan inhämtas, så att man fördenskull intet säkert weth, på hwad grund en sådan berättelse sig stödia lärer."⁴¹²

Även Erico Jacobi [Stockholmiensis] alluderar på denna relief i sin bröllopsdikt *Epithalamion Nuptiis Serenissimi atque potentissimi princeps ac Domini, D. IOHANNIS III.* skriven till Johan III:s bröllop med Gunilla Bjelke 1585:

Nam belli quamuis anceps fortuna feratur,
Ipsa tamen vixtrix tandem bona causa triumphat,
Statq fauor causa diuinis pro meliore,
Nec sinit inustus inustum succumbere bellis.

Laurentius Paulinus Gothus [Lars Pålsson] (1565-1646)⁴¹³ har skrivit i marginalen "Iustam belli" just på detta ställe i sitt exemplar, nu i Kungl Bibliotekets ägo.

Att Julius och Wolfgang Sigismund von Herberstein valt att använda devisen *Tandem Bona Causa Triumphat* som ovanskrift för minityrmålningen av det von herbersteinska vapnet i Bengt Bryntesson Lilljes, Catharina Christina Lilljes och Johan Lilljes stambok⁴¹⁴ (plansch IX) finner jag vara en rätt god indikation på att stenreliefen och dess budskap diskuterats i relation till det von herbersteinska vapnet när det målades i stamboken.

Eftersom kammarherre Gustaf Rålamb (1675-1750) skriver att "*äfwen som han och widh dhen tiden en nästan dylijk Figur brukade till sin af samma tillfälle då inrättade Riddare Orden*" kan vi med ledning av den av kapten Francisco de Eraso

⁴¹² Gustaf Rålamb (1675-1750), *Stockholm. Sweriges Riikes Hufwud-Stadh*, (Kungl Biblioteket, Stockholm, Rålambska samlingen, fol 113, II, s 9) [*mina kursiveringar*]. Tryckt i G. Rålamb (1913), s 37. Den danskfödde läkaren Gerard Stalhoff har i sina kortfattade beskrivningar av slottet koncentrerat sig på inskrifterna och skriver: "Paa södre siden aff slottet som Vender till store Borge Gaarden, staar: *Tandem Bona Causa Triumphat*." (G Stalhoff (1910), s 53); M Olsson (1940), s 156. - Jmf Matti Klinge: "Svärdet, pilbågen m fl begrepp hade sina givna bibliska konnotationer utan vilka vapnen inte bör betraktas. Detta gäller också tolkningen av svärdet och sabeln i Karelens och Finlands vapen. *Man bör säkerligen inte läsa in alltför billig politisk samtidspropaganda i dem*" (M Klinge, "Finlands vapen, symboler och nationsbyggande" *Historisk tidskrift för Finland* 1983:1, s 63) [*min kursivering*].

⁴¹³ Brorson till ärkebiskop Laurentius Petri Gothus [Lars Petersson] (1499-1573)"Nericus". - Själv blev Laurentius Petri Gothus rektor för Uppsala universitet 1599, 1601 och 1604. 1608 utnämnd till biskop i Skara, vilket ämbete han aldrig tillträdde, biskop i Strängnäs' stift 1609, ärkebiskop vid drygt 70 års ålder 1637.

⁴¹⁴ Y 82, Uppsala universitetsbibliotek.

beställda avmålningen sluta oss till att det var frågan om en drake som kämpade emot lejonet. Därmed skulle även en plausibel tidsbestämning av reliefen ge sig; den skulle ha tillkommit efter 1571. Eftersom det i ordenskedjan inte förekommer någon grip utan, utöver lejonet, en krokodil och en drake. Då det är osannolikt att en krokodils käftar skulle kunna förväxlas med en grips näbb tillåter jag mig slutsatsen att det är ordenskedjans drake som Gustaf Rålamb avser.

I maj 1575 fick Johan III motta Sankt Mikaelnsorden av den franske konungen Henrik III.⁴¹⁵ Det förefaller som om tillägget av draken i Johan III:s Agnus Dei och Salvatorsorden skulle ha med mottagandet av S:t Mikaelnsorden att göra. Det skulle också ge vid handen en *terminus post quem* för omdaning av Johan III:s ordens utformning. Som vi ovan sett var Johan III som hertig närvarande när Gustav Vasa mottog S:t Mikaelnsorden. Kungens personlige representant tackat bl a med en beskrivning av ordentecknet:

Liksom ärkeängeln Mikaelns bild hade kraften att avvärja satans anlopp ...⁴¹⁶

En av de Erasos depescher med datum 30 september 1578 innehåller bl a följande:

Den 24 nästlidne kom hit en säker underrättelse om att Moskoviten infallit i Livland med 12-13 tusen ryttare och intagit ett trähus, här kalladt kastell, vid namn Hiverpol, [Oberpahl], hvarest konungen af Sverige hade femhundra svenskar till besättning, hvaraf 200 adelsmän. Konungen gick det mycket hårdt till sinnes, i synnerhet som han ej då har mer kvar i denna provins än Reval (Reffle).⁴¹⁷

I konung Johan III:s sekreterares, Sven Elofssons, *Merckelige handlingar som sigh tildrageth haffve ifrå åhr 1566 till Anno 1579*⁴¹⁸ finns en anteckning som bär datum 28 april 1579 med lydelsen:

Brukas detta Ord: K. Johan will förödmjuka Ryssen. K. Johan menar att hans krigsfolk icke förr skal wända igen, förrän the Novgård hafwa inbekommit.⁴¹⁹

Allt detta passar även väl in med Johan III:s egen temperamentsbeteckning på sig själv: "martialiskt kolerisk"⁴²⁰.

På det sk "Tyresö-porträttet", som kan ha utförts 1569 eller 1570, bär kungen en variant av sin Agnus Dei-orden.⁴²¹

⁴¹⁵ K Löfström [1948], s 144. - Henrik III instiftade i december 1578 en ny orden, vilken han kallade "Den Helige Andes Orden". Henrik III var född på pingstdagen, valdes till konung av Polen den 19 maj (pingstdagen) 1573 och till konung av Frankrike den 30 maj 1574 (pingstdagen) (J W Rammelsberg (1744), s 12; G Gardén de Saint-Ange ((1819) 1979), s 22f; A Spada (1983), s 8; D'A J D Boulton (1987), s 448; A Damien (1991), s 32). Denna ordens insigne hade på fransidan också en S:t Mikaelnsbild som dräper draken (B Giustiniani (1692), s 811; A Spada (1983), s 14, 18 bild s 12, 16; A Damien (1991), s 32, 34).

⁴¹⁶ K Löfström [1948], s 116. *Se även* ovan s 56.

⁴¹⁷ [E Hildebrand] (1886), s 35.

⁴¹⁸ H 146 fol, Linköpings stifts- och landsbibliotek.

⁴¹⁹ Fol 47r; H 146 fol, Linköpings stifts- och landsbibliotek.

⁴²⁰ S Strömbom (1943), s 83f.

⁴²¹ S Strömbom (1943), s 81f, 85 (J III:1). - Strömbom är mycket tveksam i attribueringsfrågan: "Sannolikheten att *Lambrecht Ryckz* utfört Tyresö-porträttet är på här anförda grunder självfallet långt mindre; men dock så stor, att vi anse oss ha skäl att t. v. attribuera det till honom." (S Strömbom (1943), s 85).

På "Sienaporträttet" i Palazzo della Prefettura i Siena och tillskrivet J B van Uther och målat 1581 eller 1582,⁴²² bär konung Johan en Agnus Deibild stående på ett podium på drakens rygg. Däremot har han på detta porträtt inte den utarbetade ordenskedjan, utan det beskrivna hänget bär han i en enkel snodd om halsen.⁴²³

Även på det i Danzig av den nederländske skulptören, Villem van der Blocke,⁴²⁴ utförda gravmonument över Johan III (fig 141) har konungen sin Salvatorskedja (fig 142) om halsen.⁴²⁵ Likaså återfinns på rustningens höftskört (el tassett), något nött och i låg relief, inom en rund form det krönta gotiska lejonet med sitt raka svärd i strid med draken vars ryssesabel just brustit i hugget (fig 143) Manteln är täckt av med kungakronor krönta Vasakärvar.

Avsikten att "förödmjuka Ryssen" har fått sitt visuella uttryck med denna relief på Stockholms slotts innergård. "Ryssen till wahnheder" var även ordenskedjan avsedd som. I motsats till stenreliefen kunde Johan III i ordenskedjan inte låta lejonet trampa på "Rysse Mössan"⁴²⁶ - det skulle se ut som om kieberhatten hade klibbat fast i lejonets tass. Ett sådant, ofrivilligt komiskt, intryck uppstår inte av en avbildning på en stenrelief.

Antonio Possevino (1533-1611), generalsekreteraren i jesuitorden, företog sina två resor till Sverige på Den Heliga Stolens diplomatiska uppdrag 1577-1578 resp juli 1579 - augusti 1580. Jag utesluter inte att Possevino kan ha påverkat ordenstecknets nya utformning.

Dessa tidsbestämningar kommer även att ha betydelse för min uppfattning om tillkomsttiden för storfustendömet Finlands vapen.

Slaget i Kirkholm⁴²⁷ den 17 september 1605, höll på att sluta i katastrof även för hertig Karl personligen. Hertigens häst störtade, Karl själv var sårad och det är endast genom att den livländske ryttmästaren i svensk tjänst, Henrik Wrede, ger kungen sin häst som hertig Karl undkommer med livet i behåll.⁴²⁸ I Henrik Wrede blir på slagfältet.⁴²⁹

⁴²² S Strömbom (1943), s 83f; 85 (J III:3).

⁴²³ S Strömbom (1943), s 85 (J III: 3). - T Lenk (1955), fig 12 s 40. I texten på s 37 nämner Lenk Agnus Dei, men glömmer draken. *Se även Vasagraven i Uppsala domkyrka* II (1956), pl 76 b.

⁴²⁴ A Hahr (1910), s 53; dens (1912), s 28, 32. - Detta monument beställdes av konung Sigismund och rådet 1596 men kom till Sverige först genom Gustav III:s initiativ 1782 och till Uppsala 1785 (C R Nyblom (1884), s 166-180); A Lindblom (1944), s 387.

⁴²⁵ A Hahr (1910), s 53; dens (1912), s 28, 32.

⁴²⁶ Som vi sett ovan har även hednatruppen på Borgiakartan i Vatikanbiblioteket (fig 11) från 1400-talets första årtionden, har kolpaker på huvudet.

⁴²⁷ C 25 km sydöst om Riga.

⁴²⁸ Konungen skriver till rikets råd en vecka senare (den 24 september 1605): "Om en livländare, vid namn Henrik de Wrede, icke hade hulptit oss på sin häst igen, då hade vi kommit levandes eller döda uti fiendens händer." (J Ramsay (1909-1916), s 522; G Elgenstierna IX (1936), s 48).

⁴²⁹ "Hans änka och söner blevo av konungen rikt belönade" (G Elgenstierna IX (1936), s 48.) Sönerna blir friherrar 18 augusti 1653 och får i sitt friherrevapens första fält en krönt sadlad stegrande häst utan ryttare (Ibid, s 49). - Fallet med Henrik Wredes änka och barn är speciellt och har i sig ingenting att göra med den favorisering av "livländare", son Karl IX:s regeringstid kännetecknades av. Under hans tid förlänades livländarna omfattande förläningar, i synnerhet i Finland. Tidvis innehade livländska frälsemän gott och väl hälften av förlänarna i den östra rikshalvan (S A Nilsson (1964), s 41, 43; G Artéus

Basilius Plinius sammanställer efter Sigismunds truppers seger en panegyrisk skrift med titeln *Victoria Quam Iuvante DEO Optimo Maximo Serenissimi et invictissimi Sigismundi III. Regis Poloniae & Sueciae & c. exercitus, Duce Illustrissimo & fortissimo Iohanne Carolo Chotkewicio aduersus Carolum Sudermanniae, Nerich, VVermlandiae Ducem, Stratis & profligatis illis maximis Copijs; Rigaq; Secunda obsidione soluta. Insognem & ad miraculum usq; foelicem Prope Kerckholmum 17 Septembris, Anno 1605*, verket trycktes i Riga, som ligger två och en halv mil från Kirkholm.

På skriftens sista sida finns avbildningen (fig 144) av en harnesklädd Sankt Mikael som betrampar sina fiender. Ängeln håller en palmkvist i sin vänster hand och en stav (eller ett spjut?) i sin högra hand. Under bilden återfinns den redan nu bekanta maximen *Tandem bona causa triumphat*. Konung Sigismund kände på förekommen anledning väl till Stockholms slotts innergård och dess utsmyckning.

Agnus Dei

Kristus som Guds lamm går tillbaka på Messiasprofetian i Jesaja 53[:7]:

Tå han nepft och plåghat wardt/ lät han icke up sin munn/ Såsom itt lamb thet til slachtning ledhes/ och såsom itt fåår/ thet stilla tijgher för sinom klippare/ och låter icke up sin munn/

Och innan dess finner vi i Jesaia 14 följande passus:

HERREN Zebaoth haffuer sworet och sagdt iagh förtrampar honom på mijn berg/...⁴³⁰

Johannesevangeliet 1:[29]:

Daghen ther effter/ sågh Johannes Jesum komma til sigh/ och sadhe/ Sij/ Gudz Lamb/ som borttaggher werldennes synd.

Johannes 1:[35-36]:

Daghen ther effter stoodh åter Johannes och två aff hans Läriungar. Och som han fick see Jesum gå/ sadhe han/ Sij/ Gudz Lamb.

samt Johannes' Uppenbarelser 5:[6-8]:

(1986), s 49). När Karl IX skulle omstrukturera rådet ville han utnämna 7 livländare till 12-mannarådet, vilket väckte kraftiga protester inom den inhemska adeln. "Det höll då på att skapas en ny adel, en adel där andra grupper än tidigare dominerade. Och detta har naturligt nog väckt missnöje bland de kvarvarande medlemmarna av den gamla rådsadeln. Inte minst riktades missnöjet mot utlänningarna, mot de av många så hatade livländarna" (S A Nilsson (1964), s 41, 43; *Se även* S Grauers I (1941), s 120). - Seved Bååt skrev den 10 augusti 1649 till Per Brahe d y: "Hit äro komne så många livländare så de kråla så tjockt som gråkatter här, och alla vilja de hafva gods och gårdar här" (E Fries (1885), not 2 s 308; A Hammarskjöld (1893), s 201; S Grauers I (1941), n 1 s 120). - Gustav II Adolf drog in "i det närmaste allt som fanns av adliga förläningar" (S A Nilsson (1968), s 427).

⁴³⁰

Biblia 1540-1541.

Och iagh sågh/ och sij/ mitt j stolen och ibland the fyra diwren/ och mitt jbland the Äldsta/ stoodh itt Lamb/ såsom thet hadhe slachtat warit/ och hadhe siw horn/ och siw öghon/ hwilke äro the siw Gudz Andar sende j all land/ och thet kom och toogh bokena uthaff hans höghra hand som satt på stolen.

Och tå thet hadhe taghet bokena/ föllö the fyra diwr/ och the fyra och tiwghu Äldste fram för Lambet/ haffuandes hwar och en harpor och gyllene skålar fulla med rökwerck/ hwilket är the helighas böner/ och sungo en ny song/ och sadhe/ Tu äst werdigh at tagha bokena/ och uplåta hennes insigel.

5:[12-14]:

.... och alt thet uthi them är/ hörde iagh säya til honom som satt på stolen/ och til Lambet/ Loff och ära/ och prijs/ och krafft ifrå ewigheet til ewigheet. Och the fyra diwren sadhe/ Amen. Och the fyra och tiwghu Äldste föllö nedh på sijn ansichte/ och tilbådho honom som leffuer jfrå ewigheet til ewigheet.

Såsom även Johannes' Uppenbarelser 6[:1-16]; 7[:9-17]; 8[:1]; 12[:1]; 13[:8-11]; 14[:1-4] [:10]; 15[:3]; 17[:14]; 19[:7-9]; 21[:9-14] [22-27]; 22[:1-3], och därtill Lukas 10[:3]; Apostlagärningarna 8[:32]; och Petrus 1:a brev 1[:19].

Wilhelm Neuss skriver om Apokalypsens tillkomst:

Der Gesamtinhalt ist eine glutvolle Ermahnung an die bedrängten Christen, speziell an die von Kleinasien, sich durch Abstellung alles Bösen der Hilfe Gottes würdig zu machen, und eine Schilderung des Kampfes der im Heidentum lebendigen teuflischen Mächte gegen die Kirche, aber auch des endlichen Sieges der Kirche.⁴³¹

Kristus bärande korsstaven kan ses som ett förstadium till en Agnus Dei-framställning. I baptisteriet i Ravenna finns en stuckrelief, från mitten av 400-talet, med detta motiv.⁴³² Under sina fötter betrampar denna Kristusgestalt en orm och ett lejon. Över den ursprungliga ingången till ärkebiskopskapellet i samma stad finns en mosaikframställning, som dateras till c 500, med samma motiv.⁴³³ I den senare saknas dock bildens nedre halva. Joseph Wilpert skriver om detta tema: "Er [Christus] ist demnach als der Besieger des Satans aufgefasst."⁴³⁴

Korsstaven symboliserar Kristi lidande och seger.⁴³⁵ De av Kristus frälsta människorna träder fram ur ett svåridentifierbart odjursgap. George C Druce studerade ett tjugotal manuskriptilluminationer från 1000-talet till 1300-talet, vilka alla uppvisade odjursgap, och ett av gapen kunde han uttyda som ett grått krokodilhuvud.⁴³⁶

Den första bevarade monumentalframställningen av Johannes' Uppenbarelser 14[:1-5]:

Och iagh sågh/ och sij/ Itt Lamb stoodh på Zions berg/ och medh thy hundradhe fyra och fyratiyo tusend/ the hadhe thes Fadhers namn bescriffuit på sijn anlete. Och iagh hörde ena röst aff himmelen/ såsom aff itt stoort watn/ och såsom ena röst aff en stoor tordön. Och rösten som iagh hörde/ war såsom harpolekares/ the ther

⁴³¹ W Neuss (1937), sp 751.

⁴³² J Wilpert (1916), s 47.

⁴³³ J Wilpert (1916), s 47, pl 89.

⁴³⁴ J Wilpert (1916), s 47.

⁴³⁵ *Lexikon der christlichen Ikonographie* 3 (1971), sp 9.

⁴³⁶ G D Druce (1909), s 328.

leekte på sina harpor. Och the sungo såsom en ny song för stolen/ och för the fyra diwren/ och för the Äldsta. Och ingen kunde lära then songen/ uthan the hundradhe fyra och fyratiyo tusend/ som köpte äro aff iordenne. Thenne äro the/ som medh quinnor icke besmittadhe äro/ Ty the äro Jungfrwr/ och fölia Lambet ehwart thet går. Thenne äro köpte ifrå menniskionar/ til en förstling Gudhi och Lambena/ och j theras munn är intet swet funnet/ Ty the äro uthan smitto för Gudz stool

härör från 400-talet och finns under tympanonfältet i San Paolo fuori le mura i Rom, där vi ser "Itt Lamb" "på Zions berg" (fig 145). Även på Galla Placidias⁴³⁷ sarkofag (d 450) och den s k Konstantinsarkofagen i Ravenna avbildas Guds lamm på Paradisberget, dock utan korsstav.⁴³⁸

Även på triumfbågen i Mariakyrkan i Katarinaklostret i Sinai finns en monumentalmosaik som dateras till 548-565.⁴³⁹

På Gotland har Agnus Dei en lång tradition som emblematiska och heraldiska framställningar.⁴⁴⁰

Ärkebiskop Jarlers kontrasigill från 1244 innehåller en Agnus Dei-bild och den har därtill omskriften *Ecce agnus dei*.⁴⁴¹ I Västerås biskopens sigill från 1296 förekommer även Agnus Dei. Sigillet saknar personnamn i omskriften.⁴⁴²

Tyska ordens komturi i Årsta utanför Stockholm använde 1308 ett sigill med ett sinistervänt tillbakaseende Guds lamm med segerfana.⁴⁴³

När Filip den Gode av Burgund (1396-1467) 1458 gör sitt intåg i Gent i Nederländerna hyllas han med en uppställning i tre etager med en *tableau vivant* på temat Agnus Dei, där Kristus tronar högst uppe.⁴⁴⁴ Walther Prevenier och Wim Blockmans utesluter inte heller att Jan Van Eycks målning *Tillbedjan av Lammet*, 1432, skulle ha kunnat tillkomma som en hyllning till Filip den Gode, som tre år innan vid sitt bröllop med sin portugisiska gemål Isabella, i Brügge instiftat Gyllene skinnets orden.⁴⁴⁵

Vid Katarina Ulvsdotters, Vadstenaklostrets första abbedissas och den heliga Birgittas dotters, skrinläggning den 1 augusti 1489 i Vadstena hade ärkebiskop Jakob Ulvsson tilldelats ett Agnus Dei i guld.⁴⁴⁶

⁴³⁷ Dotter till Teodosius I (c 346-395) "den Store".

⁴³⁸ A Grabar (1966), s 250, fig 291 s 255; *Lexikon der christlichen Ikonographie* 3 (1971), sp 9, fig 1 sp 11.

⁴³⁹ *Lexikon der christlichen Ikonographie* 3 (1971), sp 9.

⁴⁴⁰ Se kapitlet om Gotlands vapen.

⁴⁴¹ *Sveriges medeltida sigill* II, nr 7; P B Grandjean (1944), s 175.

⁴⁴² *Sveriges medeltida sigill* II, nr 157; P B Grandjean (1944), s 175.

⁴⁴³ H Hildebrand (1867), nr 203 (DS 1574, 1575); B Eimer (1966), s 67, fig plansch II. Komturen hette Heinrich von Stromberg (B Eimer (1966), s 69, 70, 71, 73, 74, 75, Tafel II.

⁴⁴⁴ W Prevenier & W Blockmans (1986), s 287.

⁴⁴⁵ W Prevenier & W Blockmans (1986), s 287. - Prevenier och Blockmans anger instiftelseåret felaktigt som 1430. - *Se även* ovan del I kapitlet "Palamedes, 'den gode hedningen'".

⁴⁴⁶ G Kellerman (1935), s 395.

Lejonet

Av de fyra elementen avbildades Elden som ett lejon.⁴⁴⁷

I Gamla testamentet nämns lejonet ett hundratal gånger.

dess skräckinjagande retbarhet tillämpas ibland på folkets fiender, exempelvis på den assyriska armé som hotar Israel. Den tillämpas också på enskilda människor. När Jakob, innan han dör, välsignar sina tolv söner, liknar han en och annan av dem vid ett djur: Lejonparten av dessa välsignelser tillfaller Juda, stamfar till den kommande kungen David:⁴⁴⁸

Juda är itt ungt Leyon/ tu äst höght kommen min son genom stoor segher. Han haffuer niderbögd sikh/ och läghrat sikh som itt Leyon/ och som een Leyinnan. Hoo törss settia sikh up emoot honom: SPIRAN SKAL ICKE warda taghen ifrå Juda/⁴⁴⁹

I denna Messiasprofetia får alltså Frälsaren ett lejons gestalt i form av Lejonet av Juda.⁴⁵⁰ Det oövervinnerliga, kungliga djurets, lejonets, övermänskliga kraft blir som uttryck för intensiv styrka en symbol för gudomlighet.⁴⁵¹

I den apokryfa *Fjärde Esraboken* framställs den kommande Messias som ett lejon.⁴⁵²

Det är till denna passus Johannes hänvisar i Uppenbarelserna: "Sij/ Leyonet aff Juda slechte Daidz root haffuer wunnet"⁴⁵³.

Dominkanbrodern Jean Paillard (f 1921) skriver om Davids klagan:

När David, i sin klagosång över de stupade på "Gilboa bergh", skrev: "Saul och Jonathan liufflighe och tecke mädhan the leffde/ äro ock så icke åtskilde j dödhen/ raskare än örnar/ och starkare än Leyon"⁴⁵⁴, måste han ha betraktat dessa djur som primära referenspunkter.⁴⁵⁵

Plinius skriver om lejonet:

The lion alone of all wild beasts is gentle to those that humble themselves unto him, and will not tuch any such upon their submission, but spareth what creature soever lieth prostrate before him.⁴⁵⁶

"Enligt *Physiologus* kommer lejoninnans ungar döda till världen. På tredje dagen väcker hanen dem till liv genom att mäktigt ryta åt dem - en anspelning på Gud Fader som uppväcker Jesus från de döda "at såsom Christus är upweckt jfrå the dödha genom Fadhrens herligheet"⁴⁵⁷.

⁴⁴⁷ P Bloch (1971), sp 118.

⁴⁴⁸ J Paillard (1987), s 10.

⁴⁴⁹ *Biblia* 1 Mose 49:9.

⁴⁵⁰ W von Blanckenburg (1943), s 26.

⁴⁵¹ W von Blanckenburg (1943), s 26.

⁴⁵² J Paillard (1987), s 23.

⁴⁵³ *Biblia* (1540-1541), S Johannis uppenbarelse V[:5].

⁴⁵⁴ *Biblia* (1540-1541) 2 Samuel 1[:23].

⁴⁵⁵ J Paillard (1987), s 13.

⁴⁵⁶ Plinius VIII, kap XV.

⁴⁵⁷ *Biblia* (1540-1541), S Pauli Epistel VI[:4].

Wera von Blankenburg skriver om detta:

Aber Löwe und Panther sind in der christlichen Symbolik der Bibel und des Physiologus auch Sinnbilder Christi, und zwar beide insbesondere Symbole seiner Auferstehung, des neuen Lebens und der Überwindung der bösen Mächte des Todes.⁴⁵⁸

Lejonet som bekämpar draken, mörkrets makt, fick en vida större spridning i Västerlandet än i Orienten därifrån temat ursprungligen härstammar.⁴⁵⁹ Inom muslimsk heraldik är lejonet ett synnerligen ovanligt vapendjur. När det förekommer är det undagslöst som ett gående lejon, eller leopard, med höger ram rest - eller i fall det är sinistergående, med vänster ram rest.⁴⁶⁰

Under högmedeltiden uppfattas lejonet som vapendjur: "wesentlich wohl als Symbol der Macht und des "miles Christi" zu verstehen"⁴⁶¹. Lejonet [såsom även pantern] är såväl i Bibelns symbolspråk som i Physiologus sinnebild för Kristi majestät, Kristus och uppståndelsen, det kommande livet och segern över Dödens onda makter.⁴⁶²

Sankt Reinoldus för i sitt vapen "ein steigender Löwe auf einem Grund aus rotem und blauen Quadraten"⁴⁶³.

I den från 1200-talet kända *Sagan om Didrik av Bern* för Didrik [Teoderik den Store] efter sin kungakröning ett krönt lejon.⁴⁶⁴ I sagan "giorde [Didrik] infall på Sarmatien"⁴⁶⁵ och i den svenska versionen drar han i härtåg mot konung Waldemar av Ryssland och dödar egenhändigt med sitt svärd⁴⁶⁶.

Magnus Ladulås förde ättevapnet, Folkungalejonet, som kungavapen.⁴⁶⁷ Som konung kröner Magnus lejonet i Folkungavapnet⁴⁶⁸ med en öppen krona och kallar sig "Magnus Dei gracia sweuorum gothorumque rex" (154).⁴⁶⁹ Även kung Magnus' son, hertigen av Finland, Valdemar Magnusson för ättevapnet som krönt i sitt kontrasigill (fig 146).⁴⁷⁰

Nils G Bartholdy har hävdatt att Danmarks lejon antagligen fått stå för den danske kungens oberoende av den tysk-romerske kejsaren.⁴⁷¹

Kristian I (kung av Danmark 1448-1481) är den som 1449 inför "goternas lejon", som ett gående blått lejon över nio hjärtan, 4, 3, 2, 1, i sitt vapens 3:dje

⁴⁵⁸ W von Blankenburg (1943), s 221.

⁴⁵⁹ L Stauch (1958), sp 343; P Paulsen (1966), s 80.

⁴⁶⁰ L A Mayer (1933), 9.

⁴⁶¹ G Scheibelreiter (1976), s 122.

⁴⁶² W von Blankenburg (1943), s 221; G Scheibelreiter (1976), s 97; D Matthes (1980), not 38 s 368.

⁴⁶³ Engelbert, Arthur, *Conrad von Soest. Ein Dortmunder Maler um 1400* (1995), s 93, fig s 95.

⁴⁶⁴ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 163 s 128, kap 185 s 142.

⁴⁶⁵ J Magnus ((1554) 1620), IX: 15, s 281.

⁴⁶⁶ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 265 s 203.

⁴⁶⁷ H Fleetwood (1917), fig 11.

⁴⁶⁸ H Fleetwood (1917); E Svane (1994), s 170.

⁴⁶⁹ H Fleetwood (1922), s 201.

⁴⁷⁰ B E Hildebrand (1862, 1867), p1 9 fig 50 & 51; H Fleetwood (1917) fig 18; K Pirinen (1959), s 552.

⁴⁷¹ N G Bartholdy (1988), s 223.

fält⁴⁷² (fig 67) och använder titeln "Danorum, Sclavorum, Gotorum que rex, comes de Oldeborgh et Delmenhorst". Efter Kristian I försvinner lejonet över nio hjärtan ur de danska kungavapnen på en tid.

Kung Hans (1455-1513)⁴⁷³ använder år 1500 ett majestätssigill med ett lejon över nio hjärtan.⁴⁷⁴

1524 antar kung Fredrik I av Danmark (1471-1533; dansk konung: 1523-1533) titeln "Af guds nåde Danmarks, Vendernes, Goternes konge utvalgt konge til Norge ..." ⁴⁷⁵. Han lade även till med ett blått gotiskt lejon över nio röda sjöblad ("hjärtan") i sitt vapens fjärde fält.

Kristian III av Danmark (1503-1559; kung av Danmark och Norge: 1534-1559) återupptat det gotiska lejonet, som Kristian I införde i det danska riksvapnet. Lejonet placeras i det 3:dje fältet. 1556 använder han ett sigill ett krönt gotiskt lejon.⁴⁷⁶ Men när han inför Tre kronor i sitt vapen flyttas goternas vapen till det 4:e fältet.⁴⁷⁷

Kristian IV (1577-1648; kung i Danmark och Norge: 1588-1648) förde det gotiska lejonet i sitt vapens fjärde fält.

Johannes Cochlaeus, som 1529 publicerade utdrag ur goterkonungen Teodorus' sekreterares korrespondens under titeln *Antiqua regum Italiae Gothicae gentis rescripta* skriver bl a att "goterna med rätta prisas som lejon,".

I kapitlet "Om furstliga vapensköldar inhuggna på berghällarna vid Hangö" skriver Olaus Magnus i sin *Historia om de nordiska folken*, om det gotiska lejonet:

Men huru de vapen och sköldar varit beskaffade, som de gamla götarna och svearna burit inom- och utomlands, kan man se av de här avbildade märkena och ännu tydligare förstå af en förklaring. Så t ex förde sedan gammalt götarna, och likaså ännu i dag de som bebo dars jord, ett krönt lejon, som raskt hoppar öfver tre silfverhvita strömmar i ett himmelsblått fält och ser sig tillbaka, hvilket innebär, att de må skonsamt begagna sig av sin seger och omtänksamt akta sig för ett anfall, som de genom en rask rörelse kunna undvika.⁴⁷⁸

Virgil Solis (1514-1562) presenterade 1555, om än felaktigt, ett dextervänt okrönt lejon över tre snedbjälkar med en sköld prydd med tre kronor som sköldemärket för Sveriges statsvapen.⁴⁷⁹

I Wolfgang Lazius' *De aliquot gentium migrationibus, sedibus fixis, reliquis, linguarumq; initiis & immutationibus ac dialectis Libri XII* (1557) avbildas två bilder av "Gothus miles" resp "Gothus princeps" (fig 69). Den gotiske fursten för folkungalejonet i skölden. Lazius arbete fanns i Johan III:s bibliotek.

På Magogtapeten (plansch VII) har roddbåten, som väntar på att Magog skall lämna finsk mark har en lejonmaskaron i förstaven.

⁴⁷² P B Grandjean (1926), s 106, 242, Vaaben I.

⁴⁷³ kung av Danmark: 1481-1513; kung av Norge: 1483-1513; kung av Sverige: 1497-1501.

⁴⁷⁴ P B Grandjean (1926), s 107, 174; E Svane (1994), s 89.

⁴⁷⁵ E Svane (1994), s 94 [*min kursivering*].

⁴⁷⁶ P B Grandjean (1926), s 107.

⁴⁷⁷ P B Grandjean (1926), s 242.

⁴⁷⁸ O Magnus ((1555) 1909), 2:a boken, kap 25.; L Tengström (1983), s 95f.

⁴⁷⁹ V Solis ((1555) 1923), s 26.

I dikten *Aulaeum Gratiarum*⁴⁸⁰, kallar Henricus Mollerus [Hessus] Folkungalejonet "Gothia insignis"⁴⁸¹. Dikten skrevs till förmälningen mellan dåvarande hertig Johan och Katarina Jagellonica.

I den första svenska landskapsvapenserien får Östergötland östan Stång, Östergötland västan Stång och Västergötland fick gotiska lejon i sina sköldemärken.⁴⁸²

När Johan III låter ändra Smålandsvapnet sätts den småländska "knappharkan" i klorna på ett okränt gotiskt lejon för att visa försvarsberedskap vid goterrikets gräns mot Danmark.

Filip II:s (spansk konung: 1556-1598) krönikör Ambrosio Morales gav åren 1574-1586 ut *Crónica general de España* där han säger sig följa ärkebiskop Johannes Magnus, "född i goternas hemland".⁴⁸³ Ambrosio skriver att götakonungarnas vapen är ett rött lejon över tre strömmar och inte tre lejon ovanför varandra, vilket är kungariket Danmarks vapen. Han kritiserar Garibay som satt Olaus Magnus' heraldik i fråga.⁴⁸⁴

Augustinmunken Hierónimo Roman de Higuera gav ut en serie kulturhistoriska böcker bland dem *República septentrional*⁴⁸⁵. Han bygger i huvudsak på Olaus Magnus, men delvis också på Johannes Magnus.⁴⁸⁶ Han framhåller med stöd av bröderna Magnus att Götarike är det äldsta riket i världen. Han tar för givet att goterna vid sin utvandring även medförde det gotiska kungavapnet, lejonvapnet.⁴⁸⁷ Tre kronor betecknar enligt Hierónimo Roman de tre länderna i söder, över vilka goterna regerade Italien, Frankrike och Spanien.⁴⁸⁸

Genomslaget för lejonet som goternas urgamla vapen syns i flera senare, heraldiskt banbrytande verk. Jesuitpatern Sylvester Petra Sancta framställer i *Tesserae Gentilitae ex legibus Feclialium descriptae* (1638) de gotiska kungarnas vapen som ett [okränt] rött lejon över tre balkar.⁴⁸⁹

Marc de Vulson de la Colombiere omtalar i *De l'Office des Roys d'Armes, des Heravds, et des Povrsvivans. De leur Antiquité, de levr Privileges, & des principales Ceremonies o`u ils sont employez par les Roys & par les Princes. Avec le nom et les armes de tous les Roys & Princes Souuerains de la Chrestinté, & de la*

⁴⁸⁰ *Auleaum Gratiarum. Ursus Finlandicus, Aquila Polonica. In honorem illustrissimorum, ac potentissimorum Principium ac Dominorum. D. Sigismundii Avgvsti, Regis Poloniae, Magni Ducis Lituaniae, & c. D. Iohannis, Ducis Finlandiae, regnorumq. Suetiae, Gothiae, Vandaliae, & c. haeredis. D Catharinae, inlyto hvic duci a serenissimo ille Rege, fratre Germano, in matrimonium tradiae. Regiomonti Buvssiae [Königsberg] 1562.*

⁴⁸¹ H Mollerus, *Aulaeum Gratiarum* (1562), s Eijj r.

⁴⁸² K Pipping & L Tengström (1984), s 116, 120f.

⁴⁸³ Ibid.

⁴⁸⁴ J Nordström (1946), s 43; L Tengström (1983), s 87.

⁴⁸⁵ Utkom 1575 och 1595 följdes den av en andra utvidgad upplaga (J Nordström (1946), s 44; densamme (1973), s 174; L Tengström (1983), s 174).

⁴⁸⁶ J Nordström (1946), s 44; L Tengström (1983), s 87.

⁴⁸⁷ J Nordström (1946), s 45-46; L Tengström (1983), s 87.

⁴⁸⁸ J Nordström (1946), s 45; L Tengström (1983), s 87. I min nämnda artikel har jag två gånger skrivit Italien, då det andra gången borde stå Spanien, som här. Jag har framlidne prof Martti Parvio att tacka för uppmärksammandet av min lapsus.

⁴⁸⁹ S Petra Sancta (1638), s 309f.

pluspart des Prouinces qui releuent d'eux (1645) folkungavapnet som "Le royaume de Gotie".⁴⁹⁰

Den tyske heraldikern Jacob Philipp Spener återberättar i ett av sina stora heraldiska verk, *Insignium Theoria seu Operis Heraldici pars Generalis, Quae circa insignia, horum originem, scuta eorumque partitionens, metalla, colores, figuras, galeas, apices, aliasque scutorum appendices et consecraria studioso historiarum et vitae civilis nosse proficuum visum est, ex disciplina fecialium & moribus receptis exhibens* (1690) historien om den västgotiska kungaättlingen Pelayo [Pelagius]⁴⁹¹, och lejonets gotiska ursprung i Asturien-Leons vapen och därmed det spanska kungahusets vapen.⁴⁹²

Krokodilen

Avbildandet av Helvetets avgrund, såsom avbildad i Yttersta domen i katedralen i Bourges, hade sin förebild i krokodilhuvudets form.⁴⁹³ Krokodilen är även sinnebild för en del laster, som t ex hyckleri och tyranni.⁴⁹⁴

Bilden av Helvetesgapet, som krokodil och Leviathan, går tillbaka på Jobs boks 40:29 - 41:26.⁴⁹⁵

Helvetesskildringarna går tillbaka på det apokryfiska Nikodemusevangeliet.⁴⁹⁶ Kristus stöter sin med korsfana försedda segerstav i Leviathans gap.⁴⁹⁷ Av detta Nikodemusevangelium finns en gammalsvensk översättning från första hälften av 1400-talet.⁴⁹⁸

Som vi ovan sett skriver Elert Kruse tillsammans med Johann Taube i *Schreiben der beiden, sechs Jahre zu Moskau gefangen gehalten, livländische Edelleute, Johann Taube und Elert Krause, an den Herzog von Kurland, Gotthard Kettler, worin sie die Grausamkeiten des Zaren Iwan Wassiljewitsch schildern, 1572*: att Ivan

⁴⁹⁰ M de Vulson de la Colombiere (1645), s 157.

⁴⁹¹ Se ovan del I, kapitlet "Goter".

⁴⁹² J Ph Spener (1690), s 162f.

⁴⁹³ G C Druce (1909), s 311f.

⁴⁹⁴ M Boskovits (1970), sp 659. - Andra strofen till Harry Martinsons "Krokodilen" ger en träffande bild av vad krokodilen står för:
"Vad hjälper regn av pilar eller lansar
mot denna sinnebild för våld och terror
emaljhårt misskundslös, med två sierror
av slaggvass knölighet längs ryggens pansar."
(H Martinson & B von Rosen (1964), s 10)[*min kursivering*].

⁴⁹⁵ Se nedan noterna 538, 539.

⁴⁹⁶ *The Apochryphal New Testament* ((1924) 1953), s 94ff. - Det är först i början av 800-talet som helvetesstraffet börjar utmålas med språkets mer drastiska penseldrag och i en eldrödare kolorit (K Vollmöller (1886), s 248, s 278, not 4 s 278).

⁴⁹⁷ K Künstle I (1928), s 500ff; B I Kihlström (1961), sp 429, 431. - D Tweddle (1995), s 191f, fig 232, 233.

⁴⁹⁸ G E Klemming (1853), s 431f. - "Nichodemi Evangelium", s 371-411 i *Svenska medeltidens bibel-arbeten* II. Efter gamla handskrifter utgifna af G E Klemming. *Samlingar utgifna av Svenska fornskrift-sällskapet* VII (1853).

Groznyj har ett "listiges, krokodilisch Hertz"⁴⁹⁹. Vi vet också att Kruse av de litauiska ständerna i början av 1570-talet skickades till Johan III.⁵⁰⁰

I en handskrift i Irlands nationalbibliotek finns en illumination från c 1655 där Sankt Georg står på en krokodil - och med ett av blod drypande manshuvud i handen.⁵⁰¹

Draken

I medeltidens kyrkliga symbolvärld är draken sinnebild för Djävulen, hedendomen, kätteriet, synden, ondskan, och Antikrist.⁵⁰² På den tidigare anförda illuminationen⁵⁰³ ur Herrad av Hohenb[o]jurgs *Hortus deliciarum* (fig 40) i vilken djävlar med skyterbågar skjuter på människor som kämpar uppför Dygdens steg för att nå det eviga livets krona sitter Djävulen längst ner till vänster i drakskepnad med sina helveteskäftar vidöppna.⁵⁰⁴ Texten intill odjuret ger klart och entydigt besked om varelsens identitet: "*Draco id est diabolus*" och att han lägger försåt för de klättrande själarna: "*Draco iste insidiatur scandentibus*".

Pierre-Yves Le Pogam tolkar bilden av en drottning med en drake under fötterna på en spegelkapsel i elfenben från slutet av 1200-talet i Paris Musée national du Moyen Age⁵⁰⁵ som "der magische Herrscherin des Orients in der mittelalterlichen Tradition vollkommen entsprechen".⁵⁰⁶

Draken är även ormarnas konung, "rex est serpentium basiliscus, sicut diabolus rex est daemoniorum"⁵⁰⁷ och härskare över djurvärldens onda väsen.⁵⁰⁸

⁴⁹⁹ F von Adelung I (1846), s 261; A Brückner (1896), s 94. - *Se ovan* del I, kapitlet "Ryskt tyranni" och not 1302.

⁵⁰⁰ F von Adelung I (1846), s 259.

⁵⁰¹ 'British Families', Vol III, c 1655 (GO Ms 44); *Treasures from the National Library of Ireland*, fig s 223.

⁵⁰² H Köhn (1937), sp 1490; W von Blankenburg (1943), s 136, 178, 179, 181; F Eckstein (1950), sp 1261; J Bernström (1956), sp 378; L Stauch (1958), sp 347, 364; E Fascher (1962), sp 353; P Paulsen (1966), s 50f, 63; L Wehrhahn-Stauch (1968), sp 252; H Vorgriemer (1993), s 28; D Hassig (1995), s 50, 135, 165. - Den omständigheten att draken var attribut för ett stort antal helgon kommer sig av dessa helgon bekämpat den Onde, hedendom, ketteri eller onda andar. Bland dessa helgon finns den helige Adelphus, Amadeus, Cassius, Cyrianus, Gereon, Germanus, Godehard, Hilarion, Honoratus, Johann von Reims, Leo I, Longinus, Lupus av Sens, Marcellus, Olav, Romanus, Siro, Teodor av Heraklea och den heliga Margarethe (L Stauch (1958), sp 364-365). - Åke Hyenstrand menar att: "I den germanska tidigkristna miljön, låt oss säga under 500-talet, var draken och ormen synonyma som metaforer för ondskan" (Å Hyenstrand (1996), s 162).

⁵⁰³ *Se del I*, kapitlet "Skyterbågen".

⁵⁰⁴ Herrad of Landsberg (1979), spl LVI, s 196; Herrad av Hohenb[o]jurg (1979), fol 215v; pl 124; R Green (1979), s 201.

⁵⁰⁵ Inv nr Cl 404.

⁵⁰⁶ P-Y Le Pogam (1995), s 370; nr 47 Abb 59, s 371

⁵⁰⁷ W von Blankenburg (1943), s 178; P Paulsen (1966), s 50. *Se även* L Wehrhahn-Stuch (1968), sp 251. *Se även* S Petra Sancta (1632), s 350.

⁵⁰⁸ W von Blankenburg (1943), s 178.

I en *Etymachia* från 1330-talet karakteriseras en av de sju dödssynderna, *Invidia*, avunden, som en drake.⁵⁰⁹

Nordens populäraste helgon under medeltiden Sankt Olof avbildas först med en hopkrupen människofigur, eller krigare, under fötterna.⁵¹⁰ Men på 1300-talet får varelsen under helgonets fötter en drakes skepnad, med eller utan vingar, ofta med ett krönt manshuvud, stundom även med halsring.⁵¹¹ Draken symboliserar "hedendomen och det onda", som Sankt Olof "besekrat i sitt inre och i sin omgivning".⁵¹² Den yngsta typen visar S:t Olof i full rustning och draken under fötterna har en mycket lång hals. Till denna grupp hör bl a den kanske mest anslående av Finlands medeltida Sankt Olofsskulpturer är den i Lybeck gjorda, och Henning von Heiden tillskrivna, skulpturen i Hattula Helgakorskyrka, Tavastlands forna huvudkyrka. Här har draken människohuvud, monstret hålls fast av en ögla vid halsen.⁵¹⁴ Det bör påpekas

⁵⁰⁹ M W Evans (1971), sp 22.

⁵¹⁰ O A Nygren (1945), s 170; B C Lange (1967), sp 568; A Maliniemi (1967), sp 567; L Schütz (1976), sp 81; A Lidén (1984), s 145. - Så är fallet med Finlands äldsta bevarade avbildning av helgonet, träskulpturen av S:t Olof i Rusko i Egentliga Finland (O A Nygren (1945), s 174f; C A Nordman (1964), s 128), från 1200-talets andra hälft. Av samma typ är även skulpturen av en skägglös S:t Olof från Kalvola (O A Nygren (1945), s 175; C A Nordman (1964), s 130f, fig 108 a-b s 130) och S:t Olof från Sund (C A Nordman (1964), s 129, fig 106 s 128).

⁵¹¹ B C Lange (1967), sp 568; L Schütz (1976), sp 81; A Lidén (1984), s 145; L Pettersson (1987), s 353, pl XII. - Den stående S:t Olofsskulpturen från Reso (nu i Nationlamuseum i Helsingfors), från 1400-talets första hälft, har blivit av med drakens huvud (C A Nordman (1964), s 273, fig 267 a-b). - Den svenske historikern Nils Ahnlund (1889-1957) menar sig ha funnit skälet till denna ikonografiska förskjutning i Sankt Olofs legendhistoria och i folkvisan. Olof och hans fortfarande hedniska bror Harald tvistar om rätten till Norges tron. Olof föreslår att tvisten skall avgöras genom kappsegling. "Harald går in på detta, men endast på det villkoret, att de tävlande byta skepp, så att han själv får den snabba seglaren Ormen och brodern får den tröga Oxen" (N Ahnlund (1924), s 38). Trots försenad start, pga mässä i kyrkan vinner Olof med tre dagars marginal. I folkkvädets form får legenden följande slut "av en vilsekommen skärva från en dunklare sägenbyggnad:

Harald bleff i Huen saa vred,
hand skabte sig til en Orm saa led"
(N Ahnlund (1924), s 40).

⁵¹² O A Nygren (1945), s 171. - I folkmun uppkom med de kyrkliga skulpturerna och målningar som förebild olika legender. Bl a det lybska legendariet berättar "att hedningarna ville bränna helgonets lik [efter slaget vid Siklastad] på tredje dagen efter hans död. Men lågorna skadade ej den helige mannens kropp. Då bålet brunnit ned kröp en stor drake fram ur askan. Den dödade Harald och hans stallbröder" (O A Nygren (1945), s 172).

⁵¹³ B C Lange (1967), sp 568f; C A Nordman (1967), sp 579; L Schütz (1976), sp 81.

⁵¹⁴ O A Nygren (1945), s 178; C A Nordman (1964), s 464ff, fig 494 s 464; dens (1967), sp 579; T Riska (1987), s 216, fig s 217. - Hit hör även en träskulptur från Janakkala (nu i Nationalmuseum, i Helsingfors) och den målade bilden på dörrarna till altarskåpet i Vörå i Österbotten (O A Nygren (1945), s 178; K Appelgren (1985), s 657ff, fig s 661). Av denna typ är även Sankt Olof från Korpo i Egentliga Finland (C A Nordman (1964), s 422f, fig 441 s 423). - På "Trollarnas silfwerkar" från c 1504 (Stjärntorp gård, Östergötland) är Olof skäggpriydd och sittande, klädd i lång fotsida kunglig mantel, medan den långhalsade draken, i likhet med kungen är krönt, men skägglös, och med utbredda vingar (B Thordeman (1960), fig 6 s 10, fig 8 s 16).

att ingen av dessa underliggare har som Joseph Braun konstaterat ingenting med själva Olofslegenden att göra.⁵¹⁵

I en Jacob van Maerlant-handskrift (c 1221 el 1235 - c 1300), i en handskrift av Rolandssagan, för Karl den Stores och Rolands motståndare, Agolants trupper, drakar på sina runda sköldar.⁵¹⁶

I ett annat illuminerat manuskript utfört mellan 1469 och 1473 av mästern François [Fouquet?] i Musée Condé i Chantilly⁵¹⁷ avbildas Rolands seger över en av sina huvudmotståndare, kung Marsilies. Marsilies trupper för en drake i en fyrkantig sköld.

På ett tapisserie, som avbildar dygder och laster, från slutet av 1300-talet i rådhuset i Regensburg, i Bayern, avbildas en riddarklädd personifikation Hatet, med en upprättstående drake i hjälmprydnaden, ridande på en drake mot en med kunglig sluten krona krönt personifikation av Kärleken.⁵¹⁸

Det kan här även vara på sin plats att påminna om den heliga Birgittas svavelosande kritik, framställd i form av Jungfru Marias förebråelser, av kung Magnus Erikssons misslyckade korståg mot Neva 1348-1351, och i synnerhet ett erövringsförsök av Nöteborg, när konung Magnus släppt en stor del av de ryska försvararna av fästet:

Ja, denne konung lät vargarna löpa och lämnade lammen i händerna på ormar, som äro redo att söndersarga fåren och nu äro fyllda av en större ondskas gift.⁵¹⁹

På en av sidorna till S:t Henriks sarkofag⁵²⁰, från 1400-talets två första årtionden,⁵²¹ i Nousis' [fi Nousiainen] kyrka i Egentliga Finland, avbildas de finska hedningarna bärande ett drakstandar när Erik Jedvardsson och biskop Henrik anlöper finsk mark med sina skepp.⁵²²

⁵¹⁵ J Braun ((1941-1943) 1988), s 815. - Jag har Anne Lidén, som håller på att färdigställa sin avhandling *Olav den helige i medeltidens bildkonst. Legendmotiv och attribut* att tacka för uppmärksammandet av Brauns påpekande.

⁵¹⁶ Koninklijke Ak. XX, fol 213v, Koninklijke Bibliotek, Haag; R Lejeune & J Stiennon II (1966), fig 372.

⁵¹⁷ Ms 722 fol 111 (R Lejeune & J Stiennon I (1966), pl LVI).

⁵¹⁸ L Stauch (1958), fig 10 sp 354, 365.

⁵¹⁹ VIII. 47. Birgitta III (1958), s 301 [*min kursivering*].

⁵²⁰ J Gallén (1972), s 33f.

⁵²¹ Bengt Thordeman daterar sarkofagen till omkring 1415-1420 (B Thordeman (1952), s 247).

⁵²² T Riska (1961), s 244; dens (1987), s 262. - Jmf Matti Klinges självparodierande: "I samma mån som kors och tre kronor för en senare tid är bekanta och tydliga symboler, så förundrar man sig över den flagga, som den inväntande finnarna har samlat sig kring på stranden och även över den staty, vid vars fot de står."

"Hur skall man då tolka Roland i Nousis? Som vi ser på saken syftar statyn här på områdets rättsliga särställning, d.v.s. på att det land, dit St Erik och St Henrik var på väg, var ett organiserat samhälle, *civitas*, som hade en egen juridisk ställning. När upphovsmannen till bildserien från 1420-talet valde bland tillbudsstående uttrycksmedel, så erbjöd Rolandssäulen en symbol för att Finland inte var någon barbakust, som togs i besittning, utan ett rike som besegrades. Som beväpningen visar, så var landet hedniskt utan att likväl vara primitivt: så hade man ju också föreställt sig att det i finnarnas utrustning skulle ha ingått en kanon, ett vapen som på 1420-talet ännu måste betraktas som synnerligen modernt." (M Klinge (1984), s 48, 54). - Som alltför ofta när Klinge uttalar sig om heraldik, symbolik eller konsthistoriskt material - motsatsen gäller. Klinges

Sägner om Henrik Lejonets otroliga äventyr blev mycket populära både i skriven och bildens form.⁵²³ Som vi ovan sett fanns sägnen redan på 1230-talet på kyrkdörren i Valthjofstad på Island.⁵²⁴ I två svenska kyrkor finns "hertogan af brunswijk" målad av Albertus Pictor. Fig 147 är från valvets södra valvkappa i vapenhuset till Husby-Sjutolfts kyrka i Uppland.⁵²⁵ Här har Henrik kommit lejonet till undsättning och dräper draken.⁵²⁶ Även i Härnevi kyrka i Uppland finns motivet i vapenhuset.⁵²⁷

Motivets popularitet inskränkte sig inte endast till kyrkliga miljöer. Abboten i Spanheim, Johannes Trithemius [Johann Tritheim] (d 1516) skriver i sin krönika om klostret i Hirsau att Henrik Lejonet inte bara besjungs i tyska visor utan även att furstar till den dag som i dag är låta måla dessa berättelser på väggarna.⁵²⁸

Med tanke på att Olaus Magnus skrivit att slaverna förde drakar som fälttecken⁵²⁹ och Henrik Lejonets korståg mot vendarerna 1147 skulle jag inte hålla det för uteslutet att motivet med Henrik Lejonet assisterande djurens konung genom att döda draken inte bara allmänt står för det godas kamp mot det onda utan även direkt avser kampen mot vendarerna, slaverna - hedningarna.

"Rolandssäule" är en av de vanligaste avgudaframställningarna i medeltida konst, vilket ett otal av Klinges kritiker har påpekat innan mig. Som vi ovan sett betraktades det som inte var kristet *a priori* som barbariskt.

⁵²³ Hertig Henrik Lejonet av Sachsen och Bajern (c 1129 -1195) förde ett upprest lejon i sitt vapen (D Matthes (1980), passim; C-P Hasse (1995), s 80; W Kühn (1995) passim; J Laudage (1995), passim). - *Se även* D Hellfaier (1980), passim; H W Wurster (1980), passim.

⁵²⁴ P Paulsen (1956), passim.

⁵²⁵ H Cornell & S Walin (1933), s 117; B I Kilström (1946), s 12; P Paulsen (1966), s 122, 123f, 192, bild 88 a; H Cornell & S Walin (1972), s 77, plansch 28 a; A Nilsén (1986), s 89, 445; W Metzger (1995), s 15, 25; M L Skarp (1995), s 10.

⁵²⁶ I fil dr Anna Nilséns i övrigt utmärkta doktoravhandling har insmugit sig ett litet misstag. Hon skriver om detta motiv: "Inte heller det assisterande lejonet saknas" (A Nilsén (1986), s 445). - Assistensförhållandet är det omvända; det är hertigen som "assisterar" lejonet.

⁵²⁷ Å Nisbeth (1959), s 12; - Nisbeth har samma "assistensförhållande" i beskrivningen av målningarna i Härnevi som Nilsén i Husby Sjutolft. - P Paulsen (1966), s 122; H Cornell & S Walin (1972), s 80; A Nilsén (1986), s 98, 445; M-L Skarp (1995), s 10.

⁵²⁸ " ... de quo veteres miranda canebant in carminibus Theutonicis, et dipingere usque in hodiernum diem in aulis principis consueverunt" (W Metzger (1995), s 24). - Temat med ryttaren med lejonet som strider med draken får i kristen berättartradition sin tidigaste utformning i Geoffroys krönika om riddaren Golfier de Tours som 1096 deltar i första korståget. Chrétien de Troyes *Yvein* innehåller samma tema, och är skriven under andra hälften av 1100-talet. Den tyska bearbetningen av *Yvein* gjordes av Hartmann von Aue (före 1202). Enligt Peter Paulsen fann temat från dessa litterära alster sin väg via folkdiktningen till Wolfdietrichsagan och därifrån till Didrikssagan (P Paulsen (1966), s 179, 180).

⁵²⁹ O Magnus I ((1555) (1909) II:25, s 117; P B Grandjean (1926), s 110.

Johan III har valt att låta framställa en bevingad drake, som den drake som Sankt Georg vanligen dräper.⁵³⁰ En bidragande orsak till att framställa ondskan, hedendomen som en *bevingad* drake kan ha varit att lindormen, vilken i medeltidens hjältedikter gärna framställs som en obevingad orm, ofta skildras som ett gott och mot människan välvilligt väsen. T ex i engelsk heraldik och folklöre är draken, med undantag av den kappadokiske prinsens motståndare, ofta vinglös.⁵³¹

På den yngre, och större av de två Jellingestenarna⁵³², den som rests av Harald Blåtand, "som vann sig hela Danmark och Norge och lät kristna danerna". Stenen som uppptar en av drakslingor bunden Kristus, och Lejonet av Juda som snärjts av draksvansar.⁵³³ Jean Paillard är säker: "Det lejon, som på den cirka år 975 resta Jellingestenen kämpar mot en orm, måste symbolisera Kristus som bekämpar hedendomen."⁵³⁴ Den stora Jellingestenen, som rests i mitten av 980-talet till minne av kung Haralds föräldrar Gorm den Gamle och Tyra är Nordens äldsta kristendomsminnesmärke.

Den antika traditionen om basiliken och draken "sammanfattades på 600-talet av Isidorus Hispalensis († 636), vars text blev normgivande för hela medeltiden och bl a citeras i den svenska upplagan av *Dyalogus Creaturarum* tryckt 1483.⁵³⁵ Som bekant är denna den första bok som trycktes i Sverige.⁵³⁶ I en bildframställning från 1330-talet framställs en av de sju dödssynderna *Luxuria*, vällusten, förande en basilisk i vapnet.⁵³⁷

I bibelöversättningen från 1540-41 står Leviathan, i Jesaja 27[:1] och 51[:9] som drake⁵³⁸, och i Jobs boks 41 kapitel kallas han "Konung offuer alla hoghmodigha"⁵³⁹. I kapitlet innan uppmanar Herren Job:

Bepryydh tigh medh herligheet/ och uphæff tigh/ klædh tigh medh loff och äro. Ströö uth tins grymheetz wredhe. See uppå alla hoghmodigha och bögh them/ och förtryck the ogudhachtigha ther the äro. Begræff them tilsammans j iordenne/ och

⁵³⁰ Och inte t ex som en vinglös jätteorm, såsom Fafner. Jmf exempelvis den Fafner som Sigurd dräper på Ramsundsristningen i Mora by, Jäders socken i Södermanlands län, samt Fafner på Gökstenen, i Åkers härad, även den i Södermanland.

⁵³¹ K Briggs (1968-1969), s 67.

⁵³² I Tørrilds härad, Vejle amt i Jylland, Danmark.

⁵³³ A Bugge (1952), s 185ff.

⁵³⁴ J Paillard (1987), s 42.

⁵³⁵ J Bernström (1956), sp 378; L Stauch (1958), sp 343; J Paillard (1987), s 49. *Se även* G C Druce (1909), not 1 s 314; H Köhn (1937), sp 1488.

⁵³⁶ H Järv (red) (1983), s 114; J Paillard (1987), s 49.

⁵³⁷ M W Evans (1971), sp 22.

⁵³⁸ Den har senare på goda grunder tolkats som krokodil. Men för översättaren av Gustav Vasas bibel var Leviathan drake. - George C Druce betvivlar att man i Europa överhuvudtaget under medeltiden kände till krokodilen tillräckligt för att igenkänna Leviathan: "Although we now know that Job's Leviathan was the crocodile, it seems very uncertain whether the people of the middle ages in Europe knew enough about that animal to apply his [Job's] description to it" (G C Druce (1909), s 313).

⁵³⁹ I en not i marginalen till Jobs boks 40:nde kapitel skriver översättarna: (Behemoth) kallas all stoor ofandeligh diwr/ såsom Lewathan alla stora och ofandeligha fiskar. Men här vnder bescriffuar han diäffwulens och hans partijs macht och wold j werldenne." - Se även Jesaia 51[:9]: "Äst icke tu then som the hoghmodigha slaghet och drakan sarghat haffuer" (*Biblia* 1540-1541).

försenk theras prääl uthi thet fördolda. Så wil iagh ock bekenna tigh/ at tijn höghra hand tigh hielpa kan.⁵⁴⁰

Från det israeliska folkets fångenskap i Babylonien utkastar Herren i Bibeln med Hesekiels mun sin förkastelsedom över farao i Egypten:

Vthi tiyonde daghen j toffte månadhenom skedde HERRENS ord til migh/ och sadhe/ Tu menniskio barn/ Stell titt ansichte emoot Pharao Konungen j Egypten/ och prophetera emot honom och emoot hela Egyptj land/ predica och sägh/ Theta sägher Herren HERREN/ Sij/ iagh wil til tigh *Pharao tu Konung j Egypten/ tu store Drake* som i watnena ligger och sägher/ Strömen⁵⁴¹ är min/ och iagh haffuer giordt migh honom/ Men iagh skal leggja tigh itt bett j munnen/ och hengia fiskanar j tina flodher widh tijn fiell/ och skal dragha tigh vthu tinom ström/ samt medh alla fiskar j tina flodher som widh tijn fiell hengia/ Jagh skal kasta medh tina fiskar bortt vthu tijn watn in vthi öknena/ Tu skalt falla vppå markenne/ och intet igen vphemtat eller församlat warda/ vthan bliffua diwromen på markenne och foghloren vnder himmelen til itt aasz/ Och alle the som boo vthi Egypten/ skola förnimma/ at iagh är HERREN/ Therföre at the Israels huse en röörstaff⁵⁴² woro/ hwilken tå the honom fattadhe söndergick och stack them genom sidhona/ när the stodde sikh widh honom/ gick han sönder och stack them j lenda.

Therföre sägher Herren HERREN altså/ Sij/ iagh wil låta swerdet komma offuer tigh/ och vthrota tigh båadhe folck och fää/ Och Egyptj land skal warda toomt och ödhe/ Och the skola förnimma/ at iagh är HERREN/ Therföre at han sägher/ Strömen är min/ och iagh haffuer giordt honom/ Therföre sij/ iagh wil til tigh och til tina strömar/ och skal göra Egyptj land toomt och ödhe/ jfrå thet tornet j Siene alt in til Ethiopies grenszor/ at ther vthi hwarken såå fää eller folck gå eller boo skola j fyratiyo år longt/ Ty iagh wil göra Egyptj land ödhe såsom thes ödhe grenszor/ och låta thes städher ödhe liggja såsom andra ödhe städher j fyratiyo år longt/ och skal förströö the Egyptier jbland/ Hedningarna/ Och föriagha them bortt j landen.⁵⁴³

I en av Bibelns apokryfa berättelser, som finns med i bibelöversättningen 1540-1541 är historien "Om Drakan j Babel":

Ther war ock en stoor Drake/ then the j Babel tilbådho/ Och Konungen sadhe til Daniel/ huru wilt tu ock om honom säya/ at han icke annat är/ än en kopparaffgudh. Sij/ han leffuer ty han äter och dricker/ och tu kant icke säya/ at han icke en leffuande Gudh är/ therföre bedh til honom/ Men Daniel swaradhe/ Jagh wil tilbidhia HERREN min Gudh/ Ty han är en leffuande Gudh/ Men tu Herre Konung giff migh loff/ så wil iagh förgöra Drakan vthan swerd eller stång/ Och Konungen sadhe/ Jas/ thet ware tigh loffuat. Tå toogh Daniel tiäro/ flott och håår/ och södh thet tilhopa/ och gjorde ther kakor aff/ och kastadhe them Drakanom j halsen/ Och Draken brast mitt j tw/ Och Daniel sadhe/ Sij/ theta ta äro idhra gudhar.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ Kyrkofader Hieronymus' *Versio vulgata* har Job 40:9 i följande ordalag: "... et ego confitebor quod *salvare* te possit dextera tua" [min kursivering] (*Biblia sacra. Iuxta vulgatam versionem* I ((1969) 1983), s 762). - *Biblia sacra in Quarto Jerominj* fanns i Erik XIV:s bibliotek (*Handlingar rörande Skandinaviens historia* 27 (1845), s 381).

⁵⁴¹ "(Strömen) Thet är Nilus/ men thet betyder hela Egyptj Rijke hwilkit itt ganska skönt och mechtigt Rijke war/ Therföre ock Pharao förlät sikh vppå sådana macht/ och fråghade intet effter Gudz hoott/ Thet menar han tå han sägher/ Jagh haffuer giordt honom migh/ lijka som han sadhe/ Gudh är ingen Herre ther offuer/ iagh är herre ther offuer." [Bibelöversättarens not].

⁵⁴² "Juda sökte offta hielp när Egypto/ och syndadhe med orett tröstande/ Ther til halv ey heller Egyptj land j nödhene/ therföre warder thz här liknat enom röörstaff tå man stödher sikh widh honom/ gåår han sönder/ och man stinger sikh aff honom effter han är skarp och hwas och gåår ther til sönder." [Bibelöversättarens not].

⁵⁴³ *Biblia* (1540-1541), Hesekiel 29 [1-12] [min kursivering].

⁵⁴⁴ *Biblia* 1540-1541.

Draken tillbads av "hedningar" i Babel och Daniel förgör hedningarnas avgud.

I en del engelska väggmålningar från 1300-talet framställs Ondskans träds rötter som Leviathan och hans anhang.⁵⁴⁵ Varje gren slutar i ett drakhuvud ur vilket en personifikation av en last tittar fram. Övermodet sitter uppflugen i trädets topp. I en fransk miniatyr från samma århundrade kryper lasterna fram ur draksvansar, som tillsammans bildar ett träds rotsystem. Trädkronan kröns av Ondskans drottning, Superbia, högmodet.⁵⁴⁶

Högmodet uppfattades som en synd direkt mot Gud själv

and the fall of Lucifer, the Prince of Pride, constituted one of the most common medieval associations.⁵⁴⁷

Den franske kungen, Filip III:s ("den Djarve") (1245-1285)⁵⁴⁸ biktfar, dominikanmunken Lorens av Orleans skriver 1279⁵⁴⁹ att högmodet är "djävulens äldsta dotter och hon har och skall komma i besittning av största delen av hans arv".⁵⁵⁰

Helvetesskildringarna går tillbaka på det apokryfiska Nicodemus-evangeliet.⁵⁵¹ Kristus stöter sin med korsfanan försedda segerstav i Leviathans gap.⁵⁵²

I motsats till lejonets långa svans, som är tecken på dess fasta karaktär⁵⁵³ är drakens långa hoprullade svans ett insignium på motsatsen:

... der geknotete Schwantz [ist] das Symbol der Schurkerei und Tyranei, der irdischen sinnlichen Eigenschaften, und der Stachel, der die schreckliche Macht hat zu quälen.⁵⁵⁴

I Johannes' Uppenbarelser 12:4 berättas vad draksvansen kan ställa till med:

Och så syntes itt annat tekn i himmelen och sij/ en stoor rödh drake/ som hadhe siw hoffuudh och tiyo horn/ Och på hans hoffuudh siw kronor/ och hans stiert droogh tridie parten aff himmelens stiernor/ och kastadhe them nedh på iordena.⁵⁵⁵

Som vi vet är Satan fallen från himmelen och i Jesaja 14 står:

Huru ästu aff himmelen fallen tu sköna morghonstierna? Huru ästu til iordena fallen/ tu som

⁵⁴⁵ J Delumeau (1990), s 238.

⁵⁴⁶ J Delumeau (1990), s 238.

⁵⁴⁷ K Wilson-Chevalier (1996), s 239.

⁵⁴⁸ Fr Philipp III "le Hardi"; kung av Frankrike 1270-1285.

⁵⁴⁹ W N Francis (1942), s xi ff.

⁵⁵⁰ *The Book of Vices and Virtues* (1942), s 12.

⁵⁵¹ Det är först i början av 800-talet som helvetesstraffet börjar utmålas med språkets mer drastiska penseldrag och i en eldrödare kolorit (K Vollmöller (1886), s 248, s 278, not 4 s 278).

⁵⁵² B I Kihlström (1961), sp 429, 431. - D Tweddle (1995), s 191f, fig 232, 233.

⁵⁵³ *Se ovan "Lejonet"*.

⁵⁵⁴ W von Blankenburg (1943), s 137; P Paulsen (1966), s 50f. Se även P L Migne XXXVI, sp 937: "Dracorum capita daemoniorum superbias, a quibus gentes possidebantur, contrivisti super aquam; quia eos quos possidebant, tu per baptismum liberati."

⁵⁵⁵ *Biblia* (1540-1541).

förswaghadhe hedninganar? Tenckte tu doch vthi titt hierta/ Jagh wil stijgha vp j himmelen/ och förhöya min stool vp offuer Gudz stiernor/ Jagh wil settia migh på witesbyrdzens bergh på then sidhon Nörr vth/ Jagh wil fara offuer the högga skyyr/ och wara them Alrahögghsta lijk/ Ja/ til heluetes faar tu widh kulonnes sidho/ Then tigh seer/ han skal skodha tigh och see vppå tigh (och säya) Är thet then man som werldena skellffuande giorde/ och städherna ther inne nederslogh/ och gaff icke sina fångar lösa?

Alle samman hedhninganars Konungar liggia doch medh äro/ huar och en j sitt hws/ Men tu äst förkastat vthu tinne graff såsom een förderffuat green/ såsom the slaghnas klädhnat/ som med swerd j hjäl stungne äro/ hwilke nedherfara til heluetes stenar såsom itt förtrampat aasz/ Tu skalt icke såsom the begraffuen warda/ ty tu haffuer förderffuat titt land/ och slaghet titt folck/ Ty man skal aldrigh tenckia på then onskofulla sädhena/ Redher til at man må slachta hans barn/ för theras fädhers misgerningar skul/ At the icke vpkomma eller erffua landet/ eller göra iordennes kreetz fullan medh fiendar.

Och iagh skal offuer them komma sägher HERREN Zebaoth/ och j Babel vthrota hans åminnelse/ hans igenleeffda/ aff födho och effterkomande/ sägher HERREN/ Och skal göra honom lighelkottom til arffs/ och til en watusiö/ Och skal sopa honom medh förderffuelsens quast sägher HERREN Zebaoth/ HERREN Zebaoth haffuer sworet och sagdt/ hwadh geller at thet skal så skee som iagh tencker/ och skal så bliffua som iagh j sinnet haffuer/ At Assur nedherlagd warder j mitt land/ och *iagh förtrampar honom på mijn berg/* På thet hans ook skal aff them taghet warda/ och *hans byrda aff theras hals komma/* Thetta äro the anslagh som han haffuer offuer all land/ och *thet är then vthreckta hand offuer alla hedningar/* Ty HERREN Zebaoth haffuer thet beslutit/ hoo wil förmenat? Och hans hand är vthreckt/ hoo kan affwenda henne?⁵⁵⁶

I detta bibelställe finns allt med relevans för idébakgrunden till Salvatorsorden: Bilden av Satan [storfursten av Moskva] som en fallen morgonstjärna och som "förswaghadhe hedninganar"; han "äst förkastat vthu tinne graff såsom een förderffuat green til heluetes stenar såsom itt förtrampat aasz Redher til at man må slachta hans barn/ för theras fädhers misgerningar skul/ At the icke vpkomma eller erffua landet/ eller göra iordennes kreetz fullan medh fiendar" och HERREN Zebaoth haffuer sworet och sagdt At Assur nedherlagd warder j mitt land/ och iagh förtrampar honom på mijn berg/.... och hans byrda aff theras hals komma/....och thet är then vthreckta hand offuer alla hedningar/....".

I Jeremia 8 [:17] säger Herren:

Ty sij/ iagh skal senda Ormar och Basilisker ibland idher/ the intet besworne äro/ the skola stinga idher/⁵⁵⁷.

Draken ses även som "rex superbiae"⁵⁵⁸ och förekommer diande Luxurias bröst i Notre-Dame i Semur.⁵⁵⁹ Under senmedeltiden identifieras Helvetet med odjursgapet.⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ *Biblia* (1540-1541) [*mina kursiveringar*].

⁵⁵⁷ *Biblia* 1540-1541.

⁵⁵⁸ L Stauch (1958), sp 358.

⁵⁵⁹ L Stauch (1958), sp 359.

⁵⁶⁰ B I Kihlström (1961), sp 429. T ex en skulptur i Martebo kyrka på Gotland från 1300-talet. - George C Druce håller inte med Kihlström: "... I think it usually symbolized Satan himself rather than hell." (G C Druce (1909), s 338.

I slutet av XVI sången i Helvetet i Dante Alighieris (1265-1321) *Divina Commedia* får Dante och Vergilius syn på vidundret [draken] Geryon:

att nerifrån, luftens tjocka mörker,
kom simmande en varelse emot oss,
hemsak även för ett oförfärat hjärta,
likt en som stiger, sen han dykt att lossa
ett ankare som huggit fast i klippan
eller i något annat havet döljer,
och sträcker armar, men drar åt sig benen.⁵⁶¹

Och fotsätter i sång XVII:

"Se odjuret med spetsig svans som nalkas,
det som går över berg och krossar vapen
och murar, och förpestar hela världen!"
Så sade ledaren, och gav ett tecken
åt vidundret att komma in mot randen
nära den plats där marmorvallen upphör.
Och denna svekets motbjudande avbild
gled in till kanten, där den lade huvud
och bål; men svansen höll den kvar därute.
En ärlig människas var anletsdragen,
goda och milda till sin yttre anblick,
men ormlik i allt annat var dess skepnad.
Den bar två ludna, kloförsedda tassar,
och sidor, rygg och bröst var fullbesatta
med färgskimrande knutar och små sköldar.⁵⁶²

Francesca [Francisca] Romana⁵⁶³ (1384-1440) beskriver i en av sina uppenbarelser Helvetet:

Es hat die genannte Hölle drei Teile, einen oben, der anderen in der Mitte mit grösseren Strafen und den dritten darunter, in dem die Strafen noch unendlich grösser waren. Und der Raum, der zwischen einem Ort und dem nächsten war, war riesengross, erfüllt von riesigster und unendlicher Finsternis mit unendlichen Qualen. Sie schaute auch einen riesigen Drachen, der in der genannten Hölle war und sich über alle drei Orte erstreckte. Das Haupt war am oberen Ort, der Leib war am mittleren Ort und der Schwanz am unteren Ort. Das Haupt des genannten Drachen war in der Mitte des Hölleneingangs, aber ein wenig unter dem genannten Eingang. Und er hatte den Rachen aufgesperrt, und die Zunge draussen, woraus er riesige Feuermengen spie, nicht aber, dass es leuchtete, sondern es war tiefschwarz und gab eine riesige und grausame Hitze. Er strömte auch aus seinem Rachen so grossen Gestank aus, dass er von menschlichem Geist nicht vorgestellt werden kann. Und aus seinen Augen, Ohren und der Nase spie er schwarzes Feuer mit grosser Hitze und Gestank. Auch diese Selige es heulen, brüllen, schreien, weinen und fluchen, so schmerzhaft und so viele bittere Stimmen mit unendlichen Klagen, dass, sie sich wegen des grossen Kammers, den sie davon in sich hatte, ganz betrübte. Und wenn dann die Dämonen die elende Seele bis zur Mündung oder eher zum Eingang der Hölle gebracht hatte, stürzten sie manche Seele kopfüber in den Rachen des obengenannten Drachens, der immer offen stand, und von diesem Drachen

⁵⁶¹ Dante Alighieri (1988), *Helvetet*, sång XVI, vr 130-136 s 75.

⁵⁶² Dante Alighieri (1988), *Helvetet*, sång XVII, vr 1-15 s 76.

⁵⁶³ Hon kanonicerades 1608 (D Attwater ((1938) 1993), s 115; D H Farmer ((1978) 1992), s 245; O Wimmer & H Melzer (1982), s 295f; C Jöckle (1995), s 165). - Hon är staden Roms och kvinnornas skyddshelgon. Påven Pius XI (påve: 6/2 1922 - 10/2 1939) gjorde 1925 henne även till de kvinnliga bilförarnas beskyddare (C Jöckle (1995), s 165).

wurde sie verschlungen, und schnell kam die arme Seele aus dem Bauch des Drachen und wurde von gewissen und dazu abgeordneten Dämonen mit grausamsten Martern vor den oben erwähnten Fürsten gestellt.⁵⁶⁴

I *Sagan om Didrik av Bern*, tar kung Didrik flera drakar av daga. Tillsammans med Fasholt gör han slut på en flygdrake:

Thathe koma offuer skogen sago the en flog draga som war gansze grymmer oc vnderligen/ han haffde storan krop/ stor ben. langa hwassa klør. storø gen. oc fløg han wt mz jordenä/ oc ä hwar han tog i jordena mz sina klør/ tha war som thz hade warit ardat/ han hade i swolgit en wapnan.⁵⁶⁵

Senare kommer Didrik i strid med den drake, som dräpte konung Ortnid i Brugara-land:

her didrik aff berna redh ath wedha diwr han for länge wil j then sama skogh/ han kom a then samma wägh som these skalka ok tiwffua hadhe fram dragit/ han redh ephther ok wildhe finna them ok menthe ath winna noghen priis tha han kom hart ephther them/ tho hördhe han bortho j skoghen mykit buller/ ok brask han sloo sin hesth blanka mz sporona ok reth thiith som bulrith war hans hesth skydhe för e[n]ghen tingh saa storth hiärtha hadhe han/ tha fik han see hwar en drake bardis with en leon/ the kom her didrik j hwadh vopen han fördhe j sin skiöl thy wille han hjälpa leoneth ok stegh wtaff sin hesth ok drogh sith swärdh ok högh oppa draken ok thz beth ey oppa thy ath ekkia sax hans godha swärdh laa hemma j ghen thz wngalt han thy ath swärdit brasth syndher j hjaltana Tha ropadhe her didrik Thu en hjälghe gudh hjälp mik nw/ myk kan enghen annar hjälpa thzta är then förstha bön jach badh tik sydhan jach togh ath troo oppa tik/ myn gudh hiälp mik wtan thw löser mik nw tha warher jach aldrägh lös Sydhan togh han op eth storth trä mz röther/ tha warth draken saa wredh ath han fik leonith j sin mwn ok stiärthen sloo han om kringh här didrik okhylth saa badhe här didrik ok leonet ok flögh j bergit til sina vngha/ han kastadhe leonet för vngana thz warth snart op äthith tha draken war mät tha räcth han vt sin stiärth tha wart her didrik löös ok krop fraa draken ther war saa moreth han kwnne inthe see han fan badhe clädhe ok harnisk/ om sidher fan han eth swärdh han togh swärdith op ok högh j stenen tha warth saa liwst ath han saa hwar draken laa ok hans vngha ok soffua/ han trodde ok wel oppa swärdz sydhan thz hölth thz förtha hugh han wille tha antighe winna priis eller döö/ Sydhen gik han til draken ok högh honum halfen ok ryghen syndher thy ath swärdz beth wel tha rönthe bondhen hwadh gesth han hadhe fangith Tha draken war döödh tha saa han hwar hans vngha logha ok täncthe saa ath the mandhe ey wardha än therä fadher än the matthe liffua thy sloo han them alla j hel⁵⁶⁶.

Och konung Didrik bar följande bekanta sköldemärke:

Didrik konungs skiöll war malat mz röda ferga oc scriffuit vpa et forgylt leon. sidan han wart konung offuer bern. tha förde han en forgylt krona vppa leons huffuod. ther till förde han vpa all sin banner. oc vpa all sin wapn. ther vpa war han känder. hwar han red.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ H Vorgrimler (1993), s 223f.

⁵⁶⁵ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 107f s 83f. - Den väpnade mannen som kung Didrik och Fasholt räddar genom att döda draken visar sig vara Sintram jarl (*Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 110 s 84).

⁵⁶⁶ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 360 s 281f.

⁵⁶⁷ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 163 s 128, kap 185 s 142. - Fasholts sköld i sin tur "war forgylt. ther stod vti et röt leon. oc engen cronä" (*Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 169 s 131, kap 185 s 142).

Kung Didrik "mz en storan här. tha flydde han wtaff landit oc hem till rytzeland igen. didrik aff bern lot bära sit banner mot hanum [konung Waldemar "aff nogard"]"⁵⁶⁸.

Vid detta tillfälle tar Didrik konung Waldemar till fånga.⁵⁶⁹

I ett annat, och avgörande, fältslag mellan Didrik och Waldemar:

Tidrik red hardeliga fram oc alla hans men. honom folde the rido mit i rytzsarna här oc hioggo vppa bada hender. sa at rytzsarna stöerte hwar ower annan. konung didrik for i therä här som et leon far i blan andra diwr sa at ängen torde möta hanum. Alla reddes for hans swerd han är aller bloduger oc sa hans häst.⁵⁷⁰

Och då:

.... møtte han konung waldemars banner/ her didrik hiog till then riddara som bannerit forde a hans högge axell sa at armen oc bannerit fiöll till iordena. Sidan hiog han till waldemar konungvpa hans hielm sa at swerdit stod nider i sadelen. oc stöerte död aff hästen/⁵⁷¹.

I Sebastian Münster Kosmografi (1554) framställs draken som ett fyrfotadjur med reptilsvans och fladdermusvingar.

Ericus Falck Gothus menar i *Panegyricus de victoria expectatissima serenissimi ac potentissimi Regis Sueciae contra Moschum, in quo etiam causae suscepti belli, aliaq; eò spectantia celebrantur* att "Moskiviten", Ivan Goznyi, endast har een människas yttre, men ingenting mänskligt.⁵⁷²

Och Petrus Petrejus kallar honom på ett ställe i andra boken av sin *Regni Muschovitici Sciographia* Ivan Groznyi *expressis verbis* för "then ochristeligha Tyrannen och *helwetes Draken*"⁵⁷³.

Leviathan representerar allt ryssen och Asien stod för för Johan III: skurkaktighet, tyranni, högmod [hybris], "pråål", liderlighet och ogudaktighet; och när Herren lovat Job "at tijn höghra hand tigh hielpa kan" är det nog något som även den svenske kungen uppfattar som ett Guds löfte i hans kamp mot "Konung[en] offuer alla hoghmodigha". I Jeremia 51 beskrivs vad som kommer att vederfaras Babel som avfallit från Herren [skismatiker]:

skal warda til en steenhoop och til een Drakaboning⁵⁷⁴

At hedninganarns arbete skal fåfengt wara/ och vpbrennas hwadh folcken medh mödho vpygdt haffua.⁵⁷⁵

⁵⁶⁸ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 248 s 186.

⁵⁶⁹ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 249 s 186f.

⁵⁷⁰ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 265 s 202f.

⁵⁷¹ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 265 s 203.

⁵⁷² "Moscchus etenim, quamuis vulgo semper homo sit habitus, & eo etiam aliquanto amplius; si tamen ab eo hominis figuram cogitatione remoueris, nescio quid humani hactenus in eo animaduerti potuerit;" E Falck Gothus (1582), s A3).

⁵⁷³ P Petrejus (1615), andra boken, s 93 [*min kursivering*].

⁵⁷⁴ Jeremia 51[:37].

⁵⁷⁵ Jeremia 51[:44].

I ärkebiskop Laurentius Petris kyrkoordning av år 1571, vid tiden kring Johan III:s Salvatorsordens tillkomst, likställs fortfarande ryssar och hedningar.⁵⁷⁶

I dikten "Om S. Jöran en Riddare aff Cappadocia" i Petrus Rudbeckius då:s (1578-1629) diktverk *Insignis adolescentia* (1624) får vi ytterligare belyst vad man förknippade med "then store Draken grymme och lede"⁵⁷⁷:

Draken märker allahanda nödh och fara/
 J Wilka Landzfolk kunna stade wara.
Seditiosi, tyranni & pauperu expilatores,
Legu, libertatis, pacis & plebis oppressores.
 Vproriske/ Tyranner och the som plågha
 Then fattiga at han intet skal ågha/
 Som Lagh/ fridh/ frijheet och folk förtrycke/
 Landet döda och förgiffa medh bofwestycke.⁵⁷⁸

I samma diktverks sensmoralparti⁵⁷⁹ under rubriken "Warningar och Förmaningar aff the förberörde Exempel. Allom/ i hela wår lijffztijdh/ synnerligen vthi vngdomen/ til ett Christeligit betänkiande/ at all wår åhr wäl anställa/ ganska nyttige. Om Wällusten/ Dygden och Arbete. Item/ om the två wägar Menniskian wandrar på/ här i werldenne

I Pythagorae V man märkia må/
 här wara två wägar at gå vppå.
 Thet wenstra Hornet wijsar en wägh/
 Som synes godh/ och är bedrägh.
 Först är han bredh och lätt at gå/
 Men sedan finnes intet hwilerå.
 Synden är wäl sööt medh ingången fin/
 Ther effter blifwer hon döden tin/
 Hennes Ansichte synes en Jungfru skön/
 Med en Drakastiert målas hon seen.⁵⁸⁰

Enligt en gammal tradition kallades en viss den typ av drake för basilisk⁵⁸¹. Basiliken var synnerligen svår att avliva; endast om den såg sin bild i en spe-

⁵⁷⁶ "... Ty thet warder ock Rydzom och Hedningom tilstadt, ..." (L Petri ((1571 1932), s 80. - *Se ovan* kapitlet "Uppfattningen om ryssarna som hedningar".

⁵⁷⁷ P Rudbeckius d ä (1624), opag. [s 39].

⁵⁷⁸ P Rudbeckius d ä (1624), opag. [s 40].

⁵⁷⁹ Ifall man inte betraktar hela diktverket som sådant.

⁵⁸⁰ P Rudbeckius d ä (1624), opag. [s 51].

⁵⁸¹ Enligt Bernström brukar basiliken framställas som tvåfotad och utan vingar, medan draken är fyrfotad och bevingad (J Bernström (1956), sp 378). Det finns många exempel på bevingade basiliker, *se t ex* H Köhn (1937) fig 1 sp 1489 och fig 2 sp 1490. L Wehrhahn-Stauch definierar basiliken som en skvader mellan tupp och orm (L Wehrhahn-Stauch (1937), sp 251); en orm som dock ofta har två tuppfötter. En med vingar, fågelfötter, reptilsvans och lång tunga utrustad basilisk finns på en dopfont i Wesselburen i Dithmarschen, Westfalen, daterad till c 1240, konfronterad med en Agnus Dei (H Köhn (1937) sp 1491). Liselotte Stauch nämner även tvåfotade drakar (L Stauch (1958), sp 343). - Bernströms anmärkning om att den extremitetslösa *aspisen*, är identisk med heraldikens lindormen är däremot inte heller helt adekvat. De inom heraldiken förekommande lindormarna har oftast fötter.

gel⁵⁸² eller en stålspegel⁵⁸³, "föll det offer för sin egen reflekterade giftutstrålning"⁵⁸⁴. Basiliskens blick, däromot, var dödande för människan.⁵⁸⁵ Det med kungakrona krönta gotiska lejonets sköld är visserligen bemålad med blått fält, men de gyllene tre kronorna skulle ha fungerat som en gyllene spegel.

Som det står i Jesaja 14 har det även gått för draken i Salvatorsordens kedja:

HERREN haffuer sönderbrutit the ogudhachtighas rijs/ then weldighas rijs/ ...⁵⁸⁶

På den högra halvan av portalens tympanonfältet på den numera rivna Kjells Nöbbelöfs kyrka i Skåne fanns insatt en stenrelief huggen av stensemästaren Tove c 1180 framställs ärkeängeln Mikael i färd med att dräpa basiliken, vilket även står inskrivet *expressis verbis* i majuskler på tympanonbågen: BASILIQM, MICAEL ARCANGELI.⁵⁸⁷

I Nya Testamentet förekommer draken uteslutande i Johannes Uppenbarelser, men där nämns den ett dussintal gånger och är entydigt: "then store Drakan/ th[e]n ther gamle Ormen/ then ther heter dieffuul och Satanas"⁵⁸⁸. I Uppenbarelsernas 20 kapitel beskrivs fånglandet av Satan:

Och iagh såg en Ängel nedherkomma aff himmelen; han hadhe nykelen til affgrunden/ och ena stora kädhio i sinne hand. Och han greep Drakan, then gamla Ormen/ som är Dieffuulen och Satan/ och bandt honom/ och kastadhe honom uthi affgrunden/ och lät åter om honom/ och besigde ther offuan uppå/ at han icke meer bedragha skulle hedhningaranar/ til tess fulkomprnat wordo tusende åar/ och sedhan moste han löös warda til någhon liten tijdh.⁵⁸⁹

Och the wunno honom för Lambsens blodh skol⁵⁹⁰.

I kapitel 38 av sina berömda *Libri IV dialogorum* berättar påven Gregorius I, "den Store" (påve: 3/9 590 - 12/3 604) om en ordensbroder som av tvång gått i det kloster Gregorius själv grundat:

Dei der Pest aber, die von kurzem das Volk dieser Stadt zum grossen Teil dahinraffte, wurde auch er von Unterleibsschmerzen befallen und kam zum Sterben.

⁵⁸² H Köhn (1937), sp 1490.

⁵⁸³ J Bernström (1956), sp 378.

⁵⁸⁴ J Bernström (1956), sp 378.

⁵⁸⁵ M Scève ((1544) 1974), nr 186 s 105; F Eckstein (1950), sp 1260; I D MacFarlane (1966), fig s 221, nr 186 s 221f. - Harry Martinson har i "Basiliken" gett en träffande beskrivning av basiliskens farlighet:

Bli betraktad av en basilisk
ansågs fordom som en dödlig risk.
Man blev plötsligt sjuk och gick ur tiden
vid hans kalla blick och glimten i den.
(H Martinson & B von Rosen (1964), s 46).
Se även E G Tasker (1993), 219.

⁵⁸⁶ *Biblia* 1540-1541.

⁵⁸⁷ A Bugge (1956), sp 379.

⁵⁸⁸ *Biblia* (1540-1541) Johannes Uppenbarelser 12 [:9].- F Eckstein (1950), sp 1261; L Stauch (1958), sp 347; H Vorgrimmler (12993), s 28.

⁵⁸⁹ *Biblia* (1540-1541) Johannes Uppenbarelser 20 [:1-3].

⁵⁹⁰ *Biblia* (1540-1541) Johannes Uppenbarelser 12 [:11].

Als er in den letzten Zügen lag, kamen die Brüder zusammen, um ihm durch ihr Gebet beim Hinscheiden beizustehen. Die Extremitäten waren schon abgestorben, und nur in der Brust war noch Lebenswärme. Je mehr das Hinscheiden nahte, um so inständiger beteten die Brüder für ihn. Da rief er ihnen plötzlich zu, mit lautem Schreien ihre Gebete unterbrechend: "Geht weg, geht weg; denn ein Drache muss mich verschlingen, eure Gegenwart hindert ihn daran! Meinen Kopf hat er schon im Rachen; machet Platz, damit er mich nicht weiter quäle, sondern tue, was doch geschehen soll! Wenn er mich verschlingen muss, warum verhindert ihr das?" Da sagten die Brüder zu ihm: "Was sagst du da Bruder? Bezeichne dich doch mit dem heiligen Kreuz!" Er aber schrie laut: "Ich möchte ja gern das Kreuzzeichen machen, aber ich kann nicht, weil die Schuppen des Drachen mich drücken!" Da die Brüder dieses hörten, warfen sie sich mit Tränen zur Erde und beteten mit noch grösser Inbrunst um seine Rettung. Und sieh, auf einmal ging es mit dem Kranken besser, und er rief mit lauter Stimme: "Gott sei Dank! Sehet, der Drache, der mich verschlingen sollte, ist geflohen; er konnte nicht bleiben, euer Gebet hat ihn vertrieben. Leget Fürbitte ein für meine Sünden; denn ich bin bereit, jetzt ein Mönch zu werden und das Weltleben ganz zu verlassen!"⁵⁹¹

Gregorius den Store betonade att man hos de kristna skulle inskräpa att Djävulen, "then store Drakan/ th[e]n ther gamle Ormen/...", genom Jesus Christus i princip var övervunnen, men att Djävulens hjälptrupper ständigt anfäktar de kristna ända till den stora slutstriden.⁵⁹²

Den katolska kyrkan räknar Gregorius I som den fjärde och sista av kyrkans lärare, *doctores ecclesiae* och han helgonförklarades "by popular acclamation" omedelbart efter sin död.⁵⁹³

I Erik N Bjugg Gothus' ovan citerade uppbyggelsedikt *Militia Christiana* (1631) skriver han bl a.:

När och grymme Lewiathen
Moot osz gånger/ som är Sathan.
Wij medh hast och vthan flättia/
Thesse ord för honom sättia:
O tu fwle lögnens fadher/
Som på osz all laster ladher.
Sedhan bådhe natt och dagha/
Plåggar in för Gudh beklagha.
Tu må ey så monge samble/
Emoot osz/ o Drake gamble.⁵⁹⁴

Lejonets sköld för även tanken till kyrkofader Hieronymus när han kommenterar Jesu avspisande av Satan i Matteus 4:[7]⁵⁹⁵:

Tag upp trons sköld, med vilken djävulens brinnande pilars eld kvävs.⁵⁹⁶

⁵⁹¹ H Vorgrimler (1993), s 142.

⁵⁹² H Vorgrimler (1993), s 360.

⁵⁹³ *The Oxford Dictionary of the Christian Church* (1974), s 594.

⁵⁹⁴ E N Bjugg (1631), s E iij v.

⁵⁹⁵ "Tå sadhe Jesus til honom/ Thet är ock scriffuit/ Tin HERRA Gudh skalt tu icke fresta" (*Biblia* (1540-1541)).

⁵⁹⁶ "... arripe scutum fidei, in quo ignitae diaboli extinguntur sagittae" (Hieronymus, Epistula XXII:17 (1910), s 165). Detta är Hieronymus bearbetning av Paulus' sjätte brev till efesierna [6:16]: "Men ofuer all ting/ tagher troonnes sköld/ medh hwilkom j kunen vthsleckia all hins Ondas glödhande skott" (C H Miller (1995), not 13 s 213). I sina kommentarer till Matteus använder kyrkofadern samma formuleringar när han återger

Det saknar därtill inte betydelse att konung Johan kallar på hjälp av Sankt Erik i sin ordenskedja för "att avvärja Satans anlopp". Detta aktualiserar några tidskommentarer till det svenska rikshelgonets relikskrins tillkomst.

Jag håller det därtill för troligt att Johan III inspirerats av den franska S:t Mikaelorden då han under Agnus Dei-bilden tillägger den på rygg liggande besegrade draken. Han har dessutom för att understryka sitt budskap med ordenstecknet låtit även kedjan följa hans intentioner i dess figurer.

"Relikskrinet"

"I Gamla testamentet framställdes förhållandet mellan Jahve och Israel som ett (ofta stormigt) äktenskapsförhållande. Jahve var brudgummen och folket bruden. Johannes övertar symboliken och tillämpar den på förhållandet mellan den segrande Kristus och det nya gudsfolket. Brudgummen är en person: "Thet [Lambet] är en Herre offuer alla Herrar/ vch en Konung offuer alla Konungar/ och medh thy äro the vthkalladhe/ och uthkordhe och troghne"⁵⁹⁷, och Lammets hustru är kyrkan - ett kollektiv."⁵⁹⁸

Torsten Lenk skriver om kyrkbilden mitt fram på ordenskedjan:

Att detta element i kedjan syftar på rikshelgonet Sankt Erik är otvivelaktigt. Helt överensstämmer det inte med det nu aktuella relikskrinet, som år 1578 nalkades sin fullbordan, men sadeltaket, takryttaren och de numera förlorade gavelkorsen äro gemensamma. Att Johan III:s starka intresse för den svenske helgonkonungen skulle ta sig även detta uttryck är helt naturligt.⁵⁹⁹

Lenks formulering att den på ordenskedjan framställda kyrkan inte helt överensstämmer med "det nu aktuella relikskrinet" är ett understatement. Att det inte heller stämmer överens med sin föregångare är även det en intressant omständighet.

Men låt oss börja från början, dvs frågan om huruvida det är en kyrkobyggnad eller ett relikskrin; och om det är ett relikskrin, går det i så fall att identifiera som en avbildning av ett existerande relikskrin eller inte?

Varken Olle Källström eller Artur Bygdén har tagit med Johan III:s Agnus Dei-orden i sina i övrigt mycket förtjänstfulla studier över Sankt Eriks skrin.⁶⁰⁰

Jesu svar på Djävulens användning av bibelcitat: "Falsas de scripturis diaboli sagittas ueris scriptuarum frangit clipeis" (Hieronymus, Commentarii in Matthaeum (1969), s 21; C H Miller (1995), s 212, not 14 s 213).

⁵⁹⁷ *Biblia* (1540-1541), Johannis vppenbarelse 17[:14].

⁵⁹⁸ J Paillard (1987), s 27.

⁵⁹⁹ T Lenk (1955), s 32.

⁶⁰⁰ O Källström (1954), s 397-424; A Bygdén (1954), s 321-394. Torsten Lenks artikel med illustrationer av Agnus Dei-orden kom först året därpå. Däremot hade Emil Hildebrand redan 1886 publicerat sin artikel "Johan III och Filip II. Depescher från det spanska sändebudet till Sverige kapten Francisco de Eraso 1578-1579" i vilken avbildningen av Johan III:s orden nämns (s 13, 21), däremot talade Hildebrand om var ambassadör Francisco de Erasos depescher, med avmålningen av ordenskedjan stod att finna (E Hildebrand (1886), not 1 s 2).

Den i ordenskedjan framställda, av fyra änglar stödda kyrkomodellen, som står på ett podium, tarvar en lite närmare granskning.

Att det är frågan om ett relikskrin visas av att kyrkobyggnaden står på ett podium som påminner mycket om den tumba som Sankt Eriks skrin stod inuti på 1500-talet.⁶⁰¹

Däremot företer inte själva kyrkomodellen så stora likheter med det nuvarande renässansskrinet, vilket tillverkats åren 1574-1579 under ledning av stockholmsguldsmeden Hans Rosenfeldt.⁶⁰² De första åren bedrevs arbetet med skrinet i sakta mak, "flertalet större metallsegment och massivare dekorationer [torde] sannolikt utformats under åren 1577 och 1578"⁶⁰³, och "som avslutning på verket tillkommo så i juli 1579 de av Willem Boy förfärdigade kulfötterna"⁶⁰⁴. Ännu så sent som den 2:a december 1578 överlämnade kung Johan 15 kerubinhuvuden av förgyllt silver "till att lattha förordenera oppå Sancte Erichz skrinu"⁶⁰⁵. På eftersommaren 1579 torde det nya skrinet förts till Uppsaladomen.⁶⁰⁶

Förvisso har även ordenskedjans kyrka en takryttare, men den skiljer sig också från Sankt Eriks skrins, genom att relikskrinets spira är tvådelad ovanför lanterninpartiet "med imiterade kopplade bågöppningar i klassisk italiensk renässansstil"⁶⁰⁷ följer en svagt lökformigt profilerad spira. Relikskrinets takryttare är proportionellt sett mycket högre än ordenskedjans motsvarande. Källström menar också att:

Takryttaren är icke inkomponerad i den övriga arkitektoniska indelningen av guldsmedsarbetet i fyllningar och kantlister utan verkar ha tillkommit sedan dessa kantlister redan anbringats. Den rider alltså på dessa och har i underkanten utsågade spår för listernas profiler samt skjuter ett stycke ned på ornamentplåtarna på vardera sidan. Det synes m. a. o. berättigat att tänka sig, att takryttaren som arkitektonisk kompositionsenhet tillkommit på grund av ett särskilt, nytt beslut i själva slutfasen av skrinets utsmyckning, då man ej längre kunnat eller velat ändra på något i huvudschemat utan gjort den nödvändiga apteringen till platsen enbart i takryttarens fotstycke.⁶⁰⁸

Därtill når takryttaren

så långt ner att den även något överskär den mellersta fyllningsplåtens dekor. Den synes m. a. o. icke ursprungligen ha varit planerad utan torde relativt sent under skrinarbetets gång ha tillkommit som en extra utsmyckning, säkerligen icke utan vägande skäl.⁶⁰⁹

.....

Ingen annan av skrinets delar uppvisar en sådan blandning av olika stilelement som denna takryttare. Tagen tillsammans med observationen av dess sannolikt sena

⁶⁰¹ A Bygdén (1954), plansch LXV, fig 258.

⁶⁰² A Bygdén (1954), s 360.

⁶⁰³ A Bygdén (1954), s 363.

⁶⁰⁴ A Bygdén (1954), s 363.

⁶⁰⁵ A Bygdén (1954), s 361.

⁶⁰⁶ A Bygdén (1954), s 364. - *Se även* nedan not (184).

⁶⁰⁷ O Källström (1954), s 417.

⁶⁰⁸ O Källström (1954), s 412.

⁶⁰⁹ O Källström (1954), s 417.

tillkomst under skrinarbetets gång, är det givet att denna byggnadsdel har framlockat och fortfarande inbjuder till hypotesmakeri.⁶¹⁰

Källström antar längre fram att Rosenfeldt skulle ha slagit in årstämpeln 1576 "på det ena av vardera långsidans ornament"⁶¹¹ för att han

känt sin levnads slutprodukt och mästerverk hotas. Han har med stämplingen velat markera att hela den då förmodligen färdiga serien av beslagsornament och dylikt var hans verk.⁶¹²

Det som enligt Källström hotar Rosenfeldts "levnads slutprodukt och mästerverk" är att Willem Boy 1576 återvände från sitt hemland och i samråd med kungen företog omfattande förändringar i skrinets utformning.

Avmålningen av takåsen på ordenskedjans kyrka, eller relikskrin, uppvisar en bågformad linje, vilken måste tydas som åskrön. Det har även renässansskrinet haft, men dessa har brutits loss och "mindre stycken därav förvaras lösa".⁶¹³

Källström antar också att:

De fyra änglar vilka - möjligen på ett sent stadium i skrinets komponerande - satts att smycka hörnen ha tydligen böjts för att passa till denna funktion.⁶¹⁴

Den stora och avgörande skillnaden gäller de mest pregnanta dragen: själva kyrkans huvudform och exteriör. Skrinets kyrkas form är avlångt rektangulär och starkt horisontalt betonad, med i huvudsak släta väggar, vilka pryds av ornamentala graveringar och etsningar; förutom ett antal små änglamaskaroner⁶¹⁵, änglfigurer på långsidan och de större änglarna i de fyra hörnen⁶¹⁶. Den kyrka som syns på ordensteckningen är däremot kraftigt vertikal i sin helhetform, med både lång- och kortsidorna prydda av kopplade bågar med höga gotiska fönsteröppningar, vilket bidrar till att förstärkte det vertikala helhetsintrycket. Ordenstecknets kyrka är en enskeppig helgedom i en våning.

Kyrkan i ordenskedjan visar större likheter med det äldre skrinet⁶¹⁷, gjort av silversmeden Lambrecht c 1415, nedsmält 1573.⁶¹⁸ Ädelmetallen tyckte sig kung Johan behöva "förthenn thet, som wårtth krigsfolk i Finlandh skole haffue ändogh wij ingen rådth wette thet till",⁶¹⁹ mot Ryssland. Bygdén kommer fram till att "den totala metallvikten på S:t Eriks 1400-talsskrin vid tiden för dess förstöring [skulle] ha uppgått till 509l mk 14 lod eller 107,388 kg"⁶²⁰. Även S:ta

⁶¹⁰ O Källström (1954), s 418. Även jag skall nedan bidra med ett tillägg till det av Källström omtalade hypotesmakeriet.

⁶¹¹ O Källström (1954), s 418.

⁶¹² O Källström (1954), s 423.

⁶¹³ O Källström (1954), s 412 och fig 273.

⁶¹⁴ O Källström (1954), s 414.

⁶¹⁵ O Källström (1954), s 411.

⁶¹⁶ O Källström (1954), s 413f.

⁶¹⁷ Som vi känner det från avbildningen av "Sankt Eriks tavla", som stod ovanför 1400-tals relikvariet i Uppsala domkyrka och förstördes i branden 1702, och avbildat hos Johan Peringskiöld, *Monumenta Ullerakerensia cum Uplandia nova* (1719), s 51.

⁶¹⁸ A Bygdén (1954), s 333, 334, 338.

⁶¹⁹ A Bygdén (1954), s 353.

⁶²⁰ A Bygdén (1954), s 359.

Birgitta och S:ta Katarina fick göra en sista tjänst för Johans korståg mot moskoviten genom att även deras relikskrin i juli 1573 nedsmältes för samma ändamål.⁶²¹

Truls Arvidssons gravyr⁶²², gjord 1697, av "Sankt Eriks tavla" i Johan Peringskiölds *Monumenta Ullerakerensia cum Uplandia nova* (1719) (fig 148) visar en "treskeppig" kyrka i två våningar. Sankt Eriks tavla förstördes i Uppsala brand 1702. Den omständigheten att ordenskedjans kyrka står på ett podium ger intrycket av en kyrka i flera våningar.

Carl Axel Nordman har påvisat att det altare som mellan 1386 och 1400 invigts åt S:t Henrik och S:t Erik⁶²³ i Åbo domkyrka från Uppsala fått motta ett relikvarium innehållande en underkäke, som vid tidpunkten för translationen uppfattades som en Eriksrelik⁶²⁴. Jubelåret 1400 upptogs Erik bland kyrkans skyddshelgon.⁶²⁵ I slutet av 1490-talet sände ärkebiskopen i Uppsala Erik den Heliges fana från Uppsala domkyrka till Åbo.⁶²⁶

I Värmdö kyrka utanför Stockholm finns ett S:t Olofskåp av Lars Snickare som är intressant i sammanhanget även det. I detta skåp som tillverkats av Lars Snickare 1514 är det nordiska försvarshelgonet *par preference* ensamt i corpus.⁶²⁷ Lars Snickare följer kompositionsmonstret från "S:t Eriks tavla" på den vänstra flygeldörrens övre del där han avbildar "Stiklastadslaget" och i Anne Lidéns tolkning, även en av donatorerna, Göran Hansson [Stiernsköld] († 1517), som intar den plats som är Sankt Eriks på "S:t Eriks tavla".⁶²⁸ Anne Lidén frågar sig om inte "Stiklastadslaget" i Värmdöskåpet är en symbolisk skildring av slaget om Viborg den 30 november 1495.⁶²⁹

⁶²¹ A Bygdén (1954), s 351, 355. - Kronans finanser försämrades stadigt med att det militära kostnaderna steg. Professor Birgitta Odén har räknat ut att posten "Löner: krigsfolk" steg från 1973 då den utgjorde 8 % av kronans utgifter till 15% 1582 (B Odén (1955), tabell IV s 409; G Artéus (1986), s 118). - Augustin Theiner anför, enligt egen uppgift, fjortonsidiga anteckningar av jesuitordens generalsekreterare Antonio Possevino om ett samtal mellan Johan III och Possevino i Vadsten vårvintern 1580: "Sehen sie nicht, dass ich alles leiste, was in meinen Kräften steht. Ich baue die Kirchen wieder auf, habe neulich zu Upsala den silbernen Reliquienkasten das heiligen Erich wieder hergestellt, und jetzt gehe ich damit um, den entwendeten Reliquienkasten der heiligen Birgitta machen lassen." (A Theiner I (1838), s 621; A Lindblom (1961), not 55 s 37f). - Relikvariet tillverkades av silversmeden Hans Teusson. Vid ovannämnda vistelse i Vadstena överlämnade Johan 3,072 gram silver och ett parti bergsilver för Birgittas skrin till Hans Teusson (A Bygdén (1954), s 368; A Lindblom (1961), s 37, not 55 s 38). Det nytillverkade skrinet överlämnades 1582 till klostret i Vadstena (A Lindblom (1961), s 37).

⁶²² Tecknad efter Peringskiölds förlaga.

⁶²³ Juhani Rinne antar att altaret invigts år 1400 (J Rinne (1948), s 38; C A Nordman (1954), s 317).

⁶²⁴ C A Nordman (1954), s 314.

⁶²⁵ C A Nordman (1954), s 314, 318.

⁶²⁶ K Pirinen (1987), s 44.

⁶²⁷ A Nilsén (1982), ss 22ff, 32f, 38ff; A Lidén (1984), passim.

⁶²⁸ A Lidén (1984), s 44, 65, bild 2 s 9, bild 44 s 59, plansch 5. - Göran Hansson var väpnare och hövitsman samt herre till Norrnäs i Värmdö och hans far Hans Pedersson "lät med socknens tillhjälp uppbygga Värmdö kyrka" (G Elgenstierna VII (1932), s 668).

⁶²⁹ A Lidén (1984), s 66f. - Frågan kan ställas om mannen med bössan faktiskt föreställer Göran Hansson [Stiernsköld], eller om det kunde vara riksrådet Knut Posse († 1500), som var farbror till Göran Hanssons första hustru Gertrud Nilsdotter Posse (P Sjögren (1950), s

Vid tiden för slaget om Viborg var Peder Bengtsson kyrkoherde i Värmdö. Denne Peder Bengtsson hade varit Jacob Ulfssons sändebud vid korstågskongressen i Rom 1490 och som Sten Sture d ä:s ombud i Rom aktivt bidragit till utverkandet av den korstågsbulla som påven Alexander VI utfärdade mot ryssarna den 22 juni 1496.⁶³⁰ Och samma år som Lars Snickare tillverkar Värmdöskåpet skriver donatorn Göran Hansson, innehavande Korsholms slott, på S:t Eriks dag till Sten Sture d y om konflikterna med ryssarna: "Viil jak gerne epter myn yterste machth ath förswara then landzendhen"⁶³¹.

Gösta Kellerman har tolkat "Sankt Eriks tavla" som en votivgåva "för det lyckligt överståndna kriget" mot ryssarna 1495-1496.⁶³²

Min hypotes är att kyrkan på podiet i Salvatorsordens kedja framställer hela Sankt Eriks reliksskrinsmonument som det var tänkt c 1577 eller ännu i början av 1578. Podiet skulle vara den tumba i vilken relikskrinet senare kom att placeras. På denna tumba skulle man placera en kyrkomodell i vilkens "krypta" själva relikvariet skulle ligga. Nya stilideal, och i synnerhet bristen på silver, ledde till en omdaning av planerna när arbetet med skrinet intensifierades. Bygdén konstaterar med stöd av silverräkenskaperna "att Rosenfeldt under de två första åren [1574-1575] bedrivit arbetet på skrinet i förhållandevis liten skala. Så tycks tydligen också ha varit fallet 1576."⁶³³ Huruvida det var Willem Boy som i samråd med konungen utformat de nya planerna skall jag i detta sammanhang avhålla mig från att spekulera i.

Redan 1495 under kriget mot Ryssland lät riksföreståndaren Sten Gustafsson Sture d ä (c 1440 - 1503) hämta S:t Eriks baner från Uppsala domkyrka till Storkyrkan i Stockholm:

Riksens förstaandare her steen
synes wara mykit seen
nw ottadagha äpter sancti martini dagh
wylia swänske dragha aastadh
i thy wthsende the godhe herrer i opsala boo
allom swänskom tiil hunghnath och roo
ärchebyscop jacob oc capitelith och saa

13, 15, 39, 96, 117, 119, 129 249, 251). Knut Posse dog utan egna barn och Göran Hansson hade visat intresse för delar av arvet efter sin hustrus farbror och efter hans död processade mågen, Knut Andersson (Lillie av Ökna), ännu på 1540-talet om arvet (P Sjögren (1950), s 117f). Knut Posse var inte bara hjälten från Viborgska smällen, utan hade även deltagit på Sten Stures sida vid slaget på Brunkeberg 1471 (E Lönnroth (1938), s 161, 210, 213) och lett de av kung Kristian I i Stockholm inringade borgarnas utbrytning ur staden varvid han själv sårats av kung Kristian I:s hand. Han "hade blivit återställd, sedan man lovat, att han skulle vallfärda till Katarinas [Ulvdotter] grav" (G Kellerman (1935), s 395). Johnny Roosval har tolkat "Sankt Eriks tavla" som en symbolisk skildring av slaget vid Brunkeberg (J Roosval (1937), s 17). Knut Posse hade även tillsammans med Svante Nilsson [Sture] (c 1460-1512) stormat Ivangorod 1496 (G Kellerman (1935), s 239, 245, 250) och som tack hade Knut Posse fått Kastelholm och Åland som livstidsförläning 1499. - Ingen av de på Värmdöskåpet nämnda två andra donatorerna finns avbildade på skåpet.

⁶³⁰ Se ovan del I, kapitlet "Korståg". - A Lidén (1984), s 66, 76.

⁶³¹ *Finlands medeltidsurkunder* VII (1933), nr 5718 s 298; A Lidén (1984), s 66, 76.

⁶³² G Kellerman (1935), s 390f; A Lidén (1984), s 66, 76.

⁶³³ A Bygdén (1954), s 363.

sancti eriks baneer i clara closter ath staa
 saa maangha manga ath höra
 huru sancti eriks baneer leetz aff opsala föra
 stor processio aff stockholm wth giik
 he ridder steen thetta baneer wnfiik

honum fölgher almoghen som een skogh
 baadhe munka och preste
 riddare och swäna jw the bäste
 i bykirkiana in
 manga mz bleeke kyn
 her däkin mattes mäster erik doctores twaa
 thz baneer sättes a sancti örians altare thaa
 ridder steen paa baadhe sin knä nidher full
 gudh i hymerike ware allom swänskom hull
 han thz baneer annamar mz storan staath⁶³⁴

Genom överräckandet av en av den svenska kyrkans största klenoder fick "kriget officiell kyrklig sanktion såsom ett heligt krig"⁶³⁵

Ärkebiskop Jakob Ulfsson skrev i ett brev att han utlämnat baneret:

quod satis turbato animo tradidimus ea formidantes pericula que nunc in foribus videmus⁶³⁶.

Ärkebiskopen lät Sten Sture d ä och sex andra herrar av rådet besegla en kvittens där de åtog sig det fulla och odelade ansvaret för baneret. Rådsherrarna fick utfästa sig att aldrig begära baneret

fore Krigh, Örligh eller nakon twedrekt skuld, wtan moot Rysser ok the Helge Christne Troos Fyende, effter thet at for:da baner hafwer aldrih kometh fran Vpsala Domkirkio, sydan thet ther först inkometh.⁶³⁷

Johnny Roosval skriver om helgonet och Sten Stures stiftelse:

S:t Görän var m. a. o. under den slutande medeltiden icke endast en helgonbild, utan en nationell symbol, det befriade Sveriges palladion, i hvilken gestalterna af det hjälpande helgonet och af nationalhjälten riksföreståndaren sammangjuts till en enhet.⁶³⁸

På sockeln till den av Sten Sture beställda monumentalskulpturen finns även en reliefbild med bl a den romerske ståthållaren Dacianus' dom över helgonet. I *Legenda aura* sägs om ståthållaren Dacianus:

Eo tempore imperantibus Dyocletiano et Maximiano praeside Daciano tanta persecutio christianorum fuit, ut infra unum mensem XVII milia martirio coronarentur, unde inter tot tormentorum genera multi christiani deficiebant et ydolis immolabant.

Quod videns sanctus Georgius tactus dolore cordis intrinsecus omnia, quae habebat, dispersit, militem habitum abjecit, christianorum habitum induit et in medium

⁶³⁴ Svenska medeltidens rimkrönikor III (1867-1868), v 3651-3662, 3668-3678 (s 126f). - Se även J Roosval (1919), s 18; T Brunius (1993), s 169f.

⁶³⁵ G Kellerman (1935), s 219.

⁶³⁶ Handlingar rörande Skandinaviens historia 18 (1833), s 54; G Kellerman (1935), s 220.

⁶³⁷ G Kellerman (1935), s 220.

⁶³⁸ J Roosval (1919), s 18.

prosilens exclamavit: "Omnes dii gentium daemonia! Dominus autem caelos fecit." Cui praeses iratus dixit: "Qua praesumptione audes deos nostros daemonia appellare? Dic, unde es tu aut quo nomine voceris." Cui Georgius ait: "Georgius vocor, ex nobili Cappadocorum prosapia ortus Palestinam Christo favente devici, sed omnia deserui, ut servire possem liberius Deo coeli." Cum autem praeses eum ad se inclinare non posset, jussit eum in equuleum levare et membratim corpus ejus unguulis laniari, appositis insuper ad latera facibus patentibus viscerum rimis sale plagas ejus fricari jussit.⁶³⁹

Iratus rex nimis dixit, Alexandriae uxori suae: "Deiciens moriar, quia ab hoc homine me superatum cerno." Cui illa: "Tyranne crudelis et carnifex, numquid non dixi tibi, ne saepius christianis molestus esses, quia Deus eorum pro ipsis pugnaret, et nunc scias, me velle fieri christianam!" Stupefactus rex ait: "Heu pro dolor! Numquid et tu es sedecta?" Fecitque eam per capillos suspendi et flagellis durissime caedi. Quae dum caederetur, dixit Georgio: "Georgi, lumen veritatis, quo, putes, perveniam nondum aqua baptismi renata?" Cui Georgius: "Nihil hesites, filia, quia sanguinis tui effusio baptismus tibi reputatur et corona." Tunc illa orans ad Dominum emisit spiritum.⁶⁴⁰

1976 identifierade Dietrich Feldmann Dacianus på Sankt Göransmonumentets sockelrelief VIII ["Sankt Görän inför sin domare"⁶⁴¹, längst till höger på norra sidan] även som Ivan III.⁶⁴² Dacianus' tron har ett vapen med

⁶³⁹ "Vid den tiden då Diocletianus och Maximilianus var kejsare, genomfördes under ståthållaren Dacianus en så omfattande förföljelse av de kristna, att 17.000 personer under en månad vann martyrkronan. Otaliga kristna avföll på grund av de många formerna av tortyr och offrade istället åt avgudabilderna.

När Sankt Görän såg detta, blev han djupt bedrövad och gav bort allt han ägde. Han lade av sin fältherremundering, klädde sig i de kristnas dräkt, trädde fram inför folket och förkunnade med hög röst: "Alla hedningarnas gudar är demoner! Herren har skapat himlen." Ståthållaren sade då i vredesmod till honom: "hur vågar du visa en sådan fräckhet att du kallar våra gudar för demoner? Säg mig varifrån du kommer och vad du heter!" "Jag heter Görän", svarade han, "är av ädel börd och kommer från Kappadokien. Jag har intagit Palestina med Kristi hjälp men lämnat ifrån mig allt, för att utan andra plikter kunna tjäna himmelens Gud." Men då ståthållaren inte kunde övertala Görän att omfatta hans egen tro befallde han att Görän skulle läggas på sträckbänken, och att han kroppsdel för kroppsdel skulle sönderslitas med järnklor. Dessutom ställdes facklor intill Görän, så att huden skulle spricka och inälvorna blottas, och befallning gavs att man skulle strö salt i hans sår" [översättning: professor Jan Öberg] (J Svanberg (1993), s 179f).

⁶⁴⁰ "Kungen [ståthållaren Dacianus] sade i stort vredesmod till sin hustru Alexandria: "Kraftlös skall jag dö, ty jag förstår att jag blivit besegrad av denne man." "Du grymme tyrann och bödel!" svarade hon. "Har jag inte sagt till dig att du inte i tid och otid skall förfölja de kristna. Deras Gud kämpar ju för dem! Och nu skall du veta att också jag vill bli kristen." Förbluffad sade kungen: "Ve mig! Är även du förledd?" Han lät hänga upp henne i håret och utsätta henne för det grynmaste prygel. Härunder sade hon till Görän: "Görän, du sanningens ljus, vart skulle du tro att jag kommer då jag ju ännu inte är pånyttfödd av dopets vatten?" "Tvivla inte mitt barn", svarade Görän, "ty utgjutandet av ditt blod skall anses som ditt dop och din martyrkrona." Så gav hon upp andan under bön till Herren" [översättning: professor Jan Öberg] (J Svanberg (1993), s 180).

⁶⁴¹ J Svanberg (1993), s 94, fig 93 s 95.

⁶⁴² D Feldmann (1976), s 33. - Professor Jan Svanberg delar inte denna uppfattning. Han skriver: "Feldmann antar att dubbelörnen på Dacianus tron kan syfta ej blott på denne som romersk ståthållare utan även på Ivan III (...) . Denne skulle då förknippas med den som dömde Sankt Georg till döden, vilket vore en skymf mot en aktuell politisk fiende till Sten Sture. *Men alltför mycket talar enligt min mening emot detta antagande*" [min kursivering]

i gyllene fält en okrönt svart dubbelörn⁶⁴³ (fig 149). Denna reliefs budskap är riktat mot storfursten av Moskva⁶⁴⁴, Ivan III⁶⁴⁵, som genom sitt giftermål med den bysantiska prinsessan Sofia, usurperat dubbelörnen från Byzantium till sitt vapen, och antagit tsartiteln.⁶⁴⁶ Ivan hade även gjort Sankt Görän till staden Moskvaskyddshelgon och infällt Sankt Göransbilden i dubbelörnens bröst.

Dacianus, som får stå för Ivan III, är endast en romersk ståthållare, och ingen kejsare lika lite som storfursten av Moskva har rätt till någon tsartitel. Dubbelörnen på Dacianus' tron är okrönt, dvs kronorna från Rysslands statsvapen har i förnedrande syfte tagits bort. Sankt Georg [Sten Sture] bär Madonnan med Barnet, Tyska ordens baner både mitt bak på sitt stora riddarbälte⁶⁴⁷ (fig 150) och på en skulpterad skiva hängande på hästens seltyg, på dess högra sida,⁶⁴⁸ för att bistå honom och Sverige mot "hedningen", storfursten av Moskva. Korstågen mot hedningar och "skismatiska" ortodoxa trosbekännare i nordöst hade dragit iväg under Madonnans (fig 45) eller Sankt Georgs baner.

Ståthållaren Dacianus gör sig skyldig till den grövsta hustrumisshandel, med dödlig utgång. Som vi sett ovan var ryssarna herostratiskt berömda i Europa för sin barbariska hantering av sina äkta hälfter. Dacianus hustru, Alexandria, kallar sin man för "grymm och bödel", epitet som i huvudsak förbehölls österländska, däribland moskovitiska, självhärskare.

I "*Den Gyllene Legenden*" spelar ståthållarhustrun Alexandria

...motsvarande roll som en annan romersk ståthållares hustru - hon som manade Pilatus att frige Kristus såsom rättfärdig enligt Matteusevangeliets ofta på liknande sätt som här i konsten framställda berättelse⁶⁴⁹

Karl Knutsson [Bonde] var den som lanserat "den svenska medeltidens krigiska och ridderliga kult av helgonet" [Sankt Görän].⁶⁵⁰ I den första kända handskriften med Sankt Göränssagan på svenska, från 1400-talets andra fjärdedel, "framhålls ... helgon[et] som en hjälpare i strid och i svåra lägen"⁶⁵¹.

(J Svanberg (1993), not 46 s 223). - Men Svanberg nämner inget som talar emot Feldmanns antagande.

⁶⁴³ D Feldmann (1976), fig 18 s 31; J Svanberg (1993), fig 93 [s 95, opag], fig 106 [s 101, opag].

⁶⁴⁴ D Feldmann (1976), s 33.

⁶⁴⁵ 1440-1505; storfurste av Moskva: 1462-1505.

⁶⁴⁶ Jmf Matti Klinge: "Liksom under Vladimir den Store och Otto den Store krävde skapandet av en centraliserad stat även nu en ideologisk auktoritet, ett övertagande av det djupt traditionsbundna, allmänneliga kejsardömet, det forna romerska rikets idé. Ivan III:s äktenskap med den bysantiska prinsessan Sofia, av en redan detroniserad härskarätt, gav honom rätt att anta hederstiteln *caesar* - *tsar* och att utropa sig till caesar (tsar) över "allt Ryssland". Han upptog också det bysantiska hovceremonielet, dubbelörnen och idén om ställningen som kristendomens försvarare mot östern; Moskva var "det tredje Rom" och fick en imponerande framtoning, genom inkallade italienska arkitekter" (M Klinge (1995), s 49).

⁶⁴⁷ J Roosval (1919), pl 3.

⁶⁴⁸ J Roosval (1919), s 48.

⁶⁴⁹ J Svanberg (1993), s 94.

⁶⁵⁰ J Svanberg (1993), s 185.

⁶⁵¹ J Svanberg (1993), s 184f.

Storfursten av Moskva hade enligt Sten Sture orättmätigt även usurperat det kappadokiska prinshelgonet till sitt vapen och genom att låta placera Dacianus - Ivan III på sockeln till "then stora Jörianen i Stockholms Bykyrkio" låter riksföreståndaren samtiden, och eftervärlden, veta att mot Ryssland behövdes ännu korståg för att hålla den asiatiska hedningen stången. Sten Sture höll, som vi ovan sett,⁶⁵² länge och intesivt på med att försöka få till stånd ett korståg mot storfusten av Moskva ännu efter århundradesskiftet 1500.⁶⁵³ Ytterligare en hittills inte uppmärksammas omständighet i samband med Johan III:s Salvatororden är att även Bernt Notkes S:t Göran och draken i Nikolaikyrkan i Stockholm har en relikgömma i ryttarens riddarkedja.⁶⁵⁴ Denna riddarkedja är "helgonets främsta prydnad"⁶⁵⁵. Påven Alexander VI (påve: 11/8 1492 - 18/8 1503) hade 1492 översänt några relikker från kyrkor i Rom till riksföreståndare Sten Sture för hans Sankt Göransstiftelse.⁶⁵⁶ För mig förefaller det som en naturlig tanke att Johan III har inspirerats av Sten Stures monument och dess propagandavärde för ett lyckat krigståg mot "Guds gissel", Ivan Groznyi till sin utformning av Salvatorordens ordenskedja med avbildningen även av relikskrinet.

Sedan tidig medeltid uppfattades kungar som beskyddare av världsordningen medan *Christus militans*, helgon, främst ärkeängeln S:t Mikael och S:t Georg, och ridderliga hjältar fungerade som deras ställföreträdare som beskyddade mänskligheten från demoner.⁶⁵⁷ Ärkeängeln Mikael var, som ovan omtalats, även riddarståndets beskyddare, den store himmelsfursten och ärkeänglarnas ledare, som under korstågens tid upplevde sin "kanske rikaste blomstringsperiod".⁶⁵⁸ Han var de kristna härarnas beskyddare mot hednatrupper. I Sverige hade Mikaelskultens popularitet och spridning under tidig medeltid bara överträffats av S:t Olavskulten.⁶⁵⁹

Att Johan III låtit sig inspireras av Sankt Eriks nya relikskrin, som var under tillverkning, Bernt Notkes *Sankt Göran och draken* och av Frankrikes förnämsta orden, Sankt Mikaelnsorden, och ärkeängeln själv, finner jag med hänvisning till ovanstående klart. Avsikten med både reliefen på innergården till det gamla slottet i Stockholm och Salvatorsorden var ju att vara "Ryssen till wahnheder" och "förödmjuka Ryssen" samt hävda att *Tandem Bona Causa Triumphat*. Johan III ville likt Maximilian I se sig som den kristne fursten som leder ett korståg mot hedningarna, för Johans del, ryssarna. Genom att ta i anspråk alla ridderskapets, den kristna kyrkans, trons och Sveriges skyddshelgon ville han i en mycket trängd situation försäkra sig om slutlig seger mot "Musschoviten Turcken icke olijk".

⁶⁵² Se även del I, kapitlet "Korståg".

⁶⁵³ Sten Sture dog 1503.

⁶⁵⁴ J Svanberg (1993), s 45, bild s 46, 58.

⁶⁵⁵ J Svanberg (1993), s 58.

⁶⁵⁶ D Feldmann (1976), s 32.

⁶⁵⁷ P Paulsen (1966), s 84; C Davidson (1994), s 18f, 26..

⁶⁵⁸ A Andersson (1953), s 81.

⁶⁵⁹ A Andersson (1953), s 84f.

Jag utesluter inte heller att han av Salvatororden velat skapa en svensk Gyllene skinnets orden, som också den hade varit avsedd som en korstågsorden.⁶⁶⁰ Kristian II⁶⁶¹ hade genom sitt giftermål med den 13-åriga Isabella [Elisabeth] av Habsburg⁶⁶², 1514, gift in sig i den habsburgska släkten. Habsburgarna förfogade sedan Maximilian I:s tid över Gyllene Skinnets orden.⁶⁶³ Vid ordenskapitlet i Barcelona i mars 1519 föreslogs Kristian II av sin svåger, kung Karl V⁶⁶⁴ av Kastilien och Aragonien, och valdes till riddare av orden.⁶⁶⁵ Nils G Bartholdy påpekar att dagen för vigselakten mellan Kristian II och Isabella, trefaldighetssöndagen, knappast var en tillfällighet. På samma söndag 1397 hade Erik av Pommern⁶⁶⁶ vid unionsmötet i Kalmar krönt till kung över den nordiska unionen.⁶⁶⁷

I kapitlet om storfurstendömet Finlands vapen skall jag återkomma till de konsekvenser här förda resonemang får för både konung Johans ibruktagande av titeln storfurste av Finland och utformningen av storfurstendömet vapen.

Johan III:s tydliga visuella språkbruk bör inte förvåna i dag. Under det senaste årtiondet har ayatollah Ruhollah Khomeini (1902-1989) kallat Amerikas Förenta Stater "den store Satan", och en muslimsk stat, Irak, "den lille Satan". USA:s tidigare president, Ronald Reagan (f 1911), har använt benämningen "ondskans rike" om Sovjetunionen.

STORFURSTENDÖMET FINLANDS VAPEN

I Sveriges första rikshistoria, Ericus Olai [Erik Olsson] *Historia Svecorum Gothorumque* [*The Swenskes och Göthers Historia*], vilken han torde ha färdigställt före 1470 omtalar han Finland som ett fordom självständigt rike, när "Swerige hafwer hafft Fem Konungar":

Thetta widt begrepne och vthgående Land war iförtijden vthi Fem serdels Konungarijken fördeelt/ och bleff tå vthaff Fem mächtige Konungar regeradt: Thet Första Riket/ Ryszland närmast beläget/ war Finland/ medh sina tilhörige Landskaper/ Nembligen: Tawastland/ Carelen/ Lappland/ Nyland/ Österbotn⁶⁶⁸ och Åland/ tillijka medh flere andra mindre Parter och härader/ hwilka äre belägne

⁶⁶⁰ Se även del I, kapitlet "Korståg".

⁶⁶¹ 1481-1559; konung av Danmark och Norge 1513-1523; kung av Sverige 1520-1523.

⁶⁶² N G Bartholdy (1994), s 308.

⁶⁶³ Sedan Maximilian 1477 gift sig med Maria, hertiginna av Burgund (1457-1482; hertiginna av Burgund 1477), dotter till den siste hertigen av Burgund av huset Valois, Karl den Djärve (fr Charles le Téméraire) (1433-1477; hertig av Burgund 1467-1477) och Isabella av Bourbon (+ 1465) (*The Hours of Mary of Burgundy*. Codex Vindoboeasis 1857 (1995), bilaga, Genealogical Table).

⁶⁶⁴ 1500-1558; kung av Kastilien och Aragonien: 1516-1556; tysk-romersk kejsare: 1519-1556; sonson till Maximilian I och Maria av Burgund (*The Hours of Mary of Burgundy*. Codex Vindoboeasis 1857 (1995), bilaga, Genealogical Table).

⁶⁶⁵ N G Bartholdy (1994), s 309. - Se även N G Bartholdy (1994), passim.

⁶⁶⁶ C 1382-1459; kung av Danmark och Sverige 1397--1439-40.

⁶⁶⁷ N G Bartholdy (1988), s 223f; dens (1994), s 309.

⁶⁶⁸ Det är ovanligt att Österbotten räknas till Finland.

emellan then Ryske Gräntzen/ och Wijken aff ÖsterSiön/ och sträcka sigh ifrån Söder in til Norr.⁶⁶⁹

Under Sten Sture d ä:s riksföreståndartid präglades mynt väster om Bottenviken med Sankt Eriks namn, medan de som slogs i Finland fick text med Sankt Henrik präglade på dem.⁶⁷⁰

I Brunnbys⁶⁷¹ kyrkas valvmålningar, som målats i slutet av 1400-talet av den sk Helsingborgsmästaren⁶⁷² avbildas fyra kungahelgon, S:t Knut (*sanctus kanutus*)⁶⁷³, S:t Olof (*sanctus olaus*)⁶⁷⁴, S:t Erik (*sanctus ericus*)⁶⁷⁵ och *sanctus*

⁶⁶⁹ Johan Sylvius' översättning (Ericus Olai (1678), s 13) av: "Primum regnum ejus & Russiae proximum erat Finlandia, cum adjunctis sibi regionibus, quae sunt: Tavastia, Carelia, Laponnia, Nylandia, Ostrobotnia & Alandia, caeterisq; minoribus Districtib. & Contractis, inte Russiae confinia & sinum maris Baltici ab austro in aquilonem protentis. (E Olai (1625), s 9) [*min kursivering*]. - *Se även* kapitlet "Lapplands vapen". Ericus Olai fortsättning av uppräknigen följer direkt efter: "Secundum Regnum erat Helsingia, cum regionib. in Norlandis sibi conjunctis, quae sunt: Angermannia, Norbotnia, Medelpadia & Gestricia, quas regiones fluvius Elff distinguit a Suecia.

Tertium regnum erat Suecia, continens in se Vplandiam cum trib. Folchlandiis, & Vesmanniam, Sudermanniam ac Nericiam, cum multis regionib. insularibus & Contractis; Et hocerat regnum principale totius Gothicae nationis, cujus rex dicebantur Rex Sueciae, vel Rex Vbsaliensis; Sicut de rege Ring legitur, eo quod haec portio quasi sol in medio planetarum, centralis eset & media totius Gothicae Monarchiae.

Quartum erat regnum Gothorum, caeteris antiquius & nomen sibi retinens generale, continens in se Ostrogothiam & VVestrogothiam, atq; Verendiam, Oelandiam & Smalandiam, Latas quidem & amplissimas regiones.

Quintum Regnum erat VVermelandia cum Westerdalia & Oesterdalia confiniis earum." (E Olai (1625), s 9f). - I Johan Sylvius' översättning: "Thet Andra Rijket war Helsingeland/ medh sina vthi Norrlanden sammanfogade Landskap: Ångermanland/ Norrebotten/ Medelpadh och Gestrijkeland/ hwilke Landskaper DaalElfwen ifrån Swerige åthskillier.

Thet Tridie Rijket war Swerige/ begrippandes vthi sigh Vpland medh Tree Folkländer/ och Wästmanneland/ Sudermanneland/ sampt Nerike; Och thetta war thet förnämste Rijket vthi heela thet Götheske Landet/ hwilkens Konung bleff kallad Sweriges Konung/ eller Vpsalal Konung/ såsom man läser om Konung Ring/ therföre at thenne Parten aff Landet war lijka såsom een Sool mitt ibland *Planeterna*, och war belägen mitt vthi thet Götheske Herrewäldet.

Thet Fierde/ war Götherijket/ äldre än the andra/ behållandes sitt allmannelige Namprn/ och begrippandes vthi sigh Östergiöthland och Wästergiöthland/ Wärmd/ Öland och Småland/ stora och wijda Landskaper.

Thet Fempte Rijket war Wärmeland/ med Wäster och Öster Dahlarne/ sampt theras angränstzander Härader" (Ericus Olai (1678), s 13f).

⁶⁷⁰ B Thordeman (1960), s 9, 18.

⁶⁷¹ Intill Kullen i nordvästra Skåne.

⁶⁷² M Lindgren (1996), s 314.

⁶⁷³ Som dock fått den danske hertigen i Schlesvig, Knut Lavards (c 1096-1131) attribut, spjutet, istället för riksäpple och spira (B Thordeman (1960), s 3, fig 1 s 4). *Se även* O Trapp (1918), s 17; B Söderberg (1951), s 245; E Cinthio (1968), s 119; B Åstrand (1972), s 52f, 75, 78f, 111; T Eriksson (1977), s 164; C-A Malmberg (1988), s 6; dens (1991), fig s 21, s 3, 22; dens (1993), s 18f.

⁶⁷⁴ O Trapp (1918), s 17; B Söderberg (1951), s 245; B Thordeman (1960), s 3, fig 2 s 5; E Cinthio (1968), s 119; B Åstrand (1972), s 52f, 75, 78f, 111; T Eriksson (1977), s 164; C-A Malmberg (1988), s 6; dens (1991), fig s 21, s 3, 22; dens (1993), fig s 21, s 20.

⁶⁷⁵ O Trapp (1918), s 17f; B Söderberg (1951), s 245; B Thordeman (1960), s 3, fig 3 s 6; E Cinthio (1968), s 119; B Åstrand (1972), s 52f, 75, 78f, 111; T Eriksson (1977), s 164; C-A Malmberg (1988), s 6; dens (1991), fig s 21, s 3, 22; dens (1993), s 20.

*henrycus*⁶⁷⁶. Riksantikvarie Bengt Thordeman (1893-1990) har tolkat den sistnämnde som biskop Henrik av Finland, som framställts som ett nordiskt kungahelgon med krona, spira och riksäpple. I detta den nordiska unionens sista skälvande årtionde framställs i välbevarade valvmålningar fyra nordiska martyrt- och helgonkonungar, där "kung Henrik av Finland" sammanförts med Knut, Erik och Olof.⁶⁷⁷

Johannes Magnus är, tillsammans med vadstenamunken och rektorn vid Västerås' skola, Peder Månsson, samt de två norska ärkebiskoparna Erik Walkendorf († i Rom 1522) och dennes efterträdare Olof Engelbrektsson, bajraren Jakob Zieglers källor⁶⁷⁸, när han i sin 1532 utgivna beskrivning av Norden förklarar Finlands geografiska belägenhet som Europas gräns mot Asien:

Åtminstone begagnas ännu i dag namnet finska (*finnonicus*) viken, af Finland: denna ligger också framför Skytien och sträcker sig framför Asien långt bortom Don, d. v. s. Europas gräns.⁶⁷⁹

Eller med andra ord, Skytien och Asien börjar vid Finlands östgräns. Ryssland tillhör Skytien och Asien. Om Finland skriver Ziegler kort innan ovan citerade mening med hänvisning till Plinius:

Samme Plinius synes hava kallat det Finnonia. Han säger nämligen i samma bok,

⁶⁷⁶ O Trapp (1918), s 17; B Söderberg (1951), s 245; B Thordeman (1960), s 3, fig 4 s 7; E Cinthio (1968), s 119; B Åstrand (1972), s 52f, 75, 78f, 111; T Eriksson (1977), s 164; C-A Malmberg (1988), s 6; dens (1991), fig s 21, s 3, 22; dens (1993), fig s 19, s 20.

⁶⁷⁷ B Thordeman (1960), s 3ff. - Även kyrkoherde Eskil i Hattula, i Tavastland, utfärdade 1331 "ett brev, som han daterade "in beati Henrici regis et martiris"" (B Thordeman (1960), s 9). - Det som talar emot Thordemans tolkning av "*sanctus henrycus*" som biskop Henrik av Finland är de *kungliga* värdighetstecknen. Å andra sidan hade ju Finland i den kort innan färdigställda Ericus Olai *Historia Svecorum Gothorumque* omtalats som "iförtijden" ett "serdels Konungarijken" (se ovan). - Det som talar för är valvmålningarnas tillkomsthistoria kan ses som talande för riksantikvarie Thordemans tolkning. De beställdes av Barbara Torkilsdatter Brahe († 1488), änka efter riksrådet Stig Olufsen Krognos, som tillsammans med drottning Dorothea, gift med kung Kristian I av Danmark, under jubelåret 1475 var på pilgrimsfärd i Rom. Barbara Brahe och drottningen fick företräde för påven Sixtus IV (påve: 9/8 1471 - 12/8 1484) och borgfrun på Krapprup lyckades utverka påvens löfte om avlat för besökarna i hennes hemkyrkor. 1471 hade kung Kristian I förlorat slaget på Brunkeberg och att en person i majestätets omedelbara närhet några år senare låter måla de nordiska helgonkungarna i långhusets östra travé kort därefter verkar inte alltför långsökt. Erik Cinthio och Torkel Eriksson framför samma uppfattning som Thordeman, dock utan att nämna denne (E Cinthio (1968), s 119; T Eriksson (1977), s 164). - De som inte identifierar "*sanctus henrycus*" med biskop Henrik, och det är de flesta, ser honom som kejsar Henrik II (973-1024; hertig av Bayern 995; tysk konung 1002; kung av Italien 1004; krönt kejsare av det tysk-romerska riket 1014-1024; helgonförklarad 1246) (O Trapp (1918), s 17; B Söderberg (1951), s 245; B Åstrand (1972), s 52f, 75, 78f, 111; C-A Malmberg (1988), s 6; dens (1991), fig s 21, s 3, 22; dens (1993), fig s 8f, 19, s 18, 20; C Jöckle (1995), s 197, 200). - Det är även att märka att att "*sanctus henrycus*" i Brunnby har en öppen *kungakrona*, inte en med byglar slutna *kejsarkrona* (se ovan not) [För detta ändamål har jag inte gjort någon genomgång av förekomsten av kejsare med kejsarkronor i danskt kyrkomåleri].

⁶⁷⁸ J Ziegler (1532), s LXXXVr & LXXXVv; H Hildebrand (1878), s 3; Ahlenius (1895), s 35, 376.

"certe enim sinus Finnonicus hodie quoque à Finlandia appellantur, Ipsa etiam Scytiae occursat & extra totum Tanaim id est Europae litem longe procurrit in Asiae fines." (J. Ziegler (1532), s CVIv; H Hildebrand (1878), s 54, 55). Översättning: Hans Hildebrand.)

⁶⁷⁹

litet tidigare: "Flere onämnda öar, mellan hvilka framför Skytien ligger en som kallas Pannonia."⁶⁸⁰

Ziegler inser att det finns ett glapp mellan Pannonia och Finnonia:

Emellertid synes namnet icke passa, såvida icke det i fråga varande stället är fördärfvadt såsom många andra hos denne författare; från Finnonia eller Phinnonia är det icke svårt att komma till Pannonia, eftersom dessa ord hvarken till utseende eller uttal äro hvarandra mycket olika, hvadan en misskrifning var mycket möjlig för en person som väl kände namnet Pannonia, men för hvilken Phinnonia var något nytt och obekant.

Ziegler uppger att han fått bekanta sig med det ofullbordade manuskriptet till Johannes Magnus' historia.⁶⁸¹ Ärkebiskop Johannes måste även ha varit Ziegler behjälplig med denna verbala ekvilibristik.

Eningia kallades fordom ett rike, så stort var det, *nu har det titel av ett furstedöme* och bebos av en slavisk folkstam med slaviskt språk. Fordom hade man der grekisk ritus och lydde under fursten av Moskva, nu ligger det däremot under konungen av Sverige och tillhör den vesterländska kyrkan.⁶⁸²

Olaus Magnus insätter över Södra och Norra Finland på *Carta marina* texten "Finlandia vel Finningia olim regnum" skriver i kartans förklarande legend "att Finland delas i Nord- och Sydfinland och sedan gammalt har varit ett kungarike"⁶⁸³.

Även i företalet till tredje boken i *Historia om de nordiska folken* skriver han att Finland förr varit ett kungarike:

Men icke heller furstendömet Finland, som är underlagdt Sveriges konung, är något oansenligt land. Fordom var äfven det hemfallet åt afgudadyrkan och var då ett rike utrustadt med kungligt namn och makt.⁶⁸⁴

I elfte bokens tredje kapitel tilldelar han, på eget bevåg, Finland titeln av storfurstendöme [magnus ducatus]. Detta kapitel har rubriken "Om moskoviternas eller ruthenernas infall":

I stort antal draga moskoviterna i härnad, dock ej så mycket i afsikt att strida som att vinna byte. Inom deras skaror råder mestadels föga eller ingen krigisk ordning. Särskilt gäller detta om dem, som i och för strid eller plundring nalkas konungariket

⁶⁸⁰ "Idem Plinius uisus est eam appellasse Finnoniam. Verba eius sunt ex eodem libro, loco paulo superiore, Insulae quarum plures sine nominibus eo situ traduntur, ex quibus ante Scythiam quae appellatur Pannonia." (J Ziegler (1532), s CVIv). Översättning S Hildebrand (1917), s 55.

⁶⁸¹ "... & quidem Vpsaliensis in commentario Schondiae scribendae antea fuerat, permiseratque id censurae nostrae, cui ego considerans" (J Ziegler (1532), s LXXXV v; H Hildebrand (1878), s 2,3). Översättning Hans Hildebrand.

⁶⁸² "Habuit Eningia antiquitus regni: tanta est eius amplitudo: nunc titulum Dinastiae, tenetque eam Sclauonum gens & lingua. Fuit superiori aetate ritus graeci donec dominum habuit Moschum. Hoc uero tempore sum rege Sueciae existit, & communionem occidentalis ecclesiae tuetur." (J Ziegler (1532), s CVIv). Översättning Sune Hildebrand, S Hildebrand (1917), s 55 [*min kursivering*]. - Jmf Johannes Magnus som omtalar att Magog, [år 1745 efter världens skapelse], hade innan han kom till Götaland "regerat uthi then deelen aff Skytien som ligger uthi Europa, hwilken nu blifwer kallat Finland, ..." (J Magnus (1620), I:4, s 4).

⁶⁸³ O Magnus ((1539) 1964), s 28.

⁶⁸⁴ O Magnus I (1909) III: företal, s 129f.

Sveriges och *storfurstendömet Finlands* gränser.⁶⁸⁵

Detta är första gången Finland kallas för storfurstendöme.

Längre fram i samma kapitel talar han om "denna konungariket Sveriges största provins" [dvs storfurstendömet Finland] och "Svealands, Götalands och [storfurstendömet] Finlands vidsträckta områden."⁶⁸⁶

De händelser Olaus säger sig tala om skulle enligt honom ha inträffat "omkring år 1495"⁶⁸⁷ och "på Quadragesima år 1500"⁶⁸⁸.

I samma boks tredje kapitel kallar Olaus Finland för "olim regnum".

Även Cyriacus Spangenberg uppger i sin *Adels Spiegel* (1591) bl a att Finland skulle ha varit "ein eigen Königreich"⁶⁸⁹. Hertigen av Sachsen skulle ha gift sig med Signe, som var dotter till kungen av Finland, Simblo [Simbulus].⁶⁹⁰

Vid de förhandlingar som Erik XIV:s delegation till Ryssland förde den 11 februari 1567 mellan storfursten av Rysslands "råd" och Erik XIV:s beskickning gick den ryska förhandlingsdelegationen in

till storförsten och gäfvö honom tillkiänne, at samme handel så besalutet var, och finge oss så den rullen, som vi tillförne af dem begiäred hade, och sade: Nu vele vi hålle uppe och ställe dett fullbordelse bref till rede, så måge I nu drage till edert härbärg igiänn, som vi och gjorde; doch blef af oss tillförne begiärede desse 3 puncter, som äro till dett förste at storförsten ville renuncere alle de rättigheter och tilltal, som han kunde förmenes at hafve till *förstendömmet Finland* på härtig Jahans vägne och N. [Katarina Jagellonica, som tsaren krävde åt sig] medgift och morgongäfvö; "Den förste articel bevilljedes, ..." ⁶⁹¹

Det raka västerländska svärdet i storfurstendömet Finlands vapen på Gustav Vasas tumba är, som Paavo Talvio identifierat det, närmast ett en och enhalvhands sticksvärd för kavalleriet av tysk typ från 1520-talet, medan "ryssesabeln" är en av "turkisk tatarisk typ", sådan som Ivan Groznyis kavalleri använde.⁶⁹²

Johannes Paulinus Gothus beskriver i sin *Historiae arctoe libri tres* i kapitlet som har rubriken: "De Finlandia generalī" storfurstendömet Finlands vapen:

Finlands, i sin helhet, eller Storfurstendömet Finlands vapen, är ett krönt lejon, som med högra ramen omfattar ett draget svärd, och med den vänstra trampar under fötterna en uppåtböjd moskovitisk sabel [eg. lans] med nio utströdda rosor uppspirande i skölden.⁶⁹³

⁶⁸⁵ O Magnus XI:3; II (1912), s 226 [min kursivering].

⁶⁸⁶ O Magnus I ((1555) 1909) II:3, s 226f.

⁶⁸⁷ O Magnus I ((1555) 1909) II:3, s 226.

⁶⁸⁸ O Magnus I ((1555) 1909) II:3, s 227.

⁶⁸⁹ C Spangenberg (1591).

⁶⁹⁰ C Spangenberg (1591), s 234v.

⁶⁹¹ "En svensk beskickning till Rysslands under Erik XIV:s regering" (1887), s 339 [min kursivering].

⁶⁹² "Miekka on pistomieikka ja muistuttaa tyypiltään puolentoistakäden ratsuväen-miekkää 1520-luvulta, sapeli vanhempaa turkkilaistataarilaista tyyppiä oleva käyrä-miekka, jollaista piikkikypärään ja rengaspaitaan puettu venäläinen ratsuväki käytti liivana Julman ja hänen seuraajainsa aikana" (P Talvio (1971), s 15f).

⁶⁹³ "Finlandiae generalis, seu Magni Ducatus Finlandici Insigne, est Leo coronatus, dextera gladium strictum ungula compraehendens, & sinistra frameam Moschorum repandam

Med den heliga Birgittas ord:

Guds son talar till bruden och säger: "Den konung, som söker själarnas gagn och vill draga ut mot hedningarna, må hava två baner. På det första baneret må mitt lidande, som betecknar barmhärtigheten, vara avbildat, på det andra min rättvisas svärd. När konungen kommer till hedningarna, må han först uppresa barmhärtighetens baner och erbjuda dem fred. Om de vägra att mottaga den, må han därefter höja rättvisans baner."⁶⁹⁴

Även om man med heraldikens konkreta termonologi säger om lejonets ram och svärdet: "med huggande svärd i höger ram", är det i själva verket frågan om en triumfatorisk gest. Svärdet i det finsk-gotiska lejonets bepansrade högra ram uppvisar samma triumfatoriska gest som Sten Stures Sankt Georgsstiftelses Sankt Georg:

Das Erheben des Schwertes erstarrt zur Triumphgeste, die sich nicht als Phase eines Schlages absorbieren lässt.⁶⁹⁵

Man kan göra en jämförelse med den kamé, vilken tillverkades c 1632 i Nürnberg med en ridande Gustav II Adolf och Nürnberg i bakgrunden på framsidan och ett upprest (okrönt) lejon med ett rakt svärd i höger ram, och en sköld i den vänstra, betrampande den slagne fiendens vapenarsenal, med kanoner, bardisaner, yxor, hjälmar mm; finns ingen sabel synlig bland katolikernas vapen (fig 151)⁶⁹⁶.

Runt den övre halvan av kaméns frånsida löper texten: "CUM DEO ET VICTIBUS ARMIS". På framsidan visas Gustav II Adolf till häst med en stad i bakgrunden. På båda sidor om kungen har bokstäverna "GA"[Gustavus Adolphus] "RS" [Rex Sveciae] fällt in.⁶⁹⁷

Johan III:s legation med biskop Paul Juusten "blef utsatt för allehanda vedervärdigheter 1569-1573 varom Juustens reseberättelse och ambassadens sekreterares, Matthias Schuberts, klagodikt ger besked". I februari 1572 föll ryssarna, med en fana värvad från Livland, in i Finland⁶⁹⁸, medan deras krigsförklaring dröjde till den 11 augusti samma år.⁶⁹⁹ I början av 1572 hölls ett svensk-dansk gränsmöte i Brömsebro för att uppfylla fredfördragets bestämmelse om att en uppgörelse skulle träffas före den 1 juni. Mötet blev emellertid resultatlös.⁷⁰⁰ Vid ett nytt försök 1575 vid Ulfsbäck och Knäred lyckades man uppskjuta frågan om riksvapnet på 10 år. Den 1 juli 1572 sände Johan III en ambassad till Polen med krav på att Polen borde säga upp

conculcans, novem sparsim rosis in clypeo pullulantibus." Översättning: fil dr Göran Bäärnhelm.

⁶⁹⁴ VIII. 43. Birgitta III (1958), s 296.

⁶⁹⁵ D Feeldmann (1976), s 25.

⁶⁹⁶ Kamé, 2,6 cm, Nürnberg 1632 (?), Rosenborg inv nr 3.121, Danmark (*Christian IV og Europa* (1988), kat nr 613 s 171).

⁶⁹⁷ *Christian IV og Europa* (1988), nr 613 s 171.

⁶⁹⁸ Abraham Ahlén tillägger i sin doktorsavhandling: "Härjande och mördande strövade de fram ända till Helsingfors, under det den svenska krigsmakten till följd af vinterkylan icke så hastigt kunde komma till undsättning. Med ett stort byte drogo sig dock ryssarne snart tillbaka" (A Ahlén (1869), s 47).

⁶⁹⁹ A Ahlén (1869), s 47; K Hildebrand (1898), s 134.

⁷⁰⁰ A Girs (1745), s 24ff; O Rydberg V (), s 5f; K Hildebrand (1898), s 132.

stilleståndet med Ryssland från 1570, vilket slutits på 3 år, alla fredunderhandlingar borde vara gemensamma och den svenske kungen specificerade sina krav på Ryssland som: Dorpats stift, Narva, Ivangorod, Kexholm "et illa Russiae parte quae ad decem milliaria Nouogardiae usque se extenditur".⁷⁰¹ "Rikshuvudboken" för ekonomin visar att den ekonomiska situationen var "hart när förtvivad".⁷⁰²

Samtidigt närde en av Johan III:s svågrar, pfalzgreve Georg Hans av Veldenz (1543-1592)⁷⁰³, fantastiska planer. Han strävade efter att bli "hertig i Livland eller tysk riksamiral, eller, att med med svensk hjälp erövra Sibirien".⁷⁰⁴

Redan Magnus Ladulås' [Magnus Birgersson]⁷⁰⁵ gav sin yngre bror, Bengt Birgersson, biskop i Linköping, titeln hertig av Finland⁷⁰⁶. Vid Magnus Ladulås' sons, Birger Magnussons 1280-1321; svensk konung 1290-1318⁷⁰⁷) kröning 1302 till svensk kung, gjordes den yngre brodern Valdemar Magnusson (* på 1280-talet, † 1318) till hertig av Finland. Hertig Valdemar gifte sig med Viborgs grundares, marsken Tyrgils Knutssons, dotter Kristina.

1353 utnämndes Bengt Algotsson († 1360) av kung Magnus Eriksson till hertig av Finland och Halland. Bengt Algotsson hade deltagit i Magnus Erikssons fälttåg mot Ryssland 1350.

Olaus Magnus är mycket tydlig beträffande tolkningen av Folkungalejonet i riksvapnet i kapitlet "Om furstliga vapensköldar inhuggna på berghällarna vid Hangö [Tulludden]"⁷⁰⁸:

Men huru de vapen och sköldar varit beskaffade, som de gamla götarna och svearna burit inom- och utomlands, kan man se af de här afbildade [Hangö Tulludde] märkena och ännu tydligare förstå af en förklaring. Så t. ex. förde sedan gammalt götarna, och likaså ännu i dag de som bebo deras jord, *ett krönt lejon, som raskt hoppar öfver tre silfverhvita strömmar i ett himmelsblått fält och ser sig tillbaka, hvilket innebär, att de må skonsamt begagna sig af sin seger och omtänksamt akta sig för ett anfall, som de genom en rask rörelse kunna undvika.*⁷⁰⁹

Han gör detta i polemik mot Methodius⁷¹⁰:

⁷⁰¹ K Hildebrand (1898), s 190.

⁷⁰² K Hildebrand (1898), s 141. - Inkomsterna belöpte sig till 442.513 daler och utgifterna till 600.736 daler (Ibid). Totalt uppskattar Hildebrand underskottet till 453.135 daler.

⁷⁰³ Gift 1562 med Anna Vasa.

⁷⁰⁴ K Hildebrand (1898), s 149 - Hildebrand skriver att "trots alla svagheter och fantastier synes han vara den enda intressanta personligheten bland Johans svågrar" (Ibid).

⁷⁰⁵ c 1240-1290; svensk konung: 1275-1290. Han var son till Birger Jarl och Ingeborg Eriksdotter.

⁷⁰⁶ A W Rancken (1941), s 163.

⁷⁰⁷ Han valdes till son fars, Magnus Ladulås' efterträdare redan under dennes livstid år 1284. Han var endast tio år gammal då han besteg tronen 1290 och alltså 22 år då han kröntes.

⁷⁰⁸ O Magnus I ((1555) 1909), II:25.

⁷⁰⁹ O Magnus I ((1555) 1909), s 117 [min kursivering].

⁷¹⁰ Methodius († 885), tillsammans med sin yngre bror Kyrillos (eg Konstantinos († 869)), kallad "slavernas apostel". Han föddes i Tessaloniki i Grekland och blev abbot i ett större kloster. Efter kungen av Mährens, Rastislavs (846-870), begäran att från Konstantinopel få sig tillsänt kristna missionärer till sitt nya slaviska rike. Bröderna Methodius och Kyrillos sändes 864 till Mähren, eftersom de kunde den slaviska dialekt som talades där. Kyrillos förkunnade och Methodius organiserade. Kyrillos skapade det glagolitiska alfabetet och översatte delar av bibeln och blev därmed skapare av det gammalslaviska skriftspråket.

Methodius behagar emellertid påstå, att gotiska höfdingar, som krigade och härskade i främmande länder, fört en björnhona i sina baner.⁷¹¹

Olaus Magnus avvisar alltså "slavernas apostels" tillskrivande av björnen som insignium för goterna, även om han räknar slaverna bland de folk "som ledde sitt ursprung från dessa samma goter"⁷¹². Rötter är en sak och identitet en annan. Kan man måne i Johannes von Glagaus avbildning av världsdalarna i djurgestalt, där Asien framställs som en björn gestalt finna en av orsakerna till Olaus Magnus vehemens mot björnbilden, förutom feblesen för det gotiska lejonet?⁷¹³

I Henricus Mollerus' [Hessus] dikt *Aulaeum Gratiarum*⁷¹⁴ vävs tapetens border båda Tre kronor och Göta lejon in. Mollerus ger oss tillräkliga ledtrådar för tolkningen av Folkungalejonet:

Illic tergeminae fulgebat imago Coronae,
Quae sunt imperij, Suecia, signa tui.
Hic Lei transcendens longa tria fulmina saltu,
Quem Gothia insignis erigit ampla suis.⁷¹⁵

Johan III för ett "heraldiskt tvåfrontskrig", dels mot danskarna om hemortsrätten till goterna, vilket kom till uttryck i gränslandskapsvapnen, Dalarna och Småland, och framför allt mot arvfjenden, det moskovitiska storfurstendömet. Dalarna, Småland (och Närke) hade ju fått sköldemärken med arborst och arborstpipilar i sina vapen. När Smålandsvapnet ändrades förstärktes det propaganditiska inslaget med att den småländska "knappharkan" sätts i tassarna på ett okrönt gotiskt lejon. Förändringen av smålandsvapnet sker före 1568 då Johan blir svensk kung. Med tanke på vad *Sagan om Didrik av Bern* säger om kung Didriks vapen är det kanske inte en tillfällighet att det gotiska lejonet i Smålands vapen är okrönt, medan storfurstendömet Finlands gotiska lejon, som tillskapades av en krönt konung, är krönt:

Didrik konungs skioll war malat mz røda ferga oc scriffuit vpa et forgylt leon. sidan han wart konung ofuuer bern. tha førde han en forgylt krona vppa leons huffuod.⁷¹⁶

Efter ett besök i Rom, insjuknade Kyrillos och gick i kloster. Han dog i klostret i Rom. Efter det återvände Methodius till slaverna, men inte till Mähren, utan Pannonien, eftersom kung Rastislav besegrats av Ludvig den Tyskes († 876) trupper. Methodius gjordes till ärkebiskop över Pannonien och Mähren, blev senare både fördriven och återinsatt. Efter hans död frångick man den slaviska liturgin.

⁷¹¹ O Magnus I ((1555) (1909) II:25, s 117.

⁷¹² O Magnus I ((1555) (1909) II:25, s 117.

⁷¹³ Se även del I, kapitlet "Gränsen mellan Europa och Asien".

⁷¹⁴ *Avleaum Gratiarum. Ursus Finlandicus, Aquila Polonica. In honorem illustrissimorum, ac potentissimorum Principum ac Dominorum. D. Sigismundii Avgvsti, Regis Poloniae, Magni Ducis Lituaniae, & c. D. Iohannis, Ducis Finlandiae, regnorumq. Suetiae, Gothiae, Vandaliae, & c. haeredis. D Catharinae, inlyto hvic duci a serenissimo ille Rege, fratre Germano, in matrimonium tradiae.* Regiomonti Buvssiae [Königsberg] 1562.

⁷¹⁵ H Mollerus, *Aulaeum Gratiarum* (1562), s Eijj r.

⁷¹⁶ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 163 s 128, kap 185 s 142. - Fasholts sköld i sin tur "war forgylt. ther stod vti et røt leon. oc engen krona" (*Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 169 s 131, kap 185 s 142). - "Hwertug henrichz til Brunsuich beschreibung" finns

Birger Jarl⁷¹⁷, som tillhörde Folkungaätten (eg Bjälboätten), förde ättevapnet i åtminstone två versioner. I det ena var fältet bestrött⁷¹⁸ med hjärtan, 1254,⁷¹⁹ (eller rättare, sjöblad⁷²⁰) (fig 152) och kort därefter i det andra med rosor, 1257,⁷²¹ (fig 153). Under såväl konung Erik Erikssons (av Erikska ätten) regeringstid (konung: 1234-1250), som hans efterträdares, Valdemar Birgerssons⁷²², som förde Folkungaätten till den svenska tronen,⁷²³ var Birger Jarl den egentlige styresmannen fram till sin död 1266.

Det var först Valdemars bror och efterträdare, Magnus Ladulås, som förde ättevapnet som kungavapen.⁷²⁴ Eftersom Magnus är konung kröner han även lejonet i Folkungavapnet⁷²⁵ med en öppen krona (fig 154). Han kallar sig även "Magnus Dei gracia sweuorum gothorumque rex".⁷²⁶ Även i hertigen av Finlands, Valdemar Magnussons⁷²⁷, kontrasigill förekommer det krönte Folkungalejonet över tre ginbalkar och fältet bestrött med sjöblad ("hjärtan") (fig 146).⁷²⁸

Som vi ovan sett i kapitlet om goterna uppfattades detta Folkungalejon ofta som goternas lejon. Och Gustav Vasas söner eftersträvade en sådan tolkningen av Folkungalejonet internationellt.

Året efter att den danske kungen, Valdemar Atterdag⁷²⁹, erövrat Gotland, dvs 1362, tog han titeln *Gothorum rex* i bruk.⁷³⁰

upptaget i det av Rasmus Ludvigsson upprättade "Concept till Inventarium ofver Konung Erik XIV:s Böcker; upprättadt den 27 September 1568" (*Handlingar rörande Skandinaviens historia* 27 (1845), s 384). - Förste kanslissekreteraren i Göteborg Niklas A Lindhult har generellt sett fel i sin extrema och sena göticism, när han skriver: "Huru olika Göta Lejon än framträder i heraldiska vapen, i konstnärernas verk och skaldernas diktnng, spårar man förvisso dess ursprung ytterst i Didrik av Bern [Theoderik den Store] lejonprydda stridssköld" [N A Lindhult (1935), opag]. Folkungalejonet har ingenting med Didrikssagan att göra, men det kan inte uteslutas att Johan III haft Didrikssagens Didrik i sinnet när han skapade storfurstendömet Finlands vapen.

⁷¹⁷ Son till Magnus Minneskiöld och Ingrid Ylva.

⁷¹⁸ Strängt heraldiskt är det inte frågan om att fältet är bestrött, utan om ett fält med ett oordnat och obestämt antal bifigurer i fältet. Ingen av bifigurererna försvinner, så vitt man kan se, nämligen i randen (Grandjean (1926), s 66, 67).

⁷¹⁹ H Fleetwood (1917), fig 6; P B Grandjean (1926), s 76.

⁷²⁰ Enligt F-K Hohenlohe-Waldenburg och J-Th de Raadt härstammar sjöbladets heraldiska figur från lindlövet (fam *Tiliaceae*) (J-Th de Raadt (1898), s 133; P B Grandjean (1926), s 55) och inte vare sig från näckrosbladet (fam *Nymphaeaceae* och underfam *Nymphaeroideae*) eller sjönöten (*Trapa natans*).

⁷²¹ J Peringskiöld (1725), fig s 72; H Fleetwood (1917), fig 7; P B Grandjean (1926), s 76.

⁷²² Son till Birger Jarl och hans maka Ingeborg, syster till kung Erik Eriksson (* i sl av 1230-talet, † 1302); svensk konung: 1250-1275.

⁷²³ Bjälboätten, eller Folkungaätten, kom att regera i Sverige 1250-1363, i Norge 1319-1387 och i Danmark 1376-1387.

⁷²⁴ H Fleetwood (1917), fig 11.

⁷²⁵ H Fleetwood (1917); E Svane (1994), s 170.

⁷²⁶ H Fleetwood (1922), s 201.

⁷²⁷ Magnus Ladulås' och drottning Helvigs son (* under 1280-talets första hälft, † 1318).

⁷²⁸ B E Hildebrand (1862, 1867), pl 9 fig 50 & 51; H Fleetwood (1917) fig 18; K Pirinen (1959), s 552.

⁷²⁹ C 1317-1375; dansk konung: 1340-1375.

⁷³⁰ P B Grandjean (1926), s 106, 107; E Svane (1994), s 79. Sedel I, kapitlet "Goter".

Det var knappast heller enbart ett sammanträffande att Johan III väljer antalet nio rosor i det röda fältet för storfurstendömets vapen: Det ser ut som en tanke att han väljer samma antal bitecken som den av Valdemar Seiers sonsöner, som i slutet av 1200-talet blev riksråd och lagman i Östergötland, Svantepolk Knutsson⁷³¹ (+ 1310) (fig 63). Till Vreta klostrets kyrka hade Johan 1580 av stenhuggaren Hans Elder beställt minnesvårdar⁷³² över ett flertal tidigmedeltida kungar⁷³³, ett gravmonument över sin moster⁷³⁴ samt en minnestavla över Ingegerd, Svantepolk Knutsson dotter och hennes systrar Ingrid och Margareta, Vreta klostrets abedissor⁷³⁵. Den sistnämnda minnestavlan hade texten: "*Hic iacet Ingegerdis filia Suanto Polki Ducis Reualiae, cum sororibus suis Ingride et Margarita huius Monasterij Abatissis*"⁷³⁶ Ovanför denna inskrift fanns riksrådet Svantepolk Knutssons vapen. Minnestavlan är försvunnen, men den finns avbildad på en gravyr i Erik Dahlberghs *Svecia antiqua et hodierna* (fig 155)⁷³⁷. Sigurd Curman och Erik Lundberg antar att den försvunna minnestavlan varit uppsatt i klostrets kapitelsal.⁷³⁸

Kristian I av Danmark⁷³⁹ använder titeln "Danorum, Sclavorum, Gotorum que rex, comes de Oldeborgh et Delmenhorst"⁷⁴⁰ och inför i sitt vapens 3:dje fält i ett gyllene fält ett blått lejon över nio röda hjärtan, 4, 3, 2.⁷⁴¹ Lejonet över nio hjärtan försvinner efter Kristian I ur de danska kungavapnen tills Kristian III⁷⁴² återupptar det i samma position i vapnets 3:dje fält. När samme konung inför Tre kronor i sitt vapen flyttas goternas vapen till det 4:e fältet.⁷⁴³

⁷³¹ O Cantzler (1995), s 58.

⁷³² S Curman & E Lundberg (1935), s 170.

⁷³³ Inge d y, Ragnvald Knaphövde, Magnus Nilsson och Sune Syk (S Curman & E Lundberg (1935), s 166ff).

⁷³⁴ Anna Eriksdotter Leijonhufvud-Bjelke (S Curman & E Lundberg (1935), s 169).

⁷³⁵ S Curman & E Lundberg (1935), s 169.

⁷³⁶ Här vilar Ingegerd dotter till Svantepolk, hertig av Reval, med sina systrar Ingrid och Margareta, detta klostrets abedissor (S Curman & E Lundberg (1935), s 169). - Att kungen fäst personlig upmärksamhet på just denna minnestavla kan man sluta sig till av att Rasmus Ludvigssons förslag till text för minnesstenen skiljer sig från den utförda varianten. Den kunglige sekreterarens textförslag lyder: "*Hic sepulta est Dna Inge.gerdis consors Dni Tunonis Sturonis Militis aurati et filia Dni Svantepolcki filij Canuti Ducis Reualiae, cum Sororibus suis dna Ingride et dna Catherina huius Monasterij Abatissis*" (S Curman & E Lundberg (1935), s 169f).

⁷³⁷ E Dahlbergh (1667-1715), III:32.

⁷³⁸ S Curman & E Lundberg (1935), s 170. - Som ovan framgått var det i Vreta kloster där Sankt Mikaelorden hade tilldelats åt Gustav Vasa 1543, och prins Johan var närvarande vid överlåtandet (*se* ovan kapitlet "Johan III:s Salvatorsorden").

⁷³⁹ 1426-1481; kung av Danmark: 1448-1481; kung av Norge: 1450-1481; kung av Sverige: 1457-1464.

⁷⁴⁰ E Svane (1994), s 82.

⁷⁴¹ P B Grandjean (1926), s 108, 242; E Svane (1994), s 80, 83, 172.

⁷⁴² 1503-1559; kung av Danmark och Norge: 1534-1559.

⁷⁴³ P B Grandjean (1926), s 242.

Kung Hans⁷⁴⁴ för år 1500 ett majestätssigill med ett lejon över nio hjärtan,⁷⁴⁵ i och för sig "meningslöst fördelade på två sköldar",⁷⁴⁶ lejonet (leoparden) i egen sköld och de nio hjärtanen i egen sköld.

I ett sigill från 1556 uppvisar Kristian III ett *krönt* gotiskt lejon.⁷⁴⁷ Han för i sitt kontrasigill även Danmarks leopard i ett fält med *nio* hjärtan.⁷⁴⁸

Av ett av "skällebrev" från Ivan Groznyi till Johan III, daterat i oktober 1571, får vi veta att Johan eventuellt skulle ha låtit förstå att han närde en längtan att hugga huvudet av storfursten i Moskva med sitt raka svärd:

Item som du schreff, att du rycker suerdett vtur balien, så bede wij Gud vm sine nåder medh wår furstlige M:ttz stormechtighettz hoffolk, och the som boo vdi wårt fäderne Store Nogårdh, och the kazansche och nagaische, och aff wårt fäderne Lifflandh [!] att taga dine förre sendebudh till wårt M:tt och wele see ditt scharpe suerdh, huru scharpt thu hugger ther medh.⁷⁴⁹

Titeln Storfurste till Finland antog Johan III *senast* i augusti 1577, och inte 1581. 1983 fann jag i Riksarkivet i Stockholm en avskrift av ett brev från Johan III till ärkebiskop Laurentius Petri daterat den 3 augusti 1577, i vilket han kallar sig Storfurste till Finland.⁷⁵⁰ Detta är det tidigaste, arkivaliskt belagda, tillfället då den svenska kungen kallar sig storfurste till Finland.

Ovan har redogjorts för ett flertal möjliga och troliga skäl till anammandet av storfurstetiteln. Magog var kung i Finland innan han med sitt folk tog sig över Bottenhavet och Johan hade varit hertig i Finland. Titelstriden med Ivan och det långvariga skällebrevsutväxlandet måste ses som starkt bidragande orsaker. Eftersom Västerlandets nationer inte erkände Rysslands härskares rätt till en tsartitel förrän långt senare, Polen-Litauen 1634, Vatikanen 1685, England 1742 och Österrike 1746⁷⁵¹ betraktade man i väst den moskovitiska härskaren som storfurste, oberoende av vilken titelanvändning man tvangs till i korrespondans och fredstraktater. När Johan gör sig till storfurste till Finland menar han att han i denna egenskap är på samma nivå som "moskoviten". Titeln ibruktagande har ingenting att göra med krigsframgångarna⁷⁵², historien

⁷⁴⁴ 1455-1513; kung av Danmark: 1481-1513; kung av Norge: 1483-1513; kung av Sverige: 1497-1501. Son till Kristian I och Dorotea av Brandenburg.

⁷⁴⁵ P B Grandjean (1926), s 107, 174; E Svane (1994), s 89.

⁷⁴⁶ P B Grandjean (1926), s 174; E Svane (1994), s 79.

⁷⁴⁷ P B Grandjean (1926), s 107.

⁷⁴⁸ H Petersen (1917), nr 122b s 16, tavle 15 122b.

⁷⁴⁹ H Hjärke (1880), s 549.

⁷⁵⁰ Konung Johan III:s brev i avskrift 1573-1583, vol 16; Riksarkivet, Stockholm; L Tengström (1983), s 76; K Pipping & L Tengström (1984), s 128; K Pipping & L Tengström (1984), s 341; K Pipping (1986), s 460; L Tengström (1986), s 503; dens (1987), s 8f.

⁷⁵¹ Se del I, kapitlet "Rysk hybris".

⁷⁵² Jmf Matti Klinge: "Sommaren 1581 fogade Johan - redan konung - nya tillägg till sina kungligas titlar nya titlar för att bättre tävla med tsaren i Moskva Ivan den Förskräcklige, mot vilken han förde ett långvarigt krig.

Efter titeln Konung över svear, göter, och vender tillade han titeln storfurste till Finland och Karelen. Till detta berättigade framgångarna under Pontus de la Gardie i kriget i Ingermanland och Estland" [Min översättning av: "Kesällä 1581 Juhana - jo kuninkaana - liitti kuninkaallisiin arvonimiensä uusia lisiä kilpailukseen paremmin Moskovan tsaarin Iivana Julman kanssa, jota vastaan hän kävi pitkälistä sotaa.

är full av exempel på motsatsen. Knut Pipping och jag har redan tidigare påpekat att

det faktum att ryssarna år 1577 igen anföll Finland och de av svenskarna besatta delarna av Livland, kan ha framkallat Johans beslut att foga titlarna "Storfurste till Finlandh, Carelen, Wotzki Petin och Ingermanlandh i Rysslandh, och öfver the Ester i Liflandh hertigh" till sin traditionella titel "Svea, Göthes och Wendes konungh".⁷⁵³

När generalsekreteraren i jesuitorden, Antonio Possevino (1533-1611), på påvligt uppdrag ger sig iväg till Norden är han, enligt Augustin Theiner (1804-1874) omsorgsfullt påläst på Olaus Magnus.⁷⁵⁴ När Possevino i sin relation från sin första resa till Sverige 1577-1578⁷⁵⁵ talar om "*il gran Ducato di Finlandia*"⁷⁵⁶ är det inte frågan om vilken tillfällig resenär som helst, som skulle kunnat missförstå det mesta, utan påven Gregorius XIII:s (påve: 14/5 1572 - 10/4 1585) sändebud, med uppgift att återföra den förlorade sonen till moderkyrkan. Samtidigt påtog sig Possevino diplomatiska värv, vilka nödvändigtvis inte inbegreps i hans påvliga instruktioner. Possevino var en man med ett stort intresse för diplomati och ett välutvecklat sinne för renässansdiplomats finesser, inklusive heraldik och titulaturfrågor.⁷⁵⁷ Possevino räknar upp indelningen av det svenska riket på följande sätt:

L'altra diuisione è in xj. Prouincie, le quali contengono xj. Ducati, & xij. Contadi. I Ducati sono Vplandia, Gothia Occidentale chiamata Vestrogothia, Gothia Orientale detta Ostrogothia, Smolandia, Vestmania, Dalakarlia, il gran Ducato di Finlandia, nel quale sono l'Abense, quel di Satagundia, quel di Carelia, & l'ultimo di Tauastia. I Contadi sono Helsingia, Angermannia, Gestriki, Medelpadia, Botnia Orientale, & Occidentale Vlandia, Vermelandia, Nuitia, Dalia, quel di quel dell'Isola de Vlandia, pertinentente però alla Finlandia, in tutti questi Ducati, & Contadi Soleuano [Savolax]⁷⁵⁸

Possevino räknar upp hertigdömena (*ducato*) helt riktigt, med den preciseringen att han inkluderar storfurstendömet Finland (*il gran ducato di Finlandia*) bland *ducati*, samt räknar upp de landskap som hör till storfurstendömet bland hertigdömenas (*ducati*) antal. Därför finns grevskapet

Sveain, gööttein ja vendein kuninkaan nimen jälkeen hän lisäsi arvonimen Suomen ja Karjalan suuriruhtinas. Siihen antoivat oikeutuksen hänen armeijansa mm. Pontus de la Gardien johdolla saavuttamat huomattavat menestykset sodassa Inkerinmaalla ja Virossa" (M Klinge (1981-08-02); "Titeln storfurste följde med de av Ryssland erövrade områdena,...." [min översättning av: "Suuriruhtinuuus oli siten Venäjälta vallattujen alueiden seurausta ..." (M Klinge (1981), s 249).

⁷⁵³ K Pipping & L Tengström (1984), s 128.

⁷⁵⁴ A Lindblom (1961), s 29f.

⁷⁵⁵ *Relazione di cose pertinenti alla cognitione dello stato presente del Regno di Suetia. M. D. LXXVIII i Thesoro politico cioe relationi, instrvttioni, trattati, discorsi varii.* Pertinenti alla cognitione, & intelligenza delli stati, interessi, & dipendenze de piu gran Principi del Mondo. Nuouamente impresso à beneficio di chi si diletta intendere, & pertinentemente discorrere li negotij di stato. Colonia 1589. - Possevinos första Sverigevistelse varade från december 1577 till maj 1578.

⁷⁵⁶ A Possevino (1589), s A ij r.

⁷⁵⁷ Daniel Rusell har nyligen, med stöd av Aldo Scaglione, påpekat att "throughout the seventeenth century, Jesuit schools, it would appear, taught the composition of emblems in the *classes de rhétorique*" (D Russell (1995), s 194, not 7 & 8 s 283).

⁷⁵⁸ A Possevino (1589), s Aij r.

Tavastland (Tauastia) uppräknat bland hertigdömena. Det förklarar också varför Possevino på två ställen tidigare i sin text talar om "*il Ducato di Finlandia*"⁷⁵⁹, men när han talar närmare om Finland⁷⁶⁰ kallar han det åter för "*gran Ducato di Finlandia*".

Han beskriver Sverige såsom bestående av tre delar: Svealand, Finland och Götaland.⁷⁶¹

Österbotten hör inte till detta storfurstendöme, utan hör ihop med Västerbotten och därmed till den västra rikshalvan. Lappland är ännu inget landskap, men området räknar han som en del av Sverige.⁷⁶² Några Östersjöprovinser omnämner han inte. Det är också att märka att han inte nämner Gotland, som Sverige gjort anspråk på trots att det varit ockuperat av danskarna sedan Gustav Vasas maktövertagande.⁷⁶³ I freden i Stettin 1570 hade Gotland avträtts till Danmark och först fredslutet i Roskilde 1858 återförde Gotland till Sverige.

Vid det spanska sändebudets, kaptan Francisco de Erasos, audiens hos Johan III den 8 juni 1578 har kungen den nya utformningen av sin Salvatorsordenskedja färdig där den moskovitiska storfursten och hans rike avbildas som en drake, sinnebild för avunden,⁷⁶⁴ hedendomen, kätteriet, synden, ondskan, Antikrist⁷⁶⁵, Leviathan och Satan.

Vid samma tid låter Johan III, trots ryska protester, hugga och sätta upp en stenrelief på Stockholms slotts innergård (fig 140) med ett lejon skyddat av en sköld med tre kronor och fäktande med en drake, trampande på en "Rysse Mössa" under sentensen *Tandem Bona Causa Triumphat* [den goda saken segrar till slut]. Ryska sändebud och förhandlare slussas in i slottet via just denna port. Konung "Johan dhen Tridie" hade låtit sätta upp reliefen "Ryssen till wahnheder"⁷⁶⁶.

⁷⁵⁹ A Possevino (1589), s A r & A v.

⁷⁶⁰ A Possevino (1589), s A iij v.

⁷⁶¹ "La Suetia comprehendosi in lei il Ducato di Finlandia, & la Gothia, la quale si diuide nell' Orientale & Occidentale, confina dalla parte de Settentrione col Mare Oceano, ..." (A Possevino (1589), s A r).

⁷⁶² Beträffande Lappland *se nedan* kapitlet "Lapplands vapen".

⁷⁶³ Gustav Vasa försökte genom ett brett upplagt invasionsförsök att återta Gotland 1524, men han misslyckades. Gotlands vapen bars i Gustav Vasas begravningsprocession.

⁷⁶⁴ M W Evans (1971), sp 22.

⁷⁶⁵ H Köhn (1937), sp 1490; W von Blankenburg (1943), s 136, 178, 179, 181; F Eckstein (1950), sp 1261; J Bernström (1956), sp 378; L Stauch (1958), sp 347, 364; P Paulsen (1966), s 50f, 63; L Wehrhanhn-Stauch (1968), sp 252; H Vorgrimler (1993), s 28; D Hassig (1995), s 50, 135, 165. - Den omständigheten att draken var attribut för ett stort antal helgon kommer sig av dessa helgon bekämpat den Onde, hedendom, ketteri eller onda andar. Bland dessa helgon finns den helige Adelphus, Amadeus, Cassius, Cyrianus, Gereon, Germanus, Godehard, Hilarion, Honoratus, Johann von Reims, Leo I, Longinus, Lupus av Sens, Marcellus, Olav, Romanus, Siro, Teodor av Heraklea och den heliga Margarethe (L Stauch (1958), sp 364-365).

⁷⁶⁶ Gustaf Rålamb (1675-1750), *Stockholm. Sweriges Riikes Hufvud-Stadh*, (Kungl Biblioteket, Stockholm, Rålambska samlingen, fol 113, II, s 9) [*mina kursiveringar*]. Tryckt i G. Rålamb (1913), s 37. Den danskfödde läkaren Gerard Stalhoff har i sina kortfattade beskrivningar av slottet koncentrerat sig på inskrifterna och skriver: "Paa södre siden aff slottet som Vender till store Borge Gaarden, staar: *Tandem Bona Causa Triumphat*." (G Stalhoff (1910), s

Jämfört med detta klarspråk är storfurstendömet Finlands gotisk-finska lejon som betrampar "vår och Swerigis Riikes fiende thenn Tyrannen Muscowiten[s]"⁷⁶⁷ liggande "ryssesabel" en mild västanfläkt.

Med Salvatorsordens och stenreliefens utformning och tillkomsttid faller även alla invändningar mot att storfurstendömet Finlands vapen skulle ha kunnat skapas före 1581 eftersom kriget gick så dåligt fram till början av 1580-talet. Om detta hade varit ett hållbar ståndpunkt skulle varken Salvatorsorden eller stenreliefen med samma motiv på Stockholms slotts innergård ha kommit till vid den tidpunkt då de skapades.

Possevinos diplomatiska talanger imponerade på Johan III och inte sällan tog han Possevinos råd.⁷⁶⁸ Under perioden oktober 1568 - juni 1577 hade Johan och Ivan utväxlat de berömda skällebrev.⁷⁶⁹ Brevutkastet med titeln Storfurste till Finland är ju daterat i augusti 1577, medan det sista kända skällebrevet var dagtecknat juni 1577 från Ivan Groznyi. Johans anammande av storfurstetiteln är ett nytt led i prestigekampen mellan Johan III och Ivan IV. Sin andra resa till Sverige gjorde Possevino juli 1579 - augusti 1580. 1581 medlade Possevino framgångsrikt fred mellan Polen och Ryssland. Hans ansträngningar resulterade i stilleståndet i Jam Zapolski i januari 1582. Efter Ivan Goznyis död, 1584, ivrade han för Stefan Bathorys planer på att erövra Ryssland.

Johan III och Katarina Jagellonica ömmade för Vadstena kloster och Johan lät, troligen efter samråd med Possevino, 1580-1581 iståndsätta *Sanctum Sanctorum*⁷⁷⁰, Birgittas bönekammare, i klostret,⁷⁷¹ i övre våningen på norra sidan av nordlängans östra ände⁷⁷². Det är att hålla för högst sannolikt att detta rum av Johan III och Possevino uppfattades som det där Birgitta mottog sina uppenbarelser, som diktagen av Frälsaren.⁷⁷³ Påven Gregorius XIII använder efter Possevinos återkomst till Rom, den 15 mars 1581, uttrycket *Sanctae Brigidae locus*⁷⁷⁴, när han "med varmt erkännande uppräknar ett flertal av konungens välgärningar mot nunneklostret, däribland "att du velat utsmycka den Heliga

53); M Olsson (1940), s 156. - Jmf Matti Klinge: "Svärdet, pilbågen m fl begrepp hade sina givna bibliska konnotationer utan vilka vapnen inte bör betraktas. Detta gäller också tolkningen av svärdet och sabeln i Karelens och Finlands vapen. *Man bör säkerligen inte läsa in alltför billig politisk samtidspropaganda i dem*" (M Klinge, "Finlands vapen, symboler och nationsbyggande" *Historisk tidskrift för Finland* 1983:1, s 63) [*min kursivering*].

⁷⁶⁷ Jören Månssons till Nokia sköldebrev, de la Gardieska samlingen, Lunds universitetsbibliotek; Riksregistraturet 16 maj 1573, Riksarkivet, Stockholm. - Eller med Petrus Petrejus' ord: "then ochristeligha Tyrannen och helwetes Draken" (P Petrejus (1615), andra boken, s 93).

⁷⁶⁸ Andreas Kappeler beskriver Possevino som en man med "ungewöhnliche Intelligenz und Bildung" (A Kappeler (1972), s 83).

⁷⁶⁹ H Hjärke (1880), s 533.

⁷⁷⁰ Jmf 2:a Moseboken 26:33f (A Lindblom (1961), s 16).

⁷⁷¹ A Lindblom (1961), s 15, 37. - Enligt en i klostret gjord senmedeltida översättning av ordensregeln, *Regula Salvatoris* skulle Frälsaren dikterat för Birgitta "wppa watstena slott", den folkungagård som hennes man, lagmannen i Östergötland, Ulf Gudmarsson, haft i förläning. I kung Magnus Erikssons testamente, 1346, skänkte kungen gården till klostret (A Lindblom (1961), s 15f).

⁷⁷² B Berthelson (1947), s 148, fig 60 s 158.

⁷⁷³ A Lindblom (1961), s 15f.

⁷⁷⁴ A Lindblom (1961), s 15, 37.

Birgittas rum⁷⁷⁵. Johans "restaurering" av *Sanctum Sanctorum* i Vadstena innefattade även den omfattande målningsutsmyckningen av rummet. I den östra fönsternischen mellan Birgitta och hennes dotter Katarina, klostrets första abbedissa,⁷⁷⁶ och scenen med den heliga Katarina av Alexandrias förmålning med Jesusbarnet, har man placerat Sveriges skyddshelgon, S:t Erik, och Finlands S:t Henrik.⁷⁷⁷ Av dessa helgon har Henrik placerats närmast Birgitta och Katarina och i *den heraldiskt sett högra* fönsternischen.

Birgitta som själv propagerat både för Magnus Erikssons [misslyckade] korståg mot Neva, 1348-1351,⁷⁷⁸ som Erikskrönikans fortsättning i *Svenska medeltidens rimkrönikor* beskriver så här:

Sancta Birgitta Lyffde än tha.
Met henne leth Gudh honom första
Hurw han skulle sigh regera.
Han aktadet togh ey thes mera;
han ville ena resa till Rytzalandh fara.⁷⁷⁹

och i sin sista uppenbarelse i Famagusta på Cypern med hot om evig förtappelse uppmanat ortodoxa trosbekännare, "hedningar, som komma med sina villolärer", att utan dröjning återvända sig till "den heliga katolska tron"⁷⁸⁰ hade än en gång, tillsammans med Sankt Erik, fått hjälpa till att mota "hedningen", moskoviten, vid Sveriges östgräns. Detta genom att såväl Sankta Birgittas och Katarinas, som Sankt Eriks relikskrin fått låna sitt silver 1573 till krigsansträngningarna "förthenn thet, som vårtth krigsfolk i Finlandh skole haffue ändogh wij ingen rådth wette ther till"⁷⁸¹.

Johan låter även i golvet, en halvmeter från rummets mitt mot ingången, på detta det Allra Heligaste, lägga in en med två koncentriskt rosenkransar ornerad tegelplatta, 30 x 30 cm.⁷⁸²

Den yttre kransen består av femtio (fem dekader) stora och femtio mindre rosor, den inre av fyrtio (fyra dekader) större och fyrtio smärre rosor. Kulten av Rosenkransmadonnan växte under senmedeltiden och flera brödraskap tillkom för denna kult. Segern över turkarna vid Lepanto⁷⁸³ den 7 oktober 1571, tillskrevs Madonnan och Possevinos uppdragsgivares föregångare, påven Pius V (påve: 7/1 1566 - 1/5 1572) förordade en festdag för "Santa Maria di Vittoria"⁷⁸⁴ och hans efterträdare Gregorius XIII deklarerade "1573 att högtiden

⁷⁷⁵ A Lindblom (1961), s 37, not 54 s 37.

⁷⁷⁶ A Lindblom (1961), s 21, fig 9 s 21, pl 1 & 2.

⁷⁷⁷ A Lindblom (1961), s 20, 22, fig 9 s 21, pl 1.

⁷⁷⁸ J Gallén (1966), s 4; E Piltz (1986), n 17 s 59; K Pirinen (1987), s 41. - *Se även* del I kapitlet "Korståg".

⁷⁷⁹ *Svenska medeltidens rimkrönikor* I (1885), s ; *Finlands medeltidsurkunder* I (-1400) (1910) 552 a, s 215.

⁷⁸⁰ E Piltz (1987), s 54. - *Se även* del I, kapitlet "Korståg".

⁷⁸¹ A Bygdén (1954), s 351, 353, 355; A Lindblom (1961), s 37. - *Se även ovan* kapitlet "Johan III:s Salvatorsorden".

⁷⁸² A Lindblom (1961), s 16f.

⁷⁸³ Stad i Grekland på Korintiska vikens nordsida, Naupaktos på grekiska.

⁷⁸⁴ A Lindblom (1961), s 19.

skulle bli en Rosenkransfest⁷⁸⁵. Det är vid rosenkransen, som nunnorna läser sina böner.⁷⁸⁶ Det är nog mera än "ett intressant kuriosum" att slaget vid Lepanto utkämpades på Birgittadagen.⁷⁸⁷ Det ser ut som en tanke att rosenkransen placerats i Det Allra Heligaste i Birgittas Vadstena, omgiven av Birgitta, Katarina av Vadstena, Katarina av Alexandria samt Sankt Erik, S:t Henrik och S:t Olof. Bilden av Sankt Olof visar honom stående på en drake⁷⁸⁸, vilket blev en bildtradition på 1300-talet.⁷⁸⁹ Draken står för hedendomen och S:t Olofs seger över hedendomen och hedningarna.⁷⁹⁰

Såväl rummets helhetskonception som väggmålningarna av helgonen och Rosenkransen har kommit till för att samla alla goda krafter, Madonnan, Finlands apostel, S:t Henrik och Nordens populäraste helgon under medeltiden, S:t Olof⁷⁹¹; Birgitta själv samt Katarina av Vadstena till hjälp mot "Muskoviten turcken icke olijk",⁷⁹² och inte för att fira segern över turkarna vid Lepanto⁷⁹³

⁷⁸⁵ A Lindblom (1961), s 19.

⁷⁸⁶ A Lindblom (1961), not 38 s 16f.

⁷⁸⁷ A Lindblom (1961), not 40 s 19.

⁷⁸⁸ A Lindblom (1961), s 24, 30, fig 9 s 21. - *Se ovan* kapitlet "Johan III:s Salvatorsorden". - Nära nog samtliga av bildade manliga helgon i de av Johan beställda väggmålningar i *Sanctum Sanctorum* var dessutom martyrer (A Lindblom (1961), s 30).

⁷⁸⁹ O A Nygren (1945), s 170ff; C A Nordman (1964), s 273, fig 267 a-b; B C Lange (1967), sp 568; L Schütz (1976), sp 81.- *Se ovan* kapitlet "Salvatorsorden".

⁷⁹⁰ O A Nygren (1945), s 171; B C Lange (1967), sp 568f; C A Nordman (1967), sp 579; L Schütz (1976), sp 81.

⁷⁹¹ Till hans popularitet kan ha bidragit, som Olga Alice Nygren påpekar, Snorre Sturlassons berättelse om att Olof skulle ha gjort ett härnadståg till Finland, sju år innan han mottog dopet i Rouen:

Så säger Sigvat:

Den tredje skarpa striden
fursteättlingen stridde
på vägen från Härdalabygden,
där finländska skaror han mötte.
Från kusten av Östersjöländet
bars vikingaflottan av vägen;
mot Bålagårdssida vände
skeppen de sköldprydda borden.

(N Ahnlund (1933), s 69; O A Nygren (1945), s 174, C A Nordman (1946), s 529f). - Sankt Olof förekom även på Ålands [*Sigillum terre Alandiae et Sancti Olavi regis*]landskapssigill, känt från 1326, Nylands och Satakunda landskapssigill (N Ahnlund (1924), s 34; C A Nordman (1946), s 532f, fig 1-3) Kärntornet i Viborgs slott bar även det helgonkonungens namn (C A Nordman (1964), s 531).

⁷⁹² Nära nog samtliga avbildade manliga helgon i de av Johan beställda väggmålningar i *Sanctum Sanctorum* var dessutom martyrer (A Lindblom (1961), s 30).

⁷⁹³ Jmf Matti Klinge: "Enligt Willem Boy måste krumsabeln ha förknippats med den stora kampen mot österns expansion, vilken representerades av bl.a. den endast några få år tidigare utkämpade stora sjöslaget mellan de spanska och turkiska flottorna vid Lepanto eller Torquato Tassos stora epos *Det befriade Jerusalem*, som beskriver kampen mellan de kristna och muhammedaner. Också Tassos verk förelåg färdigt vid dessa år) [min översättning av: "Willem Boyn mielessä käyramiekan on täytynyt yhdistyä siihen suureen taisteluun idän ekspansiota vastaan, jota edustivat muun muassa vain muutamaa vuotta aikaisemmin Espanjan ja Turkin laivastojen välillä käyty Lepanton suuri meritaistelu tai Torquato Tasson kristittyjen ja muhamettilaisten taistelua kuvaava suureepos *Vapautettu Jerusalem*, joka sekin valmistui näinä vuosina." (M Klinge (1981-08-02)].

Enligt en av Andreas Lindblom anförd tradition föll den "landsflyktige kung Stanislav Leczinski"⁷⁹⁴, som 1711 bodde i Vadstena, vid ett besök i kammaren ... ned och kysste rosenkransplattan".⁷⁹⁵

Lindblom citerar också en svensk översättning av en bön ur en vadstenabönbok på latin:

Du som läser detta, och ser på bilden härovan,
Samma dag - så har genom Kristi mildhet beskärts Dig -
Tryggt skall vandra Din väg, ej räddas fienders skaror
Ondskefullt ansikte ej störa Ditt sinnes frid.⁷⁹⁶

Det är knappast heller en fd hertig av Finland, som den 14 februari 1580⁷⁹⁷ i närvaro av bl a Possevino här i Vadstena gifter bort sin naturliga dotter Sofia Gyllenhielm⁷⁹⁸ med friherren och fältöversten mot ryssarna, Pontus de la Gardie⁷⁹⁹, utan det är nog "Svea, Göthes och Wendes konung, Storfurste till Finlandh, Carelen, Wotzki Petin och Ingermanland i Rysslandh, och öfver the Ester i Liflandh hertigh".

Ovan har också givits ett flertal skäl till utformingen av storfurstendömets vapen: Didrik av Bern förde ett förgyllt lejon i röd sköld, krönt blev lejonet efter att han kröntes till konung. Ute på kontinenten hade man sedan länge sett folkungalejonet som goternas lejon och lejonet sågs som goternas vapendjur. På den av Erik XIV beställda Magogtapeten har roddbåten, som väntar på att Magog skall lämna finsk mark, en lejonmaskaron i förstäven. Goterna var ju även det folk som uttraderat skyterna ur historien. Mot Danmark var det viktigt att hävda Sverige som goternas urhem.

Birger Jarl hade fört ett vapen med folkungavapnets fält bestrött med rosor och Svantepolk Knutsson, riksråd och lagman i Östergötland, och sonson till kung Valdemar Seier hade fört Valdemar *nio* sjöblad ("hjärtan") i sitt vapen. Detsamma vapen som av Danmark kom att användas som vapnet för "*Rex gothorum*". Genom att anta dessa element och sätta dem i goterkungen Didrik av Berns gotiska vapen har Johan visat var goterna är hemmahörande.

Utöver att Didriks sköld är röd är rött även krigsguden Mars' färg står den i heraldiken för mod och kraft,⁸⁰⁰ krig, manlighet, tapperhet, driftighet⁸⁰¹ och fosterlandskärlek⁸⁰². Färgens martialiska karaktär visas med eftertryck av alla de nyadlade militärernas, i synnerhet kavalleristernas, sköldemärken, vilka

⁷⁹⁴ Stanisław I Leszczyński (1677-1766; polsk konung: 1704-1709 och 1733-1736).

⁷⁹⁵ A Lindblom (1961), s 19.

⁷⁹⁶ A Lindblom (1961), s 33. - Fri översättning till svenska av Toni Schmid (A Lindblom (1961), s 32).

⁷⁹⁷ Gustav Elgenstierna anger den 4 februari 1580 som vigseldatum (G Elgenstierna II (1926), s 224).

⁷⁹⁸ Modern var Katarina Hansdotter. Hon förde i vapnet "en sparre med en stjärna på vardera sidan och en stjärna mitt under" (G Elgenstierna II (1926), s 224).

⁷⁹⁹ A Lindblom (1961), s 6, 14.

⁸⁰⁰ M Pastoureau (1980), s 53.

⁸⁰¹ J Hübner (1744), s 250.

⁸⁰² O Neubecker (1982), s 86.

mycket ofta lagts i rött fält. Därtill, som professor Pirinen påpekat, var fältet i Åbo domkyrkas medeltida vapen rött.⁸⁰³

Storfurstekronan i storfurstendömet Finlands vapen (plansch XXV) härrör med en till visshet gränsande sannolikhet från Litauens vapen, som var det enda storfurstendömet inom den västliga kristenheten⁸⁰⁴ (fig 156). Den moskovitiska storfurstens, hedendomens och Asiens sabel betrampas av det segrande gotiska krönte lejonet med kristendomens och Västerlandets och rättvisans raka svärd i huggande i höger, bepansrade, ram.

"Storfurstendömet Finlandh"s vapen beskrivs i handskriften KB D 47, som tillkommit mellan 1576 och 1592⁸⁰⁵:

Ett förgylt leijen medh en crone på hufuudet, then högre framfoten bewäpnet medh ett swärd i rahmen, trampendes medh både baakfötterna opå enn Ryssesabell, ther omkring nije försölfrede roser vdi rött fiell, ofuan opå wapnet enn förgylt crone med en rödh furstenn hatt.⁸⁰⁶

Av den omständigheten att Willem Boy († 1592) var den som utfört Gustav Vasas gravmonument har man, utan annan grund, tidvis dragit slutsatsen att Boy även komponerat storfurstendömet Finlands vapen, vilket förstas är ohållbart.⁸⁰⁷ Det finns ingenting som belägger att Willem Boy skulpterat tumban utan förlagor, men däremot en hel del som talar emot det. Bland dessa omständigheter finns en förteckning i Palmskiöldska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek där kunglige sekreteraren Rasmus Ludvigsson till Willem Boys vägledning översänder: "Thesse efterskrefne Wapner och historier hafwer M. Wilhelmus K. M:tz tvenne Drottningars graffs ornat och pryldelse, som nu uti Andorpen [Antwerpen] är i wärket"⁸⁰⁸.

I tionde bandet till bröderna Joan & Willem Blaeus *Atlas Major*, utgiven i Amsterdam 1662, ges följande blasonering till storfurstendömet Finlands vapen:

Ce grand Duché porte dans son escu, semé de neuf roses, un lion rampant couronné, ayant dans sa patte droite une espée nuë, touchant avec la gauche la pomme d'une espée courbée à la Moscovite, sur la laquelle il marche.⁸⁰⁹

⁸⁰³ K Pirinen (1959), s 455.

⁸⁰⁴ K Pirinen (1959), s 455f; K Pipping & L Tengström (1984), s 126, fig 11 s 127, fig 16 s 129, s 131, 138. - Under sovjettiden gjordes i Litauen försök att hävda att Litauens vapen var inlånat från Ryssland (R Mažeika (1995), s 300). Trots att Finland inte var ett ockuperat land och en sovjetstat, som Litauen, gjorde professor Matti Klinge lika allvarligt menade, som misslyckade, försök i samma riktning, dvs att russifiera landskapet Karelen och storfurstendömet Finlands vapen (M Klinge (1981-08-02); (1981-08-27); (1981)). - För att tala med Peter Linehans ord: "... , past history was being pressed into the service of present politics" (P Linehan (1982), s 163).

⁸⁰⁵ I Schnell (1941), s 32.

⁸⁰⁶ D 47, Kungl biblioteket, Stockholm.

⁸⁰⁷ M Klinge (2/8 1981). - Jmf L Tengström (1983), s 59f.

⁸⁰⁸ Palmskiöldska samlingen 256 s 275, Uppsala universitetsbibliotek.

⁸⁰⁹ J & W Blaeu X (1662); L Tengström (1984), s 509, fig 44 s 516.

Påståenden om att Finland blev ett storfurstendöme först genom införlivandet med Ryssland⁸¹⁰ är lika okunniga och ohistoriska, som politiskt opportunistiska.

Johan III utnämnde 1590 sin då ettåriga son Johan (1589-1618), som han hade med Gunilla Bielke (1568-1597), till hertig av Finland och greve till Åland och till Bråborg i Östergötland. Detta framgår bl a av en detalj ur Johannes Bureus, *Runekänslenes lärospån* (1599) fig 157. I mittkartuschen ser vi högst uppe hertig Karls vapen, med Södermanlands, Närke och Värmlands vapen i den nedre halvan av skölden, i vilken Tre kronor satts i första fältet och Folkungavapnet, "Göta lejon", i det andra. Nedanom hertig Karls vapen syns till heraldiskt höger den nu 10-årige hertig Johans vapen med Norra Finlands, Södra Finlands och Ålands vapenbilder. Till heraldiskt vänster har prins Gustav Adolfs vapen placerats, med samma hertigdömen som i faderns vapen; Södermanland, Närke och Värmland. Hertig Johan av Finland och Åland har placerats på den heraldiskt mer betydelsefulla platsen till heraldiskt höger. Prinsarna, och kusinerna, Johan och Gustav Adolf, uppfostrades tillsammans. 1604 avsade hertig Johan vid riksdagen i Norrköping sina anspråk på den svenska tronen, till förmån för farbrodern Karl. Hertig Johan utlovades ett nytt hertigdöme med norra och östra Östergötland, Kinda och Ydre härad i Småland, Sunbo i Närke, Läckö län och Kåkindes härad i Västergötland och därtill hela Dal. Två år senare tillträdde han sitt hertigdöme. Hertig Johans, nu av Östergötland, nya vapen förekommer i Jacob Gottbergs stambok (plansch XXVI).⁸¹¹ 1609 utbyttes Dal och Läckö mot Stegeborgs län. Två år senare avsade sig hertig Johan av Östergötland vid riksdagen i Nyköping på nytt sina rättigheter till tronen och ständerna förnyade sin förklaring från riksdagen i Norrköping 1604 om att Gustav Adolf skulle vara tronföljare.⁸¹²

Den här formen av svenska furstevapen, med fem fält, hjärtsköld och mantelsnitt, förekommer första gången på mynt 1583 och Herman Nützels kopparstick från 1590-talet. Förre statsheraldikern C G U Scheffer betraktade denna vapentyp som en utveckling av de vapen som Gustav II Adolf:s far, Karl IX, låtit anbringa över porttornet till Nyköpings hus och i hans kammare på Gripsholms slott.⁸¹³

⁸¹⁰ "År 1809 skapade kejsar Alexander I storfurstendömet Finland av de områden han erövrat från Sveirge." (S-B Nyberg (1992), s 18). Den osjälvständige Nyberg har förstas inte detta ur egen fatatur, han har bara fullföljt sin förebilds Matti Klinges ovederhäftiga påståenden om att: "Först sedan Finland blev administrativt och inte endast heraldiskt ett storfurstendöme år 1809 togs dess lejonvapen, som illustrerade dess landskaps gemenskap, på nytt i bruk, och först i slutet av det förra seklet blev det känt i större utsträckning" [min översättning av: "Vasta kun Suomesta todella tuli hallinnollisesti eikä vain heraldisesti suuriruhtinaskunta vuonna 1809 sen maakuntia yhdistävästi kuvaava leijonavaakuna tuli uudestaan käyttöön, ja vasta viime vuosisadan lopulla se tuli laajasti tunnetuksi." (M. Klinge (1981-08-02)]. - Jmf not 1249 ovan.

⁸¹¹ KB Ig 7, s 22v.

⁸¹² Samtidigt utvidgades hertig Johans av Östergötlands hertigdöme med Vartofta, Gudhems, Frökinds och Vilske härad i Västergötland.

⁸¹³ C G U Scheffer (1950), s 38.

Vid Karl IX:s kröning 1607 mottog tronföljaren Gustav Adolf storfurstendömet Finland genom att fadern överlämnade honom en fana med storfurstendömet vapen⁸¹⁴, efter själva kröningen av kungen och drottningen:

Straxt derefter då Hans Maj:t hade satt sig på sin stol ofwan på Thronen, upbars af Anders Olofsson til Uddetorp Riksens Hufwud Baner, dernäst Stor-Förstendömet Finlands, sedan Södermannelands och sist Öster-Göthlands Baner, och ropades af en Härold: Högborne Förste och Herre, Herr Gustaf Adolph, Sweriges Rikes Arfförste, Hertig til Finland, Eders Förstel. Nåde komme up til at anamma Län af eder Herr Fader, min allernådigste Konung och Herre. Då han kom up, tog Hans Kongl. Maj:t först HufwudBaneret och hölt det i handen, då Hertig Gustaf Adolph gick fram och gaf Hans Kongl. Maj:t handen, fattandes om Staken på HufwudBaneret med sin Herr Fader: Tog altså Konungen Finlands Fanan, den Hertigen behölt uti den vänstra, och med den högra handen hölt om HufwudBaneret.⁸¹⁵

Gustav Adolf använde även som konung storfurstendömet vapen både i sitt kungasigill⁸¹⁶ och i andra heraldiska sammanhang. Ett exempel står att finna på versosidan till titelsidan i Petrus Petrejus' 1615 utgivna *Muschovitici Sciographia, med undertiteln Een wiss och egenteligh Beskriffning om Rydzland/ med thes många och stora furstendömers/ Provinciers/ Befestningars/ Städers/ Siögars och Elfvers Tilstånd/ Rum och Lägenhet: Såsom och the Muskowiterske Storfursters härkomst/ Regemente/ macht och myndigheet/ medh theras Gudztienst och Ceremonier/ Stadgar och åthäfwor/ både uthi Andeliga och Politiske saker* (fig 158). Första boken i Petrejus' verk är dedicerad "then Stormechtigste högborne Furste och Herre/ her Gustaf Adolph Swerikis/ Göthes och Wendes Arffurste och uthkorade Konung; Storfurste til Finland/ Hertig til Estland och Weszmanneland/ min allernådigste Konung och Herre."⁸¹⁷ Statsvapnets nedre hälft har genom ett inböjt mantelsnitt delats i tre fält av vilka det högra upptar storfurstendömet Finlands vapen, i det vänstra Estlands tre leoparder medan Västmanlands vapen finns i det mittersta. I hjärtskölden ses Vasavapnet; i första fältet återfinns Tre kronor, i andra fältet folkungavapnet.

Detta vapen är som synes av samma typ som de yngre hertigvapnen ovan. Och detta är ett kungavapen med lejon som sköldbärare. I de svenska pretensionsvapnen brukar i det fält där storfurstendömet Finlands vapen är placerat, Norges vapen förekomma i de svenska pretensionsvapnen, såom det till Erik

⁸¹⁴ J Hallenberg (1790), s 28; J Ahrenberg (1901), s 392.

⁸¹⁵ J Werwing II (1747), 176. - *Jmf* prof Matti Klinge: "Men från 1500-talet till början av 1800-talet hade vapnet [storfurstendömet Finlands vapen] en mycket perifer betydelse, och först under 1800-talets senare hälft blev den en symbol med central betydelse" [min översättning av: "Mutta 1500-luvulta 1800-luvun alkuun sillä [Suomen leijonavaakunalla] oli hyvin perifeerinen merkitys, ja vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla se nousi keskeiseksi symboliksi" (M Klinge (1981), s 244)]. - Det finns skäl att tro att en stor del av Werwings text bygger på Johannes Messenius' sons, Arnold Johan Messienius'(1608-1651) forskning. Johan Messenius "fick 1646 1/8 av Carl Carlsson Gyllenhielm Kaverö hemman i Börstils sn (Sth.) för att han skulle skriva Carl IX:s historia, å vilken donation k. bekräftelse erhöles 1647 30/4" (G Elgenstierna V (1930), s 266). Johan Messenius adlades 1647, fick sköldebrev 1648 och introducerades på Riddarhuset mellan numren 396 och 397. Han dömdes til döden för högförräderi den 20 december 1651 och halshöggs två dagar senare (G Elgenstierna V (1930), s 266).

⁸¹⁶ J Ahrenberg (1901), s 392.

⁸¹⁷ P Petrejus (1615), företal (opag)[*min kursivering*].

XIV:s kröning broderade statsvapnet⁸¹⁸ och i intarsiavapnet i Kungsgemakets dörr i Kalmar slott (fig 159).⁸¹⁹ Om detta senare vapen finns en tradition, förmedlad av Erik Jöransson [Tegel], att Erik XIV själv skulle ha arbetat med intarsian av riksvapnet.⁸²⁰

Lejon som sköldhållare förekommer redan i *Dyalogus Creaturarum moralizatus* (1483) men som Collijn visat har detta träsnitt kopierats direkt efter den i Gouda 1480 gjorda upplagan av samma bok. I den är lejonen sköldhållare åt det österrikiska vapnet, som då fördes av arvherren av Nederländerna, ärkehertig, sedermera kejsare Maximilian I.⁸²¹

På den harnesksadel i Livrustkammaren (inv nr 2929) som tillskrivs Gustav Vasa förekommer två lejon som sköldbärare för det svenska riksvapnet, men som Rudolf Cederström visat har ett ursprungligt bajerskt vapen med det pfalziska lejonet och Bajerns snedrutor planhamrats innan det svenska riksvapnet uppdrovs. Även folkungalejonet bär en hillebard i tassarna (misstolkning av det norska vapnet?) och Vasakärven har blivit ett T.⁸²²

Det är först ovannämnda intarsiavapen i Kungsgemakets dörr i Kalmar slott och i Erik XIV:s krona som i alla sina spiror får ett av två gyllene lejon hållet Vasavapen (fig 159)⁸²³.

Kallelsen till storfurstendömet Finlands ständers möte i januari och februari 1616 är dagteknad Narva den 13 januari 1616.⁸²⁴ "Sveriges Rijkets Råd och Landzständer i Storfurstendömet Finland af Ridderskapet och Adelen, Biskop och Presterskapet, Krigzbefähl, Borgerskap och meenige Almoge"⁸²⁵ sammankom i Helsingfors och tillkännagivanden och därav föranledda bevillningar meddelade ständerna "både på våre egne wägner så och fullmechtige af alle andre Landzständer i Finland" den 2 februari samma år.⁸²⁶

Vid den tornering som anordnades till Gustaf II Adolfs bröllop med Maria Eleonora av Brandenburg (1599-1655) 1620 hade konungens häst ett torneringsschabrak (plansch XXVII) som troligen utförts av Carl Plageman och Hindrich Eggers⁸²⁷. På schabrakets halskappas vänstra sida finner vi det konstfullt broderade storfurstendömet Finlands⁸²⁸ vapen krönt av en sluten

⁸¹⁸ Troligen broderad av Hubert Woldemarson. Livrustkammaren, inv nr 31450.

⁸¹⁹ M Olsson II A (1961), s 394, II B (1961) pl II:1 a, pl II:2 a & b.

⁸²⁰ "Hertigen war mächta konstrijk på kopparstijkning och inlagt arbete såsom panel och dörrar på Calmare slott inlagda med hans vapen utvijsa" (E Jöransson Tegel (1622); Chr Eichhorn (1880), s 230). Som Eichhorn påpekar vistades Erik Jöransson dessa år hos hertig Erik på Kalmar slott.

⁸²¹ R Cederström (1937), s 41f.

⁸²² R Cederström (1937), s 45.

⁸²³ R Cederström (1937), s 46.

⁸²⁴ *Svenska riksdagsakter* I:II:1:2 (1613-1616) (1932), s 521f.

⁸²⁵ *Svenska riksdagsakter* I:II:1:2 (1613-1616) (1932), s 533f.

⁸²⁶ *Svenska riksdagsakter* I:II:1:2 (1613-1616) (1932), s 538.

⁸²⁷ Tdigare har schabraket attribuerats pärlstickaren Isaac Fogeth (*Katalog över Gustav II Adolfs utställningen i Nordiska museets hall* (1932), kat nr 61 s 34).

⁸²⁸ K E Steneberg (1940-1942), nr 16 s 149 kallar dessvärre storfurstendömet Finlands vapen för "Storfinlands", vilket Lena Rangström tyvärr upprepar, med stavningen "Stor-Finland" i sin katalogtext (L Rangström (1992), nr 136 s 147). - Som känt var "Storfinland", en mycket senare föreställning om en helt annan historia. - *Se även* Ch von Warnstedt (1980),

kungakrona. På den högra sidan finns Upplands vapen, också det krönt av en slutna kungakrona. På länder till hästschabrat finner vi till heraldiskt höger trekronorsvapnet och till heraldiskt vänster Folkungavapnet, båda krönte med kungakronor. På hästens bröst finns Vasavapnet.⁸²⁹ "Kyritzhästen" bar samma tornerschabrat " i den ståtliga utfärdsprocessionen den 16 juli 1633 i Wolgast⁸³⁰. Att Gustav II Adolf i sorgprocessionen i Wolgast genom utsmyckningen av hästschabrat även är storfurste av Finland är ingen tillfällighet, utan sedan Per Brahe dy anlant till Wolgast den 10 februari 1633 började man i riksrådet "genast diskutera hur konungens lik skulle hemföras, allt under livlig korrespondens både med änkedrottningen och rikskanslern i denna fråga"⁸³¹. Tornerschabrat skickades till Tyskland enkom för processionen i Wolgast. Bland de illustra gästerna märktes kurfurstarna av Brandenburg och Sachsen med familjer, hertigarna av Braunschweig, Pommern och Mecklenburg, biskopen av Bremen, m fl.⁸³² Det är alltså avsikten att gästerna skall bibringas uppfattningen om den döde kungen inte bara som Svea, Göta och Wendes konung, utan även som storfurste av Finland, vilket han också hela tiden varit.

Samma hästschabrat kommer till användning även i själva begravningståget i Stockholm den 22 juni 1634⁸³³. Inte heller nu lämnas något åt

s 51. - Även på ett stort antal praktmynt tas Magnus Princeps Finlandiae med bland kungens titlar under Gustav II Adolfs tid, trots det begränsade utrymmet på mynten (B E Hildebrand I (1874), nr 19, 20, 22, 22 a, 22 b, 22 c, 23, 47, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 83, 94, 95, 101, 156, 157, 161, 163, 165, 165 a, 168, 170, 174, 175, 317).

⁸²⁹ Carl Plageman och Hindrich Eggertz (?), Tornerschabrat, till Gustaf II Adolfs häst vid bröllopstörningen 1620; svart sammet med broderier i läggsöm och relief. Livrustkammaren, Stockholm (Inv nr 3053); R Cederström & G Malmberg (1930), nr 57 s 27f, pl 14; K E Steneberg (1940-1942), nr 16 s 149; R Cederström (1944), s 44; L Rangström (1992), nr 136 s 147.

⁸³⁰ *Katalog över Gustav II Adolfs utställningen i Nordiska museets hall* (1932), kat nr 61 s 34, fig 18. Även i denna katalog kallas storfurstendömet Finlands vapen för "Stor-Finlands vapen"; R Cederström (1944), s 44; L Rangström (1992) nr 136 s 147.

⁸³¹ R Cederström (1944), s 44. - "Rörande processionsordningen och ceremonielen hänvisar rikskanslern rådet till boken om Fredri II:s begravning" (R Cederström (1944), not 36 s 310).

⁸³² R Cederström (1944), s 42.

⁸³³ L Rangström (1992) nr 136 s 147. - Även på ett stort antal minnespenningar tas Magnus Princeps Finlandiae med bland Gustav II Adolfs titlar (B E Hildebrand I (1874), nr 176, 178, 179, 191, 192, 193, 194, 197, 197 a, 199, 200, 200 a, 200 b, 221, 222, 223, 292, 292 a, 303, 304 & 312; på Hildebrand nr 304 nämns drottning Maria Eleonora även som storfurstinna till Finland). - Jmf Matti Klinge: "Finlands krona - i konkret mening - hade inte ingen speciell plats i vår nationella identitets symbolhistoria. Den hade kunnat ha en sådan om storfurstens av Finlands ställning och rang hade tillkommit någon annan än kejsaren själv, t ex såsom titeln prinsen av Wales tillkommer Stor-Britanniens eller prinsen av Asturien Spaniens tronarvinge. Vår siste konung Gustav IV Adolf hade visat vägen för en sådan möjlighet genom att han 1802 utnämnde sin andre son, Carl Gustav, till storfurste av Finland; men den unge prinsen levde bara till tre års ålder". *I början av 1600-talet hade även den store Gustav Adolf som kronprins varit storfurste av Finland, men däremellan hade man just inte kommit ihåg denna titel.* [Min översättning av: "Suomen kruunulla - konkreettisesti mielessä - ei ole erityistä sijaa valtiollisen identiteettimme symbolien historiassa. Sillä olisi voinut olla sellainen, jos Suomen suuriruhtinaan asema ja arvo olisi voinut kuulua jollekin muulle kuin keisarille itselleen, esimerkiksi siten kuin Walesin prinssin arvo kuuluu Iso-Britannian tai Asturiasin prinssin arvo Espanjan kruununperilleselle. Viimeinen kuninkaamme Kustaa IV Adolf oli viitoittanut tämäntapaiselle mahdollisuudelle tietä nimittäessään v. 1802 syntyneen toisen poikansa

slumpen. Kungen stod lik i Nyköpings slott i över 10 månader. "Den 14 juni kunde bestämmelserna för tåget till Stockholm och begravningen utfärdas. Redan i mars hade begravningsdagen fastställts till den 22 juni, och ständerna skulle till den 6 juni samlas i Nyköping. Ceremonielet genomgicks och godkändes, biskoparna, som skulle hålla i de olika predikningarna underrättades, och de olika funktionärerna i procession och begravningsakt utsågos.⁸³⁴ Även inom landet ansågs det alltså av vikt att hjältekonungens titel storfurste av Finland fick största möjliga spridning.⁸³⁵

Den 13 juni 1678 framförde Johannes Paulinus⁸³⁶ (1655-1732) i Gustavianum i Uppsala vid en akademisk fest ett poem "*Magnus principatus Finlandia, epico carmine depicta*" på 372 versrader grekisk hexameter, i vilket han lovsjunger storfurstendömet Finland.⁸³⁷

1714 utgav Sven Leijonmarck⁸³⁸ (1649-1728) anonymt pamfletten "*Alla Fyra Ständernas uti Finland Tahl till Riddare- Prest- och Borgareståndet, som bo och vistas uti Stockholm*"⁸³⁹, där han understryker att det gällde att rädda både "oss och eder" från den ryska björnens klor.⁸⁴⁰

Vid Finska församlingens i Stockholm kyrkoråds sammanträde den 5 juli 1733 "upplästes ånyo Råd och Handelsmannens i Gamla Carleby Hr Jacob Röring til Kyrkorådet den 27 passate ingifne Memorial [daterat den 6 Juni]":

Såsom jag vid min sista härvarelse lämnade af kärlek till denna vår Nations Kyrka Kongl Cammarcollegii Sub N,o 7 stor 2296 d 11 och 1/6 smt med de villkor att Kyrkorådet skulle bedrifva saken derhän att penningarne utur Ständernas Contoir måtte erhållas då jag till denna nu i staden anlagda Finska Kyrka skulle deraf hälften gifva, ... Och ej mindre berörde Herrars vigilance och sorgfällighet för denna nu i många år så till sägandes kyrkolösa församling, vilket när man betänker ej utan grämselse till denna Nations vanheder, i så lång tid varat och av förståndiga män, som äro födde i *Storfurstendömet Finland* hjärteligen må beklagat, men däremot var och en med hjärtans glädje och hugnad nu ser att näst Guds nådiga skickelse och överhetens bifall genom H:rar kyrkorådets oförtrutna samt mycket besvärliga och mogna föranstaltningar våra landsmän hava att fagna sig åt att när *vi från*

Carl Gustafin Suomen suuriruhtinaaksi, mutta nuori prinssi eli vain kolmivuotiaaksi. 1600-luvun alussa oli myös suuri Kustaa Adolf kruununprinssinä ollut Suomen suuriruhtinas, mutta välillä ei tätä arvoa juuri ollut muistettu (M Klinge (1981), s 239f [min kursivering]).

⁸³⁴ R Cederström (1944), s 45.

⁸³⁵ Jmf prof Matti Klinge: "Men från 1500-talet till början av 1800-talet hade vapnet [storfurstendömet Finlands vapen] en mycket perifer betydelse, och först under 1800-talets senare hälft blev den en symbol med central betydelse" [min översättning av: "Mutta 1500-luvulta 1800-luvun alkuun sillä [Suomen leijonavaakunalla] oli hyvin perifeerinen merkitys, ja vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla se nousi keskeiseksi symboliksi" (M Klinge (1981), s 244)].

⁸³⁶ Son till kyrkoherden i Mouhijärvi Paulus Simonis Raumannus. Adlades 1690 med namnet Lillienstedt, erhöll 1713 friherrelik värdighet (utan att ta introduktion) och utnämndes 1719 till riksråd och upphöjdes i grevlig rang.

⁸³⁷ K Tarkiainen (1990), s 120.

⁸³⁸ Till adlandet 1696 använde han namnet Åkermarck (fadern, som var kyrkoherde i Uskela, i Egentliga Finland, kallade sig Agricola). - Leijonmarck kallades av kyrkoherde Nicolaus Jacobi Anberg till ledamot av kyrkorådet. - Vid ett kyrkorådssammanträde 1691 avgick han tillsammans med Lars Skragge (adlad Skraggensköld) (R Murray (1954), s 89).

⁸³⁹ K Tarkiainen (1990), s 128.

⁸⁴⁰ K Tarkiainen (1990), s 128. - Om Leijonmarcks skrift *se vidare* del I, kapitlet "Ryskt tyranni".

Storfurstendömet hitkomma, vi då kommer att hava en kyrka, där vi uti vårt modersmål kunna få höra Guds heliga ord..... Emot den gåva som jag således av ett gladt hjärta lämnat till denna kyrka vilket Hr pastor i förleden söndag behagat av predikstolen offentligen antyda den så närvarande församlingen vill jag hava för min och mina medborgare och Hr pastor hemställt om icke en bänk kunde lämnas vid de tider om sommaren då vi äro här däruti Gamle Karleby borgerskap kunde hava rum att man ej av fruktan må bli stående på gången. Ty tills dato har man nödgas vid vårt här vistande gå i de svenska kyrkor. Och som jag önskar att häruti vinna vederbörandes samtycke beder jag ock om icke samma bänkdörr kunde få tecknas med Gamla Karleby Stadsvapen; och som man lätteligen kan förmoda att penningar nu för kyrkan äro oundgängliga till skuldens avbördande som intresse fräter dock vill jag för allt hava mig förbehållit att mitt ändamål, då kyrkovärden Hr Hans Degerman mig om denna gåva proponerade att den skulle till något egentligen bli använd som vore mig och de mina av Finska Nation, födde i Finland vistande anhöriga en ihågkommelse för eftervärlden och en uppmuntring för flera att efter råd och ämne något meddela till detta Herrans hus prydnad, ...

Att kyrkoråden under sista riksdag [1731] varit av den berömliga omhugsamheten och informerat samtliga ifrån *Storfurstendömet* då härvarande Herrdagsmän om den pretention å den fordna Finska Nations kyrka som medelst konung Karl IX:s disposition utan någon vederläggning blivit Nation ifråntagen och till den här i staden varande Tyska Nation inrymd, och saken då så vida bragd att den, vill Gud, vid nästinstundande riksdag [1734] bör erkännas hållst som sådana ansökningars och affärers tillgång bringade ej utan besvär och kostnad avlöpa.⁸⁴¹

Kyrkorådet beslöt villfara "rådmannen""uti dess begäran angående bänkrummet".⁸⁴²

Den 9 maj 1734 "accorderade" kyrkorådet med målaren m:r Christman bl a om "Gamla Carleby vapen på en mans och en kvinnofolksbänk på stora gången"⁸⁴³.

Dessförinnan, den 25 april 1734, hade

målaren Christman, som uppå Hr borgmästaren Adelcrantz föreställning kommer att måla den understa läktaren, och uppviste Hr borgmästarens räkning till bemälda målning, var vid kyrkorådet med honom betingat till 400 D Cpm uti arbetslön, som Hr borgmästaren själv sig yttrat, att målaren det vid benämnda arbete förtjänar, hålst som målningen kommer med äkta guld i ornamenterna, kronorna över vapnerna, och alla fälten i vapnerna, som hava guldfält kommer allt med äkta guld att göras.⁸⁴⁴

Detta var inte någon glansperiod för heraldiken i Sverige, och det finns en hel del heraldiska felaktigheter och brister i den serie landskapsvapen som pryder skranket.

I mitten (fig 160) syns storfurstendömet Finlands vapen⁸⁴⁵ och detta flankeras på hela läktarbarriärens längd av åtta finländska landskapsvapen. Närmast

⁸⁴¹ Avskrifter av Finska församlingens i Stockholm kyrkorådsprotokoll 1725-1737 (K III c: 2), s 69-72; Finska församlingens arkiv, Stockholm [*mina kursiveringar*].

⁸⁴² Avskrifter av Finska församlingens i Stockholm kyrkorådsprotokoll 1725-1737 (K III c: 2), s 72; Finska församlingens arkiv, Stockholm.

⁸⁴³ Avskrifter av Finska församlingens i Stockholm kyrkorådsprotokoll 1725-1737 (K III c: 2), s 134-135; Finska församlingens arkiv, Stockholm.

⁸⁴⁴ Avskrifter av Finska församlingens i Stockholm kyrkorådsprotokoll 1725-1737 (K III c: 2), s 129f; Finska församlingens arkiv, Stockholm.

⁸⁴⁵ L Tengström [1987c], s 8-9.

storfurstendömets vapen har till heraldiskt höger placerats, i söder, Egentliga Finlands vapen⁸⁴⁶ och till heraldiskt vänster Karelens⁸⁴⁷. Efter Söderfinne vapen följer Satakunda vapen⁸⁴⁸ till heraldiskt höger och Savolax⁸⁴⁹ till heraldiskt vänster. Följande vapenpar är Nyland⁸⁵⁰ och Österbotten⁸⁵¹, och längst ut mot var sin yttervägg står Tavastland⁸⁵² och Åland⁸⁵³. Lappland saknas men Åland räknas här till storfurstendömet Finland. Storfurstendömet Finlands vapen kröns av storfurstlig krona, medan alla landskapsvapen har fått hertigdömens kronor, vilket för Savolax', Nylands, Österbottens och Ålands del är felaktigt eftersom dessa är grevskap.

Målaren Christmans vapenmålningar, från 1734, följer tyvärr den tidigare kyrkorådsledamoten i församlingen⁸⁵⁴, Elias Brenners (1647-1717) förlagor, som denne 1712 tecknat för Dahlbergs *Svecia antiqua et hodierna* och dessa har flera heraldiska svagheter.⁸⁵⁵

⁸⁴⁶ L Tengström [1988a], s 8. - I sköldemärket har målaren Christman felaktigt överlagt bygelhjälmerna med lansarna.

⁸⁴⁷ L Tengström [1988e], s 5. - I det Karelens vapen som finns målat här är båda armarna bepansrade och båda händerna bara. Båda är beväpnade med sablar. Även om centrala delar av Karelens vapen här har fått felaktiga element i sig, torde det trots detta i början av 1700-talet inte ha förblivit obekant för någon vilka kontrahenterna i den avbildade striden var.

⁸⁴⁸ L Tengström [1988b], s 8. - I denna version svingar björnen felaktigt en sabel i stället för ett rakt svärd.

⁸⁴⁹ L Tengström [1989a], s 6-7.

⁸⁵⁰ L Tengström [1988c], s 10-11.

⁸⁵¹ L Tengström [1989b], s 6-7.

⁸⁵² L Tengström [1988d], s 6-7. - Stjärnorna ovanför lodjuret i Tavastlands vapen är felaktigt sjuuddiga, de borde vara sexuddiga. De heraldiska rosornas antal är felaktigt tre, i stället för fyra, som deras antal borde vara.

⁸⁵³ L Tengström [1989c], s 4.

⁸⁵⁴ Brenner blev 1683 av kyrkoherde Nicolaus Jacobi Anberg kallad till medlem av kyrkorådet. Kyrkoherden karakteriserar Brenner i kallelsebrevet som "en redelig och uppriktig patriot" "med en besynnerlig affektion för församlingen". Kyrkoherden uppger orsaken till församlingens prekära belägenhet som "brist och mangel på goda föreståndare" (R Murray (1954), s 81f). Brenner skriver 1693 till överståthållaren om församlingens dåliga ekonomi var "ett ting" han "ej haft eller någonsin vill hafva att göra" (R Murray (1954), s 89). Domprosten Murray konstaterar att "det var därför utan tvivel en stor förlust för Finska församlingen att han på grund av de där rådande förhållanden ej ansåg sig kunna stå kvar som medlem i dess kyrkoråd" (R Murray (1954), s 82). Brenner var alltså ledamot av kyrkorådet i tio år (R Murray (1954), s 37) och en "i kulturella kretsar inflytelserik man" (R Murray (1954), s 82).

⁸⁵⁵ Brenner tillsattes som ledare för kopparsticksarbetena den 14 februari 1708. (E Vennberg (1924), s 119). Att Brenner själv tecknat förlagan till storfurstendömet Finlands vapen framgår av gravyrens "El Brenner pinxit", medan Johannes van den Aveelen gjort gravyren 1712 (E Dahlbergh (1667-1715), III:119). van den Aveelen har även utfört "Insigne Ducatus Finlandiae Septentrionalis" (1715) (Ibid, III:121), "Insigne Ducatus Careliae" (1714) (Ibid, III:122), "Insignie Comitatus Savolaxiae (1714) (Ibid, III: 126). Johannes van den Aveelen gjorde inalles 144 av Svecians gravyrer under åren 1698-1715 (E Vennberg (1924), s 119). Dahlberg själv intresserade sig huvudsakligen för att kronorna på landskapen blir riktiga (E Vennberg (1924), s 107). - Hans Hildebrand kallar landskapsvapnen i *Svecia antiqua et hodierna* "ur heraldisk synpunkt från början till slut förkastliga" (H Hildebrand och Ivar Schnell talar om: "... Erik Dahlbergs kopparstickna vapen i *Svecia antiqua*, vilka ha mycket litet med heraldik att göra" (I Schnell (1939), s 43)

Det viktiga med landskapsvapenserien i Finska kyrkan är däremot inte de heraldiska tillkortakommandena, utan att den är det första monumentala uttrycket för att finländarna själva började uppfatta sig som en "nation", vilket också klart framgår av nedan citerade stycken.⁸⁵⁶

Vid riksdagen 1734:

framlade också de finska ständerna i en skrivelse till konungen" " att Kungl. Maj:t i nåder måtte förklara Finska kyrkan för "ett Guds hus för hela nationen" och sedan utse "någon hög herre till att föra överstyrelsen i församlingen."⁸⁵⁷

Vid kyrkorådets sammanträde den 7 mars 1735 berättade

Hans Excellence Riksrådet Grefve [Ernst Johan] Creutz" (1675-1742)"Kyrkorådet huruledes han *af Riksens Ständers Fullmäktige ifrån Storfurstendömet Finland* blifvit anmoden att taga sig Directionen öfver denna Kyrka, hvilket H:s Excellence anmält hos Hans Maj:t och erhållit dess nådigste bifall, försäkrandes H:s Excellence sig icke skola underlåta, att på allt sätt bevaka Kyrkans angelägenhet och Nationens Honeur i detta mål.⁸⁵⁸

Genom greve Creutz ingripande förklarade Kungl Maj:t den 11 augusti 1736 på de "finska riksdagsmännens ansökning" och "nationens åstundan" att kyrkan skulle vara "en nationell kyrka för Kunglig Majestäts trogna undersåtar i Storfurstendömet Finland".⁸⁵⁹

Samma år vände sig de finska riksdagsmännen av alla fyra stånden till konungen med en ansökan att också "prästval till Stockholms finska församling skulle förrättas av de fyra riksständernas [finska] representanter"⁸⁶⁰. I Kungl Maj:ts resolution av den 16 juni 1741 tillmötesgicks denna begäran. "Finska kyrkan var därmed förvandlad till slutet av den svenska tiden till en

⁸⁵⁶ Det var församlingens nu pensionerade kyrkoherde, dubbele prosten Urpo Kokkonen, som först fäste min uppmärksamhet vid landskapsvapenserien och dess betydelse. Prosten Kokkonen har också ständigt uppmuntrat mig i min heraldiska forskning, vilket med stor tacksamhet noteras. Samtidigt har han under åren hållit mig engagerad i stora uppgifter i församlingen, såsom kyrkans genomgripande restaurering, och därmed (oavsiktligt) bidragit till detta arbetes ansevärda försening.

Jmf Matti Klinge: "Vasta kun Suomesta todella tuli hallinnollisesti eikä vain heraldisesti suuriruhtinaskunta vuonna 1809 sen maakuntia yhdistävästi kuvaava leijonavaakuna tuli uudestaan käyttöön, ja vasta viime vuosisadan lopulla se tuli laajasti tunnetuksi." (M. Klinge, *Helsingin Sanomat* 1981-08-02); "Tällainen vaakuna on Suomen leijonavaakuna. Sen historia liittyy muiden kansallisten symboliemme historiaan varsin selvästi. Se on niistä ylivoimaisesti vanhin ja siinä mielessä arvokkain. Mutta 1500-luvulta 1800-luvun alkuun sillä oli hyvin perifeerinen merkitys ja vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla se nousi keskeiseksi symboliksi." (M Klinge (1981, s 244). - Jmf även Stig-Björn Nyberg: "[Marta] Hirns upptäckt är intressant och den stöder tydligt senare framlagda teser, bl a prof Matti Klinges, att begreppet Finland i modern mening inte existerade före 1809 och att det sålunda inte före föreningen med Ryssland fanns ett finskt fosterland. Fram till 1809 var Finland blott en del (östra rikshalvan) av konungariket Sverige" (S-B Nyberg (1994:1), s 8.

⁸⁵⁷ R Murray (1954), s 130.

⁸⁵⁸ Avskrifter av Finska församlingens i Stockholm kyrkorådsprotokoll 1725-1737 (K III c: 2), s 145 [min kursivering]; Finska församlingens arkiv, Stockholm.

⁸⁵⁹ R Murray (1954), s 135; J Rekola (1975), s 45; K Tarkiainen (1990), s 272.

⁸⁶⁰ K Tarkiainen (1990), s 273.

representationskyrka i huvudstaden för de östanhavs liggande finska landskapen⁸⁶¹

Finska nationen vid Uppsala universitet, vilken tillkommit 1673, "vaknade till nytt liv i början av 1780-talet".⁸⁶² På 1780-talet förnyades nationens stadgar och den fick en ny matrikel, vilken illustrerades av licentiaten Y G Pipping. Matrikelns titelblad upptar upptill ett storfurstendömevapen och under detta sju landskapsvapen i mindre format: Egentliga Finland, Satakunda, Karelen, Nyland, Österbotten, Savolax och Tavastland.⁸⁶³

När storfurstendömet Finland 1809 gått Sverige förlorat fick segrarmakten Ryssland bråttom med insignierna:

Syksyllä, 26.10.1809, Suomen suuriruhtinaskunnalle vahvistettiin vaakuna. Tarve vaakunan vahvistukseen tuli siitä, että annettaessa diplomeja niihin yleensä pantiin kaikki valtakunnan vaakunat ja oli havaittu, että Suomen vaakuna puuttui. 25.10 oikeusministeri ruhtinas Lopuhin lähetti sitten valtiosihteeri Speranskille Erik Dahlbergin kirjasta "Vanha ja uusi Ruotsi" (*Svecia antiqua et hodierna*) otetun vaakunan, jota oli käytetty "Suomen suuriruhtinaskunnassa Ruotsin hallituksen aikana", kuten ministeri sanoi, jotta Speranski vahvistuttaisi sen sitten keisarilla. 29.10 [1809] Speranski ilmoitti keisarin vahvistaneen Suomen suuriruhtinaskunnan vaakunan.⁸⁶⁴

Några av de heraldiska brister, vilka Elias Brenners 1712 för *Svecia antiqua et hodierna* tecknade vapen är behäftade med torde ha passat den ryske statssekreteraren Speranski som hand i handske - om han nu skulle ha varit heraldiskt kunnig, vilket undandrar sig mitt bedömande. Men prof Jussilas citat ovan ger dock inte vid handen sådana kunskaper hos Speranski. En av de mest signifikanta bristerna är att lejonets högra ram (för i Brenners version är det en lejonram) inte har något pansar.⁸⁶⁵ Sabeln i Brenners vapenversion är även, som Paavo Talvio påpekat, en strelitssabel.⁸⁶⁶ I förordningen om Finlands vapen 1857 blasoners vapnet som:

I ett rött med silverrosor bestrött fält, *krönt gyllene lejon*, hållande i högra tassen ett rakt svärd och i den vänstra ett krumt svärd, *på vilket det stöder sig* med den högra bakfoten.⁸⁶⁷

Tuukka Talvio har påvisat den ryska irritationen över det ursprungliga vapnet för storfurstendömet från Gustav Vasas tumba. När man använt tumbans sköldemärke, där lejonet trampar på en ryssesabel, till pärmen för Storfurstendömet Finlands statskalender, bytte ryssarna ut det följande år till den tidigare ryske statsheraldikern Bernhard [Boris] von Koehnes (1817-1886) variant där lejonet i vänstra ramen håller i ett krumt svärd och med vänstra foten stöder sig på det.⁸⁶⁸

⁸⁶¹ K Tarkiainen (1990), s 273.

⁸⁶² K Tarkiainen (1990), s 291.

⁸⁶³ X 194, Uppsala universitetsbibliotek; K Tarkiainen fig s 290.

⁸⁶⁴ O Jussila (1987), not 8, s 179f. - Beträffande Storfurstendömet Finlands vapens mångskiftande öden under 1800-talet se T Talvio (1988).

⁸⁶⁵ A W Rancken & K Pirinen (1949), s 41; P Talvio (1971), s 9.

⁸⁶⁶ P Talvio (1971), s 16.

⁸⁶⁷ T Talvio (1988), s 66f.

⁸⁶⁸ T Talvio (1988), s 66f, 72 [min kursivering]. - Professor Matti Klinges "nytolkning" av

NARVA

I staden Narvas sigill från åren 1386-1442 (fig 161) framställs en krönt fisk som simmar åt vänster⁸⁶⁹. Under perioden 1443-1549 upptar stadens sigill en krönt fisk som simmar åt höger (fig 162)⁸⁷⁰. Under åren 1526-1530 förekommer dessutom ett sigill med ett ordenskors i vars två övre vinklar två rosor uppträder.⁸⁷¹

Ovanför huvudporten till staden uppsattes år 1546 en sten med två vapensköldar (fig 163); heraldiskt till höger stod det av tyska ordens komtur över Schönsee och fogde över Leipe, Gottfried von Rodenberg [Zyse von Rautenberg; Cyse von Rutenberg]⁸⁷², vidare det 1426 åt staden givna vapen, som hundra år senare och några år framöver användes i stadens sigill.⁸⁷³ Till vänster finns en vapensköld med den åt höger simmande krönte fisken, som alltså vid denna tid utgjorde stadens sigill. Stenen togs ner 1745 och skattade åt förgängelsen.⁸⁷⁴

Ett odaterat kopparstick i Uppsala universitetsbibliotek visar Narva och Ivangorod (fig 164).⁸⁷⁵

År 1553 lyckades ett av de tre skepp, som under befäl av Sir Hugh Willoughby den 10 maj avseglat från Ratcliffe, England⁸⁷⁶, nå Vita havet och hamnade "oavsiktligt inom Ivan IV:s välde"⁸⁷⁷. Det skepp som inte förläste på den norska kusten, "Edward Bonaventura", kommenderades av Richard Chancellor.⁸⁷⁸ Från den stunden är den svenska baltikumpolitiken helt

storfurstendömet Finlands vapen (och Karelen) bör nog ses som ett av de senare tillmötesgåendena mot förmodade ryska (då sovjetiska) antipatier mot storfurstendömet vapens budskap, det som professor Kauko Pirinen beskrivit som att "tekijällä oma lojaalisuusteesi" (K Pirinen (1982), s 274). Redaktör Gustaf Widén, såg sig nyligen föranlåten att utnämna Klinge till "den finländska historien officielle uttolkare" (*Hufvudstadsbladet* 1995-03-08). - *Se även* not 103 ovan.

⁸⁶⁹ *Est- und Livländische Brieflade IV* (1887), s 86, pl 19 fig 11; A Süvalep (1936), s 268 fig 79; L Tengström (1983), s 107 fig 26, s 108.

⁸⁷⁰ *Est- und Livländische Brieflade IV* (1887), s 87 pl 19 fig 13; A Süvalep (1936), s 269 fig 80; L Tengström (1983), s 107 fig 27, s 108.

⁸⁷¹ *Est- und Livländische Brieflade IV* (1887), s 86 pl 19 fig 12; L Tengström (1983), s 108 fig 28.

⁸⁷² J Voigt (1843), s 53, 69; Zyse von Rautenberg fungerade som ordens "Landmeister" i Livland 1428-1437 (C Schütz (1592), s 2r).- H J Hansen kallar honom "Tyska ordens Hausmeister" (H J Hansen (1858), s 21).

⁸⁷³ H J Hansen (1858), s 21; *Est- und Livländische Brieflade IV* (1887), s 86; A V Petrov (1901), s 118; A Süvalep (1936), s 237; L Tengström (1983), s 108.

⁸⁷⁴ H J Hansen (1858), s 17; L Tengström (1983), s 108.

⁸⁷⁵ Kart- och planschavdelingen, Uppsala universitetsbibliotek; L Tengström (1983), s 108, s 109 fig 29.

⁸⁷⁶ A E Nordenskiöld (1880), s 58.

⁸⁷⁷ "... unwittingly landed in the domains of Ivan IV, the tsar of Muscovy" *Rude & Barbarous Kingdom* (1968), s x. - William Camden (1551-1623) skriver att man var ute efter att finna en nordostpassage till Kina (W Camden (1706), s 408).

⁸⁷⁸ Dessa mäns, och deras efterföljares, bedrifter besjungs av den engelske poeten William Warner (c 1558-1609) i elfte sången av hans versepos *Albion's England*, som utkom första gången 1586 och därefter i flera utvidgade upplagor. - *Se även* A E Nordenskiöld (1880), s 57.

integrerad med landets ishavspolitik.⁸⁷⁹ Den engelska flottan som mötte den spanska Armadan var nästan helt utrustad med tackel och tåg som haft sitt ursprung i Ryssland.⁸⁸⁰

Gustav Vasa skriver den 18 augusti 1556, till Kristiern III och påminner denne om de faror vitahavsseglationen utgör för "menige christenhethen" och att denna går över den danske kungens "strömer" "hee" "Nårige egenom och förbij".⁸⁸¹

Kort därefter tar Gustav Vasa genom sina sändebud, doktor Arnold Rosenberger och M. Martin Helsing, upp frågan med drottning Maria I av England⁸⁸². I Rosenbergers och Helsing's instruktion, given på Gripsholm den 9 september 1556, påpekas att handeln på Ryssland över Ishavet omfattar "allehande varer, som doch her till dagz haffve varidt utaff menige christne ständer förbundne ath före ther in i landet"...."then gemene christenhet till en oförvinnerligh skade och förderff".⁸⁸³

Efter Gustav Vasas ryska krig 1555-1557 vidtog kung Gösta åtgärder för att göra Viborg till ett centrum för den ryska handeln. Hertig Johan av Finland förde både en självständig, och självsvåldig, politik i den livländska frågan. Enligt Artur Attman tog Johan "för egen räkning kontakt med olika kretsar i Ordensstaten, och det var efter hans förhandlingar som Ordensstaten och

⁸⁷⁹ Se nedan kapitlet "Lapplands vapen".

⁸⁸⁰ K H Ruffmann (1952), s 25f.

⁸⁸¹ *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 466-471: "Vjrdere vele vij E. K:tt vänligen, broderligen och nåboerlighen icke förholle, att Kong:e Ma:tt til Pålandh oss utaff een godh, tilbenägen, vänlig och broderlig meningh förtrolighen tilkänne giffvidt haffver, hure the ängelske een ny ovanlig seglation (um hvilkedt utan tvil E. K:t och så allerede kunnigt gjort ähr) in till Muschoven upsöcktt och nu then arnenn gången brukedt haffve, och schole the löpe eller segle alle E. K:tz strömer vidt heele E. K:tz rijke Nårige egenom och förbij etc."och förthenskuldh bedie vi vänlighen, att E. K:t sitt eget rijke till nytte och frome och till att förhindre förmodende och efftherkommendhe faarlig-hether och skade ville för:ne ängelske E. K:tz strömer (som E. K:t medt foog och rätt väl göre kan) under Nårige tilsluthe och förhindre lathe, och them then ovanlige curss, såsom E. K:t väll varder medel och väger ther till vettendes icke tilstädie eller förgynne. Sådant kommer E. K:tt siälff (som sagt ähr) til gode, menige christenhethen till gagn och oss till tacknämellig, broderligh och svågerligh behageligheett, thet och E. K:tt fast berömligt och hoss alle christne ständer (utan tvill) loffligitt bliffve vil etc.(*Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 470-471).

⁸⁸² 1516-1558; drottning av England: 1553-1558.

⁸⁸³ "..., så ähr Hans M:tt doch för visse sanningh tilkenne giffvit, thet E. N. H:tz undersåter skole udi thesse förlidne år haffve begynt ett nytt seglatz att bruke uth medh then Noriges siden in i Rydzlandh, och ther medh före ther in allehande varer, som doch her till dagz haffve varidt utaff menige christne ständer förbundne ath för: ther in i landet, opå thet att för:te rydzer icke skulle kunna bliffve ther egenom förstärchte och upvechte till ath göre alle umbliggende herrer, furster, landh och städer skade och förderff, utöffver hvilcket [the, som] för:ne rydz[er] begränsede ähre, sigh nu fast mykit beclage, och hvar sådant seglatz aff för:ne E. N. undersåter) såsom alment ther um nu rycthes) företaget ähr, dhå kan Hans Kong:e M:tt icke annedt ther um tenckie, än att thet skall mere vare utaff then orsak skett, att för:te E. N. undersåter icke haffve vetedt the landz lägenheter, som medt Rydzlandh begränsede ähre, än att för:ne rydzer skulle bliffve udi så måtte förstärchte till att härje, fördärfve, ödeleggie och seden intage the fursters och herrers landh och städer, som kringh um Östersiön boendes och medh för:ne rydzer begränsede ähre, then gemene christenhet till en oförvinnerligh skade och förderff (*Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 514f).

staden Reval [Tallinn] trädde i förbindelse med den svenska regeringen.⁸⁸⁴ När Erik XIV 1561 tog Tallinn under det svenska rikets beskydd lade han grunden till det svenska Östersjöväldet.⁸⁸⁵ Även under förhandlingarna om äktenskap mellan drottning Elisabeth av England och hertig Erik användes Rysslandshandeln i allmänhet och Narvahandeln i synnerhet av de svenska förhandlarna som lockbete.⁸⁸⁶

Det ryska anfallet på den livländska ordensstaten årsskiftet 1557-1558 ledde den 12 maj 1558 till att moskoviterna erövrade Narva.⁸⁸⁷ De hade förvisso innan dess haft Ivangorod, men Ivangorod spelade ingen större roll som handelsplats⁸⁸⁸. Narva däremot "blev en rysk stapelplats för den internationella handeln"⁸⁸⁹, eftersom ryssarna "stälde den nyligen erövrade hamnen i Narva på förmånliga villkor till de främmande köpmännens förfogande"⁸⁹⁰. Narvas fall ledde till omfattande truppförflyttningar i Europa. En betydande del av de trupper, vilka haft till uppgift att hålla turken i sydöst stängen förflyttades till den norostliga fronten mot ryssen.⁸⁹¹ När tyska krigsfångar började anlända till Moskva skall den i Moskva likaså i fängsligt förvar hållna tsaren av Kazan, Safagej, enligt Karamsin, ha yttrat något i stil med:

Jetzt könnt ihr auslöffeln, was ihr euch eingebracht habt! Ihr wart es, die ihr den Russen den Gebrauch der Waffen gelehrt habt; ihr seid schuld an eurem eigenen Unglück wie an dem unsern.⁸⁹²

Den tyska ordens stormästare förklarade genom fördraget i Vilna 1561

den livländska grenen av orden upplöst och ställde ordenslandet under Polen-Litauens öfverhöghet.⁸⁹³

De pommerske hertigarne framhöllo i bref till kejsaren och till sina legater vid kongressen, att ryssarne icke blott eftertraktade Reval och Riga, utan herraväldet öfver Österjön, och deras uppfattning var därför, att kejsaren borde förbjuda Narvahandeln och söka förmå Spanien, England, Skottland, Frankrike, Danmark och Ryssland [!] till samma beslut.⁸⁹⁴

En odaterad klagovisa skriven av dramatikern Johann Reinhard Grawingellius till det tyska furstemötet i Naumburg 1561 är en "gantz erbarmliken, und elenden Klage över det "arme und hardgedrengede Lyffland"

⁸⁸⁴ A Attman (1986), s 20.

⁸⁸⁵ A Attman (1946), s 57; dens (1986), s 20.

⁸⁸⁶ I Andersson (1935a), s 114, 118; dens (1935b), s 56; dens (1943), s 143; L I Jönson & Lars O Lagerqvist (1975), s 7.

⁸⁸⁷ F K Gadebusch 1:2 (1780), s 518; W Kirchner (1951), s 268; S Lundkvist (1960), s 91.

⁸⁸⁸ A Attman (1986), s 19.

⁸⁸⁹ A Attman (1946), s 59; dens (1986), s 19.

⁸⁹⁰ G Annell (1945), s 129. *Se även* W Kirchner (1951), s 269, 277.

⁸⁹¹ W Kirchner (1951), s 271.

⁸⁹² W Kirchner (1951), not 3 s 270f. - Ivan Groznyi hade 1552, efter långvariga erövringsförsök, intagit det tatariska tsarriket Kazan, grundat 1438 av Ulu-Machmet.

⁸⁹³ K Hildebrand (1895), s 91.

⁸⁹⁴ K Hildebrand (1895), s 124.

när han vänder sig emot kristliga handelsmäns Narvahandel som förser fienden med vapen.⁸⁹⁵

Från början av 1560-talet var den svenska Baltikumpolitikens mål kontrollen över handeln på Ryssland.⁸⁹⁶ Den 25 april 1562 utfärdade Erik XIV ett totalt förbud för narvahandeln "och strax därefter vidtog han även åtgärder för att med vapenmakt trygga förbudets efterlevnad"⁸⁹⁷.

Många skenbart svårförklarliga drag i den svenska utrikespolitiken under Johan III och Karl IX får en rimlig och naturlig förklaring, då man tar hänsyn till det stora komplex av handelspolitiska problem, som grupperar sig kring de olika sätten att kontrollera Rysslands utfartsvägar.⁸⁹⁸

Den svenska narvapolitiken var alltså oförenlig med Rysslands intressen⁸⁹⁹

Johan III utfärdar en instruktion för amiral Erik Bertilsson den 4 mars 1570 där han beordrar denne att uppta fiendefartyg, andra fartyg skulle betala tull. "Krigsrustningar och munitioner" skulle beslagtas på alla fartyg.⁹⁰⁰

Genom den sk Frankfurtdeklarationen 1571 införde det Tyska riket förbud mot export av krigsmateriel, ädelmetaller och mynt till Ryssland.⁹⁰¹

Den 1 juli 1572 sände Johan III en ambassad till Polen med krav på att Polen borde säga upp stilleståndet med Ryssland från 1570, vilket slutits på 3 år, alla fredsunderhandlingar borde vara gemensamma och den svenske kungen specificerade sina krav på Ryssland som: Dorpats stift, Narva, Ivangorod, Kexholm "et illa Russiae parte quae ad decem milliaria Nouogardiae usque se extenditur".⁹⁰²

Den 22 april 1573 sänder kung Johan en av sina betrodda "ryssetolkar", Per Jonsson, till Polen till de svenska legaterna med bl a depescher om ett förestående anfall mot Narva. Legaterna uppehöll sig i Polen för att tala för Johans kungakandidatur i det polska kungavalet.⁹⁰³

I juli 1573 tillstyrkte rådet "fred eller stillestånd med moskoviten".⁹⁰⁴ Kung Johan återsände ärendet till rådet:

Konungen förklarade, att han för krigets fortsättande ville utgiva *allt* det han kunde åstadkomma i guld silver, klenoder, penningar, sidentyg och kläde, för att krigsfolk, både svenskar, tyskar och skottar, skulle blifva tillfredsstäldt, om de ville rycka fram mot Narva för eröfrande af denna stad.⁹⁰⁵

⁸⁹⁵ A Kappeler (1972), s 32.

⁸⁹⁶ I Andersson (1935), s 56.

⁸⁹⁷ G Annell (1945), s 137. *Se även* K Hildebrand (1895), s 93. - "Det gällde framför allt att hafva inflytande öfver samfärdselvägarne till andra länder för att med dem kunna träda i politiska förbindelser. Personlig ärelystnad och ohejdat maktbegär äro väl tydligen furstarnes närmaste bevekelsegrunder, men deras mål var ofta sammanfallande med folkens lifsintresse." (K Hildebrand (1898), s 89).

⁸⁹⁸ I Andersson (1943), s 105. *Se även* d s (1935), s 169f, samt dens (1943), s 27, 140f.

⁸⁹⁹ A Attman (1944), s 192.

⁹⁰⁰ K Hildebrand (1898), s 151.

⁹⁰¹ A Attman (1986), s 20. - *Se även* K Hildebrand (1898), s 124f.

⁹⁰² K Hildebrand (1898), s 190.

⁹⁰³ F Ödberg (1896), s 121.

⁹⁰⁴ F Ödberg (1896), s 118.

⁹⁰⁵ F Ödberg (1896), s 118.

Den 30 juli samma år hölls nytt rådsmöte. Rådet:

förklarade nu, att som det var konungens mening att fullfölja kriget mot Ryssland, så ansåge äfven rådet detta såsom det nyttigaste och bästa, om man dertill blott hade nödiga medel. Då nu konungen för detta ändamål ville använda det mesta han på denna tid kunde komma till väga, så kunde rådet icke annat än gilla krigets fortsättande.⁹⁰⁶

Två dagar senare, den 1 augusti 1573, utfärdade Johan III en instruktion för Klas Åkesson Tott († 1590) "angående krigståget mot Narva, som borde intagas för att tvinga ryssen till fred".⁹⁰⁷

I början av följande år, 1574, igångsattes en offensiv mot ryssarna.⁹⁰⁸ Av brev till befälhavarna Klas Åkesson Tott och Pontus de la Gardie (1520-1585), den 2 och 6 april 1574 framgår att "han [Johan III] hela tiden avsett Narvas intagande som slutmålet".⁹⁰⁹

I konung Johan III:s sekreterares, Sven Elofssons, *Merckelige handlingar som sigh tildrageth haffve ifrå åhr 1566 till Anno 1579*⁹¹⁰ finns en anteckning: "Herr Pontus blifwer Fältöfwerste i Lifflandh."⁹¹¹ Annotationen är daterad den 5 september 1574. de la Gardies utnämning undertecknas dagen därpå. Klas Åkesson Tott hade en längre tid haft svårigheter att komma till rätta med krigsfolket.⁹¹²

I en instruktion för amiralen Henrik Arfvedsson 1575 beordrar kungen sin amiral att uppta alla Narvaseglare

eho de helst vara kunna, dock i synnerhet desse nationer, som äro fransöske, engelske, skottske och rigiske". Undantagna voro endast de som hade pass af Johan själf eller konungen af Danmark och icke förde krigskontraband.⁹¹³

När ryssarna den 23 januari 1577 med en stor här inleder en belägring av Reval [Tallinn] börjar situationen för svenskarna verka dystert.

Pontus de la Gardie fick den 1 februari 1577 företräde för kejsaren som befann sig i Prag. Handeln på Narva och riksvapenfrågan, tvisten med Danmark om Tre kronor-vapnet, stod högst på agendan.⁹¹⁴

Kejsarens svar meddelades de la Gardie den 4 mars.⁹¹⁵ Tillförseln av krigsförnödenheter till Ryssland ville även kejsaren hålla utanför det tillåtna, i övrigt förebråddes konung Johan för sina ingripanden mot sjöfarten på Narva.⁹¹⁶

⁹⁰⁶ F Ödberg (1896), s 118f.

⁹⁰⁷ F Ödberg (1896), s 119f.

⁹⁰⁸ S Grauers (1941), s 52.

⁹⁰⁹ S Grauers (1941), not 2, s 53.

⁹¹⁰ H 146 fol, Linköpings stifts- och landsbibliotek.

⁹¹¹ Fol 32r; H 146 fol, Linköpings stifts- och landsbibliotek.

⁹¹² "...efter krygzfolkett icke wäll komme öfwer ens medh her Claes Ackessonn" (Riksregistraturet den 16 april 1574; S Grauers I (1941), not 5 s 54).

⁹¹³ K Hildebrand (1895), s 157.

⁹¹⁴ K Hildebrand (1898), s 270f.

⁹¹⁵ K Hildebrand (1898), s 272.

⁹¹⁶ K Hildebrand (1898), s 275.

Oförmodat brände ryssarna den 13 mars 1577 sitt eget läger utanför Tallinn och försvann i östlig riktning varefter krigslyckan vände.⁹¹⁷

Ryssarna omdirigerade sina trupper sommaren 1577 mot polska Livland och en här under Herman Fleming trängde från Finland ända till Koporje.⁹¹⁸ Johan III planerad en kniptångsmanöver; Herman Fleming skulle igen rycka från Finland genom Ingermanland, Karl Henriksson Horn skulle falla in från Estland och flottan skulle säkra sjösidan. Fleming och Horn lyckades inte genomföra planen, och under första halvåret 1578 var trupperna "oppå togh och reese i fiendelandh".⁹¹⁹

1579 belägrade svenskarna Narva, men utan resultat.⁹²⁰ Året därpå fick Pontus de la Gardie befälet över de svenska trupperna, och den 4 september 1581 påbörjades en beskjutning av Narva, som två dagar senare ledde till att staden kapitulerade.⁹²¹ Den 17 samma månad föll även Ivangorod och därmed var Ryssland utestängt från Östersjön. "Erövringen av Narva var de svenska vapnens hittills största framgång under kriget mot Ryssland."⁹²²

Walter Kirchner:

Am wesentlichen war die Wirkung, die Narwas Fall auf die Stellung Russlands selber ausübte. Wiederum war Russland den grössten Teil des Jahres von Europa abgeschnitten; ...⁹²³.

Åren 1581 och 1582 sändes stora delar av gårdsfenikan, som fungerade som konungens livgarde i huvudstaden till krigsskådeplatsen.⁹²⁴

Den 21 juli 1585 gav Johan III staden Narva ett nytt vapen (fig 165),⁹²⁵ som i samband med Finlands vapen är av största intresse.

Jag utgår från att Finlands vapen redan ett antal år varit i bruk. Det vapen staden Narva 1585 fick är en kompilation av Finlands vapen och Narvas gamla sigill med några tillägg och några utelämnanden.⁹²⁶ De två fiskarna i mitten är tagna ur de båda ovannämnda sigillen från 1386-1442 resp 1443-1549.⁹²⁷ Tillika tolkar jag dem som sinnebilder för Narovafloden (fiskarna simmar åt två håll). Svärdet ovanför och sabeln under fiskarna är utan tvivel övertagna från storfurstendömet Finlands vapen och de får här en inte särskilt svårtolkad, men mycket specifik innebörd.

⁹¹⁷ S Grauers I (1941), s 59f.

⁹¹⁸ S Grauers I (1941), s 60.

⁹¹⁹ S Grauers I (1941), s 61f.

⁹²⁰ H J Hansen (1858), s 47; L Tengström (1983), s 109.

⁹²¹ H J Hansen (1858), s 49-50; F Ödberg (1896), s 133; O A Johnsen (1923), s 53; L Tengström (1983), s 109; A Attman (1986), s 22.

⁹²² S Grauers I (1941), s 85.

⁹²³ W Kirchner (1951), s 284.

⁹²⁴ B Odén (1955), s 327, 328.

⁹²⁵ H J Hansen (1858), s 52-53; A V Petrov (1901), titelsidan, s 119; J Louda (1966), s 30; L Tengström (1983), s 109

⁹²⁶ L Tengström (1983), s 110; J Lind (1983), 392f.

⁹²⁷ L Tengström (1983), s 110.

Det raka svärdet står för Narva, medan den krumma sabeln står för Ivangorod, som fått sitt namn av Ivan III, som 1492 anlade fästningen.⁹²⁸ Som ovan visats var det en bildkonvention att knyta kroksabeln till tsarens person. Johan III har både i storfurstendömet Finlands och i staden Narvas vapen avväpnat moskovten.⁹²⁹ När Johan III vid riksdagen i Vadstena 1587, under gällande stillestånd och pågående fredsförhandlingar, av den inhemska opinionen känner sig pressad att återlämna Ingermanland och Kexholms län, säger han, att det vore att "giva honom [ryssen] svärdet i händer igen"⁹³⁰.

Som vi ovan i kapitlet "Gränsen mellan Europa och Asien" sett kallar den tyske resenären Samuel Kiechel 1586 Narovafloeden "den bäck som skiljer Europa och Asien åt".⁹³¹

Asiens och hedendomens sabel ligger fallen under kristendomens och Europas raka svärd, där fiskarna som står för floden simma mellan dem.

Därtill var det Ivan III som gifte sig med en bysantisk prinsessa och som därefter införde dubbelörnen i det ryska riksvapnet.⁹³² Det är nog mer än ett sammanträffande att sabeln både i storfurstendömet Finlands vapen och i hertigdömet Karelens vapen på Gustav Vasas tumba har handgreppet avslutat i form av ett hög- eller örn huvud (plansch XXVIII),⁹³³ det som Jacob Röding kallar "slaghök eller hökanäf".⁹³⁴ Det kan ha tyckts vara särskilt adekvat att framställa sabeln på detta sätt då det gällde en "ryssesabel".

Staden Narvas vapen är alltså både en heraldisk kompilation, och en med heraldikens uttrycksmedel tecknad topografisk bild av Narva och Ivangorod. Med H J Hansens ord:

Das Schloss von Narva und das Schloss von Ivangorod stehen wie ein Paar Duellanten gegenüber ...⁹³⁵

Den oidentifierade författaren till den holländska medlargruppens rapport, i förhandlingarna om Stolbovafreden, skriver om Narovafloeden:

... *floden* som skiljer svenska från ryska Narva [Ivangorod] och som är väl ett muskötskott bred, ...⁹³⁶

.....

Floden är rik på lax, och vi fingo ofta dylik på bordet ...⁹³⁷

och om Narva och Ivangorod:

⁹²⁸ L Tengström (1983), s 110. - Knut Posse och Svente Nilsson Sture ledde de svenska trupper som 1496 erövrade fästningen.

⁹²⁹ L Tengström (1983), s 110.

⁹³⁰ S Arnoldsson (1946), s 50; L Tengström (1983), s 110.

⁹³¹ Se ovan del I, kapitlet "Gränsen mellan Europa och Asien".

⁹³² L Tengström (1983), s 110.

⁹³³ L Tengström (1983), s 110.

⁹³⁴ J Röding (1755), s 156.

⁹³⁵ H J Hansen (1858), s 22; L Tengström (1983), s 111.

⁹³⁶ *En holländsk beskicknings resor...* (1917), s 25.

⁹³⁷ *En holländsk beskicknings resor...* (1917), s 31.

Då de båda platserna ligger så nära intill varandra, ha de tillfogat varandra stor skada i krig. Hans Maj:t av Sverige äger dem båda.⁹³⁸

De tre kanonkulorna i sköldemärket är sinnebilder för det språk som talats de två duellanterna emellan sedan 1492.⁹³⁹

Jag har tidigare framkastat hypotesen om att de tre kanonkulorna skulle kunna härstamma från The Muscovy Companys sigill (fig 166), där de i form av bysantiner intar samma läge som i sigilletts 2:s fält som i staden Narvas vapen.⁹⁴⁰ The Muscovy Company var det första av de engelska "joint-stock companies" och förebild för senare bildade aktiebolag av samma karaktär, såsom t ex "The East India Company". I sitt privilegiebrev 1555 fick The Muscovy Company monopol på Rysslandshandeln samt andra länder ""lying Northwards, Northeastwards, or Northwestwards" which have not previously been known to or "commonly frequented" by the English".⁹⁴¹ Av tsaren fick företaget bekräftelse om handelsrättigheten och tullfrihet för denna handel.⁹⁴²

Bara under år 1566 hade 70 fartyg tillhöriga The Muscovy Company brutit mot handelsbojkotten, sk "Interlopers", och anlöpt Narva med förbjudna varor.⁹⁴³ Bland aktieägarna i The Muscovy Company kan nämnas greven av Leicester, drottning Elisabeths statssekreterare Sir Francis Walsingham (c 1530-1590), amiralen över den engelska flottan Lord Howard of Effingham (1536-1624) och drottningens ledande minister Sir William Cecil⁹⁴⁴ (1520-1598).⁹⁴⁵

Det vore naturligt att tänka sig att Johan III velat symboliskt avväpna också denna sin motståndare, som så länge och framgångsrikt trotsat de svenska konungarnas handelsbojkott mot staden och handeln med ryssarna. Denna tolkning rimmar väl med Narva stads vapens kompilatoriska och triumfatoriska karaktär.⁹⁴⁶

Sir Nicholas Bacons meddelande till Dudley om trafiken på Narva den 5/4 1564 ger en indikation om Narvas betydelse för den engelska utrikeshandeln:

... which if discontinued he thinks the best traffic for the realm would be lost⁹⁴⁷.

Som "handelsattaché" ger Sir Jerome Horsey problemet karaktären av ett handelshinder:

⁹³⁸ *En holländsk beskicknings resor...* (1917), s 25.

⁹³⁹ L Tengström (1983), s 111.

⁹⁴⁰ L Tengström (1983), s 111.

⁹⁴¹ R Hakluyt I (1589) 1598, s 318-329; T S Willan (1948), s 309; dens (1953), s 405. - Hakluyt uppger datumet för privilegiebrevet som den 6 februari 1555, men Willan hävdar att den 26 februari är det riktiga beviljningstidpunkten (T S Willan (1948), not 2 s 309).

⁹⁴² R Hakluyt I (1589) 1598, s 313-318; T S Willan (1948), s 309.

⁹⁴³ T S Willan (1948), s 310, 313, 317, 318, 320; dens (1953), s 407, 414; K H Ruffmann (1952), s 13.

⁹⁴⁴ Fr o m 1571 den förste Lord Burleigh (Burghley) och från 1572 till sin död storskattmästare (*lord high treasurer*).

⁹⁴⁵ K H Ruffmann (1952), s 157.

⁹⁴⁶ L Tengström (1983), s 111.

⁹⁴⁷ *Calendar of State Papers, domestic series, 1547-1580* (1856), s 237; W Kirchner (1951), s 274; L Tengström (1983), s 111.

How often and many times the strength of her highness' merchants' navy have been instigated, not only to pass the eastern seas without acknowledgement, but also to compass through the Norway and Finland seas to trade and traffic into Sweden, Stockholm, Narva, Riga, Reval, Danzig and Königsberg, and all other maritime towns of trade, ...⁹⁴⁸

Under 1580-talet försökte ryssarna uppmuntra engelska köpmän att öka exporten av militär utrustning och ammunition till Ryssland. Andrei Shchelkalkov erbjöd engelsmännen handelsmonopol, med bl a det explicita villkoret att engelsmännen exporterade tillräckliga mängder. 1589 stadgades i handelsprivilegierna att engelsmännen inte längre kunde *köpa* bivax, endast förvärva det genom byteshandel mot salpeter, krut och svavel.⁹⁴⁹

Jerome Horsey skriver om förhandlingarna om handelsavtalet med ryssarna:

He [the tsar] made preparations accordingly, only doubting of some want of powder, saltpeter, lead, and brimstone, and knew not how to be furnished thereof, the Narva shut up, but out England.⁹⁵⁰

När ryssarna 1590 bröt stilleståndet med Sverige, som varit rådande sedan 1583, var det framförallt Narva, som var målet för de ryska anfällen. Ivangorod lyckades de återerövra, men Narva förblev i svenska händer.⁹⁵¹

Författaren till den holländska medlargruppens rapport, i förhandlingarna om Stolbovafreden, citerar en skrivelse av Gustav II Adolf:

I denna skrivelse, daterad Åbo den 3 mars 1616 (gamla stilen), förklarade sig Gustav Adolf giva ryssarna fritt val mellan de trenne av medlarna föreslagna villkoren. Den 28 februari hade han sänt brev av samma innehåll till engelska sändebudet, som då befann sig i Moskva. Han begärde emellertid även änkedrottningens och riksrådets yttrande över villkoren med tillkännagivande, att han helst ville antaga det andra av dessa (jmf nedan not 1 till s 113), ty, heter det "der han (ryssen) antingen finge Nöteborg igen, eller Ivangorod, eller dem båda, och han framdeles lärde rätt känna sin makt, sjöns bekvämlighet och mycken annan *commoditet*, som de strömmar, sjöar och stränder med sig hade, ... då kunde han icke allenast angripa Finland på alla orter, ... utan han skulle för sin stora makts skull uppfylla hela Östersjön med skepp och lodjor, så att hela Östersjön och enkannerligen Sverige vore städs för honom osäkert ...". Svenska riksrådet var av samma mening.⁹⁵²

Staden Narvas vapen kan alltså på goda grunder klassificeras som ett bragdvapen.

⁹⁴⁸ J Horsey ((1856) 1968), s 348.

⁹⁴⁹ L E Berry (1968), not 3 s 290.

⁹⁵⁰ J Horsey ((1856) 1968), s 290.

⁹⁵¹ A Attman (1945), s 42; dens (1986), s 22.

⁹⁵² *En holländsk beskicknings resor ...* (1917), not 1 s 139. Not 1, s 113: "Brederode medförde även tvenne av fredsmäklarna framställda förslag till fredsvillkor, nämligen 1) att svenskarna skulle återlämna alla erövrade fästningar och städer emot en summa av 2.000.000 rubel eller 4.000.000 riksdaler specie (40 tunnor guld), 2) att svenskarna skulle inskränka sina fordringar till Nöteborg, Jama, Koporje och Ivangorod och erhålla en summa av 150.000 rubel (3 tunnor guld), eller 3) till nämnda fästningar, jämte det Somerska länet och 100.000 rubel. För att inhämta Gustav Adolfs utlåtande över dessa fredsvillkor avsändes den 18 februari [1616] ambassadkavaljeren Andries van Wouw med brev till Åbo."

Att *provinsen* Narvas vapen (fig 167), av naturliga skäl blev det som kom till användning i ceremoniella sammanhang, har lett till att *staden* Narvas vapen inte satts i sitt rätta heraldiska sammanhang.⁹⁵³

Enligt Heinrich Johann J Hansen har stadens vapen varit i bruk utan avbrott som stadens vapen ännu 1858 då han skrev *Geschichte der Stadt Narva*.⁹⁵⁴

1904 lät Nikolai II på 200-årsdagen av ryssarnas erövring av Narva slå en medalj till jubiléet. På framsidan av denna medalj avbildas det av Johan III förlånade stadsvapnet.⁹⁵⁵

RIDDERLIGA ATTRIBUT

Petrus Petrejus skriver, som vi ovan sett, om ryssarnas barbariska sällskapsliv:

The öfwa myckit skachtspel/ sampt blinda terningar och trästickor/ och winna många penningar ther medh aff hwar andra. En part bruka kort och Swinekoter/ sampt skott-håll/ och andra flera barnspel. "Annor spel och lust som skeer medh tornering"⁹⁵⁶/ ringrennande/ dantzende/ Comedie spel och andra ridderliga öffningar/ wetta the intet uthaf/ ...⁹⁵⁷

Det ovan citerade innebär inte endast ett påstående om ryssarnas sällskapsliv, utan implicit innehåller det även påståendet om att ryssarna stod utanför den kristna världen, eftersom en hedning inte kunde bli riddare⁹⁵⁸. Även Palamedes konverterade till kristendomen innan han blev riddare.⁹⁵⁹

Fig 168 visar en stor förgylld silverpjäs föreställande den danske kungen Kristian IV ringrennande. Kristian IV beställde pjäsen 1598 av Heinrich Beust och Lyder Grevink.⁹⁶⁰

Södra Finlands vapen [Egentliga Finlands vapen]

Södra Finlands vapen är tillsammans med Norra Finlands det svenska rikets först blasonerade landskapsvapen. Vapnets blasonering från den 7 september 1557 lyder i konung Gustavs brev⁹⁶¹:

⁹⁵³ L Tengström (1983), s 111.

⁹⁵⁴ H J Hansen (1858), s 98; L Tengström (1983), s 111.

⁹⁵⁵ E Pikoff (1936), s 185; L Tengström (1983), s 111.

⁹⁵⁶ Alfred Jensen konstaterar i samband med sin behandling av Igorqvädet och dess författare att " i Igorqvädet spåras en fläkt av den *västerländska, ridderliga* anda, som eljest var totalt främmande för Rysslands medeltid." (A Jensen (1908), s 43) [min kursivering].

⁹⁵⁷ P Petrejus (1615), Femte boken, s 12.

⁹⁵⁸ C Beaune (1991), s 191.

⁹⁵⁹ Se ovan del I, "Palamedes 'den gode hedningen'" i kaptlet "Korståg".

⁹⁶⁰ Förgyllt silver, figuren: 71,5 cm, pelarna: 130 cm; Rosenborgs slott, inv nr 2.75; *Christian IV og Europa* (1988), s 197, planche V; J Hein (1988), s 93, 96, fig s 93.

⁹⁶¹ K Pipping & L Tengström (1984), s 112.

... fiälledt rödt och udi huart aff thöm en open förgyltt tornerehiälme medh en chrone opå och två glaffvenstakar udi korsviss baak på hiälmen, bådhe medh förgyltte udder, blå fänicker och förgyltte korss egenom, hvilket vapn och skiöldemercke vij her medh tilägne Södra Finlandh Rasborgz län och Ålandh; item offven opå förbe:te vapn tree öpne tornerehjälmer, ...⁹⁶²

Henricus Mollerus' [Hessus] dikt *Aulaeum Gratiarum*⁹⁶³, som han skrev till hertig Johans bröllop med Katarina Jagellonica i Vilna har citerats i kapitlet "Norra Finlands vapen [Satakunda vapen]". I den talas om att Norra Finlands björn i Viborg gav Moskoviten

... dödliga sår med den långa, vässade lansens⁹⁶⁴

dvs glaven i Södra Finlands vapen.

Om den ikonologiska ramen för tolkningen av de ridderliga elementen i Södra Finlands vapen kan nedanstående anföras.

Det som den heliga Birgitta i andra bokens sjätte kapitel i *Himmelska uppenbarelser* kallar "den gudliga viljans hjälmar och dygdernas vapen"⁹⁶⁵. Södra Finlands vapen⁹⁶⁶ (fig 169):

Westerdelen aff Finland skifftes vthi två delar/ Norffinna och Söderfinna: Norffinna sträcker sigh widt vthi Norr/ vth medh Siösidan som kallas Bot. Men Söderfinna/ som begripa Biskopsdömet och Staden Åbo/ vthbreder sigh in til then Söder Finske Siösidan;⁹⁶⁷

I femtonde bokens fjortonde kapitel rubricerat "Om ynglingarnas mångahanda öfningar" i *Historia om den nordiska folken* skriver Olaus:

Först och främst få de sålunda öfva sig med stänger, för att blifva i stånd att i slaktingen föra de tunga, grofva och starka stridslansarna, som ej äro ihåliga, och, om möjligt, därmed genomborra en fiende med dubbelt harnesk.⁹⁶⁸

I Johannes Magnus' *Swea och Götha Crönika* beskrivs göternas utrustning (och "vpsyyn") när de år 3125 efter världens skapelse (835 f Kr) under konung Attil I:s (den 26 svea- och göta konung) ledning drabbar ihop med danskarna. Och den danske kämpan Biercke⁹⁶⁹, "som tå war the Danskes ypperste kempe/ roar öfwerliudt säyandes:

⁹⁶² *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVII (1557), s 156; J J Tengström (1853), s 148.

⁹⁶³ *Aulaeum Gratiarum. Ursus Finlandicus, Aquila Polonica. In honorem illustrissimorum, ac potentissimorum Principium ac Dominorum. D. Sigismundii Avgvsti, Regis Poloniae, Magni Ducis Lituaniae, & c. D. Iohannis, Ducis Finlandiae, regnorumq. Suetiae, Gothiae, Vandaliae, & c. haeredis. D Catharinae, inclyto hvic doci a serenissimo ille Rege, fratre Germano, in matrimonium tradiae.* Regiomonti Buvssiae [Königsberg] 1562.

⁹⁶⁴ Professor Knut Pippings översättning, med bistånd av professor Rolf Westman, av: "Sed quoque letales immisis cuspidis plagas,

(K Pipping & L Tengström (1984), s 113, 130).

⁹⁶⁵ Birgitta I (1957), s 208.

⁹⁶⁶ Innebörden av Egentliga Finlands vapen, fick Södra Finlands vapen först på 1800-talet (K Pirinen (1959), s 453). - *Se även* fig 154.

⁹⁶⁷ J Magnus (1620), Företaal, Cap V, s IXf.

⁹⁶⁸ O Magnus XV:14; II (1912), s 141.

⁹⁶⁹ Som Johannes Magnus säger sig ha lånet av Saxo.

O huru grym är Götha vpsyyn/
 Här komma the mächte raske/
 Här står en gny thet geller i sky/
 Medh fiedrade Hielmar the braske/
 Medh hwäste Bardr/ och bragde Swerd/
 Medh skalrande Glafwer vthrustat/
 The falle fast til/ Här böries ett spel/
 Wårt fattige blodh thet kostar.⁹⁷⁰

För Jakob Ziegler, som publicerade sin bok där han bl a beskriver Norden 1532, är "Suderfinlandia id est australis findlandia" ett hertigdöme⁹⁷¹ redan då. Det omfattar Pargas, Kimito [Kymitte], Nådendal [Nadental id est uallis graciae], Rimito [Kymittle], Sagu [Saiu], Nagu [Nau], Pemar [Pemara], Korpo [Corpo], Halikko, Uskela [Vschele], Bjärnä [Bierno] och en ort han kallar Permo (?). Nyland omtalar han som ett särskilt hertigdöme⁹⁷². Först på 1590-talet blir Nyland ett eget län och då ett grevskap och inte ett hertigdöme.

Olaus Magnus omtalar i kapitlet "Om goternas krigsväsende i forna dagar" i *Historia om de nordiska folken*⁹⁷³ att goterna redan under antiken, då de mötte perserna, var utrustade på riddarvis, även om utrustningen med "moderna" mått var tung och otymplig:

Fordom buro goterna tunga hjälmar, i öfverensstämmelse med tidens ringa odling tillverkade utan synnerlig konstfärdighet; vidare tjocka harnesk, dels af järn, dels af läder, dels ock af filt, stickade af lin och ull; desslikes armskenor af järn och stridshandskar. De förde ock långa och grofva lansar, såsom Procopius⁹⁷⁴ (12. boken) berättar med följande ord: Främst af alla ryckte goterna an med sina långa och grofva lansar, och perserna kunde ej hålla stånd mot dem, utan togo till flykten. De från hufvud till fot pansarklädda krigarna bruka ock långa pikar.⁹⁷⁵

Vinjetten till detta kapitel (fig 170) visar två tungt beväpnade kavallerister med tunga lansar och i bakgrunden rider en man med arborst på skuldran.

Under antikens dagar höll goterna rent vid Europas gräns mot Asien i sydost, vid Tanais och Hellesponten, nu gällde det vakthållningen mot Asiens

⁹⁷⁰ J Magnus (1620), II:21, s 63:

Ecce truces oculis Gotthi, Visq, feroces
 Cristatis galeis, hastisq, sonantibus instant,
 In nostro validam peragentes sangvine cladem,
 Distringunt gladios, & acutas cate bipennes.

(Ibidem). - Även Peder Eriksson citerar dennas vers i sitt tal "Oratio, hållen till H. K. Majj:tz Min allernådigstes Konungz och Herres trogne undersåter i Vplandh, Norlanden och Bergzlagen, in Januarij och februarij Månader 1625. om een hielp till vnsettning medh een Summa i Sölfwer eller Penningar till Krigets vthförande emoot the Poler" (J Nordström (1937), s 384).

⁹⁷¹ J Ziegler (1532), s CVIIr; H Hildebrand (1878), s 58, 59; G Rein (1909), s 31.

⁹⁷² Enligt Ziegler omfattade det: Tenala, Borgå [Berga], Pojo [Payo], Karis, Sibbo [Sybo], Vichtis [Victes], Lojo [Loyo], Helsinge [Helsingia], Ingå [Ingoa], Esbo [Espoa] och Kyrkslätt [Kirkioslech].

⁹⁷³ O Magnus II ((1555) 1909) VIII: 13, s 74.

⁹⁷⁴ Prokopios från Cesarea (* c 500 - † efter c 560 e Kr), politiker och historiker, skrev bl a ett stort historieverk, *Bella*, där han beskriver sina upplevelser under den östromerske kejsarens, Justinianus' främste generals, Belisarius' (c 505-565 e Kr) fälttåg.

⁹⁷⁵ O Magnus II ((1555) 1909) VIII: 13, s 74.

horder vid Europas nordostliga gräns, Sveriges och [storfurstendömet] Finlands östgräns.

Den gotiska [svenska] riddarhär som på Finska vikens is rider emot sina skytiska [ryska] motståndare med öppna visir⁹⁷⁶ drabbar samman med en lätt rysk kavallerienhet på *Carta marina* (fig 171) finns som vinjett till kapitlet "Om sammandrabbningar på isen" i *Historia om de nordiska folken*⁹⁷⁷. I den beskrivande texten i *Historia* skriver Olaus Magnus:

Under de strider, som svear och götar hafva att bestå mot *moskoviter* eller ruthener, när dessa, upptända af roflystnad, bryta freden och *företaga plundringståg i kusttrakterna vid Finska hafvet*, sammandrabbar man med lika stor våldsamhet ute på isfälten som på fasta landet. Ja, såsom förut är nämnt, är det vanligt, att på samma ställe, där under sommaren heta sjöstrider ägt rum, vintertid förfärliga drabbningar utkämpas på isen med härar ordnade efter krigskonstens regler och vederbörligen försedda med bössor.⁹⁷⁸

Den ryska ryttarstyrkan är inte utrustad med bössor och därför måste denna passus avse den under tre kronor stridande västerländska riddartruppen.

Till de "kusttrakter vid Finska hafvet", vilka moskoviterna, ... "upptända af roflystnad, företaga plundringståg" till måste ju även höra landskapet Södra Finland.

I Henricus Mollerus' hyllningsdikt till hertig Johan inför bröllopet i Vilna med Katarina Jagellonica beskriver Vasahovets hovpoet lansarna i Egentliga Finlands vapen i professor Knut Pippings spänstiga översättning:

Därtill som märke en hjälm uppå tvenne korsade lansar
vid vilkas uddar man ser vaja en stridslysten duk.⁹⁷⁹

Fig 172 föreställer en riddare i full karriär med sänkt glaven och visir. Teckningen är en av dem som den fångne Erik XIV ritade med sotsticka i margerna på Marcus Antonius Coccius Sabellicus' *Opera omnia* på Örbyhus i april 1575.⁹⁸⁰

Den engelske heraldikern John Guillim (1565-1621) skriver om lansarnas symboliska inebörd i *A Display of Heraldrie*, som utkom 1611:

It was a custome amongst the *Romans* when they did vndertake any lawfull *warres*,

⁹⁷⁶ Det är ett adligt prerogativ att i vapnets hjälmprydnad föra en tornerhjälm med öppet visir.

⁹⁷⁷ O Magnus I ((1555) 1909) XI:2, s 225f.

⁹⁷⁸ O Magnus I ((1555) 1909) XI:2, s 225 [mina kursiveringar]. - Olaus Magnus tycks ha fått nog av att för misstrognu italienare berätta att isen på Finska viken blir så tjock att den bär en här, eftersom han tillägger: "Isen är nämligen så stark, att den bär hela skaror af rytteri och fotfolk, ehvad de äro uppställda i spridd ordning eller i slutna led. Man må icke - och detta gäller särskildt italienare - finna det underligt eller otroligt, att hästarnas hofvar kunna få fäste på den hala isen, så att de blifva i stånd icke allenast att i rask takt ila framåt utan äfven att i fullt galopp löpa i rundel med en krigare i full rustning på sin rygg." (O Magnus I ((1555) 1909) XI:2, s 225f). - Beträffande vilka delar av bröderna Magnus' historier italienarna valde att fästa tilltro till tycks de ha silat mygg och svalt kameler.

⁹⁷⁹ "Et galea insignis, quam duplex lancea transit vertice sub quarum bellica signa volant"

⁹⁸⁰ KB D 517b, s 203, Kungliga biblioteket, Stockholm.

after deniall of restitution demanded of things vnlawfully taken, or satisfaction for wrongs offered, that the *King of Armes* (to whom the denouncing of battell and defiance did properly appertaine) should amongst other ceremonies, throw a *Speare* headed with *Iron*, imbrued with bloud, and scorched with fire, into the Soile of that people against whom such warre was denounced; to notifie vnto them that they would seuerly prosecute them with fire and force for the wrong by them committed.⁹⁸¹

Pe[de]r Brahe d ä (1520-1590), var en av de tre som vid Erik XIV:s kröning den 29 juni 1561 fick "Grefwe namn och Stånd"⁹⁸². I det grevliga braheska vapnet, som 1569 förändrades (fig 173) får han i andra och tredje fältet i rött fält en man i riddarharnesk med öppet visir och sänkt glaven i full karriär på en häst av silver. Denne riddersman och greve skriver i sin *Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk*:

Och efter een Adels Person för andre bör mykit wethe, Så måste man och tijdelige begynnet, Och är icke nogh att man kan sittie sin hest och före sitt Glaufuen, heller skiute sine Byssor vdaff, ändog then deelen hörer och till Saken, Menn till att kalles och hålles för en rätt och fulkommeligh AULICUS heller Hofman, Then måste först ware wäl vnderrättet, och bruket vdi flere Ridderlige öppningar, Såsom är vthi Ringende Springende och Fächtande, Stenkastende, Tornerende och Stickande, och huadh som mere kan ware tienligit till wijghet och styrck som man kan få vthaf whanen, Antingen till tidfördriff, skempt eller Alffuar.⁹⁸³

Johans hertigvapen

I legenden till *Carta marina* (1539) skriver Olaus Magnus:

att Finland delas i Nord- och Sydfinland⁹⁸⁴

I detta sammanhang är det kanske inte helt ointressant att påminna om Olaus Magnus' beskrivning av Finlands kristnande och införlivande med Sverige:

*Den helige Erik, Göta och Svea konung, betvang en gång i tiden både med sin flotta och landthär tavaaster, kareler och bottningar, sedan de förkastat den av honom erbjudna freden, och nödgade dessa folk att skyndsamligen underkasta sig den kristna religionen. Ty barbarernas oläraktiga slächte kunde ej annat än genom vapenmakt tvingas, dragas eller lockas till Kristi ok: ...*⁹⁸⁵

Enligt detta Olaus Magnusstycke är det inte invånarna i Norra Finland [Satakunda] och Södra Finland [Egentliga Finland], vilka kristnas av Erik

⁹⁸¹ J Guillim ((1611) 1632), s 340.

⁹⁸² E Jöransson [Tegel] (1751), s 30, 32. Greve till Visingsborg, friherre till Rydboholm och Lindholmen - Ätten introducerades på Riddarhuset 1625 som grevliga ätten nr 1 (G Elgenstierna I (1925), s 554f). - Peter Englund skriver felaktigt att Per Brahe d ä blev greve (och riksdrots) 1569 som tack "för att han deltog i upproret mot Erik XIV" (P Englund (1989), not 30 s 265).

⁹⁸³ P Brahe (1971), s 14f.

⁹⁸⁴ O Magnus ((1539) 1964), s 28.

⁹⁸⁵ O Magnus I ((1555) 1909), II:25, s 116f [mina kursiveringar] *Se även* del I kapitlet "Det klassiska barbarbegreppet", samt och kapitlet "Uppfattningen om ryssarna som hedningar".

Jedvardsson⁹⁸⁶, "den Helige",⁹⁸⁷ utan tavaster, kareler och bottningar. Medan *Vita Erici* (Erikslegenden) och traditionen om Erik den Helige talar om ett kristnande av de områden, vilka ryms inom de två ovannämnda landskapen. Detta måste tolkas som att Olaus vill hävda att dessa två landskap var både kristna och integrerade i det svenska riket redan under Erik Jedvardssons tid.

Den 7 september 1557 utfärdar Gustav Vasa ett öppet brev för hertig Johan på vapen och sköldemärke för honom:

... och effter förbe:te land och lhän udi Finlandh, som till samme vår käre son her Johans hertigedöme nu lagdhe och föordnedhe ähre näpligen för:ne Åbo slott och lhän, Rasborgz länn, Kumegårdz läänn. och Ålandh, medh skiöld, vapn och sköldemerckie till thenne tijdh icke försedde varit haffve, som thett sigh bordhe och udi andre konungerijker och hertugedömer brukeligitt ähr och vare plägher⁹⁸⁸ fyrestyckett skiöld, thet öffre och högre, så och thett undre och venstre fiälledt halfparthen blått, och ther udi två sölfverferghe siuudde stjärner, och niderdelenn förgyltt, och utöffver bådhe these färgher een björn medh ett förgyltt dragett sverdh emellem bådhe främbre ramerne; hvilckitt vapn och skiöldemercke vij her medh tilägne Norre Finlandh och Kumegårdz länn. Thet andre öffre och venstre, så och thet nidre och högre fiälledt rödt och udi hvart aff thöm en open förgyltt tornerehiälme medh en chrone opå och två glaffvenstakar udi korsviss baak på hiälmen, bådhe medh förgyltte udder, blå fänicker och förgyltte korss egenom, hvilket vapn och skiöldemercke vij her medh tilägne Södre Finlandh Rasborgz län och Ålandh; item offven opå förbe:te vapn tree öpne tornerehjälm, hvarthere medh enn chrone och udi chronen på then högre hiälmen een halff björn medh ett förgyltt dragitt sverdh emellen bådhe främbre ramern[e] och udi chronen på then venstre och tridhie hiälmen fem glaffvenstaaker, alle medh förgyltte udder blåe fänicker och förgyltte korss udi etc.,....⁹⁸⁹

Originalen har skattat åt förgängelsen, och i den bevarade kopian är rutan där Johans vapen borde vara "förmålade och med deras rätte färger utstrukne" är tom.

Inget sigill med detta hertigvapen för Johan har påträffats. Däremot lät han göra ett annat med Tre kronor i första fältet, folkungalejonet i det andra Norra Finlands björn i det tredje och Södra Finlands tornerehiälme med glavenstakarna i det fjärde.⁹⁹⁰ I hjärtskölden Vasavapnet i den variant som hans far, Gustav Vasa, hade antagit på 1520-talet.⁹⁹¹

Samma kompositionsprincip användes för de personers nya släktvapen, vilka vid Erik XIV:s kröning fick friherrlig eller grevlig värdighet. Huvudskölden kvadrerades och i hjärtskölden fördes det gamla släktvapnet.⁹⁹²

⁹⁸⁶ Eriks mor Katarina var dotterdotter till kung Inge d ä (c 1100). Inge var kristen och motståndare till asatron. Tillsammans med drottning Helena grundade han Vreta kloster.

⁹⁸⁷ Enligt Johannes Magnus: Erik IX.

⁹⁸⁸ *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVII (1557), s 155.

⁹⁸⁹ *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVII (1557), s 156; J J Tengström (1853), s 148.

⁹⁹⁰ A Timmerman, Johan III:s hertigvapen ovanför ingången till förborgen på Åbo slott, 1560-tal, Åbo slott, Åbo, Finland; N H Sjöborg II (1824), pl 1; C Nordenfalk (1941), s 88ff; C Hedberg (1978), s 23; K Pipping & L Tengström (1984), fig 2 s 111, s 122.

⁹⁹¹ Med vasen pålagd Ekavapnet.

⁹⁹² C Hedberg (1978), s 18; K Pipping & L Tengström (1984), s 120. - De tidigaste friherrevapnen saknade emellertid hjärtsköld (K Pipping & L Tengström (1984), s 120).

Det nya vapnet tecknar sig i Vasahovets hovpoets, Henricus Mollerus', två hyllningsdikter, där dessa vapens, Norra och Södra Finlands vapen, krigiska karaktär klart teckna:

Quisquis es hostilem qui vim meditaris & arma
 Contra Finnonici jura paterna Ducis.
 Quique furente paras insignia tangere dextra
 Illius, armipotens in quibus Ursa micat.
 Non tangens impune; feres alapavne necemve,
 Aut in sanguineam dejicieris humum.
 Non habet Ursa manus siquidem Finlandica tantum
 Te quibus ingenti clade ferire queat,
 Sed quoque fulmineum gerit uncis unguibus ensem,
 Quo tibi triste potest dissecuisse caput.
 Quid valeat, quid pugnet atrox, quo fulminem ense,
 Sensisti valida Mosce repulse manu,
 Cum premeres acri Finlandica rure cohorte
 Atque Viburgiacos Marte furente lares,
 Tunc tibi non tantum colaphos inflixit atroces,
 Ut gravidum gerere ore tumente caput,
 Sed quoque letales immisis cuspide plagas,
 Inque paludosas praecipitavit aquas.⁹⁹³

Silfverhielm

Henrik Mattsson⁹⁹⁴, som var i tjänst hos Johan III och en av Erik XIV:s fångvaktare 1572 adlades "av konung Johan III eller erhöill bekräftelse på sitt frälse genom sköldebrev" den 3 mars 1575.⁹⁹⁵ Vapnet (fig 174): I rött fält en tornerhielm i silver över två korslagda ekkvistar med tre gröna eklöv på var

⁹⁹³ K Pipping & L Tengström (1983), s 113. I professor Knut Pippings översättning (med biträde av professor Rolf Westman):

Vem du än är, som med våld och vapen vill hota den finske
 hertigens rätt till sitt land, som av sin fader han ärvt,
 och som med rasande hand hans vapensköld antasta önskar,
 vari man skådar en björn, lysande, väpnad också:
 du skall straffas därför med en kindpust eller med döden
 eller bita du får i slagfältets blodiga gräs.
 Ty den finländska björn, som på detta sätt du vill trotsa,
 har ej blott ramarna två, somdig förmår klubba ned;
 även ett blixtrande svärd den håller i krokiga kloma
 varmed den utan besvär hugger ditt huvud utav.
 Vilka krafter den har och hur mäktigt den kämpar med svärdet
 kände du av, Moskovit, slagen tillbaka med kraft,
 då in med härjande skaror i finländska bygder du trängde
 och med din rasande här hemmen kring Viborg föll an.
 Då gav den björnen ej bara stryk så ryggen blev randig
 och dina kinder med skägg svällde av slagen som föll;
 den gav dig dödliga sår med den långa, vässade lansens
 så du med huvudet först damp i de sumpiga träsk.

⁹⁹⁴ Henrik Mattssons far, Matts Henriksson skrifvare tillhörde, enligt Elgenstierna frälset (G Elgenstierna VII (1932), s 168).

⁹⁹⁵ G Elgenstierna VII (1932), s 168f.

och i hjälmprydnaden en stolpvis ställd stridshammare i silver mellan korslagda ekkvistar, som i sköldemärket.⁹⁹⁶

Henrik Mattsson var löjtnant vid Smålands ryttare och stupade i februari 1591 på en recognosceringsuppdrag i kriget med Ryssland.⁹⁹⁷

1653 adlas Matias Eriksson (1600-1670), "som från barndomen låtit sig brukas emot Sveriges fiender" med namnet Silfverharnesk.⁹⁹⁸

RYSSEBÅGE

Handbågar är av två huvudtyper, enkla och sammansatta [kompositbågar]. De enkla bågar, såsom långbågen, har en stav gjord av *en* trästav, mellan vars ändar strängen spänns. De sammansatta, eller reflexbågarnas, stav är sammansatta av flera material, såsom trä, horn, ben och senor. För att uppnå i det närmaste samma utgångshastighet för pilen avskjuten från en enkel båge måste staven och strängen vara långa, därav namnet långbåge. Kompositbågarna är mer komprimerade till formatet genom att bågens olika material har sammanfogats så att den får en form som är flerfaldigt böjd form ("cupidobåge") och därmed fungerar som en fjäder.

"Igorkvädet" (Kvädet om Igors härtåg; *Slovo o polku Igorevje*), troligen författad på 1100-talet, beskriver en rysk kavalleritrupp i aktion:

"Deras bågar äro spända, kogren blottade och sablarna vässade."⁹⁹⁹

Som vi sett ovan¹⁰⁰⁰ återfinns en handbåge i tyska och bömiska 1300- och 1400-tals framställningar i handen på personifikationen av en av dödssynderna, Högmodet, och står för vreden.¹⁰⁰¹

Som i Aischylos' *Perserna*¹⁰⁰² får det tomma kogret symbolisera nederlaget också i "Igorkvädet":

Svjatoslav hade en orolig dröm: "I Kiev, på kullarna, svepte man mig i går kväll, sade han, i ett svart täcke på sängen av idegran. Man ihällde åt mig blått vin, som var mängt med vedermöda. *Genom tomma koger* släpptes en stor pärla på mitt sköte, och man sökte lugna mig."¹⁰⁰³

.....

[Furstinnan] Jaroslavna¹⁰⁰⁴ gråter arla på muren i Putivl och säger: "Klara och lysande

⁹⁹⁶ Dettä är min beskrivning av vapenbilden, inte en officiell blasonering.

⁹⁹⁷ G Elgenstierna VII (1932), s 169.

⁹⁹⁸ J Ramsay (1909-1916), s 388.

⁹⁹⁹ A Jensen (1908), s 31 [*min kursivering*]. Roman Jakobsons och Marc Szeftes översättning till engelska lyder: " *bent are their bows, open their quivers, sharpened their sabres.*" 'La Geste du Prince Igor'(1948), s 153f [*min kursivering*]; se även G Vernadsky (1959), s 283.

¹⁰⁰⁰ Ovan, kapitlet "Johan III:s Salvatorsorden".

¹⁰⁰¹ J Delumeau (1990), s 241. - *Se även* dens, not 170 och 187 s 602.

¹⁰⁰² Aischylos, *Perserna* v 1021-1022 (s 100). *Se del I*, kapitlet "Skyterbågen".

¹⁰⁰³ A Jensen (1908), s 34 [*min kursivering*].

¹⁰⁰⁴ Eufrosynia, dotter till furst Jaroslav av Galizien (A Jensen (1908), s 28).

sol! Du är allom varm och skön. Varför herre har du spritt dina brännande strålar på min makes krigare? *Varför spänner du deras bågar med törst på vattentomt fält och stoppar deras koger fulla med sorg?*¹⁰⁰⁵

En illumination ur den sk Radziwiłł-handskriften av Nestorkrönikan (fig 175) avbildar en rysk och en polovitsisk kavallerienhet inbegripna i strid¹⁰⁰⁶. Båda sidor använder sig av skyterbågar.

Bylinan om Ivan Godinovitj visar pilbågens och pilens mytiskt laddade innebörd i den ryska folkulturen. Ivan har rövat bort en prinsessa, vilken bortförlovats med en tatar khan. Khanen förföljer Ivan och lyckas infånga honom. Med hjälp av prinsessan binder tatarfursten Ivan vid en ek för att förnöja sig med att beröva honom livet. Just då kommer två duvor flygande och förmanar khanen att skona Ivans liv. Den uppretade tatararen tar Ivans båge och pilar och siktar på duvorna. Ivan tillber sin båge och sina pilar att inte tjäna khanen utan i stället för fåglarna döda khanen. När khanen släpper pilen från den spända bågens sträng vänder pilen och dödar skytten. Denna bylina är en sägen om heliga fåglar och magiska pilar och visar vilken betydelse den folkliga ryska kulturen tillmätte pil och [hand]båge.¹⁰⁰⁷

Redan i den Livländska rimkrönikan finner vi västerländska belägg för ryssarnas skyterbågar:

Rüzen schutzen wâren komen
kunige Thoreiden zû vromen.
sie wunten manchen mit ir bogen,
doch wurden sie dar an betrogen:
wer ûf der burge wart gewunt
der wart schîre gesunt.¹⁰⁰⁸

På Olaus Magnus' *Carta marina*, 1539, avbildar Olaus spända handbågar längs hela gränsen mot "Europa" från Vita havet till Baltikum. Män i båtar i "Oceanvs Sciticv[s]" (Vita havet) (fig 191), män till fots längs den av Olaus Magnus hävdade svenska östgränsen, den anfallande ryska kvalleristyrkan på väg mot "Prelium glaciale" på Finska viken och den moskovitiska furstens "flyende" rytterbild i Olaus Magnus imaginära vapen för den ryske storfursten (fig 57).

En parallell till Olaus Magnus påstådda vapen för den moskovitiska storfursten är Albert Schlichtings, beskrivning av en av Ivan Groznyis grymheter i *De moribus et imperandi crudelitate Basilj Moschoviae tyranni brevis enarratio*. Schlichting säger att Ivan Groznyi blev rasande när polackerna lyckades inta Izborsk (Zborsko) den 9 januari 1569 och då han fick kännedom om att den ryske befälhavaren hade friköps och återvänt hem drev han en påle i marken på den öppna platsen utanför Izborsks tidigare befälhavares palats och

¹⁰⁰⁵ A Jensen (1908), s 38 [*min kursivering*]. - Alfred Jensen "Jaroslavnas underbart sköna klagovisa anses med rätta som en av den ryska poesins klenoder - för att inom den slaviska världen finna ett motstycke till dessa innerliga toner måste man gå till sebrbokroaternas "kvinnosånger" och till den ragusanska skaldeskolan." (A Jensen (1908), s 38).

¹⁰⁰⁶ S 233r.

¹⁰⁰⁷ G Vernadsky (1959), s 134.

¹⁰⁰⁸ Versraderna 8217-8222 i *Livländische Reimchronik* (1876), s 188.

låt binda denne och två andra adelsmän vid pålen. Medan storfursten bestiger sin häst och rider runt de fastbundna adelsmännen ropar hans söner anklagande åt de fångslade: "Ni kunde inte försvara fästningen mot polacker och litauer; jag skall nu lära er hur det går till." Biträdd av sina bågskyttar skjuter han en sådan skur av pilar mot de stackars männen att det är omöjligt att urskilja deras kroppar under alla pilar som träffat dem.¹⁰⁰⁹ Därefter låter storfursten binda ett rep om deras fötter. Liken släpas därefter i repet ut ur fästningen.

På Sankt Jakobs dag, den 25 juli¹⁰¹⁰, 1570 rider den storfurstliga tyrannen med sina handgångna män för att än en gång otöva sin apokalyptiska terror mot sin egen befolkning. Storfursten är utrustad med bröstplåt och hjälm, bär båge och pil samt en yxa.¹⁰¹¹

Även i Schlichtings berättelser förknippas den ryske storfursten personligen med "ryssebågen" och dess konkreta, och tyranniska, användning.

Vinjetten till elfte bokens sjunde kapitel (fig 176) "Om moskoviternas sätt att röfva och plundra" i Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* visar ryssar bärande "ett slags långsträckta och lätta båtar" lastade med ryssebågar och rysepilar och andra vapen, "då de hafva i sinnet att företaga ett röfvertåg mot karelarna eller andra grannfolk"¹⁰¹².

Kapitlet "Om moskoviternas eller rutheners infall"¹⁰¹³ illustrerar Olaus med den ryska kavallerienheten från sammandrabbningen på isen i *Carta marina* (fig 177). I den beskrivande texten i *Historia* säger Olaus Magnus:

I stort antal draga moskoviterna i härnad, dock ej så mycket i afsikt att strida som att vinna byte. Inom deras skaror råder mestadels föga eller ingen krigisk ordning. Särskildt gäller detta om dem, som i och för strid eller plundring nalkas konungariket Sveriges och *storfurstendömet Finlands gränser*. Bland sådana härnadståg, om hvilka sagda rikens krönikor veta att berätta, är i synnerhet att märka det, som ägde rum omkring år 1495, då de infunno sig 60.000 starka. Såsom orsak till detta infall föreburo de sina anspråk på trenne gränssocknar, Ågräpä [Åyräpä], Jääskis och Savolaks, jämte tillhörande vattendrag; de påstodo nämligen, att dessa områden med större rätt hörde under deras öfverhöghet än under Svea rikets domvärjo.¹⁰¹⁴

Sebastian Münster (1489-1552) skriver i *Cosmographia* (1544), att ryssarna i krig använder bågar och långa spjut¹⁰¹⁵ och det är finländarna¹⁰¹⁶, som får stå ut med eviga krig med ryssarna.¹⁰¹⁷

¹⁰⁰⁹ H F Graham (1995), s 251.

¹⁰¹⁰ Eller eventuellt efter östlig sedvänja 30 april.

¹⁰¹¹ H F Graham (1995), s 259.

¹⁰¹² O Magnus ((1555) 1912) II, XI: 7, s 231f.

¹⁰¹³ O Magnus I ((1555) 1909) II:3, s 226.

¹⁰¹⁴ O Magnus I ((1555) 1909) II:3, s 226 [min kursivering].

¹⁰¹⁵ "... die Moscowyter ... brauchen im krieg bogen und lange spietz" (S Münster (1544), s dxliiij).

¹⁰¹⁶ Münster använder konsekvent ordet "Finländer" om invånarna i Finland.

¹⁰¹⁷ "Es haben die Finländer ein ewigen kreig mit den Moszcwoytern vff dem Finländischen möre/ zu sommer zeiten in schiffen/ vnnd zu winter zeiten vff dem ysz" (S Münster (1544), s dxix). - Münster har alldeles tydligt låtit sig inspireras av Olaus Magnus' *Carta marina*.

Richard Chancellor, överlots för Sir Hugh Willoughbys expedition till Vita havet 1553, beskriver ryssarnas stridsutrustning:

They fight not on foot but altogether on horseback.
Their armor is a coat of mail and a helmet; the coat of mail without is gilded or else adorned with silk, although it pertain to a common soldier; they have a great pride in showing their wealth. They use bows and arrows as the Turks do; they carry lances also into the field. They ride with a short stirrup after the manner of the Turks; ...¹⁰¹⁸

Och på ett annat ställe:

They vse not only bowes and dartes after the maner of the Parthians,¹⁰¹⁹

Georg Turbervile som fungerade som Thomas Randolphins sekreterare, när denne av drottning Elisabeth blev utnämnd till att leda den engelska ambassaden (1568-1569) till Moskva,¹⁰²⁰ beskrev i dikten "To Parker" den ryska pilbågsanvändningen:

.....

For when the Russie is pursued by cruell foe,
He rides away, and suddenly betakes him to his boe,
And bends me but about in saddle as he sits,
And therewithall amidst his race his following foe he hits.
Their bowes are very short, like Turkie bowes outright,
Of sinowes made with birchen barke, in cunning maner dight.
Small arrowes, cruel heads, that fell and forked bee,
Which being shot from out those bowes, a cruell way will flee.¹⁰²¹

.....

I kapitlet "Of their mustering and levyng of forces, manner of armor, and provision of victual for the wars" i *Of the Russe Commonwealth* ger Giles Fletcher en lite utförligare beskrivning av det ryska kavalleriets beväpning:

Concerning their armor, they are but slightly appointed. The common horseman hath nothing else but his bow in his case under his right arm and his quiver and sword hanging on the left side, Their swords, bows, and arrows are of the Turkish fashion. They practice like the Tatar to shoot forward and backwards as they fly and retire.¹⁰²²

Den venetianske prästen Gerio befann sig i Ryssland år 1570. Han beskriver tsarens intåg i Moskva:

Durch die neue Gasse, die in 4 Tagen gemacht worden war, und wozu man eine Menge Häuser hatte abbrechen müssen, kam der Zar nach Moskau herein. Den Zug eröffneten 3000 Mann Strezy; nach diesen kam einer seiner Hofnarren auf einem Ochsen, und ein anderer in goldener Kleidung; darauf Johann [Ivan Vasilievitj] selbst; über dem Rücken hing ihm ein Bogen und an den Hals seines Pferdes war ein Hundekopf angebunden.¹⁰²³

¹⁰¹⁸ R Chancellor ((1589) (1968), s 28.

¹⁰¹⁹ R Eden ((1555) 1885), s 290.

¹⁰²⁰ A A Wood I (1813), sp 627.

¹⁰²¹ G Turberville ((1587) 1599), s 388; S von Herberstein, Notes upon Russia (1851), s cliv; G Turberville ((1587) 1968), s 82.

¹⁰²² G Fletcher ((1591) 1968), s 183f.

¹⁰²³ F von Adelung I (1846), s 253f [min kursivering].

Elert Kruse och Johann Taube, vilka dels ofrivilligt, dels frivilligt, uppehållit sig ett drygt decennium i Ryssland beskriver tsarens fruktade opritschnas [livvakt] utrustning:

Es musten auch seine Aprisna oder Ausgesonderte eine kentlich vnd merkliche Anzeichen haben im Reitten die etwa: Hundeköpffe den Pferden an Halsern vnd an jren Flitschen, eine beserne Fegkwasche; ...¹⁰²⁴

Johann Boch (1555-1609), en såväl bildad som välutbildad belgare, skriver korta kommentarer om sina upplevelser på sin korta resa i Ryssland 1578 på officiellt diplomatiskt uppdrag¹⁰²⁵. Beträffande handbågarna är hans spontana intryck intressant:

Muscovites (who are nearest to these peoples), Poles, Tatars, and all Orientals use bows.¹⁰²⁶

Användning av handbåge [av kompositbågstyp] är för Boch ett signifikativt och pregnant kännetecken för "all Orientals". Att även polackerna nämns görs väl för att understryka att det finns *ett* undantag.

Den kejsrerliga gesandten Niklas von Warkotsch und Nobschütz får med sig dyrbara gåvor till sina uppdragsgivare av Boris Godunov från sin andra ambassad till Ryssland 1593:

sowohl für den Kaiser, als für den Erzherzog Maximilian; für den erstern eine Persianische Tartsch undt *Armschin zum Bogenschiessen*, von guten Damassken Eissen mit guelden zuegen angelegt undt mit vielen Turkessen undt Rubinkörner versetzt.¹⁰²⁷

Medan ärkehertig Maximilian får:

einen Rieng zum Pogenschiessen, war auss einem ganzen Stuckh Stein geschnitten, wird genant Nefrudius, welcher Stein von trefflichen Tugendten, auf auf denselben Rieng waren noch insonderheit achtzehn Ruebintaffl kunstlich in goldt versezt, und andere kostbare Sachen.¹⁰²⁸

Även Johann David Wunderer från Strassburg lägger på sin Rysslandsresa år 1590 märke till "pflitzbögen" i såväl den ryska kavalleristens som infanteristens beväpning.¹⁰²⁹

Författaren till de holländska medlarnas rapport, Stolbova-förhandlingarna, skriver om kosackernas beväpning:

... och s.k. kosacker. De sistnämnda äro beväpnade med bågar och därjämte med åtskilliga andra vapen¹⁰³⁰

och det ryska kavalleriets beväpning:

¹⁰²⁴ F von Adelung I (1846), s 263f.

¹⁰²⁵ H F Graham (1986), not 13 s 96.

¹⁰²⁶ H F Graham (1986), s 96.

¹⁰²⁷ F von Adelung (1846), s 422 [*min kursivering*].

¹⁰²⁸ F von Adelung (1846), s 422 [*min kursivering*].

¹⁰²⁹ F von Adelung I (1846), s 438.

¹⁰³⁰ *En holländsk beskicknings resor ...* (1917), s 98.

I ett koger vid gördeln hänger *en pilbåge*, på vänster sida ha de *ett pilkoger* i en rem kring halsen, ur vilken de med högra handen framtaga pilarna över vänstra axeln,...¹⁰³¹

Om en kompositbåge, som ryssebågen, inte hålls spänd och strängad kröker den den sig inåt som de exemplar i Skokloster slotts samlingar som fig 178¹⁰³² & 179 visar.

Petrus Petrejus skriver i första boken av sin *Regnum Muschovitici Sciographia*:

Ty Mosoch eller Muskowita/ märker så myckit som then ther strecker sig uth oc spenner vp sin boga och wil skiuta/ så at och andra menniskior styggias widh theras gemingar/ om hwilkes grymheet och salmisten Dawid öffuer klagar/ ther han sågher: *Hei mihi quod wxulo in Mesech*. Om the Muskowiter och Rydzer här med icke menas/ kan iagh icke wetta hwadh för Folck thet tå wara skal.¹⁰³³ Ty the haffua iw brukat alt ifrån theras första begynnelse och uphof/ såsom the ännu i thenna dag bruka/ både i krijgh/ så wäl som til at skiuta Foglar och Diwr/ Bogar/ Pilar och flitzer/ och ther medh äre så behendighe och förfarna at the sällan skiuta fåfengt. The haffua och Boghar på allahanda mönster giordt och så ståtligt och konstrijkt medh allahanda fergor utpuffade/ at uthi inga andra land sådana finnas.¹⁰³⁴

I dess fjärde bok, där han behandlar den ryska krigsmakten: "... *emoot fienden bruka the Sablar/ Boghar/ Pilar/ ...*"¹⁰³⁵.

Och i femte boken:

The Musckowiters störste lust och glädie är til at ridha och renna/ och skiuta medh sina handbogar/ så at then som aldrahögst kan upspenna sin bogha/ och aldralängst skiuta och drabba målet/ han holles för the yppersta.¹⁰³⁶

Titelbladet till 1656-års upplaga av Adam Olearius' *Vermehrte Moscowitische und Persianische Reisebeschreibung* visar nere till höger två ryssar, en bojar med sin bojarhatt och en annan ryss med en typisk ryssehätt (kieber) på huvudet och hållande i sin högra hand en handbågspil, "ryssepil" och en "ryssebåge" (fig 180).

Carl Friedrich Colland skriver (1777) i sin *Neue, und aus die allgemeine, und besondere russische Geschichte, sich gründende Erläufungen, und Erklärungen der gewöhnlichen Hauptwappen des Russischen Reiches*, vilken han tillägnat Katarina den Stora:

Die alten Russischen Fürsten sollen, wie verschiedene glauben, zuerst, da sie noch

¹⁰³¹ En holländsk beskicknings resor ... (1917), s 102 [mina kursiveringar].

¹⁰³² Inv nr: 14694; Skokloster slott.

¹⁰³³ Petrejus åsyftar den 120. psalmen i Psaltaren:

Iagh ropar til HERRAN j minne nödh/ och han böönhörer migh. HERRE frels mina siäl jfrå lögnachtigha munnar/ och ifrå falska tungo.

Hwadh kan then falska tungan göra tigh? och hwadh kan hon vthretta? Hon är såsom eens weldigs skarpe pijlar/ såsom eeld j enebärträ.

Wee migh at iagh en fremling är ibland Mesech/ iagh moste boo ibland Kedars hyddor.

Thet warder minne siäl longt/ at boo när them som fredhen hata.

Jagh håller fridh/ men när iagh talar så tagha the til at örligha.

(*Biblia* (1540-1541) [min kursivering]. Förf anm.

¹⁰³⁴ P Petrejus (1615), Första boken, s 110f. - Se även A Jensen (1908), s 176.

¹⁰³⁵ P Petrejus (1615), Fjärde boken, s 9 [mina kursiveringar].

¹⁰³⁶ P Petrejus (1615), Fempte boken, s 12.

heyden waren, einen Bogen, und Pfeil, im Wappen geführt haben.¹⁰³⁷

Russland war in den alten Zeiten unter dem rauchen Scythien begriffen, von dessen kriegerischen Einwohnern bekannt ist, dass sie ihren Bogen, und ihre Pfeile, so sehr liebten, als die streitbaren Sklavonier ihren Säbel. Bogen, und Pfeile dienten den unruhigen Scythen zu einer täglichen Uebung; worinnen sie vollkommen wurden, dass andre Nationen ihnen den Vorzug darinnen zugestehen musten. Diese Waffen wurde alsdann zu ihrem Unterscheidungszeichen, und äntlich gar zu den ältesten russischen Wappenfigur gemacht.¹⁰³⁸

Ryssepil

Genom att skyterbågen, ryssebågen (kompositbåge, reflexbåge) har ne avsevärt kortare sträng än långbågen är dess pilar även mycket kortare än långbågens.

Quintus Curtius Rufus' gör även han i *Alexander den Stores bedrifter* handbågspilen sinnebildlig för Asien i sin beskrivning av floden Tigris:

Denna flod [Tigris] är den stridaste af Österlandets floder; den förer med sig, icke blott en mängd bäckars vatten, utan hvälfver äfven stenklippor. Af snabbheten i sin fart har den derföre fått namnet Tigris, ty i persiska språket är Tigris benämningen på pil.¹⁰³⁹

"Igorkvädet" (Kvädet om Igors härtåg; *Slovo o polku Igorevje*) beskriver målande regnet av ryssepilar över polovstserna:

.... det skall varda ett stort åskväder, och *pilar skola komma som regn* från den stora Don.¹⁰⁴⁰

.....

Stående till värn, sprutar du pilar på krigarna,¹⁰⁴¹.

.....

Från gryningen till kvällen, från kvällen till ljusa dagen flögo härdade pilar;¹⁰⁴²

Den 19 januari 1556 skriver Gustav Vasa till Ture Pedersson [Bjelke] och Gustaf Fincke angående vissa förvarsanstalter:

..., sammelunda um I haffve latidt göre sådane skiöldher, som knechtarne, the ther icke haffve harnisk, kunnebruke för ryddze pilerne etc.¹⁰⁴³

Georg Turberville som fungerade som Thomas Randolphs sekreterare, när denne av drottning Elisabeth blev utnämnd till att leda den engelska

¹⁰³⁷ C F Colland, 1777, s 13.

¹⁰³⁸ C F Colland (1777), s 14.

¹⁰³⁹ Q Curtius Rufus IV:9 (översättning: A Hedner).

¹⁰⁴⁰ A Jensen (1908), s 32 [*min kursivering*].

¹⁰⁴¹ A Jensen (1908), s 32.

¹⁰⁴² A Jensen (1908), s 33 [*min kursivering*].

¹⁰⁴³ *Konung Gustaf den Förstes Registratur XXVI* (1556), s 42.

ambassaden (1568-1569) till Moskva,¹⁰⁴⁴ beskrev i dikten "To Parker" ryssebågspilen:

.....
 Small arrowes, cruel heads, that fell and forked bee,
 Which being shot from out those bowes, a cruell way will flee.¹⁰⁴⁵

I kapitlet "Of their mustering and levying of forces, manner of armor, and provision of victual for the wars" i *Of the Russe Commonwealth* ger får vi Giles Fletchers beskrivning av ryssepilen:

Concerning their armor, they are but slightly appointed. ... Their swords, bows, and arrows are of the Turkish fashion. They practice like the Tatar to shoot forward and backwards as they fly and retire.¹⁰⁴⁶

Hans Bergersson till Västerby och Tjusterby

Hans Bergersson adlades av Erik XIV den 7 februari 1564 och fick till vapen:

Ett rött field ther uthi tre patroner ofwan på hielmetedt trij ryske pilar hwilkas uddaar weta uppföre och skrafferingen rött och hwitt...¹⁰⁴⁷

Hans Bergersson fick frihet på Vesterby gård i Sjundea och Tjusterby gård i Kyrkslätt socknar.¹⁰⁴⁸ I avskriften av Hans Bergerssons sköldebrev står att han adlas

"för wälling, hull tro tienst skuld som oss Elskelig wår troo Undersåte Hans Bergersson, oss och våra Rijken här till dagz giort och bewijst hafwer hwilket han och oss yttermehra här offra må och skall göra och bewijssa Sammaledes om wij honom och hans effterkommande Arfwingar framledes i någon befallning låthe bruka uthi thet the kunna tienliga och brukeliga wara/: thet Gudh nådlig afwände :/ någon våra fiender heller owänner uthrijkes heller Inrijkes sig med någon oppenbar heller hemlig stämning och Undersättning moth oss eller våra Rijken, Uppsättia ..."

I övrigt står inga uppgifter om denne Hans Bergersson att finna. Ej heller är någon samtida avbildning av hans vapen känd. Jan Samuelsson förmodar att det "troligen rör det sig istället om" Hans Gregersson [Silfverpatron], vilken skulle blivit blev adlad samma dag.¹⁰⁴⁹ Carl Arvid Klingspor har i *Sveriges*

¹⁰⁴⁴ A A Wood I (1813), sp 627.

¹⁰⁴⁵ G Turberville ((1587) 1599), s 388; S von Herberstein, *Notes upon Russia* (1851), s cliv; G Turberville (1968), s 82.

¹⁰⁴⁶ G Fletcher ((1591) 1968), s 183f.

¹⁰⁴⁷ Reduktionskommissionen D I c 2:1. Åkermarks kopiebok på donationsbrev, som ej förekomma i Riksregistraturet I. 1523-1572. Kammararkivet; Reduktionskommissionen D I c 2:1. Åkermarks kopiebok på donationsbrev, som ej förekomma i Riksregistraturet I. 1523-1572. Kammararkivet; Riksarkivet, Stockholm; B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 114.

¹⁰⁴⁸ Reduktionskommissionen D I c 2:1. Åkermarks kopiebok på donationsbrev, som ej förekomma i Riksregistraturet I. 1523-1572. Kammararkivet; Riksarkivet, Stockholm.

¹⁰⁴⁹ J Samuelsson (1993), s 328.

Ridderskaps och Adels Vapenbok (1857-79) gjort en rekonstruktion av vapnet (fig 181).¹⁰⁵⁰

Hans Wachtmeister

Hans Wachtmeister, som "sich in unseren diensten wider unsern wnd unserer Reiche sonderlichen aber der betrückten Prouintz Lifland offentlichen Erbfeindt, den Moschovitter ezliche jar her ganz getreulichen gebrauchen lassen, dass er in Zugen Schlachten Schermützeln, Belagerungen wnd sonst ublicher da er die gelegenheit erfordert"¹⁰⁵¹ får den 24 maj 1578 i sitt vapens hjälmprydnad tre störtade "ryssepilar" (plansch XVII)¹⁰⁵².

RYSKT KAVALLERI

Tamara Talbot Rice tillskriver skyternas militära framgångar hästens ibruktagande som riddjur:

The Scyths enter history as victorious warriors. Their military successes were probably largely due to their ability to ride on horseback. Some scholars believe that they were the first people to have done so; this is open to question but no one can deny that the Scyths were among the world's earliest and assuredly its most accomplished horsemen. ... The horse became the Scyths most cherished possession. and at death their favourite munts went with them to the grave. Thus virtually every Scythian burial is a horse burial, ...¹⁰⁵³

Hon beskriver de skytiska ryttarnas välansade hästmanar, vilka hade ett enda syfte att underlätta avskjutandet av pilen från skyterbågen på hästryggen:

All the ring horses which were found at Pazirik had their manes trimmed, and the same practice must have been followed in Scythia, for the manes are trimmed on the riding horses represented on Scythian metal-work. The manes were probably cut in order that they should not interfere with the aim of a rider loosing his arrow at full

¹⁰⁵⁰ C A Klingspor (1857-79), s 118; J Ramsay (1909-1916) s. 91, 390. - Av vapenbeskrivningen ovan framgår att vapnet innehåller tre patroner (tinkturen för patronerna nämns ej, "Silfverpatron" är en gissning om än en rimlig sådan) och den omständigheten att frihetsbrevet gäller samma gårdar, som Jully Ramsay, Hans Forssell, och Jan Samuelson i hans efterföljd, läst som ställt till Hans Gregersson, skall ha innehaft (J Samuelson (1993), s 328). I Åkermarkcks kopiebok för 7 februari 1564 står namnet relativt tydligt - så tydligt något överhuvudtaget står i denna kopiebok på donationsbrev, som ej förekommer i Riksregistraturen 1523-1572 - Hans Bergersson. Personerna är alltså identiska, men någon grund för ett antagande av en existens för en Hans Gregersson har jag inte funnit. Sedan bör man inte låta sig missledas av att eftervärlden gett personen i fråga ett efternamn, som är en beskrivning av vapnets sköldemärke, "Silfverpatron". Något släktnamn har adelsmannen själv inte burit.

¹⁰⁵¹ Hans Wachtmeisters sköldebrev, Johannishus' arkiv.

¹⁰⁵² " ... drey Ruisische gelbe pfeil mit Rott und Blawen federn" (Hans Wachtmeisters sköldebrev 24 maj 1578, Johannishus' arkiv).

¹⁰⁵³ T T Rice ((1966) 1969), s 11f.

gallop, for the cart-horses which appear on the metal-work all have long, free-flowing manes. ... The scene is redolent of the steppe. It could have found its parallel in any Cossack community of pre-revolutionary days.¹⁰⁵⁴

Johannes Ravisius Textor citerar Plinius i *Theatrum poeticum et historicum*, som fanns i Erik XIV:s bibliotek:

Scythae equitatus & equorum gloriam strepunt¹⁰⁵⁵.

Enligt George Vernadsky skulle ryssarna ännu på 500-talet e Kr inte haft ett kavalleri,¹⁰⁵⁶ utan det första omnämndet skulle påträffas hos den bysantiske kejsaren Leo VI:s ["Filosofen" el "Den vise"] (regerade 886-911) berättelse av Olegs angrepp på Konstantinopel 905 e Kr.¹⁰⁵⁷ Enligt krönikören begav sig Oleg iväg till häst och med skepp. Detta är det första omnämmandet om ryskt kavalleri. Enligt den bysantiske kejsaren Konstantin VII Porfyrogenetos ["den Purpurfödde"¹⁰⁵⁸] (905-959), som bl a skrev ett itinerarium för ryssarnas väg längs Djepr till Konstantinopel, började ryssarnas insamling av tribut i de nordliga trakterna i november, när man inte längre kunde räkna med att floderna i norra och centrala Ryssland var farbara med båt, utan man fick ty sig till beridna expeditioner. Vidare behövde ryssarna kavalleriet till försvar mot stäppfolken i söder, såsom polovtserna.¹⁰⁵⁹ Och Vernadsky hävdar vidare att i och med den kieviska statens expansion blev kavalleriet en nödvändighet.¹⁰⁶⁰ Vernadsky hänvisar till "Den ryska lagen" (*Pravda Russkaja*) från 1000-talet. Den statuerande att skada åsamkad å den furstliga hästbesättningen var belagd med tunga böter.¹⁰⁶¹ Seden att begrava furstens favorithäst fortsatte ännu en tid efter att fursten av Kiev antagit den kristna tron i dess grekisk-ortodoxa form.¹⁰⁶²

"Igorkvädet" (Kvädet om Igors härtåg; *Slovo o polku Igorevje*), troligen författad på 1100-talet, beskriver en rysk kavalleritrupp i aktion:

Igor [fursten av Novgorod-Severskij] väntade sin käre broder Vsevolod och säger åt honom: "Vildtjur Vsevolod [fursten av Kursk]! Min ende broder, det enda lysande ljuset för Igor! Båda heta vi Svjatoslavitj. Sadla, broder, dina snabba hästar! Mina stå färdiga, redan förut sadlade i Kursk. Och mina kurjaner äro beprövade män. Under stridslurar äro de ammade, under hjälmar vaggade, vid lansspetsar närda. Vägarna äro dem bekanta, klyftorna kända. *Deras bågar äro spända, kogren blottade och sablarna vässade.* Själva flyga de fram som gråa ulvar på fältet, sökande heder åt sig och ära åt sin furste.¹⁰⁶³

¹⁰⁵⁴ T T Rice (1957), s 73f.

¹⁰⁵⁵ sp 1331 i 1595 år Baselupplaga, vilken jag betjänat mig av.

¹⁰⁵⁶ G Vernadsky (1959), s 282.

¹⁰⁵⁷ G Vernadsky (1959), s 282.

¹⁰⁵⁸ Beteckning för bysantiska prinsar och prinsessor, vilka föddes under faderns regeringstid.

¹⁰⁵⁹ G Vernadsky (1959), s 282.

¹⁰⁶⁰ G Vernadsky (1959), s 282.

¹⁰⁶¹ G Vernadsky (1959), s 283.

¹⁰⁶² G Vernadsky (1959), s 283.

¹⁰⁶³ A Jensen (1908), s 31[*min kursivering*]. Roman Jakobsons och Marc Szeftes översättning till engelska lyder: "And Vsevolod the fierce aurochs said to him: "My one brother, my one bright light are thou, Igor: Sons of Svyatoslav are we both! "Saddle thy swift horse, brother! And mine to be sure, are ready - saddled near Kursk beforehand. And my men of Kursk are glorious warriors: Swaddled under trumpets, cradled under helmets, nursed

Från gryningen till kvällen, från kvällen till ljusa dagen flögo härdade pilar; där skramlade sablar mot hjälmar, och där svängdes stålblanka lansar i okänt land, mitt på polovternas jord. *Den svarta jorden under hästhovarna* var besädd med ben och begjuten med blod. Till bedrövelse växte benen upp ur den ryska jorden.¹⁰⁶⁴

Den Livländska rimkrönikan från c 1290¹⁰⁶⁵ berättar tidigt om ryskt kavalleri försett med stigbyglar och gissel:

vaste hin zû lande wert.
die Rûzen manten sêre ir pfert
beide mit geiseln und mit sporn;
sie wânten alle sîn verlor.¹⁰⁶⁶

Författaren var en anonym ordensriddare¹⁰⁶⁷ och torde ha känt väl till sina motståndare.

Den hedniska kavallerienheten i full karriär på den sk Borgiakartan i Vatikanbiblioteket¹⁰⁶⁸ (fig 11) från 1400-talets första årtionden har dragna krum-sablar och spända skyterbågar. Ryttarna är klädda i långa dräkter och huvudbonaderna går att identifiera som kieberhattar ("rysemössa").

"Den svenska historieskrivningens fader", Ericus Olai († 1486), skrev på uppmaning av Karl Knutsson [Bonde] (1408 el 1409-1470) och ärkebiskop Jöns Bengtsson [Oxenstierna] (c 1417-1467) *The Swenskes och Göthers Historia* och skildrar Rijks Marsken", Torkel [Tyrgils] Knutssons (avrättad 1306) svenska trupper, som "skyndade sigh til then Careliske och Ryske Gräntzen" och 1299 anlade Landskrona vid Nevas utlopp.

När ryssarna Thet hörde/ gingo the allesamman vth/ såsom en Man/ samblendes vthi en Armée En och Trettio Tusend Krijgzmän/ Uthaff sitt Folck *ordnade the två Arméer, en til Häst* och then andra till Skepps.¹⁰⁶⁹

Den italienske biskopen av Nocera, Paolo Giovio [Paulus Jovius] (1483-1552) skriver i *Historia sui temporis* (1550-1552) om det ryska kavalleriet:

They ryde very shorte, and shoote backwarde very cunnyngly, euen as they flye.¹⁰⁷⁰

.....

Armies of footemen are in maner to no vse in those great wyldernesses, as well for theyr apparel being loose and long, as also for the custome of theyr enemies, who in theyr warres trust rather to the swyftnesse of their light horses, then to trye the

at the spear's point. To them the roads are known, the ravines are familiar; *bent are their bows, open their quivers, sharpened their sabres*. Like grey wolves in the fields they roam, seeking honour for themselves and glory for the Prince." 'La Geste du Prince Igor' (1948), s 153f [*min kursivering*]; se även G Vernadsky (1959), s 283.

¹⁰⁶⁴ A Jensen (1908), s 33 [*min kursivering*].

¹⁰⁶⁵ E E Metzner (1978), s 635, 641.

¹⁰⁶⁶ Versraderna 2126-2128 i *Livländische Reimchronik* (1876), s 49.

¹⁰⁶⁷ E E Metzner (1978), s 635.

¹⁰⁶⁸ Borgia XVI, Bibliotheca Apostolica Vaticana.

¹⁰⁶⁹ E Olai (1678), s 220 [*min kursivering*].

¹⁰⁷⁰ P Jovius (1852), s 251. Redan Xenofon beskriver de asiatiska ryttarna med nästan identiska ord: "Men de asiatiska ryttarna sårade även under flykten, i det att de från hästryggen sköto bakåt" (Xenofon, III, 3).

matter in a pyght fielde.

Theyr horses are of lesse then meane stature; but very strong and swyfte. Theyr horsemen are armed with pykes, Ryuettes, Mases of yron, and arrows. Fewe have hooked swords.¹⁰⁷¹

Han skriver vidare om det ryska kavalleriets utrustning:

Theyr bodyes are defended with rounde Targets, after the manner of the Turks of Asia;¹⁰⁷²

Det är att märka att de arabiska trupperna som korstågsriddarna stred mot använde sig av runda sköldar¹⁰⁷³ (fig 116). I den muslimska heraldiken, som i och för sig inte förutsatte en sköld för sköldemärket, var dock skölden i allmänhet, *när* den togs i bruk som fält för sköldemärket, rund.¹⁰⁷⁴

Muschovite[n] ... turcken icke olijk".

Den ovan omtalade ikonen, *Tecknets Gudsmoder och dess underverk* (fig 94)¹⁰⁷⁵ från Novgorods sista blomstringstid på 1460-talet, visar även "ryssebågens" och kavalleriets betydelse för det novgorodska, och för den delen andra ryska staters krigsmakter. Enligt legendens upphovmän, ärkebiskop Jewfimi II och den serbiske munken och vältalaren Pachomius [Logofet] från Athos, tydligen även för himlens härskaror.

Bildframställningen är utförd i tre register. Den försvarande novgorodska kavallerienheten till vänster gör en chock mot den belägrande hären från Susdal och får himmelsk assistens. Anföraren för de utbrytande försvararna signalerar attack med sin sabel och de novgorodska kavalleristerna sänker sina lansar och går till anfall, medan susdalerna tar till flykten i panik.

Den 15 februari 1556 skriver Gustav Vasa från Åbo till "utvald konung Erik":

Ty vij förnimme, att hester ähre oss storligen för nöden, och kunne nogh förmercke, medt mindre man haffver sex eller otte tusende hester att bruke, när man skall giffve sig i mangell medt them, effther the och mest alle till hest utrusttede ähre.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷¹ P Jovius (1852), s 254f. - Översättning av: "Pedestres copiae nullo prope usui sunt illis uastis solitudinibus, tum ex ipsa ueste quae fluxa talarisque est, tum ex hostium consuetudine, qui cursu potius & equitandi celeritate, (que ui?) qui statariae pugnae, uel ipso congressu militiam exercent. Equi eorum statura infra mediam existunt, sed robusti & uelocissimi habentur. Equites prae pilatis hastis, clausisque ferreis & sagittis rem gerunt paucis falcati sunt gladii." (P Jovius (1525), s Eii).

¹⁰⁷² P Jovius (1852), s 254f. - Översättning av: "Corpora uero clypeis rotundis, ut Asiatici Turcae, proteguntur" (P Jovius (1525), s Eii).

¹⁰⁷³ Se även J M Rogers (1995), kat nr 93.

¹⁰⁷⁴ L A Mayer: "In Muslim Heraldry the use of arms did not necessitate the use of a shield. Arms could be displayed on shields of every considerable shape, or they could be depicted on an object directly without the medium of a shield. "When blazons came to be depicted on shields, the heraldic shields were usually round, and naturally so, because the Saracenic shield, as a piece of armour, was also round" (A L Mayer (1950), s 26f). - Jmf med det Arthur Charles Fox-Davies skriver om skölden i västerländsk heraldik: "The shield is the most important part of the achievement" (A C Fox-Davies (1904 (1986), s 36; dens (1909) 1978), s 60).

¹⁰⁷⁵ V Laurina & W Puschkarjow (1981), s 34; *Nowgoroder Ikonen des 12. bis 17. Jahrhunderts* (1981) & *Novgorodskaja ikona XII - XVII vekov* (1983), bild 104; M Arpatov (1984), fig 114.

¹⁰⁷⁶ *Konung Gustaf den Förstes Registratur XXVI* (1556), s 104.

Richard Chancellor, Sir Hugh Willoughbys överlots för hans expedition till Vita havet 1553, beskriver ryssarnas stridsutrustning och - taktik:

They fight not on foot but altogether on horseback. Their armor is a coat of mail and a helmet; the coat of mail without is guilded or else adorned with silk, although it pertain to a common soldier; they have a great pride in showing their wealth. They use bows and arrows as the Turks do; they carry lances also into the field. They ride with a short stirrup after the manner of the Turks; ...¹⁰⁷⁷

Georg Turberville som fungerade som Thomas Randolphs sekreterare, när denne av drottning Elisabeth blev utnämnd till att leda den engelska ambassaden (1568-1569) till Moskva,¹⁰⁷⁸ beskrev i dikten "To Parker" det ryska kavalleriet. Turbervilles versrader är passande illustrationstexter till Sigismund von Herbersteins bilder av lätt ryskt kavalleri och deras utrustning (fig 182-184):¹⁰⁷⁹

.....

Their bridles are not very braue; their saddles are but plaine.
 No bits but snaffles all, of birch their saddles be,
 Much fashioned like the Scottish seates, broad flakes to keepe the knee
 From sweating of the horse; the pannels larger farre
 And broader be then ours; they vse short stirrups for the warre:
 For when the Russie is pursued by cruel foe,
 He rides away, and suddenly betakes him to his boe,
 And bends me but about in saddle as he sits,
 And therewithall amidst his race his following foe he hits.
 Their bowes are very short, like Turkie bowes outright,
 Of sinowes made with birchen barke in cunning maner dight.
 Small arrowes, cruel heads, that fell and forked bee,
 Which being shot from out those bowes a cruel way will flee.
 They seldome use to shoo their horse, unlesse they ride
 In post upon the frozen flouds, then cause they shall not slide,
 He sets a slender calke, and so he rides his way.
 The horses of the countrey go good fourscore versts a day,
 And all without the spurre, once pricke them and they skippe,
 But goe not forward on their way, the Russie hath his whippe
 To rappe him on the ribbes, for though all booted bee,
 Yet shall you not a paire of spurres in all the countrey see.¹⁰⁸⁰

Och Giles Fletcher tillägger:

Jmf Matti Klinge: "Venäläisillä sen sijaan oli suoria miekkoja, *eikä heidän sodankäynnilleen ollut ominaista* tataareille luonteenomainen *ratsuväkitaktiikka*" [*min kursivering*] ["Ryssarna å sin sida hade raka svärd, och det lätta kavalleriet, typiskt för tataernas kavalleritaktik, var inte karakteristisk för ryssarnas krigföring] [*min översättning*] (M Klinge (1981), s 254).

¹⁰⁷⁷ R Chancellor ((1589) (1968), s 28.

¹⁰⁷⁸ A A Wood I (1813), sp 627.

¹⁰⁷⁹ Robert O Crummey beskriver Turbervilles brevdikter: "Turberville,, set down his impressions of Russia in three chatty letters to friends in England. These letters are extraordinary in both form and content. They were written in poulterers measure (an obsolete form consisting of alternate line of twelve and fourteen syllables respectively) and abound in precious turns of phrase. Their content is the usual subject matter of tourists' postcards except that the message is the exact reverse of the usual travellers' clichés." (R O Crummey (1968), s 72).

¹⁰⁸⁰ G Turberville ((1587) 1599), s 388; S von Herberstein, Notes upon Russia (1851), s cliv; G Turberville ((1587)1968), s 82.

Their horses are but small, but very swift and hard. They travel them unshod both winter and summer without all regard of pace.¹⁰⁸¹

I kapitlet "Of their mustering and levyng of forces, manner of armor, and provision of victual for the wars" i *Of the Russe Commonwealth* ger han en lite utförligare beskrivning av det ryska kavalleriets beväpning:

Concerning their armor, they are but slightly appointed. The common horseman hath nothing else but his bow in his case under his right arm and his quiver and sword hanging on the left side, except some few that bear a case of dags or a javelin or short staff along their horse side. The under captains will have commonly some piece of armor besides, as a shirt mail or such like. Their swords, bows, and arrows are of the Turkish fashion. They practice like the Tatar to shoot forward and backwards as they fly and retire.¹⁰⁸²

Fig 184, som visar det ryska kavalleriets utrustning kan jämföras med fig 185 och 186 som är turkiska koger av *gorytos*-typ. De är till förväxling lika de ryska. - "Muschowiten turcken icke olijk".

I sitt andra brev till furst Kurbskij använder Ivan Groznyj ett talande bildspråk om hur han avser att förfölja den landsflyktige fursten:

Ja nu hava vi enligt Guds vilja nått även de avlägsnaste städer; våra hästar hava ridit på alla vägar till och från Litauen, druckit vatten på alla dessa orter, och nu kan jag säga, att det ej finns någon plats, där vår häst icke satt sin fot. Då du tänkte vila ut efter dina mödor i Volmar, haver Gud fört oss även till detta ditt viloställe, och vi skola enligt Guds vilja hinna fatt dig, om du ock fore än längre bort.¹⁰⁸³

Det kurländska hovrådet Laurentius Müllers beskrivning av den polske kungens sändebuds, Leo [Lew] Sapiehas (1557-1633), instruktion för utbyte av fångar innehåller ett ordval av intresse:

Hwadh Fångarna anlangar/ så wille tu göra tin möghlighe flijt/ at tu kant löösa Hertigens aff Trocken twenne fångne tienare/ aldenstund the vthi een tapper drabning äre fångne wordne: Om the andre wille tu ransaka/ antingen the vthi en rätt drabning/ eller vthi ett slätt Cosakiskt vthfall äre fångne bleffne/ ther efter weest tu och tigh medh theras löstt at ställa.¹⁰⁸⁴

Motsatsen till "een tapper drabning" och "en rätt drabning" blir i den polske kungens förmenta språkbruk "ett slätt Cosakiskt vthfall", ett fegt bakhåll av en ryttarenhet.

Jaques Margeret, fransman i rysk militärtjänst åren 1601-1611 och chef för den falske Dimitris livgardes första kompani, vilket bestod enbart av utlänningar, skriver om bojarsönernas¹⁰⁸⁵ krigstjänstgöring och militära utrustning:

¹⁰⁸¹ G Fletcher ((1591) 1968), s 122.

¹⁰⁸² G Fletcher ((1591) 1968), s 183f.

¹⁰⁸³ A Jensen (1908), s 116.

¹⁰⁸⁴ L Müller ((1585) 1629), s 216f. - "Betreffende die Gefangene/ wöllestu mögliche fleisz vorwenden/ dz du des Hertzogen von Trocken zweene gefangene Diener lösen mögest/ weil sie so in einem dapffern treffen seind gefangen worden; Von den andern wöllestu dich erkündigen/ ob sie in einem notwendigen treffen/ oder aber in einem schlechten Kusackischen auszfall gefangen worden/" (L Müller (1585), s N ijv).

¹⁰⁸⁵ "Ordet bojarsöner (*djeti bojarskie*) avser ett lägre frälsestånd, som uppkom genom att kronjord gavs åt förtjänta krigare. Även avkomlingar av förmåmare ätter, som på grund

ihr Dienst entspricht gewöhnlich ihrem Gehalte, da sie eigentlich fast zu nichts anderm gebraucht werden, als die Zahl voll zu machen. Die vornehmern von diesen Befehlshabern müssen mit einem *Panzerhemde*, einem Helme, einer Lanze und *Bogen und Pfeilen* bewaffnet sein; eben so und auch gut beritten, jeder von ihren Leuten; die andern müssen gute Pferde, *einen Bogen, Pfeile und einen Säbel* haben, und ihre Diener ebenfalls.¹⁰⁸⁶

Petrus Petrejus skriver i fjärde boken av sin *Regni Muschovitici Sciographia* (1615) om den ryska krigsmakten. Om det ryska kavalleriets beväpning säger han:

*Vthi krich bruka the förnämsta Muskowiter på sikh Pantzar skortar/ och Stålhattar/ och somblige stoppa sina Kiortlar medh Bomull och Papper så starckt och tiokt/ at ingen them medh någhon pijl kan skadha. The andra draga mäst alla obewäpnade hwad til Kroppen belangande är/ men emoot fienden bruka the Sablar/ Boghar/ Pilar/ Yxor/ Spiut/ Röör/ longa stackotta/ doch mäst lunte och flinteröör/ som the bäst kunde medh umgå/ thet the nu synnerlighen för några åhr hafwa lärdt*¹⁰⁸⁷

Och i den femte boken om bågskytten:

The Muskowiters störste lust och glädie är til at ridha och renna/ och skiuta medh sina bogha/ och then som aldrahögst kan uppspenna sin bogha och aldralängst skiuta och drabba målet/ han holles för the yppersta.¹⁰⁸⁸

I den tyska översättningen av Petrus Petrejus' *Regni Muscovitici Sciographia*, som utkom i Leipzig 1620 med titeln *Historien und Bericht Von dem Grossfürstenthumb Muschow/ mit dero schönen fruchtbaren Provinzien und Herrschafften/ Festungen/ Schlössern/ Städten/ Flecken/ Fischreichen Wassern/ Flüssen/ Strömen vnd Seen/ wie auch Von den Reussischen Grossfürsten Herkommen/ Regierung/ Macht/ Eminentz/ vnd Herrligkeit/ vielfältigen Kriegen/ innerlichen Zwytrachten/ bisz sie zu einer Monarchii gewachsen/ Mit den neulich vorgelauffenen Auffräubren vnd Händeln von den dienen erdichteten Demetrijs Nebenst dem auffgerichteten Friedens Contracht/zwischen dem Löblichen König in Schweden/ vnd jetzt regierenden Groszfürsten/ Deszgleichen Die Processe/ so zwischen den Königlichen Ambassadouren in der Stadt Muschow/ uff der Groszfürstlichen Reussischen Gesandten in der Königlichen Stadt Stockholm/ wegen des auffgerichteten Friedens Contracts Confirmation seyn gehalten worden/ Mit der Muschowiter Gesetzen/ Statuten/ Sitten/ Geberden/ Leben/ Policey vnd Kriegswesen: wie auch/ was es mit jhrer Religion vnd Ceremonien vor eine Beschaffenheit hat/ kürztlich vnd deutlich in sechs Theilen zusammengefasst/ beschreiben vnd publiciret Durch Petrom Petreivom de Erlesvnda finns på titelbladet ovanpå "kranstlisten" en hög ryska vapen där vi lätt känner igen sablar, ryssebågar, gorytos-koger, piska hjälmkrossare och stridsyxar (fig 187).*

Jan Danckaert skriver om det ryska kavalleriet och dess beväpning:

De Russen hebben cleyne lichte peerden/ meest Kuynen/ ende veel onbeslaghen/ daer toe hebben sy cleyne toomen/ sonder eenighe stanghen aen het montstuck. Hare saedels zijn seer hooch binnen uyt ghehooft/ alsoo dat het schijnt daer inne

av hemmanens splittring genom arvsskiften ej kunde fullgöra hel rusttjänst." (A Jensen (1908), not s 45).

¹⁰⁸⁶ F von Adelung (1846), s 31 [*mina kursiveringar*]. Margeret s 80.

¹⁰⁸⁷ P Petrejus (1615), Fjärde boken, s 9 [*mina kursiveringar*].

¹⁰⁸⁸ P Petrejus (1615), s 12.

sittende/ dat bynae ober-eynde staet: Hieromme ist dat sy niet vast en sitten/ maer dat men een swacke lancia haer can ter aerden stooten. Ende al-hoewel de peerden cleyn sijn/ so connen sy nochtans grooten ende continuelen arbeyt verdragen: zy sijn snel int loopen/ t'welck haer meestendeel dient int vluchten/ dat daer seer ghemeyn is/ sy sijn in eenighe dinghen de Poolsche peerden niet ongelijck/ dat is dat sy ghewoon sijn/ om de slincker handt ghewent oft gekeert te werden/ ende men soude haer qualije met alle geweld de rechte hant connen doen omme heeren/ eenighe sijn schoon van hals/ cleynhoofdich/ sommighe seer groote maenen bycans tot op der aerden toe hanghende. De Russen en ghebruycken gheene sporen/ maer alleen eene pietse oft sweepe/ daer de peerden toe ghewent sijn/ dese hanghen sy een cleyn coordcken aen de pinck oft cleynsten vinger des rechte handts/ op dat sy/ die willende ghebzuycken/ de selve grijpen/ moghen/ ende ghebzuyckt hebende/ laeten sy die weder vallen ende hangen om de handt altijt vzy te honden/ ende daer nesses eenighe wapenen in de selve te connen voeren. Hare tengels sijn met een ront gaetken/ daer sy den vingher door steecken/ om oock met de selve hant den booch te moghen houden/ ende schieten. De Dorsten/ Knesen ende Boyaren hebben voor op hare sadels staen/ een cleyn ketel tromken/ in de ronde wat cleynder als een tellioer/ hier op cloppen sy met haren sweepstock/ wanneer daer eenighen noot oft alarm is. Als sy oock eenighen aenslach oft verraet op handen hebben/ het sy by nachte oft andersints/ soo salmen de selve trommelkens seer hooren cloppen/ door zdien die onder van copersijnde/ seer groet gheluyt gheben.¹⁰⁸⁹

Dankaert bescrijver kavalleriets vāpen och vāpenbruk pā fōljande sāt:

Hare meest ghemeyne wapenen sijn eenen boghe ende pijlcoocker met pijlen/ die achter op haren rugge hanght. Met dese booghen schieten sy seer recht en sterc/ want sy daer van joncx aen in geoeffent werden/ want meest alle de Sabels/ Marters/ ende andere ghedierten daer t'bontwerck af comt/ werden met dese boghen gheschoten/ maer dat met stompe pijlen/ om dat die soose eenichsints scherp waren/ souden doorgaen/ ende de vellen quesen. Sy hebben cromme sweerden die sy Sable noemen/ byunaeghemackt op de Poolsche manieren/ doch niet soo wel snijdende. Sommighe hebben pistoolen/ ende andere roers met snaphaenen/ doch seer ounbequaem sijnde/ ende de selve af chietende/ setten sy

¹⁰⁸⁹ J Dankaert (1615), s 82 [felpaginerad; borde vara s 70]. - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: "Die Russen haben kleine leichte Pferd/ meist Ruine/ vnd viel vnbeschlagen/ dazu haben sie kleine Zäum ohne einige Stangen an dem Mundstück. Ihre Sattel sein sehr hoch inwendig ausgehölt/ das also der darin sitzent/ scheinert/ als wenn er darauff stunde. Dannenhero sie nicht fast sitzen/ sintemahl man sie mit einer schwachen Lantzen herunter stossen kan. Und wiewol die Pferde klein sein/ so können sie gleichwol ein grosse vnd jmmerwehrende arbeit ertragen/ sie sein schnell im lauffen/ welches jhnen dienet meistentheils im fliehen/ welches bey jhnen sehr gemein ist. Sie sein auch etlicher massen den Polnischen Pferden nicht ungleich/ in dem sie abgericht oder gewohnt sein/ auff die linke Handt gekehrt zuwerden/ vnd man soll sie nicht leichtlich/ wiewol mit aller gewalt/ zur rechten Handt vmbkehren können. Etliche sein von Halsz/ kleinhäuptig/ etliche haben sehr lange Mahnen fast auff die Erdt zu hangendt. Die Rüssen gebrauchten keine Sporen/ sondern allein eine Peitsche/ daran die Pferdts gewohnt sein. Diese hangen sie mit einem kleinen Schnürlein an den kleinsten Finger der rechten Handt/ auffdas/ so sie es gebrauchten wollen/ sie dieselben ergreifen mügen/ vnd so sie es gebracht/ lassen sie es wider fallen vnd hangen/ das also die Hände allzeit frey sein/ vnd darneben einige Waffen in derselben geführt werden mögen. Ihre Zügel sein mit einem runden löchlein/ da den Finger durchstecken/ das sie auch mit derselben Handt den Bogen halten vnd schiessen können. Die Fürsten/ Knesen vnd Bojaren haben vorn auff jhre Sattel ein kleine Kesseltrummel stehendt/ in die runde etwas kleiner als ein Teller/ hierauff klopfen sie mit ihrem Geisselstecken/ so einige noht oder aufflauff verhanden ist. So sit auch einigen anschlag oder verrähterey vorhanden/ es sey bey Nacht oder zur andern zeit/ so höret man dieselbe Trummel schlagen/ dieweil das vnterste theil von Kupffer ist/ deszwegen es einen hellen klang von sich gibt" (P Jansoinus (1619), s 100; E Swartius (1619), s 100).

die recht voor op haer borst. Ter sijden den sadel hebben sy bijl hanghen/ eenighe voeren tusschen de beenen ende den sadel/ eene lange stockade/ sonder schee/ op de Poolsche maniere. Op haer lichaem en draghen zy ghene wapenen/ uyt ghenomen sommighe Heeren ende Boyaren/ die hebben casacken van malien: Hare sabels ende boghen ghebruycken sy al t'seffens/ want in de hant daermede sy den tom aen den vingher hebben/ houden sy den boghe/ in de mont een pijl/ in de rechte hant den sabel ende de hanghende sweepe/ willende nu schieten/ soo laten sy den sabel die met een suoer om den arm vast is/ neder vallen/ ende hanghen. In den eersten aenval/ schieten sy alle ghelijck/ doch meest van verre/ want sy niet gheerne den vyant soo naer by en laten comen/ dat hy op haer met de lancia/ oft andersints/ soude cargeren/ ende dit gedaen hebbende/ soo sy niet en mercken/ dat hare pijlen sulck eene schade onder den vyant ghedaen hebben/ dat hy daer door grotelher verswackt is/ soo stellen sy haer sels op den loop/ ende werden dickwils loopende d'een over den anderen verslagen. Ick hebbe tot verscheyden malen gesien/ dat sy op den vlucht/ en den vyant achter haer fiende/ den boge eene pijle op den rugge hielen/ eene al loopende schoten sy van achtere naer de vypant/ sonder te sie oft sy yemant raecte oft nier.¹⁰⁹⁰

Ryssarnas stridstaktik får inte pecis några lovord av Danckaert i kapitlet
 "Van hare ordonnantie in den oorloghe"¹⁰⁹¹

De Russen hebben gantsch gheene ordonnantie in den oorloch/ ende als sy in eenen veltslach teghens den vyant comen/ soo en maecken sy gheene vleughels/ noch batalie/ onch avant/ noch arriere garde/ maer tijden al over hoop/ alleenlijk hebben zy Compagnien van ontrent twee honder man ofte meer/ die rijden te hoop/ doch oock sonder eenighe ordre oft ghelenden: sy hebben eenen cornet int middel rijdende/ draghende een vendel byna soo groot/ als onse infanterije heest.¹⁰⁹²

¹⁰⁹⁰ J Dankaet (1615), s 83 [felpaginerad; borde vara s 71]. - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: "Ihre gemeine Waffen sein ein Bogen vnd ein Köcher mit Pfeilen/ der hinten auff jhre Rücken hanget. Mit diesem Bogen schiessen sie alle recht vnd starck/ denn sie von Jugendt darin gevbt werden/ sintemal meist alle Sabel/ Mader vnd andere Thieren/ davon das Bundwerck kömmet/ mit diesen Bogen geschossen werden/ doch mit stumpffen Bogen/ denn so sie etwas scharffweren/ solten sie durchgehen/ vnd die Fellen durchbohren. Sie haben krumme Schwerter/ welche sie Säbel nennen/ fast nach der Polnischen art gemacht/ doch nicht so wol schneidet. Etliche haben Pistolen vnd andere Röhren mit Schnaphänen/ welche doch sehr vnbequem sein/ vnd sie sieselbe abschiessen/ setzen sie es auff jhre Brust. Auff der eine seiten des Sattels haben sie ein Beil hangen/ etliche führenzzwischen den Beinen vnd Satteln eine lange Steckade/ ohne scheid/ auff die Polnische art. An jhren Leib tragen sie keine Waffen/ auszgenommen etliche Herrn vnd Bojaren/ die haben Casaken von Malien. Ihre Säbel vnd Bogen gebrauchen sie alle zugleich auff eine manier. Denn in der Handt/ damit den Zaum an den Fingern haben/ halten sie den Bogen/ in den Mundt ein Pfeil/ in der rechten Handt den Säbel/ vnd mit Schnaphänen/ welche doch sehr vnbequem wollen/ so lassen sie den Säbel/ der mit einer Schnur an den Arm gebunden/ niderfallen vnd hangen. In den ersten anfall schiessen sie alle gleich/ doch meist von ferne/ denn sie nicht leichtlich den Feindt so nah beyeinander lassen kommen/ das ihre Pfeile einen solchen schaden vnter den Feinden gethan habe/ das er dardurch sehr geschächt ist/ so geben sie sich in die flucht/ vnd lauffen einer vber den andern" (P Jansoinus (1619), s 101; E Swartius (1619), s 101).

¹⁰⁹¹ J Dankaert (1615), s 83. P Jansonius (alias E Swartius): "Von jhrer Ornung in dem Krieg" (P Jansonius (1619), s 101; E Swartius (1619), s 101).

¹⁰⁹² J Danckaert (1615), s 83 [Detta är den andra sidan med detta nummer p g a felpaginerung; borde vara s 72]. - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: "Die Rüssen haben gantz keine Ordnung in dem Krieg/ vnd so sie in das Feld kommen/ mit dem Feind ein treffen zuthun/ machen sie keine Flügel noch schlachtordnung/ noch arriere Garde/ sondern reiten alle vber einen hauffen/ allein haben sie Compagnien vngefehr von zweyhundert

Bågen och sadeln lämnar den gemene soldaten inte gärna ur sikte:

De ghemeyne soldaten voorsien haer mmest ontrent de boffchen/ daerinne maccken sy cleyne hutten/ niet soo seer haer selven/ als om hare sadels ende boghen te bewaren/ ...¹⁰⁹³

Hästarna är det däremot inte så noga med:

Hare peerden laten sy veel int velt loopen/ waerover/ als daer eenighen alarm comt/ eene groote confusie comt/ om de selve wederom te vanghen.¹⁰⁹⁴

Även i fält är fältflaskan minst lika nära ryttaren som handbågen:

Haren dranck is ghemeynelijck water met een lutshen asijn ghemenghelt. Ende oft daer al somtijts eenighe ghebrande wijnen oft andere drancken ghebracht werden/ soo ghebruycken sy die soo oberdadichlijck/ dat sy daer nae weder niet en hebben. Sommighe hebben aende sadels hanghen ledere flesschen met ghebranden wijn/ op de Poolsche maniere/ ende t'selve verwaeren sy om int approcheren des vyandts in te nemen/ ende daer door betere curagie te krijghen: Maer my dunckt/ dat sy/ t'selve inghenomen hebbende/ veel cer wtsinnighe/ als couragieuse/ mogen genoemt werden. Het is wel waer dat de Polen t'selve oock gebruyckende/ daer na met eene groote furie haeree vypand chargere: maer den eersten chocq ghedaen/ ende sy ghedwonghen zyunde haere lancien te verlaeten/ meyne ick dat haer veel meer eere voorsichticheyt/ als ongebonden furie/ soude noodich wesen/ waer van sy de vruchten soo teghens de Francoysen/ Engelschen/ als Nederlanders nu dick wils ghesmaect hebben: Maer wat de Polen belanght/ daer en zijn wy niet van meyninghe wijders mentie af te maecken/ door dien haeren handel/ soo in crijchs als Politijcke saecken/ eenen yghelijck/ door dien het landt van veele versocht is gheweest/ wel bekandt is.¹⁰⁹⁵

Mann oder Mehr/ die reiten zuhauff/ doch auch ohne einige ordnung oder ansehen/ sie haben ein Cornet in der mitte reitend/ tragend ein Fendel beyna so grosz/ als vnserer Infantery hat" (P Jansoinus (1619), s 101f; E Swartius (1619), s 101f). - Jmf Olaus Magnus XI:3; II (1912), s 226: Inom deras skaror råder mestadels föga eller ingen krigisk ordning.

¹⁰⁹³ J Danckaert (1615), s 75. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "... die gemeine Soldaten versehen sich meist bey den Buschen vnd Wälden/ darin sie kleine Hütten machen/ mit so sehr vor sich selbst/ als vmb jhre Sattel vnd Bogen zubewahren/" P Jansonius (1619), s 104; E Swartius (1619), 104).

¹⁰⁹⁴ J Danckaert (1615), s 75. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Ihre Pferd lassen sie viel im Feld lauffen/ dariiber/ so einiger Tumult entstehet/ ein grosse *confusion* kömpt/ dieselbe wiederum zu fangen" (P Jansonius (1619), s 104; E Swartius (1619), 104).

¹⁰⁹⁵ J Danckaert (1615), s 75. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Ihr Dranck ist gemeinlich Wasser mit wenig Essig vermengt. Und obwol biszweilen Brandtwein oder andere Getränk dahin gebracht werden/ so gebrauchen sie doch denselben so vnmesig/ das sie bald hernach nichts mehr davon vbrig haben. Etliche haben Lederne Fläschlein mit Brandtwein an dem Sattel hangen/ auff die Polnische manire/ vnd denselben bewahren sie bisz ans zunahung des Feides einzugiessen/ und dardurch ein frischen muth zubekommen. Aber meines erachtens nach/ so mögen sie/ als sie den Brandwein eingenommen/ viel eher vnsinnig/ als muhtig genent werden. Es istzwar war/ das die Poln denselben auch gebrauchen/ vund darnach auff jhren Feinde mit grosser vnsinnigkeit vnd *furie* zusetzen/ aber so sie den ersten angriff gethan/ vnd darnach gezwungen sem/ ihre Lantzen zu verlassen/ meine ich/ das jhnen vielmehr vorsichtigkeit/ als/ so ein auszgelassene rasigkeit/ von nöthen sey/ dessen fruchte sie wider die Frantzosen/ Englische vnd Teutsche nun offtmals geschmeckt haben. Was aber die Poln belanght/ wil ich darvon nicht weiter meldung thun/ sintemal jhr wesen/ so wol in Kriegs als Politischen sachen einem jedlichen/ dieweil das Landt von vielen besucht/ wol bekandt ist" (P Jansonius (1619), s 104; E Swartius (1619), 104).

I den tyska översättningen av Petrus Petrejus' *Regni Muscovitici Sciographia*, som utkom i Leipzig 1620 med titeln *Historien und Bericht Von dem Grossfürstenthumb Muschow/ mit dero schönen fruchtbaren Provincien und Herrschafften/ Festungen/ Schlössern/ Städten/ Flecken/ Fischreichen Wassern/ Flüssen/ Strömen vnd Seen/ wie auch Von den Reussischen Grossfürsten Herkommen/ Regierung/ Macht/ Eminentz/ vnd Herrligkeit/ vielfältigen Kriegen/ innerlichen Zwytrachten/ bisz sie zu einer Monarchii gewachsen/ Mit den neulich vorgelauffenen Auffräubren vnd Händeln von den dienen erdichteten Demetrijs Nebenst dem auffgerichteten Friedens Contracht/zwischen dem Löblichen König in Schweden/ vnd jetzt regierenden Groszfürsten/ Deszgleichen Die Processe/ so zwischen den Königlichen Ambassadouren in der Stadt Muschow/ vff der Groszfürstlichen Reussischen Gesandten in der Königlichen Stadt Stockholm/ wegen des auffgerichteten Friedens Contracts Confirmation seyn gehalten worden/ Mit der Muschowiter Gesetzen/ Statuten/ Sitten/ Geberden/ Leben/ Policey vnd Kriegswesen: wie auch/ was es mit jhrer Religion vnd Ceremonien vor eine Beschaffenheit hat/ kürtzlich vnd deutlich in sechs Theilen zusammengefasset/ beschreiben vnd publiciret Durch Petrom Petreivm de Erlesvnda finns överst på titelbladet en hög ryska vapen där vi lätt känner igen sablar, ryssebågar, gorytos-koger, piska hjälmkrossare och stridsyx mm.*

Även i de holländska Stolbovaförhandlingarnas rapport, står det om det ryska kavalleriets beväpning. En kavallerienhet på 300 man beledsagade medlarna:

I ett koger vid gördeln hänger *en pilbåge*, på vänster sida ha de *ett pilkoger* i en rem kring halsen, ur vilken de med högra handen framtaga pilarna över vänstra axeln, vidare *en bred sabel* på vänstra sidan under pilkogret, samt under sadeln på högra sidan *ett långt eldrör* och på den vänstra *en pallasch*, dvs en lång och bred sabel att föras med båda händerna; några hava dessutom *ett par pistoler* framför sadelbommen. För det äro de vidare beväpnade med *en kort och tjock piska*, kallad *karbas*, som hänger i gördeln och är försedd med en ögla vid handtaget att träda handen igenom. Den kommer dem bäst till pass, då svenskarna äro dem i hälar på öppna fältet, i det de då låta alla sina övriga redskap fara och endast bruka karbasen; vändande sig om i sadeln, piska de därmed oavlåtligen på sina hästar för att så fort som möjligt uppnå sina forskansningar, där de så snart porten är stängd om baken på dem och deras rygg säker, åter fatta stånd som schweizare.¹⁰⁹⁶

Erich Palmquists berättelse i *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674* (fig 188):

Twänne handhästar som hoos dee förnemste Ryske Herrar ähro brukelige och under

Twänne Ryszar till häst.¹⁰⁹⁷

I L Kusnir publicerar en bild av ett ryskt kavalleri utanför Novgorod på 1600-talet (fig 189).¹⁰⁹⁸ Tyvärr uppger han inte vilken målningen är eller varifrån den kommer.

¹⁰⁹⁶ En holländsk beskicknings resor.... (1917), s 102f. - Jmf not 1072 ovan [mina kursiveringar].

¹⁰⁹⁷ Fol 25; Utan känd prov nr 636, Riksarkivet, Stockholm.

¹⁰⁹⁸ I L Kusnir (1967), s 42.

Det tungt beväpnade riddarkavalleriet nådde sin kulmen kring mitten av 1400-talet.¹⁰⁹⁹ Ända sedan schweizarnas falang besegrat Karl den Djärves burgundiska riddarhär vid Grandson [Grandison] den 2 mars och Morat [Murten] den 22 juni 1476 höll kavalleriet på att trängas undan av infanteriet från den militära scenens centrum.¹¹⁰⁰ Vid belägringen av Padua 1509 uppmanade "den siste riddaren", Maximilian I, det tunga franska rytteriet att sitta av sina hästar och till fots gå till samfällid stormning med infanteriet¹¹⁰¹ och den 13 och 14 september 1515 leddes det franska infanteriet av den franske kungen själv, Frans I¹¹⁰², över de med Maximilian Sforzas förbundna schweizare vid [Marignano] Melegnano.¹¹⁰³ I motsats till de engelska långbågskyttarna förmådde schweizerfalangen gå till anfall.¹¹⁰⁴

Samuel E Finer skriver att:

... The chivalric ideals, served to perpetuate an already obsolete mode of fighting.¹¹⁰⁵

I det moskovitiska Ryssland "[the] army remained fundamentally unchanged, with the focus and organization of a steppe cavalry force"¹¹⁰⁶ och det dröjde till mitten av 1600-talet tills större reform i moderniserande riktning kom till stånd i Ryssland¹¹⁰⁷.

Paul Bushkovitch anger orsakerna till att ryssarna upprätthöll ett närmast överdimensionerat lätt kavalleri:

... Russia maintained a mass light-cavalry army up to the middle of the seventeenth century. This was necessary to compete with the mass light-cavalry armies of its principal opponents, Poland and the Tatars, and to prevent the Tatar raids it had to be mobilized every summer on the southern border.¹¹⁰⁸

Det dröjde faktiskt till 1550-talet förrän permanenta ryska infanteriförband ställdes upp inom den ryska krigsmakten.¹¹⁰⁹

Savolax' vapen

Under medeltiden var Savolax den västra delen av landskapet Karelen. Och ännu efter att Olofsborg byggts var slottsloven i Olofsborg underställd

¹⁰⁹⁹ J R Hale (1985), s 54.

¹¹⁰⁰ J R Hale (1957), s 284; S E Finer (1975), s 91, 92; A Corvisier (1979), s 183; J R Hale (1985), s 47; G Artéus (1986), s 40.

¹¹⁰¹ J R Hale (1957), s 285.

¹¹⁰² 1494-1547; fransk kung: 1515-1547.

¹¹⁰³ J R Hale (1957), s 285.

¹¹⁰⁴ J R Hale (1957), s 284.

¹¹⁰⁵ S E Finer (1975), s 93.

¹¹⁰⁶ C B Stevens (1995), s 6.

¹¹⁰⁷ C B Stevens (1995), s 56f, 159.

¹¹⁰⁸ P Bushkovitch (1992) not 5 s 190.

¹¹⁰⁹ P Bushkovitch (1992) s 33.

slottsloven i Viborg.¹¹¹⁰ Detta hävdar också Jakob Ziegler ännu 1532¹¹¹¹. Först fr o m 1534 får slottsloven i Olofsborg sina instruktioner direkt från kungen.¹¹¹² Först efter detta kan man tala om ett administrativt självständigt landskap Savolax.¹¹¹³ Savolax gräns utgjorde även riksgrens i öster. I och med Nöteborgsfreden utgjorde Savolax gräns mot Kexholms län och Ryssland.¹¹¹⁴

Olaus Magnus ser en dansk-rysk konspiration bakom ryssarnas rovlystna plundringståg, som enligt denne ofta riktat sig mot"... trenne gränssocknar, Ägräpä [Äyräpää], Jääskis och Savolaks¹¹¹⁵, jämte tillhörande vattendrag; ..."¹¹¹⁶.

Den ovan anförda vinjetten till elfte bokens sjunde kapitel (fig 176) "Om moskoviternas sätt att röfva och plundra", visar ryssar med sablar omgärdade och bärande en kanotliknande farkost lastad huvudsakligen med "ryssebågar" och "ryssebågspilar", men även med andra vapen. Olaus förklarande text lyder:

Ofvanstående bild kan i någon ringa mån gifva läsaren en föreställning om den fruktansvärda slughet och förfarenhet, som ruthenerna eller moskoviterna lägga i dagen, när det gäller röfveri till lands eller vatten. Då de hafva i sinnet att företaga ett röfvertåg mot karelarna eller andra grannfolk, sluta de sig först tillsammans till ett band, som ordnas efter vissa regler och inbördes öfverenskommelser. Därpå uppsöka de en afskild och öde trakt och bygga där med flit och omsorg ett slags långsträckta och lätta båtar, bestående af smäckra furubräder och i stånd att rymma 20 till 25 man. Härvid fördela de arbetet så, att somliga med yxor utföra själva båtbygget, medan andra i underjordiska kulor - för att ej röjas af röken - koka tjära av furustockar eller spånor; andra slutligen hårda spjutspetsarna i elden eller göra i ordning bågar, bågsträngar och pilar. Till allt sådant finner man nämligen i slika ödemarker lämpligt material. Då nu båtarna är färdiga, sätta röfvarna dem på en gång i sjön och utrusta dem med vapen och tillbehör såsom en flotta. Därpå överfalla de byar, gårdar och borgar eller handelsfatyg, som ligga för ankar i Hvita hafvet, Vendiska viken [Finska viken] eller Livländska hafvet, för att roffa åt sig byte. Och de nöja sig ej med att röfva och plundra, utan grymma som de af naturen äro, pläga de ock utan ringaste hänsyn eller skonsamhet kasta de människor, som de genom sina listiga knep öfverrumplat, i hafvet och dränka dem.¹¹¹⁷

På flera ställen återkommer Olaus Magnus till de finska gränstrakternas utsatthet:

Emellertid plägar den sistnämnde [konungen af Sverige] från ingen af de landsändar, som lyda under hans spira, nödgas mottaga svårare klagomål än från dem, som ligga på gränsen till moskoviterna; och har detta sin grund i sagda folks omötliga roflystnad och grekiska illfundighet.¹¹¹⁸

¹¹¹⁰ K Pirinen II:1 (1982), s 13, 19.

¹¹¹¹ "Karelia ducatus" [hertigdömet "Karelia"] (J Ziegler (1532), s CVIIv; H Hildebrand (1878), s 56, 57; G Rein (1909), s 31).

¹¹¹² K Pirinen II:1 (1982), s 42.

¹¹¹³ K Pirinen II:1 (1982), s 42.

¹¹¹⁴ K Pirinen II:1 (1982), s 27.

¹¹¹⁵ Savilax' [fi Savilahti] socken. - Hela landskapet Savolax har fått sitt namn av Savilahti vik i nuvarande S:t Mickels stad [fi Mikkel]. Först fick socknen namnet efter viken, sedan hela landskapet (K Pirinen (1988), s 269ff).

¹¹¹⁶ O Magnus I ((1555) 1909) II:3, s 226.

¹¹¹⁷ O Magnus ((1555) 1912) II, XI: 7, s 231f.

¹¹¹⁸ O Magnus VIII: 26; II (1912), s 90.

Vinjetten till detta kapitel visar en beriden trupp med armborst. På *Carta marina* (fig 190) ses denna trupp närma sig den av Olaus Magnus uppdragna östra gränsen i norr.

Vid denna östgräns möter man:

... trons fiender, enkannerligen de affälliga moskoviterna vid Sveriges och Finlands östra gräns,¹¹¹⁹

Längs hela Europas östgräns, som Olaus Magnus utmärker med dubbla trädrader på *Carta marina*, trycker ryssarna på. Vid Europas, Sveriges och Finlands östgräns rekognocerar en rysk kavallerienhet iklädda kiebermössor (fig 191). Längs hela det svenska rikets östgräns spänner ryssarna sina "ryssebågar". De enda, med "ryssebågar" utrustade, som inte har pilen avskjutningsklar är de som ligger på marken efter "PERDITA PUGNA" på Finska vikens is (fig 193).

Den 7 februari 1547 skriver Gustav Vasa till Gustaf Fincke och förmanar honom att:

.... the Sawlax böndher wthan vele at thu tich vinleggie skallt, effter vij fförnijmmen at ther godh lägenhett är til at vptage och byggia skiöne hämmen inn moth then Ryske gräntzen¹¹²⁰

Den 8 september 1555, under pågående krig med Ryssland, skriver Gustav Vasa från Helsingfors till Thure Bjelke och Gustaf Fincke; den senare var då slottsloven på Nyslott:

.... tesliges att man alffvarligen holler folckit före, att the göre siig skiölder aff brädher öffver huffvedett och annen sådane tingest, ther medh the kunne frije siig före the pijler, som rydzerne uttskiuthe och såsom annet rägn nederkomme;¹¹²¹

Den 12 november 1555 är Gustav Vasa i Sibbo i Nyland när han åter brevledes förmanar Thure Bjelke och Gustaf Fincke:

Szå haffuer man nogh till att förmode och är beffruktendis, att sså snart gott före bliffuer warde Rydzerne medt wäldigh stoor macht infallendis anthen vdi Sawlax, Jäschis, Eurepä, eller till Wijborgh ...¹¹²²

och han upprepar alla dessa tre orter vid namns nämmande två gånger, innan han längre fram övergår till att bara tala om "Sawlax"¹¹²³ och han vill slutligen uppmåna herr Thure och herr Göstaff:

Ytherligere är vår wilie att j tilseije och förmane vårt folck, som icke haffue harnisk, att the lathe göre siig skiölder aff bräder, och tilpynthe samme skiölder medt lijn, och annedt, som kan fäste tilhope och göre them wäll starcke, Och förmode wij att thet blotte folck, som sådane Skiölder will brwke, skole haffue rådth till att försettije ther medt the många pijler, som Rydzerne pläge brwke, J wele och flithelig vnderwijse för:ne vårt folck huru the samme Skioldher beesth brwke skole &c.¹¹²⁴

¹¹¹⁹ O Magnus XIV: 7; III (1916), s 101.

¹¹²⁰ A I Arwidsson II (1848), s 258.

¹¹²¹ *Historiska samlingar* I (1793), s 20; *Gustav I:s Registratur* 25 (1555), s 393.

¹¹²² A I Arwidsson III (1849), s 250.

¹¹²³ *Historiska samlingar* I (1793), s 11-13; A I Arwidsson III (1849), s 253.

¹¹²⁴ *Historiska samlingar* I (1793), s 20; A I Arwidsson III (1849), s 255; *Gustav I:s Registratur* 25 (1555), s 452.

Från Helsingfors skriver kungen till Simon Thomasson [Tavast] angående det nyantagna krigsfolket och skickar med en skiss av träsköld mot ryssepilar:

Tesliges såge wij och gerne, att thu ville lathe göre en hoop skiölder aff trä, som the knechter kune bruke, ther ingen harnisk haffve, och lathe wij skicke tig eeth muster, ther effter samme skiölder tilpyntes skole etc.¹¹²⁵

Samma dag vill kungen underrätta även riksråden i Viborg om truppersnas mönstring och nödvändiga vapenföring:

Tesliges motthe man och beställedt, att vedh pass fyrehundrede eller och flere aff the dugligeste ryttere, som haffve beste häster och rustninger, motte före både glaffven och röör,""I vele och lathe göre en hoop skiölder till the knechters behoff, som ingen harnisk haffve, såsom edher tilförende ther um är tillschriffvit, och skicke wij edher här medh ett skamplun, ther effther I kunne lathe göre samme skiölder etc.¹¹²⁶

och kungen tycker att det är bättre med krigare utan pilar i huvudsvålen än med sådana:

Item vore och nyttugt, att man lothe göre, til thet skickeligeste man dhå kunne, någre runde järnplåther till the knechters behoff, som inge packnetter eller stormhat tar haffve, och att the samme knechter motte bruke them udi theris hatter emot rydzernes pijler och anner hug, när man skulle giffve siig udi mangel medt them etc.¹¹²⁷

Gustav Vasa skriver som svar till Thure Bjelke och Gustaf Fincke den 19 januari 1556 med anledning av dessas tidigare hänvändelse

åm thet indfall sãm Rydzerne haffue gjort ind wtj Eurepä [Äyräpää]" "Så see wij gärne är och wor wiillie att j med dette bud latthe oss forstå huad j haffue ffornummet till Ryserne, och wdj hurudan måtte i achtte göre döm modstand åh de wtöffuer Saulax grentzen warde indfallandis¹¹²⁸

och den 30 samma månad ett brev till samma adressater i samma ärende:

... J willie och flittlige achtte åpå alle deler wijd Nyslått afftter som Macht på ligger, Och ther Rydzerne komme ther ind wdj Sauilax, Szå Råde wij eder, att, ingelunda giffue i Mangell med them atth wort fålck ther egenom icke måtte forspilles, wthan ther fienderne lägre sig någon, så måge, j latthe them ther bliffue liggendis, Och formode wij, att vm Mann latther wndenføre för döm all fetalie och heste foder, thet the då icke lenge någon stede ligge kunne, fören hungeren driffuer them tiill att åprycke &c .¹¹²⁹

Den 14 februari skriver kungen och förordar att

lathe felle bråther ther the beste legenhetherne wore for hånden sãm och allerede nogk till gjort är ...¹¹³⁰

Det dröjer inte längre än sex dagar innan Thure Persson [Bjelke] och herr Göstaff [Fincke] återkommer i samma ärende eftersom:

¹¹²⁵ *Historiska samlingar* I (1793), s 34; *Gustav I:s Registratur* 25 (1555), s 476.

¹¹²⁶ *Historiska samlingar* I (1793), s 34; *Gustav I:s Registratur* 25 (1555), s 477.

¹¹²⁷ *Historiska samlingar* I (1793), s 34; *Gustav I:s Registratur* 25 (1555), s 477.

¹¹²⁸ A I Arwidsson IV (1851), s 93.

¹¹²⁹ A I Arwidsson IV (1851), s 110.

¹¹³⁰ A I Arwidsson IV (1851), s 119.

Rydzterne sedan wij screffue E. K. M. senest till alene thet the wåre i the samme dager wdi Tausalmi soken halfft annet tusendt starck i tre nätter, skinnede och affbrende ther en halff fr [fjerding], Och med thet samme rycktte strax öffuer grentzen tillbake igenOch kann then ene bråthenn affwårie then landz almunne weg såm löper her ifrå slåtthet till Saulax, och then annan bråthen ähr fält Emott Tauest grentzenn såm aff wårrier then weg till Tauestland, och så denn weg såm löper till weckelax Emott siösidan, thitt E. K. M. knechtter så nu liggie i Saulax med någre rythere¹¹³¹

Tre veckor därefter är Thure Persson och herr Göstaff i skrivartagen i samma ärende: faran för "Saulax"¹¹³².

På hela "den europeiska östgränsen", från Ishavet till Litauen har Olaus Magnus på sin *Carta marina* avbildat elva med pil spända "ryssebågar", inklusive den moskovitiska storfurstens förmenta vapen (fig 57). Av dessa rysebågar är tio placerade längs Sveriges östgräns. Den enda som återfinns på annan plats är den som finns i "storfurstens vapen". En enda "rysebåge" är inte pilspänd, det är den som ligger på marken tillsammans med ett knippe pilar intill den i galopp till storfursten med buskapet "*PERDITA PUGNA*" skyndande kavalleriofficeren.

Savolax vapen (fig 195 a & 195 b) beskrivs i handskriften KB D 47 (fig 194), som tillkommit mellan 1576 och 1592¹¹³³:

En förgyltt Rysse Båge medh een piill opå udi Swartt fiell.¹¹³⁴

Beträffande färgsymboliken i det savolaxiska vapnets svarta färg kan anföras att en av medeltidens främsta skolastiska rättslärda, Bartolo di Sassoferrato (1314-1357) hävdade med stöd av Aristoteles att svart var den mist nobla färgen, eftersom den utgjorde den vita färgens, ljusets, motsats.¹¹³⁵

Den engelske heraldikern John Guillim (1565-1621) skriver om den svarta färgens symbolik i *A Display of Heraldrie*, som utkom 1611:

... blacke, which is said to be the colour of horror and destruction;¹¹³⁶

Enligt Marc de Vulson de la Colombiere är svart även färgen för den romerske krigsgudens planet, Mars, i heraldiken.¹¹³⁷ Det förefaller som om hertig Johan vid skapandet av den första serien landskapsvapen velat göra en åtskillnad mellan den röda tinkturen i de vapen som fick segrande "gotiska" och ridderliga vapen i sina sköldemärken, medan svart fick stå för det landskapsvapen som i sitt sköldemärke fick en rysk hotbild, den spända "rysebågen".

Enligt Michel Pastoureau var ordet 'svart' tidvis tabubelagt, man kunde uttrycka det eufemistiskt och tala om "marinblått" och avse svart.¹¹³⁸

Peder Månsson (c 1465-1534) skriver i sin *Stridhs-Konsth* (c 1522) om den svarta färgens symbolik i kaptenernas klädnad:

¹¹³¹ A I Arwidsson IV (1851), s 125f.

¹¹³² A I Arwidsson IV (1851), s 136-139.

¹¹³³ I Schnell (1941), nr 22 s 16, s 32.

¹¹³⁴ D 47, Kungl biblioteket, Stockholm.

¹¹³⁵ J Gage (1993), s 89.

¹¹³⁶ J Guillim ((1611) 1632), s 19.

¹¹³⁷ M Vulson de la Colombiere (1644), s 35.

¹¹³⁸ M Pastoureau (1980), s 48.

Swarth merker honom lønluka skwla halla sin wpsaath,¹¹³⁹.

Läroboksförfattaren Johann Hübner (1668-1731) skriver om färgsymboliken i heraldiken i kapitlet "Förklaring om the förnämste Färgor uti Wapn-Konsten i Korta Inledning till Historien, Med Tilökning och Bihang om Nuwarande Riken och Förnämsta Regeringar i Europa, och hosfogade Stam-Taflor, samt Underrättelse om the Stater som äro uti Asia Africa och America; Så ock korta Författningar om Wapnekonsten, Riddare-Orden Rikens Wapn, Jemte Koppar-Stycken, som utkom på svenska 1744:

Swart, betyder Beständighet, Tystlåtenhet, Olycka och bedröfwelse.¹¹⁴⁰

Den tyske teologen, "pietismens fader", och heraldikern, Jacob Philipp Spener (1635-1705), skriver i *Insignium Theoria seu Operis Heraldici pars Generalis, Quae circa insignia, horum originem, scuta eorumque partitionens, metalla, colores, figuras, galeas, apices, aliasque scutorum appendices et consecraria studioso historiarum et vitae civilis nosse proficuum visum est, ex disciplina fecialium & moribus receptis exhibens* (1690) att pilar både förr och i skrivande stund hos flertalet folk avsåg ett särskilt offensivt vapen.¹¹⁴¹

Som vi ovan sett i kapitlet om "Ryssebågen" uppfattade den belgiske rysslandsresenären Johann Boch (1555-1609) på officiellt diplomatiskt uppdrag av okänd natur år 1578¹¹⁴² handbågen på det av skaparen av Savolaxvapnet avsedda sättet: "... all Orientals use bows"¹¹⁴³.

Liksom Savilax' [fi Savilahti] socken fått låna sitt namn till hela landskapet¹¹⁴⁴ har dess utsatta läge gett anledningen till att hotbilden i svart fält - den spända ryssebågen med ryssepil - i landskapsvapnet får symbolisera hela landskapet. Men samtidigt som vapnet framställer hotbilden om det *furor barbaricus* som ständigt lurar från "Asiens horder" har det även ett lugnande - och för Ryssland förklenande - budskap, som skall beröras nedan i kapitlet "Armborstet och armborstpilen som militärteknologisk, etnologisk och geografisk propaganda".

Mats Gunnarsson till Harön

Mats Gunnarsson till Harön i Bro, Uppland, adlades av Johan III 11 juni 1581 för sina insatser under fejdetiden¹¹⁴⁵. Han fick till vapen:

Een förgylt handboge uthi ith rödt fieldh. Item een öpen tornerehjelm, cransen och

¹¹³⁹ Peder Månsson (1845), s 2. - De tre andra färgerna i kaptenernas klädsel vilkas symbolik doktor Peder anger betydelsen för är: blått, vitt och rött (idiem).

¹¹⁴⁰ J Hübner (1744), s 250.

¹¹⁴¹ "Sagittae in veteri militia, & nunc quoq; apud plures gentes, ex praecipuis armis offesivis sunt" (J Ph Spener (1690), s 295).

¹¹⁴² Se ovan kapitlet "Ryssebåge"; H F Graham (1986), s 96.

¹¹⁴³ H F Graham (1986), s 96.

¹¹⁴⁴ Se ovan not 1116.

¹¹⁴⁵ W. P.-G. [W Planting-Gyllenbåga] (1906), s 108.

hielmtäcket rödt och guldt, ther ofwan uppå een rydzpijhl, thenen gull, then eena fiedren hwijt och then andre med een försölfradt udd emellen två ryttarefahnor fördelte uthi röde och hwijte rutor.¹¹⁴⁶

Mats Gunnarsson fanns bland dem som undertecknade adelns skrivelser till Kungl Maj:t den 15 februari och den 7 mars 1590.¹¹⁴⁷ I detta sigill (fig 196) är "hanbogen" ställd balkvis. Blasoneringen i sköldebrevets säger ingenting om hur pilen är ställd i hjälmprydnaden, men sigillet visar pilen med spetsen uppåt.

Mats Gunnarsson gifte sig med Hebbla Månsdotter Balk, dotter till Måns Balk, efter tolv års förlovning och sedan Hebbla fött honom sonen Johan, 1587.¹¹⁴⁸ Mats Gunnarsson var död före 1603.¹¹⁴⁹

Sonens, Johan Månssons, vapen finns avbildat i den vapenbok som Hans Gillingstam har identifierat som eventuellt utförd av Måns Bengtsson (fig 197).¹¹⁵⁰ Här är "ryssebågen" ställd ginbalksvis, i motsats till faderns sigill.¹¹⁵¹ Bågen är emellertid utan pil. Även avbildningen av Johan Månssons vapen har emellertid "rydzpijhl"en i hjälmprydnaden ställd med spetsen uppåt.

Bågen har ställts i rätt fält, den martialiska färgen, och bågen har ingen pil, dvs den är "inte laddad" och kan således inte användas till att skjuta med. Därför kan sköldemärket tolkas som en trofé.

I Carl Arvid Klingspors *Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok utgifven af Carl Arvid Klingspor omfattande alla kända så väl introducerade som ointroducerade ätters vapen* (1857-79) har vapnets sköldemärke (fig 198) felaktigt framställts som ett arborst, med spänd sträng, men utan pil.¹¹⁵²

Mats Gunnarssons frus, Hebla Månsdotters, halvsystem, Agneta Torstensdotter [Ram eller Gripfot] hade med Johan [Joel] Olofsson två söner.¹¹⁵³ Knekthövitsmannen, Johan Jonsson till Suckis, som "Vhar på togh emoot Ryssen"¹¹⁵⁴ adlades av Johan III den 9 maj 1584¹¹⁵⁵, och Salomon Jönsson till Jackarby.¹¹⁵⁶

¹¹⁴⁶ Palmskiöldska samlingen, vol 159; Uppsala universitetsbibliotek; B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 185.

¹¹⁴⁷ W. P.-G. [W Planting-Gyllenboga] (1906), s 110.

¹¹⁴⁸ X:25; Uppsala universitetsbibliotek; W. P.-G. [W Planting-Gyllenbåga] (1906), s 109.

¹¹⁴⁹ W. P.-G. [W Planting-Gyllenbåga] (1906), s 110.

¹¹⁵⁰ Genealogica 46 Riksarkivet, Stockholm, 14v; H Gillingstam (1951?), ; Skoklostersamlingen bd 1, fol 9; Riksarkivet, Stockholm.

¹¹⁵¹ Detta förefaller att vara ytterligare ett belägg för att man inte skilt på dexter och sinister, balkvis och ginbalkvis - "snett som snett" (*Jmf ovan* kapitlet "Linved Klasson [Sabelfana]").

¹¹⁵² Jan Raneke har i sin *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok* inte heller rättat till felet (J Raneke (1990), s 186).

¹¹⁵³ W Planting- Gyllenbåga (1900), s 2 f, 10-11; dens (1901), s 157; J Ramsay (1909-1916), s 207. - Planting-Gyllenbåga kallas Johan Olofsson Jon Larsson (W Planting-Gyllenbåga (1901), s 156, 157).

¹¹⁵⁴ W Planting- Gyllenbåga (1900), s 2 f, not 9 s 2.

¹¹⁵⁵ J Ramsay (1909-1916), s 207.

¹¹⁵⁶ W Planting- Gyllenbåga (1900), s 2 f, 10-11; dens (1901), s 157; J Ramsay (1909-1916), s 207.

Johan Jonsson

får till vapen (fig 199):

I rött fält två gyllene handbågar balkvis ställda med pilar av silver. Mellan bågarna en ginbalkvis ställd pil av silver. I hjälmprydnaden en öppen tornerhjälm med tre pilar av silver med uddarna uppåt. Hjälmkransen röd och guld.¹¹⁵⁷ Fol 97 i Sköldebrevssamlingen upptar även en avritning av ett annat förslag med fyra röda ryttarfanor 2 och 2 i hjälmprydnaden (det nedre vapnet på fig 199).

Salomon Jönsson

Salomon Jönsson adlas av kung Sigismund den 12 juli 1594.¹¹⁵⁸ Han får till vapen (plansch XXIX): I blått fält två bjälkvis ställda gyllene dextervända bågar med pilar av silver. Mellan bågarna en dextervänd pil. I hjälmprydnaden tre pilar av silver, de yttre störtade, den mittersta med spetsen uppåt.¹¹⁵⁹ Salomon Jönsson blev fogde i Borgå län 1604 och underståthållare i Viborg 1614. Han dog c 1621 och begravdes i Borgå kyrka där hans vapen uppsattes. Detta vapen hade emellertid *tre* dextervända gyllene bågar med pilar av silver och *hjälmprydnadens alla tre pilar var störtade*.¹¹⁶⁰

Dessa två vapen avviker från det generella implicita heraldiska programmet, vilket genomgås i denna avhandling, i och med att dessa nyadlade svenska adelsmän får dextervända, stridsberedda handbågar med pilar i sina sköldemärken. Förklaringen kunde vara att bågen härrör från Mats Gunnarssons vapen, med vilken bröderna Johan och Salomon var befryndade. Eftersom både Johan Jonsson och Salomon Jönsson hade militär erfarenhet av grannen i öster kan man ha tagit Mats Gunnarssons sköldemärke, utan att tänka på det som en trofé, och "laddat handbågen", för att ange militär bakgrund. Johan Jonsson får därför även ett martialiskt rött fält i sitt vapen. Detta utan att tänka på det övergripande heraldiska programmet och att vapnet i ljuset av det kan uppfattas som ett fiendeanfall som inte blir bemött.

Salomon Jönssons vapen skulle skilja sig från broderns och därför torde man ha valt andra tinkturer. Han får guld och blått för att understryka hans fosterländska gärning. Hans vapen är därtill förlänat av kung Sigismund och handbågen i Polen hade inte riktigt samma konnotationer. Den här studerade heraldiken begagnas under nästan etthundra år och aktörernas skara kan ha

¹¹⁵⁷ Sköldebrevssamlingen, Svenska adelsvapen, fol 97; Riksarkivet, Stockholm; W Planting-Gyllenbåga (1900), fig s 3. - Johan Jonssons dotter Anna gifte sig 1602 med Joen Planting d y adlades den 24 juni 1637 med Johan Jonssons vapen dock så att den ena av de två handbågarna är dextervänd och den andra sinistervänd, så att pilfjädrarna står mot varandra. Joen Planting kallar sig Planting-Gyllenboga (W Planting-Gyllenbåga (1900), s 6; dens (1901), s 160).

¹¹⁵⁸ B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 251; J Ramsay (1909-1916), s 208.

¹¹⁵⁹ Sköldebrevssamlingen, Svenska adelsvapen, fol 111; Riksarkivet, Stockholm.

¹¹⁶⁰ Skoklostersamlingen, Skokloster I, bl 16; Genealogica 46, fol 14r, Riksarkivet, Stockholm; *Afbildningar af vapensköldar fordom uppsatta i Finlands kyrkor* (1882), fol xxxii.

varit större än de i det implicita programmet invigdas antal, och som påpekats i inledningen, det är frågan om mänsklig verksamhet och i sådan förekommer alltid olika kompetensnivåer och alla har sämre och bättre dagar.

Palm

Någon blasonering av Måns Mårtenssons vapen (fig 200) har jag inte lyckats finna. Men jag skulle inte hålla det för helt uteslutet att den pil i silver som handen håller i ett fast grepp tillsammans med två [oliv?]kvistar är en ryssepil. Pilen i hjälprydningen är störtad mellan två [oliv?]kvistar. Eftersom blasoneringen har prioritet i tolkningen av vapnet och den i Måns Mårtensson Palms fall saknas är det inte möjligt att med någon större säkerhet hävda att pilen är en "rysspil".

Måns Mårtensson (1572-1644), som 1604 var slottssekreterare på Narva och fältsekreterare hos generallöjtnanten över krigsfolket i Finland, Jakob de la Gardie (1583-1652), och häradshövding i Kexholms län från slutet av 1611 och sekreterare vid traktaten med ryska kommissarierna i Viborg 1613 blir adlad den 10 maj 1615.¹¹⁶¹

Två och en halv månad efter adlandet blir han utsedd till "ståthållare på Novgorods slott med dess stad och län"¹¹⁶² och följande år sekreterare vid fredstraktaten med Ryssland i Stolbova. Senare blir han häradshövding i Kexholms län, den 20 mars 1621 och kommissarie i Livland den 14 juli samma år.¹¹⁶³ Den 24 juni 1624 fick han Lövestholm i S:t Olovs socken dels genom förläning och dels genom byte med kronan och året därpå blir han utnämnd till kammarråd.¹¹⁶⁴ 1626 blir han krigskommissarie i Riga.¹¹⁶⁵ Introduktionen på Riddarhuset sker 1627.¹¹⁶⁶ I juni 1630 blir han assessor i krigskollegium och i januari 1635 häradshövding i Värmland. Måns Mårtensson dör den 9 mars 1644 och sluter sin ätt.¹¹⁶⁷

I Petrus Petrejus' fjärde bok av *Regni Muschovitici Sciographia* (1615) skriver han om det ryska kavalleriets beväpning:

"... emoot fienden bruka the Sablar/ Boghar/ Pilar...."¹¹⁶⁸.

Som vi ovan i kapitlet "Ryssebåge" sett håller en av de två ryssarna på titelbladet till 1656-års upplaga av Adam Olearius' *Vermehrte Moscowitische und Persianische Reisebeschreibung* en handbågspil, "rysspil" (fig 180).

¹¹⁶¹ G Elgenstierna V (1930), s 625.

¹¹⁶² Den 19 juli 1615 (G Elgenstierna V (1930), s 625).

¹¹⁶³ G Elgenstierna V (1930), s 625.

¹¹⁶⁴ G Elgenstierna V (1930), s 625.

¹¹⁶⁵ Den 21 februari 1625 (G Elgenstierna V (1930), s 625).

¹¹⁶⁶ Under nr 121, vilket ändras till 149 (G Elgenstierna V (1930), s 625).

¹¹⁶⁷ G Elgenstierna V (1930), s 625

¹¹⁶⁸ P Petrejus (1615), Fjärde boken, s 9 [*mina kursiveringar*].

DEN APOLLONISKA HANDBÅGEN

Johan Skytte

Johan Bengtsson Schroderus (1577-1645), son till skräddaren Bengt Nilsson, blev den 1 maj utsedd till lärare för prins Gustav Adolf och hertig Johan av Östergötland. Han fick även utöva tillsyn vid de övriga kungliga barnens undervisning, inklusive prins Karl Filip. Dessförinnan hade han under nio års tid studerat vid ett antal av Europas främsta lärosäten, bl a Frankfurt an der Oder, Wittenberg, Marburg an der Lahn.¹¹⁶⁹ Johan Bengtsson adlas den 14 augusti 1604. Han upptog "efter sin mormors mor det gamla utdöda Skyttenamnet, men ej dess vapen"¹¹⁷⁰.

Johan Skyttes sköldebrev, som är utfärdat i Stockholm den 14 augusti 1604 av Karl IX:

Wij Karl medh Gudhz nåde Swerikes Rijkes Vtkoradhe Konung och Arfförste Hertigh till Sudermanneland Närrike och Wermeland, etc

Så allthenstund oss älskeligh, wåre käre sönners, the högborne Försters och herrers Hertigh Johans och Hertig Götzstaff Adolffz *Praeceptor*, wår tro mann, höglärd och wälachtadt *Johan Benchtzsonn* hafuer sigh altidh ibland them latidt befinna som efter dyghd och ähre, föstånd och wijsdom, bokelige konnster och främmande Tungomål, hafuer trachtat, och ifrå barndomen beflitedt sigh at nimma och lära höghloflige och berömelige konster, Så och för samme orsaak skull ikke allenast uthi åtskillige landskap och Konungerijken wandrat och theres bruk och sedhwaner sedt, utan och tungomålen lärdt förfaridt och begripit, sa at han oss nu dagheligen och sit Fädhernesland, uthi höge och wichtige saker til mykin fromme och bistånd tiäne kan, Såsom och nu yterligere lofvadt och tilsagdt at han will wara oss, wår älskelige husfru och lijfzarfwingar huld troghen och rättrådigh, och altidh fölia wårt och Rijkes gaghn och bästa. Så och efter then macht och myndigheet Wij såsom en regerende herre och utkoradh Konung uthi Swerijke, till adheligit Sköldemärke thenne efter: Wapn nämphligen: *En sköld medh blå ferga, och ther uti enn ung mann medh guldfärgade klädebonadh, huilken upå sitt Huffwudh hafuer en lagerbär krans, ifrån huilken guldfärgadhe strinner utgå; Uthi höghre handen tree förgyllte skektor, och uthi wenstra handen enn guldfärgat handbogha, och bak uppå ryggen hengiandes en försilfrat Pijlkogher. Men ofwan uppå en yppen Tornerhielm, hwilkens täcke och krans äro medh guld och blåfärga fördeelte, och mitt öfuer hiälmen en Sol, och upå hwar there sijdhan om Solen een förgylt skechta, efter som siälffue afmåledhe wapnen här ofuanföre thet wijdhare utwijser och tilkenne gifuer [plansch XXX].*

Carolus¹¹⁷¹

Innebörden av handbågen får vi några fler fingervisningar om i det baronettbrev som konungen av England och Skottland, Jakob I (1566-1625) utfärdar för honom¹¹⁷²:

Jacobus Dei Gratia Anglie, Scotie, franciae, et hiberniae Rex fidei Defensor etc.

¹¹⁶⁹ T Berg (1920), s 43-84.

¹¹⁷⁰ G Elgenstierna VII (1932), s 319.

¹¹⁷¹ KB I.s. 29:1, Kungl Biblioteket, Stockholm [min kursivering].

¹¹⁷² P Jansonius (1619), s 44f; E Swartius (1619), s 44f.

Cumq. eo in numero praenobilem et egregium virum Johannem Skytte, Dominum de Groenoe et Elffsioe, Consiliarum Serenissimi Regis et regni Suecciae apud nos saepius Legati officio functum habendum esse censeamus, qui non solum inter populares suos maximis in rebus prudentiae praesentisq. animj, aliorumq. virtutum quam plurima, certissimaq. indicia ostenderit, sed etiam studio, atq. animo in nos obseruantiae pleno virtuti meritum adiecerit, ipsum pnominatu Johannem, equestri dinitate auximus atq. ornavimus. Qoud vt clarius innotescat utq. ipse equitis auratj numero et Loco (vt aequum est), apud populares suos et vbique vsquam alibj habeatur, et censeatur; Hisce iam Lris nostris palam testamur, ac profiteamur, adeoq. etiam ad ipsum pnominatum Johannem, hoc Diplomate nostro ratum, et confirmatum esse Volumus, sicut nos quoquis alios pstantes Viros, similj honore ab alijs Regibus ornatos et condecoratos habiturj sumus. Sciatis modo vt munificentiae in illum nostre magis testimonium extet, et honos a nobis illj tributus, ad posteritatem etiam ipsius propagetur, accessionem honorificam e regijs nostris insignibus adiunximus et eidem Johannj concessimus. Qui quidem Johannes pro Armis suis gentilitijs gestat in campo ceruleo *vnam Imaginem Apollinis* proprie illustratam, necnon Arcu, et sagittis armatam; Et propter dictam accessionem honoriam adicimus in summitate Scutj vnum caput aureum exornatum cum Rosa rubea Angliae, inter duos Carduos Scotiae virentes insignitum [plansch XXXI]. Quam quidem honoriam accessionem praefato Johannj Skytte Equitj aurato, et heredibus suis de corpore suo legitime procreatis in Clypeo gestandam habendam, tenendam, et vtendam, hoc ipso Diplomate, damus et concedimus prout hic in magine suis coloribz depingi iussimus. In cuius rej testimonium has Lras nostran ficrj fecimus Patentes, Datum in regio Palatio nostro Westmonasterij, Dicesimo primo die Decembris Anno salutis 1617. Regnorum nostrum Angliae decimo-quinto Scotiae vero Quinquagesimo primo.

Jacobus¹¹⁷³

[Th]enn ung[e] mann[nen] medh guldfärgade klädebonadh, huilken upå sitt Huffwudh hafuer en lagerbär krans, ifrån hwilken guldfärgadhe strinrer utgå är helt enkelt "*vnam Imaginem Apollinis*", dvs Apollon.

I Apollotemplet i Letoon¹¹⁷⁴ i Lycien i nuvarande Turkiet finns en hellenistisk mosaik¹¹⁷⁵ (fig 201) från 300-talet f Kr, som visar både Apollons lyra, och båge med pilkoger, som företer slående likheter med kogret och bågen (fig 202) i Johan Skyttes vapen. Kogret är ingen *gorytos*, dvs kombinerad båg- och pilkoger, som var typisk för de eurasiska nomadfolken, bl a skyterna.

Även när man i Skyttes fall tar handbågen i anspråk för heraldiskt bruk lyckas man göra det till ett motsatsförhållande mellan den västerländska civilisationen i form av Apollons handbåge i bjärt kontrast till barbariets "ryssebåge".

Till svensk friherre upphöjs Johan Skytte den 16 juni 1624 med Duderhoff i Ingermanland som friherreskap.¹¹⁷⁶ I sitt svenska friherrevapen får han i vapnets första och fjärde fält en pegas och i andra och tredje fältet en röd engelsk ros mellan två skotska tistlar.¹¹⁷⁷

¹¹⁷³ KB I. s. 29:1; Kungl Biblioteket, Stockholm [min kursivering].

¹¹⁷⁴ Apollons mor hette Leto.

¹¹⁷⁵ E Akurgal ((1969) 1985), s 222.

¹¹⁷⁶ G Elgenstierna VII (1932), s 319.

¹¹⁷⁷ C A Klingspor (1886), s 9; J Raneke (1990), s 203.

Då Johan Skyttes kusinsöner, Joakim Skytte (1617-1683) och Henning Schytte (1620-1707), adlas med namnen Skyttehielm¹¹⁷⁸, resp Skyttenhielm¹¹⁷⁹ blir det två olika varianter med armborst i respektive sköldemärken.

När David Klöcker 1670 målar Karl XI som Apollo, blir det en framställning av "Apollon-drakdödaren"¹¹⁸⁰, med en apollonisk handbåge.

LÅNGBÅGE

Långbågen hör till den första av två huvudgrupper av pilbågar, nämligen enkla bågar.¹¹⁸¹ Dess stav gjord av *en* trästav, mellan vars ändar strängen spänns. Det vanligaste trämaterialet för enkla bågar är idegran, ask eller alm.

I England blir långbågen mer allmän under Johan utan lands¹¹⁸² tid.¹¹⁸³ Efter engelsmännens seger, under kung Edward I "Longshanks"¹¹⁸⁴, över skottarna vid Falkirk den 23 juli 1298 infördes långbågen som huvudvapen.¹¹⁸⁵

Felix von Luschan hävdar att:

In Europa, wenigstens in Westeuropa scheint ursprünglich nur der einfache Bogen bekannt gewesen zu sein; aber er wurde vielfach und schon früh durch den avatischen zusammengesetzter verdrängt, im Westen auch durch den gespleissten Langbogen, als dessen schönster Vertreter hier der englische *self-yew* genannt ist.¹¹⁸⁶

Långbågen fick ett rentav mytiskt rykte i och med engelsmännens seger över fransmännen¹¹⁸⁷ i slaget vid Crécy den 26 augusti 1346 då Edward III (1312-1377) av England besegrade Filip IV (1293-1350) av Frankrikes trupper. De engelska bågskyttarnas långbågar ansågs ha avgjort slaget. Tio år senare slog en numerärt lika underlägsen engelsk styrka under Edward "Den Svarte

¹¹⁷⁸ Adlad den 6 juli 1650 (introducerad samma år med nummer 488) (G Elgenstierna VII (1932), s 319). "Skölden, blå, dher uthi en Arm streckiande sigh uthur en skjjö, och fattande medh handen en försilfrat Stålbågha. Ofwan medh blååt, rödt och hwitt fördelte; ofwan oppå hielmen, ett halfft rödt Lejon fattande medh högre Rammen en Koghre medh någre Pijlar uthj, och medh den venstre Tree Pijlar," (Riddarhusarkivet I:39, Riddarhuset, Stockholm).

¹¹⁷⁹ Adlad 1668 (introducerad samma år under nr 788) (G Elgenstierna VII (1932), s 319). I skölden får han bl a: I en kluven sköld 1. ett stolpvis ställt spänt armborst (C A Klingspor, (1857-1879) s 245; J Raneke (1990), s 381).

¹¹⁸⁰ Beställd av Sophia Juliana de la Gardie [född Forbus], maka till Axel Julius de la Gardie. Nationalmuseum, Stockholm, Drh 179. - Flera repliker av porträttet gjordes, den på Drottningholm målades 1673. - Strömbom I (1943), K XI: 6 b, s 303, 310; K Johannesson (1968), s 106, not 9 s 106. - Beträffande draken, *se ovan* kapitlet "Johan III:s Salvatorsorden".

¹¹⁸¹ F von Luschan (1898), s 189; A Webb (1981), s 9.

¹¹⁸² 1167-1216; kung av England 1199-1216.

¹¹⁸³ O Cederlöf (1951), s 125.

¹¹⁸⁴ 1239-1307; kung av England: 1272-1307.

¹¹⁸⁵ O Cederlöf (1951), s 125; T Newark (1988), s 127.

¹¹⁸⁶ F von Luschan (1898), s 189.

¹¹⁸⁷ J Guillim ((1611) 1632), s 336. - *Se även* O Cederlöf (1951), s 126.

Prinsen"(1330-1376), den 19 september 1356 vid Poitiers.¹¹⁸⁸ Edward III förbjöd, med hot om fängelsestraff, "alla onyttiga idrotter och spel, vilka kunde locka männen från måltavlorna".¹¹⁸⁹ Under senmedeltiden stipulerade engelsk lag att alla fria män i åldrarna 16 till 60 år var tvungna att äga en långbåge och öva sig i dess bruk. Det är inget sammanträffande att stålrustningen börjar uppträda efter ovannämnda slag.¹¹⁹⁰

Guillaume de Lorris (c 1225), som är författaren till den första versionen av medeltidens populäraste franska kärleksdiktverk, *Romanen om rosen*, kombinerar, Ovidius' Cupidos pil och båge med den förälskades blickars kärlekspilar. Han ersätter den förälskade som skytt med kärleksgudens bågskytte.¹¹⁹¹ Illustratörerna av verket börjar ersätta Cupidos skyterbåge med långbågen, Kungl bibliotekets handskrift VU 39 visar en kärleksgud, i en ängels skepnad, i färd med att avfyra en långbågepil (fig 203)¹¹⁹².

Långbågen förekommer rikligt i engelsk heraldik. 1371 skildes "the Fletchers" och "the Bowyers" åt i två skilda gillen. 1488 förlänades *The Worshipful Company of Bowyers* ett nytt vapen av Sir Thomas Holme, Clarenceaux King of Arms. Vapnet har i hjälmprydnaden tre långbågar och som valspråk namnen på tre för engelska långbågsskyttar framgångsrika slagfält: Crecy, Poitiers, Agincourt.¹¹⁹³ Ännu i vårt århundrade har nya vapen förlänats med långbågar som delar av den heraldiska helheten.¹¹⁹⁴

It is well known that the long-bow had been so skilfully used by the English archers as to obtain for them the character of preeminence; and as the practice of shooting was enjoined as a pastime they acquired such unerring certainty and rapidity of shot as to hold fire arms in the utmost contempt. Nor can we wonder, on examining the unwieldy contrivances for discharging gun-powder that preceeded the invention of the firelock, at this conscious superiority.¹¹⁹⁵

P N Jones har med experiment visat att sedan stålrustningen blev allmän någon gång under tidigt 1400-tal kunde långbågspilen knappast tränga igenom rustning så att skadorna vore dödliga. Däremot kunde de vid träff på lemmar

¹¹⁸⁸ B de Montfaucon II (1730), s 298, pl LIV; C A Stothard (1876), s 120; T Newark (1988), s 123; M Prestwich (1996), s 140, 319f, 321f, 324f.

¹¹⁸⁹ O Cederlöf (1951), s 126.

¹¹⁹⁰ H Nickel (1982), s 532.

¹¹⁹¹ H Arden (1995), s 194.- "This first overt conflict in the *Rose* - between the God of Love and the Dreamer - becomes a military alliance when the Dreamer-now-Lover agrees to be Cupid's vassal, thereby feudalizing Ovid's warrior imagery. This tendency to feudalize love's conflicts may be linked with the surge in popularity of the aggressive image of love in twelfth-century France. Thus the amorous feelings that the Dreamer has begun to experience for a woman have been translated into an armed conflict, in which the protagonist feels himself to be the victim of an embattled attack by a male deity, who wounds and captures him. It is significant that in courtly romance it is most commonly the male lover who is shot by Cupid's arrows, who is given military expression of the love experience" (H Arden (1995), s 194f).

¹¹⁹² KB Vu 39, fol 13r.

¹¹⁹³ P C Beddingham (1967), fig s 212 och s 213. - Det var efter slaget vid Agincourt som ärkebiskop Chichele lyfte fram S:t Georgs dag som en högtid av högre rang i England (O de Laborderie (1995), s 44).

¹¹⁹⁴ P C Beddingham (1967), s 223.

¹¹⁹⁵ S R Meyrick I (1854), text till planch XXXIV, Brigandine armour. A. D. 1590.

försätta motståndaren ur stridbart skick. Under senare delen av 1400-talet förbättrades rustningarnas design och även metallurgiska framsteg gjorde långbågen relativt ineffektiv i strider till lands mot rustningsklädda härar.

Den handbåge som förekommer i Dalarnas sigill 1435, tycks vara av långbågstyp. Det är definitivt inte fråga om en kompositbåge.¹¹⁹⁶

Utrecht i Rijksmuseum Het Catharijneconvent finns en handskrift med en miniatyr som till ett "Totenoffizium"; en lika förfrämligad, som elaborat framställning av Döden och Ynglingen där döden håller i handen en långbågepil¹¹⁹⁷ (fig 204) från 1500-talets första årtionde¹¹⁹⁸.

Raphael[1] Holinshed berättar att Henrik VIII under sina tidiga regeringår var en skicklig bågskytt [med långbåge]:

On Maie day the next folowing in the second yeare of his reigne [1510], his grace [Henrik VIII] being young, and willing not to beidle, rose in the morning verie earlie to fetch maie or greene buoghs, himselfe fresh & richlie apparelled; and clothed all his knights, squires and gentlemen in white sattin, and all his gard and yeomen of the crowne in white sarcenet: and so went euerie man with his bow and arrowes shooting to the wood, and so repaired againe to the court, euerie man with a greene bough in his cap.

Now at his returning, manie hearing of his going on maieng, were desirous to see him shoot, soo at that time his grace shot as strong and as great a length as anie of his gard.¹¹⁹⁹

Det kan tyckas förvånande, men England var mycket importberoende beträffande långbågarnas trämaterial. Samma år som tilldragelsen, som Holinsheds berättat om ovan, skrev Henrik VIII till Dogen av Venedig och anhöll om att få köpa 40 000 bågämnen av idegran. Dogen biföll konungens anhållan.¹²⁰⁰

"Mary Rose", viceamiralskeppet som sjönk den 19 juli 1545 i Solentkanalen, mellan ön Wight och det engelska fastlandet, hade 50 handeldvapen och 250 långbågar ombord.¹²⁰¹ Att krigsledningen, med Henrik VIII i spetsen, fäste stor vikt vid "Mary Rose" uppdrag visas av att man vid den marinarkeologiska utgrävningen funnit ett flertal armskydd med det statsvapnet på, vilka kungen delat ut som utmärkelser till förtjänta skyttar.¹²⁰² Vapenförrådet ombord på "Mary Rose" visar också att man till sjöss kom i kontakt med mindre tungt skyddsrustade motståndare.¹²⁰³

Under drottning Elisabeth I:s tid¹²⁰⁴ "ingick reguljära bågskytteavdelningar i den engelska hären".¹²⁰⁵ T o m hon själv skulle lära sig skjuta med långbåge.¹²⁰⁶

¹¹⁹⁶ Beträffande landskapets vapen, *se nedan* kapitlet "Dalpilen och Dalarnas vapen".

¹¹⁹⁷ Ms BMH 162, fol 69v, Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utecht; *Rijksmuseum Het Catharijneconvent/ State Museum Het Catharijneconvent* (1983), s 64.

¹¹⁹⁸ A G Korteweg (1990), Taf XII: 107; s 299; T B Husband (1995), s 84, fig 2 s 85..

¹¹⁹⁹ R Holinshed (1586), s 806.

¹²⁰⁰ R Hardy (1981), s 12.

¹²⁰¹ R Hardy (1981), s 11.

¹²⁰² R Hardy (1981), s 11.

¹²⁰³ P N Jones (1983), s 168.

¹²⁰⁴ 1533-1603; drottning av England: 1558-1603.

¹²⁰⁵ O Cederlöf (1951), s 127.

¹²⁰⁶ J Hurtsfield (1958), s 256.

Sista gången engelska långbågsskyttar omnämns i samband med fältslag är 1627 då värvade engelska bågskytteförband deltog i Ludvig XIII:s¹²⁰⁷ förste ministers, kardinal Richelieus¹²⁰⁸ (1585-1642), belägring av hugenotternas sista fäste, La Rochelle.¹²⁰⁹

ARMBORST

För den engelske heraldikern John Guillim i hans *A Display of Heraldrie* (1611) excisterar endast långbåge och armborst i heraldiska sammanhang. Någon skyterbåge räknar han inte med.¹²¹⁰

Armborstet uppfanns i Kina under femte århundradet före vår tide-räkning.¹²¹¹ Redan Sun Tzu [Sun Zi] (c 500 f Kr) nämner armborstet.¹²¹² Under Han-dynastin (206 f Kr - 220 e Kr) blev det ett reguljärt vapen i den kinesiska armén. Redan då hade den en välutvecklad avfyrningsmekanism av gjuten brons.¹²¹³ Paul E Chevedden antar att armborstet togs ibruk inom romarriket under första århundradet e Kr.¹²¹⁴ Han håller det även för troligt att den romerske kejsaren Flavius Claudius Julianus "Apostata"s (331 -363 e Kr) *ballistarii* var utrustade med armborst.¹²¹⁵

Omnämningarna om armborst försvinner så småningom ur annalerna och det är först under det 10:nde århundradet som armborst åter börjar förekomma. Armborst förekom vid belägringen av Senlis år 949 och vid belägringen av Verdun 984.¹²¹⁶ Först när lås- och avfyrningsmekanismerna hade utvecklats så att armborstet kunde spännas till häst blev armborstet ett formidabelt vapen. Denna utveckling skedde samtidigt med att taktiken med kavallerichock av den tungt beväpnade riddarhären till häst tas i bruk i väst.¹²¹⁷ Armborstskyttarna skall särskilt ha utmärkt sig vid belägringen av Jerusalem 1099-1100.¹²¹⁸

Armborstspilarna är generellt sett kortare, med tjockare skaft, än ryssebågspilarna.

¹²⁰⁷ 1601-1643; kung av Frankrike: 1610-1643.

¹²⁰⁸ Armand-Jean du Plessis; hertig av Richelieu.

¹²⁰⁹ O Cederlöf (1951), s 127. - La Rochelle låg inom kardinal Richelieus hertigdöme.

¹²¹⁰ J Guillim ((1611) 1632), s 335f.

¹²¹¹ K Birket-Smith (1948), s 204; P E Chevedden (1995), s 145.

¹²¹² Sun Tzu (1982), 83. - Tidsangivelsen kan vara för tidig. Det råder en spridd uppfattning om att *Krigskonsten* skulle vara sammanställd av något kollektiv på 200-talet, samtidigt som man tillstår att denna kompilation bygger på tidigare militärteoretiska texter.

¹²¹³ P E Chevedden (1995), s 145.

¹²¹⁴ P E Chevedden (1995), s 145.

¹²¹⁵ P E Chevedden (1995), s 144f.

¹²¹⁶ P E Chevedden (1995), s 146.

¹²¹⁷ P E Chevedden (1995), s 146.

¹²¹⁸ S R Meyrick II (1842), s 4; O Cederlöf (1951), s 129.

Den "purpurfödda" Anna Komnenas (1083 - c 1153)¹²¹⁹ uttalande att armborstet, som hon kallar "tzagra"¹²²⁰, är "en båge som barbarerna använder, men den är helt okänd bland grekerna"¹²²¹ ger vid handen att armborstet skulle ha införts i det bysantinska riket av korsriddarna från väst.¹²²²

Armborstet gav pilen en flerfaldigt större utgångshastighet än handbågen.¹²²³ Sköts pilen vågrätt kunde den genomtränga rustningspansar.¹²²⁴ För korsriddarna blev armborstet från c 1100 ett slags grundutrustning.¹²²⁵ Armborstets stora genomslagskraft ledde till att kyrkan försökte både förbjuda och begränsa det farliga vapnets användning. Det andra Laterankonciliet, 1139¹²²⁶, under Innocentius II (påve: 14/2 1130 - 24/9 1143), formulerade sin förkastelsesdom på följande sätt:

Artem autem illam mortiferam et Deo odibilem ballistariorum et sagittariorum adversus Christianos et catholicos execeri de caetero sub anathemate prohibemus.¹²²⁷

Som synes gällde förbudet av vapnet användning mot *kristna* motståndare, mot hedningar var däremot alla vapen tillåtna eftersom den striden uppfattades som Guds strid mot Djävulens herravälde.¹²²⁸

Ryssarna gjorde sin första bekantskap med armborstet och en västerländsk fästning i maj år 1206 i Holm, Livland.¹²²⁹ Henrik av Livland beskriver ryssarna vid denna tidpunkt:

¹²¹⁹ Dotter till Alexeios I Komnenos (c 1050-1118; bysantinsk kejsare: 1081-1118).

¹²²⁰ O Cederlöf (1951), s 129.

¹²²¹ A Komnena (1993), s 251. Det är de latinska korsriddarna, frankerna, som Anna Komnena kallar barbarer. - Hela stycket lyder: "Detta är en båge som barbarerna använder, men den är helt okänd bland grekerna. Den spänns ej genom att man med höger hand drar strängen till sig medan man håller bågen framför sig med den vänstra. Den som vill spanna detta långskjutande vapen måste lägga sig på rygg, med ena foten trycka mot bågens halvcirkel och med bägge händerna ytterst kraftigt dra till sig strängen. I mitten finns en halvcylindrisk ränna som utgår från strängen, lika lång som en stor pil; den sträcker sig från strängen precis till bågens mitt, och genom den skjuts de mest olika slags pilar. De pilar man lägger in i rännan är mycket korta men i gengäld särdeles tjocka och framtill försedda med en tung järnudd så att vapnet blir förfärligt. När man släpper strängen driver den ut pilarna med våldsamt kraft och fart så att de ej faller tillbaka från vad de än råkar träffa utan gör hål i en sköld och slår igenom ett tungt jämpansar och flyger ut på andra sidan - så starka och oemotståndliga är dess pilar. Ja, en sådan pil genomborrar rentav en bronsstaty, och när den träffar muren kring en fästning sticker pilspetsen fram på innersidan eller är osynlig emedan den sitter inne i muren. Så var det med detta i sanning övernaturliga vapen. Den som träffas av en av dessa pilar är förvisso att beklaga, ty han dör utan att märka det och utan att över huvud bli varse hur svårt han har sårats." (A Komnena (1993), s 251f. Översättning Sture Linnér). *Se även* K H Jahn (1825), s 216f.

¹²²² P E Chevedden (1995), s 146, 148. (10.8.6).

¹²²³ K Huuri (1941), s 5.

¹²²⁴ K Huuri (1941), s 6.

¹²²⁵ K Huuri (1941), s 44.

¹²²⁶ H Hiller (1978), s 29.

¹²²⁷ K Huuri (1941) n 1 s 45.

¹²²⁸ H Hiller (1978), s 29.

¹²²⁹ K Huuri (1941), not 3 s 45; W Urban (1975), s 61f.

... quoque, qui artem balistariam ignorant arcuum consuetudinem habentes.¹²³⁰

Tjugo tyskar lyckades hålla den belägrande ryska truppen stången i elva dagar. När nyheten om skepp anlöpande Riga nådde de angriparna hävde de belägringen, med förlusten av hegemonin över Livland som följd.¹²³¹

1220 ställde biskop Albert upp 4.000 man under hertig Albrecht av Sachsen och lika många liver och letter mot Mesoten i Semgallien, som avfallit från kristendomen och sitt förbund med Svärdsbröderna.¹²³² Armborstet spelade en avgörande roll i återtagandet av fästningen från avfällingarna. Efter Tyska ordens truppers nederlag vid Lennewaden i södra Livland ställde korsriddarna till med ett veritabelt blodbad på befolkningen. Det var armborstsskyttarna som av deputerade stormästaren fick order om slakten.¹²³³

Enligt ryska källor fr o m 1252 uppfattades armborstet av ryssarna som ett tyskt, icke-mongoliskt, [läs: europeiskt] vapen.¹²³⁴

1279 hade Tyska orden i ett slag förlorat all mark de vunnit under sex år.¹²³⁵ Den nyvalde stormästaren Conrad von Fuchtevang samlar sina befälhavare till möte. Den livländske representanten delger de närvarande att semgallerna hade återtagit Terwerten och därvid tillfångatagit en armborstsskytt. Denne hade räddat livhanken genom att till "hedningarna" lära ut armborstets användning. För att tala med William Urban: "The garrison had not constructed sheltered battlements because *the crossbow was thought to be a western monopoly...*".¹²³⁶

Under 1300-talets första hälft hade armborstet utvecklats så långt att dess pilar kunde genomborra en sköld av trä och därefter ännu tränga igenom en brynja av stål.¹²³⁷ Det vapenteknologiska svaret måste bli att utveckla en stålrustning med konvexa ytor så att armborstspilen skulle stötas åt sidan.¹²³⁸ Mellansteget blev att man fäste rektangulära stålplattor på brynjan.¹²³⁹

Enligt muslimsk tradition finns två tillkomstberättelser om armborstet. Den ena säger att armborstet uppfanns av hjälten Nimrod, som med armborstet skulle ha försökt skjuta Gud i himlen.¹²⁴⁰ Enligt den andra berättelsen skulle armborstet, under profeten *Salih*s tid, ha givits av självaste Satan åt det syndfulla folket Tamud.¹²⁴¹

Den arabiske författaren Abu Bekr M. b. Abdallah b Asbagh al-Harawi, även kallad al-Hull Thaura fullbordade 1390 en skrift med titeln *Märkvärdigheter*

¹²³⁰ K Huuri (1941), n 4 s 118f, n 1 s 205.

¹²³¹ W Urban (1975), s 61f.

¹²³² W Urban (1975), s 106.

¹²³³ W Urban (1975), s 210f.

¹²³⁴ K Huuri (1941), n 4 s 118f. - *Se även* J Bradbury (1992) 1994, s 205.

¹²³⁵ W Urban (1975), s 236.

¹²³⁶ W Urban (1975), s 237 [*min kursivering*].

¹²³⁷ H Nickel (1982), s 525.

¹²³⁸ H Nickel (1982), s 525.

¹²³⁹ H Nickel (1982), s 525.

¹²⁴⁰ K Huuri (1941), s 98. - Enligt Bibeln (1 Mos 10:8-12) var Nimrod "en väldig jägare inför Herren".

¹²⁴¹ K Huuri (1941), s 98.

och hemligheter om att slå tillbaka fienden och vinna seger och de hemligheter som skyttarna i världen är eniga om.¹²⁴² Författaren framhåller i företalet att han i Spanien lärde känna det andalusiska armborstet.¹²⁴³ Samtidigt som han vill framhålla armborstets överlägsenhet i jämförelse med kompositbågen konstaterar han att profeten Muhammed avvisat vapnets användning av muslimer med bl a vapnets korsform som motivering.¹²⁴⁴ Det kallas även "den kristna bågen"¹²⁴⁵ och Ramón Lull¹²⁴⁶ (1235-1315), sin tids mest betydande författarpersonlighet på det katalanska språket, vilket hans poesi gjorde till ett litteraturspråk bland andra, skriver: "armborstet, vilket barbarerna inte använder"¹²⁴⁷. Det finns ett stort antal hadith¹²⁴⁸, som framställer handbågsytte rentav som en religiös skyldighet.¹²⁴⁹

På en manuskriptillumination gjord i Akko [fr Jean d'Acre; arab. Akka] i Palestina c 1290-1291 ser vi en korsriddarhär anfallande Nicaea med sina armborst, medan de försvarande muslimerna försvarar staden med handbågar (fig 116) och runda sköldar.¹²⁵⁰

Med undantag för England, hade armborstet vid 1300-talets början blivit det viktigaste skjutvapnet i alla europeiska länder.¹²⁵¹

En handskrift av Walter de Mil[e]metes *De nobilitatibus, sapientiis et prudentiis regum*, daterad till 1326-1327 visar en försvarsstrid där försvararna av staden använder både armborst och långbåge, men ingen skyterbåge. Codexen

¹²⁴² J Hein (1925), s 301.

¹²⁴³ J Hein (1925), s 301.

¹²⁴⁴ J Hein (1925), s 302; K Huuri (1941), s 98, 119.

¹²⁴⁵ Ibn Hudayl (1977), s 200.

¹²⁴⁶ Raimundus Lullus; kast.: Raimundo Lulio.

¹²⁴⁷ Ibn Hudayl (1977), not 68, s 200. - Peder Månsson är välbekant med Ramón Lulls produktion. Han citerar flitigt dennes *De Secretis Naturae, Seu De Quinta Essentia* i sin *Läkare-bok* (Peder Månsson (1845), s XXVIII, XXIX).

¹²⁴⁸ "Benämning i islam på en kort utsaga av eller om Muhammed eller någon av hans följeslagare, och som avser att fastställa vad som i en viss fråga är normerande 'sed'" ("Hadith", *Nationalencyklopedin* 8 (1992), s 287).

¹²⁴⁹ J Hein (1925), s 299.

¹²⁵⁰ Bibliotheca Medicea-Laurenziana, Florens, MS. Plu.-LXI.10, fol 33r; J Folda (1976), s 193, fig 142. - Miniaturskolan i Akko initierades troligen av Ludvig IX (1215-1270) av Frankrike, den Helige (kanoniserad 1297), under hans vistelse i Palestina 1250-1254. - Efter att Jerusalem fallit för sultanen av Egypten och Syriens trupper, Saladin [Saladdin; eg Salah-ed-din Jussuf Ibn Ejjub; kurd från norra Irak, stamfader för ejubidernas dynasti] (1137/1138-1193), efter slaget vid Hattin [Karn Hattin; även kallat slaget vid Tiberias] 1187, blev Akko kungariket Jerusalemens verkliga huvudstad, johanniterordens säte och de kristna truppernas sista fäste. Staden stormades slutligen av sultanen av Egypten, al-Ashraf Khalils, trupper den 18 maj 1291. Detta manuskripts sista miniatyr är utförd i Venedig på 1230-talet. - Moremas runda sköldar är väl synliga även på fasadkapitälerna till hertigen av Granada och Estella i provinsen Navarra därefter bl a kampen mellan Roland och Ferragut avbildas i hög relief. Huset är byggt mellan 1150 och 1165 (R Lejeune & J Stiennon II (1966), fig 63). Även på kapitälerna i katedralen i Vieja i Salamanca, byggd efter 1160-1165 (R Lejeune & J Stiennon II (1966), fig 66, 67). Även i de polykroma glasfönstren, från början av 1200-talet, i koromgången i katedralen i Chartres där striden mellan Roland och Ferragut i expressiva scener förevisas (R Lejeune & J Stiennon II (1966), pl XI, XII).

¹²⁵¹ O Cederlöf (1951), s 134.

är gjord för och har skänkts till Edward III av England¹²⁵² .¹²⁵³ 1363 skrev kung Edward till sina sheriffer i London och befalld dem:

they should cause public proclamation to be made, that every citizen, at leisure times and holidays, should use in their recreations bows and arrows, and pellets or bolts (both of which last imply the use of the cross-bow), and learn the art of shooting.¹²⁵⁴

Får man tro kaptenen vid det lauenburgska jägarregementet, Ferdinand Heinrich Jahn, skulle armborstet ha införts till Sverige och Norge från Danmark.¹²⁵⁵

Ericus Olai [Erik Olsson] skrev på 1460-talet i *Historia Svecorum Gothorumque* om "the Swenskes och Göthers" armborstets avgörande verkan för utgången av slaget vid Bråvalla hed mellan kung Håkan Ring av Sverige och "the Danskes Konung Harald":

... Himmel och Jord syntes fahsa för them/ och bleff Lufften aff Damb/ Fnugg och Pijskothen i Wädret/ så mörck/ at man trodde thet Dagen wore förwandlad vthi Natt och Mörcker; The Swenske hade sådane hårdspändta Bogar/ och så wäl brynt sina Pijlar/ at ingen Pantzerskiorta/ Sköldh eller Wapn kunde hålla them ifrån sigh/ eller frija Kroppen/ therföre begynte then Danske Häären mycket stupa/ och vpgick förthenskill vthur honom ett stoort gnyy och rambell;¹²⁵⁶

Peder Månssons (c 1465-1534) *Stridz-Lagh*, vilken tillkom cirka 1522, omtalar att skyttarna i fotfolket vid vapensyn skall kunna förete armborst och trettio pilar eller skäktor i kogret:

... jngom sollanaer aeller stridz man som komber til wakensyn. fattas waken yffneliken, swa ath then wsom skytta aer haffwer arborst faerdogith oc xxx pilar aeller skaektor j koghreno, ...¹²⁵⁷.

Gustav Vasa adresserade rikets ständer 1527 bl a med att han under kampen mot Kristian II inte fann någon annan tröst än:

aff Gudh och Sverigis almoga, then doch nogh forsvagadt och fortrygt var aff then stora skadha thee lidhet haffde pa longafredagh vijd Upsala och j anddra slagtinger och ther til med mist theris arborst och verior¹²⁵⁸.

I det förslag till instruktion för uppfostran av kungasönerna Erik och Johan, vilket Georg Norman utarbetat 1539, står under rubriken "Elementa pietatis" bl a:

¹²⁵² 1312-1377; kung av England: 1327-1377.

¹²⁵³ Christ Church College 92, Oxford university; J J G Alexander & Elzbieta Temple (1985), nr 283 s 29, fig 283a plansch XIX.

¹²⁵⁴ S R Meyrick II (1842), s 5.

¹²⁵⁵ F H Jahn (1825), s 217.

¹²⁵⁶ Johan Sylvius' översättning (Ericus Olai (1678), s 45) av: " ... cum tanto fragore & armorum strepitu inivere conflictum, ut caelum & terra tremere viderentur; Ex pulvere autem conmoto & sagittarum turbine, obscuratus est aër, ut dies in noctem putaretur conversus: Habebant autem Sueci arcus tam rigidos & tela peracuta, ut nulla eis possent obsistere lorica praesidia, aut munimenta armorum; Vnde ruente vehementer Danorum exercitu, murmur & turbatio magna in eo facta est, (Ericus Olai (1625), s 30f).

¹²⁵⁷ Peder Månsson (1845), s 24.

¹²⁵⁸ *Konung Gustaf den Förstes Registratur* 22/6-24/6 1527 (19).

Hora duodecima, adder kurz darnach mugen die jungen herren hinaus gehen lust halben, bis vmb segers drey vnd dar spilen mit eynander, mit dem Casseball, *Schiessen mit armbristern*, fechten vnd dergleichen.¹²⁵⁹

Kung Gösta införde på 1540-talet nederländska stålbågar,¹²⁶⁰ vilka på Kontinenten varit i bruk alltsedan början av 1400-talet¹²⁶¹. Dessa krävde armborstspännare med dubbla trissor för att kunna spännas. I räkenskaperna för Åbohus förekommer "krijghakar"¹²⁶² i räkenskaperna för 1563. Fig 205 visar en stålbåge från år 1642 ur Skokloster slotts samlingar.¹²⁶³

Under 1500-talets senare hälft förbättrades arborsten mycket snabbt. Man lånade låskonstruktioner från precisionseldvapen.¹²⁶⁴

Nyckelpassusen till den åtskillnad som Olaus Magnus gör mellan "goter" och "skyter" finner vi i sjunde bokens första kapitel till *Historia om de nordiska folken* som under vinjetten (fig 206) av Olaus fått rubriken "Om krigsredskap, krigsbruk, anledningar till och försiktighetmått i krig"¹²⁶⁵. Här gör Olaus Magnus en kategorisk åtskillnad mellan "*de nordiska folken [hos vilka man finner], såsom bilden här ovan antyder [fig 206], bågar, armborst och pilar*"¹²⁶⁶ i bruk, och det gifves knappt någon inbyggare i dessa länder som ej är försedd med slika vapen, såväl för att värja sig mot fienders angrepp som för att förjaga skadliga vilddjur,...."¹²⁶⁷ Medan "... på olika sätt strida skyter, afrikaner och indier, och olika vapen begagna de jämväl, vare sig till följd af en fördärfoad natur, eller därför att de låta behärska sig af sitt blinda raseri" ["vel furore ipsa ministrare"].¹²⁶⁸

Detta blir, såsom jag¹²⁶⁹, Knut Pipping, och Pipping tillsammans med mig¹²⁷⁰, redan för ett tiotal år sedan hävdad, riktningsgivande för utformningen av de svenska gränslandskapens vapen och denna heraldiks ikonologiska budskap.

¹²⁵⁹ *Konung Gustaf den Förstes Registratur XII (1538-1539) (1890), s 307 [min kursivering].*

¹²⁶⁰ R Cederström (1941), s 81.

¹²⁶¹ O Cederlöf (1951), s 135.

¹²⁶² Ordet har med lågtyskans "krich", "krig" = vinspel att göra (R Cederström (1941), s 83).

¹²⁶³ Inv nr 6552 (spännanordning: inv nr 6553); Skokloster slott.

¹²⁶⁴ O Cederlöf (1951), s 137.

¹²⁶⁵ O Magnus VII:1; II (1912), s 29; "De bellicis instrvmentis, ritv, cavsa, et cavtelis praeliandi" (O Magnus (1555), s 220).

¹²⁶⁶ "De Artificibus ballistarum, & telorum" (O Magnus (1555), s 220) [min kursivering]. På vinjetten syns ingen handbåge, endast olika typer av armborst, spännanordningar och olika piltyper (mer eller mindre fantastiska).- "Omböjda träd" används endast för avskjutande av pilar vid jakt (O Magnus VII:1; II (1912), s 30).

¹²⁶⁷ O Magnus VII:1; II (1912), s 30 [min kursivering]; "Apud Septentrionales gentes talis, vt superius ostenditur, vsus reperitur in arcubus, ballistis, & sagittis; vixque datur incola terrae, qui in similibus armis haud est provisus: idque propter hostiles insultus arcendos, asc noxias vbicunque occurrerint, depellendas, vt sunt immanes vrss, ac lupi; ..." (O Magnus (1555), s 220).

¹²⁶⁸ O Magnus VII:1; II (1912), s 29f [min kursivering]; "Aliis eternim modis Scythae, aliis Afri Indique pugnabant, aliisque, armis, vel deprauta natura, vel furore ipsa ministrare, vtuntur" (O Magnus (1555), s 220).

¹²⁶⁹ L Tengström (1983), s 96ff, 103f.

¹²⁷⁰ K Pipping & L Tengström (1984), s 117f.

I fjärde bokens fjärde kapitel i *Historia om de nordiska folken* som Olaus Magnus rubricerat "Om de fem olika språken i de nordiska länderna" kan han inte avhålla sig från kommentera de nordiska folkens färdigheter på det martialiska området:

Här må det dock framhållas såsom en känd sak, att af alla de nordiska folken, såvidt det gäller skyttefärdighet, götarna äro de förfarnaste och flinkaste i handterandet af armborst,¹²⁷¹

Måttfullhet och sans är utöver klassiska antika ideal, som vi ovan sett, enligt Olaus Magnus karakteristika för de nordiska folken, vilka endast använder sina armborst för att freda sig mot fiender och [andra] vilda djur, samt jakt. Detta i kontrast till barbarfolken. Olaus inleder kapitlet med en utläggning om vapnens farlighet i största allmänhet¹²⁷², men farorna med vapen gäller ju inte högt civiliserade folk, vilka förstår att endast använda dessa till självförsvar.

Mot ursinniga barbarer måste dock exceptionella medel tas till - men endast mot dem:

Anförarna för större krigshäror, som i fält behöva slika järnskodda pilar, äro också nog omtänksamma att medföra sådana i tusental, eftersom de äro lätta att bära och sällan afskjutas förgäfves och utan att vålla svåra sår, särskildt de *treuddiga* och de som *doppas i gift*, hvilka *användas mot ursinniga och omänskliga motståndare*. I onödan begagnar man dock ej förgiftade pilar, utan *blott när man känner till fiendens vilda och grymma sinnelag* och vet, att han ej skall skona någon.¹²⁷³

Men vad på götar och armborst ankommer, vet Olaus att stolt och med bestämdhet förtälja:

Hvad förhållandena vid krigiska sammandrabbningar vidkommer, är det allmänt bekant, att *götarna öfverträffa andra folk i fråga om styrkan af sina armborst, pilar, pikar och svärd*, enär knappt någonstädes i världen starkare armborst tillverkas än hos dem och ej heller väldigare svärd, hvilka vare sig de gå i arv eller skänkas bort, äro synnerligen begärliga, såsom varande *ett kostligare bohag än silfver*, och gärna gifvas och ägas. Ej mindre värde sätter man på starka armborst jämte tillhörande hjulverk, hvarmedelst man förvånande snabbt spänner dem, i det man hukar sig ner. Den af detta kraftigt konstruerade redskap afskjutna järnskodda *pilen* får vanligen en sådan fart, att den *genomborrar en man klädd i dubbel harnesk*, liksom vore det mjukt vax.¹²⁷⁴

De begagna

armborst eller bågar af stål och horn¹²⁷⁵ på grund af deras väldiga skottvidd och den våldsamt, som de förläna skottet genom sin styrka. De tillverkas också med största omsorg; likaså de pilar af allehanda slag, som höra till dem.¹²⁷⁶

¹²⁷¹ O Magnus I (1909) IV:4, s 178f.

¹²⁷² "Det är ej nog med att naturen frambragt människan - som ju är svagare än alla andra levande väsen, och hvars lif är uppfyllt af vedemödor och tårar - till ett offer för otaliga olyckor, såsom Plinius säger i 7. boken. Människan har själv uppfunnit ännu grymmare medel att ytterligare förkorta det korta livet, olikartade alltefter de skilda bruken hos de öfver hela jorden spridda folken" (O Magnus VII:1; II (1912), s 29f).

¹²⁷³ O Magnus VII:2; II (1912), s 30 [*mina kursiveringar*].

¹²⁷⁴ O Magnus VII:2; II (1912), s 30 [*mina kursiveringar*].

¹²⁷⁵ Hornbågarna hade tillkommit på 1200-talet (O Cederlöf (1951), s 133).

¹²⁷⁶ O Magnus VIII:25; II (1912), s 85.

Och sjunde bokens fjortonde kapitel:

Ty götarna, hvika, som sagdt, äro synnerligen skickliga båskyttar, medföra i tusental på sina härfärder ett särskilt slags järnskodda pilar af halfannan handbredds längd, bestående til hälften af granträ, till hälften af uddhvasst järn.¹²⁷⁷

Ty [allmän] övning ger [allmän] färdighet:

Hos nordborna äfvensom otaliga andra folk, är det en allmänt gängse sed, att under försommaren alla skyttar, såväl från stad som land, på fridagar eller festdagar samlas på en slätt, som är särskildt iordningställd för detta ändamål, för att där inför allas ögon visa sin färdighet i allt slags skytte. Härvid är det dem tillstadt att efter eget behag bruka antingen metallbössor eller armborst eller bågar [på vinjettbilden syns ingen handbåge till], allenast med förbehåll att de med sina pilar eller klot träffa vissa på släta marken uppsatta mål. Men för de kraftigaste armborsten utgöres målet af en konstgjord papegoja, som sitter högt uppe på spetsen af en järnstång och är rörlig; denna söker man med trubbiga pilar skjuta loss, så att hon faller ned.¹²⁷⁸

Dessa övningar uppmuntras av överheten:

Efter täflingens slut plägar öfverheten gunstigt tilldela den skickligaste en anseelig belöning och därjämte bevilja honom någon särskild företrädesrätt, så att han för framtiden får en plats bland de yppersta medborgarna. Jämväl de öfriga plägar man, allt efter graden af deras skicklighet, med tillbörlig frikostighet uppmuntra och taga till vara på för framtiden. Detta gör man framför allt med beräkning att draga nytta af deras utomordentliga skicklighet, för att i händelse af en belägring med uppoffring af några få pilar kunna göra ände på den fientlige furstens lif och så i en handvändning frälsa fäderneslandet från plundring och trälldom,

Vinjetten till det ovan citerade stycket ur 15:e bokens sjätte kapitel, som Olaus rubricerat "Om högt sittande mål, som man söker träffa med pilen", visas i fig 207.

"Det som krokigt skall bli skall böjas i tid:

Medan götarna ej vilja låta sina piltar och ynglingar blifva försoffade genom stillhet och overksamhet eller tillbringa sina första ungdomsår under förkastliga sysselsättningar, har man städse haft för sed att gifva de unga utbildning i allahanda idrotter, framför allt krigiska. Sålunda få de flitigt öva sig i bågskjutning, hvar och en efter sin ålders förmåga. Härvid går man så strängt till väga, att man ej ens låter piltarna få sitt bröd, med mindre de först med pilen träffar målet, som den nitiske handledaren uppställt." "Man kan ock finna piltar, som knappt lämnat det tolfte året bakom sig, men likväl redan äro så skickliga bågskyttar, att de, om man tillsäger dem att genomborra hufvud bröst eller fot på den minsta fågel, och det på långt afstånd, ofelbert träffa målet; och de gamla gifva dem ej efter, för så vidt de ännu hafva synen i behåll."¹²⁸⁰

Fig 208 visar Olaus Magnus' vinjett till detta kapitel, som fått rubriken "Om piltarnas öfningar".

Allt har emellertid sitt pris:

¹²⁷⁷ O Magnus VII:14; II (1912), s 43.

¹²⁷⁸ O Magnus XV:6; II (1912), s 133.

¹²⁷⁹ O Magnus XV:6; II (1912), s 133.

¹²⁸⁰ O Magnus XV:1; II (1912), s 128.

Men i Norden, där piltarna ej se sina fäder syssla med annat än vapen och jordbruk, pläga de gemenligen efter deras föredöme mera ägna sig åt vapnens bruk än åt bokliga studier.¹²⁸¹

I kapitlet med rubriken "Om försiktighetsmått som stridsmännen iakttaga":

Ty befolkningen, som värnar fosterlandet, utgöres icke endast af de skickligaste bågskyttar, rustade med starka armborst av benved, utan dessa tillämpa äfven städse det stridssätt, att de med ett slags breda pilar, *skäkter* kallade, söka genomborra hästen i stället för ryttaren, med riktig beräkning att, om djuret blit såradt, ryttaren i och med detsamma skall falla.¹²⁸²

Sina vapen avlägger de dock i kyrkan:

När nordborna från långt aflägsna byar skola begifva sig till kyrkan, bära de ej andra vapen än armborst, svärd och yxa.¹²⁸³

Före inträdet i kyrkan pläga bönderna i Norden, särdeles i fredstid, aflägga sina vapen (om hvilka nyss är taladt) framför dörren eller i förhuset, utan ringaste farhåga för att de skola blifva stulna, samt återtaga dem först efter gudstjänstens slut, då de skola vända hem igen.¹²⁸⁴

Vinjetten till den sextonde bokens tjugonde kapitel avbildar knäböjande församlingsmedlemmar, i vapenhuset ser man tre armborst, två raka svärd, två spjut och en hillebard.¹²⁸⁵

Fig 209 visar en teckning utförd av landsknekten Paul Dolnstein från 1500-talets första år. Teckningen visar ett bondeuppååd med armborstskyttarna längst fram.¹²⁸⁶

Carl Adlersparre har i sin genomgång av vapnen i rustkamrarna och "Lilla Arklijt" år 1563 funnit att:

Bogarne voro dels stålbogar, dels hornbågar, som ock fingo heta *Hornkanter*. De förre voro af flere slag, såsom *Vindebogor*, *Vippebogor* och *Hakestålbogar* eller så kallade stålbogar med *Krijhakar*, *belter* och *sul*.¹²⁸⁷

Adlersparre berättar även att konung Erik XIV under sitt första regeringsår av riksrådet Carl Holgersson [Gera] i gåva fick "en Stålboga att skjuta lod med"¹²⁸⁸.

I Johannes Messenius' (c 1579-1636) *Disu* (1611), där handlingen utspelar sig "Åhr effter Werdenes begynnelse 2758"¹²⁸⁹ är Disas råd till kungen under en hungersnöd:

.....

At j icke then stora Skaar

¹²⁸¹ O Magnus XV: företalet; II (1912), s 128.

¹²⁸² O Magnus VII: 7; II (1912), s 36.

¹²⁸³ O Magnus XVI: 20; III (1916), s 188.

¹²⁸⁴ O Magnus XVI: 21; III (1916), s 189.

¹²⁸⁵ O Magnus XVI: 20; III (1916), s 188.

¹²⁸⁶ L-O Larsson (1987), fig s 131.

¹²⁸⁷ C Adlersparre (1793), s 225, 233.

¹²⁸⁸ C Adlersparre (1793), s 225.

¹²⁸⁹ J Messenius (1611), III:2, s 18.

Skolen låta medh Swärd döda/
 Vthan Nordh vth sökia föda/
 Ther hän en Svensk haar aldrih tort/
 Ty haffuer man här offta sport/
 Norlanden ey medh Folk besatt
 Wara/ ey någhen giffua skatt:
 Therföre om nw Eders Nåd
 Effterföllier mitt ringa Råd/
 Swea skolen j förökia/
 Sådant må j wäl försökia:

.....¹²⁹⁰

Nybyggarna

The skole sådan wikor få/
 O the wele draga Norr vth/
 Och så för ökia Swriges knut/
 Skole the ey mista lijffuet/
 Vthan them skal bliffua giffuet/
 Hwar man een Hanske full med korn,
 Yxe, Skäckta, Boge aff Horn.
 Här medh i Norlandens öda
 Skulle the sökia sin föda.¹²⁹¹

Här finns gotens grundutrustning: armborstet och skäcktan, som den kan ses på Olaus Magnus' *Carta marina* (fig 190).

T o m amazondrottningen Pentasilaea [Pentesileia]¹²⁹² har fått en "Boga", i stället för sin handbåge:

I Krih haar iagh lärt medh Hästar renna/
 Ther til skiuta och Bogan vpspena/
 Ther medh haffuer iagh nedlagdt mången Man
 Icke lärth nijga och kyssa på handh.¹²⁹³

Hon är förstås släkt även med det gotiska kungahuset och har av självaste kung Berik instruerats i armborstskjutandets konst:

Medh Berick then Konungh och Hielte stoor/
 Jagh forste gångh aff Swealandtt foor/
 Berick war min Moderbroder kiära/
 Han lät mig fächta och skiuta lära.¹²⁹⁴

I Nederländerna fanns armborstgarden vilka åtnjöt högt socialt anseende. Armborstskyttegillena och -gardena beställde en uppsjö grupporträtt, här exemplifierade av "Mästaren av Sankt Görans gille av Mechelen"s *Medlemmar av*

¹²⁹⁰ J Messenius (1611), III:5, s 20.

¹²⁹¹ J Messenius (1611), III:5, s 21. - *Se även* L Gustafsson (1956), s 177. - Johannes Messenius har varit ägare till Peder Månssons *Strids-Konst och Strids-Lagh* (c 1522) där armborstet har en framträdande ställning (G O Hyltén-Cavallius (1845), s LXXXII).

¹²⁹² "Jagh är wäl född aff stor Konunga ätth/
 Dogh kan iagh ey medh thedh frustuffua sätt/
 (J Messenius (1611), V:2, s 31).

¹²⁹³ J Messenius (1611), V:2, s 31.

¹²⁹⁴ J Messenius (1611), V:2, s 31.

*Stora Armborstgillet i Mechelen*¹²⁹⁵. Gillesmedlemmarna är framställda som donatorer med sitt skyddshelgon Sankt Göran, c 1485¹²⁹⁶ (fig 210). Ett annat gruppporträtt är Cornelis Antonisz' *Sjutton armborstmän eller Kopparslantsbaketten* (1533)¹²⁹⁷, som troligen beställdes av en av Haarlems mest framstående borgare, Pieter Jan Foppesz¹²⁹⁸ och Dick Barendsz (1562), samt *Fjorton armborstmän av trupp G*¹²⁹⁹.

Långt in på 1500-talet testades stålrustningar på kontinenten med armborstskott, inte med kulor från eldvapen, innan de stämplades som godkända för försäljning.¹³⁰⁰

Dalpilen och Dalarnas vapen

Enligt Peder Swart skall Gustav Eriksson [Vasa] 1521 infört en ny typ av armborstpil hos dalkarlarna. Förebilden var en piltyp som användes i övriga Europa. Spetsen på den nya pilen var kortare och tjockare. Denna spets trädde på pilskaftet, medan dalpilen förr stuckits in pilens träskaft. Även fjädrarna omformades så att pilen i flykten kom i rotation. Enligt Peder Swart:

När nu Her Götstaff war kommen tillbaka igen iffrå Helsingeland som förberördt är och fan sitt folk liggiandes wid Henemoora, war han gladh att alt stodh wähl till medh them, hölt så fliteligen vppå att öffue them vti krigxhandell, lärde them göra sikh spetzer, them the på then tiden plägade kalla liurångrar eller liurångerstenger, vnderwisandes och them hure och till hwadh the them bruka skulle, Såsom han och tilförrne them lärdt hade ett bättre skick på att smida *Dalepilar*, än the tilförrne wiste, nemligen, medh snede slindor [fjädrar] och icke så longlig vdd, att the skulle kunna hechta på och skruffua sikh in genom harneskedt.¹³⁰¹

Och den 29 mars samma år om slaget vid Västerås:

Måndagen ther nest effter som war 29 Martij befolte Her Götstaff sitt folk draga öffuer Balungz skogen och lägga sikh widh Sancte Oleffs Cappell, icke wiliandes att the skulle slå till fiendener then dagen. Men när hine finge see them, föllo the strax vth emott them medh Resigetyget rett som glupande leion. När the Swenske thet såge gåffue the sikh så sacktelige emot them och höllo them smuckt aff sikh medh spetzerne, Men när hine doch begynte wända, glömde icke Dalekaraner afferdige them nedh skarpa *skechtor och dalepilar* så att ther lågh i förste rycken meer än 400 hestar qwarre på markenne.¹³⁰²

¹²⁹⁵ Nu i Kungl Museet för de sköna konsterna i Antwerpen.

¹²⁹⁶ W Prevenier & W Blockmans (1986), fig 143 s 175.

¹²⁹⁷ Olja på duk, 130 x 206,5 cm, Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam; W Th Kloek, W Halsema-Kubes & R J Baarsen (1986), fig 52 s 38, kat nr 75 s 182.

¹²⁹⁸ W Th Kloek, W Halsema-Kubes & R J Baarsen (1986), s 36.

¹²⁹⁹ Olja på pannå, 142 x 182 cm, Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam; W Th Kloek, W Halsema-Kubes & R J Baarsen (1986), fig 214 s 126; kat nr 249.

¹³⁰⁰ J R Hale (1985), s 95.

¹³⁰¹ P Swart ((1561) 1870), s 23; dens ((1561) 1912), s 21; Jacob Röding (1755), s 157; G Petri (1926), s 38 [min kursivering].

¹³⁰² P Swart (170), s 27; dens (1912), s 25 [min kursivering].

Det första kända dalasigillet är från Engelbrecht tid, 1435, framställer yxa och en handbåge.¹³⁰³ Bågen i detta sigill är inte en kompositbåge, utan snarare en långbåge.¹³⁰⁴

Redan i *Nya rimkrönikan* [*Karlskrönikan*] talas om "dalapilar" i samband med Karl VIII:s [Karl Knutsson] ordnande av den svenska hären vinter 1452, innan han med denna här rycker in i Skåne:

Thera dalapila waro sa hwaas forsan
de gingo bade genom häst oc man¹³⁰⁵.

I Svante Stures brev till Erik Turesson [erich twresson], skrivet på söndagen 1506, talar herr Svante om att:

.... , Och loth iach forstaa then menige man baade i möre och vaerendh om then vederkenningh och penninge swmme Thaa swaradis ath thet skattagellith skulle vara skarpa spader polöxer och dalapill, och fynner iach thenne almoge ganske vaeluillogh i alle motthe¹³⁰⁶

Armborstpilarna på S:t Henriks sarkofag i Nousis [Nousiainen], som troligen har flamiskt ursprung från 1400-talets två första årtionden,¹³⁰⁷ är av dalapilstyp.¹³⁰⁸

Olaus Magnus ger i *Historia om de nordiska folken* gutarna och dalkarlarna med sina arborst ett avgörande inflytande på utgången av "den bittra strid som fördes mellan Hakvin Ring, svearnas och götarnas etc. konung, och Harald Hildetann, danskarnas konung":

Gutarna, som voro förfarna i bågskjutning, spände bågsträngarna med sådan styrka, att deras pilar till och med genomborrade sköldarna, och intet annat åstadkom så stor manspillan. De spetsiga pilarna genomträngde harnesk och hjälmar lika lätt som oskyddade kroppar. En man vid namn Ubbe, som stred synnerligen tappert, föll, sedan han genomborrats af etthundrafyrtiofyra pilar. På grund av bågskyttarnas stora betydelse blossade under dalkarlarnas påträngande striden mot danskarna ständigt upp på nytt. Slutligen vardt danskarnas konung Harald kastad ur sin stridsvagn, och då hans egen körsven gaf honom ett klubbslag i hufvet, och med honom stupade trettiotusen förnäma i hans här, och tolfusen liknande förnäma föllo på svearnas och götarnas sida, men antalet af fallna meniga vr utan gräns. På den svenske konungen Rings befallning sattes öfver Danmarks rike Hetha, i regenternas nummerföljd den fyrtiosjätte; hene efterträdde Ole, hvilken Starkater röjde ur vägen, sedanhan af förrädare blifvit därtill förledd och bestucken med penningar.¹³⁰⁹

¹³⁰³ G S-m (1910), fig 27 s 228; F Clason (1924), s 33; C Nevéus & B J de Waern (1992), fig s 18.

¹³⁰⁴ G S-m (1910), s 228.

¹³⁰⁵ Vr 8633-8634, G E Klemming 2 (1866), s 295; F Clason (1924), s 34.

¹³⁰⁶ *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 19 (1834) (*Nya handlingar rörande Skandinaviens historia IX*); Herr Svante Stures Acta och Handlingar, brev nr 58, s 157f [*min kursivering*].

¹³⁰⁷ B Thordeman (1952), s 247; T Riska (1961), s 243.

¹³⁰⁸ B Thordeman (1952), fig 52 s 243, s 245.

¹³⁰⁹ O Magnus ((1555) 1909), V: 8, s 224.

Dahlepil

Att 'dalpilen' var ett etablerat begrepp för en viss typ av armborstpil visar ovan citerade ställe ur Rimkrönikan. Att piltypen dessutom var känd utanför Sverige innan Gustav Vasa tyder den omständigheten på att ätten "Dahlepijklar af Norrige adlades af Konung Christian och Konung Friedrich i Danmark"¹³¹⁰. Stadfästelsebrev på adelskapet fick ätten av Fredrik I 1524.¹³¹¹ Såväl den sent målade vapenskölden på Riddarhuset i Stockholm, som det vapen C A Klingspor avbildar i *Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok*¹³¹² visar däremot två korslagda skäktor i sköldemärket (fig 211).

Fredrik Clason beskriver dalpilens utseende [åtminstone före 1521] som:

en armborstpil med långsträckt, jämförelsevis smal järnspets, som har avlång rombisk kontur och fyrkantigt tvärsnitt, är fri från hullingar och är instucken i träskaftet, vilket baktill äger tvänne vingar av trä, skurna i ett med skaftet¹³¹³.

Fig 212 visar en dalpil ur Skokloster slotts samlingar.¹³¹⁴

Enligt Rudolf Cederström skulle Gustav Vasa ha infört en långhalsad armborstpil, "avsedd att stickas in i träskaftet"¹³¹⁵:

i Dalarna den europeiska armborstpilen med kort, bred spets, träd utån på skaftet och med snedställda "fjädrar" för att rotera och gå säkrare¹³¹⁶.

Samuel Rush Meyrick beskriver denna fyrkantiga armborstpiltyp som på engelska bär namnet "quarrel":

The species of quarrel, who was called by the French vireton, has its name from spinning as it passed through the air. This was made like other arrows but with feathers set on a little curved¹³¹⁷.

Gustav Vasas Hedemoraklipping¹³¹⁸, som han lät slå år 1521, följdes av öresmynt 1522-1530 slagna i Stockholm, Västerås, Uppsala, Arboga och Åbo samt en medalj präglad i Uppsala 1522 alla med två korslagda armborstpilar på obversen. Med undantag för Åbomyntet¹³¹⁹ uppvisar alla dessa dalapilar.¹³²⁰

Enligt Elias Brenner ansåg:

Den kloka fursten [Gustav Vasa] ..., att intet kraftigare sätt finnes att höja modet hos det betryckta folket, än om han med mynt, som nu ej längre voro präglade med ett främmande utan med ett fosterländskt vapen, visade, att friheten blivit åt detsamma

¹³¹⁰ *Adelns och ridderskapets protokoll* 1660, bil Ä, s 289; G Elgenstierna II (1926), s 138.

¹³¹¹ G Elgenstierna II (1926), s 138.

¹³¹² (1857-79), s 137.

¹³¹³ *Dalarnas hembygds-förbunds tidskrift* 3 (1923; tryckt 1924), s 38.

¹³¹⁴ Längd: 39,7 cm; Inv nr 14714:1; Skokloster slott.

¹³¹⁵ R Cederström (1915), s 41.

¹³¹⁶ R Cederström (1915), s 41.

¹³¹⁷ S R Meyrick II (1842), s 107, pl XLIV fig 4, not 1 s 6, s 106, 186; F Clason (1924), not 33 s 48.

¹³¹⁸ En klipping, eller klippingspenning, är ett mynt som gjorts fyrkantigt genom klippning.

¹³¹⁹ Åboöret från 1524 har triangulär pilspets av kontinental typ med bakåtriktade hullingar (F Clason (1924), s 40).

¹³²⁰ F Clason (1924), s 40.

återställd. Men för att vinna för sig det vankelmodiga folkets kärlek ville han, att detta statens mynt skulle bära Dalarnas vapen.¹³²¹

På ett Uppsalamynt från 1523 bär på "åtsidan nedanför kungabilden en fyrdelad sköld, som i första och fjärde fälten bär Vasavapnet, i andra och tredje de korslagda pilarna"¹³²² om vilket Eenberg skriver:

här hos är at märka, at en sådan ovanlig fördelning med ecarterande av Wasen och Dahlpjilarne eljest intet finnes på något annat mynt; velandes Högbemälte Konung härigenom giva tillkänna, i vad värde han hållit denna Dalkarlenation, som honom först hyllat.¹³²³

Fredrik Clason publicerade 1924 och 1926 ett sigill för Dalarna från 1520-talet med samma sköldemärke som det som kom att bli Dalarnas vapen i landskapsvapenserien som gjordes till Gustav Vasas begravning 1560.¹³²⁴ Statsheraldiker Clara Nevéus antar att sigillet använts redan 1525.¹³²⁵ Sigillstampens platta har en 64 mm:s diameter:

Sigillet utvisar en heraldiskt stiliserad vapensköld; å denna tvänne korslagda pilar med korta, rombiska uddar utan hullingar; spetsen trädd på skaftet; de avrundade trekantiga vingparen äro streckade (såsom för att antyda fjäderpennor); mellan pilspetsarna en bred öppen krona. Omskriften är: "*Sigillum Communitatis in Vallibus*" ("Dahla Samfunds menighets sigill").¹³²⁶

Huruvida vapnets tinkturer varit bestämda före 1560 känner vi inte till.¹³²⁷ Johannes Messenius skriver 1612 i sin *Specula*:

... hvilke the för then stora ähra och beröm, som the i krig hafva inlagt, medh rätta föra¹³²⁸

och Bror Emil Hildebrand har samma uppfattning:

Dalarnas vapen afser det biträde Gustaf i första rummet erhöill af detta landskaps inbyggare.¹³²⁹

Trots sina många heraldiska brister, fel och svagheter framställer Johan Petri Klint i sin 1567 upprättade och med rubriken "Insignia et arma ducatum et comitatum regni Sueciae" försedda förteckning över landskapsvapnen dock

¹³²¹ F Clasons översättning av: "Princeps itaque Prudentissimus nullam fortiozem arbitratus rationem erigendi animos gentis oppressae, quam si nummis, jam non peregrino, sed patrii regni insigni percussis, libertatem ipsi restitutam monstraret. Ut autem amorem populi fluctuantis sibi conciliaret, nationis Dalecarlicae insignia, a qua primum expectus erat, publicam hancce monetam praeferre voluit" (Elias Brenner (1731), s 50; F Clason (1924), s 41).

¹³²² Elias Brenner (1731), Gust I Tab I, fig 5; s 56; F Clason (1924), 41.

¹³²³ F Clason (1924), s 41

¹³²⁴ *Dalarnas hembygds-förbunds tidskrift* 3 (1923; tryckt 1924), fig 6 s 42; dens 5 (1925; tryckt 1926), bild 3 s 134.

¹³²⁵ C Nevéus & B J de Waern (1992), s 16, 18, fig s 19.

¹³²⁶ F Clason (1924), s 41.

¹³²⁷ C Nevéus & B J de Waern (1992), s 18.

¹³²⁸ J Messenius (1612), Cap XVI, s 53; F Clason (1924), s 41.

¹³²⁹ B E Hildebrand I (1874), s 5.

Dalarnas vapens arborstpipilar helt riktigt som "dalapilar"¹³³⁰. Han skriver också under vapnet: "två förgylta Dalepilar". Pilarna i Klints vapenbild för Dalarna har "tillspetsat ovala spetsar utan hullingar samt rundade vingar utan fjäderstrimor"¹³³¹.

Även i "fru Margarets Grips"¹³³² bok" uppvisar dalpilarna i landskapsvapnet med mot spetsen avsmalnande rombiska piluddar och breda rundade vingar baktill på pilarna.¹³³³

I Johannes Buraeus' egenhändigt graverade *Runekänslenes lärospån*, från 1599¹³³⁴ (fig 157) ram med landskapsvapen är arborstpipilarna i Dalarnas vapen dalapilar enligt ovan angivna beskrivningar.

Klart är emellertid att man velat betona dels själva arborstet som ett teknologiskt högstående vapen med stor slagkraft, samt betona en, åtminstone förment, "endemisk" piltyp, som sedan också fick ingå i mytbildningen kring Gustav Vasa som landsfader, rikets beskyddare och allmogens lärare.

Dalarnas vapens nuvarande blasonering lyder:

I blått fält två korslagda dalpilar av guld med silverspetsar och mellan dessa en öppen krona av först nämnda metall.¹³³⁵

I den förteckning som Rasmus Ludvigsson skickat Willem Boy över "Thesse efterskrefne Wapner och historier" på dennes begäran till ledning för Boys arbete med "M. K. M:tz och K. M:tz tvenne Drottningars graffs ornat och prydelse, som nu uti Andorpen [Antwerpen] är i wärket"¹³³⁶ beskriver kungliga sekreteraren Rasmus Ludvigsson "*Dalecarlia Ducatus: två förgylte dalepjler ... uti blått fiäld*"¹³³⁷.

Smålands vapen

I den äldre landskapsvapenserien, som tillkom till Gustav Vasas begravning 1560, har Smålands vapen : "En smålensk knapharcka [ett arborst] bogen aff swartt horn och skafftet aff trä rött, udi förgylt field"¹³³⁸. I något senare landskapsvapenbeskrivningar finns ett tillägg¹³³⁹: "enn bogha aff swartt hornn och

¹³³⁰ E 6, Uppsala universitetsbibliotek; F Clason (1924), s 44.

¹³³¹ F Clason (1924), s 44, fig 7 s 44.

¹³³² Margareta Grip (1537-1586) var sedan 1562 gift med Erik Månsson [Natt och Dag] (F Clason (1924), not 68 s 49).

¹³³³ F Clason (1924), fig 8 s 44.

¹³³⁴ J Bureus (1599); F Clason (1924), s 45.

¹³³⁵ C Nevéus & B J de Waern (1992), s 18. - I motsats till de tidigare officiella blasoneringarna som byggde på de kungliga breven av den 18 januari 1885 och 20 februari 1855 är de nu gällande blasoneringarna inexactare. De från 1800-talet beskrev pilarna som ställda "med uppåt vänd spets" (F Clason (1924), s 32).

¹³³⁶ Palmskiöldska samlingen 256 s 275, Uppsala universitetsbibliotek; F Clason (1924), s 45.

¹³³⁷ Palmskiöldska samlingen 256 s 275, Uppsala universitetsbibliotek; F Clason (1924), s 45.

¹³³⁸ I Schnell (1940), s 42.

¹³³⁹ Schnell nr 9 & 10.

skafte dtt aff trä rött och förgyltt med enn skeckta uppå mellan tuå lellior på ett för gyltt field"¹³⁴⁰. Något senare avbildningar framställer lijorna som heraldiska rosor (fig 213).¹³⁴¹ I Schnell nr 15 "hafwer ett leijon med en boga och en skeckta emellan twå Lillior på ett förgylt fiäll"¹³⁴².

När hertig Magnus' hertigdöme lades under kronan 1563 p g a länsherrens sinnessjukdom, ersattes Östergötlands två vapen med ett. Östergötland östan Stång hade en delad sköld överlagt med ett lejon medan Östergötland västan Stång hade i ett gyllene fält en lindorm. Östergötland fick behålla lindormen, när den småländska knappharkan (armborstet) sattes i klorna på ett upprest lejon (fig 214). Jag är övertygad om att skälet till att Småland som gränslandskap mot Danmark fick ett lejon i sköldemärket var att man ville betona att detta var goterrikets gräns. Armborstet, goternas vapen, skulle ytterligare understryka detta. Att armborstet var spänt och hade en pil på skulle markera försvarsberedskap.

I *Sagan om Didrik av Bern* beskrivs riddar Fasholt, hin stoltes vapensköld, som:

.... forgylt. ther stod vti et röt leon. oc engen crona. thz betydde at han wilde heller dø än fly.¹³⁴³

under det att konung Didrik av Berns sköld:

... war malat mz röda ferga oc scriffuit vpa et forgylt leon. sidan han wart konung offuer bern. tha förde han en forgylt krona vppa leons huffuod.¹³⁴⁴

Det spanska sändebudet till Sverige 1578-1579, kapten Francisco de Eraso, skriver den 23 juni 1578 om sin ankomst till Sverige:

Jag anlände, som jag sade, lördagen den 24:de Maj till Kalmar, som är den första lilla staden i Sverige och gränsstad till Danmark.".... "Konungen har här ett godt kastell, eller lustslott, sådant som dem Ers Maj:t har sett i Tyskland. Läget är mycket starkt och man har börjat befästa det på modernt vis med terrasseringar och faskiner under ledning af en mycket obetydlig italiensk ingenjör [Dominicus Par].¹³⁴⁵

Brukspatronen på Huseby, Petter Rudebeck (1660-1710) påstod i sin handskrivna "Småländska antiquiteter", som han skrev 1693, att namnet Småland kom sig av att man gett landskapet namn efter "krigarkungen Smalener av Odens ätt, som under sina härfärder i österled också låtit anlägga staden "Smålänsk" (Smolensk) vid Dnjepr"¹³⁴⁶. Före det hade Småland kallats Ridgötland (eller Reidgotaland), och det namnet kom sig av goternas mönstringsplats "Ridaholm" (Rydaholm) i landskapets mitt.¹³⁴⁷

¹³⁴⁰ I Schnell (1940), s 42.

¹³⁴¹ Schnell nr 12 och 13 (I Schnell (1940), s 42).

¹³⁴² Schnell nr 15 (I Schnell (1940), s 42).

¹³⁴³ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 169 s 131.

¹³⁴⁴ *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 163 s 128, kap 185 s 142. - Fasholts sköld i sin tur "war forgylt. ther stod vti et röt leon. oc engen crona" (*Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 169 s 131, kap 185 s 142).

¹³⁴⁵ [E Hildebrand] (1886), s 11.

¹³⁴⁶ L-O Larsson (1986), s 9.

¹³⁴⁷ L-O Larsson (1986), s 9.

Enligt samme Rudebeck hade kung Inge d ä:s¹³⁴⁸, av ynglingaätten, huvudstad, Ingelstad, legat i Varend i Småland. Gravfältet söder om Växjö vid Ingelstad med storhögen Inglingehög var bevis nog för denne småländske (knut)patriot att så var fallet, och att här hade Sveriges huvudstad legat¹³⁴⁹ c 1100.

Skäkta

En kontinental armborstpil som på svenska tidigt kallas skäkta, är en "(stor) med en med två hullingar försedd bred spets"¹³⁵⁰.

Det torde vara en skäkta som avbildas redan i kungen av Kastilien och Leons, Alfons X "den Vises" (1221-1284), *Primer lapidario del rey Alfonso X el Sabio*¹³⁵¹.¹³⁵² I Sverige omnämns skäkta i *Nya krönikans fortsättningar* [Sturekrönikorna], som enligt Johan Nordström tillkom vid "den gotiska romantikens födelsetid i Sverige". Där står om inledningen av slaget vid Brunkeberg, 1471:

Ther skottes både lodh. skeckther. oc pila
på inghen sidhen gaffs tha hwila¹³⁵³

Som vi sett ovan i kapitlet "Dalpilar och Dalarnas vapen" talar Peder Swart i sin *Chrönica och en kort historiae bescriffning om thens Stormechtige Furstes och Herres Herr Götstaff, Sweriges, Göthis och Wendis &c Konungz, högloflige kongeligh regeringh och märkelige handlingar, författadt och stält åår efter Christi gudz Sons wår käre frelsares födelse 1561* om både skäkter och dalpilar i samband med slaget vid Västerås och striderna med danskarna 1521:

... Men när hine doch begynte wända, glömde icke Dalekaraner afferdige them nedh skarpa skecktor och dalepijlar så att ther lågh i förste rycken meer än 400 hestar qwarre på marckenne.¹³⁵⁴

Annandag jul 1531 skriver en oroad Gustav Vasa ett öppet brev till "Inbyggarne på Kopparberget och Silfberget etc"¹³⁵⁵ och begär deras hjälp mot

¹³⁴⁸ Son till kung Stenkil och medregent till sin antagligen äldre halvbror Halsten. - I ett brev från påven Gregorius VII (påve:22/4 1073 - 25/5 1085) år 1080 kallas Inge "svearnas konung".

¹³⁴⁹ L-O Larsson (1986), s 19f.

¹³⁵⁰ *Ordbok över svenska språket* 27 (1977), sp 5752f. - A F Dalin: "Ett slags stor och bred pil" (A F Dalin 2 (1853), s 384); J A N Knuttel: "Puntig wapen, dat geschoten of geworpen wordt; pijl; spies" (J A N Knuttel (1936), sp 549); F A Dahlgren: "Ett slags stor pil" (F A Dahlgren (1960), s 753). - Annars är uppgifterna om skäktaans beskaffenhet och utformning inte särskilt rikhaltiga. Ordet tycks ha betecknat såväl lans, spjut som (stor) armborstpil (K Schiller & A Lübben 4 (1878), s 56; E Werwijs & J Verdam 7 (1912), sp 496f; E Hellquist 2 ((1922) 1980), s 970).

¹³⁵¹ I Biblioteca de San Lorenzo el Real de El Escorial, signum: h. I. 15.

¹³⁵² Alfonso X el Sabio (1982), fol 76v.

¹³⁵³ Vr 4797-4798, G E Klemming 3 (1867-1868), s 165; F Clason (1924), s 34.

¹³⁵⁴ P Swart ((1561) 1870), s 27; den (1912), s 25 [min kursivering].

¹³⁵⁵ *Diplomatarium dalecarlicum* II (1844), nr 484 s 199; *Konung Gustaf den Förstes registratur* 7 (1530-1531), s 454.

"alles våres hedzske fiende Konung Christiern"¹³⁵⁶, som "medt it stort tal örlix skip, och medt en swår mact krigxfolk är komen vtj Norige"¹³⁵⁷:

.... och medhan thet så är ath thet wille wara alles våres skadhe och forderff vm Kong Christiern komme her in igen så ligger oss och allom ther makt vppå, ath wij alle göre honum it manligt motston och forsware vår halssz lijff och leffuerne, Är for then skul vår wilie och begären atj göre oss något folk vth till vnsetning (såsom flere rijk:ns inbyggjare göra och endels giort haffua) aff idhart bergh *oss vnsetning medt folk* thet meste j åstadh komma kunne strax oförtöffuat *medt godh arborst* och tua månadz kost, och at huar karl haffuer *medt sigh IIII eller VI tolffter pijl och sكتور*, så ath sådane folk är redho til at strax vtgå genast åth Westergötland til thet folk ther forsamlat är,¹³⁵⁸.

Daniel Hansson Hund (1537 el 1541 - c 1611) skriver i Konung Erik XIV:s krönika om svenskarnas belägring av Akershus i Norge 1567:

.....

.....

Medh Boger och medh skechter;
Wij droge till them ther the wore,
Men skechterne som hagell om oss fore,
Wåre fältskytt them förskrechte.

Wij förste them frå Boger och Pijl,
The lupe som the wore will,
Maatskreppe lätthe the liggie;¹³⁵⁹

.....

Skäktan användes inte endast för att skjutas direkt mot motståndaren, utan sköts i skurar uppåt i luften för att "likt regn" falla ner över fienden och därefter utgjorde de pilar som inte direkt fallit på en motståndare en allvarlig fara för rytteriet och hästarnas hovar när pilarna trängde ner i marken men hullingarna stod upp.¹³⁶⁰

¹³⁵⁶ *Diplomatarium dalecarlicum* II (1844), nr 484 s 199; *Konung Gustaf den Förstes registratur* 7 (1530-1531), s 454.

¹³⁵⁷ *Diplomatarium dalecarlicum* II (1844), nr 484 s 199; *Konung Gustaf den Förstes registratur* 7 (1530-1531), s 454.

¹³⁵⁸ *Diplomatarium dalecarlicum* II (1844), nr 484 s 200; *Konung Gustaf den Förstes registratur* 7 (1530-1531), s 455 [*mina kursiveringar*].

¹³⁵⁹ D Hansson Hund (1847), stroferna 239 & 240, s 60. - Jag kan inte heller motstå frestelsen att delge läsaren G O F Westlings karakteristik av Daniel Hanssons litterära kvaliteter: "Ehuru innehållande många felaktigheter, saknar denna krönika icke historiskt värde. Versen i densamma är ej sämre än i andra rim från samma tid" (sic!) (Fr W (1909) sp 1305).

¹³⁶⁰ G S-m (1910), s 230.

Simon Henrikssons [Oxhorn] vapen

Den 18 maj 1560 adlar utvald konung, hertig Erik "upå K M:tz vår käre her faders vägne"¹³⁶¹, Simon Hindersson, "then högborne försthes och herres, hertig Johans till Finlandh, vår kere brodhers tro tienare"¹³⁶². Simon Henriksson får:

till sköldemercke tu förselbredhe krumme oxhorn uthi ett blått fieldh och *upå hielmethet* licke sådhana tu oxehorn och *emellom bådhe horne tre skäkter*¹³⁶³.

Orsaken till att skäktorna i Simon Henrikssons vapen (fig 215) är *störtade* beror på den ovannämnda användningen som vapen mot kavalleriet.

Närkes vapen

Närkes vapens nu gällande blasonering lyder:

I rött fält två korslagda pilar av guld med spetsar av silver, i varje vinkel åtföljda av en ros av silver.¹³⁶⁴

Statsheraldiker Nevéus skiljer inte på olika armborstpilar:

Ingen har emellertid kunnat ge en trovärdig förklaring till motivvalet. Pilen som vapen var inte mer karakteristisk för Närke än för andra landsändar och rosorna - som endast fanns i Smålands äldsta vapen - har nog endast dekorativ funktion. Försvarsvapen ingår för övrigt endast i gränslandskaps vapen, och som ett sådant kan Närke inte betraktas. Som ett kuriosum kan noteras, att Erik XIV år 1567 uppges ha förändrat vapnet till "ett förgyllt kors med fyra gula lijor i blått fält", men ingen bild av detta projekt finns, och uppenbarligen slog det inte igenom.¹³⁶⁵

I *Swea och Götha Krönika* (1554) berättar Johannes Magnus om händelserna "Åhr effter Christi Bördh 82", i samband med goterkonungen Filmer Götrijksons bortgång, då

emellan Götherna och the Swenske hemma inrijkes war upkommen een ganska stoor oenigheet", vilken ryssarnas konung Herwit utnyttjade "och underkufwade sigh een deel aff Swerige"¹³⁶⁶

I kapitlet med rubriken "Om försiktighetsmått som stridsmännen iakttaga":

Ty befolkningen, som värnar fosterlandet, utgöres icke endast af de skickligaste

¹³⁶¹ *Gustaf den Förstes Registratur* 29 (1559, 1560), s 725.

¹³⁶² *Gustaf den Förstes Registratur* 29 (1559, 1560), s 725.

¹³⁶³ B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 206; *Gustaf den Förstes Registratur* 29 (1559, 1560), s 725 [mina kursiveringar].

¹³⁶⁴ C Nevéus & B J de Waern (1992), s 26.

¹³⁶⁵ C Nevéus & B J de Waern (1992), s 26.

¹³⁶⁶ J Magnus (1620), s 156f. - "Men hans Regimente hade ther ingen warachtigh stadh. Ty han begaff sigh strax ther ifrån til Ryszland igen/ och förordnade sin Son Herwit hin yngre utöfwer thet nyys intagne och påbegynte Rijket/ then the Swenske strax med häärskrafft öfwerfölla och aff dagom togo" (J Magnus (1629), s 157).

bågskyttar, rustade med starka armborst av benved, utan dessa tillämpa äfven städse det stridssätt, att de med ett slags breda pilar, *skäkter* kallade, söka genomborra hästen i stället för ryttaren, med riktig beräkning att, om djuret blit såradt, ryttaren i och med detsamma skall falla.¹³⁶⁷

Om stridigheterna mellan svenskarna och götarna berättar pseudonymen Skogekär Bergbo i *Thet Swenska Språketz Klagemål, At thet, som sigh borde, icke ährat blifwer* (1658):

Inbördes krijgh förderfwa
 then som them förer mäst,
 doch offta the förwärfwa
 then frijheet them är bäst.
 Tilförne the migh skämde
 och wore nogh til meens,
 när göthar intet stämde
 medh swenske öfwereens.
 Ty nyie gånger hände,
 at thesse rijken tw
 sigh från hwar annan wende
 från Magogs tijdh til nu.
 En konung Sverige hade,
 en annan Götha land;
 inbördes sigh tilsade
 the både mord och brand.
 I medler tijdh migh härier
 en thär, then andra här,
 at iagh, när hwar sigh wärier,
 hoos både plågad är.¹³⁶⁸

Jöran Sahlgren (1884-1971) har visat att man på 1500-talet uppfattade landskapsnamnet *Närke* som innehållande ordet rike.¹³⁶⁹ Detta allt sedan Snorre Sturlassons, eller dennes avskrivares, tid.¹³⁷⁰ Olof Verelius (1618-1682), Martinus [Mårten] Miltopaeus (1631-1679) och Olof Rudbeck d ä (1630-1702) var alla övertygade om detta sakförhållandes giltighet.¹³⁷¹

Jöran Sahlgren lyckades visa att *Närke* innehåller ett folknamn, i vilket ett ortnamn ingår.¹³⁷² Den senare delen av *Närke* består av sammansättningsleden -rek, som enligt Sahlgren har betydelsen 'linje', 'skiljelinje', 'gräns', 'gränsland':

Ur betydelsen 'linje, skiljelinje' kan betydelsen 'rålinje, gräns' ha uppstått. Som av ovanstående synes är avståndet från 'gräns' till gränsområde, gränsland' ej långt. Som gränsområdena i regel voro skogar, uppstod betydelsen 'gränsskog', 'skog'. Under dessa premisser bör sålunda *Rek* översättas med 'gränslandet' eller ev.

¹³⁶⁷ O Magnus VII: 7; II (1912), s 36 [*min kursivering*].

¹³⁶⁸ Vr 817-836, E Källquist (1934), s 272.

¹³⁶⁹ J Sahlgren (1911), s 288; dens (1925-1926); L Tengström (1983), not 314 s 120; K Pipping & L Tengström (1984), s 117f.

¹³⁷⁰ J Sahlgren (1911), s 288.

¹³⁷¹ J Sahlgren (1925), s 149f, 153.

¹³⁷² "Landskapets namn är ursprungligen identiskt med namnet på dess innevånare," (J Sahlgren (1911), s 289). - "Jag antar att närinikiarna älst bott vid När d v s Kvismaresundet. När de så spritt sig över större delar av Närkeslätten, kallades de naturligen fortfarande närikiar, och de som nu bodde kvar vid När, nämndes med ett mera modernt namn Närboar. Den tiden, då namnet närikiar uppstod, anser jag på grund av arkeologiska fakta möjligen just vara bronsåldern" (J Sahlgren (1911), s 302).

'gränsskogen'. *Det gränsländ det är frågan om är, om Rek blott betecknat västra Sörmland, gränsländet mellan det gamla Södermanland (Svealand) och det gamla Närke. Då säkerligen även Närke hört till Rek måste vi föredraga 'gränsländet mellan svearna och västgötarna'*.¹³⁷³

Olaus Magnus talar på ett ställe om "*latoribus sagittis, scheckta appelatis*", breda pilar, sk skäktor.¹³⁷⁴

Om örten vanligt pilblad (*Sagittaria sagittifolia*), med sina tre brett triangulära bladflikar av vilka två ser ut som bakåtriktade hullingar, använde botanister före Linné den svenskspråkiga benämningen "skäktergräs".¹³⁷⁵

I Johan Petri Klints "*Insignia et arma ducatum et comitatum regni Sueciae*", utförd 1567, har Närkes vapens armborstpilar helt riktigt utförts och betecknats som skäktor¹³⁷⁶. Pilarna i denna handskrift har en böjt triangulär form med hullingar bakåt och fjädertecknade vingar.¹³⁷⁷

I "fru Margarets Grips¹³⁷⁸ bok" är också pilarna i närkevapnet skäktor "med brett triangulära spetsar med starka hulingar och vingar av fjädertyp"¹³⁷⁹. I Sveriges förste riksantikvaries, Johannes Buraeus', 1599 utförda *Runekänslenes lärospån*¹³⁸⁰, omges runorna och runstenarna av pelare med de svenska landskapsvapnen. Närkevapnet har både i inramningen, och också i hertig Karls och prins Gustav Adolfs [den blivande Gustav II Adolf] hertigvapen (fig 157), finns skäktor med hullingar.

I den förteckning över de svenska landskapsvapnens utseende som Willem Boy tillbett sig från Sverige för sitt arbete med Gustav Vasas gravmonument i Nederländerna¹³⁸¹ har Gustav Vasas, Erik XIV:s och Johan III:s sekreterare, Rasmus Ludvigsson, också han betecknat Närkes grevskaps vapen som "*Neritia Comitatus: två förgylta skäktor*"¹³⁸².

Dalarnas vapens armborstpilar var alltså 'dalpilar', medan armborstpilarna i Närkes vapen var skäktor.¹³⁸³

1567 hade Erik XIV bestämt sig för att förändra Närkevapnet, till "ett förgyllt kors med fyra gula liljor i blått fält", men därav blev intet.¹³⁸⁴

¹³⁷³ J Sahlgren (1925-1926), s 191f [*min kursivering*]. - Sahlgrens mening har funnit allmän acceptens, se B Hesselman (1914-1915), s 263; E Hellquist I ((1922) 1980), 716; A Schagerström (1937), s 151; I Modéer (1944-1945).

¹³⁷⁴ F Clason (1924), s 34.

¹³⁷⁵ [Elias] "Tillandz [1640-1693] har *skjäktergräs* och *pilört*, [Olof] Bromel [Bromelius (1639-1705)] har *skiekktergräs*, *skyttegräs*, *skottgräs*, *pjilgräs*, [Johan] Frankenius [Franck; Franckenius (1590-1661)] *skotgräs*, *pjilgräs*" J E Rietz I (1867), s 614; F Clason (1924), s 36.

¹³⁷⁶ "två förgylta skäktor" (E 6, Uppsala universitetsbibliotek); F Clason (1924), s 44).

¹³⁷⁷ F Clason (1924), s 44f.

¹³⁷⁸ Margareta Grip (1537-1586) var sedan 1562 gift med Erik Månsson [Natt och Dag] (F Clason (1924), not 68 s 49).

¹³⁷⁹ F Clason (1924), fig 8 s 44.

¹³⁸⁰ J Bureus (1599); F Clason (1924), s 45.

¹³⁸¹ "Thesse efterskrefne Wapner och historier hafwer M. K. M:tz tvenne Drotningars graffs ornat och pryldelse, som nu uti Andorpen [Antwerpen] är i wärket" (Palmskiöldska samlingen 256 s 275, Uppsala universitetsbibliotek).

¹³⁸² Palmskiöldska samlingen 256 s 275, Uppsala universitetsbibliotek; F Clason (1924), s 45.

¹³⁸³ G S-m (1910), s 226; I Schnell (1939), s 33.

¹³⁸⁴ Palmskiöldska samlingen 256 s 275, Uppsala universitetsbibliotek; I Schnell (1939), s 31; dens. (1941), s 31; K Pipping & L Tengström (1984), s 122; C Nevéus (1992), s 26.

Med hänvisning till ovanstående är det synd att man i blasoneringen av Närkes vapen sedan 1884 och 1885 endast beskriver skäktorna som "två korslagda *pilar*"¹³⁸⁵, vilka som helst, inte ens preciserade som armborstpilar.

Stråle

Stråle är en ytterligare typ av armborstpil. Om denna pil är uppgifterna ännu sparsammare än om skäktan. Svenska Akademiens *Ordbok över svenska språket* 31 (1993) ger som dess första betydelse: "pil; äv. i oeg. l. mer l. mindre bildl. anv."¹³⁸⁶. Akademiledamoten Fredrik August Dahlgrens *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde* (1914-1916) är ännu mer kortfattad: "Pil"¹³⁸⁷. Dahlgren hänvisar dock till ett fornsvenskt och mellanlågtyck och tyskt ursprung.

I *Svenska fornsånger* finns i en defekt variant av Gottlands Wisan ordet använt i sången "Den förtrollade jungfrun":

Modhren lærde sonnenn sinn:
I skogenn!
"Skiuter tu diur och skiuter tu råå;"
Som gull bærer vnder sine boger!

.....

Swennenn hann sin båga bende,
The Hwasse strålenn hann vtthsendhe.
Menn gull bærer honn m. m.¹³⁸⁸

Också strålen finns representerad i heraldiken från denna period. Nedan beskrivs dessa förekomster i den svenska vapenkonsten.

Ordet 'stråle' har även en annan betydelse i svenskan: "trekantig spetsvinklig elastisk trampdyna på hästhov (liknande udden l. strålen på en stjärna l. ett stjärnuddliknande fält på vapensköld)"¹³⁸⁹. Det förefaller inte som ett alltför djärvt antagande att 'stråle' som beteckning för en del av hästens trampdyna inte bara har att göra med dess trekantigt spetsvinkliga form, utan även kan komma sig av att pilarnas hullingar var avsedda att skada hästarnas trampdynor, för att hindra kavalleriet framryckning. Det äldsta kända belägget för ordet i betydelsen av del av hästens trampdyna är från c 1645.¹³⁹⁰

Däremot har jag med den för avhandlingen använda litteraturen inte lyckats komma närmare en beskrivning av strålens utformning som pil. Och

¹³⁸⁵ G S-m (1910), s 227; I Schnell (1939), s 43; C Nevéus & B J de Waern (1992), s 26 [*min kursivering*].

¹³⁸⁶ *Ordbok över svenska språket* 31 (1993), sp 12916.

¹³⁸⁷ F A Dahlgren ((1914-1916) 1960), s 815. - Se även A F Dalin (1853), s 467; L Diefenbach (1857), s 106 sp af, s 435 sp 435; M Lexer 2:2 (1876), sp 1222f; J Grimm & W Grimm 10:3 (1957), sp 754; E Hellquist 2 ((1922) 1980), s 1091.

¹³⁸⁸ *Svenska fornsånger* 2 (1837), stroferna 1 & 5 s 260f.

¹³⁸⁹ *Ordbok över svenska språket* 31 (1993), sp 12919.

¹³⁹⁰ *Ordbok över svenska språket* 31 (1993), sp 12919.

allmänna bilder i heraldiken är, generellt sett, inte avsedda att avbilda partikulära objekts karakteristiska särdrag.¹³⁹¹

Monikkala-släkten

(Knut Anderssons el Knut Skrivares ätt)

Knut Andersson till Monikkala, som även kallas "Knut skrifvare" var lagläsare och domhavande i Borgå och Hattula härad åtminstone under perioden 1520-1539. Han adlades den 28 oktober 1529 "för Then tråskap han åss ok vårt Riike Sweriige manneliga ok tråliga bewiist haffuer och en nw her efter hulleliga ok tråliga bewiisa måå ok skaal"¹³⁹². I Riksregistraturet ges ingen blasonering av vapnet men på vapnets plats har man skrivit: "skjöldt och hiälm medt tre stroler"¹³⁹³. Bernhard Schlegel och Carl Arvid Klingspor skriver i *Den med sköldebref förlånade men ej på Riddarhuset introducerade svenska adelns ätter-tavlor* att Monikkalasläktens vapen är okänt,¹³⁹⁴ men C A Klingspor reproducerar i *Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok*¹³⁹⁵ ett vapen med tre störtade pilar både i själva sköldemärket och i hjälmprydnaden (fig 216) och Jully Ramsay använder den av Klingspor avbildade vapenbilden¹³⁹⁶. I Anders Anton von Stiernmans handskrivna *Swenske Ointroducerade Adelige Ätters Wapen* är vapenskölden oifylld¹³⁹⁷.

Knut Anderssons sonson skrev sig, enligt Ramsay "efter släktvapnet "Stråll"", men brukade själv ätten Sabelhiertas sköldemärke"¹³⁹⁸. Trots att en

¹³⁹¹ L Tengström (1983), s 59. - Greve Ernst Rüdiger von Starhembergs (1638-1701) förbättrade vapen, med ett identifierbart torn till Stefansdomen i Wien i hjälmprydnaden, är ett synnerligen ovanligt undantag, som egentligen står i strid med de heraldiska regelsystemens grunder. - Beträffande det von starhembergska vapnet *se nedan*, kapitlet "Grönfelt".

¹³⁹² *Konung Gustaf den Förstes Registratur* 6 (1529), s 321; J Ramsay (1909-1916), s 282.

¹³⁹³ *Konung Gustaf den Förstes Registratur* 6 (1529), s 321.

¹³⁹⁴ B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 192.

¹³⁹⁵ C A Klingspor (1857-79), s 52; J Raneke (1990), s 188.

¹³⁹⁶ J Ramsay (1909-1916), s 282.

¹³⁹⁷ X 110a, Uppsala universitetsbibliotek: Del I: Ätter Som Existeradt Innan Riddarhusets inrättning wid år 1625. - von Stiernman skriver också att "är samma Slägt som Erthel".

¹³⁹⁸ J W Ruuth (1891), nr 247; J Ramsay (1909-1916), s 282. Det av J W Ruuth publicerade sigillavtrycket visar emellertid att Johann Jacobson "Stråll" för en variant av Tomas Jönssons [Ryting] vapen och inte Sabelhjärtavapnet. - Av de av J W Ruuth publicerade sigillavbildningarna kan man lätt dra den slutsatsen att sigillbruket bland frälset på 1500-talet har varit närmast oreglerat. Axel Mårtensson (*se nedan*) för ett annat vapen än det han fått vid adlandet; Linved Klasson [Sabelfana] till Överby för året före sitt adlande (1601) ett annat vapen i sitt sigill än det han året därpå får vid sitt adlande. Eftersom han får Anders Nilssons till Talis vapen när han adlas är det rimligt att med Jully Ramsay förmoda att Linved Klasson åtminstone hävdade släktskap med Anders Nilsson till Talis. Då vore det inte heller fårvånande ifall han redan före adlandet skulle ha använt det vapen, som han troligen efter ansökan, vid adlandet får till vapen. Linved Klasson dy [Hästesko till Målagård] Den här nämnda problematiken är en annan än den som diskuteras i del I under kapitlet "Ryssesabel"; huruvida Tomas Jönsson [Ryting] och

fullständig blasonering av vapnet saknas visar uttrycket "skjöldt och hiälm medt tre stroler" i Gustav Vasas Riksregistratur att man med pilarna i sköldemärket avsett den typ av armborstpilar som kallas strålar.

Anders Svensson Stråle av Ekna

Ståthållaren Anders Svensson adlas av Johan III den 23 november 1574 och får "till Sköld och Sköldemärke" (fig 217):

tree försölfrede Skäckttor udi kårs, på två aff samme Skäckttor skall udderne wara wp och på thenn tredie uddenn ned udi ett Röött fiälldh ,Item een öpen Tornere hiälm Krantzern och hiälmtäcket Röött, blått och hwitt. Ther offuann wpå tree Skäckttor lijke mz the förre uddarne nedh på två aff samme Skäckttor, och thenn Tredie emillinn sthåår uddenn up.¹³⁹⁹

Anders Svensson var fogde i Möre härad 1565-1571, på Kalmar slott 1572 och på nytt i Möre härad 1573-1575, och den 5 juli 1586 får han som ståthållare i Kalmar order från kungen i Borgholm på Öland att se till att en på Kalmar slott fången rysk överlöpare och bojar vid namn Afanasius blir kungen tillsänd. Bojaren i fråga är antingen Afanasius Wasiliewitsch Sjemjakin¹⁴⁰⁰ eller Afanasius Saburof^{1401 1402}.

Anders Svensson har alltså huvudsakligen varit verksam i Småland, vilket kan vara en bidragande orsak till att skäcktor valts till sköldemärket. Att en av skäcktorna är störtad i själva sköldemärket medan de två andra är vända uppåt medan förhållandet är det omvända i hjälmprydnaden förefaller ha dikterats av rent dekorativa hänsyn.

I Palmiskiöld 198 sägs att Anders Svensson fick sköld och hielm "för det han tog ... rijksz förrädare Pär Gadd till fånga"¹⁴⁰³

Gyllenstråle

Peder Niellsson adlas den 10 oktober 1577 av Johan III och får "till Skölld och Skiölddemerckie" (fig 218):

Tre förgyllta Stråålar uthi kors medh försylfredde udder och fiädrer, och emellan samma strålar fyra förgyllta Ekelöf udi ett swartt fieldh. Item en öpen Tornere hjellm, krantzen och hielmetäckitt Schwartt hwijtt och gullt, ther offuan opå tree stråålar i kors lijka medh the förre emellan two förgylta Ekelöf ...¹⁴⁰⁴

Linved Klasson [Sabelfana] för bilden i *sitt eget vapen* sinister eller dextervänt.

¹³⁹⁹ Kopia av sköldebrev i Adelsbrev vol 1 (1543-1646), Riksarkivet; Palmiskiöldska samlingen vol 198, s 155 Uppsala universitetsbibliotek. - G Elgenstierna uppger 26/11 som datum för adlandet (G Elgenstierna VII (1932), s 744).

¹⁴⁰⁰ Se del I, kapitlet "Ryskt tyranni".

¹⁴⁰¹ Se del I, kapitlet "Ryskt tyranni".

¹⁴⁰² F Ödberg (1896), s 138.

¹⁴⁰³ Palmiskiöld 198, s 157; Uppsala universitetsbibliotek.

¹⁴⁰⁴ Riddarhusarkivet, St f 7:41, Stockholm.

Enligt Gustaf Elgenstierna är ätten Gyllenstråle en "gammal fräsesläkt av samma stam som adliga ätterna Gyllengrip, nr 80, Stråle af Ekna, nr 87 och Stråle af Sjöared, nr 223"¹⁴⁰⁵.

Rosenbanér

Hans Nilsson, som förordnats till amiral, adlas den 30 april 1607 och får till vapen (fig 219):

Een fördeelt skiöldh, den öfre deelen försölfrat och uthi een roos medh tu gröne blad, den nidre dehlen rödh och der uthi *tre skiekte udder* med järn färger, men offwan opå skölden een öpen tornerhielm och hielmtecket medh gildh, sölfwer och blå färgha fördeelt och öfwer hielmen tu wäderhorn med sölfwer och rödh färga fördeelte och der emällan en ... med blått och gult på hwar sida, uthan om samma horn truj lodh förgylte, och skraflet omkring vapnet försilfrat och tött.¹⁴⁰⁶

ARMBORSTET OCH ARMBORSTPILEN SOM MILITÄRTEKNOLOGISK, ETNOLOGISK OCH GEOGRAFISK PROPAGANDA

1983 försökte jag¹⁴⁰⁷, och året därpå försökte professor Pipping och jag tillsammans, påvisa Olaus Magnus' träsnitts betydelse för landskapsvapnets utformning.¹⁴⁰⁸

Armborstpilen hade redan i Dalarnas sigill från 1525 (fig 220) fått en framträdande ställning som ett uttryck för Gustav Vasas seger över danskarna. När Sävål Johannes som Olaus Magnus starkt betonar att det är svenskarna som är de riktiga goterna, medan danskarna bara senkommen avkomma av dessa över världen berömda och fruktade goter, och då Olaus Magnus både i *Carta marina* och i *Historia om de nordiska folken* starkt, både i text och bild, betonar armborstet som ett typiskt vapen för goterna:

Den af detta kraftigt konstruerade redskap afskjutna pilen får vanligen en sådan fart, att den genomborrar en man klädd i dubbel harness liksom vore det mjukt vax¹⁴⁰⁹

och goterna

... begagna ... armborst eller bågar af stål och horn på grund av deras väldiga skottvidd och den våldsamhet, som de förläna skottet genom sin styrka. De tillverkas också med största omsorg; likaså de pilar af allehanda slag, som höra till dem¹⁴¹⁰

¹⁴⁰⁵ G Elgenstierna III (1927), s 376.

¹⁴⁰⁶ B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 235 [*min kursivering*].

¹⁴⁰⁷ L Tengström (1983), s 96 ff.

¹⁴⁰⁸ K Pipping & L Tengström (1984), s 119.

¹⁴⁰⁹ O Magnus ((1555) 19), 7:e boken, kap 2; L Tengström (1983), s 103.

¹⁴¹⁰ O Magnus ((1555) 19), 8:e boken, kap 23; L Tengström (1983), s 103.

Armborstet blir även ett centralt inslag i landskapsvapnen för Dalarna, Närke och Småland för att betona goternas [läs: svenskarnas] överlägsenhet.

På *Carta marina* har Olaus Magnus även ställt goternas armborst i nästan övertydlig motsatsställning till ryssarnas handbågar. "Hybris' våldsamme son, som tänkte att världen betvinga", kommer med trupper utrustade med ryssebågar och -pilar. Trots att "the pijler, som rydzerne uttskiuthe och såsom annat rägn nederkomme"¹⁴¹¹ kan man skydda sig mot dem med "skiölder aff brädher", medan den västerländska civilisationen försvaras av gotiska kämpar med armborst, vilkas pilar "genomborrar en man klädd i dubbel harnesk, liksom vore det mjukt vax".

Detta har jag tidigare kallat för den i landskapsvapnen inbyggda militärteknologiska propagandan¹⁴¹², ett slags "stjärnornas krig, modell 1560".

Hertig Johan, landskapsvapnens troliga upphovsman, nyttjar effektivt den militärteknologiska, etnologiska och geografiska propaganda som är så tydlig hos Olaus Magnus. Vid Europas nordöstliga gräns, som går längs Sveriges östgräns, står goterna med sina armborst på post mot Asiens horder (fig 221), som i denna del av världen representeras av ryssarna. Sedan antiken har just handbågen, "skyterbågen", "ryssebågen" fått vara sinnebild för Asien.

I sydöstra Europa tränger turken på och hotar Wien och Europas hjärta, men här i nordöst har svenskarna att nästan ensamma tas med "muschovite[n] ... turcken icke olijk".

RYSSEHATT & RYSSEMÖSSA

Redan på den sk Borgiakartan i Vatikanbiblioteket¹⁴¹³ (fig 11) från 1400-talets första årtionden, framställs hednahären iklädd långa dräkter och huvudbonaden går att identifiera som kieberhatt, dvs "ryssehatt" eller "rysemössa". Kiebern är tydligast igenkännbar på den främste ryttaren.

Fig 222 visar Peter Devay de Devas vapen. Han adlades av den ungerske kungen Johann [Segesvár] år 1538.¹⁴¹⁴ Den nära släktskapen mellan heraldiken och miniatyrmåleriet och träsnitten visas av fig 223 ur serien kejsar Karl V:s segrar där vi ser Karl V och hans styrkor häva turkarnas belägring av Wien 1529, målad i Giulio Clovios art, c 1556¹⁴¹⁵, samt fig 224 som föreställer polackernas seger över en tatararmé. Det lilla träsnittet är en modifierad version av en detalj ur titelbladet till Matthias von Meichovs polska krönika.¹⁴¹⁶ Kompositionen har övertagits från legenden om den heliga Hedwig.¹⁴¹⁷ Piotr Hordynsky skriver om bildtemat:

¹⁴¹¹ *Historiska samlingar* I (1793), s 20; Gustav I:s Registratur 25 (1555), s 393.

¹⁴¹² L Tengström (1983), s 103.

¹⁴¹³ Borgia XVI, Bibliotheca Apostolica Vaticana.

¹⁴¹⁴ S T Achen (1978), s 122.

¹⁴¹⁵ J Backhouse (1979), fig 68, s 78.

¹⁴¹⁶ P Hordynsky (1986), kat nr 524, s 488, samt s 489.

¹⁴¹⁷ *Ibid.*

Die Abbildung ist ein verallgemeinertes Bild des Kampfes mit den Ungläubigen, eine Thematik, die sich in der Epoche der Kriege mit Türken und Tataren einer grossen Popularität erfreute.¹⁴¹⁸

Hade Hordynsky lyft blicken något norrut hade han kunnat tillägga ryssarna. Det är just denna bildtradition den svenska heraldiken från tiden vill anknyta till, och vill att åskådaren förknippar den med.

Sigismund von Herberstein beskriver en rysk adelsmans klädedräkt:

they wear oblong dresses and *white peaked hats of felt* (of which we see coarse mantles made) rough from the shop.¹⁴¹⁹

På ett annat ställe berättar det kejserliga sändebudet om sitt besök i "the great church in the citadel", på Marie himmelfärdsdag [Usspenije Presswätüja Bogorodzü], den 15 augusti:

[I] saw the prince standing against the wall to the right of the door at which he had entered, with his head covered, leaning on his staff, called posoch, and one holding before him in his right a kalpak ...¹⁴²⁰

Olaus Magnus hänar den ryske storfurstens audiens i elfte bokens tionde kapitel till *Historia om de nordiska folken*, vilket han rubricerat "Om huru man mottager sändebud hos moskoviterna":

Några gamla krönikor, som afhandla de nordiska rikenas historia, förtälja om vissa moskovitiska furstar, att de, såsom ännu idag ofta sker, vid mottagandet af sändebud från konungar och furstar begagnat sig af ett sällsamt gyckelspel. De utvalde nämligen, och deras efterträdare göra understundom så ännu, ur den stora hopen ett betydande antal ståtliga män af reslig växt och med snöhvitt hår och långt, prydligt skägg.¹⁴²¹ Dessa få ikläda sig en prunkande, furstlig dräkt och taga plats här och var i en lysande församling af rikets ädlingar. Meningen är, att sändemännen vid sitt inträde i salen skola alldeles bländas vid anblicken af alla dessa män, där de tysta och högtidliga sitta i sin granna skrud, så att de, häpna och förbryllade af all denna ståt, ej komma sig för att framställa några stränga yrkanden eller åtminstone låta sina framställningar afgöras i enlighet med församlingens enhälliga mening och beslut. Men likasom denna ståt i själva verket endast är ett falskt sken, så visar den sig ock mestadels göra föga verkan. Anordnarna däraf lyckas nämligen ej på långt när vinna den högaktning, som de väntat sig. Ty mera erfarna sändebud, hvilka i högviktiga ärenden rest vida omkring i världen,¹⁴²² finna all denna falska prakt och glans föraktlig och ovärdig.¹⁴²³

På Olaus vinjetbild har både storfursten och bojarerna kieberhattar inte kolpacker på huvudet. Och när han längre fram i texten beskriver "den moskovitiska storfurstens dräkt", vid den polske kungens beskickning 1551, skriver han att han bar "en mitra - som moskoviterna på sitt tungomål benämna

¹⁴¹⁸ P Hordynski (1986), s 489.

¹⁴¹⁹ S von Herberstein I (1851), s 106 [*min kursivering*].

¹⁴²⁰ S von Herberstein I (1851), s 90

¹⁴²¹ I Olaus' marginaltext står: "Falska ädlingar" (O Magnus ((1555) 1912) XI: 10, s 235).

¹⁴²² Olaus Magnus själv var ett sådant erfaret sändebud.

¹⁴²³ O Magnus ((1555) 1912), X: 10, s 235. - Sigismund von Herberstein återberättar denna historia, med samma förakt "för all denna falska prakt och glans".

kalpack - tillverkad af det finaste svarta räfskinn, hvilket i dessa länder står högst i värde af allt pälsverk och aktas vida dyrbarare än sobelskinn¹⁴²⁴ ¹⁴²⁵.

Olaus nyss anförda berättelse talar

... om den beskickning, som den stormächtige konungen af Polen år 1551 sände till moskoviternas furste en samling resliga män med långt skägg - hvilka dock till större delen voro af lägsta samhällsställning - sutto på bänkarna kring väggarna. De voro iförda granna dräkter, hvilka tillhörde storfursten, som härmed endast afsåg att ingifva långväga främlingar en hög förställning om den prakt och glans som rådde vid hans hof.¹⁴²⁶

Mot slutet av kapitlet talar Olaus om denna "stor[a] pomp[a] och ståt, allt i afsikt att pråla"¹⁴²⁷.

Petrus Petrejus skriver i *Regni Muscovitici Sciographia* om tsarens audiens för utländska sändebud:

På thetta sätt bliffua fremmande Sändebud framförde in för Storfursten/ och sitter han sielff baarhuffuud på en stool/ någhot höghre än som bäncken/ och haffuer allenast på sigh een liten Gullkrona/ hans hatt eller myssa står jämpte honom vthi fenstret.¹⁴²⁸

Att "rysehatten" i Ryssland tydligen uppfattades som havande en kronas status [eller åtminstone begravningskronas] visar följande berättelse, som Petrus Petrejus anför om Vasilj Zuiski och hans hantering av problemet med falska Dimitrier:

Och på thet han [Wasilj Zuiski] ...lät ... heemligen förgöra ett barn om 9. årh/ och göra til thet een ny kista/ och swepte thet medh kosteligha reena klädher/; *Hans [then helige Knäs Demetri] myssa/* samt hans klädher som han hadhe haftt vppå sigh/ woro hwarken förrotna eller förfalna/ ey heller kistan ther vthi han hadhe leghat/ något gammal bleffuen/ vthan ny.¹⁴²⁹

Här har "rysehatten" fått tjänstgöra i den funktion som man i Västerlandet gav begravningskronan. Att allt borde ha följt det ryska storfurstliga begravningsceremonielet till punkt och pricka torde ha varit av största vikt för Zuiski för att hans tilltag inte skulle avslöjas som "ett skräckelighit Affguderij medh thetta Lijket"¹⁴³⁰, som Petrejus kallar det.

Den venetianske prästen Gerio har en kort, och gruvlig, självupplevd historia från år 1570 att berätta om tsaren och gästande polska sändebuds huvudbonad. Vid sitt intåg i Moskva behagar självhärskaren "amusera sig" [på andras bekostnad] med följande tilltag:

Johann [Ivan Vasilievitj] nahm einem unserer Edelleute seine Zobelmütze vom Kopfe, setzte sie seinem Narren auf und sagte: Mache einen Polnischen Diener!" Als der Narr sagte, er verstände es nicht, fing der Zar an, es ihm zu zeigen, verneigte

¹⁴²⁴ Underförstått: de stackars ryssarna vet inte ens pälsverks rätta inbördes prisrelationer och värde.

¹⁴²⁵ O Magnus ((1555) 1912), X: 10, s 236. *Se även* A Kappeler (1972), s 37.

¹⁴²⁶ O Magnus ((1555) 1912), X: 10, s 236.

¹⁴²⁷ O Magnus ((1555) 1912), X: 10, s 237.

¹⁴²⁸ P Petrejus (1615), tredje boken, s 19.

¹⁴²⁹ P Petrejus (1615), Andra Boken, s 208f [*min kursivering*].

¹⁴³⁰ P Petrejus (1615), Andra Boken, s 209.

sich und lachte. Der Secretair wollte die Zobel nicht nehmen, die ihm die Zar schenken liess; da fassten ihn die russischen Staatsbeamten beim Barte und schrieen: Unterstehst du dich ein Geschenk unserer Landesherrn auszuschlagen?¹⁴³¹

Utöver att tsar Ivans skämtlynne kan ifrågasättas visar denna incident åter igen det närmast magiska betydelse tsaren själv ger huvudbonaden.

Johann David Wunderer, från Strassburg gjorde åren 1589 och 1590 en resa genom Danmark, Sverige och Ryssland. Hans reseskildring inkluderar även beskrivningar av tsar Feodors¹⁴³² klädedräkt och ekipage. Om huvudbonaden skriver Wunderer:

.... uff dem Haupt ein weisse spitziige sehr hoche von köstlichen fellen mit edelgesteinen und Goldtflindern ornierte Kapp,¹⁴³³

Cyriacus Spangenberg beskriver denna huvudbonad i sin 1591 utkomna *Adels Spiegel* som:

mit Baumwollen wol und dicke ausgefütterte Mützen¹⁴³⁴

I Caspar Schütz' *Historia rerum Prussicarum, Das ist Warhaffte und eigentliche Beschreibung der Lande Preussen/ irer gelegenheit/ namen und teilunge/ Von den eltesten Königen an/ derselben Regierung und heidnischer Auffopfferung/ Auch von Ursprung des Deutschen Ordens und was sich bey...*, tryckt i Zerbst 1592, finns i sjunde bokens 30 kapitel en avbildning av Tyska ordens stormästares, Heinrich Reffle von Richtenbergs stormästarvapen (fig 44). Vapnet flankeras likt sköldhållare av en västerländsk man siktande med gevär på den till heraldiskt vänster om vapnet ridande [ryske] kavallerist, med en pålskieber på huvudet, och spännande sin skyterbåge med siktet inställt på gevärsskytten till heraldiskt höger om von Plauens vapen.

Johan III lät på innergården till det gamla slottet i Stockholm, mot högslottets östra länga, över dess kolonnuppburna altan, uppsätta den ovan omtalade segmentformade, skulpterade plattan¹⁴³⁵. På reliefen (fig 140) "trädde" [det gotiska] "Leijonet medh sine Fötter uppå en mössa, af anseende som dhen skulle warit en Rysse Mössa," "... Konung Johan dhen Tridie skall under påstående Rysse Feigd hafwa dhetta samma uprättat, Ryssen till wahnheder
11436

Detta syns väl på Herman Nützels kopparstick *Johan III:s begravningsprocession* från 1593 (fig 139 & 140).

Två av konung Johan III under "Rysse Feigden" adlade balter får i sina vapens sköldemärken som huvudelement en sådan rysehätt. Dessa vapen är otvetydigt bragdvapen, meningen med deras sköldemärkens bildinnehåll, är som i reliefen på Kungliga slottet i Stockholm, att de skall lända "Ryssen till

¹⁴³¹ F von Adelong I (1846), s 254.

¹⁴³² 1557-1598; tsar: 1584-1598.

¹⁴³³ F von Adelong I (1846), s 436.

¹⁴³⁴ C Spangenberg (1591), s 70v.

¹⁴³⁵ M Olsson & T O:son Nordberg I (1940), s 156.- *Se ovan* kapitlet "Johan III:s Salvatorsorden".

¹⁴³⁶ Gustaf Rålamb, *Stockholm. Sweriges Riikes Hufwud-Stadh*, (Kungl Biblioteket, Stockholm, Rålambska samlingen, fol 113, II, s 9). Tryckt i :G Rålamb (1913), s 37.

wahnheder". De har förlänats militärer, vilka på slagfältet lyckats vanhedra ryssen. Jag utgår också ifrån att konung Johan III var förtrogen med den antika seden att när en slav frigavs fick han en hatt av sin husbonde¹⁴³⁷ och att han även tänkt på denna innebörd i dessa två expressiva sköldemärken:

Wartmann

Hans [Johan] Wartmann adlas av Johan III den 15 juli 1585 och får till vapen: en röd rysk bojarmössa¹⁴³⁸ med svart pälsbräm, genomborrad av ett stolpvis ställt rakt "stålfärgat" ("eisernem") med gyllene fäste i ett fält av silver¹⁴³⁹ (fig 225).

Hans Wartman slog ryssarna vid Wesenberg 1583 med sina 800 skottska legosoldater. Den 27 juni 1582 fick han Merremois, Pitkakull och Pöllkull; denna förlänning konfirmerades av Sigismund 28 september samma år. Han dog som slottsloven i Tallinn.¹⁴⁴⁰ Hans son Tönnis stupade vid Lutzen som svensk kapten.¹⁴⁴¹

Joakim Greffe

Joakim Greffe, som även kallades Greff och Greue¹⁴⁴², adlades av kung Sigismund 25 juni 1594 i Stockholm.¹⁴⁴³ Hans adelsbrev, som är avfattat på tyska, har följande vapenblasonering:

Einem rothem Schildt, undt in der Mitte desselben ein gewapneter rechter Arm, darinn Einn blossenn Schwert über sich uffgericht haltende, auf welches Spitze ein weisser *russischer Kieber*¹⁴⁴⁴ oder Huth gesetzt. Ob dem Schildt einn Eissenfarb oder vorsijlberter freijer offener adelicher Torniers Helm mit einer zu beiden Zeiten rothenn undt weissenn Helmdecken gezieret, daraus entstehend zwo ausgeschlagene und vonn beiden Seiten auswortz hängende Fahnen, die eine blau,

¹⁴³⁷ I pseudonymen Skogekär Bergbos sonettsamling *Wenerid* finns i den 10:nde sonettens andra strof två versrader som beskriver detta:

"Ett frijheetz tecken är en Hatt/ dy när det händer;
At trälar frijheet gifs så är thet gammal lag/

.....
.....

(Skogeskär Bergbo (1993), s 88).

¹⁴³⁸ I *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften; Estland* II:2 (1929), s 271 beskrivs huvudbonaden som "Tartarenmutze".

¹⁴³⁹ J. Siebmacher 25 (1980), s 475.

¹⁴⁴⁰ J Siebmacher 25 (1980), s 476.

¹⁴⁴¹ Ibid.

¹⁴⁴² B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 395.

¹⁴⁴³ K Sigismunds tyska registratur 1594, s 69; Riksarkivet, Stockholm; Palmskiöldska saml 159, s 239; samt Palmskiöldska saml 210, s 287; Uppsala universitetsbibliotek ; B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 90, 395.

¹⁴⁴⁴ [*Min kursivering*].

dorinnen ein gelbes Creutz, die andere grün, dorinnen ein halber Drach, blau und gelb.¹⁴⁴⁵

Uppgifterna om Joakim Greffes liv och leverne är sparsmakade. Den 6 september deltar han som anförare av hundrafemtio ryttare i ett misslyckat försök att belägra Narva.¹⁴⁴⁶ I Riksregistraturet omtalas Joakim Greffe i ett kungligt brev daterat 30 juli 1582.¹⁴⁴⁷ I Palmiskiöldska samlingen (nr 210) finns en anteckning om att Greffe av konung Johan III fick "uthi donation några godz under allodial rättighet"¹⁴⁴⁸ På dessa fick han den 19 juli 1594 konung Sigismunds konfirmation.¹⁴⁴⁹ Enligt Siebmacher skall Greffe ha utmärkt sig vid Narvas belägring¹⁴⁵⁰ Joachim Greffes liv ändade "uthi ett fieltslag med ryssarna lifwet tillsatt, så och hans son blifwit lamskuten"¹⁴⁵¹ den 12 oktober 1603¹⁴⁵².

Fig 226 visar Sibmachers avbildning¹⁴⁵³ av Greffevapnet. Fanan till sinister om den svenska flaggan på hjälmprydnaden tolkar jag som avbildande slavernas, vendernas, lindorm. Färgerna och utformningen av draken skiljer sig dock, försiktigtvis, från "De Vendes lindorm" i Danmarks vapen. I Danmarks vapen är lindormen gyllene och krönt, en hel drake och krönt. Medan draken i flaggan i Greffevapnets hjälmprydnad inte är krönt, men tillbakaseende, blå med gyllene vingar i grönt fält. Det är förstas ett heraldiskt fel att placera en blå drake i ett grönt fält. Med tanke på det vi vet om Joachim Greffe finner jag det mer än sannolikt att kung Sigismund velat hänsyfta på kampen mot moskoviterna och erövringar på slaviskt område.

Richard Chancellors beskrivning av denna "rysehätt" låter så här:

Their caps are peaked like unto a rick or diamond, broad beneath and sharp upward, in the manner of making whereof there is a sign and representation of nobility; for the loftier or higher their caps are, the greater is their birth supposed to be, and the greater reverence is given them by the common people.¹⁴⁵⁴

Den "russische Kieber" som omtalas i Greffes sköldebrev var enligt A. N. Kirpicnikov en huvudbonad som:

Adlige Krieger trugen bei Zeremonien, im Feldzug und manchmal auch in der Schlacht hohe peltzbesetzte Filz- oder Woiachmützen. Diese Kopfbedeckung zeichnete den Heerführer (Woiwoda) und den Anführer der taktischen Einheit aus und wurde entsprechend Rang und Dienststellung mit Abzeichen versehen. Solch eine Kopfbedeckung hieß "kiwe" ("Tschako") und wurde zum Dekorieren verwendet." ... "Es handelt sich um weisse peltzbesetzte Mützen, die alle "Offiziere" der Landreiterei - die "Bojarensöhne" trugen." ... "In ihrer Tradition gehen die "kiwer"

¹⁴⁴⁵ *K Sigismunds tyska registratur*, 1594, s 69, Riksarkivet, Stockholm; *Palmiskiöldska samlingen* 159, s 239; *Palmiskiöldska samlingen* 210, s 287, Uppsala universitetsbibliotek; B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 90.

¹⁴⁴⁶ AE Girs (1745), s 75.

¹⁴⁴⁷ *Riksregistraturet* 30.6.1582.

¹⁴⁴⁸ *Palmiskiöldska samlingen*, vol 210, s 289; Uppsala universitetsbibliotek;

¹⁴⁴⁹ Ibid.

¹⁴⁵⁰ Siebmacher 3:11 (1901), s 47.

¹⁴⁵¹ *Palmiskiöldska samlingen*, vol 210, s 289 Uppsala universitetsbibliotek;

¹⁴⁵² B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 395.

¹⁴⁵³ *Grosses und allgemeines Wappenbuch* 3:11:2, Tafel 35 (1901).

¹⁴⁵⁴ R Chancellor ((1589) 1968), s 40.

auf die Mutzen der ersten russischen Fürsten aus der Rurikiden-Dynastie zurück.¹⁴⁵⁵

Det är samma slags mössa som den ryska tsaren framställs iförd flera gånger. Det är även en sådan mössa som den avbildning av den ryska tsaren bär i von Herbersteins vapens hjälmprydnad till heraldiskt vänster. Denna hjälmprydnad förlänades von Herberstein av Karl V 4/1 1522, efter von Herbersteins första period som den tysk-romerske kejsarens sändebud i Ryssland 1516-1518¹⁴⁵⁶.

Även bilden av von Herberstein själv i dennes självbiografi iklädd den utstysel han fått av tsaren uppvisar en kieber (fig 100). Däremot har Siegismund von Herberstein inte en sådan huvudbonad iklädd den dräkt han fått av den turkiske sultanen (fig 101), dit han sänt som kejsaren sändebud 1541¹⁴⁵⁷. Detsamma gäller även avbildningen av denn ryske storfursten i von Herbersteins *Rerum Moscoviticarum* (fig 227). Såväl storfursten av Moskva, fig 56 (inklusive ryttaren i hans imaginära vapen (fig 57)), som så gott som alla hans manliga undersåter på Olaus Magnus' *Carta marina* är iförda kiebermössor, "ryssehattar". Så ock den manliga kontrahenten i avbildningen av det ryska paret som avbildas i Willem Blaeus *Atlas major* XI, 1662, (fig 23) som ramfigurer till Asienkartan räknas.

Den i Jakob Gottbergs stambok målade bilden av ryssen har utöver kieber både sabel, ryssebåge och ryssepilar (plansch XXXII).

I den engelske författarens, Thomas Nash[e] (1567-1601), *Pierce Penniless's Supplication to the Devil* (1592) beskrivs Snikenheten (Greediness) bla:

his cappe furd with catskins, after the Muscovie fashion, ...¹⁴⁵⁸

Den symboliska och ceremoniella innebörd ryssarna gav åt sina huvudbonader demonstreras av en passus i den oidentifierade författarens till den holländska medlargruppens rapport, i förhandlingarna om Stolbovafreden:

Den 3 febr [bör vara 3 mars 1616¹⁴⁵⁹] anhöllo ryssarna om vapenstillestånd på fyra månader, vilket avslogs. De kommo mycket ståtligt åkande på kälkar. Framför var och en av dem red en förridare med sin herres sabel i handen och en annan, som bar hans bästa pälsmössa, under det att tredje ryttare följde efter med hans rock...¹⁴⁶⁰

Vid den av riksrådet och lantmarskalken, greve Gustaf Gabrielsson Oxenstierna (1626-1693) 1673-1674 ledda ambassaden, vid vilken Erich Palmquist deltog, blev huvudbonaden ett stort tvisteämne. Den 3 januari 1674 skulle audiensen hos tsaren äga rum. Förutom att ryssarna krävde att de svenska legaterna inte blott skulle avlämna käpp och värja¹⁴⁶¹, utan även att

¹⁴⁵⁵ A N Kirpicnikov (1976), s 35ff.

¹⁴⁵⁶ S von Herberstein (1549) 1571, s 228; J Siebmacher 4: 9 (1886), s 227; *Genealogisches Handbuch des Adels A Band 1*, (1952), s 207; L Tengström (1983), s 112.

¹⁴⁵⁷ J Sinapius (1720), s 37.

¹⁴⁵⁸ T Nash[e] ((1592) 1842), s 14; Jmf Thomas Heywoods (c 1570-1641), pjäs *A Challenge for Beavtie* (1636): "The Rush with sables furs his Cap" (T Heywood ((1636) 1964), s 65, R R Cawley (1938), s 265.

¹⁴⁵⁹ *En holländsk beskicknings resor ...* (1917), n 2 s 112.

¹⁴⁶⁰ *En holländsk beskicknings resor ...* (1917), s 113.

¹⁴⁶¹ Se del I, kapitlet "Den 'kristna världen' versus ryssarna".

svenskarna skulle uppträda barhuvade i audienssalen, vilket inte accepterades av svenskarna. Ryssarna hävdade att "icke ens romerske kejsarens gesandter tillätos komma inför tsaren till audiens med betäckt huvud"¹⁴⁶². Oxenstierna konstaterade att sändebuden inte kunde "med k m:ts tillbörliga heder och respekt blifva admitterade till audiensen"¹⁴⁶³. För den dagen fick audiensen avskrivas. Nästa dag bad svenskarna att få avsända bud till majestätet i Sverige för beslut. Ryssarna tillät ingen att lämna sändebudens kvarter. Tre dagar senare, den 6 januari, deklarerade ryssarna att den svenska beskickningen kunde göra sig resfärdig. När svenskarna samtyckte blev ryssarna förskrämda och tillät avsändandet av translatoren Daniel Eosander som bud till Stockholm den 15 januari till Karl XI. Han återkom den 19 mars med kungens svar att han accepterade tsarens begäran. Audiensen kunde genomföras den efter nästan 3 månaders väntan den 30 mars. Tre månaders dröjsmål pga frågan om betäckt eller obetäckt huvud inför tsaren i audienssalen.¹⁴⁶⁴

Även i Max Treitzaurweins grafiserie *Der Weisskunig* (Historien om kejsar Maximilians och hans förfäder), utförda 1512-1516, finns ett blad där en hög rysk delegation mottas av kejsaren.¹⁴⁶⁵ Den ryska ambassaden i sin helhet är iförd sådana ryska mössor som den i Greffes vapen.

En man iförd en sådan mössa förekommer även i höger ytterkant i Hans Burgkmairs målning *Esther framför Ahasverus*, pannå, (103 × 156,3 cm), 1528.¹⁴⁶⁶ Den målningen finns i Alte Pinakotek i München. Personen i målningens högra kant iförd mössan bidrar till att ge västerlänningarna en föreställning om att händelseförloppet utspelas i Österlandet.

Det förefaller uppenbart att greffevapnet är ett bragdvapen, där den harnesklädda högra armen som i handen håller västerlandets raka svärd och uppbär den ryska kieber-mössan som en trofé. Sköldens fält är martialiskt rött. Hjälmprydnadens svenska fana till (heraldiskt) höger visar för vilket land denna trofé är tagen.

Även på plansch I (fig 121) i M F Dandré Bardons bok *Costume des anciens peuples* (1772)¹⁴⁶⁷ ser vi en kieberliknande huvudbonad (D) på en av "skyterna", "det mest omänskliga av barbarfolken".¹⁴⁶⁸

Ett slags "vidareutveckling" av temat ryssehätt kan följande rysseattribut räknas som.

¹⁴⁶² Th Westrin (1881:3), s 22.

¹⁴⁶³ Th Westrin (1881:3), s 22.

¹⁴⁶⁴ Th Westrin (1881:3), s 22.

¹⁴⁶⁵ M Hébert (1982), s 226, 229 (kat nr 1041).

¹⁴⁶⁶ P M de Wintwr (1986), s 147.

¹⁴⁶⁷ M F Dandré Bardon (1772), plansch I.

¹⁴⁶⁸ M F Dandré Bardon (1772), s 146.

RYSSEHUVUD

Bland den undersökta periodens nyadlade finns en ätt som får ett vapen med ett för den svenska heraldiken nytt ryssattribut: *Rjsssehufvud*, nämligen ätten

Grönfelt

Lydik Mattsson, som 1611 drog i ut kriget mot Ryssland adlas den 22 juli 1613 och får adlig frihet på Kullo och Svartbäck i Kullo, samt Marike säteri i Sagu.¹⁴⁶⁹ Sköldebrevet har följande lydelse:

Tro tienare ährlig och manhaftig. Har sig uthi krigswäsendet manligen och ährligen förhållet. Blir därför adlad 1613 den 22 Julii och får til wapn.

*Trij Rjsssehufvuden*¹⁴⁷⁰ med hwita kolopackar eller hattar uti grön field och ofuan opå en öpen tornerhielm, hwilke täcke krants äre med grön hwit och röd färger fördelta, och mitt öfwer hielmen ett dragit swerd, och på hvardera sidan en fana fördelt med grön och röd färga.

Får til namn Grönfelt samt donation på gods i Nyland.¹⁴⁷¹

Han tjänstgör som löjtnant för en fana karelska ryttare 1615-17.¹⁴⁷² Han undertecknade riksdagsbeslutet i Helsingfors 1616.¹⁴⁷³ Var 1625-26 jordreformskommissarie i Nyland.¹⁴⁷⁴ Befordras till ryttmästare 1625 och senare major.¹⁴⁷⁵ Lydick Mattsson Grönfelt dog troligen i fält 1627.¹⁴⁷⁶ Enligt July Ramsay hade han med Hebla Ållongren (Ållongren i Finland)¹⁴⁷⁷ fyra döttrar och sonen Kristian.¹⁴⁷⁸

Som kapten råkar denne Kristian Grönfelt i en duell såra Arvid Wrangel på Tjusterby.¹⁴⁷⁹ Wrangel omkommer som en följd av de skador han ådragit

¹⁴⁶⁹ *Riksregistraturet* 1613, s 115f, Riksarkivet, Stockholm; X:86; Palmskiöldska samlingen 159, s 291, Uppsala universitetsbibliotek; J Ramsay (1909-16), s 159.

¹⁴⁷⁰ [*Min kursivering*].

¹⁴⁷¹ *Riksregistraturet* 1613, s 115f, RA; X:86; Palmskiöld 159, s 291; Uppsala universitetsbibliotek.

¹⁴⁷² J Ramsay (1909-16), s 159.

¹⁴⁷³ Bibliotekarie A Palms interfolierade exemplar av Anreps *Ättartaflor* I, Trolleholms arkiv.

¹⁴⁷⁴ Ibid.

¹⁴⁷⁵ J Ramsay (1909-16), s 159.

¹⁴⁷⁶ Anteckningar ur bibliotekarien A Palms interfolierade exemplar av Anreps *Ättartaflor* I, Trolleholms arkiv; B Schlegels interfolierade exemplar av Anreps *Ättartaflor*, Riddarhusarkivet, Stockholm.

¹⁴⁷⁷ Uppgifterna om maka varierar. B Schlegel (B Schlegels interfolierade exemplar av Anreps *Ättartaflor*, Riddarhusarkivet, Stockholm) anger henne som Ebba Oljequist, med hänvisning till Lagus, medan A Palm uppger henne som Hebla Blomqvist, om än med frågetecken (Anteckningar ur bibliotekarien A Palms interfolierade exemplar av Anreps *Ättartaflor* (Trolleholms slotts arkiv). För poängen i denna framställning saknar hennes identitet betydelse.

¹⁴⁷⁸ J Ramsay (1909-16), s 159.

¹⁴⁷⁹ J Ramsay (1909-16), s 159.

sig.¹⁴⁸⁰ Han blir satt på fästning på Tavastehus' slott, därifrån han emellertid lyckas fly med bl a hjälp av sin son Gabriel Kristiansson.¹⁴⁸¹ I Riga lyckades han utverka *salvum conductum* av Magnus Gabriel de la Gardie.¹⁴⁸² Han deltog 1656-59 i polska kriget och blev tillfångatagen av polackerna.¹⁴⁸³ Häktades efter sin återkomst till Riga av svenskrna misstänkt för att vara i polsk tjänst.¹⁴⁸⁴ Kristian Grönfelt skrev 1659 till general Arvid Forbes och bad denne framföra Grönfelts sak till Kongl. Majt "det jag en gång måtte komma i uti min förriga frihet och mig en ärlig tjänst benådas, det jag kunde tjäna mitt fädernesland och min tid uti sådan eländighet icke förnöta".¹⁴⁸⁵

P g a Kristian Grönfelts öde kom vapnet att höra till de c 500 vapen, vilka aldrig uppmålats på plåt och hängts upp i Riddarhuset i Stockholm efter dess instiftande 1625.¹⁴⁸⁶

Fig 228, ett löst Grönfeltsigill i Riksarkivet i Helsingfors¹⁴⁸⁷, och den teckning av det Grönfeltska vapnet som finns i Jan Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*¹⁴⁸⁸ (fig 229) visar förhoppningsvis med tillräcklig tydlighet vapnets utformning. Ovan citerade blasonering och sigillavtrycket låter oss klassa det grönfeltska vapnet som ett bragdvapen. Sigillavtrycket visar dessutom att det inte är vilka "*Trij Ryssehufvuden*" som helst. De tre ryssehuvudena bär kolpacker, som bars av bojarer. Det förefaller rimligt att anta att han adlats för att han i strid lyckats ta tre ryska bojarer av daga.

Vapnet är exceptionellt i svensk heraldik för tiden men har förvisso paralleller i kontinental heraldik.

"Överste fältmarskalken över hela den kristna hären",¹⁴⁸⁹ Adolf Schwarzenberg¹⁴⁹⁰ (1551-1600) återerövrade den 29 mars 1598 tillsammans med ungraren Miklos [latiniserat: Nikolaus] Pálffy¹⁴⁹¹ (1552-1600) den ungerska fästningen Raab (ung Győr), vid Donaus bifloderna Raabs (ung Raba) och Rabnitz' (ung Repcze) sammanflöde med Lilla Donau.¹⁴⁹² Staden hade 1594 genom

¹⁴⁸⁰ Ibid.

¹⁴⁸¹ Ibid.

¹⁴⁸² Ibid, s 159.

¹⁴⁸³ Ibid, s 159.

¹⁴⁸⁴ Ibid, s 159.

¹⁴⁸⁵ Ibid.

¹⁴⁸⁶ Muntlig uppgift lämnad av förre riddarhusgenealogen i Stockholm Pontus Möller. Möller var mycket mig behjälplig under forskningens gång för vilket jag varmt vill tacka honom.

¹⁴⁸⁷ VA 596/5, Sigillsamlingen 1989:2:8, Riksarkivet, Helsingfors.

¹⁴⁸⁸ Jan Raneke har i sin *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok* inte heller rättat till felet (J Raneke (1990), s 186).

¹⁴⁸⁹ Under ärkehertig Mattias' (1557-1619) överbefäl (K Schwarzenberg (1963), s 105). - Mattias var kung av Ungern, med namnet Mátyás II, 1608-1618 och kung av Böhmen 1611-1617. Som tysk-romersk kejsare, med namnet Mattias II, efterträdde han sin bror Rudolf II 1612. Gift med Anna († 1618), dotter till ärkehertig Ferdinand av Tyrolen.

¹⁴⁹⁰ Gift med Elise Margarete, dotter till Adam Wolff von Metternich och Elise von Boehnen († 1626) (K Schwarzenberg (1963), s 105, 108).

¹⁴⁹¹ Gift med Maria Magdalena Fugger.

¹⁴⁹² Efter segern 1598 utfärdade kejsaren order om att texten "Sagt Gott dem Herrn Lob und Dank, dass Raab ist kommen in der Christen Hand" skulle inristas i sockeln på vägkorsen i Wiens omgivning (*Geschichte der Stadt Wien V* (1914), s 241).

förräderi kommit i turkarnas besittning och de turkiska sultanerna, Murad III:s (1546-1595; sultan: 1574-1595), och dennes sons Mohammed III:s (1566-1603; sultan: 1595-1603) trupperna hotade det ungerska kungliga slottet i Bratislava (ung Pozsony; ty Pressburg)¹⁴⁹³. Kungaborgen i Bratislava var därtill det sista hindret för de osmanska trupperna före Wien. Både Adolf Schwarzenberg¹⁴⁹⁴ och Miklos Pálffy¹⁴⁹⁵ [Pálffy-Ujezd] upphöjdes i riksgrevligt stånd 1599 av kejsar Rudolf II. Adolf Schwarzenbergs sonson Johan Adolf (* 1615) fick riksfurstlig värdighet med primogenitur den 14 juli 1670 av kejsar Leopold I (1640-1705^{1496, 1497}).

Den turkiske befälhavarens avhuggna huvud spetsades på en påle och ställdes upp som en trofé.¹⁴⁹⁸

Fig 230 visar det grevliga Schwarzenbergska vapnet. I den fyrdelade sköldens 2:a och 3:dje fält samt i den mittersta hjälmprydnaden framställs hur en svart korp sliter ut ögat ur ett turkiskt huvud¹⁴⁹⁹. Korpen är även en ordlek, 'Rabe' är tyskans ord för korp, samtidigt som bragden i Raab hugfästs.¹⁵⁰⁰

Det 2:a och 3:dje fältet i det schwarzenbergska vapnet kan gott betecknas som ännu mer drastisk än i det grönfeltska vapnet. Båda är emellertid bragdvapen som framställer motståndarens huvud som troféer.

Andra framställningar och blasoneringar har oegentligt "mildrat" vapnets drastiska uttryck. *Siebmacher's Grosses Wappenbuch* 26 (1983) blasonerar vapnets 2:a och 3:dje fält (fig 231):

in G. ein rechtsgekehrter schw. Rabe mit g. Halsband, welcher mit der linken Krallen auf einem vom Rumpfe blutig getrennten schnurrbart. Türkenshädel mit Haarschopf steht u. ihm mit der rechten das linke Auge auskratzt¹⁵⁰¹.

Wiens omgivning (*Geschichte der Stadt Wien* V (1914), s 241).

¹⁴⁹³ Sankt Martinsdomen i staden var de ungerska kungarnas kröningskyrka 1563-1791 och staden var ungersk residensstad 1526-1786. Sedan 1993 är staden huvudstad i republiken Slovakien.

¹⁴⁹⁴ Den 5 juni 1599; K Schwarzenberg (1956), s 10; dens (1963), s 105.

¹⁴⁹⁵ Den 24 juli 1599 (J Siebmacher 33 (1982), s 475).

¹⁴⁹⁶ Konung av Ungern 1655-1705; konung av Böhmen 1656-1705; tysk-romersk kejsare 1658-1705 (vald till kejsare trots svenska och franska protester).

¹⁴⁹⁷ P J Spener (1668), s 527; *Neues allgemeines Deutsche Adels-Lexikon* VIII (1930), s 394; K F von Frank 4 (1973), s 286; *Genealogisches Handbuch des Adels* 90. *Fürstlicher Häuser* XIII. (1987), s 358; K Schwarzenberg (1956), s 12; dens (1963), s 123. - Beträffande det furstliga von Schwarzenbergska vapnet se C A von Volborth (1981), fig 900 s 158.

¹⁴⁹⁸ K Schwarzenberg (1963), s 106.

¹⁴⁹⁹ "... exhibit *corvi nigri capitis Turcici oculos fodientis*"; P J Spener (1680), plansch XXII & s 528. "Im 2. und 3. Quartier liegt ein Türcken-Kopff/mit einem darauf sitzenden schwartzen Raben/der ihm die Augen aushacket/in güldenem Felde ..." (C Bussing (1713), s 270 f).

¹⁵⁰⁰ C Bussing (1713), s 270 f; K Schwarzenberg (1956), s 10. - "Sag Gott dem Herren Lob und Dank, dass Raab wieder kommen in der Christen Hand, den neunundzwanzigsten Martii im 1598 Jahr" (*Geschichte der Stadt Wien* V, s 241; K Schwarzenberg (1963), s 106).

¹⁵⁰¹ J Siebmacher (1983), s 98f, plansch 46 bild iv, plansch v.

Huruvida man genom att byta ut en korp med näbben djupt försänkt i det avhuggna turkhuvudets ögonhåla mot en med vänster fots klor mera förstrött krafsande korp lyckats i uppsåtet överlämnar jag till läsarens bedömning.

Georg Turberville, som fungerade som Thomas Randolphi sekreterare, när denne av drottning Elisabeth blev utnämnd till att leda den engelska ambassaden till Moskva,¹⁵⁰² beskrev i dikten "To his especial friend, Master Edward Dancie" (1568) den ryska huvudbonaden:

Theyr garments be not gay, nor handsome to the eye,
A cap aloft theyr heads they haue that standeth very hye,
Which colpache they do term. ...¹⁵⁰³

Giles Fletcher berättar i *Of the Russe Commonwealth* historien om Ivan Groznyi, kolpacken och lopporna:

In these exactions, to show their sovereignty, sometime they use very plain and yet very strange cavilations, as was that of Ivan Vasil'evich, father to this emperor, after this sort. He sent into Perm for certain cedarwood, whereof he knew that none grew in that country. The inhabitants returned answer they could find none there. Whereupon he assessed their country in 12,000 rubles, as if they concealed the commodity of purpose. Again he sent to the city of Moscow to provide for him a kolpak or measure full of live fleas for medicine. They returned answer that the thing was impossible, and they could get them, yet could not measure them for leaping out. Whereupon he praved or beat out of their shins 7,000 rubles for a mulct.¹⁵⁰⁴

I en bild tecknad av det kejsarliga sändebudet Augustin von Meyerberg 1661-62 (fig 232) ser vi "Bojar oder Reichsrat" bära just en sådan kolpack, som avbildas i det grönfeltska sigillet. Även i den nya, starkt utvidgade upplagan, av den gottorpske hertigen Friedrich III:s bibliokaries *Adam Olearius'* (1603-1671) beskrivning av en diplomatisk ambassads resa till Moskva och Persien, *Ausführliche Beschreibung der kundbare Reise nach Muskow und Persien* (1663; först utkommen 1647)¹⁵⁰⁵ finns en ofta reproducerad framställning av ambassadens mottagande hos tsaren, med bojarerna sitande längs väggarna iförda sina kolpacker¹⁵⁰⁶ (fig 233).

Adam Olearius' verbala beskrivning av denna typ av "rysehätt" har fått följande språkdräkt:

Sie tragen alle auff den köpfen Mützen/ die Knesen oder Fürsten/ Bojaren oder Reichs Räte/ wennste in öffentlicher Versammlung begriffen/ haben von schwartzen Füchsen und Zobeln Mützen bey einer Ellen hoch/ sonst aber von Sammet/ nach unser Art/ und mit schwartzen Füchsen oder Zobeln gefuttert und verbremet/ lassen doch nicht viel rauches heraus gekehret seyn/ auff beyden seiten seynd sie auch mit gülden oder Perlen Litzen besetzt/ ...¹⁵⁰⁷

¹⁵⁰² A A Wood I (1813), sp 627.

¹⁵⁰³ S von Herberstein, *Notes upon Russia* (1851), cliv.

¹⁵⁰⁴ G Fletcher ((1591) 1968), s 168.

¹⁵⁰⁵ O Christensen (1984), s 123.

¹⁵⁰⁶ E Hösch (1977) fig 75, s 128.

¹⁵⁰⁷ A Olearius ((1647) 1663), s 182.

Petrus Jansonius, alias Eusthatus Swartius, skriver om tsarens närmaste omgivning vid audiens för utländska sändebud:

Belangende des Groszfl. Person/ so ist Er ein Junger Herr von 20. Jahren/ mittelmessiger statur/ zimlich weisz vnd füllig im Gesichte/ auch feist am Leibe/ vnd war mit folgenden zieraht begleitet. *Auff dem Haupte hatte er kleine Sabelen Mütze/ darüber war gezogen die Zarische Crone/ welche von Goldt/ vnd mit vielen köstlichen Edelgestein gezieret/ vnd oben Creutzweise zugeschrencket.*¹⁵⁰⁸

.....

".... Vor den Grossf. stunden 4. seiner *Stolnick/ zween zur rechten vnd zween zur lincken/ welche mit ganz weissen Silbern stücken bekleidet/ vnd hatten hohe weisse Mütze auff/ ein jeder hatte zwo Ketten Creutzweisz vber den Leib gezogen/*¹⁵⁰⁹

.....

Auff der Banck S. Z. Mayest. zur lincken Handt stehent/ sassen alle vornembste Bojaren/ als des Reichs vornäbste Rächte. Gegen den Groszfürsten vber/ vnd Ihre Königl. Mayest. Gesandten zur linken seiten/ vnd hinterwerts sassen die *Okolnitzen* vnd vornembste Dworenen/ waren allesamt mit Gülden stücken vnd Perlen Kragen oder Kleppen in den acken/ vnd *hohen schwartzen Fuchsmützen gezieret/*¹⁵¹⁰

.....

Der Zarische Zieraht vnd Pracht war in allem/ gleich wie oben beschrieben/ bey der ersten audientz gewesen/ ohne (wie etlich der Gesandten/ vnd dero Mittfolgers wollen) das der Grossfzsl. eine andere/ vnd noch schönere Cron/ als hiebevorn/ auffgehabt haben solle: Doch hat er vor gewisz am 19. Maij ein andere gantz güldene Crone vber das Mützelein gezogen gehabt/ woran die Flittern vnd Edelgesteinen/ gleich wie ein Espenlaub bebeten/¹⁵¹¹

Jansonius, alias Swartius, beskriver den s k Monomach-kronan, som är ett typiskt exempel på det Eric Hobsbawm kallar för "invented tradition".¹⁵¹²

¹⁵⁰⁸ P Jansonius (1619), s 56; E Swartius (1619), s 56 [*min kursivering*].

¹⁵⁰⁹ P Jansonius (1619), s 57; E Swartius (1619), s 57 [*mina kursiveeringar*].

¹⁵¹⁰ P Jansonius (1619), s 58; E Swartius (1619), s 58 [*mina kursiveringar*].

¹⁵¹¹ P Jansonius (1619), s 60f; E Swartius (1619), s 60f.

¹⁵¹² "'Invented tradition' is taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of ritual or symbolic nature, which seeks to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past. In fact, where possible, they normally attempt to establish continuity with a suitable historic past" (E Hobsbawm (1983), s 1). - Enligt R P Dimitrieva skapades legenden om kronan och regalierna mellan 1506 och 1525 av en hos storfursten fången bulgarisk biskop, Spiridon-Sava, som genom sitt tjänstvilliga smicker hoppades återfå sin frihet (D B Miller (1994), s 301, not 21 s 301f och där anförd litteratur). Enligt legenden skulle storfursten vara ättling till de romerska kejsarna genom Vladimir I den Store (c 956-1015), som för att få gifta sig med den bysantiska prinsesan Anna 989 e Kr, lät döpa sig 988. Kronan skulle härstamma från en annan av de moskovitiska storfurstarnas "stamfäder", Valdimir II Monomach (1053-1125; storfurste av Kiev 1113-1125), dotterson (?) till den bysantinske kejsaren Konstantin IX Monomachos (kejsare 1042-1054). Vladimir II skulle fått sina regalia av den bysantiske kejsaren, genom förmedling av två av denne utsända biskopar. Därmed skulle den moskovitiska storfursten vara ättling till kejsar Augustus och fått sina av den bysantiska grekisk-ortodoxa kyrkan välsignade regalien av kejsaren i Bysans. Den omständighet att kedjans början låg före mongolinvasionen menade man gav den moskovitiska storfursten rätt till hela rusernas rike, i den utsträckning det hade före stormen från öster. Legendens införlivades med kröningsritualen och ingraverades i den tron som färdigställdes den 1 september 1551 (D B Miller (1994), s 297, 298, 301, not 21 s 301f och där anförd litteratur, s 305, 307, 308, 312, 314).

Erich Palmquists berättelse i *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674* skiljer sig inte särskilt mycket från Jansonius':

a. Fijra Stolnicker eller Cammerherrar, Klädda i huita Slfw Styckes Räckar, med Huita Räfwar fordrade så och medh huita Räfskins Myssor, huar uthi swarta fläckar blandade ähre, De hafwa Twå Stora Guldkedior i kors om lijfwet och bära Silfwer yxor¹⁵¹³ (fig 234).

Att det ryska hovceremonielet var välkänt vid bl a det engelska hovet visar Raphael[1] Holinsheds Chronicles där krönikören berättar om en bakett som kung Henrik VIII ordnade i Westminster 1510:

On Shrouesundaie the same yeare [1510], the king [Henrik VIII] prepared a goodlie banquet in the parlement chamber at Westminster, for all the ambassadors, which then were here out of diuerse realmes and countries. The banquet bein readie, the king entered into the chamber, then the ladies, ambassadours, and other noble men followed in order.

The king caused the queene [Katarina av Aragonien] to keepe the estate, and then sate the ambassadours and ladies, as they were marchalled by the K. who would not sit, but walked from place to place, making cheare to the queene and the strangers: suddenlie the king was gone. And shorlie after, his grace, with the earle of Ester, came in apparelled after the Turkie fashion, in long robes of baudekin, powdered with gold, hats on their heds of crimsin veluet, with great rolles of gold, girded with two swords called cimiteries, hanging by great bauderiks of gold. Then next came the lord Henrie earle of Wilshire, and the lord Fitzwater, in two long gownes of yellow sattin, trauerced with white sattin, and in euerie band of white was a band of crimsin satin after the fashion of Russia or Rusland, with furred hats of graie on their heads, either of them hauing an hatchet in their hands, and boots with pikes turned vp.^{Noom}

Greve Ernst Rüdiger von Starhemberg (1638-1701) får för sina förtjänster som kommandant för de styrkor som 1683¹⁵¹⁴ försvarade Wien mot turkarna ett förbättrat vapen¹⁵¹⁵ (plansch XXXIII). I den delade hjärtskölden övre del en uppstigande sinistervänd krönt leopard med ett lagerkransomsvept rakt svärd i högra ramen och i den vänstra ett avhugget turkhuvud. I hjälmprydnaden en ur en mur uppstigande leopard med samma attribut som i hjärtskölden och Stefansdomens torn med ett patriarkalkors med en uppgående gyllene måne till sinister med en åttauddig stjärna i månskärans kavitet.¹⁵¹⁶

Kolpacker användes även inom det turkiska hovet vilket Jean-Baptiste Van Mours [Vanmour] (1671-1737) målningar av mottagandet av det franska sändebudet Jean-Baptiste-Louis Picon vicomte d'Andrezel till sultan Ahmed

¹⁵¹³ Erich Palmquist, *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674*, fol 19; Riksarkivet, Stockholm [min kursivering].

^{Noom} R Holinshed (1586), s 805.

¹⁵¹⁴ F Czeike (1981), s 110.

¹⁵¹⁵ Han belönades även med fältmarskalks- och geheimerådsvärdighet och blev riddare av Gyllene Skinnetts orden. - K F von Frank 5 (1974), s 44; *Genealogisches Handbuch des Adels* 90. *Fürstlicher Häuser* XIII. (1987), s 366.

¹⁵¹⁶ G Heilingsetzer (1983), s 223.

III¹⁵¹⁷ den 10 oktober 1724¹⁵¹⁸ (fig 235) och av den festmåltid, som avhölls efter audiensen, med storvisiren som värd.¹⁵¹⁹ Användningen av kolpacker som huvudbonader i Turkiet framgår såväl av den Belliniteckning från 1400-talet i Rotschild-samlingen i Louvren, som bl a Fernand Braudel avbildar i sin *Civilisation and Capitalism 15th-18th Century*¹⁵²⁰, som i den svenske fortifikationsofficeren Cornelius Loos (1686-1738) teckningar från en expedition till Främre Orienten 1710-1711.¹⁵²¹ Även det friherreliga Celsingska vapnet har två med vita kolpackliknande huvudbonader försedda turkiska hovmän som sköldbärare (fig 236).¹⁵²²

Utom att grönt är hoppets - och islams - färg har det redan tidigt i den kristna bildkonsten även varit Djävulens färg.¹⁵²³ D W Robertson Jr har i uppsatsen "Why the Devil Wears Green"¹⁵²⁴ visat att så även varit fallit i litteraturen sedan den franske humanisten Pierre Bersuires¹⁵²⁵ (c 1290-1362) och Geoffrey Chaucers¹⁵²⁶ (c 1345-1400) dagar.

¹⁵¹⁷ 1673-1736; sultan: 1703-1730.

¹⁵¹⁸ Olja på duk, 90 x 121,5 cm; Musée des Beaux-Arts 5730, Bordeaux; *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit I* (1985), Farbtafel s 17 I/4. - Katalogförfattaren påpekar akkuratessen vid dräktframställning på Van Mours målning: "Besonders aufschlussreich ist auch die Wiedergabe der Kleidung aller dargestellten Personen, die bis in alle Einzelheiten und entsprechend ihrer Rangstellung und Funktion bei Hofe unterschiedlich war" (Ibid, s 192). - *Se även* P Mansel (1995), s 200.

¹⁵¹⁹ Olja på duk, 90 x 121,5 cm; Musée des Beaux-Arts 5731, Bordeaux; *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit I* (1985), s Planch III, fig 26, s 193. - Enligt det turkiska protokollet skulle Sultanen inte vara närvarande vid måltiden. "Wie bei der Audienz des Sultans gibt auch dieses Gemälde Auskunft über die vielfältige Differenzierung der Kleidung entsprechend der Funktion des Trägers" (Ibid, s 193).

¹⁵²⁰ Vol I, s 46.

¹⁵²¹ A Westholm (1985), pl 20, s 82.

¹⁵²² Gustaf Celsing (1679-1743) var 1709 kommissionssekreterare i Konstantinopel, adlad 1718. Dennes son, också han med namnet Gustaf Celsing (1723-1789) var länge svenskt sändebud i Konstantinopel och upphöjdes till friherre 1778 och slöt själv denna gren av ätten.

¹⁵²³ O A Erich (1931), s 89, not 388 s 119.

¹⁵²⁴ D W Robertson (1954), passim.

¹⁵²⁵ "Venator ergo diabolus, scilicet hypocrita, solet vestes virides, id est, honestam conversationem induere, ut praetextu exterioris honestatis, possit bestias, id est, simplices ad se attrahere, & dum insidias malitiarum suarum non praecavent, ipsos decipere & fraudere. Ideo bene dicitur Matt. 7. Attendite vobis à falsis Prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces" (P Bersuire (1509)(1962)); D W Robertson Jr (1954), s 472).

¹⁵²⁶ "And happed that he saugh bifore hym ryde
A gay yeman, under a forest syde.
A bowe he bar, and arwes brighte and kene;
An hat upon hid heed with frenges blake".

"This yeman hym answerde in softe speche,
"Brother," quod he, "fer in the north contree,
Where-as I hope som tyme I shal thee see.
Er we departe, I shal thee so wel wisse
That of myn hous ne shaltow nevere mysse."
(G Chaucer, *The Canterbury Tales*; "The Friar's Tale", vr 1379-1383, vr 1411-1416. *The Works of Geoffrey Chaucer* (1957), s 90). - I Harald Jernströms tolkning till svenska:
"På vägen hände sig att han fick syn

Hur var det Gustav Vasa uttryckte sig i brev till Kristiern III den 18 augusti 1556?: "... förbe:te *muschovite* ... *turcken icke olijck*, ..." ¹⁵²⁷

Hur en felaktig vapenbeskrivning kan leda till en helt missvisande avbildning och tolkning av vapnet visar avbildningen i *V Rollands* planschverk till *J B Rietstraps Armorial Général*, där blasoneringen av vapnet som avbildas i fig 237 ges som:

De sin.à trois têtes humaines de carn[ation], coiffées de bonnets d'arg., les deux du chef adossées et celle de la p. posée de face. C.: uneé pée d'arg., posée en pal, entre deux bannières coupées alt. de gu. et de sin. ¹⁵²⁸

Ett dekapiterat bojarhuvud blir ett "tête humaine" i största allmänhet, en rysk bojarkolpack blir en "bonnet" och vips har såväl vapnets natur av bragdvapen som dess inbygda antiryska propaganda försvunnit. I Rietstraps och Rollands fall är detta helt säkert inte avsiktligt. ¹⁵²⁹

I den skrift som 1725 gavs ut i Leipzig med titeln *Gespräche mit dem Reiche derer Todten, Vier und Achtzigste Entrevuë, Bestehende, In einer Fortsetzung der vorhergehenden, zwischen Dem vortreflichen Moscovitischen Czaar, PETRO MAGNO, Und Dem grossen Tyrannen, IVAN BASILOWIZ II. Ebenfalls einem Czaaren von Moscau, Worinnen der Beschlusz der Historie des Letztern, und*

uppå en ryttare vid skogens bryn.
Han bar en båge, vassa pilar ock;
och grön var färgen på hans vapenrock,
Men svart var hattan som han hade på."

När stämmingsmannen frågar var ryttaren bor, svarar denne:

"Den andre svarade med rösten blid:
"Det är långt bort i norr. Där hoppas jag
få se dig som min gäst en vacker dag;
och när vi skiljas skall jag bit för bit
beskriva vägen, så du hittar dit."

(G Chaucer (1956), s 49, 50). - Enligt tidens gängse uppfattning var norr det vädersträck där djävulen höll till (F N Robinson (1957), s 705; C H Miller (1995), s 211).

Jmf även Prologens:

"A Yeman hadde he and sevantz namo
At that tyme, for hym liste ride so,
And he was clad in cote and hood of grene.
A sheef of pecok arwes, bright and kene,
Under his belt he bar ful thriftly,
(Wel koude he dresse his takel yemanly:
His arwes drouped noght with fetheres lowe)
And in his hand he baar a myghty bowe."

(G Chaucer, *The Canterbury Tales*; "General Prologue", vr 101-108. *The Works of Geoffrey Chaucer* (1957), s 18). - Harald Jernströms version:

"En jägare han hade vid sin sida,
en enda blott; så lyste honom rida.
Den mannens rock och huva voro gröna;
ett koger pilar, blanka, vassa, sköna
påfågelspilar hängde vid hans länd."

(G Chaucer (1956), s 14). - Joseph L Baird har i uppsatsen "The Devil is Green" påvisat den breda folkliga förankring uppfattningen om att djävulen var grön, hade (J L Baird (1968), s 575ff).

¹⁵²⁷ *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 469 [min kursivering].

¹⁵²⁸ J B Rietstrap I (u å), s 834, sp 1.

¹⁵²⁹ I motsats till den faktaförvanskning som en finländsk historiker ansett sig passande och som bl a påvisats i denna avhandlingens notapparat.

*sonderbare Nachrichten von der Religion derer Moscowiter, auch Anmerckungenü ber die Puncte, in Ansehung derer sie entweder von denen Evangelischen, oder Römisch-Catholischen, unterschieden, ingleichen verschiedene, zur Historie Petri Magni gehörige, wundersame Erzehlungen enthalten. Samt dem Kern derer neuesten Merckwürdigkeiten, und darüber gemachten curieusen Reflexionen*¹⁵³⁰ finns en helsidesillustration av "Tigern Basilowiz" [med panterprickar i pälsen] (fig 62) där "storfursteodjuret" har en kolpack på huvudet.

RYSKT GISSEL

Juusten

Giles Fletcher ger en beskrivning av prygelstraffets användning i Ryssland i *Of the Russe Common Wealth* (1591) under kapitelrubriken "Means used to draw the wealth of the land into the emperours treasure":

To prevent no extortions, exactions, or briberies whatsoever, done upon the commons by their dukes, diaks, or other officers in their provinces: but to suffer them to go on till their time bee expired, and to sucke themselves ful. Then to cal them to the *preveush* (or whippe) for their behaviour, and to beate out of them all or the most part of the bootie (as the honie from the bee), which they have wrung from commons, and to turne it into the emperours treasure; but never any thing backe againe to the right owners, how great or evident soever the injurie be. To this ende the needy dukes and diacks that are sent into their provinces, serve the turne very well, being chaunged so often (to wit) once a yeere: where, in respect of their owne and the qualitie of the people (as before was said) they might be continued for some longer time, without all feare of innovation.¹⁵³¹

Längre fram beskriver Fletcher hur storfursten förlustar sig med att tilldela sina undersåtar omöjliga uppgifter för att kunna njuta av att bestraffa dem:

Againe he sent to the citie of Mosko to provide for him a *colpack* or measure full of live fleas for a medicine. They returned answeare that the thing was impossible. And if they could get them, yet they could not measure them for leaping out. Whereupon he praved or beat out of their shinnes 7,000 rubbels for a mulet.

By like cavillation he extorted from his nobilitie 30,000 rubbles, because he missed of his game when he went a hunting for the hare: ...¹⁵³²

I kapitlet "Von der Russen Gerichten/ Rechten und arten der bestraffungen" (kap 20) i Adam Olearius *Vermehrte Neue Beschreibung Der Moscowitischen und Persischen Reyse So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandschafft an den Russischen Zaar vnd König in Persien geschehen* (1656)

¹⁵³⁰ A Kappeler (1972), fig 12 s 293.

¹⁵³¹ G Fletcher ((1591) 1861), s 54. *Se även* H W Dewey (1985), s 40f.

¹⁵³² G Fletcher ((1591) 1861), s 59.

Petrus Petrejus relaterar en berättelse hur en av de falska Dimitrierna, en "Skolemestare" Iwan, ville "ännu bättre pröffua theas [sina anhängares] trooheet"

och befalte en Polach som heet Jan Zaruski/ skulle rijda vth för porten medh sijn Copia/ han wille fölia efter oc tornera medh honom/ och när Folcket wore alsom mäst församlat/ och sågho ther vppå/ tå skulle han ränna til honom/ och drabba honom någhot/ så wille han nedhfalla/ lijka som han medh macht wore stött aff hästen/ tå skulle han rijdha åth sitt härberge/ oc sigh göma/ wille the göra honom någhot ondt/ så kunde han ther vthaff märckia/ at the wore honom såsom theas rätta herre trogne/ men han wille intet ondt låta göra honom. Efter sådan theas affhandling/ föll Demetrius eller Iwan nedh aff hästen/ och stälte sigh lijka som han hadhe varit halff död/ tå ropade menige man/ at then Förrådaren skulle taghas fast/ thet the oc giorde/ *slogo honom medh knyplar/ drogo honom nedh vthaff hästen/ bundo honom/ och förde honom fram till theas herre och Storfurste [Skolemestare Iwan]/ frågandes huru the skulle straffa honom: När Demetrius thetta sågh/ swarade han oc logh: Jagh tackar edher allesamman then Christelighe Menigheet/ at iagh åter igen förfarer/ at j äre migh vthaff hiertat trogne/ migh skadar intet/ iagh haffuer eder på thetta sättet således welat försökia/ och thenna Zaruski befalat så göra/ tå förvndrade the sigh alla vthi Staradub öffuer hans list och behändigheet/ *Men Zaruski måste tagha the torra hugg til godo som han fick.*¹⁵³³*

Utöver att detta bara är en av den långa räckta händelser som Petrejus beskriver som att "... the Poler och Casacker drijffua ett sådhant aperij medh tht plumpa och oförståndighe Muskowiter/ at så snart en Demetrius omkommer/ få the strax en annan i stadhen igen/ så at på them bliffuer ingen ända"¹⁵³⁴ gör dessa "rakade" västerlänningar misstaget att anordna en tornering, eftersom "tornering/ ringrennande/ och andra ridderliga öffningar/ wetta the [ryssarna] intet uthaf/"¹⁵³⁵.

Als yemandt nu eenighe pretensie/ 'tzy van gheleenden gelde/ oft andersints/ op eenen anderen heest/ so gaet hy synen schuldcnaer beclaghen/ met versoeck om hem op de prave to mogen setten/ 'twelck gheconsenteert zijnde/ werdt den schuldenaer gheset ende vast ghebonden in een stoel/ daer toe ghemaect zijnde/ ende met houte cleppels voor sijne bloote schen ghewreven/ ende gheslaghen soo langhe tot dat hy beloost datelijck te betalen/ ende of hy schoon seyt ende sweert daer toe gheen middel te weten/ soo werdt hy nachtans soo langhe alsoo ghetracteert (jae al souden sy alle het vleesch van de schenen in stucken slaen/ tot dat yemandt van zijne vrienden door compassie gheschiet/ ende so den crediteur selfs geene commiseratie en crijcht/ soo soude den patient den anderen dach/ ende veele daghen daer nae/ alsoo ghehandelt worden/ tot dat hy daer van soude sterben. Daer sijnder veele die dickmaels veel gelts onder de aerde begraben heben/ ende stellen haer herte daer alsoo op/ dat sy om eenighe schult op de prave gheset sijnde/ lijden sulck een extremitet van torment/¹⁵³⁶

¹⁵³³ P Petrejus 1615), Andra Boken, s 227f [*mina kursiveringar*].

¹⁵³⁴ P Petrejus (1615), Andra Boken, s 206.

¹⁵³⁵ P Petrejus (1615), Femte boken, s 12. - *Jmf* del I, kapitlet "Ryskt barbari".

¹⁵³⁶ J Danckaert (1615), s 55 [felpaginerad; borde vara s 60]. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "So nun igendjemandt eine Klag/ essey von wegen geliehenen Gelts/ oder dergleichen/ wider den andern führet/ so beklagt er seinen Schuldener/ vnd begeret jhn auff die *prave* zu setzen/ welches/ so esjhme gestattet/ wird der Schuldener gesetzt/ vnd gebunden in ein Stul/ welcher darzu gemacht ist/ darnach mit Hötzern Knüppeln vor seine blosser Schienbein geschlagen/ so lang bisz er verheist von stundan/ zubezahlen/ vnd ob er schon vorgibt vnd schweret/ das er keine mittel noch raht darzu

Jan Danckaert, skriver i *Beschryvinge van Moscovien ofte Ruslant: gestelt in twee deelen* om gemena tjuvar bestraffning i Ryssland:

De dieverye alleen werdt van haer ghestraff/ ende dat naer advenant: Want dengheenen die niet veel ghestolen en heest/ werdt alleen met sweepen ghegheesselt op zijn bloote hinderdeel/ steeckende zijn hoof tusschen de beenen van den gheenen die hy bestolen heest¹⁵³⁷

Erik Palmqvists beskrivning av det ryska prygelstraffet har han rubricerat: "Här wanckar Knuth" (fig 238):

Hwilket Straff förrättas igenom Dommarens befallningh aff Böfwelen, och räknas för Liffstraff. Efter Syndarens brott warda wissa gatur förordnade igenom hwilka han piskas skall, och wijdh hwart tionde Skrett, får han ett slagh. Een aff Dommarens betiente, föllier alt stadigt wijdh Executionen och wijdh hwart och ett slagh, påminner han Syndaren sin brott, hwilkett han aff Papperet opläser. Prästen går och brede wijdh, trösrtandes den brotelige, emedan som många under straffet Döo.¹⁵³⁸

Ännu markis de Custine som 1839 gör en fyra månaders resa genom Ryssland ger en upprörd redogörelse för knutpiskans dödsdans över ryska ryggar:

The way in which they reconcile the mildness of the code with the traditional ferocity of manners is this: when a criminal is condemned to more than a hundred strokes of the knout¹⁵³⁹, the executioner, who understands the meaning of such a sentence, kills him through humanity, by striking him at the third blow on a mortas part. And yet the punishment of death is abolished! To making the law thus lie, the proclamation of the most audacious tyranny would be preferable.¹⁵⁴⁰

The greater the appearance of calm under ths system, the more do I pity the people: tranquility or the knout! - this is for them the condition of existence. The knout of the great is Siberia; and Siberia itself is only an exaggeration of Russia.¹⁵⁴¹

weisz/ so wird er nichts weniger so lang dermassen getractirt (ob sie auch alles Fleisch an den Schienbeinen in stücken schlugen) bisz das jemandt von seinen Freunden durch mitleiden beweget wird/ der von jhm zubezahlen verheist/ welches/ so es nicht geschicht/ vnd der Creditor oder Schultgläubiger kein mitleiden bekümpt/ so musz der Patient des anders tags/ vnd viel Tage hernach also geschlagen werden/ bisz das erden Geist darüber auffgeben mag. Alda sein viel welche offtmals viel Gelt vnter die Erden begraben haben/ darauff sie jhr Hertz also stellen/ das/ so sie wegen einer Schult auff die prave gesetzt sein/ jämmerliche tormenten vnd pein leiden/" (P Jansonius (1619), s 92; E Swartius (1619), s 92).

¹⁵³⁷ J Danckaert (1615), s 59. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Der Diebstal wird allein von jhnen gestrafft/ vnd solches nach bechaffenhait. Denn der jenige/ welcher nicht viel gestolen hat/ wird allein mit Geisseln auff sein Gesesz gegeisselt/ steckende sein Häupt zwischen die Beine des jenigen/ den er bestohlen hat" (P Jansonius (1619), s 90f; E Swartius (1619), s 90f).

¹⁵³⁸ Erich Palmquist, *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674*, fol 30; Utan känd prov nr 636, Riksarkivet, Stockholm. Se även H W Dewey (1985), s 40ff.

¹⁵³⁹ Det engelska ordet för knutpiska, "knout", är inlånat från ryskan (E Klein I (1966), s 850).

¹⁵⁴⁰ A de Custine ((1843) 1989), s 237.

¹⁵⁴¹ A de Custine ((1843) 1989), s 497f.

Som den andra inspirationskällan till biskop Juustens vapen kan ha varit den Smärtoman som funnits på Tavastehus' fatburstorns nordvästra yttervägg i anslutning till förborgens ringmur,¹⁵⁴² som Elias Brenner avtecknat¹⁵⁴³ på sin Finlandsresa 1670-1672¹⁵⁴⁴ (fig 239). Professor Lars Pettersson har presenterat det Pettersson, med den för honom typiska lågmälda framtoningen, formulerar som "det pricipiellt rimliga alternativet, att Smärtomannen målats till minne av Åke Jöransson [Tott], avrättad 28.11.1520"¹⁵⁴⁵.

I en tysk *Speculum*-handskrift från 1450-talet illustreras Jobs vedrmödor med en djävul som slår honom med knutpiska som även illustrerar denna text:

Der Dufel slug in usswendig an dem lybe
Inwendig wart er geslagen von dem wybe.¹⁵⁴⁶

Likt Job hade Juusten undgått döden, som han säkert själv upplevt, med knapp nöd, vilket även motiverar det ovanliga motivvalet för hans sköldemärke.

Biskop Påvel Juustens (1516-1576) återkommer från sin katastrofala beskickningsresa till Ryssland 1569-1572 i februari 1572. Han adlades troligen samma år¹⁵⁴⁷ och fick till vapen:

En botgörande halfnaken man med svarta byxor och ett stort gyllene gissel eller knutpiska i handen, på hjälmen en biskopshatt mellan två gissel¹⁵⁴⁸ (plansch XXXIV).

Gisslen representerar det i västerländska ögon godtyckliga rättsutövningen och den barbariska råhet med vilken västerlänningar ansåg att de bemöttes med i Ryssland. Med den holländske etnologen Henk Driessens träffande formulering:

¹⁵⁴² KB Nescher 354 & 354 a, Kungliga biblioteket, Stockholm.

¹⁵⁴³ L Pettersson (1982), s 219.

¹⁵⁴⁴ KB Fl 4 a, fol 39; C A Gottlund I (1928), T XVI:1. - I Dahlberghs *Svecia antiqua et hodierna*, pl I:12 har man i stället valt att följa landshövdingen i Nylands och Tavastehus' län, Abraham Cronhjorts [före adlandet: Hirsch] tolkning av Smärtomannen som en harnesklädd Birger Jarl med ovanskriften: "Illustrium Principis Bergeri Jerl Proregis et Gentoris Regis Woldemari et Magni effigies, juxta formam in qua arce Tawastehusana in Finlandia hac aetate adhuc conspicitur, circa annum Christi 1220 erecta, postea quam ille gentiles Finnos et Tawastanos ad Christianam fidem compulerat et deinde Regiam sedem Holmiae fundaverat" (E Dahlbergh I (1667-1715), pl I:12; Å Ringbom (1995), s 11, fig 11 s 13). I gravyren har även Tott-vapnet bytts ut mot tre rosor, 2 och 1 (Cronhjort har rosorna ställda 1 och 2).

¹⁵⁴⁵ L Pettersson (1982), s 219.

¹⁵⁴⁶ O A Erich (1931), fig 45 s 54.

¹⁵⁴⁷ Enligt Lagus 1575 eller 1576; B Schlegel & C A Klingspor citerar Lagus (B Schlegel & C A Klingspor (1875), 140).

¹⁵⁴⁸ B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 139. - En annan hög kyrkoman som fört en knutpiska i sitt vapen är kardinal Johannes Baptista Pallotta, vars vapen uppvisar en knutpiska i en ur ett moln framträngande beväpnad arm under en stjärna (S Pietra Sancta (1638), s 565, 670). - Det är mig inte bekant huruvuda kardinal Pallotta, vilket är troligt, fötts i en familj som fört vapnet innan han anträdde den kyrkliga banan. - Anm. Jan Raneke använder termen "framkommande" om såväl en åt dexter som sinister "framkommande" arm. Jag skulle vilja skilja på dessa och bibehålla beteckningen "framkommande" om en åt dexter "framkommande" t ex arm, medan jag föredrar att kalla en åt sinister "framkommande" för "framträngande" för att i blasoringen kunna göra skillnad dem emellan.

Every society that claims to be civilized needs a model of barbarism.¹⁵⁴⁹

Och alluderingen på Smärtomannen torde ha passat biskop Juusten väl.

Rosencröell

Påvel Juustens dotterson Johan Cröell adlades den 16 augusti 1653 med namnet Rosencröell.¹⁵⁵⁰ Johan Rosencröell fick uppta Påvel Juustens vapen, med ändringen att biskopshatten i hjälmprydnaden ersattes med "en rosenkvist med en gul och två röda rosor"¹⁵⁵¹ (fig 240). Det juustenska sköldemärket lämpade sig ganska väl för Johan Cröell, som två gånger dömdes till döden (av svensk domstol). Första gången för uppror mot stadsstyrelsen och "1634 av Åbo hovrätt ånyo sagdfrån livet för samma brott", men benådades.¹⁵⁵² Han blev borgmästare i Viborg 1647 och anhöll, förgäves, samma år som ätten introducerades, 1654, hos kung Karl X Gustaf "att få bli burggreve i Viborg då han som adelsman icke kunde kvarstå i borgmästarämbetet"¹⁵⁵³. Johan Rosencröell slöt själv sin adliga ätt 1666.

RYSKA ÖVERLÖPARE

Eftersom den ryska tsaren allmänt betraktades som *tyrannus absque titulo*, som "man saklöst kunde dräpa"¹⁵⁵⁴, var hans undersåtar heller inte bundna att lyda en *tyrannus*.¹⁵⁵⁵ Och eftersom därtill denna tid inte leddes av någon slags nationalitetsidé, utan den dynastiska principen¹⁵⁵⁶ var det inte heller på sin plats att betrakta dessa nedan omnämnda ryska överlöparna som landsförrädare, utom förstås av tsaren själv. Men en *tyrannus* uppfattning räknades ju inte.

¹⁵⁴⁹ H Driessen (1985), s 112.

¹⁵⁵⁰ Hans far Hans Cröell († 1642), "utländsk köpsven i Viborg", gifte sig 1595 med Påvel Juustens och Anna Sigfridsdotters (dotter till Sigfrid Mattsson, vilken adlades av Gustav Vasa) dotter, Anna Påvelsdotter Juusten, i hennes andra gifte (J Ramsay (1909-1915), s 345; G Elgenstierna VI (1931), s 474).

¹⁵⁵¹ C A Klingspor (1886), s 49; J Ramsay (1909-1915), s 345; G Elgenstierna VI (1931), s 474; J Raneke (1990), s 202).

¹⁵⁵² J Ramsay (1909-1915), s 345; G Elgenstierna VI (1931), s 475. Johan Rosencröells bror, Samuel Cröell, dömdes även han till döden 1637 för orätttrådighet i sin tjänsteutövning som sekreterare i Viborgs slottslän, men straaftet nedsattes till 3.000 silverdaler i böter. Efter utnämningen till fiskal i Viborgs och Nyslotts län 1646 invecklade han sig "på nytt i tvister med förmän och underordnade och insattes slutligen 1653 i Kexholms fästning. Han frigavs i februari 1656 (J Ramsay (1909-1915), s 345). Samuel Cröell var gift med Gertrud von Euten, dotter till ståthållaren i Tallinn [Reval], Gerd von Euten (J Ramsay (1909-1915), s 345).

¹⁵⁵³ J Ramsay (1909-1915), s 345; G Elgenstierna VI (1931), s 475.

¹⁵⁵⁴ K Hildebrand (1895), s 39.

¹⁵⁵⁵ K Hildebrand (1895), s 39.

¹⁵⁵⁶ K Hildebrand (1895), s 32.

Aminoff

Feodor Aminoff († c 1633) var rysk "ståthållare på Ivangorods fästning, hvilken han modigt försvarade mot Evert Horn, men slutligen nödgades öfverlämna till svenskarne"¹⁵⁵⁷ den 3 december 1612. Han och hans söner övergick i svensk tjänst.¹⁵⁵⁸

Aminoff utnämndes till svensk underståthållare på samma Ivangorods fästning 1614 och blev nästa år ståthållare på Augdov och deltog Gustav II Adolfs polska krig.¹⁵⁵⁹ Han naturaliseradessom svensk adelsman den 24 september 1618 och hans svenska adelsbrev har följande lydelse:

Wij Gustaff Adolff Medh Gudz Nåde Sueriges Göthes och Wendes Konung Sturfurste till Finlandh Hertig uthi Estlandh och Carelen Herre utöfuer Ingermanlandh Göre witterligitt att Eftter oss elskeligh wår troo Undersåthe och *Ryske Baior Peder Aminoff* hafuer för någon tijdh uthi den Feigde som hafuer warit wårt Rijke Swerigie och Ryssland emillan *godchwilligen gifuit sigh opå wår sijde*¹⁵⁶⁰ och sigh altijdh uthi den tienst som han uthaff oss hafuer warit tillbetrodh, såsom een trogen undersåthe och uprichtigh tienare hafuer egnat och bördt godwillige och Redebogen finnia låtit. Så aldenstundh att han åhr födder uthaff een gammal Rysk Adeligh Stamme, Och *deruti Landet icke hafuer warid så brukeligidt, att dee hafuer fördt några wapn.* Hwareföre och på dedh, att han dessa better må niuta och bruka sådana Frijheeter och Rättigheter, som wij Adelen här uthi wårt konung Rijke Swerige med Preuilegerat och benådat hafur Dij hafuer wij af gunst och Nådhe Så och för dess trognetienst som han, såsom förb.⁶ är , Oss och Sweriges Crono giordt och bewijst hafuer, dedh samma skall han och wara förplichtat att giöra och bewijsta så lenge han hafuer,, ... och gifuis, Eftter som wij och nu her medd uthi detta Wårdt konungzliga öppna breffz krafft Unna ochgifua honom och alla hans efterkommiande ächta Lijfzarfuingar och så arfuingh eftter arfuingh eftter arfuinge till Adeligit Sköldemerkie detta eftterskreffne Wapen, såsom, är een skiöldh uthi fyra deelar, med rödh och guul ferga korsswijs fördelth och der uthi i den öfre fördelningen opå den högre och i den nedre wenstre sijdan två huita Glafuen medyh een gull Flögh fram opå i Kårss genom een förgylth Crona Uddarna Uppwändt satta,. Men i den öfre fördelningen opå den wenstre och i den nedre opå den högre sijdan een springiande hiort medh sin naturlige ferga, och ofuan opå skiölden een öpen Tornerhielm Täcket och Krantzen medh rödh guull och huit ferga fördeelta och mit ofuan opå hielmen een half hiordt medh een Uprest Glafuen, opå huar sijda, eftter som sielffua afmålade wapnet här hoos dedh wiedare uthwijsa.

Stockholm 24/9 1618

Gustaff Adolff¹⁵⁶¹

Att Feodor [Peder] Aminoff får ett fyrdelat vapen (fig 241) tyder också på att man velat betona "att han åhr födder uthaff een gammal Rysk Adeligh Stamme" eftersom fyrdelta vapen i Sverige i huvudsak fördes endast av betitlad adel. Däremot blir detta ingen regel beträffande överlöpande ryska bojarer.

¹⁵⁵⁷ J Ramsay (1909), s 5; G Elgenstierna I (1925), s 72.

¹⁵⁵⁸ J Ramsay (1909), s 5; G Elgenstierna I (1925), s 72.

¹⁵⁵⁹ J Ramsay (1909), s 5; G Elgenstierna I (1925), s 72.

¹⁵⁶⁰ Enligt Petrus Petejus var straffet för: "Alla förrädare/ vppenbara woldzwerkare och Mordbrennare/ och the som vpgifwa Slott och Fåsten vthan nödh och twång/ straffas til lifwet vthan alla nåder" (P Petejus (1615), Femte boken, s 22).

¹⁵⁶¹ St F 7,9 RHA; X:86, Uppsala universitetsbibliotek [*min kursivering*].

För framställningen i denna avhandling är det helt ovidkommande huruvida adeln i Ryssland faktiskt hade för vana att föra vapen eller inte. Det som har betydelse är att kungen själv när uppfattningen, eller åtminstone vill bibringa omvärlden den uppfattningen, att "*deruti Landet icke hafuer warid så brukeligidt, att dee hafuer fördt några wapn*".¹⁵⁶²

När den avhoppade rurikättlingen, bojaren Afanasius Wasiliewitsch Szejakin den 3 augusti 1573 i den svenska kungliga räntekammaren mottar 50 daler och 200 mark i kontanter beseglas emottagandet med Per Jonsson "Ryssetolk"s¹⁵⁶³ sigill, eftersom Afanasius "ej hade eget sigill"¹⁵⁶⁴.

Stöd härför finner vi även i Giles Fletchers *Of the Russe Commonwealth* skriver om förfandet vid rättegånger i Ryssland i slutet av 1500-talet:

"Upon this there are witnesses, Nikita Sidorov etc. Subscribed: This bill have I written, Gavriil Iakovlev syn, in the year 7096 [1587/88]. The witness and debtor (if he can write) endorse their names on the back side of the bill. Other signing or sealing have they none."¹⁵⁶⁵

Vare sig vapen- eller andra sigill användes alltså enligt Fletcher.

Ovan anförda citatet ur det aminoffska sköldebrevet innefattar även ett propagandiskt grepp; den omständigheten att adeln inte ens för några vapen är ett ytterligare bevis på ryssarnas barbari och att de definitivt står utanför den allmän-europeiska kulturen.

Man har svårt att värja sig för tanken att kungen inte med "een springiande hiort" skulle ha åsyftat Aminoff överlöpande till svensk sida, men därtill ger dessvärre källorna oss ingen ledning.

Zebetriooff [Zebetojoff] och Apolloff

Den ryske bojaren Wasilj Zebetriooff (Zebetojoff) adlas 13 september 1631 av Gustav II Adolf¹⁵⁶⁶ "aldenstund be"^e Wasilj Zebetriooff hafwer altid låtit sigh finna en trogen och wälwilligh undersåte"¹⁵⁶⁷. Till vapen får han:

"En rödh skiöldh der uthi en *rysk sabbell*¹⁵⁶⁸", och der ofwan opå en öpen hielm medh

¹⁵⁶² Ännu när Alexander Pereswetoff-Morath till Nevrahof i Ingermanland av drottning "Christina medh Gudz Nåde, Sweriges, Giöthes och Wendes drottning, Storfurstinna uthj Finlandh, hertiginna uthi Estland, Carelen, Bremen, Werden, Stettin, Pommern, ..." (Riddarhusarkivet I:91, Stockholm) naturaliserades som svensk adelsman 20 september 1652 uppges i sköldebrevet orsaken till att trots att han är "härkommen af en gammal Adelig Släkt och Stam uthi Rysslandh" måste ges ett vapen: "Altså ändoch det icke hafwer i Rysslandh warit brukeligit, att Adelen medh sköldh och wapn hafwer warit försedd" (Riddarhusarkivet I: 91; Palmskiölska samlingen 231, Uppsala universitetsbibliotek; G Elgenstierna V (1930), s 675).

¹⁵⁶³ Johan III adlar Per Jonsson [Sabel] den 8 juli 1592. *Se ovan* kapitlet "Sabel".

¹⁵⁶⁴ F Ödberg (1896), s 120. *Se även ovan* kapitlet "Sabel".

¹⁵⁶⁵ G Fletcher ((1591) 1968), s 176.

¹⁵⁶⁶ *Riksregistraturet* 13 september 1631, s 579, Riksarkivet, Stockholm.

¹⁵⁶⁷ Ibid.

¹⁵⁶⁸ [*Min kursivering*].

en lijka sådan sabell åfwan upå hielmen mellan twenne Örnevingar..."¹⁵⁶⁹ (plansch XXXV).

Den stolpvis ställda ryska sabeln ger ett helt annat budskap än de balkvis ställda sablar vi sett i svenska officerares och storfurstendömet Finlands vapen. Genom att Wasilj Zebetrioff trätt i svensk tjänst svingade han österns sabel i den Västerlandets och den rätte kungens tjänst.

Här har vi en av de centrala punkterna i den ikonologi som styr utformandet av heraldiska vapen i med ryssattribut. De som framgångsrikt bekämpat, framförallt militärer, som på slagfältet bekämpat arvfunden Ryssland får balkvis ställda sablar i vapnen. De står i vapenskölden som troféer över den slagna och fallna fienden.

Ryska överlöpare, som likt bojaren Zebetrioff, ställt sig till Sveriges förfogande kan få aktionsberedda, stolpvis ställda sablar, i sköldemärket, samtidigt som deras etniska ursprung inte raderas ut. Det är nog inte heller en alltför djärv tolkning att se hjälmprydnadens örnvingar som den ryska örnens vingar.

Denne Wasilj Zebetrioff dog barnlös¹⁵⁷⁰ och hans gods i Ingermanland tillföll hans bror Gregorij Zebetrioff¹⁵⁷¹ efter den förres hustrus frånfälle.

Gregorij kallade sig Apolloff och hans tre söner Johan, Peter och Wasilj naturaliserades 10 augusti 1680 och introducerades samma år.¹⁵⁷² Johan Apolloffs naturalisation motiveras med att han är "härkommen utaf en urgammal Rysk Bajorisk familie", och med tydlig hänvisning till Wasilj Zebetrioff "hvars förfäder när provinsen Ingermanland blef lagd under Sweriges Chrona, tillika sig gifwit under dess devotion och lydno"¹⁵⁷³.

I det apolloffska vapnet ställs den ryska, zebetrioffska, sabeln i handen på en sinisterställd harnesklädd (västerländsk) arm. Det är alltid anmärkningsvärt om sköldemärket i vapnet är sinistervänt, vare sig detta misstag beroende på okunskap om heraldikens elementa eller avsiktligt. Enligt min mening kan man genast lämna tanken på heraldisk okunnighet och inkompetens.

Armen är sinistervänd för att den likt den västerländska harnesklädda armen i Karelens vapen slår mot öster och Asien med Asiens egen sinnebild i den svenska heraldiken för tiden, sabeln.

Budskapet är att det ryska tyranniska väldet och Asiens expansionslust möts av motstånd från sina egna med sina egna vapen.

¹⁵⁶⁹ *Riksregistraturet* 13/9 1631, s 579; Riksarkivet, Stockholm.

¹⁵⁷⁰ *Ibid.*; B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 329.

¹⁵⁷¹ *Riksregistraturet* 13/9 1631, s 579.; Riksarkivet, Stockholm

¹⁵⁷² G Elgenstierna I (1925), s 143. Elgenstierna uppger oriktigt att Grigorij Zebetrioff skulle vara son till Wasilj Zebetrioff.

¹⁵⁷³ *Palmskiöldska saml*, vol 192, s 715; Uppsala universitetsbibliotek.

Baranoff

Mensick [Menschick] Baranoff "bekom aff K Carl 9. för dess uti Ingermanland bort mista godz och til en nådig recognition för den trogna tienst han gjordt och bewijst då Ingermanland underlades Sweriges Chrona, genom åtskillige förnåme Ryske familjers inrådande att foga sig till högstbe^{te} Konung och alla des efterkommande devotion."¹⁵⁷⁴ Denne Menschik "gick först i svensk tienst och war en inföd Ryss blef år 1611 10 Oct förordnad på Narva befästning Philip till hands"¹⁵⁷⁵ Cassarin Baranoff, blev "aff K Gustaf Adolf 1613 och 1623 benådad med några godz uti Lijfland"¹⁵⁷⁶. Gotthard Baranoff "fick K Matz bref till landtmarskalken om immatrikulation på riddarhuset"¹⁵⁷⁷, men blev trots detta inte inskriven där¹⁵⁷⁸.

Ätten Baranoffs vapen (fig 242) har beskrivits som:

"Ett hvitt får med förgyllda horn i rödt fält; på skölden en öppen tornerhjälm, samt på den en förgylld sabel och en tatarisk pil; hjälmtäcket och kransen rödt och silfver."¹⁵⁷⁹

Redan titel hos Axel Daniel Leenbergs (c 1705-1744), politiska pamflett i sagans form, *Samtal Emillan Een Swänsk Plijt, Rysk Sabel och Tatarisk Båga hållit uti RustCammaren i Pettersburg Anno 1739*¹⁵⁸⁰, visar att det heraldiskt-symboliska språket var i högsta grad levande ännu efter Stora ofreden. Leenberg är synnerligen störd av att

"... then Swenska Pliten"¹⁵⁸¹, så omgifwen och kringwärfd, som han war, af mångfaldige flere Sablar och andra Ryska gewär/ samt thes utan stadd inom 4. wäggar och på et främmande ställe, twang sig til at wara litet wänligare och fredsammare emot sin plumpa granne, ...""kan ock skie, at han allenast hört berättas, huru illa the Ryska Sablarne både i gamla tider och ej eller så mycket länge-sedan warit utråkade, tå the wågat sig at mäta längd och pröfwa udd och ägg med the Swenska Plitarne/ och at befarandet til at också sielf blifwa bemött med intet bättre wälkomme...."¹⁵⁸²

I *Neue, und aus die allgemeine, und besondere russische Geschichte, sich gründende Erläufungen, und Erklärungen der gewöhnlichen Hauptwappen des Russischen Reiches* (1777) skriver Carl Friedrich Colland om sabeln i Astrakans vapen följande:

Die goldene Krone zeigt das Königreich, und dass dieses dem Russischen

¹⁵⁷⁴ Palmiskiödska samlingen, vol 198, s 229; Uppsala universitetsbibliotek.

¹⁵⁷⁵ Cod X:25; Uppsala universitetsbibliotek.

¹⁵⁷⁶ Palmiskiödska samlingen vol 193, s 551; vol 198, s 223; Uppsala universitetsbibliotek.

¹⁵⁷⁷ Palmiskiödska samlingen, vol 193, s 553; vol 198, s 223; Uppsala universitetsbibliotek.

¹⁵⁷⁸ J Ramsay (1909), s 17.

¹⁵⁷⁹ B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 10.

¹⁵⁸⁰ Skokloster I, fol 100; Tom 19: (E 8751) fol 281-298. - *Se del I, kapitlet "Peter Paul Rubens, Krigets fasor (1637-1637).*

¹⁵⁸¹ Svärdet. Jacob Röding skriver 1755 om pliten: "Ett slags sådana [slagsvärd att föras med bägge händerna] *Plitar* eller *hugg-pampar* kallades *Spadar* med tår udd, och ofta så långa som karlen" (J Röding (1755), s 155).

¹⁵⁸² Skokloster I, fol 100; Tom:19: (E 8751) fol 281-298.

Kaiserthum unterworfen seye, an; der Säbel in der Faust, den Tartarn, die auch vergleichen Art von Säbeln führen, abgenommen habe, und sich, besonders unter seiner Regierung, die Tartarn vor dem Russischen Zepter haben schmiegen müssen.¹⁵⁸³

Vi vet att detta inte överensstämmer med tillkomsthistorien för Astrakans vapen, men Collands påstående var fullt gångbara under slutet av 1700-talet.

Mikita Kalitin

N[M]ikita Ivanovitj Kalitin, en bojar som var född i slutet av 1500-talet i Ingermanland, övergick i svensk tjänst som ryttmästare och naturaliserades som svensk adelsman den 2 juli 1620. Han gifte sig med, Natalia, dottern till en annan överlöpare, Fjodor Aminoff. Kalitin fick genom kungliga brev 1617, 1619 och 1626 jord i förläning i Koporje län.¹⁵⁸⁴

"Såalldenstund att vår troo undersåte och Bojar Edle och Wälbördige Mikita Kalitin sig såsom en tapper krigzman egnar och bör uti krigzwäsende altijd manligen bewijst hafwer och sig emot oss Såsom isn rätta och lagliga öfwerheet troligen och wähl förhållit, såsom och ännu yttermera lofwat och tillsagt, att wehle wara oss och våra effterkommande, hvil... trogen och rättrådig, och altid följa vårt och Rijksens gagn och bästa. Så hafwa wij af gunst och nåde, så och effter den macht och myndigheet wij som nu regerande Herre och Konung uti Sverige hafwe, gunstligen undt och gifwit, som wij och när här med unna och gifwa honom och alle hans ächta Lijfs arfwingar, och så ifrån arfwing till Ewärdelig Tijd till Adeligit Sköldemärke, detta effterskrefne Wapn, Nembl.

en Skiöld med blå färga, der uthi en blackot häst besitten af en Speer Ryttare med bewäpnadh hufwud, hafwandes på ryggen en Koger med Boga och warandes med anlagdt Speer uti fullt rennende, åfwan uppå en öpen Torner-hiell, hwilkens täckie och crantz är med guhl och blå färga fördelt. Mitt ofwer hielmen en häst lika med den som är, sielfwa Skiölden, och på hwar sijda om hästen två Ryttare fahmor, den ena guhl, den andra blåå,

effter som sielfwe afmålade Wapnet här hoos det wijdare uthwijsar."¹⁵⁸⁵
Gustafvus Adolphus

I den målade skölden (fig 243) har strelitsens ["Speer Ryttare"] huvuds beväpning blivit en kieber ["ryssehatt"] på ryggen bär han en *gorytos* med "ryssebåge" ["en Koger med Boga"].

Giles Fletcher i *Of the Russe Commonwealth* (1591):

"Of footmen that are in continual pay he [tsaren] hath to the number of 12,000, all gunners called strel'tsy, whereof 5,000 are to attend about the city of Moscow ar any other place where the emperor shall abide, and 2,000 (which are called *stremiannya strel'tsy* or gunners at the stirrup) about his own person at the very court or house where himself lodgeth."¹⁵⁸⁶

¹⁵⁸³ C F Colland (1777), s 24.

¹⁵⁸⁴ G Elgenstierna IV (1928), s 87. - Ätten introducerades på riddarhuset först 1723 av Nikita Kalitins sons sons son.

¹⁵⁸⁵ *Riksregistraturet* den 20 juli 1620; X 86, s 574; Riddarhusarkivet VIII: 255 [min kursivering].

¹⁵⁸⁶ G Fletcher ((1591) 1968), s 180. *Streltser* av ryska strelets = skarpskytt. "Kåren uppsattes 1551 av Ivan Vasiljevic såsom tsarens livvakt och upplöstes 1699" (S Hildebrand (1917), n 1 s 35).

Petrus Petrejus skriver om en av de falska Dimitrierna:

"at then tiuffuen som sikh vtgifuer för Demetrio/ är icke then samma som war vti Muskow krönt/ vthan en annan/ och sadhe/ at han hade 200 man församblade/ medh boghar/ pijlar och spiut"¹⁵⁸⁷

och på ett annat ställe:

"tå ridha för honom som öffuersten är några tusend Strelzer vti gröna jeckor fäm på raden/ til thes öfwersten then hopen effterfölier/ och tå löpa för honom hans Lijffhästar siu eller otto stycker"¹⁵⁸⁸

"För honom [Feltherren] ridha och några tusend Strelzer alla klädde vthi röda jeckor/ fäm man tiock/ effter hwilka fölia 24. aff hans Lijffhästar"¹⁵⁸⁹

I en av de teckningar som det kejserliga sändebudet Augustin von Meyerberg utförde under sin beskickning 1661-1662 ritade han en strelits (fig 244).¹⁵⁹⁰

Jan Danckaert beskriver det ryska fotfolket:

"Sy pleghen oock voetvolck te hebben miet langhe haeckmus-quetten/ die sy seer onordentlijk ghebruyckten/ maer dat en hebben sy nu niet meer/ als alleenlijk eenighe die met boghen schieten/ ende op de schijven over snee um loopen/ dese noemen sy Strillitsky/ want Strilly dat is schieten."¹⁵⁹¹

Peter den Store utrotade vad som fanns kvar av ett självständigt adelsvälde genom att upplösa strelitserna, "Rysslands fruktade janitscharer".¹⁵⁹²

RYSK ÖRN

Som ovan beskrivits identifierade Dietrich Feldmann 1976 Dacianus på sockelrelief VIII "Sankt Görän inför sin domare" på riksföreståndaren Sten Gustafsson Sture d ä:s (c 1440-1503) Sankt Göransstiftelse i Storkyrkan i Stockholm, även som Ivan III.¹⁵⁹³ Den romerske ståthållaren Dacianus' tron har ett vapen med i gyllene fält en okrönt svart dubbelörn¹⁵⁹⁴ (fig 149). Denna reliefs

¹⁵⁸⁷ P Petrejus (1615), s 241.

¹⁵⁸⁸ P Petrejus (1615), fjärde boken, s 10.

¹⁵⁸⁹ P Petrejus (1615), fjärde boken, s 10.

¹⁵⁹⁰ F Adelong (1827), blad 38.

¹⁵⁹¹ J Danckaert (1615), s 83 [Detta är den andra sidan med detta nummer p g a felpaginerings; borde vara s 72]. - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: "Sie pflegten auch Fuszvolck zuhaben mit langen Hackmusquetten/ welche sie sehr vnordentlich gebrauchen/ welche sie nu nit mehr haben/ als allein einige/ die mit dem Bogen schiessen/ vnd auff der Scheibe vber den Schnee lauffen/ welche sie Strillitsky nennen/ denn strilly heist schiessen." (P Jansoinus (1619), s 102; E Swartius (1619), s 102).

¹⁵⁹² A Jensen (1908), s 126.

¹⁵⁹³ D Feldmann (1976), s 33. - *Se ovan* kapitlet "Johan III:s Salvatorsorden".

¹⁵⁹⁴ D Feldmann (1976), fig 18 s 31; J Svanberg (1993), fig 93 [s 95, opag], fig 106 [s 101, opag].

budskap är riktat mot storfursten av Moskva¹⁵⁹⁵, Ivan III¹⁵⁹⁶, som upptagit dubbelörnen från Byzantium i sitt vapen, och antagit tsartiteln.

Dacianus, som får stå för Ivan III, är endast en romersk ståthållare, och ingen kejsare, lika lite som storfursten av Moskva har rätt till någon tsartitel. Dubbelörnen på Dacianus' tron är okränt, dvs kronorna från Rysslands statsvapen har i förnedrande syfte tagits bort.

Diederick [Dirk] Bas' vapen

Den oidentifierade författaren till den holländska medlargruppens rapport, i förhandlingarna om Stolbovafreden i Diderina, en by söder om Novgorod, 1615-1616, skriver om återresan till Holland via Stockholms slott där Gustav II Adolf adlade tre av medlemmarna av delegationen: presidenten i Höga rådet i Holland, Zeeland och Friesland, Reinhoud van Brederode, herre till Veenhuysen; Amsterdams borgmästare, jur dr Diederick [Dirk] Bas och stadsadvokaten i Goes, Albert Joachimi:

"Tagande vägen förbi staden, rodde vi därpå fram till slottet, där vi alla stego i land och ledsagade Hans Maj:t upp till hans matsal.

"Under samma ceremonier [22 juni 1616] som förra gången ledsagades därefter herrarna, alla iklädda sina guldkedjor, jämte adelsmän och officerare av herrar deputerade till hovet, där de mottogos av Hans Maj:t, stående i samma förmak som ovan förmäls. Sedan herrar sändebuden efter vederbörliga hälsningsformalityter något samspråk med Hans Maj:t och behörigen tackat honom för hans kungliga nådebevis och frikostighet, svarade dem Hans Maj:t med belevnhet att ingalunda rönt det mottagande och den välplägnad, ej heller efter förtjänst så belönats för sitt stora besvär, som Hans Maj:t hade önskat, och att Hans Maj:t fördenskull vore dem på det högsta bevågen. För att bevisa detta ville han icke låta dem draga ur riket utan ett varaktigt tecken till sin tillgivenhet och ynnest, som skulle dem själva till heder samt väcka och sporra deras efterkommande att följa i deras fotspar, icke endast i fosterlandets, utan även i främmande och angränsande furstendömmers och republikers tjänst. Till den ändan hade Hans Maj:t redan på förhand i vänskapligt samtal delgivit herrarna denna sin avsikt, ehuru dessa helst velat undandra sig och under några dagar även satt sig däremot; dock hade Hans Maj:t genom riksrådet Skytte låtit dem förstå, att han icke ville avstå från sitt förehavande. Till åminnelse av och som erkänsla för visade tjänster upphöjde Hans Maj:t därför först Herr presidenten Van Veenhuysen¹⁵⁹⁷ jämte manliga och kvinnliga efterkommande till rang och värdighet av välborne, fria banerherrar och fruar till Wesenberg, Därefter vände sig Hans Maj:t till Herr *borgmästare Bas* och upphöjde honom och hans efterkommande av samma skäl som ovan nämnts i adligt stånd samt gav honom till förbättring *av hans vapensköld en dubbelörn av silver i blått fält, hållande en olivkvist i näbben*. Sedan Hans Maj:t därpå tagit plats på sin kungliga tron, dubbade han under övliga ceremonier den framför honom knäböjande Herr Bas till riddare, i det han gav honom tvenne slag på vänstra skuldran med det ovannämnda svärdet. Härpå reste han sig åter och överlämnade till Herr Bas sitt kungliga brev, även detta inlindat i blått siden.¹⁵⁹⁸"

¹⁵⁹⁵ D Feldmann (1976), s 33.

¹⁵⁹⁶ 1440-1505; storfurste av Moskva: 1462-1505.

¹⁵⁹⁷ Reinhoud van Brederode, herre till Veenhuysen.

¹⁵⁹⁸ *En holländsk beskicknings resor ...* (1917), s 174ff [*mina kursiveringar*]. Adlandena och den

Det enda för mig kända återgivandet av Amsterdams borgmästares, jur dr Diederick [Dirk] Bas¹⁵⁹⁹, vapen är det som finns i J B Rietstap, *Armories des Families, contenuens dans l'Armorial général* I¹⁶⁰⁰ (fig 245) och jämfört med ovan citerade beskrivning innehåller sköldemärket i Rietstap två fel: 1:o Örnen är ingen dubbelörn och 2:o i den verbala beskrivningen talas inte om en kluven sköld, ej heller om något tidigare existerande [borgerligt?] vapen, vilket Gustav II Adolf skulle ha förbättrat med att låta det gamla vapnet utgöra sinisterhalva i en kluven sköld, vilket är det intryck man får av vapenbilden i Rietstap. Vare med det senare hur som helst, örnen i Rietstap är inte en dubbelörn.

När man som Gustav II Adolf i det av honom till borgmästare Bas' förlånade vapnet 22/6 1616 låter sätta en olivkvist i näbben på en okränt rysk örn är det frågan om en avsiktlig och pejorativ förvanskning av den ryske tsarens vapen. Precis som det att man heraldiskt framställer den ryska örnen som enhövdad och/eller okränt, såsom på Caspar Vopels (1511-1561) Europakarta från 1566 (fig 16, 18), är det frågan om att förvägra den moskovitiska storfursten den självantagna kejsarvärdigheten. Som vi ovan¹⁶⁰¹ sett för även högmodet, *Superbia* en örn i vapnet.¹⁶⁰² Eftersom det nya Basvapnet därtill även framställer örnen med en (påtvungad) olivkvist i näbben innebär detta samtidigt ett heraldiskt påpekande om att den krigiske, av *furor barbaricus* besatte, ryske tsaren har pacificerats. I fallet Bas är det därtill frågan om att nå en större publik för detta nedvärderande av den moskovitiske storfursten.

Rosladin

Av den ryska bojarätten Rosladin hade flera medlemmar i slutet av 1500- och början av 1600-talen varit i svensk tjänst. Bojaren Vasili Rosladin förmåddes 1581, mot ansenliga pekuniära försträckningar¹⁶⁰³, att tillsammans med sina två bröder och andra bojarer, överlåta fästningen Weissenstein [estn: Paidelin; sv: Wittensten]. Denna fästning, som behärskade vägen mellan Reval och det polska Livland hade ryska trupper erövrat nyårsdagen 1573, alldeles i inledningen av det ryska överfallet på Livland.¹⁶⁰⁴ Vasilj Rosladin stupade som svensk ryttmästaren i drabbningen vid Koick i Estland den 4 februari 1590. Volmar Rosladin var officer i svensk tjänst under trettioåriga kriget. Alexander Rosladin var gift med Proscovia Aminoff¹⁶⁰⁵.

därpå följande audiensen omtalas i Abraham Brahes *Tidebok* under den 12 Junii 1616 (S Hildebrand (1917), n 1 s 179).

¹⁵⁹⁹ Även hans far, Jacob Bas Claaszoon, hade varit borgmästare i Amsterdam. Hans mor hette Margaretha Corde (*Biographisch Woordenboek der Nederlanden* 2:1 (1853), 151).

¹⁶⁰⁰ J B Rietstap I (Paris 1903), pl CXXXV.

¹⁶⁰¹ Del I, kapitlet "Rysk hybris".

¹⁶⁰² M W Evans (1971), sp 22.

¹⁶⁰³ Enligt räktekammarräkenskaperna för 1582 utbetalades 1.271 daler till ryska överlöpare. Av dessa tillföll 440 daler Vasilj Rosladin (F Ödberg (1896), s 134).

¹⁶⁰⁴ F Ödberg (1896), s 114, 134.

¹⁶⁰⁵ Dotter till ståthållaren Feodor Aminoff och Audotia Camajkov.

Peter Rosladin var 1594 svensk överste. Hans son¹⁶⁰⁶ Fritz Petrovitj "skall av konung Carl IX under dess livländska tåg blivit funnen i en rågåker och därifrån avhämtad samt sedermera uppfostrad". 1621 finner vi honom som kammarpage hos konung Gustaf II Adolfs kammardräng (kammarpage); samma år var han kapten. Överste för ett norrländsk regemente var han 1623 och 1628, tillika häradshövning i S. Vedbo härad i Småland.

Den 4 maj 1623 naturaliserar han som svensk adelsman¹⁶⁰⁷. Fritz Petrovitj Rosladin får till vapen (plansch XXXVI & fig 246):

En kluvan sköld. 1. I blått en framkommande svart okrönt örn med en balkvis pålagd glaven av guld med ryttarfana av silver, 2. Fält av silver med ginbalksvis ställd gyllene glaven med blå ryttarfana. I hjälmprydnaden en halv örn med pålagd glaven av guld med ryttarfana av silver samt en ginbalksvis ställd gyllene glaven med blå ryttarfana.

Det torde stå utom allt rimligt tvivel att det i Rosladins vapen är frågan om den ryska örnen som kluvits och berövats krona samt blivit pålagd den västerländska ridderlighetens glaven. Angelägenhetsgraden att åstadkomma det avsedda budskapet har varit så hög att man sett sig nödgad att bryta mot heraldikens grundregler när man placerat en svart örn i ett blått fält¹⁶⁰⁸ och en gyllene glaven i ett fält av silver¹⁶⁰⁹.

Fritz Rosladin dog den 5 augusti 1628 i Stralsund efter att en månad innan blivit skjuten i knäet när Wallenstein stormade Stralsund.¹⁶¹⁰

I ett av sina stora heraldiska verk, *La Science Heroique* (1644) ger Marc Vulson de la Colombiere tolv exempel på furstar och statsvapen med örnen som sköldens huvudmotiv, men vare sig något ryskt statsvapen eller någon rysk storfurstes vapen står att finna hos honom.¹⁶¹¹ Han nämner nog dubbelörnen som Östroms vapen, men därvid stannar det.¹⁶¹²

Utanför den vapenskapande heraldiska sfären gör man nummer av att förnedra den ryska örnen. I ett ettbladstryck från 1656 i Palmskiölska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek¹⁶¹³ river lejonet i Rigas portvalv fjädrarna av en liggande rysk örn (fig 60, 61) "Sehet die Stadt Riga. Wie sie von dem mächtigen

¹⁶⁰⁶ Med Anna Nasackin, dotter av bojaren Leontij Nasackin och Marfa N. N. Leontij Nasackin var en av stamfäderna för adliga ätten Nassokin.

¹⁶⁰⁷ Introduceras 1625 under nr 9, vilket sedan ändrades till 45 (G Elgenstierna VI (1931), s 538f). - Han gifte sig den 21 februari 1626 med Christina Posse, hovmästarinna hos drottning Maria Eleonora 1639, i hennes 1:a gifte. Paret hade två döttrar: Brita (1626-1675), som gifte sig med riksskattmästaren, friherre Sten Bielke (1624-1684) och Christina (1628-1676), gift med riksrådet och generalguvernören Herman Fleming (1619-1673) (G Elgenstierna VI (1931), s 539). - Den 22 maj 1623 fick han förläningar i Ingermanland och 1625 i donation av konung Gustaf II Adolf under Norrköpings besluts villkor Kusta samt den 6 november 1625 Uelzen i Anzens sn samt Korast och Errestfer i Kannapå sn (alla i Livland) (G Elgenstierna VI (1931), s 538f).

¹⁶⁰⁸ Färg på färg.

¹⁶⁰⁹ Metall på metall.

¹⁶¹⁰ Konung Gustaf II Adolf berömmar Rosladin i ett dess brev av den 16 januari 1627 för hans tappra förhållande vid Putsig (G Elgenstierna VI (1931), s 538f).

¹⁶¹¹ M Vulson de la Colombiere (1644), s 321f, 325.

¹⁶¹² M Vulson de la Colombiere (1644), s 321.

¹⁶¹³ Palmskiöldska samlingen, vol 320, Uppsala universitetsbibliotek; K Tarkiainen (1986) fig s 155.

feinde dem Moskowitter bey 6 wochen langer (als vom 23 Aug bis 5 Octob 1656) grausamer belägerung zerschossen, aber doch durch Gottes gnad und der belägerten tapfere gegenwehr erhalten, und also der Tyrannische feind zu einem schändlichen Abzug genötiget worden".

Ovanför stadbilden och under den heraldiska allegorin till höger i bild citeras 1 Mackabeerbokens 3 kapitel:

"Der starcke hausse unsrer feinde trozen auf ihre grose
Macht, wir aber müssen uns wehren und unser leben
und Gesetz streiten darumb wird Gott für unsern augen vertilgen." (Maccab 3).¹⁶¹⁴

Den som anfaller är den syriske fältherren Appollonius, som "samladhe en stoor häär aff Hedhningomen och aff Samarien/"¹⁶¹⁵

Ettbladstrycket liknar sin kamp mot ryssarna med mackabeernas kamp mot de hedniska syrierna och för Israels självständighet mellan 166/5-160/1 f Kr. Den ryske tsaren jämställs med den seleukidiske kungen Antiochos IV (204- c 164 f Kr) som vid dödsstraff förbjöd barns omskärrelse, iakttagandet av sabbaten och även såväl läsning som innehav av de heliga judiska skrifterna.

Första Maccabeerboken tredje kapitel börjar med en beskrivning av Judas Maccabeus:

"Och Judas Maccabeus kom vthi sins faders stadh/ Och hans brödher och alle the som hadhe hållet sigh til hans fader/ holpo honom emoot fiendanar/ och slogho them medh glädhi/ Och Judas förwerffde folckena stora äro/ Han droogh j sitt harnesk såsom en Hielte/ och beskermadhe sin häär medh sitt swerd/ Han war frijmodigh såsom itt Leyon/ och oförskreckt såsom itt vngt rytande Leyon/ när thet någhot jaghar."

"Han upsökte the affelligha och ogudhachtigha / som trengde folcket til at afffalla jfrå Laghen/ straffadhe och vpbrende them/ så att hans fiendar förskrecktes för honom allestädz/ och flydde/ Och the affellighe wordo förtryckte/ och han fick lycko och segher."

Under stadbilden står följande text:

"Russen Adler, welche rieden
Hezten dich auf die von SCHWEDEN
Und das unser guten Stadt
Deine macht solch übel hat,
Dachtestu dann schelchter masen.
Das dich Gott wird Herschen lasen.
Wir es deinem Wahn gefiel
Nein. Gott war mit uns im Spiel.
Das wir dir die federn ropften
Und dich auf die müze Klopften,

Dis ist nur Von uns geschechen
Louenheupt lässt mehrers sehen.
Kennstu nicht die SCHWEDEN LOWEN
Das sie hauen, es sie dräuen

¹⁶¹⁴ Judas Maccabeus förmanar de sina i 1:a Macabeerbokens 3:dje kapitel: "Ty Gudh kan wel genom fåå giffua segher/ så wel som genom monga/ För ty seghren kommer aff himmelen/ och icke aff stoor mykinheet/ The förlåta sigh på sina stora macht/ och wilia dräpa och skinna oss/ våra hustrur och barn/ Men wij moste wädherleggia them för wår öghon/ I skolen intet fruchta them" (*Biblia* 1540-1541).

¹⁶¹⁵ *Biblia* 1540-1541.

Brand für Schand ist deine Rach
 Uns bleibt Ruhm und Ehre nach,
 Unsre Wunden und dein weichen
 Sind nun unssrer Ehre Zeichen.
 Du hast nichts von uns, und wir
 Haben deine federn hier.

Mach Chronistische Geseze
 Das man SCHWEDEN nicht verleze
 Weil bey derer LÖWEN macht
 Schwerlich was wird angebracht
 Lasst uns Gott die ehre geben
 Dann er halff das wir noch leben
 Christen sind mit uns erfreut
 Wider Christen ist es leyd."

Rigaborna framställde alltså genom en alludering på Gamla Testamentet sina angripare, ryssarna, som hedningar ännu A D 1656.

På Stockholms "Ogifta Skomakaregesällskapets" fana finns den ryska dubbelörnen förvisso krönt med två öppna kronor och försedd med ett rakt svärd i den högra foten och en spira i den vänstra, men den är ställd under de med två slutna kungliga kronor krönta sköldbärande lejonerna, vilka uppbär de två palmkvistar inom vilka Tre kronor är ställda. Upptill sluts den av palmbladen bildade cirkeln an en enorm sluten kunglig krona.¹⁶¹⁶

Lejonerna på det "Ogifta Skomakaregesällskapets" fana trampar dubbelörnen.

LAPPLANDS VAPEN

Som bakgrund för resonemanget kring Lapplands vapen och dess uppkomst skall här anföras två exempel på användningen av namn på riken och förande av länders och landskaps vapen, vilka man inte är i besittning av, inte var någon särskilt ovanlig företeelse. Vi kan belysa dessa fenomen med två eklatanta exempel. Vad namnbruket beträffar kan vi som exempel ta Konungariket Sicilien på 1300- och 1400-talen och som exempel på förande av vapen för landskap vilka man inte är i besittning av landskapet Gotland och Gustav Vasas begravning, 1560, och Erik XIV:s kröning 1561.

Konungariket Sicilien

Normanderna, under Roger Guiscard (kallad "Slughuvudet") och Roger I (1031-1101)¹⁶¹⁷ och dennes bror Robert¹⁶¹⁸, tog ön Sicilien av saracenerna under

¹⁶¹⁶ K Tarkiainen (1986) fig s 219.

¹⁶¹⁷ Hertig av Apulien och Kalabrien (1057-1085) (*Les Normands* (1994), s 12). Robert Guiscard var son till Tankred [Tancred] av Hauteville [Hauteville-la-Guichard] och hans andra gemål Freissinge (E Cuzzo (1994), s 164).

¹⁶¹⁸ Robert Guiscard bemäktigade sig Kalabrien och antog titeln hertig av Apulien och

långvariga strider 1061-1090. 1072 blev Roger greve av Sicilien. Roger I:s son, Roger II (1095-1154) erövrade Apulien, och kallade sig från och med 1127 hertig av Apulien.¹⁶¹⁹ 1130 fick han konungariket Sicilien erkänt av antipåven Anacletus II (antipåve: 14/2 1130 - 25/1 1138) mot att han för sin och sina efterkommandes del lovade påven och dennes efterträdare trohet.¹⁶²⁰ Roger II kröntes i Palermo, som tack för att han stött Analectus mot påven Innocentius II (påve: 14/2 1130 - 24/9 1143). 1139 besegrade Roger II Innocentius II och dennes bundsförvanter vid Gaccuccio¹⁶²¹ och fick Innocentius att installera honom som "Rex Siciliae, ducatus Apuliae et principatus Capuae". I konungariket Sicilien ingick även de södra fastlandsdelarna av Italien. Den normandiska dynastin styrde i konungariket Sicilien 1130-1194 och följdes av den hohenstaufiska ätten (1194-1265). 1265 besteg Karl I av Anjou [Anjou-Plantagenet] tronen, men berövades genom en folklig resning, kallad "den sicilianska aftonsången", makten på själva Sicilien 1282. Fastlandsdelarna av detta rike styrdes därefter från Neapel, av huset Anjou-Plantagenet, men hette officiellt fortfarande konungariket Sicilien fram till år 1442. Riket kallades dock, även under denna tid tidvis, konungadömet Neapel. Under åren 1282-1442 hörde alltså inte Sicilien till konungariket Sicilien. När Alfons V, "den Ädelmodige", av Aragonien (1396-1458)¹⁶²² 1443 återförenade Sicilien och fastlandsdelarna med Neapel antog han titeln *rex Utriusque Siciliae* [konung av Bägge Sicilierna].

Gotland

Att innehav av, och överhöghet över, ett landskap inte är en nödvändig förutsättning för att man skall skapa och föra ett vapen för ett sådant territorium visar fallet Gotland.

Formellt hörde Gotland till Sverige under Gusta Vasas regeringstid, men det var hela tiden ockuperat av danskarna. 1524 försökte Gustav Vasa till prisat av mycket stora kostnader återerövra ön - men förgäves. När Olaus Magnus i legenden till *Carta marina* 1539 skriver att:

"Ön Gotland [Goetland] lyder under Götaland"¹⁶²³

vet han tvivelsutan att hans påstående inte stämmer överens med den rådande politiska verkligheten.

Sebastian Münster skriver i 1546 års upplaga av sin *Cosmographia* att danskarna har utarmat ön och lagt den under sig; ön hör dock med rätta "vnder

Kalabrien (1057-1085) (F Neveux (1994), s 89f).

¹⁶¹⁹ Greve av Sicilien och Kalabrien 1105-1130; hertig av Apulien 1127-1154, konung av Sicilien 1130-1154 (*Les Normands* (1994), s 12).

¹⁶²⁰ S Reynolds (1994), s 213.

¹⁶²¹ *The Plantagenet Encyclopedia* (1990), 176.

¹⁶²² Sp Alfonso V; kung av Aragonien 1416-1458; kung av Bägge Sicilierna, med namnet Alfons I, 1442-1458.

¹⁶²³ O Magnus ((1539) 1964)"H", s 36.

die kron der Schweden und Gothen".¹⁶²⁴ Uppgifterna om Gotland har han fått av Johannes Magnus, som han följer slaviskt.¹⁶²⁵ Gotland avträdde 1570¹⁶²⁶ i freden Stettin till Danmark och blir först 1658 genom freden i Roskilde åter ett svenskt landskap.

Men trots att Sverige inte innehade Gotland vid tiden för Gustav Vasas begravning 1560 bars Gotlans vapen i dennes begravningsprocession. Detta var förstås en politisk demonstration mot Danmark. Eftersom Danmark, också formellt, kom i besittning av ön 1570 förekommer Gotlands landskapsvapen inte i den yngre serien av landskapsvapen. Däremot låter Karl IX sätta in Gotlands vapen på sitt 6 marks guldmynt från 1609.¹⁶²⁷

P g a att själva vapnet inte faller under denna framställnings huvudfåra, i och med att det inte direkt anknyter till ryssar och Ryssland, lämnar jag diskussionen om vapnets utformning och innehåll.¹⁶²⁸ Gotlands vapens förekomst som en politisk-propagandisk demonstration i Gustav Vasas begravningsprocession visar i likhet med Lapplands vapen att ett verkligt innehav av de områden, vilkas vapen man förde, inte alls behöver ha med varandra att göra. Förekomsten av Lapplandsvapnet är ett markerat uttryck för territoriella krav.¹⁶²⁹

Lappland

Den norske hövdingen och sjöfararen Ottar, från Hålogaland, gjorde i slutet av 800-talet en resa runt Nordnorge till Kolahalvön och Kandalaksviken "förblev länge relativt okänd i litteraturen och kom i tryck först på 1590-talet"¹⁶³⁰. I den angelsachsiska översättning av Paulus Orosius' (sl av 300-talet - början av 400-talet) krönika *Historiarum adversus paganos libri VII* omtalas dock Ottars färd till Vita havet.¹⁶³¹

¹⁶²⁴ E Lundmark (1939), s 88.

¹⁶²⁵ E Lundmark (1939), s 86, 87.

¹⁶²⁶ O Rydberg IV (1888), s 380ff.

¹⁶²⁷ L E Bruun (1914), nr 694.

¹⁶²⁸ Vapnet har jag tidigare behandlat tillsammans med professor Knut Pipping ((1983), s. 134f).

¹⁶²⁹ Jag har heller ingen anledning att frångå den tolkning vi där framförde.

Jmf Matti Klinge: "Kustaa Vaasan hautamuistomerkkiin, johon Suomen vaakuna sitten tuli, ei alunperin tilattu Suomen ja Karjalan suuriruhtinaskunnan vaakunaa eikä myöskään Karjalan vaakunaa. Vielä Erik XIV:n aikana 1560-luvulla valtakunnan itärajana oli Pähkinäsaaren raja, jonka mukaan Karjala kuului Venäjään Viipuria ja kannaksen länsipuolta lukuunottamatta." (M Klinge, *Helsingin Sanomat* 1981-08-27). Jag har tidigare beskrivit Klings legalistisk-formalistiska axiom och det därav föranledda felslutet på följande sätt: "Klinge ser stats- och landskapsvapnens heraldik som något av en furstes självdeklaration, där fursten på heder och samvete intygar överensstämelsen mellan de heraldiken som heraldiken ger uttryck för och den faktiske geografiska utsträckningen av en furstes makt: ..." (L Tengström (1981), s 76).

¹⁶³⁰ H Richter (1967), s 119, 120.

H Richter (1967), s 119, 120; A P Smyth (1995), s 234, 539. - *Se även* kapitlet "Det klassiska barbarbegreppet", s , och "Gränsen mellan Europa och Asien". - Tidigare trodde man att översättningen var gjord av den lärde kungen av Wessex, Alfred den Stores (849-899),

Nöteborgsfreden 1323 statuerade en gräns, som enligt J J Mikkola slutade i Ishavet¹⁶³², men som enligt Jarl Gallén¹⁶³³ och John Lind¹⁶³⁴, med ett dubbelt slutförlopp för gränsen med en allmänning däremellan. "Nöteborgsgränsen löpte ut i Bottenviken, men den skilde inte odelat svenskt område från den urgamla allmänning, där både norrmännen, hälsingarna, österbottningarna, tavasterna, savolaxerna, och karelarna fritt tagit för sig, ofta i blodig fejd, men också efter lokala överenskommelser."¹⁶³⁵ Vad som fastställdes i Nöteborg var endast novgorodernas västgräns. Både "kajaner" och (eller?) hälsingar fortsatte i likhet med savolaxarna att hävda sina lappmarker och erämarker öster om denna linje."¹⁶³⁶ "I Nöteborgstraktatens bestämmelser om gränseförholdene synes således vaere indgået:"

--- Et tvedelt slutförløb, der dels afgrænsede Novgorods interessesaere i Norrbotten langs vandskallet mellem Finske og Botniske bugt og formodelig Hvidehavet.¹⁶³⁷

Sten Wikström, Mikael Nordberg och Thomas Wallerström ansluter sig till Gallén och Lind om gränslinjens sträckning.¹⁶³⁸

Ericus Olai [Erik Olsson] († 1486), skrev sin *Historia Svecorum Gothorumque* [*The Swenskes och Göthers Historia*], före 1470. Enligt "den svenska historieskrivningens fader" är Lappland ett av Finlands landskap:

Thetta widt begrepne och vthgående Land war iförtijden vthi Fem serdels Konungarijken fördeelt/ och bleff tå vthaff Fem mächtige Konungar regeradt: Thet Första Rijket/ Ryszland närmast beläget/ war Finland/ medh sina tilhörige Landskaper/ Nembligen: Tawastland/ Carelen/ Lappland/ Nyland/ Österbotn och Åland/ tillijka medh flere andra mindre Parter och härader/ hwilka äre belägne emellan then Ryske Gräntzen/ och Wijken aff ÖsterSiön/ och sträcka sigh ifrån Söder in til Norr.¹⁶³⁹

Redan Mathias Miechovita (1517) angav att det svenska riket skulle ha sträckt sig till Ishavet:

post Nugardiam ad Septentrionem est Suetia et Filandia usque in oceanum Septentrionis.¹⁶⁴⁰

men J M Bately visade 1980 att så inte var fallet (J M Bately (1980), s lxxiii-lxxxvi; A P Smyth (1995), s 231, 234, 496, 529, 534f, 538 ff.

¹⁶³² J J Mikkola (1939), s 20-36.

¹⁶³³ J Gallén (1968), passim.

¹⁶³⁴ J Gallén & J Lind (1991), passim.

¹⁶³⁵ J Gallén, s 245 i J Gallén & J Lind (1991).

¹⁶³⁶ J Gallén (1968), s 162.

¹⁶³⁷ J Lind, s 329 i J Gallén & J Lind (1991).

¹⁶³⁸ S Wikström (1982), s 16; M Nordberg (1995), s 91; T Wallerström (1995), s 36. Även Matti Klinge delar Galléns och Linds uppfattning om Nöteborgsgränsen (M Klinge (1995), s 31).

¹⁶³⁹ Johan Sylvius' översättning (Ericus Olai (1678), s 13) av: "Primum regnum ejus & Russiae proximum erat Finlandia, cum adjunctis sibi regionibus, quae sunt: Tavastia, Carelia, Lapponia, Nylandia, Ostrobotnia & Alandia, caeterisq; minoribus Districtib. & Contractis, inte Russiae confinia & sinum maris Baltici ab austro in aquilonem protentis. (E Olai (1625), s 9) [*min kursivering*].

¹⁶⁴⁰ K Ahlenius (1895), s 346; J Granlund (1951), s 127.

I *Historia om de nordiska folken framhårdar* Olaus Magnus med att utsträcka det svenska rikets gränser: "Uppemot en sjö, kallad vita sjön, i den yttersta Norden, dit Sveriges konungs och rikes välde ytterst sträcker sig, bo de vildaste folkstammar ..." ¹⁶⁴¹

Cyriacus Spangenberg har även han läst bröderna Magnus när han 1591 i Schmalkalden ger ut sin *Adels Spiegel*:

"Aber ober diese alle wird am höchsten und meisten gerhümet der Edle Schwede/ Starckerherr oder Starcuterus (freilich Sterck dat Heer) so bald nach der zeit der geburt Christi gelebt hat/ ist an lenge und grösse/ auch an krefften viel sterck er denn andere Leut gewesen/ hat grosse herrliche Thaten gethan/ K. Wichherrn zu Norwegen umbbracht/ der Reussen Kö. Flocken erlegt/ viel stadtlicher Kempffer überwunden/ deren auff einmal zugleich 9. zu boden geschlagen/ und viel wonders geübt/ ist durch die Lande gezogen/ und die underdrückten und elenden gerettet/ die ungerechtigkeits gestrafft/ die Tyrannen gedempffe/ u. Wer seine Thaten zu wissen begeret/ findet die beschreiben lib. 5. Ioh. Mag. vom 6. Cap. bisz auff 13." ¹⁶⁴²

Olaus Magnus var väl medveten om att området inte var svenskt. Trots det placerar han ut trekronorsvapnet i trakten av Varangerfjordens utlopp i Ishavet. Detta är ett uttryck för ett maktanspråk från Olaus Magnus' sida. ¹⁶⁴³

Fernando [Hernán] Cortés' (1485-1547) kaplan, Francisco López de Gómera ¹⁶⁴⁴, berättar i *Historia general de las Indias*, 1552 om sin samvaro med Olaus Magnus i Bologna och Venedig. ¹⁶⁴⁵ López de Gómera intresserade sig för nordostpassagens problem. ¹⁶⁴⁶ Han skriver "att man från Norge kunde segla runt om nordligaste Europa ända till Kina" ¹⁶⁴⁷ en uppfattning han måste ha bibragts av Olaus Magnus, vilket även Adolf Erik Nordenskiöld tillskriver denne och hans *Carta marina*:

... att Olai Magni förut omtalade karta öfver Skandinavien före 1553 varit känd i England. Den utgör ett uttryck af en redan då i Norden rotfästad åsigt, som i strid mot de sydeuropeiska kosmografernas kartor, antog tillvaron av en öppen sjöförbindelse i norr mellan Kinas haf och Atlanten, ¹⁶⁴⁸

¹⁶⁴¹ O Magnus I (1909-12), s 177. Originaltexten lyder: "Versus lacum album extremi Septentrionis, ubi Regis et regni Suetie dominium latissime extenditur, circumquaque ferocissime gentes habitant ..." (O Magnus (1555) IV;3).

¹⁶⁴² C Spangenberg (1591), s 82r.

¹⁶⁴³ O A Johnsen: (1923), s "Allerede nu breder den opfatning sig, at Sveriges landomraade naar til Ishavet. Vi finder den bl. a. uttryckt, flere av tidens geografiske arbeider, saaledes hos Michonov, S v. Herberstein, Ericus Olai, og fremfor alt i Olaus Magnus's bekjendte Carta Marina fra 1539. ... altsaa naermast paa den nuvarande Murmanskyst, ordene: "Huc usque extenditur regnum Sveciae" (O A Johnsen (1923), s 50).

¹⁶⁴⁴ Gomera är en av Kanarieöarna.

¹⁶⁴⁵ G Storm (1886), s 386, 392; K Ahlenius (1895), s 55; dens (1905), s 81; J Nordström (1946), s 40; L Tengström (1983), s 85.

¹⁶⁴⁶ Ibid.

¹⁶⁴⁷ K Ahlenius (1905), s 81.

¹⁶⁴⁸ A E Nordenskiöld (1880), s 54. - Att man var ute efter en sjöförbindelse till Kina och Indien visar fartygens skrov: "Så öfvertygad var man om möjligheten att denna väg framtränga till Indien, att man till skydd mot bormaskar för första gången i England med tunna blyplåtar öfverklädde den under vattnet liggande delen ad de fartyg, som ställdes till Sir Hugh's förfogande" (A E Nordenskiöld (1880), s 57).

Gustav Vasa framställde skatteanspråk på "hela Finnmarken mellan Tysfjorden och Varangerfjorden. Sveriges nordgräns skulle enligt hans mening gå vid Ishavet. Han propresenterade t o m 1554 för den franskfödde, calvinistiske, diplomaten och kurfurstens av Sachsen sändebud till det franska hovet¹⁶⁴⁹, Hubert Languet (1518-1581) att söka efter en nordostpassage.¹⁶⁵⁰ Erik XIV¹⁶⁵¹ och Johan III¹⁶⁵² höllo fast vid Gustav Vasas krav.¹⁶⁵³

Även generalsekreteraren i jesuitorden, Antonio Possevino (1533-1611), inbegriper Lappland inom Sverige i sin relation från sin första resa till Sverige 1577-1578¹⁶⁵⁴. Redan i andra meningen av sin berättelse skriver han om det svenska rikets utsträckning att Götaland sträcker sig i norr till "oceanen", "... *la Gothia, ... confina dalla parte di Settentrione col Mare Oceano*¹⁶⁵⁵ och på nästa sida talar han om "*Prouincia de Finmarchia in Suetia*"¹⁶⁵⁶. Med sitt speciella uppdrag att återföra Sverige till den katolska kyrkans famn och i egenskap av kyrkoman är

¹⁶⁴⁹ K Hildebrand (1895), s 70.

¹⁶⁵⁰ "Då jag för tjugotvå år sedan var i Sverige, talade konung Gustaf ofta med mig om denna sjöväg. Slutligen uppmanade han mig att företaga en sådan sjöresa och lofvade utrusta tvenne fartyg med allt, som var nödigt för en lång seglats, och att bemanna dem med de skickligaste sjömän, hvilka skulle göra hvad jag befalde. Men då svarade jag, att jag föredroge resor i bebyggda trakter framför uppsökande af nya obygdar" (A E Nordenskiölds översättning av: "Cum ante duos & viginti annos essem in Suecia, & mecum de ea nauigatione saepius loqueretur Rex Gustauus, tandem hortatus est me, ut nauigationem illam susciprem, & promittebat, se instructurum duas naues rebus omnibus necessariis ad diurnam nauigationem, & adiuncturum mihi nauas pertissimos, qui facerent quae ego iuberem eos facere: sed tunc respondi me teneri maiore cupiditate perlustrandi cultas regiones, quam quarendi nouas & incultas" (H Languet (1699), s 169; A E Nordenskiöld (1880), s 54. - *Se även*, A G Ahlquist (1875), s 270; A E Nordenskiöld I (1880), s 54; K Ahlenius (1895), s 138; K Hildebrand (1895), s 70f. - Hubert Languet uppehöll en mycket livlig brevväxling med Sir Philip Sidney (1554-1586) från 1573 till sin död (S A Pears (1845), passim; K H Ruffmann (1952), s 168; H R Woudhuysen (1996), s 214, 215, 218, 222, 285, not 24 s 383).

¹⁶⁵¹ "förbemelte lapper äre våre Undersäter och aff ålder waritt haffue, bruke sammeledes och besittie våre och Cronens äger bådhe til watn och landh" (E Jöransson [Tegel] (1622), s 394ff); O A Johnsen (1923), s 66.

¹⁶⁵² I Johan III:s instruktion, given i Kalmar 12/4 1586, för Clas Åkesson [Tott], Clas Bielke, Christer Gabrielsson [Oxenstierna], Ture Bielke, Carl Henriksson [Horn], Johan Berndes och Per Rasmusson inför deras fredsförhandlingar med "Ryska storfurstens" sändebud om fred, sägs bl a: "att hele Kexholms Lhän skall höre och lydhe vnder Oss och Swerigis Crone, Begynnendes vdi Waranger med hele Carelestrand alt in till Nötteborgz lhän, så att Rydzerne här effter ick måtte haffue någon Grentze med the Norske, eij heller något land emellen thet Norre haffwed och Kexholm" [min kursivering] (*Handlingar rörande Skandinaviens historia* 38 (1857), s 45).

¹⁶⁵³ A Attman (1944), s 414ff. - *Se även Gustaf den Förstes Registratur* 22, s 333f; 23, s 392f; A Attman (1986), s 23. - O A Johnsen: "Den Finmarkspolitik som Gustav Vasa saaledes hadde indlet, blev konsekvent fortsat av hans sønner og efterfølgere." "Johan 3 fastholder det samme standpunkt" (O A Johnsen (1923), s 66).

¹⁶⁵⁴ *Relazione di cose pertinenti alla cognitione dello stato presente del Regno di Suetia. M. D. LXXVIII i Thesoro politico cioe relationi, instrvttioni, trattati, discorsi varii*. Pertinenti alla cognitione, & intelligenza delli stati, interessi, & dipendenze de più gran Principi del Mondo. Nuouamente impressoà beneficio di chi si diletta intendere, & pertinentemente discorrere li negotij di stato. Colonia 1589. - Possevinos första Sverigevistelse varade från december 1577 till maj 1578.

¹⁶⁵⁵ A Possevino (1589), s A r.

¹⁶⁵⁶ A Possevino (1589), s A v.

han av naturliga skäl mycket intresserad av det kyrkliga livets organisation. När han talar om de svenska biskopsdömena och i dem ingående församlingars antal skriver han om Uppsala ärkestift:

Nella Diocesi Vpsalia sono 171. Parochie, la quale si stende in sinoà i lappi, & comprende la Finmarchia, che il Lutherano paese,¹⁶⁵⁷

Ännu vid stilleståndsförhandlingarna med Ryssland 1585 gav instruktionen förhandlarna i uppgift att in i det sista kräva att Sverige skulle få kuststräckan mellan Ishavet och Vita havet.¹⁶⁵⁸ Detsamma innehållet hade förhandlingsinstruktionerna givna 20/1 och 12/4 1586.¹⁶⁵⁹

Hovpredikanten hos hertig Friedrich av Kurland, Paul Oderborn, räknar 1589 i sin panegyrik över Johan III och Sigismund upp de domäner som enligt honom faller under kung Johans jurisdiction:

... tui juris sunt Scricfinnia, Laponia, Biarmia: te Magnum Ducem veneratur Finlandia; tuae augustissimae coronae subjacet Carelia: ...¹⁶⁶⁰

In tuo autem habitu, quae Regio, quis vicus, quae domus indoluit? te faustis ominibus, te religiosis comprecationibus, te sequacibus oculis prosequunt omnes potentissimi Regni tui pomeriis excurrentem, oculis quidem quoad licet, votis autem in Livoniam usq; comitantes, Biarmi lugent, dolent Lapones, gemunt Scricfinni, lacrimarum flumina fundunt Northbothnii, Ostbothnii, Westbothnii; quid Angermanni, Helsingii, Gestricii, quam tristis & luctui simillimus squalor eorum vultus occupavit?¹⁶⁶¹

Oderborn nämner också Tengild, Finnmarkens konung, vilken besegrades av Arngrim, en svensk krigare.¹⁶⁶²

Och när han vänder sig till kung Sigismund, påminner han om det rike den nu polske kungen kommer att ärva:

tu Rex, Princeps, dux, haeres, dominus, possessor designatus es: tempus aliquando erit, cum Sveones et Gothos imperio coërcebis:.... Finlandisq; Finmarchis, Vermis, Montanis & Lapponibus dominaberis: Scricfinni, Bothienses¹⁶⁶³

Inte ens 1591 har Johan III gett upp detta mål, vilket framgår av hans brevväxling med sin son, konung Sigismund av Polen.¹⁶⁶⁴ Både konung Johan och hertig Karl uttalade i åtskilliga skrivelser "den åsikten att man icke ämnade

¹⁶⁵⁷ A Possevino (1589), s Aijj r.

¹⁶⁵⁸ A Attman (1944), s 345.

¹⁶⁵⁹ A Attman (1944), s 346f.

¹⁶⁶⁰ *Panegyricus ad Serenissimos et potentissimos Principes ac dominos D. Joannem III. Suecorum, Gothorum, Vandalorumq; Regem, Magnum Principem Finlandiae, Careliae, Votschoviae, & Ingriae Ruthenorum, Fsthoniaeq; Livonum Ducem. Et Sigismundum III. Regem Poloniae et designatum Sveciae, Magnum DVCEM Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kijoviae, Volhiniae, Podlachiae, Livoniae & c. Principem* (1589), s B 2v; G Rein (1909), s 113.

¹⁶⁶¹ P Oderborn (1589), s B3r.

¹⁶⁶² P Oderborn (1589), s D v. - Olaus Magnus: "Then svenske kämpe, Arngrim, stred även mot mäktiga konungar i de yttersta Nordlanden, Egbert, bjarmernas konung, och Tengild, skrickfinnarnas". Om han övervann dessa, skulle han till lön för sina segerrika bragder få till brud Osura, dotter av Danmarks konung Frode, såsom också sedermera händelsernas gång blev" (O Magnus I (1909) V:15, s 236; *se även* ds I (1909) IV:1, s 174).

¹⁶⁶³ P Odernborn (1589), s L2r; G Rein (1909), s 113.

¹⁶⁶⁴ A Attman (1946), s 355.

sluta fred med Ryssland, förrän man fått vad man ville ha¹⁶⁶⁵. Ännu i januari 1594 framställde konung Sigismund "ungefär samma krav som Johan III gjort 1592"¹⁶⁶⁶.

Så snart engelsmännens nyfunna rutt till Vita havet och Ryssland¹⁶⁶⁷ blev känd var ishavspolitikerna en oskiljaktlig del av den svenska Östersjöpolitiken och från 1553 framåt färgas de svenska ställningstagandena i detta väderstreck ingalunda längre endast av skattuppbörden i Lappland, utan är huvudsakligen dikterad av detta nya navigatoriska faktum.¹⁶⁶⁸ Seglationen över det som senare fick namnet Barents hav var förvisso vare sig trygg - av tre engelska skepp lyckades endast ett undgå förlisning¹⁶⁶⁹ - eller straptsfri - Georg Turbervilles resa med skeppet "Harry" från Harwich i England till S:t Nicholas vid Vita havet tog 32 dygn sommaren 1568.¹⁶⁷⁰

Skälet är att förebilden till Lapplands vildman, enligt min uppfattning, står att finna i Olaus Magnus *Carta marina* och dennes avbildning av "Starcaterus. Pugil Sveticvs"¹⁶⁷¹ uppe i "Bjarmaland"¹⁶⁷² (fig 247) och Johannes Magnus' verbala beskrivning av "then starcke och oöfwerwinnelige hiälten Starkater". Både på runstavarna och strax till öster om honom står: "Starcaterus pugil Sveticus".¹⁶⁷³ Texten till väster om Starkater på *Carta Marina* lyder: "Huc usque

¹⁶⁶⁵ A Attman (1946), s 355. Se även dens (1986), s 24.

¹⁶⁶⁶ A Attman (1946), s 428.

¹⁶⁶⁷ Det är dock rimligt att med Karl Ahlenius anta att i "Norden pågick dock, ... den säkerligen aldrig afbrutna förbindelsen mellan det nordliga Norge och Kolahalvön samt trakterna kring Hvita havet. Bjarmalandsfärder omtalas ganska ofta i de nordiska konungasagorna och företogs ännu i första hälften av 13:de årh.,". Vardöhus fästning anlades i början av 1300-talet. (K Ahlenius (1895), s 135) - "År 1497 återvände äfven tverne ryska sändebud, som uppehållit sig i Köpenhamn, på ett danskt fartyg samma nordliga väg förbi Finnmarken till sitt eget land igen" (K Ahlenius (1905), s 54, 73). - Karl Ahlenius håller det för troligt "att Sebastian Cabot, som planerade de engelska upptäcktsfärderna i nordost, påverkats både genom Olaus Magnus och Herberstein" (K Ahlenius (1905), s 83).

¹⁶⁶⁸ O A Johnsen : "Naar de svenske konger fra Gustav Vasa til Karl 9 la saa stor vegt paa at gjennemdrive beskatningen av sjöfinnene fra Varanger til Tysfjord, har dette ikke i første række sin grund i fiskale hensyn. Det pekuniaere utbytte av sjöfinneskatten var og blev altid noksaa ubetydelig. Det som gjorde sjöfinneskatten saa vigtig i de nævnte kongersøine, var at de i den mente at ha et grundlag for paastanden om *Sveriges territorialret til hele Lappmarken*, norsk Finnmarken ut til Vesterhavet og Nordhavet indbefattet" (O A Johnsen (1923), s 65). - Se även K E Eriksen (1992), s 39 [min kursivering].

¹⁶⁶⁹ Se ovan kapitlet "Narva".

¹⁶⁷⁰ J E Hankins (1940), s 9.

¹⁶⁷¹ O Magnus, *Carta marina* (1539); Uppsala universitetsbibliotek. - Redan 1984 propnorate professor Knut Pipping och jag tolkningen av Lapplands vildman som Starkater (K Pipping & L Tengström (1983), s 133f).

¹⁶⁷² "Bjarmer, Biarmia, Bjarmaland var den fornnordiska benämningen på de finska karelarna och deras land vid Dvina och Vita havet. Att Olaus med Biarmia, som omkring 1400 blivit underlagt ryssarna, på *Carta marina* avser Kolahalvön, är uppenbart. Namnet kan föras tillbaka till Saxo, som i Gesta danorum har åtskilligt att berätta om Biarmia och bjarmerna. Sannolikt har Olaus sammanträffat med bjarmer, då han vid midsommartid 1519 besökte den stora marknaden i Torneå" (H Richter (1967), s 120).

¹⁶⁷³ O Magnus, *Carta marina*, 1539, Uppsala universitetsbibliotek; *Ain kurze Auslegung der neuuen Mappen von der alten Goettenreich und andern Nordlenden* står under C c: "Hie ist ainer uon den alten rysen Starcatherus genant hat zuay staine tafeln zu ainer gedechtnuss das in den landen seindt uil streitperlicher menner geuesen und manhait mit gettischen

extenditur regnum Svecie" ["ända hit sträcker sig Sveriges rike"].¹⁶⁷⁴ Alldeles intill honom till öster återfinner vi Tre kronorsvapnet. Bakom kämpen ligger korslagda ett enormt rakt tvåhandsslagsvärd och en Herkules- eller vildmansklubba¹⁶⁷⁵.

Olaus Magnus placeras alltså därtill i sin *Charta marina* ett trekronorsvapen öster om Starcaterfiguren. Är man anhängare av Jalmari Jaakkolas¹⁶⁷⁶, Kustaa Vilkunas¹⁶⁷⁷, Heikki Kirkinens¹⁶⁷⁸ eller Kyösti Julkus teori om Nöteborgsgränsens raka förlopp till Bottenhavet, blir diskrepansen mellan de anspråk som Lapplands vapen uttrycker och det reella makten över territoriet bara större.¹⁶⁷⁹ På *Carta marina* anger Olaus Magnus den svensk-ryska gränsen med dubbla rader av träd och trekronorsvapnet. Herman Richter antar att "måhända avsåg Olaus Magnus med denna riksgränsdragning, som är den enda som gjorts på Carta marina, att den skulle kunna tjäna som dokument vid gränsdiskussionerna med ryssarna"¹⁶⁸⁰.

Professor Knut Pipping och jag framställde 1984 att Lapplands vildman "kan möjligen vara hämtad ur Olai Magni Carta Marina, där man i Lappmarken, invid gränsen mellan Sverige och Ryssland, ser jätten Starcaterus, ..."¹⁶⁸¹ och den svenska statsheraldikern har "försiktigt anslutit" sig till vår hypotes¹⁶⁸². Jag skall nedan föra ett utförligare resonemang i frågan om och argumentera för min ståndpunkt.

Johannes Magnus är, tillsammans med vadstenamunken och rektorn vid Västerås' skola, Peder Månsson, samt de två norska ärkebiskoparna Erik Walkendorf († i Rom 1522) och dennes efterträdare Olof Engelbrektsson, även bajraren Jakob Zieglers (f 1480) källa¹⁶⁸³ när han i sin 1532 utgivna beskrivning av Norden lägger ut texten om Lappland, samerna och maktförhållandena i Lappland:

buchstaben beschriben uor uil hundert iaren an gezaigt, Vnder den rysen ist gezaigt ain thier hayst grymklau genant ist in seiner greifs als ain uuolff und ist stets zornii" (O Magnus [Gothus] ((1539) 1912). I den på *Carta marina* tryckta förklarande texten till kartans litterae står under samma bokstäver: "Starchaterus pugil sueticus in tota Europa olim nominatissimus" och i *Opera breue*: "si dipinge Starchatero gigante suetico gia nominatissimo in tutta la Europa fra doe colone descritte con Gothice littere hauend'a piedi soi un'animale terribile Grun Klo,, chiamato: poco piu mite dell'orso o del Leone" (J Granlund (1951), s 127). *Se även* O Magnus (1555), vinjetten till bok V, kap 5, s 161.

¹⁶⁷⁴ O Magnus, *Carta marina*, 1539, Uppsala universitetsbibliotek; J Granlund (1951), s 126f; K Pipping & L Tengström (1983), s 134.

¹⁶⁷⁵ Olaus Magnus kallar Starkatter på ett ställe i *Historia om de nordiska folken* "en annan Herkules" (O Magnus ((1555) 1909-12) V: 4, s 215).

¹⁶⁷⁶ J Jaakkola (1926); dens (1960).

¹⁶⁷⁷ K Vilku (1960).

¹⁶⁷⁸ H Kirkinen (1976); dens (1992); dens 1994.

¹⁶⁷⁹ K Julku (1987). Ur denna framställnings huvudproblematiks synpunkt finns ingen anledning att ta ställning till gränsens sträckning 1323.

¹⁶⁸⁰ H Richter (1967), s 112.

¹⁶⁸¹ K Pipping & L Tengström (1984), s 134.

¹⁶⁸² C Nevéus (1995), s 27. - *Se även* dens. (1992), s 25.

¹⁶⁸³ J Ziegler (1532), s LXXXVr & LXXXVv; H Hildebrand (1878), s 3; K Ahlenius (1895), s 35, 376.

Lapparna äro ett kraftigt folk, voro länge fria, ehuru de anföllos af Norrmännen; slutligen underkastade de sig Sverige och består deras skatt i dyrbart pälsverk. De välja på egen hand en höfding, som de kalla konung, men svenske konungen ger honom makt att styra. Han bär röda kläder, konungadömets insignier.¹⁶⁸⁴

Vi vet att Ziegler fått bekanta sig med det ofullbordade manuskriptet till Johannes Magnus' historia.¹⁶⁸⁵ Det märkliga med det ovan angivna citatet av Ziegler är, utöver påståendet att den svenske konungen har överhöghet över Lappland - och detta 1532 -, att Ziegler framställer rött som "konungadömets insignier" när den lapplänske vildmannen långt senare skulle komma att få just den tinkturen. Antingen är det frågan om ett rent sammanträffande, vilket är lite för bra för att vara sant, eller också har de som skulle komma att omarbota Lapplands vapen tagit intryck av Ziegler som redan fått en stor spridning. Varför inte i efterhand visa att bajraren hade rätt. Därigenom blev ju Lapplands vapen också "äldre" på köpet.

Jakob Ziegler förstorar även på andra håll Sverige. Till riket hör såväl hertigdömet Halland¹⁶⁸⁶, hertigdömet Tjust¹⁶⁸⁷, hertigdömet Blekinge¹⁶⁸⁸ som hertigdömet Jämtland¹⁶⁸⁹, bland totalt 28 hertigdömen och ett grevskap, som Ziegler räknar upp. Några av dessa är ganska fantasifulla, som hertigdömet Roden [Roslagen]. Johannes Magnus måste vara den som ligger bakom dessa uppgifter om "de svenska hertigdömena, och det svenska grevskapet". Lappland behandlas skilt för sig, som ett land, och ges varken titel av grevskap eller hertigdöme i Zieglers bok. Lappland upptas till beskrivning efter Shetland och Färön och före Norge.

Vem är då denne Starkater? Enligt Johannes Magnus:

hafwer [han] varit en Swensk född uthi Helsingeland/ och icke en Tafwaste Finne¹⁶⁹⁰ eller Est¹⁶⁹¹ som somblige föregifwa.""Ty thenna namnkunnige Hiälten är född strax effter Christi börd/ och hafwer haftt trij mäns ålder/ såsom och varit en starck och oöfwerwinnerligh Kämpe/ meer än såsom nogon annan naturligh menniskia/ och fast större til wäxt/ och hade itt anseende som en Jätte." "Ty uthi alle Norländske Konungarijken/ och the näst omkringliggiande Landskapen hafwer han inlagt mycken ähra och berömmelse. Först slogh han Konung Wiger aff Norige ihjäl/ hwilkens blodh han tilförenne igenom ett löffte hade consecrerat och förährat Afgudomen til ett byte aff sin förste mandoms gröde. Sedan gaff han sigh på Frijbyterij/ och tå han hade förstördt mång Landskap/ föll han in uthi Ryszland/ och

¹⁶⁸⁴ "Gens validissima est, & diu libera fuit, & arma sustinuit Norduegiae, Sueciaeque donec concessit tandem sub imperium, & tributum pendit preciosas ferarum pelles. Praesidem eligunt proprijs arbitrijs quem regem uocant, uerum rex Sueciae ius administrationis donat. Is uestre rubra induitur, hoc est ipsi insigne regium." (J. Ziegler (1532), s CVIr; H Hildebrand (1878), s 15. Översättning av Hans Hildebrand.)

¹⁶⁸⁵ "... & quidem Vpsaliensis in commentario Schondiae scribendae antea fuerat, permiseratque id censurae nostrae, cui ego considerans" (J Ziegler (1532), s LXXXV v; H Hildebrand (1878), s 2,3). Översättning Hans Hildebrand.

¹⁶⁸⁶ Hallandia Ducatus (J Ziegler (1532), s CVr.

¹⁶⁸⁷ Tuischia ducatus (J Ziegler (1532), s CVIr.

¹⁶⁸⁸ Blechingia ducatus (J Ziegler (1532), s CVIr.

¹⁶⁸⁹ Iemptiae ducatus (J Ziegler (1532), s CIIv).

¹⁶⁹⁰ Olaus Magnus kallar Starkater i femte bokens tredje kapitel för "en tavast" (O Magnus ((1555) 1909), s 211). - *Se även* H Lidell (1935), s 49.

¹⁶⁹¹ Detta i motsats till vad Saxo säger. Saxo låter honom födas "någonstädes i esternas trakter öster om Sverige" (Hj Grape (1949), s 116). - *Se även* H Lidell (1935), s 49.

öfwerwann thes Konung benämnd Flocke/ och affhände honom en öfvermåttan stoor skatt. För thenna sin loflige mandoms begynnelse skuld/ wardt han fordrat uthaff the Biärmiske Kämpar/ om hwilke på then tiden gick stoorlychtyche/¹⁶⁹².... "När thet war skeedt/ hastade han sigh öster in uthi Ryszland emoot then namnkunnige hielten Wisin. Then samma war alle Landskap både när och fiärran liggiande storligen til meens/ wäldtogh och skemde många höghborne Qwinnor uthi thesas mäns åsyn. När nu Starckater fick om thenne hans skennelige gerning förnimma/ wardt han lijka såsom then andre Hercules uptänd/ och mante thenne Röfwaren til en eenwijges kamp/ och slogh honom ihäl.¹⁶⁹³

Om Starkaters ursprung skriver Johannes Magnus vidare:

Ty thenna hielten war en Svensk född/ hwilken på kropsens stoorlek och wäxt/ outhsäjelige förleek/ och osedhwanligh lijffs längd (ty han hade try manna ålder) icke hade sin maka. Igenom hwilkens Exempel man lätteligen må troo/ at the Landskap som liggia vnder en skarp och kall Horizont/ kunna jämwäl och föda dråplige män vtaff sigh/ the ther medh ridderlige bedriffter/ icke mindre än andra sigh bewijsa.¹⁶⁹⁴

Starkaters sidovapen är förstås det raka västerländska svärdet¹⁶⁹⁵ och armborstet¹⁶⁹⁶, detta enligt ingen mindre än "honom själv":

På sidstone/ sedan han affter många namnkunnighe begågne bedriffter war kommen til en mogen ålder/ författade han sitt lefwernes lopp och ridderlige gerningar medh thetta dicht och rijm:

.....

Mång Hielte godh aff ett friskt modh
 Medh Swärdet han fast yffde/
 Ther han i mark sin fiend starck
 Stormhufwan sönderklyffde.
 Medh mycken harm och starckan arm
 En annan Boghan bende/
 Skächtan så rask medh mycket brask
 Igenom Hiernan rende.¹⁶⁹⁷

¹⁶⁹² J Magnus (1620), s 140. - Vid hög ålder minns Starkatar även kämparnas antal: "Aff Biärma Land medh wäldigh hand Iagh nedhslogh Kämpar fyra" (J Magnus (1620), s 152).

¹⁶⁹³ J Magnus (1620), s 140f. - På annan plats drar sig Starkater till minnes att hans motståndare föll för en armborstpil: "Wijsin som pijlar döffde" (J Magnus (1620), s 152). - Olaus beskrivning av detta händelseförlopp lyder: "Sedan skyndade han till Rysslands östra nejder, för att upptaga kampen mot Visinn, en kämpe med stort rykte. Denne Visinn hade nämligen hemsökt angränsande och fjärrbelägna områden med all slags oförrätt, röfvat högtuppsatta mäns hustrur och i männens åsyn släpat bort att skändas. Starkater som en annan Herkules vardt upprörd af ryktet om detta brott, skyndade i afsikt att nedgöra gärningsmannen, till Ryssland, utmanade röfvaren till envig och fällde honom." O Magnus (1909-12) 5:IV, s 214f.

¹⁶⁹⁴ J Magnus ((1554) 1629), s 154. - *Se även* H Lidell (1935), s 52.

¹⁶⁹⁵ O Magnus (1555), 5:7.

¹⁶⁹⁶ Annars brukar vildmän alltid utrustas med skyterbågar. - *Se t ex* S Durian-Ress (1986), fig s 169 där vildmannen har en handbåge, medan en borgare i ett stadssportstorn håller ett armborst. *Jmf även* L Wütrich (1984), bild 3b s 179 och bild 3a s 178.

¹⁶⁹⁷ J Magnus (1620), s 148, 150. - Förvisso "rijm", men knappast "dicht" [min anmärkning]. I ljuset av detta skaldestycke (och alla de andra i verket) verkar Johannes Magnus påstående att: "Han [Starkater] hafwer och haft en besynnerligh wältaligh tunga/ och

Johannes Magnus beskriver vidare Starkaters bedrifter:

Sedan gaff han sigh på Frijbyterij¹⁶⁹⁸ / och tå han hade förstördt mång Landskap/ föll han in uthi Ryszland/ och öfwerwann thes Konung benämnd Flocke/ och affhände honom en öfwermåttan stoor skatt.¹⁶⁹⁹

Efter en sejour i Bjarmaland, där han "utfört en mängd minnesvärda bedrifter" och efter sju års krigstjänst hos svearna kom han via danmark och Irland tillbaka "till Rysslands östra nejder":

för att upptaga kampen mot Visinn, en kämpe med stort rykte. Denne Visinn hade nämligen hemsökt angränsande och fjärrbelägna områden med all slags oförrätt, röfvat högtuppsatta mäns hustrur och i männens åsyn släpat dem bort att skändas.¹⁷⁰⁰

Under det Starkater gjorde krigstjänst hos konungen af Sverige, förnam han, att Danmarks konung, Ingell, helt och hållet var fången i den fräckaste vållusts lockelser, och att han, med åsidosätande af sina konungliga höghets plikter, valde lasten framför dygden och till sist blifvit en lustarnas föraktlige träl. Det smärtade Starkater, att en ung man med sådana anlag, sonen af en så berömd fader, vansläktats.Ty så mycket förmådde den tappre och vältalige mannens maning, att Ingell, från att vara en slapp och veklig slaf under lustarna, slutade med att blifva storsint dyrkare af manliga dygder och lät nedhugga sin faders banemän, hvilka han hade upptagit i sin allra förtroligaste krets.¹⁷⁰¹

Själv hade Starkater en helt annan läggning än lastbara ryssar och danskar:

Dessutom var hans håg alltid så fjärran från all lösaktighet, att han icke ens uthärdade att åse en sådan.¹⁷⁰²

Jag är även böjd att hålla med John Granlund om att "'Tanni enn handrammi' [som] är Starkaters andre huvudmotståndare, kanske en eponym för Don, Tanais"¹⁷⁰³ när Olaus Magnus skriver:

Starkater, hvilken som en annan Herkules vardt upprörd af ryktet om detta brott, skyndade, i afsikt att nedgöra gärningsmannen, till Ryssland, utmanade röfvaren till envig och fällde honom. Därefter färdades han längre in åt östern och kom ända till Bysans. Där besegrade han i brottning, förlitade sig endast på sin kroppsliga styrka, en jätte vid namn Tanna, som hade rykte om sig att vara oöfvervinnerlig, och tvang honom att, förklarad fågelfri, begifva sig till okända länder.¹⁷⁰⁴

ganska wäl kunnat dichta Rijm uppå sitt Modersmåål" (J Magnus (1620), s 145) som något förmätet.

¹⁶⁹⁸ Detta sjöröveri omskriver brodern Olaus till "vikingens yrke" (O Magnus (1909-1912), bok 5, IV; s 214).

¹⁶⁹⁹ J Magnus (1620), s 140. - Olaus beskrivning av Starkaters händelserika liv lyder: "Därefter dref han vikingen yrke, härjade länderna vidt och bredt, inföll i Ryssland, besegrade dess konung Floccus och röfvade från honom en väldig skatt" (O Magnus (1909-1912), V: 4; s 214).

¹⁷⁰⁰ O Magnus ((1555) 1909) I, V: 5, s 214.

¹⁷⁰¹ O Magnus ((1555) 1909) I, V: 6, s 218.

¹⁷⁰² O Magnus ((1555) 1909) I, V: 6, s 219.

¹⁷⁰³ J Granlund (1951), s 127. Saxo Grammaticus. Liber sextus; V; 15.

¹⁷⁰⁴ O Magnus (1909-12) 5:e boken IV, s 215. Detta har Olaus Magnus inspirerats till av Saxo Grammaticus: "Deinde apud Byzantium invictae opinionis giganyem, Tannam nomine, corporis viribus fretus colluctando devicit ignotasque terrarum partes proscripti titulo

Och redan före honom brodern Johannes:

Sedan for han wijdare fram uthi Öster/ och kom til Constantinopel/ ther han medh en kamp nedherlade then berömmelige Hiälten Tanne/ som storligen dristade på sin starckheet.¹⁷⁰⁵

Det är här på sin plats att påminna om Johannes Magnus' geografiska beskrivning om var världsdelarna Europa och Asien möts i norr:

Sedan kommer man uthi Carelen/ ett Landskap som grädser medh twänne store och mächtige Förstendömen/ nemligen the Swenskes och Muskowiters/ Latiners och Grekers/ Scandianers och Asiatische Skyters¹⁷⁰⁶

Giles Fletcher skriver i sin bok *The Russe Commonwealth*, vilken utkom 1591:

Notwithstanding, the emperor of Russia hath more territory northward - far beyond Kola unto the river of Tromschua [Tromsö?] that runneth a 1,000 verst, wellnigh beyond Pechenga near to Vardo - but not entire nor clearly limited, by reason of the kings of Sweden and Denmark, that have divers towns there as well as the Russe, plotted together the one with the other, every one of them claiming the whole of those north parts as his own right.¹⁷⁰⁷

.....

They [the Lapps] are subject to the emperor of Russia and the two kings of Sweden and Denmark, which all exact tribute and custom of them (as we said before), but the emperor of Russia beareth the greatest hand over them and exact of them far more than the rest.¹⁷⁰⁸

Olaus Magnus beskriver Starkater som

... en tapper och aldrig besegrad kämpe, utrustad med ett sällsamt och hart när otroligt mannamod. Till sin kroppsbyggnad vida öfver människors vanliga mått, erbjöd han anblicken af en jättelik massa, men hans kroppsliga styrka och hans tapperhet svarade mot hans storlek; också ansågs han icke stå tillbaka för någon dödlig i mannamod.¹⁷⁰⁹

Vinjetten till detta kapitel i Olaus' *Historia* är densamma Starkaterbild som på *Carta marina*.

upphörde aldrig att öfva sig i krigsvärf. Hans håg var bortvänd från njutningar, han var jämt och ständigt upptagen af tanken på vapen¹⁷¹⁰.

peter coegit. Igitur cum nulla fortunae saevitia vires eius victoria fraudare potuisset, ..." (Saxonis Gesta Danorum VI; 5; 15; s 155).

¹⁷⁰⁵ J Magnus (1620), V:7; s 141. Bröderna Magnus förlaga i detta avseende Saxo Grammaticus har i *Gesta Danorum* följande formulering: "Deinde apud Byzantium invictae opinionis gigantem, Tannam nomine, corporis viribus fretus colluctando devicit ignotasque terrarum partes proscripti titulo petere coegit" (Saxo (1931), s 155).

¹⁷⁰⁶ Erik Schroderus' (1620, företal, s X) översättning av: "Deinde occurit Carelia: quae est cosinis regio duorum maximorum principatuum, videlicet Sueonum & Moscouitarum, Latinorum & Graecorum, Scandianorum & Scytarum Asianarum." (Johannes Magnus (1554), L I; C V, p 10).

¹⁷⁰⁷ G Fletcher ((1591) 1968), d 112f.

¹⁷⁰⁸ G Fletcher ((1591) 1968), s 204.

¹⁷⁰⁹ O Magnus ((1555) 1909) I, V: 5, s 214.

¹⁷¹⁰ O Magnus (1555) bok V kap 5, s 162.

Mig - om jag åter betänker mit lif - i min födelsestund gaf
 Ödet att leva och dö uti krig, anstifta tumult och
 Vaka i vapen och lefva ett hårdande lif, men ett blodigt.
 Lägret, där hvila ej fanns, var mitt hem, och jag hatade freden.
 Undan din fana, du krigiske gud, i den yttersta våda
 Åldrades jag. Jag höll det för skönt att, från fruktan befriad,
 Strida, men bragdlöst lif som en skam. Jag höll det för stort att
 Rasa i idkeligt mord och att öfva beständiga manfall.¹⁷¹¹

Axel Friberg ser bröderna Magnus' Starkotergestalt som "en fullödig motsvarighet till grekernas store hjälte [Hercules]"¹⁷¹². Både Johannes och Olaus Magnus kallar honom för "en annan Herkules"¹⁷¹³. Starkoter kommer av bröderna Magnus "att framställas som idealet av nordisk manlighet"¹⁷¹⁴.

Lars Gustafsson karaktiserar denna "kombination av riddarromantik och "primitivism" i framställningen av Starkater" hos bröderna Magnus på följande sätt:

... den kan betraktas som ett naturligt uttryck för förhållandet mellan å ena sidan sägenstoffet och hävdandet av det egna folkets uråldriga traditioner och å andra sidan värderingar som är förknippade med själva genren, den moraliserande humanistiska historieskrivningen.¹⁷¹⁵

Överhuvudtaget har bröderna Magnus påtagligt mildrat de hedniska och barbariska dragen i kämpens historia;¹⁷¹⁶

Hjalmar Grape påpekar att:

Genom att framställa honom som svensk ha bröderna Magnus sökt erövra honom åt sitt eget lands historia och därmed åt detta förvärva dess största heros.¹⁷¹⁷

I den ovannämnde Paul Oderborns panegyrik över Johan III och Sigismund förtäljer han även om kung Haquins krig mot danerna:

itaq; cum utrinq; armatae acies conspectu constitissent, periculosius differre bellum ratus, circumvectus suos, singulas nationes diversa oratione alloquitur, Sueones & Scricfinnos opum et divitiarum ostentatione, Biarmos & Dalecarlos veterum bellorum memoria, Gothos & Ostgothos & Visigothos nunc Europae et Italiae victae admonet, nunc Asiae & Africae expetitae, nec inventas illis toto orbe pares vires gloriantur."¹⁷¹⁸"Erat eo tempore in fama terrore; hominum Starchaterus, qui ad admirandis facinoribus., turrium atq; arcium et hominum evorsor esse dicebatur. is accepto totius exercitus imperio, et in ferrum cum contemptu toties a se victi hostis ruens, ingenti animo viribus indefessis propulsandi belli negocium susceperat. Excogitaverunt contra Dani cum alia multa ad prohibendas Sueonum et Gothorum incursiones, aptissima, tum cathenas multas ferreas, quibus ita vias omnes occluserant, ut equitatu, quo plurimum valebant Gothi, omnis adempta spes faciendae in hostem eruptionis videretur. sed nihil virium habent adversus fati vim subdola et astuta consilia, debiles sunt omnes adversus fortunam machinae,

¹⁷¹¹ O Magnus ((1555) 1909) I, V: 7, s 220.

¹⁷¹² A Friberg (1945), s 179.

¹⁷¹³ O Magnus ((1555) 1909), V: 4, s 214f.

¹⁷¹⁴ A Friberg (1945), s 179.

¹⁷¹⁵ L Gustafsson (1956), s 222.

¹⁷¹⁶ L Gustafsson (1956), s 224.

¹⁷¹⁷ Hj Grape (1949), s 202.

¹⁷¹⁸ P Oderborn (1589), s C3v.

imbecilla et inutilis adversus fortitudinem multitudo. Nam fortuna duce per desissimam hostium aciem Starchaterus tanta animositate viam apervit, ut non prius desisteret, quam hostes fusos, fugatosq; & castris exsutos videret. Parte alia Haquinus ipse, quem mirifica virtus, & bellicae laudis ardor, atque item ingentes opes ad tuendum regni sui decus vehementissime commendabant, quinq; aetate, ingenio, formaq; vel praeter regium nomen totius Gothiae virorum longe florentissimus habebatur, exercitum suum antecedens, hostiumq; aciem subjectam oculis militibus ostendens, tanta saevitia immanitateq; hostes fortissime repugnantes trucidabat, ut imbelles etiam homines projectis ad terram armis, suppliciter vitam deprecantes, crudelissime & immanissime caederentur. Ita Gothi omnia longe lateq; veluti tempestas quaedam sternebant, contra Dani mori quam vinci peroptabant: raro etiam ullo praelio tantum humani sanguinis fusum est. Nam & repente nebula crassior ex sudore & sanguine hominum palustri exorta campo, ita hostium aciem intexit, ut gladiatorum usus dirigendis ictibus fatali pugnantium incommodo eriperetur. victoria ipsa penes Gothos fuit, qui Danicorum procerum triginta millia interfecere, cum & ipsi duodecim hominum nobilium millia pugnando amisserint. Haraldus cum vinci suos videret, voluit mori & ipse, sed a proximis fugere compulsus, tandem ab auriga suo curru excussus & multis vulneribus deformis in gratiam Haquini miserabiliter est occisus. erat in castris Danorum auri, argenti facti, infectiq; permagna vis, gemmarum maximi precii admirabilis multitudo: multum tapetium conchiliatae vestis, armorum infinitus prope numerus, equi praestantes permulti, phalarum, ephippiorum, caeterorumq; ornamentorum equestrium incredibilis copia, captivi plurimi, Principes, Barones, Nobiles, quibus omnibus ex rebus nihil Haquinus accepit: non me, inquiens, spoliolum & opum cupiditas, ut in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie stans corpus meum telis et ensibus hostium obicerem, induxit: patriae mihi libertatis ardor, & hujus pulcherrimi regni ab injusto hostium dominatu vindicandi studium, faces ad eam rem, & stimulos subdiderunt. O celebrem illam et divinam vocem! Ita nimirum non divitiae, non opes, non assentatorum laudationes, sed praeclarissima fortitudinis et modestiae documenta gloriosum et admirabilem regem efficiunt, nec tam statuas aeri aut plumbo inhaerentes, aut triumphorum laureas mox deinde arescentes, quam virtutem & animositatem magnorum principum admiramur. Sentio equidem, serenissime Rex, sentio tantas & tam praeclaras Haquini aliorumq; regum res multo brevius multoq; exilius a me tractari, quam dignitati atq; amplitudini ipsarum conveniret. sed quis modus futurus erat, si quae praeclarissime & fortissime ab antiquissimis temporibus Gothorum reges fecerunt, iis in singulis immorari atq; insistere velim, certe si de omnibus pauca disserere vellem, immensus & latissimus dicendi campus aperiret.¹⁷¹⁹

Och längre fram:

Ne quid interim de Starchatero dicamus, cui principatum hoc in genere laudis omnino assignari oportet. Vnus ille tot civicum, tot hostium, in se semper oculos convertit, stupentes illos admiratione: hos inter laetitiam metumque haesitantes. numquam Starchaterus magnitudine animi dejectus, numquam pondere armorum pressus quassatusve, numquam telis, quae undiq; in eum congerebantur, laesus, ita tutum semper emergendi ex hostibus eventum habuit, ut dii immortales tantam fortitudinem admirati, incolumitatem ei sinceram praestare voluisse putandi sint.¹⁷²⁰

¹⁷¹⁹ P Oderborn (1589), s C4r ff.

¹⁷²⁰ P Oderborn (1589), s F3 r. - Oderborn hänvisar till Saxo och Boëtianus "in versibus elegantiae non infelix imitator, sic de rebus suis gestis loquentem inducit.

At mihi (si recolo) nascenti fata dedere
 Bella sequi, belloq; mori, miscere tumultus,
 Invigilare armis, vitam exercere cruentam.
 Castra quietis inops colui, pacemq; perosus,
 Sub signis Gradive tuis, discrimine summo
 Consenui, victorq; metu pugnare decorum,
 Turpe vacare ratus, crebras committere caedes

Sed hactenus ista de Starchatero. nam publico encomino consecrata viri virtus, nulla amplius privata laudatione indifet.¹⁷²¹

Det förefaller mig fullt naturligt att den närmast kalvinistiskt sinnande Karl IX finner Starkater tilltalande. Starkaters "resulota handlande" torde väl ha passat denne konungs läggning. Med sitt stora intresse för de nordliga områdenas kolonisering¹⁷²² delar Karl IX sina bröders febles för bröderna Magnus och deras propaganda. Detta i all synnerhet som de nordliga landskapens vapen, för vilka Karls bror, hertig Johan stått fadder,¹⁷²³ funnit sina förebilder hos Olaus Magnus.

I första akten till Johannes Messenius' (1579-1636) skådespel *Signill. Thet är en lustigh och sanfärdigh Tragoedia/ om then höghborne/ mycket berömde och manhafftige Hertigh Habor/ Konung Amundz Son ff Norigie/ Och then Höghborne/ sköne och Trofaste Fröken Signill/ Then Stormächtige Herres/ H. Sigars/ Swerigis Konungz endeste Dotter/ Nämligh/ hwad Kärlichheetz trofastheet the hwar annan iu til döden vnderligen bewijste*, som uppfördes på Stockholms slott till hertig Johan av Östergötlands (1589-1618) och Gustav Adolfs systems, Maria Elisabets bröllop 1612¹⁷²⁴ träder kämpan, som Messenius kallar *Starkoter* fram på scenen och presenterar sig "på otymplig stavelseräknande vers"¹⁷²⁵:

Starkoter kalla migh hwar man/
född är iagh i Helsingeland/
Och war nw näst förledne Wår/
Tw hundrade och fämpton Åhr:
Jagh thet för sanning säija kan/
Aldrigh fann iagh min Öfwerman/
Från Barnsbeen har warit min lust/
Wara i Krijgh och rijda dust.
Jw flere Fiender iagh slogh/
Desto meera mitt Hjärta logh/
När Blodet öffuer Skoona gick/
Tå först iagh modet större fick.

Egregium duxi, & strages celebrare frequentes,
Saepe graves bello Reges concurrere vidi,
Et clypeos, galeasq; teri, crudescere campos
Sanguine, loricas affixa cuspide rumpi,
Vndiq; thoraces admissio caedere ferro,
Luxuriare feras inhumato milite pastas.
Hic aliquis forte egregii conaminis auctor,
Marte manuq; potens, medium dum pugnant in
Intentam capiti lorica diffidit, alter hostem,
Casside perfossa, ferrumq; in vertice mersit.

----" (Ibid).

¹⁷²¹ P Oderborn (1589), s F4 r.

¹⁷²² I Schnell (1940), s 12.

¹⁷²³ K Pipping & L Tengström (1983), s 118.

¹⁷²⁴ "Then Höghborne Herre/ Her Johann/ Swerigis Rijkis Arffurste/ Hertigh til Östergöthland/ Såsom och H. F. N. Elskelige käre Brudh/ Höghborne Furstinna/ Maria Elisabeth/ boren Konungzdotter i Sverige/ och Furstinna til Östergöthland/ Til ähra och vnderdånigt behaah på theas F N^{ders} lyckelige och högtijdelige Bröllophögtijdh. Aff Johanne Messenio beskriwfen och hållen på Stockholms Slott/ siätte Dagen vthi höghb. Bröllop/ som war then 4. Novemb. Stockholm 1612" (J Messenius (1612), titelblad).

¹⁷²⁵ S Lindroth (1975), s 251.

The Ryssar känna wäl min macht/
 Ther har jag mången nederlagdt.
 Mången Hiälte i Engeland/
 Hafwer nedhlagdt thenna min hand.
 I Poland wand iagh mycken prijsz/
 Och bleff hållenför en Man wijsz.
 Constantinopel migh känner/
 Och andra ther omkring läner/
 Hwilke Land migh högdtd beröma/
 Och medh sanning om migh döma.
 At iagh hade förr Lijfwet mist
 Än brukat någon arghalist/
 Warit och så alltijdh mitt sätt/
 Göra slätt ingen oförätt.
 Mången stält Jungfrw vthaff nödh
 Hafwer iagh frälst: Ja vthaff dödh/
 När Wälddmän wille them skade/
 I försvar iagh migh strax lade.
 Mycket gott iagh them hafwr skänkt.
 Kyskheet haffuer migh warit kär/
 Jagh henne än i mitt bröst bär.
 Ey heller har warit mitt wijsz/
 Bruka mycken kosteligh spijsz/
 Ath spike skicka och fåårbogh/
 Alltijdh min Buuk och tänder logh.¹⁷²⁶
 Helst om han war medh migh åhrsborn/¹⁷²⁷
 Och Kakan malin tå på Qwarn.
 Wijn och Miödh iagh än aldrig drack/
 Vthan porszööl och effterlack.
 Swr Miölck och Waszla war migh bäst/
 När iagh hoos Kongar war til gäst.
 Dogh är min Kropp så starck och feet/
 Som han på Hoffsätt ging i beet.
 På Dwn iagh ännu aldrigh soff/
 Steenörnagåt gifwer iagh loff.
 Exempel aff migh Krijgzmän
 Tagher/ ther til hwar Vngerswänn/
 I frwger/ Jungfrwger och såå/
 I skolen migh och rätt förståå/
 Then Göthiske dygdh och ähra/
 Wil iagh edher medh flijt lära.¹⁷²⁸

Och i första aktens 3:dje scen:

Hielp Oden huru nu tilgåår/
 I Swealand för någhre åhr.
 War dygd och ähra meer i acht/
 Och icke fördes sådant pracht.
 Aff vnge glopar vthan weet/
 Ty ingen sådant effterleet.
 Barn med spächt wordo vpfödde/
 Och icke formykit gödde.

¹⁷²⁶ Redan i Saxo Grammaticus' *Gesta Danorum* var dennes Starkodder en hängiven motståndare till frosseriet (K Johannesson (1978), s 28).

¹⁷²⁷ Messenius Starkoter är ju "Tw hundrade och fämpton Åhr"! (vr 4).

¹⁷²⁸ J Messenius (1612), s 3f. - Starkoter spelades, eller kanske snarare, framfördes av Jonas P Gothus Lincopensis.

Ädlingar finge aldrih maat/
 Förrän the ridderligit Daat.
 Om Morgonen hadhe försökt/
 Och sijn konst wäl ther i förökt.
 Fächta/ Sliunga/ Boghan spanna/
 Skiuta/ Simma/ medh Häst ränna.
 War Ädlingars dagligh öffning/
 Nu är altsammans gått omkring:
 Then är nu bäst/ som dricker mäst/
 Och håls för Klook/ som är ett Took/
 Hoo bedragher/ han behagher/
 Then som gör wäld/ han kallas bæld/
 Götha prijs/ är nu bygd på ijsz.¹⁷²⁹

I prologens inledning riktar Messenius sig till brudens föräldrar, Karl IX och Maria Eleonora:

Stormächtige Konung och Drätning wijs/
 Högborne Förster medh stoor prijs.¹⁷³⁰

Och i epilogen:

Edre Mayesteter medh högsta flijt/
 Ehrs förstlige Nåder medh samma lijt.¹⁷³¹

I första aktens andra scen träder rollfiguren "Morsgrijs på scenen."¹⁷³²
 Starkoter undrar:

Ästu en Kalff eller en Man/
 Kan skee kommen aff gröne Land.
 Ther Folk medh Tranor strijda mäst/
 Och bäckar bruka the till häst.
 Tu ästrätt lijker Habors¹⁷³³ Dwärg/
 I Benen haar tu ingen märg.
 Aldrih troor iagh i Göthalan/
 Tigh wara född aff någon Man.¹⁷³⁴

De anspråk som Olaus Magnus genom sin karta framställer verkställdes först i och med Täysinäfreden 1595:

Och thenne ewige fred emellan vår stormechtigste konungh och hele Swerigis riike och then store herre zaarske högheetz herskap således hollen bliffwe, att vthaf Swerige, Finlandh, Estlandh och vthur Laplandh och thet Kaianske landh, samt alle slott, som allestadz vthmedh sjöstranden liggie, öffwer hele Swerigis riike, intet krig skall begynnes i någon måtte heller skade tilfoges Store Nogordh och Nogordske slott, Iwangorodt, Jama, Coporie, Kexholm, Nöteborgh, Ladga, och alt thet Nogordske lähn och landh, och Pläschow och alle Pläschowske slott, lähn och landh, samt Colmogorodtske slott och hele Duinske landh, theslikest Solowetski closter, Sunkogo, Kargapoll och hele Kargapolske landh och Kolske slott, medh alle thess lähn,

¹⁷²⁹ J Messenius (1612), s 6f.

¹⁷³⁰ J Messenius (1612), s 1.

¹⁷³¹ J Messenius (1612), s 50.

¹⁷³² J Messenius (1612), s 4.

¹⁷³³ Son till kung Amund i Norge.

¹⁷³⁴ J Messenius (1612), s 5f.

vth medh siöstranden, och intet krigzfolck, litet eller mycket, till landh eller wathn, ther emot skall sendes, och intet öffwerwoldh skee.¹⁷³⁵

samt att:

Theslikest skole och icke heller den store herrens, zaar och storfurste, Feodor Iwanowitz, öffwer alt Ryssland zamoderzetz, zaarske högheetz befalningsmän heller andre hans vndersäter vthi någon motte förhindre vår stormechtigste konungz befalningzmän till att opbäre skatten vthaf Laperne ifrå Österbothnen alt in till Warånger, hwilke tilförende och vtaf ålder vnder Swerigis riike lydt haffwe och deres skatt Swerigis konungh gifwit, ...¹⁷³⁶

Det första kända, såväl omnämmandet som, avbildandet av Lapplands vapen är kyrkoherdens i Östra Stenby, Johan Petri Klints märkliga, och föga heraldiska, vapenbok¹⁷³⁷ i en avskrift av Olaus Petri Krönika, som Klint köpt 1567 och sedan försett med kommentarer huvudsakligen under 1580-talet¹⁷³⁸. Blasoneringen av vapnet ges på följande sätt: "Lapplandia comitatus tvåå golla [=gula] skjldhor utij itt huitt fieldh". Den första "korrekta" beskrivningen av ett känt vapen för Lappland finns i den oillustrerade vapenbeskrivningsförteckningen i Palmskiöldska samlingen vol 256, s 279¹⁷³⁹. Vapenbeskrivningen ges som: "en nakot Karl med en Klubba". Ivar Schnell antar att "vildmannen tillfogats förteckningen vid tiden för dess nedskrivande dvs före 1612, då Herr Lars krönika skrevs"¹⁷⁴⁰. Den äldsta kända avbildningen av detta vapen finns på Karl XI:s mynt med valören 20 mark från 1606 och 1607 samt sigill och medaljer av samma år.¹⁷⁴¹ Lapplandsvapnet bars även främst, och därmed som lägst i

¹⁷³⁵ O S Rydberg V (1903), s 81.

¹⁷³⁶ O S Rydberg V (1903), s 84. Den omständigheten att Feodor dog 1598 och att Boris Godunow avhöll sig från att ratificera traktaten, med hänvisning till att den andra avtalslutande parten konung Sigismund inte heller gjort det (pga hertig Karl hade störtat honom från tronen), saknar relevans i detta sammanhang. Dessutom stadfästes fördraget i det sk Viborgska kontraktet 1609 och i fredenstraktaten i Stolbova 1617, art 23. (O S Rydberg V (1903), 90f). - O A Johnsen: "Som man vil se, hadde Sverige maattet opgi sine vidtsvaevende krav paa besiddelser og skatteret ved Hvitehavet og paa Kola halvøen indtil Trinnes; men allikevel var traktaten i Teusina en betydelig seir for den svenske politik, for det første fordi storfyrst Jurijs og kong Magnus's graensebrev [Nöteborgsfreden] ikke var naevnt i traktaten, og for det andet fordi den gamle svenske paastand om en svensk nordgraense til Ishavet nu var traktatmaessig anerkjendt fra russisk side. Graensebestemmelsene av 1323 var for fremtiden ophaevet som følge av Teusinatraktaten" (O A Johnsen (1923), s 57).

¹⁷³⁷ *Insignia et arma ducatum et comitatum regni Sueciae*. Handskriven förteckning över 16 landskapsvapen i en avskrift av Olaus Petri krönika som Johan Petri Klint inköpt 1567.; E 6; Uppsala universitetsbibliotek.

¹⁷³⁸ I Schnell (1940), s 12.

¹⁷³⁹ Uppsala universitetsbibliotek. Den har ovanskriften "Herr Larss [Lars Raimundi, kyrkoherde i Tyringe 1608-1652] Chronica i Turinge 1641". Titeln är: "Sweriges Rijkets wapner, som hvar Landsända hafwer för sig". En annan avskrift ur samma källa finns på s 291 i samma volym.

¹⁷⁴⁰ I Schnell (1940), s 52.

¹⁷⁴¹ I Schnell (1940), s 32; K Pipping & L Tengström (1983), s 134. - Som vi ovan sett låter Karl IX 1609 även sätta in Gotlands vapen på sitt 6 marks guldmynt från 1609 (L E Bruun (1914), nr 694).

rang, vid Karl IX:s likfärd.¹⁷⁴² Beskrivningen från detta tillfälle talar om en "swart Willman". Det är lätt att hålla med Ivar Schnell i hans konstaterande att:

Det äldsta kända belägget för vildmannens existens som Lapplandsymbol skulle således vara tiden för Karl IX:s kröning [1607], en fullt naturlig uppkomsttid för vapnet om man betänker, att Lappmarkens kolonisering och mission ägnades stort intresse av Karl IX.¹⁷⁴³

Morianen blir sedan "en naturfärgad vildman med en klubba på axeln i ett fält av silver"¹⁷⁴⁴ i Ch van Sichems träsnittsporträtt av Gustav II Adolf och i V Trautmans kopparstick till Gustav II Adolfs bibel 1618.¹⁷⁴⁵

Ivar Schnell tycker att den

"vildman", som under tidernas lopp fått representera Lappland har emellertid knappast fått en lycklig utformning. Det har icke blivit en verklig "vildman" utan en naken karl med en lövgördel, en som Hildebrand påpekar, för det nordliga klimatet föga lämplig kostym. Den svarte vildmannen från Karl IX:s liktåg måste nog bliva utslagsgivande för hur man på 1600-talet tänkte sig vapenmärkets utformning. Det svarta var naturligtvis ej hudfärg utan mannens egen päls, och denne ludne vildman bör därför återinföras både av historiska skäl och för att återställa sköldmärkets symbolvärde.¹⁷⁴⁶

Här tar samsynen mellan riksantikvarie Hildebrand, dr Schnell och mig slut.

Skaran av heraldiker, och för den del även andra, vilka i likhet med Hans Hildebrand och Ivar Schnell är bekymrade över Starkaters lätta och förhållandena olämpliga klädsel, är stor.

Signaturen H [Alf Henriksson (1909-1995)] skrev en dagsvers i *Dagens Nyheter*:

Den vilde man som står i Lapplands vapen
blev mycket luftigt klädd av sakkunskapen
I Gällivare menar man med rätta
att Lapplands väder är för kallt för detta.
Man tycker synd om alla som skall stå
i detta landskap utan kläder på.
Man ber att han med pälsverk må bli skyld
på det att icke han må bli förkyld.¹⁷⁴⁷

Omsorgen om Lapplands vildman, och oron för att han skall råka ut för hypotermi, är uttryck för att man egentligen ställer sig oförstående för detta landskapsvapen. Hildebrands och Schnells senfödda meningsfränder kan sluta oroa sig - för Starkater var kölden inget problem:

Konung Helge af Norige/ then nije starcke Kämpar willa beröfwa hans Brudh ifrån hans hedersdagh igenom en eenwijges kamp/ begärade uthaf Starkater på thet flijteligste/ at han uthi en sådan stoor fahrligheet icke wille förneka sitt trogne bijsänd:

¹⁷⁴² "Ordning och Process huruledes med den Stormächtigste Högborne Förstes och Herres, Konung Carl den Niondes Likfärd blef hållet, hwilket blef utfördt ifrån Nyköping den 18 Aprilis och den 21 blef det nedlagt i grafwena i Strengnäs Domkyrko, Anno 1612", s 93; I Schnell (1940), s 52; K Pipping & L Tengström (1983), s 134.

¹⁷⁴³ I Schnell (1940), s 52f.

¹⁷⁴⁴ K Pipping & L Tengström (1983), s 134.

¹⁷⁴⁵ I Schnell (1940), s 31; K Pipping & L Tengström (1983), s 132f.

¹⁷⁴⁶ I Schnell (1940), s 54. H Hildebrand (1887), s 42.

¹⁷⁴⁷ C Nevéus (1995), s 31.

.... "Dagen ther effter gick han sine Wederparter til spott uppå Kämpeplassen/ och satte sigh nedan för itt berg uppå marcken ther sine kläder/ och begynte loppa sigh/ lijka såsom thet hade warit mitt uthi Sommaren. Sin Purpur Mantel/ som honom war förährat uthaff Helga Konung Helges Brudh/ kastade han bort på en Törnebuske/ på thet man icke skulle tänckiä/ at han brukade honom för ett skiul emot hagel och sniöglop.

The andre Kämparna satte sigh nedhan för samma berg ther gint emot/ ther som wädret icke kunde hindra them/ och tilreddesigh en braaseld emot kölden. Och effter the icke sågo Starkater/ så affärdigade the en öwerst uppå Bärzklinten/ som skulle lura effter hans tilkomst. Then samma wardt warse en gammal man sittiandes nedan för berget/ så at sniön stodh honom up til hans skuldror; Honom frågade han/ om han war then samma/som föresagdan kamp holla skulle. Tå nu Starkater swarade sigh wara then samma/ kommo the andre ther til medh/ och sporde honom til/ om han hade i sinnet at kämpa medh them allesamman tillijka/ eller och medh hwar och en eenwijges.¹⁷⁴⁸

Ställer man Lapplands vildman i sitt rätta sammanhang, mot bakgrunden av det ideologiska program, som landskapsvapnens skapare lät dem formas ur blir denne vildman inte en mindre ändamålsenligt klädd "nakot karl".

Den purpurmantel Starkater fått av Norges konungs, Helges, brud Heliga, ger han den lantman, som han "anförtrodde ... helandet av sina sår"¹⁷⁴⁹:

För att då icke lämna den unge mannens vänliga hjälp utan erkänsla, gaf han honom manteln, som han kastat på törnsnåret, till belöning för åtnjuten vård.¹⁷⁵⁰

Johannes Magnus beskriver Starkaters klädsel på följande sätt:

Min klädning war aff ringa tygh/
Som fordom kunde fångas/¹⁷⁵¹

Detta bl a för att Starkater föraktar "prål" med klädedräkt och att bekymra sig om sitt yttre:

En parti Silke och Sammet gå/
Medh Benen the fast sprätta/

¹⁷⁴⁸ J Magnus (1620), s 141f. - Olaus Magnus version är mycket lik broderns:

"Han uppsökte under en bergssluttning en sittplats, där han var utsatt för storm och snö. Liksom gällde det att sola kläder på en vårdag, klädde han af sig och gaf sig till att loppa sig. En purpurmantel, som han nyligen fått till skänks af Helga - det var den kungliga bruudens namn - kastade han på ett törnsnår, att det icke skulle se ut som lånade han af sina kläder skydd mot de svåra hagelkastan. Därpå beträdde kämparna berget från motsatt sida, sökte sig en sittplats, skyddad mot vindar, och upptände en eld för att förjaga kölden. Slutligen, då Starkater icke kom till synes, skickade de en man upp på bergstoppen för att därifrån, liksom från ett vårdtorn, ge akt på när han anlände. Denne man såg framför sig på en sluttning af berget en gubbe, ända till skulderbladen betäckt af den fallande snön; han sporde honom, om det var han som lofvat åtaga sig den ena rollen i striden. Då Starkater försäkrade sig vara just denne, kommo de andra till och sporde, om han bestämt för att upptaga kampen mot dem alla på en gång eller mot en i sänder. Men Starkater svarade: "När arga hundrackor skälla på mig, brukar jag jaga bort dem, icke en och en, utan alla på en gång." (O Magnus ((1555) 1909) I, V: 5, s 216f). - Berättelsen har bröderna Magnus från Saxo (K Johannesson (1978), s 152).

¹⁷⁴⁹ O Magnus ((1555) 1909) I, V: 5, s 217.

¹⁷⁵⁰ O Magnus ((1555) 1909) I, V: 5, s 217.

¹⁷⁵¹ Detta berättade Starkater för den danske kungen Ingeld (J Magnus (1620), s 143).

Göra Håret kruust/ sitt skägg och så
Thet lagha the til rätta.¹⁷⁵²

Den "i rödt fält en på hvit mark stående oklädd vildman, med en krans omkring midjan"¹⁷⁵³ som är Lapplands vapens sköldemärke är alltså en inkarnation av den svenske kämpan, Starkater:

Ty thenna hielten war en Svensk född/ hwilken på kropsens stoorleek och wäxt/ outhsäjelige förleek och osedhwaligh lijffslängd (ty han hade try manna ålder) icke hade sin maka. Igenom hwilkens Exempel man lätteligen må troo/ at the Landskap som liggia under en skarp och kall Horisont/ kunna jämväl och föda dråpelige män uthaff sigh/ the ther medh ridderlige bedriffter/ icke mindre än andra sigh bewijsa¹⁷⁵⁴

som utvidgat riket och ställt sig vid Asiens gräns.

Hertig Karl fortsatte målmedvetet Gustav Vasas, Erik XIV:s och Johan III:s ishavspolitik, "och hans strävan var att under Sveriges krona lägga hela kustlandet från Tysfjorden ända bort mot Vita havet."¹⁷⁵⁵ På de svenska fredsförhandlingarnas fråga om tilläggsinstruktioner "förklarade hertig Karl den 16/4 1595, att man från svensk sida önskade gränsen dragen från Ule träsk över Kandalasksja, Svjatoj Nos och Kola till Varanger. På så sätt skulle man också komma i besittning av de områden, där danskarna enligt hertigens mening orättmätigt uppburu skatt"¹⁷⁵⁶.

Målet var att vinna kontroll över samtliga betydelsefulla kommunikationsleder till den ryska marknaden [inklusive Archangelsk]. Sammanhanget mellan Sveriges baltiska politik och Ishavspolitiken framträder ännu tydligare, efter det att Narva 1581 blivit svenskt.¹⁷⁵⁷

För den svenska österjöpoltikens arkitekter hade det varit en ledande tanke att genom att behärska kusten mellan Viborg och Reval skulle man få kontroll över Rysslandshandeln.¹⁷⁵⁸ Detta visade sig vara en illusion eftersom Rysslands handel med utlandet i stor utsträckning gick över Vita havet samt över polskt territorium till Pernau och Riga.¹⁷⁵⁹

¹⁷⁵² J Magnus (1620), s 143.

¹⁷⁵³ H Hildebrand (1887), s 42.

¹⁷⁵⁴ J Magnus (1620), s 154.

¹⁷⁵⁵ A Attman (1944), s 414. - *Se även Gustaf den Förstes Registratur* 22, s 333f; 23, s 392f ; A Attman (1945), s 43; dens (1946), s 35. - O A Johnsen: "... hertug Karl, som hadde den virkelige magt i Sverige stod helt og fildt paa Gustav Vasas standpunkt i Finmarksspørsmaalet og arbeidet med større kraft og maalbevisshet end nogen av sine forgjaergere paa at naa det av faren utstukne maal (O A Johnsen (1923), s 67); "Det er under disse forhold at hertug Karl, den senere Karl 9, tar Sveriges Finmarkspolitik i sin kraftige haand. Karl var ikke mindre end sine forgjaengere overbevist om Sveriges territorialret til landet helt ut til havet; det var ham i saa henseende fuldt tilstraekkelig bevis at Gustav Vasa hadde gjort krav derpaa. I hovedsaken var Finmarksspørsmaalet dog for ham ikke et rets-, men et magtspørsmaal. At russer og svensker tog skat i Finnmarken ved siden av nordmaendene, var ham bevis nok for at disse hadde vaeret maegtige nok til at forsvare fjeldet og dets tilliggende strand, russerne heller ikke" (O A Johnsen (1923), s 73).

¹⁷⁵⁶ A Attman (1946), s 429.

¹⁷⁵⁷ A Attman (1946), s 33.

¹⁷⁵⁸ A Attman (1946), s 86.

¹⁷⁵⁹ A Attman (1946), s 87. - Vid mötet i Flakkebaek 1603 var det "som vanligt en række

Genom stipulationen av gränsdragningen i freden i Tälssinå den 18 maj 1595 mellan Sverige och Ryssland¹⁷⁶⁰: "alt intill Norre haffwedt"¹⁷⁶¹ kom Sverige i konflikt med Danmark-Norge¹⁷⁶². Denna konflikt löstes först i och med freden i Knäred [Knäröd] [Knäröd - Ulfsbäck¹⁷⁶³] 1613.¹⁷⁶⁴

- tvistepunkter sol skulde handles, deribland sellasen paa Riga og andre Østerjøhavne; men det viktigatte var Lappmarksspørmaalet" (O A Johnsen (1923), s 118f).
- ¹⁷⁶⁰ Fredstraktatens text härvidlag lyder: "Theslikest skole och icke heller den store herrens, zaar och storfurste, Feodor Iwanowitz, öffwer Ryssland zamoderzetz, zaarske höghheetz befalningsmän heller andre hans undersåter vthi någon motte förhindre vår stor-mechtigste konungz befalningzmän till att opbare skatten vthaf Laperne ifrå Østerbothnen, alt in till Warånger, hwilke tilförende och vthaf ålder vnder Swerigis riike lydt haffwe och deres skatt Swerigis konungh gifwit," (O S Rydberg 5:1 (1903), s 84).
- ¹⁷⁶¹ O S Rydberg 5:1 (1903), s 86, 91.
- ¹⁷⁶² O S Rydberg 5:1 (1903), s 91. - O A Johnsen: ".... "ogsaa Ruslands storfyrster og Sveriges konger vendete sine øine mot Ishavskysten, og begge søkte med stigende styrke at havde rettigheder der som nar langt mere kraenkende for Norges høihetsret i disse egne end de vesteuropaeiske sjømagters seilas over Nordishavet til Dvina" (O A Johnsen (1923), s 49); "Hertug Karl var i den føyende tid den drivende kraft i Sveriges Finmarkspolitik baade mot Norge og Rusland, baade mot nordvest og nordøst, og i begge retninger var maalet at skyte Sveriges graenser frem til havet, fra Tysfjorden til Trinnes." (O A Johnsen (1923), s 74); "Saaledes gjorde Teusinafreden Finmarksspørmaalet endnu mere indviklet end det allerede var, og tilspidset striden mellem de tre riker" (O A Johnsen (1923), s 74); "Den 8. september 1607 tilsatte kong Karl en saerskilt *statholder i Lappmarken*, norsk Finmarken indnefattet, og utnaevnte hertil Baltzer Bäck. Under ham stod flere fogder og under dem igjen i hver lappe- eller finneby an lensmand, i almiddelighet selv en fin (lapp) (O A Johnsen (1923), s 124). - *Se även* A G Ahlquist (1875), s 271.
- ¹⁷⁶³ Det danska fredsbrevet är daterat i Knäred, medan det svenska daterats i Ulfbäck, på svenskt område, c 10 km från Knäred.
- ¹⁷⁶⁴ Fredsfördragets text till denna del lyder: "Till Thett tridie. Efther och en longligh trääta warit hafuer om högheett, herligheett, jurisdiction, dominium maris öfwer de Siölapper wedh Wästerhafuedt emillan Titisfjorden och Waranger, hwilken allt här till oss emillan icke hafuer kunned sliites; tå äre wij doch nu således om samme irring och trääta föreente och förlüichte,, då afstå wii all den jus, högheett och dominium maris emillan Titisfjorden och Waranger widh Wästerhaffuedh" (O S Rydberg 5:1 (1903), s 214f). - Knäred "löstes" även den heraldiska konflikt, som uppstått i och med Kristian III:s upptagande av Tre kronor i det danska riksvapnet och Gustav Vasas svar på detta genom att anta tillägget Wendes konung till sin titulatur. Som känt var dessa heraldisktitulatoriska förvecklingar en bidragande orsak till Nordiska sjuårskriget 1563-1570. I Knäred bestämdes följande om Tre kronor: "I liike motto, allthenstund både för och efter dedh Stetiniske fördragedh hafuer waritt en longlig twisth och oenigheett om dedh wapn Tre Cronor, hwilckett wii holle att ware Swerigis riikis enskyltte wapen och sköldemerckie; deremott konungerne i Danmarck föregifwe dedh att ware ett vnionswapn; och är samme trääta på åttskillige sätt tiidher och ortter disputeret, doch vthan någon nytto eller fruchtt, och meere, allt vttredt, waritt en orsaach till myckin obenägenheett och misförståndh och dochlickwäll aldrigh kunnet komme till någon godh ända; så, på dedh icke i framtiden någon widere olusth och wederwillia skulle deraf opwexa, då äre wii om samme disputation och trääta således ens wordne, att hon härmed skall ware aftalett och afskaffet och icke igenkalles af någon konung i Swerige eller Danmarck, vthan att bäggie riikers konunger vthi Swerige och Danmarck skole före och brucke ded föreskrefne wapn Tre Cronor friitt och obehindret till ewigh tidh, doch med den condition och förbehold, att ingendera skall förmedelst dedh wapn Tre Cronor praetendera eller sikh tilholla någon jus eller rättigheett till dens andres landh eller riike; huarken wii eller efterkommande Swerigis konungar till Danmarckz eller Norgis riiker, eij heller Hs K:t och efterkommande konunger i Danmarck till Suerigis riike och des tilbehöringer, vthan att dermed holles såsom den renunciation vthi ded Stitiniske fördrag förmäller" (O S Rydberg 5:1 (1903), s 214). - 1574-1576 hade Ture Bielke och Petrus

Eftersom ryssarna ansåg att fredstraktater för att äga giltighet alltid måste förnyas av en nykrönt storfurste för att binda honom uppstod tidigt åter problem med Ryssland:

.... efter tsar Boris's [Godunov] død 13. april 1605 og den falske Dmitrijs tronbestigelse vil han atter ha graensen lagtø stenom Kola. Fra russisk side opstilles som motkrav paastand paa en graense ved Torneå.

Karl IX beordrar redan 1606 nybyggare till Kemi Lappmark för att understryka den svenska rätten till området.¹⁷⁶⁵

Liksom for yderligere at betone sit herredømme over Lappland i hele dets utstraekking antok saa Karl 9 ved sin kroning i 1607 titelen "De lappars i Nordlanden konung."¹⁷⁶⁶

Lapplands vapen är alltså ett gränslanskapsvapen, som framställer territoriella anspråk både på det moskovitiska riket, på Norge och Danmark.¹⁷⁶⁷ Mot Ryssland genom anspelningen på Olaus Magnus' Starkater såväl i *Carta marina* som i *Historia om de nordiska folken*. Som vi ovan sett "öfwerwann" Starkater såväl Rysslands "Konung benämnd Flocke" och "then namprkunnige hielten Wisin" samt "slogh ihäl" moskoviternas eponyme kämpe, "then berömmelige Hälten Tanne".¹⁷⁶⁸ Även Starkaters förakt för österländska laster som dryckenskap, liderlighet och bristande tapperhet kan ses som direkt riktade mot Ryssland, utöver att den vänder sig mot en "förvekligad" inhemska och dansk publik. Med undantag för dryckenskapen och den bristande tapperheten gäller detta även Danmark.

Likheterna i framställningen av Starkater hållande runtavlorna med Simson bärande Gasas stadspört mot Hebron i Hartmann Schedels *Liber chronicarum cum figuris et ymaginibus ab initio mundi usque nunc temporis*¹⁷⁶⁹ från

Rosinus skickats till Rom för att där i dokumentariskt belägga Sveriges rätt till Tre kronor-vapnet (K Hildebrand (1898), s 217 ff; U Willers (1937), s 101).

¹⁷⁶⁵ J E Waaranen II (1863-78), s 64, 260; O A Johnsen (1923), s 60.

¹⁷⁶⁶ O A Johnsen (1923), s 124. - O A Johnsen: "Til et avtalt møte i Wismar i september 1608, som forovrig ikke blev vav, fordi de svenske sendebud kom for sent, gav han [Kristian 4] sine kommissaerer den besked, at de ikke skulde indlate sig i nogen diskussion om kongens ret, og Finmarksspørsmålet skulde de bare ta op hvis de svenske sendebud paa sin konges vegne vilde avstaa fra titelen "de lappars i Nordlanden konung" (O A Johnsen (1923), s 126f); "Stemningen i riksraadet var allerede ved denne tid en anden end i 1604; det hadde frgjaeves indgit en skarp protest mot Karl 9's nye titel, de lappars i Nordlanden konung", og det saa med stigende harme paa hans aggressive optraeden i norsk Finmarken" (O A Johnsen (1923), s 127).

¹⁷⁶⁷ Beträffande de olika medeltida varianterna av Starkatersagan se J de Vries (1955); H R Davidson (1981); K Friis-Jensen (1981). - O A Johnsen: "Sveriges starkt aggressive Finmarkspolitik i det 16. aarh. hadde en dobbelt front: mot Rusland og mot Norge, og dens formaal var intet mindre end en indlemmelse av hele Lappland og norsk Finmark ut til havet fra Kandalaks til Tysfjordsden i det svensk-finske landomraade" (O A Johnsen (1923), s 49); "Det var nemlig efter de svenske raaders dom i Flakkebaek og Karl 9's og hans befalingsmaends senere optraeden fuldstaendig klart at de svenskes hensigt var at underlaegge sig hele Nordland og Finmarken, altsaa en vaesentlig del av Norges rike" (O A Johnsen (1923), s 127).

¹⁷⁶⁸ J Magnus (1620), s 140, 141; K Pipping & L Tengström (1983), s 134.

¹⁷⁶⁹ H Schedel (1493), s XLIV.

1493 är tydliga (fig 248). Den israelitiska Simsons kamp mot filistéerna¹⁷⁷⁰ och hans vilda äventyr under domaretiden passar väl som biblisk parallell till den svenske kämpen Starkater. Simson är också en prefiguration för Kristus och Olaus Magnus skriver bl a om Starkater att:

... hans förtjänster skulle varit mer lysande, om han hade stått Kristi lära nära, som hans lefnad stod tiden för Kristi födelse.¹⁷⁷¹

Även mot Norge manifesterar Lapplandsvapnet territoriella anspråk på norska Lappmarken.¹⁷⁷²

Ty uthi alle Norländske Konungarijken/ och the näst omkringliggiande Landskapen hafwer han inlagt mycken ähra och berömmelse. Först slogh han Konung Wiger aff Norige ihjäl/ hwilkens blodh han tilförenne igenom ett löffte hade consecrerat och förährat Afgudomen til ett byte aff sin förste mandoms gröde.¹⁷⁷³

Danmarks kung, Kristian IV¹⁷⁷⁴ förde det gotiska lejonet i sitt vapens fjärde fält. Kung Kristian förde även Gotlands Agnus Dei i vapnets 3:dje fälts sinister halva. Han förde Danmarks tre lejon, Tre kronor (i det 3:dje fältet), Vendens lindorm, Gotlands lamm, Islands klippfisk, Slesvigs två lejon, Holsteins nässelblad, Stormarns svan, Ditmarskens ryttare, Oldenburgs bjälkar, Delmenhorst kors och Ösels örn i förgylld emalj i sin kröningskrona.¹⁷⁷⁵ Ett annat vapen med dessa beståndsdelar finns bl a Santa Maria kyrka i Helsingör.¹⁷⁷⁶

I Fredrik II:s begravningståg bars både Tre kronorvapnet och Gotlands vapen, vilket framgår av Frans Hogenbergs och Simon Novellanus' etsningar från 1589.¹⁷⁷⁷

Kristian IV lät både kröna sig med en öppen krona¹⁷⁷⁸ och satte därtill en öppen krona över sitt vapen, eftersom unionskonungarna fört en öppen

¹⁷⁷⁰ Georg Fuggers († 1506) begravningsepitafium i Sankt Annas kyrka i Augsburg framställde också Simsons kamp med filistéerna. Den hade ritats av Albrecht Dürer (J C Smith (1994), s 173f, 339; fig 134 s 174).

¹⁷⁷¹ O Magnus I: V: 4 ((1555) 1909), s 214. - Brodern Johannes skrev att "... thenna nampnkunnige Hiälten är född strax effter Christi börd" (J Magnus (1554) 1620, s 140).

¹⁷⁷² O A Johnsen: "Den fred Sverige og Rusland nylig hadde slutet med hinanden i Teusina var, om ikke i formen, saa ialfald i realiteten en trusel mot Norges besiddelseret i Finmarken overhodet. Den staengte Norge ute fra dets gamle skatland, Nordfjeldet, og den gav Sverige anledning til at paastaa at det besad 2/3 av Finmark intil Malangen. Faktiskt betraktet den davaerende svenske regjering Teusinatraktaten som en slags deling av Finmark (Lappland) mellem Rusland og Sverige, og hertug Karl arbeidet med vanlig kraft og hensynsløshet paa et saette denne opfatning ut i virkeligheten.

At dette ikke lykkedes for ham, skyldes ikke mangel paa energi fra svensk side, men dels den omsraendighet, at Sverige og Rusland ikke kunde enes om de endelige graenser, dels og isaer var det dog et resultat av den unge Kristian 4's personlige Finmarkspolitik" (O A Johnsen (1923), s 103).

¹⁷⁷³ J Magnus (1620), s 140.

¹⁷⁷⁴ 1577-1648; kung i Danmark och Norge: 1588-1648.

¹⁷⁷⁵ *Christian IV og Europa* (1988), kat nr 622 s 173, fig bakpärmen.

¹⁷⁷⁶ P B Grandjean (1926), s 107.

¹⁷⁷⁷ *Christian IV og Europa* (1988), kat nr 1486, färgplansch III.

¹⁷⁷⁸ *Christian IV og Europa* (1988), kat nr 562 s 155, fig s 152. - Den syns även på Pieter Isaacsz' porträtt, olja på pannå, 136 x 108 cm (Fredriksborg A 1893); (*Christian IV og Europa* (1988), kat nr 185 s 64; frontespice).

krona¹⁷⁷⁹. Han lät pryda både Köpenhamns slotts huvudtorn med och den av honom uppförda Börsens torn i Köpenhamn med Tre kronor¹⁷⁸⁰. Dessa kronor var öppna, troligen för att svara mot unionskonungarnas tre öppna kronor.¹⁷⁸¹ Kristian IV hade även låtit döpa ett av den danska marinens fartyg till "Tre kronor" och med detta fartyg i London 1606 väckt stor uppmärksamhet.¹⁷⁸²

Mot Danmark är Lapplands vapen riktat redan genom att bröderna Magnus lägger beslag på Starkater, som hos Saxo oftast framställs som dansk¹⁷⁸³, eller est¹⁷⁸⁴ och genom att anta vildmannen i Sveriges mest avlägsna provins sköldemärke. Därigenom har han förringat det danska riksvapnet eftersom det, sedan Kristian I:s och senare Kristian II:s tid,¹⁷⁸⁵ upptar två vildmän som sköldhållare.¹⁷⁸⁶

Därtill har Starkater, enligt Johannes Magnus:

låtit sigh bruka uthi thet stora och namnkunnige Krijget/ som Konung Håkan Ring aff Sverige förde medh Konung Harald Hilletand aff Danmarck/ theruthinnan han war then bästa stolpen. Ty uthi thetta Krijget (thes lijke näppeligen hafwer warit uthi the Norrländske Konungarijken/ ther man weet säija uthaff) wunno the Swenske seger/ och the Danske tappade: Och såsom iagh uthaf begynnelsen omtalade/ så föllo på the Swenskes sijda tolff tusende aff Adel/ men för the Danske trettije tusende; The andre gemene hopen/ som sacknades på både sijdor/ war otaligh. Starkater strijdde för the Swenske och Göther/ som omsijder behöllo marken/ och underkufwade sigh Danmarck.¹⁷⁸⁷

¹⁷⁷⁹ G Boesen (1986), s 57ff.

¹⁷⁸⁰ *Christian IV og Europa* (1988), bild s 462, 488.

¹⁷⁸¹ N G Bartholdy (1988), s 228.

¹⁷⁸² N G Bartholdy (1988), s 229.

¹⁷⁸³ H R Davidsson (1981), passim; K Friis-Jensen (1981), passim.

¹⁷⁸⁴ Hj Grape (1949), s 116.

¹⁷⁸⁵ N G Bartholdy (1994), s 404f.

¹⁷⁸⁶ Ibid. Matti Klinge vägrar att acceptera tanken på de svenska gränslandskapens vapens krigiska natur bl a med hänvisning till att de sydliga landskapen mot Danmark enligt honom inte har den. Som vi ser har han fel beträffande Smålandsvapnet och därtill tittar han inte åt alla vädersträck där dansken finns: "Eihän 1560-1562 myöskään luotu eteläisille maakunnille mitään nimenomaisesti tanskalaisvastaisia vaakunoita, vaikka riidanaiheita - myös heraldisia - toki oli yhtä paljon ellei enemmän kuin Venäjän suunnalle." (M Klinge, *Historialinen aikakauskirja* 1983:1, s 73). Klinge är snar att häckla sina meningsmotståndare för provinsialism och brist på utblick - och faller själv i egen grop: "Karjalais-savolaisesta maakuntaperspektiivistä [prof Kirkinen och prof Pirinen] asiat helposti näyttäivät toisenlaiselta kuin yleiseurooppalaisesta, mutta luultavasti Tukholmassa oltiin yletoisempia turkkilaisvaarasta näinä Lepanton aikoina kuin Saimaan ja Laatokan rannoilla." (M Klinge, *Historiallinen aikakauskirja* 1983:1, s 73). "Provinsiaalisesta näkökulmasta ei mongoli- ja turkilaisvaaraa havaitse, mutta jo Novgorodissa ja Tukholmassa se tuntui uhkana. Ja vaakuna varmaan syntyi keskuksissa ja keskuksien aatteita ajamaan." (M Klinge, *Historiallinen aikakauskirja* 1983:1, s 73). Klinge saknar tom enligt egen utsago den ödmjukhet som är den sanne forskarens adelsmärke. "Niinpä hänestä kohtuullinen snobbailu, hienostelu on vain hyvästä. Se on kultuuria eteenpäin vievä voima. Vaatimattomuus ei ole hyve - ainakaan jos yritämme yhdyntä Eurooppaan." (A-L Rekola, *Kotiliesi* 1984:3, s 33).

¹⁷⁸⁷ J Magnus (1620), s 145. - Ericus Olai skrev på 1460-talet i *Historia Svecorum Gothorumque* följande om slaget vid Bråvalla hed och kung Håkan Rings seger över den danske kungen Harald: "Sedan Germunder war död h blefwen/ steegh hans Son Håkan/ hwilken kallades Ringh/ tul Regementet/ och warder han mästedeeels skrefwen och kallad Vpsala

Brodern Olaus fäster stor vikt vid denna strid med danskarna som i hans skildring får mycket av en apokalyps över skildringen, han väljer att rubricera femte bokens åttonde kapitel, där han skildrar de ovan av Johannes Magnus något torrare relaterade händelseförloppen kring slaget vid Bråvalla hed, "Om svearnas och götarnas stora och förskräckliga krig mot danskarna, för hvilket Starkater stod i spetsen"¹⁷⁸⁸. Vilken betydelse han ger åt detta kapitel märks bl a på att här avbildar två av sina större träsnitt och inte någon ensam liten vinjett.¹⁷⁸⁹ Den första, som samtidigt fungerar som en stor vinjett, visar den slagna danska hären och den andra den götisk-svenska hären med Starkater i spetsen (fig 249). Det är att märka att en fana med "Göta lejon" [Folkungalejonet] bärs närmast den rustningsklädde Starkater medan Tre kronor-fanan följer ett stycke efter. Magplåten i den svenske kämpens rustning har formen av en vapensköld.¹⁷⁹⁰ Olaus Magnus skildring är både livfull och blodfull.

Konungh. Sedan han hade vthi een blodigh Drabbning wunit Segren/ och slagit the Danskes Konung Harald/ bleff han på Platzen/ ther Strijden stådt hafwer/ hälsad och antagen för Konung vthi Danmarck/ Ty sedan the Danske/ såsom förberördt är/ hade så snöpligen tagit hans Fader Germunder aff daga/ och sedermehr vthkohradt sigh til Konung förbemälte Harald/ tå afkunnade these hwar annan ett swårt Örligh/ redde sig til ett Feldtslagh vthi Siw Åhrs tijdh/ och insamblade til then ända både ifrån then ene Orten så wäl som then andra een otahligh myckenheet aff Krijgzfolck och Strijdbahre Männ; Och sedan Konung Håkon hade sammankalladt the Swenskes och Göthers Krijgsmacht/ inkallade han jemwäl Gottländarne samt the Norske Folcket sigh til hielp/ Men Harald samblade näst the Danske/ til sig Saxer/ Slaver och Frijszländer/ och altså komme the både twå tilsamman på en wisz förelagd Orth vthi Werend/ hwilken kallas Bråwalla Heed; Tå hafwer först Konung Harald ropadt öfwerliudt/ och förmaant sina Strijdzmän til at fächta/ tahlandes och brukandes ti them/ såsom man berättar/ sådane Ord: Therefter blåste the tillijka vthi Horn/ lijka såsom medh Trompeter/ och ginge så hårdt och häfftigt tilsamman med döön/ smaller och buller aff Wapnen/ at Himmel och Jord syntes fahsa för them/ och bleff Lufften aff Damb/ Fnugg och Pijskothen i Wädret/ så mörck/ at man trodde thet Dagen wore förwandlad vthi Natt och Mörcker; The Swenske hade sådane hårdspändta Bogar/ och så wäl brynt sina Pijlar/ at ingen Pantzerskiorta/ Sköldh eller Wapn kunde hålla them ifrån sigh/ eller frija Kroppen/ thereför begynte then Danske Häären mycket stupa/ och vpgick förthenskill vthur honom ett stoort gnyy och rambell; När Konung Harald thet hörde/ frågade han hwadh thet war? Tå bleff hans Köreswen wred/ wrook honom vthur Wagnen/ togh Klubban vthur hans Hand/ och slogh honom theer medh ihäl; Sedan Konung Harald war dödh/ blåste han vthi Zinckhornet/ och tå stannade heela hans Häär/ stodh stilla/ och stridde intet mehr. Vthi thenna Drabbning säjjes hafwa fallit och warit slagne/ Swenskt Folck TolffTusend/ men på Wederparthens sijda dubbelt så mycket/ Nembligen 24000. Och på samma Dagh bleff Fredh och Enigheet Rijken emellan vprättadt/ och bleff Kong Håkan Ring til Konung i Dannemarck eenhälligen emoottagen" (Johan Sylvius' översättning (Ericus Olai (1678), s 43ff). - Än en gång framställs förloppet av "den svenska historieskrivningens fader" som att danskarna sammangaddat sig med "Saxer" [tyskar], "Slaver" [ryssar] och "Frijszländer" [holländare] mot svenskarna, men rår ändå intc på "the Swenskes och Göthers Krijgsmacht", som även fått hjälp av "Gottländarne samt thet Norske Folcket".

¹⁷⁸⁸ O Magnus ((1555) 1909), V: 8, s 222ff. - Även denna berättelse har bröderna Magnus ur Saxo Grammaticus *Gesta Danorum* och dess åttonde bok (K Johannesson (1978), s 172f). Beträffande Petter Rudebecks (1660-1710), Olof Rudbeck dä:s brorssons, förläggande av Bråvalla hed till Skatelövs socken i närheten av Vetlanda i Småland i sin "Småländska antiquiteter" (1693); se del I, kapitlet "Goter".

¹⁷⁸⁹ I Olaus Magnus' *Historia de gentibus septentrionalibus ...* (1555) finns 461 mindre träsnitt och 10 större. Av dessa 10 tar Olaus alltså 2 i anspråk för Starkaterberättelserna.

¹⁷⁹⁰ O Magnus (1555) bok V kap 8, s 169.

Starkater var huvudförare för den svenska konungen Rings här, och ... i hans här fanns en ungmö vid namn Vegtbiorg, en mycket bister sköldmö.¹⁷⁹¹

Olaus Magnus återoppar Saxo och säger att

man ... skulle trott att himlen plötsligt störtade ned öfver jorden, att skogar och slätter sjönko i djupet, att allt blandades om hvarannat, att urtidens kaos återvände, att gudomligt och mänskligt i lika mån af ett bedröfvande stormväder rördes om hvarannat, och att allt med ett slag gick sin undergång till mötes. Ty så snart man kom inom kastspjutens räckvidd, fyllde ett outhärdligt gny af vapen allt med ett otroligt dån. Utdunstningen av såren drog plötsligt ett moln öfver himlen, och dagen skymdes af kastspjut, som af en hagelskur. Starkater, den förste som på fäderneslandets språk besjöng detta krigs händelser, förtäljer, att han sträckt till marken konung Haralds höfdingar, Hun och Elli, Hort och Burgha, och att han afhuggit Visnas högra hand. "Vegtbiorg, sträckte till marken kämpen Soth; själf vardt hon i sin tur dödad af en annan fiende, som trängde in på henne. - Gutarna, som voro förfarna i bågskjutning, spände bågsträngarna med sådan styrka, att deras pilar till och med genomborrade sköldarna, och intet annat åstadkom så stor manspillan. De spetsiga pilarna genomträngde harnesk och hjälmar lika lätt som oskyddade kroppar. En man vid namn Ubbe, som stred synnerligen tappert, föll, sedan han genomborrats af etthundrafyrtiofyra pilar. På grund av bågskyttarnas stora betydelse blossade under dalkarlarnas påträngande striden mot danskarna ständigt upp på nytt. Slutligen vardt danskarnas konung Harald kastad ur sin stridsvagn, och då hans egen körsven gaf honom ett klubbslag i hufvet, och med honom stupade trettiotusen förnåma i hans här, och toltusen liknande förnåma föllo på svearnas och götarnas sida, men antalet af fallna meniga vr utan gräns. På den svenske konungen Rings befallning sattes öfver Danmarks rike Hetha, i regenternas nummerföljd den fyrtiosjätte; hene efterträdde Ole, hvilken Starkater röjde ur vägen, sedanhan af förrädare blifvit därtill förledd och bestucken med penningar.¹⁷⁹²

Hur allvarligt Karl IX lät "en litterär fantasivärlds heroiska perspektiv" spelade "in i hans uppfattning av den aktuella politiska verkligheten"¹⁷⁹³ visar den episod då Karl IX utmanade den danske kungen på tvekamp, vilket inträffade under Kalmarkriget 1611.¹⁷⁹⁴

Lapplands vapen är avsett att av omvärlden uppfattas som ett bragdvapen, samtidigt som det ger uttryck för territoriella anspråk i norr.

Inte heller Karl IX:s sons, Gustav II Adolfs, kröningstornering i Uppsala 1617, med konungen som "the gamble och oöffuerwinnelige Göthers/ Segherfulle Konung"¹⁷⁹⁵ Berik klarar sig utan Starkater. "Konung Berik" har, med gudarnas tillstånd, på sin "reesa" till torneringen fått sällskap av inte bara självaste krigsguden Mars, utan även av "fyre berömmelige Göthiske Kämpar":

Så althenstund wij wäl haffue kunnat besinne/ at sigh emoot then tijdh än många tapre Riddersmän här skulle finne låte/ som H. K. M:t til ähre och thet närwareandes höghlåfligh Frwentimber ti behagh och kortwil/ allehanda Ridderspel för händer haffue och bruke skulle: Hwarföre haffue wij genom närwarandes wår Gudz och Frenedes [!] Odhens eller Martis förböön hoos the andre odödlige Gudhar/ så mykit förmått/ at the haffue tistadt/ oss at komme vthi wår

¹⁷⁹¹ O Magnus ((1555) 1909), V: 8, s 224.

¹⁷⁹² O Magnus ((1555) 1909), V: 8, s 224.

¹⁷⁹³ L Gustafsson (1956), s 229.

¹⁷⁹⁴ *Se nedan* exkursen "Göteborgs stads vapen".

¹⁷⁹⁵ J A Almquist (1945), s 5.

förehampn hijt til vårt Fädernesland igen/ til at bewijsa thenne nampnkunnoghe Solennitet och Höghtijdh/ på hwilken wår reesa/ wij haffue nutit then höghe ähran och gunst at högstbemelte Gudh Mars sielff beledhsagat medh the fyre berömmelige Göthiske Kämpar *Starkhater/ Arngrimer/ Hartbeen* och Haldan haffuer welad ware oss hijt fölgachtigh/ Ther medh sin synnerligh benägenheet emoot thenne vnge Konung/ och sitt Fosterland til at besee.¹⁷⁹⁶

I Petrus Rudbeckius d ä:s (1578-1629) diktverk *Insignis adolescentia*. En Ny Wijsa/ om Starcke en Rättskaffens Svensk Vng Sven/ then frijwilligt/ som Fadren/ uthdrager moot Rijkzens fiender/ oansedt hans Moder nogh fljteligen wil hindran ther från/ achtandes meer Gudz ähra/ Fäderneslandzens bästa/ Fadrens Råd och itt tappert nampn/ än Modren och sitt egit lijff. Item om Hercule, Paride och Riddar S. Jöran. Allom Swenskom bådhe Gamblom och vngom/ så ädlom såsom gemenom/ som Män wara och warda wilia/ til vpwäckelse/ effterdömme/ förwaring: at ock the/ synnerligha i thenne Feigdetijden/ må thet som them bör/ göra/ och alt annat låta (1624) är huvudpersonen "Starcke" en Starkatergestalt.

Boken är tillägnad Karl IX:s utomäktenskaplige son¹⁷⁹⁷, Karl Karlsson Gyllenhielm (1574-1650) "Sweriges Rijkens Råd och Admiral/ c. Min gunstiga Herra och Befordrare"¹⁷⁹⁸:

Wälborne och gunstige Herre/
Eders Strängheet och Nåd til äre/
Ödmiukeligen hafwa tilskicht.
Om en heet Starke en invention,
Som låter sigh gerna finna i fält/
En frimodigh Svensk vnger Hielt.
... henne/ om än Modren wil förneka/
...ter han sigh lijkwäl ey beweka/
Me som en Riddare drager vth/
Wågar sitt Lijkk för Loo och Kruth.¹⁷⁹⁹

Han tillägger att han även skriver:

2. Om Hercule then en medh Jasone war/
Aff *Argon*: som *Aureum vellus* bar.
Han slogh Draken och Cerberum han/
Centaurus och Lapithas öffuerwan/
Sampt andra märkelige gerningar giorde/
Kring heela wijda Werlden än vthsporde.¹⁸⁰⁰

3. Om Paride en Förste ifrån Trojeborgh/
Som sigh och sitt Land förde i sorgh/
För thet han Helenam dårligh bedrogh/
Och aff wällust medh sigh til Trojam togh.¹⁸⁰¹

4. Om Gregorio then Ridderske Man/
Som Jungfrun ifrån Draken wan.¹⁸⁰²

¹⁷⁹⁶ J A Almquist (1945), s 5. - Se även *exkursen* "Göteborgs stads vapen" nedan.

¹⁷⁹⁷ Med Karin Nilsson, prästdotter från Östergötland.

¹⁷⁹⁸ Petrus Rudbeckius d ä (1624), s Ai v.

¹⁷⁹⁹ Petrus Rudbeckius d ä (1624), s Ai v.

¹⁸⁰⁰ Petrus Rudbeckius d ä (1624), s Ai v f.

¹⁸⁰¹ Petrus Rudbeckius d ä (1624), s Aij r.

¹⁸⁰² Petrus Rudbeckius d ä (1624), s Aij r.

För att:

At Vngdomen skal här lära/
 Vptändas til dygd och ähra/
 Och alle man ewadh the äga/
 För Fäderneslandet wäga.
 Ty stighe nu ingen sin koos/
 Vthan blifwe achtsam här hoos/
 Och höre om någhot kan wara/
 Som han må bruka och förfara/
 Bådhe sigh och Gemenet til ähra/
 Mera wil iagh nu icke begära.¹⁸⁰³

Petrus Rudbeckius d ä:s Starcke är inte, som Messenius' Starkoter "Tw hundrade och fämpton Åhr" utan "en Rättskaffens Svensk Vng Sven" som:

28. Jagh gör min Fadher käre/
 Moor vare blijd eller wredh/
 Som Rijket och j begäre/
 Lärer Krijgzbruk och sedh/
 The måghe bliffua här hemma/
 Och i Huset öffua sigh/
 Som spinna/ wäffua och sömma/
 Fältet behagar mig.¹⁸⁰⁴

.....

38. Sedan ock godhe Män käre/
 Hwilket ock så är rätt/
 At wij måghe här aff läre/
 Hålla vårt Svenska sätt.
 See våra Göthers dreffter/
 Wågha Godz/ Kijff och Blodh/
 Som fins vthi gamla skreffter/
 Kämpa medh ridderligt modh.¹⁸⁰⁵

Det VI:e kapitlet i Johan Peringskiölds *Ättartal för Swea och Götha Konunga Hus* (1725) har kanslirådet rubricerat "Ättartal/ Från Konung ALFUR, Kämparna STARKOTER och ARNGRIM, samt HERVORA Skiöldmö".¹⁸⁰⁶

Jag har ovan i kapitlet "Goter" konstaterat att den litteräre Starkatergestalten inte är "en okomplicerad barbar"¹⁸⁰⁷, utan "ett slags *chevalier errant* i götisk förklädnad"¹⁸⁰⁸. och "att - han blir ett slags hemvävd Herkules,¹⁸⁰⁹ "en fullödigg motsvarighet till grekernas store hjälte [Hercules]"¹⁸¹⁰. Starkater "bär

¹⁸⁰³ Petrus Rudbeckius d ä (1624), s Aij r & Aij v.

¹⁸⁰⁴ P Rudbeckius d ä (1624), opag. (s 13).

¹⁸⁰⁵ P Rudbeckius d ä (1624), opag. (s 16f).

¹⁸⁰⁶ J Peringskiöld (1725), s 66-68.

¹⁸⁰⁷ S Lindroth (1975), s 251.

¹⁸⁰⁸ L Gustafsson (1956), s 221.

¹⁸⁰⁹ S Lindroth (1975), s 251.

¹⁸¹⁰ A Friberg (1945), s 179. - Friberg påpekar även att på Kristinabibelns titelgravyr har drottningens bild ersatt Herkules, efter en bildkonvention skapad av Laurentius Bodockius, där Herkules är sammanfattningen av viktigaste dygderna (A Friberg (1945), not 3 s 178). I Dirichsen gravyr från 1646, omges drottningens bild av personifikation av dygderna, *Prudentia, Justitia, Pietas, Clementia, Fortitudo, Temperantia, Liberalitas* och

drag både av fornnordisk kämpe och antik hero,¹⁸¹¹. Därutöver ställer han "liksom riddardiktens vandrande hjältar" "gärna sitt mod och sin styrka i de förorättades och värnlösa tjänst:"¹⁸¹². "Men främst var Starkater en sinnebild av den götiska urkraft, som besegrat världen."¹⁸¹³ "Götisk dygd och ära" var hans rättesnöre och han framställs av bröderna Magnus som "idealet av nordisk manlighet"¹⁸¹⁴ och som "representant för götisk anbdlig och fysisk överlägsenhet"¹⁸¹⁵.

Därtill sammanföll de territoriella anspråk som kom till uttryck i Olaus Magnus' porträtt i helfigur av "Starcatervs. Pugil Sveticvs" uppe i "Bjarmaland"¹⁸¹⁶, omgiven av ett Tre kronorsvapen, texten "Huc usque extenditur regnum Svecie", ett rakt tvåhandssvärd och en Herkules- eller vildmansklubba, med huvudlinjen i såväl Gustav Vasas som hans söners politik.

Det heraldiskt mest träffande framställningen av denna komplicerade blandning ur heraldikens sortiment av möjliga sköldemärken är möjligen vildmansfiguren, som under renässansen åtnjöt en stor popularitet inom heraldiken och konsten. Detta leder mig fram till ett mindre förbehållsamt påstående än det Knut Pipping och jag lade fram för elva år sedan:

vildmannen i Lapplands landskapsvapen är en heraldisk inkarnation av den svenske kämpen, Starkater.

EXKURS

Göteborgs stads vapen

Redan i ett brev 1561 till Klas Kristersson [Horn] skisserar Erik XIV handelsväg från Stockholm till Älvsborg, vilken skulle unvika den danska Öresundstullen:

Vi kunne Eder ock icke förhålle, käre her Klas, att efter Vi förnimme, det de revelske befrukte sig för konungen i Danmark, att han slakk vare dem avgunstig för det de have gått Oss tillhånde, och till äventyrs för den skuld vele slutet Sundet till, förhindrendes dem den västvärsk seglatscn, så kunne I give dem sådane för-

Veritas. Gustav II Adolf sitter i Jupiters gestalt med en egid i handen på en örn ovanför Kristinas huvud. På pelarkapitel sitter *Religio* och *Libertas* lutade mot den ymnighetskrans vilken pryds av dygdepersonifikationerna. Vid pelarna står Axel Oxenstierna, som representant för den civila makten och Lennart Torstensson som den militära styrkans representanter (Pärmbilden, *Queen Christina of Sweden. Documents and Studies. Analecta Reginensia* I. *Nationalmusei skriftserie* 12).

¹⁸¹¹ S Lindroth (1975), s 256.

¹⁸¹² L Gustafsson (1956), s 221.

¹⁸¹³ S Lindroth (1975), s 251.

¹⁸¹⁴ A Friberg (1945), s 179.

¹⁸¹⁵ H Grape (1949), s 120.

¹⁸¹⁶ O Magnus, *Carta marina* (1539); Uppsala universitetsbibliotek; Redan 1984 propnorate professor Knut Pipping och jag tolkningen av Lapplands vildman som Starkater (K Pipping & L Tengström (1983), s 133f).

tröstningar före, säjandes, att Vi förse Oss, det Hans Kong:e Värde icke varder det görendes, efter det Vi have Oss nu på bägge sider med varannen vänligen och väl förlikt och upprättet en fred rikerne emillen. Men var så skedde, utöver Vår tillförsikt, då tröste Vi än finne råd till att upprätte en handel här i Sverige, som väl skulle vare så nyttig och profitelig både för dem och desse svenske, som de nu have genum Sundet. Och skulle man ändå med mindre farlighet och bekostnet, desslikest ock för ringere köp bekomme både salt och annat mere, vad man ifrån västvert pläger före, um man icke droge den lång väg omkring, vilkit uti så måtte kunde ske, att när den genväg komme på gång, som Vi nu akte upptage emillen Stockholm och Älvsborg, kunde man dit skepe sitt gods, först genum Mälaren upp till Arboge, seden genum Jolmen [Hjälmaren] åt Örebro. Där kunde man late före't ut over land genum Liestig och in i Väner, seden framlides åt Älvsborg. Och när man så vitt hade bragt det på gång, skulle de västvardiske väl själve komme dit med salt, vin och kläde. Så kunde man föryttre de ryske varur på det dyreste¹⁸¹⁷.

Som vi ser är det Rysslandshandeln som Erik själv uppger som den primära orsaken till sin vision.

Karl IX:s rival, den danske kungen Kristian IV¹⁸¹⁸, som sedan sin ungdom drömt om att åter förena Norden under sin krona¹⁸¹⁹. Han förde Gotlands Agnus Dei i sitt vapens 3:dje fälts sinister halva och det gotiska lejonet i sitt vapens fjärde fält. Han lät kröna sig med en öppen krona, och satte därtill en öppen krona över sitt vapen, eftersom unionskonungarna fört en öppen krona¹⁸²⁰. Redan innan sin kröning fick Blåtornet på Köpenhamns slott en ny spira med tre öppna kronor på.¹⁸²¹ Gudmund Boesen påpekar att "de tre kroner på Blåtårn måtte derfor betragtes som en utfordring til rivalen vedø stersøen, et symbol på den danske konges nordiske magtdrøm"¹⁸²².

När Göteborg börjar anläggas under 1600-talets första fem år sker det på Hisingen mittemot Älvsborg. De av Karl IX utfärdade stadsprivilegierna är ges på "Stockholms slott 14 augusti 1607"¹⁸²³:

Wir Carolus der Neunde von Gottes Gnaden, des Schweden, Gothen, Wenden, Finnen, Carelen, Lappen in Norlanden, Kajaner, unnd Esthen in Liffland Königh¹⁸²⁴ thun hiermit kundt vor allermenniglich ...¹⁸²⁵

.... welcher stadt wir den nahmen gegeben haben, das sie Gothenburgh genennet soll werden,¹⁸²⁶

[2] So soll gemelte stadt von nun an heissen vndt genennett werden Gothenburgh vnd zu einem wapen haben vnd führen einen gelben lewen in einem blawen felde

¹⁸¹⁷ Rikstegistraturet 24/10 1561; *Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit VIII*, s 197f; G Annell (1945), s 130.

¹⁸¹⁸ 1577-1648; kung i Danmark och Norge: 1588-1648.

¹⁸¹⁹ G Boesen (1986), s 80. *Se även* del I, kapitlet "Goter".

¹⁸²⁰ G Boesen (1986), s 57ff.

¹⁸²¹ G Boesen (1986), s 80, 81.

¹⁸²² G Boesen (1986), s 81.

¹⁸²³ *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer IV (1592-1611)* (1946), nr 235 s 449.

¹⁸²⁴ Städers akter vol 15, Riksarkivet, Stockholm.

¹⁸²⁵ Städers akter vol 15, Riksarkivet, Stockholm; *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer IV (1592-1611)* (1946), nr 235 s 451.

¹⁸²⁶ Städers akter vol 15, Riksarkivet, Stockholm; *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer IV (1592-1611)* (1946), nr 235 s 451.

vnd drey ströme durch das feldt, in der rechten klawen ein auffrichtiges schwertt vndt in der lincken einen blawen schildt mit dreyen cronen darinnen, zwo oben vnd eine vntten, vndt in summa alles nach art vnd gestalt der Gothen wapen, dessen form vnd pictur hernach folgett [Plats har lämnats för avritning av stadsvapnet] Vnd soll das siegl der vorbeschriebenen stadt von silber sein vndt darin gestochen werden das obgемelte wapen vndt schildt; in dem contrasiegl soll stehen der stadt titul vnd das jhar der beschehenen fundation, welches siegl allein bei dem eltisten burgermeister soll bewahret bleiben, aber die kleinen vnd gemeinen siegl bey den secretarien der gemelten stadt und lande.¹⁸²⁷

[3] schencken dass landt Heyssingen, souiel der cron Schweden dauon zustendigk, mit allen zubehornungen.¹⁸²⁸

I Rigsarkivet i Köpenhamn finns ett sigillavtryck av Göteborgs sigill från 1610, med omskriften SIG. GOTHABVRGI: CIVIT. REG. SWECIAE. 1607 (fig 250)¹⁸²⁹. Här är lejonet framställt närmast i halvprofil och svansen är kort och uppåtsvängd. Skölden med Tre kronor har ett liljeliknande utskott upp till.

1610 låter kungen prägla ett praktmynt eller en medalj till minne av stadens grundläggning. Erik Gamby antar att:

Medaljen har antagligen varit avsedd att utdelas såsom belöning till mera framstående personer, sannolikt framför allt holländare, vilka aktivt medverkat vid Göteborgs grundläggning.¹⁸³⁰

Åtsidan visar Karl IX i kröningsdräkt, och omskriften betecknar honom såsom "stadens förste grundläggare och uppbyggare"¹⁸³¹ (CAROLVS. IX. DE. G. SVECOR: GOTHOR: VANDAL: ETC. REX. CIVIT: GOTHOB: PRIM: FVND: & COND.(*civitatis Gothoburgensis primus fundator et conditor*).¹⁸³²

Frånsidan (fig 251), som vi skall koncentrera oss på här:

är prydd med en bild av staden och dess omgivningar Mellan stadsberget och ett annat ännu brantare ritat berg står ett högt träd med bred krona [en ek], på stammen bärande en sköld med Göteborgs vapen, som genom privilegierna av 1607 paragraf 2 hade förlänats staden.¹⁸³³

I Karl IX:s privilegiebrev från den 14 augusti 1607 står inget om att lejonet skulle vara krönt, vare sig med slutna kungliga krona eller någon annan. Men som vi sett av flera exempel i avhandlingen är blasoneringarna inte alltid så fullständiga. Som vi sett utelämnas oftast beteckningarna höger- eller vänstervänd (och därtill är bruket än det ena än det andra, om inte båda samtidigt).

¹⁸²⁷ Städernas akter vol 15, Riksarkivet, Stockholm; *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer IV* (1592-1611) (1946), nr 235 s 453f (*min kursivering*).

¹⁸²⁸ Städernas akter vol 15, Riksarkivet, Stockholm; *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer IV* (1592-1611) (1946), nr 235 s 454.

¹⁸²⁹ H Almquist (1929), bild 5 s 52.

¹⁸³⁰ E Gamby (1942), s 29.

¹⁸³¹ G F L Sarauw (1917), s 52.

¹⁸³² B E Hildebrand I (1874), s 87.

¹⁸³³ E Brenner (1691), opag; B E Hildebrand I (1874), nr 12, 12 a; L E Bruun (1914), nr 690; G F L Sarauw (1917), s 52f. - Man präglar även en minnespenning med eken ersatt med en tall med rikligt med kottar (B E Hildebrand I (1874), nr 13).

Av den svenska statsheraldikerns, Clara Nevéus', formuleringar i *Ny svensk vapenbok* (1992) framgår att två centala drag i vapnet har varit problematiska, livligt debatterade och tydligen ännu oförklarade.¹⁸³⁴ Lejonets vändning och dess krona:

Diskussionen gällde främst lejonets vändning, som enligt heraldiken regler är felaktig - ett heraldiskt djur är normalt vänt åt höger, annars kallas det "flyende", vilket inte ansågs passande för den stolta staden. Vapenbeskrivningen i privilegiebrevet 1607och i Gustav Adolfs brev 1621 avser säkerligen ett "rättvänt" lejon, men stadssigillens gravör har konsekvent vänt på djuret. Även lejonets krona, som enligt heraldikerna borde göras öppen, fick sin "kungliga" utformning enligt stadens önskan. Man kunde däriifrån rent av påvisa, att staden använt kunglig krona över skölden i stället för den normala murkronan. Något särskilt privilegium för denna utsmyckning kunde aldrig påvisas och nämns heller i fastställelsen.

.....

Göteborgs-vapnet innehåll är unikt, eftersom det är bildat av stora riksvapnets två element, "Göta lejon" - till yttermera visso beväpnat med svärd! - och "Svea rikets sköld". Så hade ju staden också grundats som rikets värn i väster vid en tid, då både Halland och Bohuslän tillhörde det danska väldet.¹⁸³⁵

Så långt statsheraldiker Nevéus.

Jag håller med henne om de heraldikens elementa hon nämner: "ett heraldiskt djur är normalt vänt åt höger"; "lejonets krona": Något särskilt privilegium för denna utsmyckning kunde aldrig påvisas och nämns heller i fastställelsen." Men jag håller inte med om resonemanget som statsheraldikern för baserat på dessa heraldikens elementa.

Mitt skäl är följande: Vapnet har inte komponerats som ett " normalt" vapen. Det är istället frågan om, för att använda ett modernt uttryck, "återanvändning".

Det med slutna kunglig krona krönta lejonet, som svingar ett rakt svärd i höger ram och "Svea rikets sköld" i den vänstra är lyft ur Johan III:s Salvatorsordens kedja (plansch XXIV)!

Sent omsider lyckades man 1604 övertala hertig Karl att anta konungatiteln, men kröningen dröjde ytterligare tre år. Till kröningen den 15 mars 1607 lät Karl av Ruprecht Miller beställa tre, och av Antonij Grott en guldkedja med Jehova-inskrift¹⁸³⁶. Den stora "caricanten", ordenskedjan med

¹⁸³⁴ "Inget svenskt kommunalt vapen torde ha debatterats mer än Göteborgs. När det fastställdes av K Maj:t 1952 hade dess utformning varit föremål för diskussion mellan stadens myndigheter och RHÄ [Riksheraldikerämbetet] sedan början av 1920-talet, allt som oftast även med heta känslor - av allmänheten" (C Nevéus (1992), s 70).

¹⁸³⁵ C Nevéus (1992), s 70. - Per Andersson: "I vapnet har kombinerats fälten från stora riksvapnets huvudsköld. Lejonet (Göta lejon) i folkungavapnet (riksvapnets andra och tredje fält) håller en sköld med de svenska tre kronorna (riksvapnets första och fjärde fält). Tanken bekom kompositionen är Göteborgs betydelse för rikets försvar mot väster, av vilken anledning lejonet också tillförts ett svärd. Genom en feltolkning har lejonet kommit att föras vänt åt vänster" (P Andersson (1989), s 40).

¹⁸³⁶ *Livruskammaren* nr 32/22.

Jehovatecknet blev Karl IX:s "symbolum". Vid Karls kröning var de fem huvudregalierna de som tillverkats för Erik XIV:s kröning.¹⁸³⁷

Genom denna ordensinrättning blev symbolerna i Johan III:s Salvatorsorden, enligt Karl IX sett att se, "lediga" för annat bruk. och han gör bruk av lejonet till Göteborgs vapen. Lejonet läggs över de tre strömmar som Folkungavapnets lejon är pålagt på.

Ett tidigt exempel på detta sätt att dekonstruera Folkungavapnet finner vi i kasettaket i Gyllene salen i Kalmar slott, daterat till 1576 och utfört av lövsnidaren Michell van Bern och snickaren Olof Andersson.¹⁸³⁸ I kasett 23¹⁸³⁹ avbildas "ett stående lejon i guld med öppen krona" (fig 252) och i kasett 36¹⁸⁴⁰ "i guld tre svarta "strömmar" på gråblå botten" (fig 253). Och riksantikvarie Olsson drar rätt slutsats:

Tydligt har man uppdelat Götavapnet på två sköldar, lejonet i kasett 23 och "strömmarna" i kasett 36.¹⁸⁴¹

Åter till praktmyntet eller medaljen från 1610 med sitt "träd med bred krona, på stammen bärande en sköld med Göteborgs vapen".

Även innebörden med denna komposition förefaller mig klar. Det är frågan om det klassiska uppropet till tornering eller tvekamp:

..... önskan att tornera tillkännagavs genom att man med lansspetsen vidrörde en utmanares sköld, som ofta hängdes från verkliga eller konstgjorda träd.¹⁸⁴²

Därmed ville Karl IX visa på "våre Swenske och Göthers ridderlighe mandoom j feigd och strijdh"¹⁸⁴³ för att tala med hans lärares, Johan Skyttes ord.

I avhandlingens kapitel "Goter" har vi sett Erik Jöransson [Tegel] vittnesmål om att Karl IX:

alltid lust till att rannsaka och veta sitt fäderneslands så nya som gamla historier, antikviteter och monumenter, och själf gjorde ett extrakt utaf våra svenska krönikor om alla Sveriges inrikes konungar och hos somlige satte sin mening och judicium om dem, eftersom samma extrakt utvisar med H. K. M:ts egen kungliga hand skrivet.¹⁸⁴⁴

Danskarna kallade han för "juter", de var inte några goter. Utmaningen sker *efter the gambla Götars lofliga bruk och sedhwane*¹⁸⁴⁵. Redan namnet Göteborg är avsett att reta danske kungen.

¹⁸³⁷ R Cederström (1942), s 165-172, 183, fig 169, 171, 173.

¹⁸³⁸ M Olsson II A (1961), s 422.

¹⁸³⁹ M Olsson II B (1961), pl II:24.

¹⁸⁴⁰ M Olsson II B (1961), pl II:27.

¹⁸⁴¹ M Olsson II A (1961), s 433.

¹⁸⁴² C Gravett (1992), s 48. - *Se även* A Young (1987), s 145f; *Ordning vid Torner-Spelets Kungörelse* [Tornerspelet på Ekolsund den 29-31/8 1776]: "Skulle någon okänd Riddare, eller ock någon Riddare som ej är af Hans Kongl. Höghets Hertigens Esquadron, vilja sig til Torneringen infinna, stadnar han vid then Slagbommen, som är upsatt ther vägen ändas, och framför hvilken på ett träd är fästad Hans Kongl. Maj:ts Sköld, med The's Vapen, såsom Anförare af the Utmanande;...." [*min kursivering*].

¹⁸⁴³ J Skytte (1604), s A iijv; T Berg (1920), s 72f.

¹⁸⁴⁴ E Jöransson [Tegel] (1622), s ; S Clason (1906), not 3 s 129.

¹⁸⁴⁵ *Se nedan*.

Till holländarnas förslag till privilegiebrev för staden har Karl IX själv fogat, medvetet utmanande Danmark, att stadens invånare får "frihet att idka fiske i Lappland och Finnmarken, inom områden som av danska konungen räknades av ålder tillhöra Norge"¹⁸⁴⁶.

I mars 1611 skriver Karl IX till Jesper Matsson om försvaret av Göteborg: "efter vi märke, han är den, som mäst sticker Juthen [Karl IX:s skällsord för den danske kungen] i ögat"¹⁸⁴⁷.

Redan den 12 juni samma år ger danskarna honom rätt genom att förstöra staden i grunden.

Trots ålder och sjukdom är Karl IX inte trött på att utmana danske kungen, eller om man så vill, anta Kristian IV:s utmaning. I början av Kalmarkriget, den 11 augusti 1611, kommer han på en för bilaterala mellanhavanden nationer emellan på 1600-talet originell "lösning". Utmaning på tvekamp. Den 13 augusti får den danske kungen Kristian IV på väg från mottagandet av Ölands kapitulation till Kalmar motta ett utmaningsbrev av Karl IX med följande lydelse:

Wij Carl den IX medh Guds nåde Swerriges, Giötes, Wendes, Finnars i Carelen, Lappers i Norrlanden og Esthers Konungh låthe tigh Christiern den Fiärde Konung uthi Dannemark wetha att du hafuer Giord som ingen Erlig eller Christen Konungh, at du så i oträngde måte uthan någon gifwin orsak, hafuer brutit och till inthet gjordt thet wänliga fredsfördraget, som uthi Stetin för fyretio åhr sedan desse loflige Konungeriken Swerige Danmark och Norigie emellan upprättadt blef och är medh din krijgsmacht dragen för wår Befästning Calmar och först intagit staden och sedan befästningen dig och genom förräderij tillhandagångit, såsom och Öland och Borkholm och hafuer du medh sådant dijt feide upwächt itt sådant blodbadh som inthet äe snart til at stilla. Men så wele wij hoppas att Gudh den aldra högste som är ehn rettwijss Gudh han skall sådant dijt frijwillige och försättlige öfuermodh hämpnas och straffa. Och aldenstundh wij alt här till hafue före slagit dig alle de Christelige medell som wij någonsin hafuer kunnat optänkie, till fridh och enigheet skulle kunne tiäne, och du dem altidh hafuer utslagit. *Så slå wij nu dig det sidste och ytterste medlet före Effter wij märkie du ästh här sielf personligh staddh, att du, på det at yttermera blodh för din skull icke må Utggiutas, begifuer dig uthi eigen Pärson, efter the gambla Götars lofliga bruk och sedhwane, uthi en Kamp medh oss på slätte marken med tuå af dine Krigzmän Riddarmessige af Adell, Uthan argelist, der wele wij och uthi eigen Pärson möte tig sielf träidie*, Wij för wår Eigen Pärson uthi wåre blåtte kläder uthan något Köriss eller Harnisk alena medh en Stormhatt på hufuudet och wår sidwärie i handen äfuen så kom du för din person emot oss. De andre tuå som wij wele hafue medh oss skola båda wara uthi deras fulle Harnisk och den ene hafue tuå Pistoler och sin sidwärie hooss sig och den andra en muskett och en Pistoll medh sin Sidwärie. Lätt och de tuå som medh tig föllie wara like bewäpnade och bewärade. *Om du detta icke gör, Så holle wij tig för Ingen ährligh Konung eller Krigzman at wara, der Rette tig effter.* Datum Lägrret widh Ryszby den 11. Augusti 1611.

Carolus¹⁸⁴⁸

Den titel Karl IX använder - "medh Guds nåde Swerriges, Giötes, Wendes, Finnars i Carelen, Lappers i Norrlanden og Esthers Konungh" - är också den avsedd som en utmaning, den innehåller inte bara "Wendes Konungh", utan tar med allt som det råder strid om med "Juthen": Lappland och Finnmarken. För

¹⁸⁴⁶ G F L Sarauw (1917), s 57.

¹⁸⁴⁷ G F L Sarauw (1917), s 57.

¹⁸⁴⁸ A Larsen (1889), s 143f [efter Riksregistraturet]; [mina kursiveringar].

att göra sin utmaning tillräckligt tydlig lämnar han bort såväl "Storfurste till Finland" som allt annat som inte är ifrågasatta av Danmark. Med "Finnars i Carelen" avser han Carelen intill Norre Havet", dvs Kolahalvön med Dvina och Archangelsk. "Esthers Konungh" är ett annat sätt att omtala Narvahandeln. Titeln utformning är avsedd att reta gallfeber på Kristian IV. - Och han lyckas.

Axel Larsens kommentar är att: Karl IX kunde for den Sags skyld ligesaa gjaerne have foreslaaet sin Modstander, at de sammen skulde springe ned fra et af Taarnene paa Kalmar Slot¹⁸⁴⁹.

Lars Gustafsson finner att:

Här liksom i det teatraliskt arrangerade tornéspelet vid Gustav Adolfs kröning några år senare finns en osökt anknytning mellan götiskt och ridderligt; sin tilltänkta kamp med Kristian IV föreställer sig Karl IX tydligen samtidigt som ett slags götisk holmgång och en riddarmässig dust "utan argelist". Som vi har sett var det en föreställning som kungen kunde finna stöd för t. ex. i Johannes Magnus' skildring av envigeskampen mellan götakungen Attil och den danske härföraren Frowin eller i Olaus Magnus' framställningar i ord och bild av nordiska hjältedåd. En litterär fantasivärlds heroiska perspektiv har spelat in i hans uppfattning av den aktuella politiska verkligheten.¹⁸⁵⁰

En förvånad kung Kristian IV av Danmark och Norge avvisade utmaningen "med en hop spottske och fösmädelige ord"¹⁸⁵¹. Han dagtecknar sitt svar "spottskt" "Aff vortt slott Calmar then syt: Augusti Anno 1611":

Vi Christian den Fjerde lader dig Carll den Niende konning udj Suerrig, vijde att din lettfaerdige ubeskedene skriffuelse er osz ved din Trommeter tilhende kommen och haffde vij vell forhaabit, att du osz med saadanne skriffuelse skulle haffue forskonit, men efterdi vi formerker, att Hunde dagene er nu udj deris største exlusion udj dit hoffuit, saa haffue vij efter det gamle ordsprog maatte skieke oc anuende osz, att lige som mand raaber ij skoffuen saa fanger mand suar igen. Saa er dog dette vortt suar igen paa samme ditt breff, at du skriffuer osz icke at haffue handlit som en aerlig christelig konning och att vij icke haffue holdit det stetinske fordrag, dett dicter och lyffuer osz paa som en sin mund icke kand styre, oc som en aereskender, den som med skelden verge vil, nar macten sig icke thilstrecker, mens vi haffuer der emod den fejde och orlog aff høybetenkende nød och aarsag begynt som vij acter ansuare for Gud ij Himmelen, paa den yderste domme dag, huor du oc skalt møde och gjøre regenskab for dett uskyldige blod som nu udgydes saa och for andre dine tiranske gerninger som du ij all din thid med dine undersaatte oc andre fattige folck bedreffuit haffuer, att du skriffuer osz først att haffue indtaget Calmer bye, och siden Calmerhus med forraederj oc affwunden, saa oc eland och Borckholm, det er oc ij lige maade usandfaerdigt, thi vi samme Hus som en erlig Herre och krigmand haffuer vundit, och maatte du vel skamme dig, saa tit du derpaa tencker, att du icke med hvis derthil behøffuede bedre dett haffde undset oc forsiunet, och dett for din Naese saaledis haffuer ladit hentage, da du dog vilde vaere enn krigsmand, oc saa ner thilstede personlig personlig var. Hvad anlangende er den aerlig kamp du osz tilbiuder kommer osz saare spottsk aff den aarsage osz noch som vitterligt er dig allerede aff Gud ij Himmelen noch som verre slagen, saa er det megit bedre ynke dig end slaas och fectis med dig oc en varm kackeloffn var dig megit bedre och thienligere end saadan skermysen oc kamp och en god Metikus, som kunde saette ditt hoffuitt noget bedre ij lave igen, du skulde vell skamme dig nu gammel nar, att du giffuer saaledis en erlig Herre an, huilket du visselig aff en gammel skøge laerd haffuer, som sig med skelden plejer at verge, lad eckon din skriffuelse verre ij dij

¹⁸⁴⁹ A Larsen (1889), s 144.

¹⁸⁵⁰ L Gustafsson (1956), s 229.

¹⁸⁵¹ J Werwing II (1747), s 233.

Maader, dersom du ellers nogit kan gjøre haabis wij nest Guds hielp, du skalt haffue det alltssammen ij behoff.

Her hos ville vij dig formanit haffue, att du fra dig sender voris Herold oc tuende trommeter, som du imod all krigsbrug hos dig opholder, med huilken din gerning du dit oprectige gemøtt giffuer thil kende oc skulle du visserligen tencke oc troe, om du end skjønt dem nogit ont kunde thilføje, att du dermed icke haffuer vundit Danmarkis oc norgis rigers kroner, seethil du kand vel gemme och forsuare dem, du haffuer nu faare att staa. Dette er vort suar paa din letfaerdig och ubeskenden skriffuelse. Aff vortt slott Calmar then syt: Augusti Anno 1611.

Under vortt Signett¹⁸⁵²

Saken var inte utagerad - åtminstone inte för eftervärlden, eller dess heraldiker. Redan 1622, alltså elva år efter denna episod, skriver den franske historikern Julien Peleus i *L'histoire de la derniere guerre de Suede, en laquelle sont amplement décrits, tous les Sieges, combats rencontres, & batailles des Suedois, contre les Dannois: Ensemble leur Paix, par l'entremise du Roy de la Grand' Bretagne* om den.¹⁸⁵³ Vulson de la Colombiere tar upp Karl IX:s kartell i andra delen till *Le Vray Theatre d'Honneur et de Chevalier, ov le Miroir Heroique de la Noblesse, contenant les combats ov ievt sacrez des Grecs & des Romains, les Triomphe, les Tournois, les Ioustes, les Pas, les Emprises ou Entreprises, les Armes, les Combats, à la Barriere, les Carrosels, les Courses de Bague & de la Quintaine, les Machines, les Chariots de Triomphe, les Cartels, les Deuises, les Prix, les Voeux, les Sermens, les Ceremonies, les Statuts, les Ordres, & autres magnificenses & exercices des Anciens Nobles durant la Paix. Avec le Formulaire d'un tournoy tel qu'on le pourroit faire à present avec les armes dont les Gentils-hommes se seruent à la Guerre. Le tout enrichi de figveres en tailedouce sur les principales matieres,*¹⁸⁵⁴ som ett exempel på en sann och rätttrådig konungs agerande [Karl IX]. TRöts att Vulson de la Colombiere menar att kungar har rätt att föra krig i deras egenskap av Guds ställföreträdare på jorden, finner han det mer prisvärt om furstar försöker lösa sina tvister genom envig och ttvekamp än genom krig, och därmed besparar sina folk onödig blodspillan.¹⁸⁵⁵ Incidenten från Kalmarkriget blir också Vulson de la Colombieres clou på kapitlet om ridderlig politik.

Efter att danskt sjöfolk visat att de antagit Karl IX utmaning och i den 12 juni 1611 förstört staden.

Sin seger i Kalmarkriget lät Kristian IV bl a hugfästas i en serie på 26 vävda tapeter beställda av Karel van Mander II (1579-1623) till Riddarsalen i Frederiksborgs slott.¹⁸⁵⁶ Han instiftar också *Den väpnade armens orden*, 1616, för att hugfästa och fira sin seger i kriget med grannen i norr.¹⁸⁵⁷ Kungen inspirerades till ordenstecknet av berättelserna om den danske prinsen Svens

¹⁸⁵² A Larsen (1889), s 144f. [efter handskrift Rosgaard 4°, 70 i Universitetsbiblioteket i Köpenhamn].

¹⁸⁵³ J Peleus (1622), s 225ff. - Jag har använt Kungl bibliotekets exemplar, vilket tidigare ägts av Carl Gustaf Tessin.

¹⁸⁵⁴ M Vulson de la Colombiere II (1648), s 221f.

¹⁸⁵⁵ M Vulson de la Colombiere II (1648), s 211.

¹⁸⁵⁶ J P Munck (1988), s 88; J Hein (1988), s 93.

¹⁸⁵⁷ N G Bartholdy (1980), s 40; T Kaarsted (1982), s 35; *Christian IV og Europa* (1988), nr 563 s 155f, planche X s 556. - 1633 och 1634 kombinerades Den väpnade armens orden med Elefanterorden.

död och överlåtande av sitt svärd i Torquato Tassos (1544-1595) *Det befriade Jerusalems* åttonde sångs 33:dje och 34:e strofer^{1858 1859}.

Såväl utformningen av praktmyntet som Karl IX utmaning av Kristian IV stöder det som ovan sagts om Lapplands vapen.

Så snart Älvsborg åter blivit svenskt utfärdar Gustav II Adolf interrimsprivilegiet för ett nytt Göteborg "vedh Utrella på Gulbergs engierne" dit invånarna från Nya Lödöse och det första Göteborg beordras att flytta.

De nya stadsprivilegierna utfärdar Gustav Adolf i
Lägret vid Älvsnabben 18 juni 1621¹⁸⁶⁰

Wir Gustaff Adolff von Gottes gnaden der Schweden, Gothen und Wenden König, Grossfürst in Finlandt, Hertzog zu Ehsten und Carelen, Herr zu Ingermanland¹⁸⁶¹ ...
thuen hiermit allen vnnd jeden, so diesses vnssers privilegium gezeiget oder ess
sonsten zue cessen vorkompt, jnsonders vnsser kunfftigen statt Gothenburgk
einwohnern vnnd deren nach fahren zue jeden vnnd ...¹⁸⁶²

1. Anfecklich soll solche stadt heissen vnnd genennet werden Gothenburgh vnnd ins
kunfftige mit vnssers reichs eingebornen auch niederländischen vnnd andern
nationen handtierern, handwerckern bewohnt vnnd drein gehandelt vnnd
gehandelt vnnd gewandelt werden vnnd *zue einem waffen führen einen blawen schild,
worein drey gelbe cronen, zwo oben vnnd eine unten, alles nach gestald vnnd ardt der Gothen
waffen, gleichsam nachfolgende pictur hierunten mit mehrem thuet aussweissenn.*¹⁸⁶³

Solche waffen die stadtt in einem silbern jnsiegell, klein vnnd gross,
führen vnnd drein dasselb gestochen sein. Im contrar siegell aber stehen soll
der stadtt titul vnnd das jahr der beschenen fundation, welches alsdan vnnd zu

¹⁸⁵⁸ Han låg framstupa ej, men liksom anden
Alltjemt till himmelelen blott längtat, så
Han höll sitt anlet vändt mot stjernelanden,
Lik en hvars tankar endast dit upp trå.
Om svärdet knuten hårdt var högra handen
I döden än, som färdig till att slå;
Den ventra låg på bröstet from, andäktig,
Och tycks om tillgift be af Gud allsmäktig.

När mina tårar rikt i såren flutit,
Och dock ej lindrat sorgen, som mig tär,
Den gamle öppnar handen, hvilken slutit
Om svärdet sig, och drar det dä'l: "Se här -
Han säger - detta, som i dag har gjutit
Så mycket blod och rödt deraf än är,
År, som du vet, fullkomligt, och *man finner*
Ej lätt ett svärd, som detta övervinner.
(Carl A Kullbergs översättning (1860), s 193) [*min kursivering*].

¹⁸⁵⁹ H D Schepelem (1980), s 13ff; N G Bartholdy (1980), s 40, kat nr 36-40 s 40, fig s 41;
Christian IV og Europa (1988), nr 563 s 155f. - Tassos *Det befriade Jerusalem* publicerades
1580 i Venedig, efter en ofullständig avskrift, utan författarens kännedom om utgivandet.
- Den väpnade armens orden uppgick för en tid i Elefanterorden, men försvann redan på
1630-talet (N G Bartholdy (1980), s 40).

¹⁸⁶⁰ *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer VI (1621-1632)* (1985), nr 18 s 35.

¹⁸⁶¹ Städers akter vol 15, Riksarkivet, Stockholm.

¹⁸⁶² Städers akter vol 15, Riksarkivet, Stockholm; *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer VI (1621-1632)* (1985), nr 18 s 51.

¹⁸⁶³ Städers akter vol 15, Riksarkivet, Stockholm; *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer VI (1621-1632)* (1985), nr 18 s 52 [*min kursivering*].

jeder zeitt bey dem eltisten bürgermeister in werwahrung, das klein vnnd sonsten ein allgemein siegel bey der statt secretarien pleibet.¹⁸⁶⁴

Inte heller Gustav II Adolfs förnyade privilegiebrev talar om något lejon krönt med sluten, kunglig, krona. Den talar inte heller om huruvida lejonet är dexter eller sinistervänt. Men det är rimligt att anta att den avbildning som följt med originalprivilegiet, vilket inte har bevarats, avbildar vapnet som det från början kom att framställas: ett sinistervänt med sluten, kunglig, krona krönt lejon med "Svea rikets sköld" i vänster ram.

Gustav II Adolf återupprättar staden och bibehåller vapnet i faderns [egentligen Johan III:s] utformning, men smädar inte "juten" verbalt för jämnan.

Skillnaden mellan lejonet från kung Johan III:s Salvatorsordens krönte lejon och ett modernt Göteborgslejon är att den senare har höger ram sträckt rak så att inge del av svärdets klinga skymms av huvud eller krona, därtill har Göteborgslejonet en högre svansföring.

För mig står det klart att Göteborgslejonet är inlånat från Johan III:s Salvatorsordenskedja och reliefen på innergården till det gamla slottet i Stockholm och detta är också orsaken till att lejonet i vapnet är sinistervänt.¹⁸⁶⁵

Göteborgs vapens nu gällande blasonering lyder:

I blått fält tre av vågskuror bildade ginbalkar av silver, överlagda med ett vänstervänt, gyllene, med sluten krona krönt lejon med svansen kluven och tunga, tänder och klor röda, svingande med högra framtassen ett gyllene svärd och hållande i den vänstra en blå sköld, vari tre gyllene kronor, ordnade två och en¹⁸⁶⁶

¹⁸⁶⁴ Städernas akter vol 15, Riksarkivet, Stockholm; *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer VI (1621-1632)* (1985), nr 18 s 52.

¹⁸⁶⁵ Jag delar alltså, med hänvisning till ovanstående, inte statsheraldiker Nevéus uppfattning om att: "Den [vapenbeskrivningen] avser säkerligen ett "rättvänt" lejon, men stadssigillens gravörer har konsekvent vänt på djuret" (C Nevéus & B J de Waern (1992), s 70).

¹⁸⁶⁶ C Nevéus & B J de Waern (1992), s 70.

SAMMANFATTNING

Inom heraldiken delas sköldemärken i två kategorier; häroldsbilder och allmänna bilder. Häroldsbilder är olika geometriska delningar av vapenskölden i enlighet med heraldikens kompositionsprinciper. Allmänna bilder "består av naturliga bilder ..., konstgjorda föremål ... samt fantasiföremål". Jag har i föreliggande avhandling valt att specialstudera en grupp heraldiska vapen tillkomna under ett decennium med en gemensam nämnare, de har med ryssen och Ryssland att göra. Jag har valt att kalla denna grupp av naturliga bilder, konstgjorda föremål och fantasiföremål för *ryssattribut*. Min hypotes har varit att dessa ryssattribut går att studera som vilka meningsbärande bilder som helst, inom den kontext och det heraldiska regelsystem de är underkastade. Den metod jag använt har jag valt att benämna ikonologisk heraldik. Kontur åt den bild av ryssen som tecknas i denna svenska heraldik ger de motbilder som skapas vid samma tidpunkt och vilkas avsikt är att beskriva Sverige och det svenska [gotiska]. Djupdimensionen får bilden av ryssen från källor som beskriver hur man genom tiderna uppfattat ryssar, rysk kultur, religion samt Rysslands position i världen..

I det antika Grekland avsåg man med barbar utom "personer, vilka utstöter obegripliga ljud" även folk med avvikande seder och bruk. Barbar blev för antikens greker ett kulturbegrepp, som skilde de civiliserade grekerna från de ociviliserade främlingarna - den grekiska kultursfären från de kulturlösa folken. Både 'barbari', och dess antonym 'civilisation', är en uppfinning av kulturmänniskan som därigenom ger uttryck för ett slags självhävdelse gentemot andra folk, vilka man menade att befann sig på en lägre intellektuell, etisk och materiell nivå. Det antitetiska ordparet 'civilisation' och 'barbari' var användbara klichéer och fungerade både som självberöm och rationalisering för aggression. Grekerna kallade, speciellt efter perserkrigen, "Fienden" på andra sidan gränsen, för barbar. Skyterna idealiserades av ytterst få, för de flesta var de urtypen för de vildaste barbarer. Till sitt väsen kännetecknades barbaren av ett djurist levnadssätt, grymhet, obarmhärtighet, omänsklighet, arrogans, frukt-samhet, vinniglystnad och snikenhet, en ohejdad könsdrift, list, omåttlighet,

vräkighet, lust att plundra, övermod och prålighet, trolöshet, besinningslöshet och vrede. Barbarens ofta omtalade tapperhet är ett slags ursinne, raseri; *furor barbaricus*.

I likhet med grekerna beskrev romarna ofta kampen mellan "civilisation" och "barbari" i moraliska termer.

Under kristet inflytande görs vissa modifikationer till denna tankekonstruktion. Riktiga barbarer var endast hedningarna, enligt den spanske presbytern Orosius. Att förintna dem var inte bara en god gärning, utan även en gudabehagelig sådan. Mot slutet av antiken blir uppfattningen om barbarerna som Guds gissel allt allmännare. Origenes framhäver daker, sarmater och skyter som speciellt typiska exempel på barbarfolk. Med tiden kom de kristnas kategorisering av mänskligheten att förändras från att i första hand följa indelningen i nationalitet och kulturtillhörighet till att följa religionstillhörighet: kristna, judar och hedningar.

Gregorius av Tours använder begreppet barbar som synonym för hedning. Övergången från en kulturell till en religiös innebörd av begreppet barbar och ersättandet av motsatsparet 'barbar' och 'romare' med 'barbar' och 'kristen' var genomförd under 600-talet e Kr.

Den engelske krönikören Ranulf [Ralph] Higden (d 1364) skrev i sin universalhistoria, att Barbaria låg i ett område som begränsades av Tanais (Don), Donau och världshavet i norr.

För Aenea Silvio (senare påve med namnet Pius II) är 'barbar' och 'kristenhetens fiende' synonyma begrepp. Med dessa termer avsågs världen utanför den romersk-katolska kristenheten.

Europas östgräns hade av de antika geograferna dragits längs floden (Tanais) Don, vilket man i huvudsak fortsatte med ända till 1700-talets första årtionde. Ibland drogs gränsen så långt västerut som längs Narova-floden. De landsflyktiga biskoparna Johannes och Olaus Magnus drog Europas östgräns i norr längs ett i Lappland utvidgat Sveriges östgräns. Ryssarna kom under hela medeltiden och långt in i Nya tiden i västerländska ögon att stå utanför Europa.

Det var först den svenske militären och kartografen Filip Johan [Tabbert] Strahlenberg, som med sin karta över över Sibirien, 1730, får gehör för tanken på Uralbergen som Europas östgräns.

Ryssarna bebodde samma områden som antikens skyter, som ibland beskrevs som det mest omänskliga av barbarfolken. Då ryssarna även använde både den kompositbåge som ofta fått namn av skyterna, skyterbågen, och därtill hade huggsabeln som blankvapen och byggde sin krigföring på kavalleriet är det inte särskilt förvånande att man satte likhetstecken mellan skyter och ryssar. Skyterna ansågs ha ersatts av sarmaterna på historiens scen.

Karl den Stores uppfattning att var Europa synonymt med "*imperium christianum*" bibehölls länge som den gängse åsikten.

Från början av 1200-talet hade minst 18 påvar antingen predikat korståg mot, eller i skrift kallat ryssarna hedningar, eller använt något annat epitet som uttryckte förnekande av ryssarnas hemorts rätt i kristenheten. Under Gyllene Hordens tid var det vanligt att man i Västerlandet uppfattade ryssarna som tatarernas bundsförvanter. Detta gjorde även påven Innocentius IV som 1254 uppdrog åt kyrkans män i Tyska ordens länder att predika kortåg mot de

annalkande tatarerna och deras allierade [ryssarna].

Korstågen på den nordöstliga korstågsfronten riktade sig inte bara mot "hedningar" utan även mot grekisk-ortodoxa trosbekännare.

Så sent som 1496 utfärdar Alexander VI en korstågsbulla mot de skismatiska ryssarna, Kristi namns fiender och 1510 utlovar påven Julius II avlat för alla dem i ärkebiskopsdömena Mainz, Köln, Trier och Meissen, som inom tre år hörsammar korstågsuppropet. Påven Clemens VIII skall också 1593 ha ställt som villkor för ett erkännande av en kungatitel för den moskovitiska storfursten att denne övergav sin skismatiska tro.

Även Martin Luther buntar ännu 1531 sin "Warnung an seine lieben Deutschen" ihop turkar, tatarer och ryssar och i den svenske ärkebiskopen Laurentius Petris kyrkoordning av år 1571 likställs ryssar och hedningar.

I och med Gustav Eriksson Vasas tillskapande av en centraliserad förvaltning i Sverige blev en relativt konsekvent, och avsiktligt propagandisk heraldik möjlig att åstadkomma. När Gustav Vasa sedan gör valkungadömet Sverige till ett arvkungadöme måste legitimitet skapas för hans och hans ätts innehav av kungamakten.

Från antiken över medeltiden och renässansen och långt in i nya tiden är ancenniteten i genealogin, såväl för den enskilde individen och hans släkt, som monarken själva grunden för individens, släktens, monarkens och nationens ställning i relation till sina *pares*. På denna punkt får Gustav Vasa och hans söner oväntad, och oavsiktlig, hjälp av Johannes och Olaus Magnus. Plötsligt är den svenska monarkin den äldsta i världen. Med "källor från Uppsala" bevisar de patriotiska biskoparna att den svenska monarkins rötter går att härleda direkt till Noaks sonson, Magog. Magog hade "regerat uthi ... Finland, ..." innan han år 1745 efter världens skapelse med sitt folk tog sig över till andra sidan Bottniska viken. Johannes Magnus gör klart för världen att "thee Konungerijken Hispanien och Frankrijke [hafwa] högeligen til at tacka" "the manlige Göther" för sin frihet genom att de "wordo frelste ifrå the Romares trældoms ook och hårda Regimente". Bröderna Magnus' arbetens stora spridning gör den gotiska härstamningen till en åtråvärd släktskap för Europas ledande furstehus. T ex kejsar Karl V menar att även han har blodsband till Sverige: "Et nos gente Gothorum sumus".

Vasaättens legitimitet och förbättrandet av kungens genealogi anförtroddes kungens sekreterare, Rasmus Luvigsson. Trots att även tyskar och polacker gjorde anspråk på gotisk härstamning blev bröderna Magnus av avgörande betydelse för att göra Sverige till de världsövrande goternas urhem.

Uppfattningen att goterna och deras kungar fört lejon i sina vapen biträdades av att Folkungalejonet uppfattades som goternas lejon och hjälpte till med att öka genomslaget för föreställningen av svenskarna som goternas ättlingar.

Olaus Magnus kallade själv *Carta marina*, som han gav ut 1539, "Carta gothica".

För Gustav Vasas söner blev Johannes Magnus' *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* [*Swea och Götha Krönika*] en kanonisk skrift och verket fick ett inflytande, som inget jämförbart svenskt verk vare sig förr eller senare fått och vasahovet strävade till att utnyttja "den ständigt växande

europiska ryktbarheten hos detta verk".

Erik XIV lät väva fem tapeter med motiv ur Johannes Magnus *Gothorum sveonumqve historia*,....

Olaus Magnus' *Historia de gentibus septentrionalibus* ... [*Historia om de nordiska folken*] hade 1669 utkommit i 21 upplagor på 6 språk.

På 550-talet beskrevs ön Scandza av östgoternas konungs Teoderik den Stores hävdatecknare, Jordanes, i *De origine actibus Getarum* som "*vagina gentium, officina nationum*".

Biskopen i Sevilla på 600-talet, Isidorus hävdade i *Historia Gothorum*, att de spanska kungarna härstammade från goterna.

På 1200-talet uppkommer på tyskt område uppkommer en serie berättelser som fått den gemensamma beteckningen *Didrikssagan*. Hjälten, Dietrich von Bern, är en folklig förvanskning av östgoternas konung Teoderik den Store (död 526). Johannes Magnus berättar utförligt om hur den unge "Didrick av Verona eller Didricks Bern", "then Trettijende och Nijende Götha Vthrijkis Konung" "gör infall i Sarmatien och dräper "theras Konung Babaij".

På 1330-talet återopade översättaren av Moseböckerna till svenska svenskarnas härstamning från Magog, Noaks sonson.

Den danske kungen, Valdemar Atterdag, antog 1362, efter att ha erövrat Gotland titeln *Gothorum rex*. Hans sonson, lagmannen i Östergötland, Svantepolk Knutsson (död 1310) förde ett vapen med en krönt leopard över nio sjöblad ["hjärtan"].

Vid Birgittas kanonisationsprocess återopades hennes härstamning av kunglig gotisk ätt av hennes biktfar.

Vid konciliet i Basel, 1432-1448, hävdade biskopen i Växjö, Nicolaus Ragvaldi att den främsta platsen tillhörde unionskonungen med hänvisning till att det var från Norden som goterna spritt sig över Europa och att goterkonungarna anammat kristendomen tom tidigare än de romerska kejsarna.

Under Karl Knutssons [Bonde], tid som även kallat "den gotiska romantikens födelsetid i Sverige" skapades *Prosaiska krönikan* och *Lilla rimkrönikan* där det klart står att goter nu kallas svenskar. Karl Knutssons anses även ha tagit initiativet till tillkomsten av den svenska versionen av *Sagan om Didrik av Bern*. Karl Knutsson lanserade även kulten av Sankt Göran i Sverige.

I Sveriges första rikshistoria, Ericus Olai *Historia Svecorum Gothorumque* sägs klart ut att Sverige var det gotiska folkets urhem.

Vid sin kröning i Uppsala 1617 uppträder Gustav II Adolfs som goterkungen Berik "the gamble och oöffuerwinnelighe Göthers/ Segherfulle Konung". Kröningstörneringen blev en tidigare icke skådad gotisk manifestation. Till bröllopstörneringen tre år senare låter Gustaf II Adolf, som vid Karl IX:s kröning mottagit storfurstendömet Finland, sy ett hästschabrak (plansch XXVII) med storfurstendömet Finlands vapen krönt av en sluten kungakrona på schabrakets halskappas vänstra sida. Samma schabrak bar "Kyritzhästen" både vid sorgeprocessionen i Wolgast i juli 1633 och i själva begravningståget i Stockholm i juni 1634.

Uppfattning om Sverige som goternas urhem och därmed även världens äldsta monarki blev en officiell statsideologi, vilket klart syns i företalet till *Sveriges Rikes Lag* av år 1734 som gör entydigt klart att:

Swerige är ifrån hedenhös ett fritt Rike: Thes Inbyggare Swear och Göthar. Ej fins Giötha namn i flera Länder fastståndande, utan i Swea Rike allena; fören at af them utspriiddes Giötha namn i annor Land.

Finland omtalas redan i Ericus Olai *Historia Svecorum Gothorumque* som ett fordom självständigt rike. Jakob Ziegler tar på inrådan av sina nordiska rådgivare upp tråden och skriver så tidigt som 1532 att "Eningia [Finland] kalldes fordom ett rike, så stort var det, nu har det titel av ett furstendöme". Och en av hans sagesmän, Olaus Magnus insätter på *Carta marina* (1539), över Södra och Norra Finland texten "Finlandia vel Finningia olim regnum" och skriver i legenden till kartan "att Finland delas i Nord- och Sydfinland och sedan gammalt har varit ett kungarike".

Olaus Magnus kallar redan 1555 i *Historia om de nordiska folken* Finland för storfurstendöme.

För det bildade Europa hade alltså båda bröderna Magnus, direkt och indirekt, presenterat Finland som ett storfurstendöme och som Västerlandets utpost mot de asiatiska ryssarna, redan långt innan titeln av storfurste till Finland antogs av Johan III, vilket knappast är betydelselöst för Finlands upphöjandet till storfurstendöme, vilket skedde senast 1577. Det röda fältet i storfurstendömet Finlands vapen är den martialiska färgen i den svenska renässansheraldiken, lejonet är goternas konungsliga vapendjur, gotenas stamfar Noaks sonson, Magog, hade varit kung i Finland innan han med sitt folk tog sig till Sverige. Bitecknen i vapnet, de nio heraldiska rosornas antal härstammar sannolikt från det vapen Svantepolk Knutsson förde. Lagman Svantepolks nio sjöblad ("hjärtan") har bara bytts ut mot nio heraldiska rosor. Redan Birgerl Jarl hade fört både ett vapen i vilket Folkungalejonets fält var bestrött med rosor och ett med fältet bestrött med sjöblad. Det raka svärdet som lejonet i en triumfatorisk gest svingar är kristendomens, Västerlandets (Europas), rättvisans och ridderlighetens svärd. Den moskovitiska storfurstens sabeln, som det krönte gotiska lejonet betrampar är hedendomens, Österlandets (Asiens), tyranniets och den med *furor barbaricus* förknippade krumma sabeln.

Daniel Russell har nyligen betecknat renässansen som *aetas emblematica*.

Emblematiken har under renässansen en retorisk funktion. Heraldiken, som i ett visst perspektiv kan ses som en speciell gren av emblematiken, med sina egna regelsystem från högmedeltiden. Under högmedeltiden var allmänna bilder och talande vapen för att beteckna ett heraldiskt vapens bärare eller det territorium det avsåg att beteckna synnerligen vanliga. När heraldikens emblematiska funktion stiger i förgrunden under renässansen blir allmänna bilder vanligare som sköldemärken. Den grupp av heraldiska vapen som i denna avhandling är föremål för behandling har huvudsakligen allmänna bilder i sina sköldemärken. De avser inte heller enbart att beteckna sina bärare eller territorier i sig, utan bör ses i relation till omvärlden. Den omvärld det här är frågan om är den gamla arvfjenden, ryssen, "muschowiten". Föga överraskande är avsikten att framhäva den egna förträffligheten i relation till grannen i öster. Denna granne betecknas i den nya retoriskt, emblematiska heraldiken som uttrycks med allmänna bilder, som asiat, barbar, hedning, österländsk tyrann inbegreppet för nästan alla laster, den förkroppsligade ondskan ja självaste Djävulen. Därmed framställs man själv som en S:t Göran,

S:t Mikael, det godas förkämpe och den västerländska civilisationens bålverk. I likhet med antikens greker tycker sig vasasönerna ha en historisk uppgift att hålla "Hybris' våldsamme son" stängin.

Om inte förr, så från och med kung Göstas begravning, då den första serien svenska landskapsvapen tillkommer, genomsyras den nytillskapade heraldiken, där det överhuvudtaget är tillämpligt, av en programatisk dikotomi. Denna möjlighet till en såväl latent som politiskt, militärt, kulturellt och geografiskt manifest meningsbärande heraldik blir ett statsintresse av största vikt för Erik XIV och Johan III. Karl IX och Gustav II Adolf finner det tydligt angeläget att föra denna tradition vidare, anpassad till den vid varje enskild tidpunkt rådande allmän- och kulturpolitiska situationen.

Ryssland är en despotisk makt med en tyrannisk storfurste, som förslavar sitt eget och andra folk. Den moskovitiska storfursten lider av en kulturellt eller genetiskt betingad, obotlig hybris. Den moskovitiska storfurstens hybris, som inom den västliga kristenheten på dess *lingua franca* döptes om till *Superbia*, alla lasters drottning.

Med trons, Bibelns, rättens och ridderlighetens raka svärd stred man även inom heraldiken mot Asiens, hedendomens och tyranniets huggsabel.

Användningen av motmedlet mot skyterbågen, eller ryssebågen, armborstet, mot *kristna* förbjöds av Laterankonciliet 1139. Förbudet gällde inte kampen mot hedningarna, eftersom den striden uppfattades som Guds strid mot Djävulens herravälde. Armborstet hörde till korsriddarnas grundutrustning, såväl i det Heliga Landet som på den nordöstliga korstågsfronten mot såväl "hedningar" som mot grekisk-ortodoxa trosbekännare. Olaus Magnus gjorde med *Carta marina* och *Historia om de nordiska folken* armborstet till goternas speciella vapen.

Johan III beställde en stenrelief till Stockholms slotts innergård och låter utforma Salvatorsordens insignier samtidigt som han gör Finland till ett storfurstendöme och alla dessa får utformningar som är avsedda att lända "Ryssen till wahnheder".

Svenskar som utmärker sig i relation till ryssen kan få "vår och Swerigis Riikes fiende thenn Tÿrannen Muscowiten[s]" liggande "ryssesabel" i sina vapen om de adlas.

Inte bara ryssarnas beväpning förödmjukas. Två utländska militärer i svensk tjänst får raka svärd som genomborrat en rysehätt i sina vapen.

En svensk militär får ett i svenska sammanhang ovanligt sköldemärke, tre avhuggna bojarhuvuden, som dock har sina motsvarigheter i centraleuropeisk heraldik där avhuggna turkhuvuden förlänas militärer som hållit ottomanen stängen. I heraldiken, såväl som i retoriken, vill Gustav Vasa och hans söner understryka att förbe:te *muschovite[n]* icke är *turcken ... olijck*.

En utländsk fredsmäklare får en kluven okränt [rysk] örnen med en palmkvist i näbben som tack för att han bidragit till att pacificera Hybris våldsamme son.

Den ryska *knutpiskan* får i biskop Paul Juustens vapen symbolisera ryssarnas asiatiska grymhet, deras avsaknad av lag och rätt och storfurstens tyranniska väld.

Den svenske kämpen *Starcater* "ställer gärna sitt mod och sin styrka i de förörrättades och värnlösa tjänst". Han "öfwerwann" såväl Rysslands "Konung

benämnd Flocke" och "then nampnkunnige hielten Wisin" samt "slogh ihiäl" moskoviternas eponyme kämpe, "then berömmelige Hiälten Tanne". Även mot Danmark har Starkater "låtit sigh bruka. Starkater strijdde för the Swenske och Göther/ som omsijder behöllo marken/ och underkufwade sigh Danmarck." En reinkarnation av Starkater uppträder i vildmannes dräkt i Lapplands vapen.

I vapen för svenskfödda personer som adlas, eller svenska landsdelar är det a priori segrande svärdet som ställts upprätt eller huggande, medan den slagna arvfjordens sabel ligger bjälkvis eller betrampas. Där strid heraldiskt framställs, som i Karelens vapen, har utgången angivits genom sköldemärkets delars placering i vapnet.

I ryska överlöparens vapen visas släktens etniska ursprung av sabelns förekomst i sköldemärket, men nu svingas Österlandets sidovapen i den rätte kungens tjänst, i försvar för Västerlandet.

Göteborgs stads, med slutna kungliga krona krönta, sinistervända gotiska lejon härstammar från Johan III:s Salvatorsorden. Efter att Karl IX instiftat sin Jehovas orden blir Salvatorsordens lejon "ledigt" för symboliskt bruk mot Danmark, där konungen kallade sig för goternas konung. I likhet med att både staden Göteborg och dess namn var en utmaning mot danskarna, var även dess vapen det.

OTRYCKTA KÄLLOR

BIBLIOTHECA APOSTOLICA VATICANA, VATIKANSTATEN

Borgia XVI

Vat. Reg. Lat. 1690: Ferdinand von Herberstein: Wappenbuch

BIBLIOTHÈQUE DE L'ARSENAL, PARIS

4790

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE, PARIS

Clairambault 1312

BJÄRNÅ [PERNIÖ] MUSEUM, EGENTLIGA FINLAND

Huvudbaner för Linved Classon [Sabelfana]

EURÅMINNE [EURAJOKI] KYRKA, SATAKUNDA

Altarskåp

FINLANDS RIDDARHUS' ARKIV

de la Chapellska samlingen

Lydick Mattsson Grönfelts papperssigill

FINSKA KYRKAN I STOCKHOLM

Christman: Vapenmålningar på nedre läktarbarriären, 1734.

Finska församlingens arkiv:

K III c: 2: Avskrifter av Finska församlingens i Stockholm kyrkorådsprotokoll 1725-1737.

GIM, MOSKVA, RYSSLAND

Pilbåge (rekonstruktion), trä & ben, nomader, Chimkent;Ak-Tobe II), Kazachstan 300-400 e Kr.

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

Peter Wieselgren, "Bidrag till en svensk vapentolkning och ättlära för tiden före Sv. Riddarhusets inrättning 1626". (Tidigare i Göteborgs stadsbiblioteks handskriftssamling).

IIAE, ALMA-ATA, KAZACHSTAN

"Guldmannen". Rekonstruktion, förgylld metall och textil, 210 cm, sacer. Kurganen Issyk, Alma-Ata, Kazachstan, 500-400 f Kr.

JOHANNISHUS' ARKIV

Hans Wachtmeisters sköldebrev 24.V.1578

KALMAR SLOTT

Kungsgemakets dörr
Kasettaket i Gyllene salen

H M KONUNG CARL XVI GUSTAFs SAMLING, STOCKHOLMS SLOTT

Okänd nederländsk målare, *Allegori över Gustav II Adolf*, olja på duk, 1600-talets mitt, 31 x 42 cm.

KRIGSVETENSKAPLIGA CENTRALBIBLIOTEKET, HELSINGFORS

Överbefälhavarens dagorder n:o 39; 24.12.1941.

KUNGL BIBLIOTEKET, STOCKHOLM

Handskriftsavdelningen:

A 1: Fem Moseböcker på fornsvenska.

D 47

D 246: N Brocman, *Collectanea heraldica eller Heraldiska anteckningar vid genomgåendet af Originalbref serdeles afdelningen Miscellanea*, som förvarades i Kungl Antiquitets Archivo, Uppsatte och efter tecknen i vapnen ordnade.

D 247: Georg Hinric Barfod, *Wapen tillhöriga icke introducerde adeliga ätter 1250-1719*.

D 248: Georg Hinric Barfod, *Wapen tillhöriga icke introducerde adeliga ätter 1250-1719*.

- D 251: Reinh^a Brocman, *Sigilla Reg Princ Episcoporum Communitat Nobilium aliorumq, Celebrium virorum*. 1767.
- D 252 a: "Åtskillige wapen utur finska kiörkor".
- D 255: O Hagelberg, *Palatium equestra Livonicum*. Samlat och afritat.
- D 400: Laurentius Petrus' *Svenska Chrönika*
- D 517 b: Marcus Antonius Coccius Sabellicus *Opera omnia* med anteckningar och teckningar i margerna av Erik XIV 1575.
- Fa 12: Johannes Bureus, *Sumlen*.
- Fh 5: Johan Peringskiöld, *Monumenta Sveo-Gothorum*. Tom. 5.
- Fl 4 a: Elias Brenner, *Gamble Monumenter I Stoor-Förstendömet Finnlandh affrijtadhe Anno 1671 och 672 aff Elia Brennero ostrobothniensi*.
- Grevebrev för Axel Wachtmeister den 7 juni 1693
- H 22: Johannes Messenius, *Theatrum nobilitatis Svecanae*. Ex quo genuinam et omnimodam regum, ducum, comitum, baronum, equitum, et qourumlibet generosae prosapiae magnatum, qui ab ipso ferme regni Svecici Gothiq; illic extituerunt primordio, licet contemplari propagationem. Holmiae Svecorum 1616. Interfolierat exemplar med tillägg av Jonas Bure.
- H 24: Johannes Messenius, *Theatrum nobilitatis Svecanae*. Ex quo genuinam et omnimodam regum, ducum, comitum, baronum, equitum, et qourumlibet generosae prosapiae magnatum, qui ab ipso ferme regni Svecici Gothiq; illic extituerunt primordio, licet contemplari propagationem. Holmiae Svecorum 1616. Rättelser, anmärkningar och sköldemärken av Johan Peringskiöld.
- I g 7: Jacob Gottbergs stambok 1591-1613.
- I.s. 29:1: Sköldebrev för Johan Skytte 14/8 1604.
- Vapenförbättring för Johan Skytte av Jakob I av Storbritannien 1617.
- L 82:1:4: Carl Gustaf Tessin, *Åkerödagboken*. 1758.
- L 82:1:14: Carl Gustaf Tessin, *Åkerödagboken*. September 1761.
- Vu 20
- Vu 39
- Y 56
- Y 111: Gustaf Horns stambok.
- Nescherska samlingen:
- Nescher 82: Johan Lithén, *Delination Scalae ac porticus in Regio Palatio Drottningholmensi, operis perelegantis, sumptuosi, magnifique adeo, ut eis Europa paucas habeat similes*.
- Nescher 354: Vy över Tavastehus' slott.
- Nescher 354a: Vy över Tavastehus' slott.
- Rålamska samlingen:
- Rålamb fol 12: "Slägtebok". Samling af ättelängder, skrifna af olika händer, från 1600-talet. Trol. afskrifter från en slägtebok som "Sahl hans excellens Grefve Per Brahe sig förskaffat".
- Rålamb fol 151

Kart- och planschavdelningen:

Herman Nützel, Johan III:s begravning, 1593

Herman Nützel, Hertig Karls porträtt, 1596

Herman Nützel, Ofullbordad titelsida, c 1597

Herman Nützel, Hertig Karls anträd, 1598

H van Sichem, Gustav II Adolfs porträtt, 1617

V Trauthman, Gustav II Adolf-porträtt i 1617 års stadslag

V Trauthman, Gustav II Adolf-porträtt i 1618 års bibel

Edward Wells, *A New Map of Ancient Scandinavia together with as much more of ye northern part of ancient Europe as answers to present Denmark & Moscovia.* *New Set of Maps both Ancient and present Geography*, 1700.

KUNGL HUSGERÅDSKAMMAREN, STOCKHOLMS SLOTT

Nils Eskilsson, Konung Sveno-tapeten, 333 x 297 cm, 1561.

Konung Magog-tapeten, 356 x 386 cm, 1560-talet.

Peter Kiämpe, Karl IX:s smörjelsehorn, 1607. Skattkammaren nr 15.

LINKÖPINGS STIFTSBIBLIOTEK

H 146 Fol: Sven Elofsson (28 april 1579). Merkelige handlingar som sigh tildrageth haffe ifrå åhr 1566 intill Anno 1579.

LIVRUSTKAMMAREN, STOCKHOLM

Carl Plageman & Hindrich Eggertz (?), Tornérschabrakat till Gustaf II Adolfs häst vid bröllopstorneringen 1620, sorgeprocessionen i Wolgast 1633 och begravningståget i Stockholm 1634 (Inv nr 3053).

Hubert Woldemarson (?), Broderat Vasavapen till Erik XIV:s kröning 1562. Livrustkammaren, inv nr 31450.

LOUVREN, PARIS

Antoine Le Moiturier (?), Philipp Pots gravmonument.

Peter Paul Rubens, *Hercules och Minerva kämpar med Mars*, gouache, 370 x 539 mm, c 1635-1637 (Cabinet des Dessins; inv nr 20.183).

LUNDS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

de la Gardieska samlingen:

Pergamentsbrev:

Jöran Månssons sköldebrev. Adlad 16 maj 1573.

Vapenbok

MAE, ST PETERSBURG, RYSSLAND

Bältesspanne med hästar och ryttarfigurer i vila vid ett träd, guld, 15,5 x 12,0 cm, 100-300 f Kr (?); inv nr K 1582.

Koger, burjäter, inv nr: 1926-8.

Pilar, burjäter, inv nr: 2098-85 86; 88/90.

Koger, burjäter, inv nr: 2098-97.

Pilbåge, kazakher, inv nr: 2716-26.

Brynja, uzbeker, inv nr: 3842-7.

Pil och båge, jakuter, inv nr: 4282-483.

Pil och båge, jakuter, inv nr: 4285-483.

Järnsabel, tadjjiker, inv nr: 5097-3.

PALAZZO PITTI, FLORENS, ITALIEN

Peter Paul Rubens, *The Horrors of War*, olja på duk, 206 x 342 cm.

ANDERS QWARNSTRÖM

Foto: Madonnan med barnet på S:t Görans riddarbälte, S:t Göran och draken, Storkyrkan, Stockholm (fig 150)

Foto: Vapensköld med svart örn i gyllene fält på relief med den romerske ståthållaren Dacianus' tron på sockeln till S:t Göran och draken, Storkyrkan, Stockholm (fig 149).

RIDDARHUSET, STOCKHOLM

Vapensköldar på Riddarsalens väggar:

Adliga ätten nr 55: Pereswet Morah [Pereswetoff-Morath]

Adliga ätten nr 150: Sabelskjöld

Adliga ätten nr 152: Sabel

Adliga ätten nr 154: Skytte

Adliga ätten nr 157:

Adliga ätten nr 186: Sabelhierta

Adliga ätten nr 188: Sabelfanar till Öferby

Adliga ätten nr 206: Sabelstierna

Adliga ätten nr 223: Strålar

Adliga ätten nr 230: Pilefelt

Adliga ätten nr 232: Sölverarm

Adliga ätten nr 240: Gyllensverd

Adliga ätten nr 243: Iordan

Adliga ätten nr 251: Iernlodh

Adliga ätten nr 256: Gyllenstråle

Adliga ätten nr 263: Planting

Adliga ätten nr 317: Sabelfelt

Adliga ätten nr 402: Ramsvärdh

Adliga ätten nr 451: Dreffenfelt

Adliga ätten nr 456: Aminoff

Adliga ätten nr 1738: Kalitin

David Klöcker von Ehrenstrahl, Plafondmålning, olja på duk, 1675.

Riddarhusets arkiv

B Schlegels interfolierade exemplar av Anreps ättartavlor.

St f 7:2

St f 7:9: Kopia av sköldebrev för Peder Aminoff

St f 7:41: Kopia av sköldebrev för Peder Niellsson [Gyllenstråle]

St f 7:42

I:1

I:20

I:39

I:82

I: 120

I:177

II:4

II:22

II:34

II:134

III A 65

III A 147

III A 148

III A 149

III A 183

III B 333

III B 334

III B 337

III B 368

III B 398

IV:65

IV:155

V:21: Kopia av sköldebrev för Peder Joensson [Gyllensvärd]

VIII:255.

XIX: 9:12

XIX:10:6

1 3 B (III B: 218-219)

**RIJKSMUSEUM HET CATHARIJNECONVENT, UTRECHT,
NEDERLÄNDERNA**

Ms. BMH 162

RIKSANTIKVARIEÄMBETET, STOCKHOLM

Antikvarisk-topografiska arkivet:

Ikonografiska registret:

Floda kyrka, Södermanland, "diderik van beran" [Didrick av Bern]", travé IV, långhusvalvet. Foto: H Cornell & S Wallin.

Husby-Sjutolft kyrka, Uppland, "Hertogan ab Brunsvik" [Hertigen av Braunschweig] dödar en drake, vapenhuset, valvet, södra kappan. Foto: H Cornell.

RIKSARKIVET, HELSINGFORS

Sigillsamlingen:

2710:3

RIKSARKIVET, STOCKHOLM

Adelsbrev, vol 1

Adelsbrev, vol 9

Bielkeska manuskriptsamlingen:

Kvartoserien 150: s 150 ff: En handskrift av Christoffers lagbok. Sist i boken förteckning "Hertugh och Grefwedöme wapn i Sverige"

Folioserien nr I:226: s 159 1/2 ff: Christoffers lagbok, skriven av Arwidus Petri i Linköping 1593.: "Insignia arma ducorum et ..."Tom 4, miscellanea s 72-73: Kopia av Cod Holm D 47 (Hⁿ Bⁿ) (s 2a).

Genealogica mm:

Genealogica 38 [tidigare signum: H 12]:

Genealogica 41 Collectanea Genealogica

Genealogica 42: Peder Månsson Utter, Genealogica collectanea

Genealogica 46: Slägt och vapen-bok möjligen af Måns Bengtsson (1600-talet).

Genealogica 65:

Genealogica 66: Löst folioark med förteckning över 24 vapen.

Genealogica 79: Peringskiölds extrakter av medeltida brev.

Genealogica 94: C L von Schantz' genealogiska och heraldiska anteckningar. Transköldska Concepter och Idéer.

Genealogica 113: Genealogiska samlingar av Daniel Tilas II. Samlingar till en matrikel öfwer Ointroducerad Adel äldre än Riddarhusets inrättande.

Genealogica 119: Daniel Tilas' samling VIII, 2 30

Grevebrev, vol I (1561-1689)

Kartavdelningen:

Erich Palmquist, *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674.*

Konung Johan III:s majestätsigill 1571. Stampen graverad av Gillis Coyet.

Konung Johan III:s brev i avskrift 1573-1583; vol 16.

Krigshistoriska handlingar:

Krigshistoriska handlingar IV. Nordiska sjuårskriget M 1272

Kungliga arkiv:

K 15: Johan III

Originalsköldebrev:

Anders Nilsson till Talis, adlad 16 juni 1563.

Peringskiölds extracter: *se* Genealogica mm 79.

Posseska sigillsamlingen:

Qv (Nr 2)

Reduktionskommissionen D I c 2:1:Åkermarks kopiebook på donationsbrev, som ej förekomma i Riksregistraturet I. 1523-1572. Kammararkivet.

Riksregistraturet:

1573; 1582; 1594; 1613; 1614; 1620; 1631; 1637; 1653; 1686.

Sandbergska samlingen:

FF 19, fol 21712, fol 21713

Sigillavgutningar:

Johan III:s stora majestätssigill (Gillis Coyet) 1571:

Brev 20 juli 1571

Pergamentsbrev 8 oktober 1571

Sigismunds tyska registratur:

25/6 1594

Skoklostersamlingen:

Skokloster I, fol 72: Renritning av Skokloster I, fol 166.

Skokloster I, fol 166: Erik Runell Palmiskiölds Afritningar af de vapen, som finns i alla Kyrkor i Finland.

Skokloster I, fol 100; Tom 19: (E 8751) fol 281-298: [Leenberg, Axel Daniel], "Samtal Emillan Een Swänsk Plijt, Rysk Sabel och Tatarisk Båga hållit uti RustCammaren i Pettersburg Anno 1739".

Skokloster I, fol 100; Tom 15: (E 8751) fol 448-449: "Angående 6 st Swenska Riddare Ordner."

Skokloster I, fol 102 4° (E 9000): Öfwersättning som korteligen sammandragit innefattar det förnämsta innehållet af det Bröllops Qwäde, som, öfwer den stormäktige Sveriges, Giötes och Wendes konungs Johan den Tredies Bröllofsfest med den högwälborne fröken Gunilla Her Johan Axels Sohns Dotter, som utaf en uråldrig och högadlig ätt härstammande och war Riddare samt Landshöfding i Östergötland på latinsk blifvit sammanskrifvit af Erick Jacobsohn Stockholms Boo, Professor vid Kungl Högscholan. Träckt i Stockholm åhr 1585.

E 8751, fol 281-298:

Städers akter:

Vol 15

Svenska adelsbrev, Sköldebrevssamlingen.

Svenska adelsvapen:

Fol 1: Brahe, greve 1561

Fol 8: Skytte, friherre 16 juni 1624, förslag

Fol 63: Anders Mårtensson, 1569

Fol 64: Anders Mårtensson, 1569, variant

Fol 65: Justeen, 157? (ointroducerad)

Fol 66: Lars Westgöte

Fol 67: Lars Westgöte & Anders Westgöte

Fol 68: Mats & Jöns Marcussöner

Fol 69: Mats & Jöns Marcussöner

Fol 71: Jöran Månsson, Nokia-släkten, 4 vapenförslag *se även* Lunds universitetsbibliotek, sköldebrev

Fol 97: Boga, Joen Jonsson

Fol 111: Boga, Salomon Jönssons ätt.

Fol 112: Silfverbjelke.

Fol 113: Sabelstierna, adlad 16/7 1609.

Fol 115: Jernlod

Fol 120: Svärdfelt

Fol 121: Svärdfelt, 30 augusti 1649

Fol 276: Markus Jönsson [Vol III] fol 166- (Adliga från 1719. *Obest*).

Fol 280

Fol 281

Fol 282

Fol 283

Fol 284

Fol 285

Fol 286

Fol 287

Fol 288

Fol 289

Fol 290

Fol 291: Peter Hertzig [Vol III] fol 166- (Adliga från 1719. *Obest*).

Fol 293

Fol 294

Fol 295

Fol 296

Fol 297

Fol 298

Svenska originalpergament:

24/8 1538

10/10 1538

Sjöholmssamlingen: 10/7 1546; Tomas Jönssons (Ryting) till Gesterby sigill

8/10 1560

22/1 1588

Daniel Tilas' samling:

Matrikel öfver Ointroducerad Adel in til Riddarhusets öpning 1625. Tom II.
VIII.

ANDERS SCHÆRSTRÖM

Europakarta, 1995

ARCHIVO GENERAL DE SIMANCAS, SIMANCAS, VALLADOLID, SPANIEN

Teckning av Johan III:s Salvators- och Agnus Dei-orden, 64,0 x 50,5 cm, 1578.

MARIE-LOUISE SKARP

Härnevi. Albertus Pictors målningar. 80-p uppsats i konstvetenskap, Stockholms universitet. Stockholm 1995.

SKOKLOSTER KYRKA

Begravningsvapen för Gustaf Sabel (1594-1659)

SKOKLOSTER SLOTT

Armbortspil, 1642, inv nr: 6552

Spännanordning, inv nr: 6553

Polsk brynja med kors på huvans nacke, inv nr: 6853

Kompositbåge, inv nr: 14694

Kompositbåge, inv nr: 14704

Skäkta, inv nr: 14714:1

Handbågepil, inv nr: 14718

SVERIGES UTRIKESDEPARTEMENT

Nikolai Vukolov, Nikolai & Shmelev, Georgij, Tass - Itar-Tass återgivande av ryske utrikesminister Kozyrevs tal vid ESKK-mötet i Stockholm 1992-12-14.

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

F 6. Die Briefe und Urkunde von Pontus und Jacob de la Gardie, Bd A.

LEIF TENGSTRÖM

Översiktlig projektplan och grovskiss till ekonomisk kalkyl för inventering av Sveriges begravningsvapen. På uppdrag av Riddarhusets direktion i enlighet med Riddarhusutskottets utlåtande nr 5 till lagtima adelsmötet och ridderskapets och adelns beslut 31 maj 1986.

H. Chatelain, Carte Genealogique pour conduire a l'Histoire des Rois du Nord. La Carte de leurs etats, leurs armes et des remarques pour conduire a l'intelligence de l'histoire du Nord. 38,7 x 96,0 cm. C 1720.

TROLLEHOLMS SLOTTS ARKIV

Anteckningar ur bibliotekarie A Palms interfolierade exemplar av Anreps Ättartaflor I.

UPPSALA DOMKYRKA

Willem Boy, Gustav Vasas tumba.

Wilhelm van der Blocke, Johan III:s gravmonument.

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOKET

Handskriftsavdelningen:

E 6: "Insignia et arma ducatum et comitatum regni Sueciae." Handskriven förteckning över 16 landskapsvapen i en avskrift av Olaus Petri krönika som Johan Petri Klint inköpt 1567. Med Anders Anton von Stiernmans Ex libris.

E 84: Afskrifter af Erik XIV:s, Johan III:s och Sigismunds kröningsordningar etc; Koncept till process och ceremonier vid drottning Kristinas kröning;

E 133: fol 68: Bland Allehanda handskrifter rörande svenska historien finns en vapenbeskrivning med titeln "Insignia et arma ducatum et comitatum Regni Sueciae".

E 256:

E 295: Ceremonier som uthi Kongl Majt Vår Ärewördige Herres Erichs d. XIV Sweriges, Göthes och Wändis etc Cröning i Upsala 29 Junii 1561.

H 131: *Eynne schonne hysthorye van unnderlyken gescheffthen der heren tho Lyfflandth myth den Rüssen etc...*

X 4: Peder Månsson [Utter], Vapenbok.

X 9: Avskrift av Rasmus Ludvigssons stora (förlorade) släktbok (H Gillingstam (1951), s 213)

X 25

X:29

X 42

X 83 - X 93: Anders Anton von Stiernman, Svecia illustris.

X 96: Matrikel öfwer Svea Rikes ointroducerade Ridderskap och Adel författad af Hofjunckarn och Riddarehus Secreterar Schönfelt, men tillökt och med Biographier försedd, i anledning af Riks Archivi Handlingar af Baron Johan Adam Rehbinder. Lagman.

X 110a: A A von Stiernman, Swenske Ointroducerade Adelige Ätters Wapen. Del I: Ätter Som Existeradt Innan Riddarhusets inrättning wid år 1625.

Y 52: Henry Francklin (c 1550-1610), engelsk hovman och diplomat. Stambok åren 1582-1610.

Y 55: Johann Gastel, med dr från Augsburg. Stambok åren 1598-1616

Y 82: Stambok tillhört Bengt Bryntesson Lillje (1568-1637), Johan Lillje af Aspenäs (1610-1671) och Catharina Christina Lillje (1662-1729).

Y 98: Melchior Otto, Stambok åren 1620-1666.

Y 132d: Stammbok åren 1622-1627.

Palmskiöldska samlingen:

30

159

161

192

193

196

198

202

206

207

209

210

214

216

224

231

232

237

238

239

243

248

251

255: s 73-74: Desse efterskrifne Wapner hafwer hwar landzände för sig i synnerhet authore R. Erico 14.

256: s 275: Thesse effterskrefne Wapner och historier hafwer M. Wilhelmus begärt till K. Matz och K. Mtz twenne drottningars graffs ornat och prydelse, som nu uti Andorpen [Antwerpen] är i wärket"

s 279: Konung Gustavs begravningsprocession; Berömeligit Memorial om Rååmärkning emellan Swerijkes och Rysslandh. Till Willem Boy från Rasmus Ludwigsson.

s 283: Insignia et arma Ducatum et Comitatum Regni Sueciae.

s 287: Insignia et arma Ducatum et Comitatum Regni Sueciae

- s 301: Insignia terrarum Sueciae, ex Mss. Archivi Regii descripta. Avskrift av "R".s 279: Skrifwit efter Herr Larss Chronica i Turinge 1641. Sweriges Rijkas wapnar, som hvar ... [avskrift af detta återfinns på s 291]
- s 283: Ex antiquo Mss. Archivi R.
- s 287: Insignia et arma ducatum et comitatum Regni Sueciae [i marginalen med annan hand: "till 1611"]
- s 301: Avskrift av Tom 4 Miscellanea i Bielkeska manuskriptsamlingen (Riksarkivet) Insignia terrarum Sueciae ex mss Archivi Regu descripta (s 13 a).
- 320: Seheth die Stadt Riga. Wie sie von dem mächtigen feinde dem Moskowitter bey 6 wochen langer (als vom 23 Aug bis 5 Octob 1656) grausamer belägerung zerschossen, aber doch durch Gottes gnad und der belägerten tapfere gegenwehr erhalten, und also der Tyrannische feind zu einem schändlichen Abzug genötiget worden.
- Sv. rar. fol. 10:19a: Erik XIV:s exemplar av Johannes Magnus' *Gothorum sveonumqve historia, ex probatis antiquorum monumentiis collecta, & in XXIII libros redacta*. Rom 1554.
- Kart- och planschavdelningen:
 Grimsteen, Jonas, *Genealogica eller Slächt-register effter Joh Magni, Jacobi Gislo, P Petriæi, Sax Gram och Joh Martini Norvegiensis manuduction och anledning, öfver alla konungar, som i Svea och Götha in- och uthrijkes sampt Dannmarck och Norget regerat hafva, ifrån Magog ...* . 201 x 62 cm. Åbo 1674.
- Olaus Magnus, *Carta marina*, 170 x 125 cm. Venedig 1539
Narva och Ivangorod, 15,5 x 28,3 cm. Utan proveniens och år.

ÅBO SLOTT, ÅBO

Antonius Timmerman [Antonius Stenhuggare], Johan III:s hertigvapen ovanför ingången till förborgen på Åbo slott, 1560-tal, Åbo slott.

WALLIN, YLVA

"Kung Magog och kung Sveno. En studie av Erik XIV:s kungatäpeter." Uppsats för påbyggnadskurs i konstvetenskap vid konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet, vt 1981.

MUNTliga UPPGIFTER

Furst Andrej Gagarin, S:t Petersburg, Ryssland, 1996-02-22.

ELEKTRONISK KÄLLA

Hargrett Library, University of Georgia Library, Athens, Georgia

A HREF

bhennebe@uga.cc.uga.edu

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

AA, A J van der, *se Biographisch Woordenboek der Nederlanden*

Achen, Sven Tito, *Heraldikens femten Glæder*. Kfbenhavn 1978.

Adam Bremensis, *Adami Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificium ex recensione Lappenbergi* (edidit Georg Heinrich Pertz). *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Garmaniae historicis recursi* XI. Hannover 1876

Adams, Clement, "The newe Nauigation and discoverie of the kingdome of Moscouia, by the Northeast, in the yeere 1553: Enterprised by Sir Hugh Willoughbie knight, and perfourmed by Richard Chancelor Pilot maior of the voyage: Written in Latin by Clement Adams", s 243-255 i Hakluyt, Richard, *The pricipal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English Nation, made by Sea or ouerland, to the remote and farthest distant quarters of the Earth, at any time within the compasse of these 1600 yeres: Diuided into three seuerall Volumes, according to the positions of the regions, whereunto they were directed*. I. London (1589) 1598.

Adams, Nicholas, *se* Pepper, Simon & Adams, Nicholas.

Adelborg, Otto, "Några anteckningar om ätten Hästesko nr 257", s 126-135 i *Personhistorisk Tidskrift* 25 (1924).

Adelung, Friedrich, *Siegmund Freiherr v Herberstein. Mit besonderer Ruecksich auf seine Reisen in Russland*. St Petersburg 1818.

Adelung, Friedrich [utg], *Sammlung von Ansichten, Gebräuchen, Bildnissen, Trachten u.s.w. welche der Röm. kaiserl. Gesandte Augustin Freyherr von Meyerberg auf seiner Reise und während seines Aufenthalts in Russland in den Jahren 1661 und 1662 hat erwerfen lassen*. Herausgegeben und erläutert von Friedrich Adelung. St Petersburg 1827.

Adelung, Friedrich, *Kritisch-litterarische Uebersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind* I-II. St Petersburg & Leipzig 1846.

Adler, Fritz, *Stralsund*. Berlin 1926.

Adlersparre, Carl, "Afhandling om Svenska Krigsmagtens och Krigskonstens tilstånd ifrån Konung Gustaf den Förstes död til Konung Gustaf Adolphs anträde til Regeringen", s 131-424 i *Kongl Vitterhets Historie- och Antiquitets Academiens handlingar* III. Stockholm 1793.

Adlersparre, Carl, *Historiska Samlingar* I. Stockholm 1793.

Adlovandus, *se* Leenberg, Axel Daniel

Aeschylus, *The Persae of Aeschylus*. Edited with introduction, critical notes and commentary by H. D. Broadhead. Cambridge 1960.

- Afbildningar af vapensköldar fordrom uppsatta i Finlands kyrkor.* Efter gammal handteckning i tryck utgifna af R[einhold] Hausen. Helsingfors 1882.
- Ahlén, Abraham, *Bidrag till det ryska krigets historia under konung Johan III:s regering.* 1 [Akad avh]. Stockholm 1869.
- Ahlenius, Karl, *Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi.* Studier i geografins historia. Akad. avh. Uppsala 1895.
- Ahlenius, Karl, *Landkonturer och havsvidder.* Uppsala 1905.
- Ahlquist, Alfred Gustaf, "Den arktiska frågan i Skandinavien för trehundra år sedan", s 269-271 i *Ny Illustrerad Tidning* 1875:33. Stockholm 1875.
- Ahlquist, Alfred Gustaf, *Konung Erik XIV:s sista lefnadsår (1568-1577).* Historisk afhandling. Stockholm 1878.
- Ahnlund, Nils, *Oljoberget och Ladugårdsgärde.* Svensk sägen och hävd. Stockholm 1921.
- Ahnlund, Nils, *Från medeltid och vasatid.* Historia och kulturhistoria. Uppsala 1933.
- Ahrenberg, Jac, "Till Finlands vapens historia", s 377-392 i *Finsk Tidskrift* LI (1901:II). Helsingfors 1901.
- Ahrenberg, Jac, [Svar till G Granfelt], s 548 i *Finsk Tidskrift* LI (1901:II). Helsingfors 1901.
- Aeschylus, *Aeschylus' Perser.* Erster Teil. Einleitung, kritischer Apparat. Herausgegeben von P. Groeneboom. *Studentexte griechischer und lateinischer Schriftsteller* III. Göttingen 1960.
se även Aeschylus, Aischylos; Altum, Bernardus; Deichgräber, Karl; Frey, Karl; Hahn, István; Hiltbrunner, Otto Keiper, P; Kierdorf, Wilhelm; Kossatz-Diesmann, Anneliese; Mette, Hans Joachim; Nestle, Walter; Petrounias, Evangelos; Rappold; Schnell, Bruno; Schottlaender, Rudolf; Snell, Bruno; Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von; Zilliacus, Emil
- Ailio, Julius, *Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria. Hämeenlinnan kaupungin historia* I. Hämeenlinna 1917.
- Aischylos, *Perserna.* Tolkad av Emil Zilliacus. Stockholm 1934.
se även Aeschylus, Aeschylos; Altum, Bernardus; Deichgräber, Karl; Frey, Karl; Hahn, István; Hiltbrunner, Otto; Keiper, P; Kierdorf, Wilhelm; Kossatz-Diesmann, Anneliese; Mette, Hans Joachim; Nestle, Walter; Petrounias, Evangelos; Rappold; Schnell, Bruno; ; Schottlaender, Rudolf; Snell, Bruno; Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von; Zilliacus, Emil
- Akiander, Matth[ias], "Utdrag ur ryska annaler", s 1-284 i *Suomi* 1948:VIII. Helsingfors 1949.
- Aktuellt och historiskt* 1969.
- Akurgal, Ekrem, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey.* Sjätte upplagan. Istanbul (1969) 1985.
- Albert von Stade, *Die Chronik des Albert von Stade* ubersetzt von Dr Franz Wachter. *Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung.* 13. Jahrhundert. Band 4. Leipzig 1890.
- Albertus [plebanus de Waldkirchen], "Continuation Florianensis", s 747-753 i *Monumenta Germaniae Historica.* Tomus XI. *Scriptorum* IX. Edidit Georg Heinrich Pertz. Hannoverae 1851.

- Alef, Gustave, "Muscovite Military Reforms in the second-half of the fifteenth century", s 73-108 i *Forschungen zu osteuropäischen Geschichte* 18 (1973), Berlin 1973.
- Alexander, D G, "The Swords of Damaskus", s 131-138 i *Waffen- und Kostymkunde* 26 (1984).
- Alexander, D G, "European Swords in the Collections of Istanbul. Part 1. Swords from the Arsenal of Alexandria", s 81-118 i *Waffen- und Kostymkunde* 27(1985:2).
- Alexander, J J G & Temple, Elzbieta, *Illuminated manuscripts in Oxford College Libraries, The University Archives and The Taylor Institution*. Oxford 1985.
- Alfonso X, el Sabio, *Das spanische Schachzabelbuch des Königs Alfons des Weisen von Jahre 1283*. Illustrierte Handschrift im Besitze der Königlische Bibliothek des Escorial (j. T. 6 fol.). Vollständige Nachbildung der Handschrift in 194 Lichtdrucktafeln. Leipzig 1913.
- Alfonso X, el Sabio, *Primer lapidario del rey Alfonso X el Sabio*. Edición del códice h. I. 15 de la Biblioteca de San Lorenzo el Real de El Escorial. Madrid 1982.
- Alföldi, Andreas, "The Moral Barrier on Rhine and Danube", s 1-16 i *The Congress of Roman Frontier Studies* 1949. Edited by Eric Birley. University of Durham. Durham 1952.
- Alföldi, Andreas, *Strabon von Amaseia. Strabonis geographica* 4. Bonn 1957.
- Allemand, C T, se Contamine, P
se även Vale, M G A; Wright, N A R.
Allgemeine Deutsche Biographie 17. Leipzig 1883.
- Almagià, Roberto, *Planisferi carte navitiche e affini dal secolo XIV al XVII esistenti nella Bibliotheca Apostolica Vaticana. Monumenta Cartographica Vaticana iussu PII P.M. I. Città del Vaticano* 1944.
- Almquist, Helge, *Den politiska krisen och konungavalet i Polen 1587*. Göteborg 1916.
- Almquist, Helge, *Göteborgs historia. Grundläggningen och de första hundra åren I:1. Från grundläggningen till enväldet (1619-1680). Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté*. Göteborg 1929.
- Almquist, Joh[an] Ax[el], *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523-1630. Med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. IV. Meddelanden från Svenska riksarkivet*. Ny följd. II:6. Stockholm 1922-1923.
- Almquist, Joh[an] Ax[el], "Tornérspelet vid kröningen 1617. Ett bidrag till 1600-talets bibliografi". Särtryck ur *Donum Grapeanum*. [Festskrift till överbibliotekarie Anders Grape på 65-årsdagen den 7 mars 1945]. *Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis* 5 (1945). Uppsala 1945.
- Altmeyer, J.-J., *Histoire des relations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas avec le Nord de l'Europe, pendant le XVIe siècle, accompagnée de pièces justificatives, inédites*. Bruxelles 1840.
- Altum, Bernardus, *Similitudines Homeri cum Aeschyli, Sophoklis, Euripidis comparandur*. Diss. Berolini 1855.
- Aly, Wolfgang, *Strabonis Geographica. I. Praemonenda de nova Geographicorum editione quae vivus impressit Wolfgang Aly. Libri I-II (Prolegomena Strabonis)*. Bonn 1968.

- Ambrosiani, Sune, "Några stenar med allians-vapen", s 93 i *Personhistorisk tidskrift* 6 (1904).
- The American Historical Review* 19 (1914); 63 (1958)
- Amman, Jost, *Stamm- und Wappenbuch*. Neu herausgegeben und geordnet von Friedirch Warnecke. Berlin 1877.
- Anderson, Andrew Runni, *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*. Cambridge, Mass. 1932.
- Andersson, Aron, "St. Mikael i Haverö. Ett rhenländskt arbete?", s 79-114 i *Antikvariska studier V* (1953). *Kungl Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar* 83. Stockholm 1953.
- se även Lidén, Anne
- Andersson, Ingvar, *Erik XIV:s engelska underhandlingar*. Studier i svensk diplomati och handelspolitik. *Skrifter utgivna av Vetenskaps-societeten i Lund* 17. Lund 1935.
- Andersson, Ingvar, *Erik XIV*. En biografi. Stockholm 1935.
- Andersson, Ingvar, "Erik XIV och astrologien", s 103-129 i *Lychnos* 1936.
- Andersson, Ingvar, "Tyranbegreppet under medeltid och renässans. Från Augustus till Machiavelli. En studie i svensk och europeisk medeltidslitteratur", s 111-128 i *Lychnos* 1943.
- Andersson, Ingvar, *Svenskt och europeiskt femtonhundratå. Fynd, forskningar och essäer*. *Skrifter utgivna av Kungl humanistiska vetenskapssamfundet i Lund* XXXVI. Lund 1943.
- Andersson, Ingvar, *Sveriges historia*. 3:dje uppl. Stockholm 1950.
- Andersson, M. S., "English Views on Russia in the 17th Century", s 140-160 i *The Slavonic and East European Review* 33 (1954-55). London 1955.
- Andersson, Per, *Heraldiska vapen i Sverige*. Mjölby 1989.
- Andersson, Thorsten, "Götar", s 33-49 i *Från götarna till Norens kor*. Hyllningsskrift till Lennart Elmvik på 60-årsdagen 2 februari 1996. *Skrifter utgivna genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden* 11. Uppsala 1996.
- Angenendt, Arnold, *Kaiserherrschaft und Königstaufe*. Kaiser, Könige und Päpste als geistliche Patrone in der abendländischen Missionsgeschichte. *Arbeiten zur Frühmittelalterforschung* 15 (1984). Berlin & New York 1984.
- Angermann, Norbert, "Livland und Russland", s 103-105 i *Die Hanse: Lebenswirklichkeit und Mythos* 1. Eine Ausstellung des Museums für Hamburgische Geschichte in Verbindung mit der Vereins- und Westbank. Hamburg 1989.
- Angermeier, Heinz, "Einleitung", s 23-86 i *Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian I*. 5 Reichstag von Worms 1495. Band I: 1-2 Akten, Urkunden und Korrespondenzen. Bearbeitet von Heinz Angermeier. Göttingen 1981.
- Ankwicz von Kleehoven, Hans, se Cuspinianus, Johann, *Johann Cuspinians Briefwechsel*.
- "Annales Austriae", s 479-843 i *Monumenta Germaniae Historica*. Tomus XI. Scriptorum IX. Edidit Georg Heinrich Pertz. Hannoverae 1851.
- Annell, Gunnar, *Erik XIV:s etiska föreställningar och deras inflytande på hans politik*. *Lychnos-bibliotek* 9. Uppsala 1945.

- Annerstedt, Claes, *Grundläggningen af svenska väldet i Livland 1558-1563 samt deraf alstrade strider inom Vasahuset*. Akad avh. Uppsala 1868.
- Annerstedt, Claes, *Upsala universitets historia*. Bihang I. Handlingar 1477-1654. Upsala 1877.
- Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France* 53 (1916)
- Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves* VIII (1945-1947)
- Anthoni, Eric, *Konflikten mellan Hertig Carl och Finland*. Avvecklingen och försoningen. *Svenska Litteratursällskapet i Finland* CCLXII. Helsingfors 1937.
- Apianus [eg Bennewitz el Bienewitz], Petrus, *Cosmographia Petri Apiani, per gemmam Frisium apud Louanienses Medicu & Mathematicum insignem, iam demum ab omnibus vindicata mendis, ac nonnullis quoque locis aucta, figurisque nouis illustrata: Additis eiusdem argumeni libellis ipsius Gemmae Frisii*. Pariis 1551.
- The Apocryphal New Testament being the Apocryphal Gospels, Acts, Epistles, and Apocalypses with other Narratives and Fragments newly Translated by Montague Rhodes James*. Oxford (1924) 1953.
- Apollo* 126 (New Series)(1986); 127 (1987); 128 (1988).
- Appelgren, Kari, "Om den skulpterade och målade inredningen i svenska Österbottens kyrkor", s 637-760 i *Svenska Österbottens historia* V. Vasa 1985.
- Appelgren, Tore Gustaf, "Om märken hänsyftande på ämbets- och tjänstemän vid svenska myntverk", s 47-76 i *Numismatiska Meddelanden* XXI (1918).
- d'Arbaumont, J, *se la Marche*, Olivier de
- Arber, Edward, *se Edén, Richard, The First three English Books on America* [?1511] - 1555 A. D.
- Arbusov, Leonid, *se Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1.
- Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge se Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit*
- Archives héraldiques suisses* 26 (1912)
- Arden, Heather, "The Slings and Arrows of Outrageous Love in the *Roman de la rose*", s 191-206 i *The Medieval City under Siege*, edited by Ivy A Corfis & Michael Wolfe. Woodbridge 1995.
- Arkiv för Nordisk Filologi* VI, 1889. Lund.
- Arnell, Sture, *Die Auflösung des livländischen Ordensstaates. Das schwedische Eingreifen und Heirat Herzog Johans von Finnland 1558-1562*. Akad avh. Lund 1937.
- Arnell, Sture, *Karin Månsdotter*. Stockholm 1951.
- Arnoldsson, Sverker, "Johan III:s litterära självporträtt", s 1956 i *Studier Tillägnade Curt Weibull* den 19 augusti 1946. Göteborg 1946.
- Arosiander, Mattias Erics *se Mylonius, Matthias E*
- Arpatov, Michail, *Ryskt ikonmåleri*. Stockholm 1984.
- Arseniew, S, "Svenska adliga ätter med rysk härstamning", s 120-122 i *Personhistorisk tidskrift* 1 (1898-1899).
- Artamanov, M I, *Treasures from Scythian tombs in the Hermitage Museum, Leningrad*. With an introduction by Tamara Talbot Rice, photographs by Werner Forman. London (1966) 1969.
- Artemel, S, "Where the Turk's Horse once Treads ...", s 216-223 i *Notes and Queries* 216 (N S 18) 1971. London, New York, Toronto 1971.

- Artéus, Gunnar, *Till militärstatens förhistoria*. Krig, professionalisering och social förändring under Vasasönernas regering. *Militärhistoriska studier* 8. Utgivna av Militärhistoriska avdelningen vid Militärhögskolan. Stockholm 1986.
- Artz, Frederick B, *The Mind of the Middle Ages*. A D 200 - 1500. An Historical Survey. (3rd ed. Rev). Chicago, London 1980
- Arwidsson, Adolf Iwar, *Handlingar till upplysning af Finlands häfder* I, II, III, IV, VI, VIII. Stockholm 1846, 1848, 1849, 1851, 1853, 1856.
se även Svenska fornsånger 2.
- Ashe, Geoffrey, "The Historical Origins of the Arthurian Legend", s 25-43 i *The Vitality of the Arthurian Legend*. A Symposium. *Proceedings of the Twelfth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages* held at Odense University on 16-17th November 1987. Edited by Mette Pors. Odense 1988.
- Atıl, Esin, *The Age of Sultan Suleyman the Magnificent*. New York 1987.
- Atiya, Aziz Surial, *The Crusade of Nicopolis*. London 1934.
- Atiya, Aziz Surial, *The Crusades in the Latter Middle Ages*. London 1938.
- Attius Sohlman, Margareta, *Bokstavens makt över slaviska själar*. Boktryck och läsning från medeltid till Peter den store. Stockholm 1994 [1994a].
- Attius Sohlman, Margareta, "Moscovitae fidem Christianam sequuntur". Om sysnen på det medeltida ortodoxa Ryssland genom några samtida västeuropeiska resenärer. *Alphabeta varia. Album Religionum Umense* 3. Umeå 1994 [1994b].
- Attius Sohlman, Margareta, "Die grosse Moscowiterschen Bestien'. Väst besöker det medeltida Ryssland", s 19-35 i *Villfarelsens blick*. Essäer om resan som kultur. Redaktör Raoul Granqvist. Stockholm/Stehag 1996.
- Attman, Artur, *Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558-1595*. Lund 1944.
- Attman, Artur, "Vasarnas Östersjöpolitik. Några synpunkter", s 32-45 i *Historielärarnas förenings årsskrift* 1945.
- Attman, Artur, *Ryssland och Europa*. En handelspolitisk översikt. *Skrifter utgivna av Ryska institutet vid Stockholms högskola*. Stockholm 1946.
- Attman, Artur, "Till det svenska Östersjöväldets problematik", s 57-87 i *Studier tillägnade Curt Weibull den 19 augusti 1946*. Göteborg 1946.
- Attman, Artur, "Den svenska Östersjöpolitikens arkitekt", s 19-31 i *Vetenskap och omvärdering. Till Curt Weibull på hundraårsdagen 19 augusti 1986*. Göteborg 1986.
- Attwater, Donald, *The Oxford Dictionary of Saints*. Compiled by Donald Attwater. Edited and revised by John Cumming. Turnbridge Wells (1938) 1993.
- Auer, Alfred, "Kejsar Maximilian I - den siste riddaren", s 62-63 i *Riddarlek och tornéspel*. Sverige - Europa. Katalog sammanställd av Lena Rangström. Stockholm 1992.
- Auerbach, I, *Andrej Michajlovic Kurbskij*. Leben in osteuropäischen Adelsgesellschaften des 16. Jahrhunderts. München 1985.
- Avril, François, se Barral I Altet, Avril, François & Gaborit-Chopin, Danielle
- Baarsen, R J se Kloek, W Th, Halsema-Kubes, W & Baarsen, R J

- Baazius d ä, Johannes, *Inventarium ecclesiae sveo-gothorum*. Continens integram historiam Eccles. Svec. Libris VIII Descriptam, Incipiendo a vetustate et religio ne hujus gentis in Scandia primo residentis; quando & qua occasione sit facta illius conversio ab Ethnicismo ad Christianam fidem, & perducendo Seriem hujus Ecclesiae; per quamlibet illius fortunam, usq; praesentem annum Christi M. DC. XLII. Lincopiae 1642.
- Backhouse, Janet, *The Illuminated Manuscript*. Oxford 1979.
- Backus, O P, "Mortgages, Alienations, and Redemptions: The Rights in Land of the Nobility in Sixteenth Century Lithuanian and Muscovite law and practice compared." *Forschungen zu osteuropäischen Geschichte* 18 (1973), s 139-168. Berlin 1973.
- Bacon, Francis, *The Works of Lord Bacon* I. London 1837.
- Bacon, Francis, *The Works of Francis Bacon, baron of Verulam, Viscount St Alban, and Lord High Chancellor of England*. VIII. Collected and edited by James Spedding, Robert Leslie Ellis and Douglas Denon Heath. *The Letters and Life* I. London 1862.
- Bacon, Helen H., *Barbarians in Greek Tragedy*. New Haven 1961.
- Bacon, Roger, *The "Opus Major" of Roger Bacon*. Edited, with introduction and analytic table by John Henry Bridges. I. London 1900. Frankfurt am Main 1964.
- Bagby, P, *Culture and History: Prolegomena to the Comparative Study of Civilisations*. Berkeley 1959.
- Bagrow, Leo, *A History of the Cartography of Russia up to 1600*. Edited by Henry W Castner. Wolfe Island 1975.
- Bagrow, Leo, *History of the Cartography of Russia up to 1800*. Edited by Henry W Castner. Wolfe Island 1975.
- Bailly, Paul, "Isselt (Michel d)", sp 2140-2141 i *Dictionnaire de Spiritualité, Ascétique et Mystique doctrine et histoire* VII:2. Paris 1971.
- Baird, Joseph L, "The Devil in Green", s 575-578 i *Neuphilologische Mitteilungen* 69 (1968).
- Balderslebius, Andreas, *Carmen panegyricum ad serenissimum & illustrissimum Principem, ac Dominum Ericum, Dei gratia Suecorum, Gottorum, Vandalorumque Regem & c XIII. Calend. Iulij, Anno M. D. LXI. in Vrbe Stockholma Imperiali, Diademate Regio ornatum*. Norimbergae [1562].
- Banac, Ivo & Bushkovitch, Paul A, "The Nobility in the History of Russia and Eastern Europe", s 1-16 i *The Nobility in Russia and Eastern Europe* edited by Ivo Banac and Paul Bushkovitch. *Yale Russian and Eastern European Publications* 3. New Haven 1983.
- Baran, Jaroslav V. & Kozlowskij, A A, "Die Nomaden der südrussischen Steppen im 1. und beginnenden 2. Jahrtausend n. Chr.", s 233-238 i *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*. Herausgegeben von Renate Rolle, Michael Müller-Wille und Kurt Schietzel in Zusammenarbeit mit Peter P Tolocko und Vjaceslav Ju. Murzin. Schleswig 1991.
- Barber, Malcolm, "The World Picture of Philip the Fair", s 13-27 i *Journal of Medieval History* 8 (1982:1). Amsterdam 1982.
- [Barclay, John [Jean]] [anonym], *Evphormionis Iovinini Satyricon, multo quam ante emendatius*. Leydae 1619.

- Barclay, John, *The Mirror of Mindes: or Icon Animarum*. London 1631
- Barclay, John, *Joannis Barclaii Icon animorum*. Editio indice, Capitum, rerum et verborum auctor. Francofurti & Marburgi 1668.
- Barkman, Bertil C:son, *Kungl Svea livgardes historia* II. 1560-1611. Stockholm 1938-39.
- Barral I Altet, Xavier, Avril, François & Gaborit-Chopin, Danielle, *Romanische Kunst* 1. Mittel- und Südeuropa 1060-1220. München 1983.
- Bartholdy, Nils G, "Katalog", s 35-56 i *Kongelige ordener* udstilling arrangeret i samarbejde med Heraldisk Selskab (Socitas Heraldica Scandinavica) ved Nils G Bartholdy. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg 22. august - 26. oktober 1980. Hillerød 1980.
- Bartholdy, Nils G, "Der macht- und dynastiepolitische Inhalt des dänischen Königs", s 223-236 i *Staten, Wappen, Dynastien*. XVIII Internationaler Kongress für Genealogie und Heraldik in Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988. *Veröffentlichungen des Innsbrucker Staatsarchiv* N F 18. Innsbruck 1988.
- Bartholdy, Nils G, "Christian II:s våbener og Den gyldne Vlies", s 397-412 i *Heraldisk Tidsskrift* 69 (1994).
- Bartrum, Giulia, *German Renaissance Prints 1490-1550*. London 1995.
- Bately, J M (ed), *The Old English Orosius*. *Early English Text Society*. Supplementary Series 6. Oxford 1980.
- Bauch, Kurt, *Das mittelalterliche Grabbild*. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa. Berlin & New York 1976.
- Baudot, [Jules], *Dictionnaire d'hagiographie mis à jour à l'aide des travaux les plus récents*. Paris 1925.
- Baumann, Winfried, *Die Sage von Heinrich der Löwe bei den Slaven*. *Slavistische Beiträge* 83. München 1975.
- Baumann, Winfried, von Heinrich dem Löwen bei den Slaven", s 133-146 i *Braunschweigische Jahrbuch* 64 (1983). Wolfenbüttel 1983.
- Beaumont, Francis & Fletcher, John, *The Works of Francis Beaumont and John Fletcher* IX, X. The Cambridge English Classics. Cambridge 1910, 1912.
- Beaune, Colette, *The Birth of an Ideology*. Myths and Symbols of Nation in Late-Medieval France. Translated by Susan Ross Huston. Edited by Fredric L Cheyette. Berkeley, Los Angeles & Oxford 1991.
- Beaune, Henri, se la Marche, Olivier de
- Beazley, [John] D[avidson], *Archaic Red-Figure Vase-Painters* 1-2. 2nd enlarged edition. Oxford 1963.
- Beck, Herbert, se *Studien zur Geschichte der europäischen Skulptur im 12./13. Jahrhundert* I-II.
- Becker, Alfons, *Papst Urban II. (1088-1099)* 1-2. *Schriften der Monumenta Germaniae historica (Deutsches Institut für Erforschung des Mittelalters)* 19/I-II. Stuttgart 1964, 1988.
- Becksmann, Rüdiger & Korn, Ulf-Dietrich, *Die mittelalterlichen Glasmalereien in Lüneburg und den Heideklöstern*. Unter Mitwirkung von Fritz Herz. *Corpus Vitrearum Medii Aevii*. Deutschland VII: Niedersachsen 2. Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz und dem Deutschen Verein für Kunstwissenschaft. Berlin 1992.

- Beda Venerabilis, *Baedae Historiae ecclesiasticae Gentis Anglorum. Baedae Opera Historica* I. With an English translation by J. E. King (*Loeb Classical Library*). Cambridge & London 1962.
- Beddingham, P C, "Arms and Badges in Archery", s 209-214 & 223 i *The Coat of Arms*, vol 9 (1967).
- Behr, Hans-Joachim, "Das Nachleben Heinrichs des Löwen in der Literatur des Spätmittelalters", s 9-14 i *Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995. Band 3. Katalog. Herausgegeben von Jochen Luckhardt und Franz Niehoff. Herzog Anton Ulrich-Museum. München 1995.*
- Beleffi Sotriffer, Uli, "Ein Eidgenosse in der Innsbrucker Werkstätte Kaiser Maximilians. Das realisierte Grabmalprojekt und die mögliche Mitarbeit eines Schaffhauser Bildschnitzers", s 189-205 i *Kunst + Architektur in der Schweiz* 47 (1996:2).
- Bellaguet, M. L., *se Chronique du religieux de Saint-Denys, contenant le règne de Charles VI, de 1380 a 1422,...*
- Bendz, Gerhard, "Den grekiska litteraturen". *Litteraturens världshistoria* I. Stockholm 1971.
- Bengtsson, Frans G, "Froissart", s 37-66 i *Silversköldarna*. Stockholm (1931) 1970.
- Bennewitz, Petrus, *se Apianus, Petrus*
- Benninghoven, Friedrich, "Russland im Spiegel der livländischen Schonen Hystorie von 1508", s 601-625 i *Zeitschrift für Ostforschung, Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa* 11 (1962).
- Benninghoven, Friedrich, *Der Orden der Schwertbrüder. Fratres Milicie Christi de Livonia*. Köln & Graz 1965.
- Benson, Carl David, "The Knights Tale as History", s 107-123 i *The Chaucer Review* 3 (1968). University Park, Ill 1968.
- Benson, Carl David, *The Medieval History of Troy*. Berkeley 1970.
- Benson, Carl David, "Chaucer's Influence on the Prose "Siege of Troy"", s 127-130 i *Notes and Queries* N S 18 (1971). London, New York, Toronto 1971.
- Benson, Carl David, *The History of Troy in Middle English Literature. Guido delle Colonne's Historia Destructionis Troiae in Medieval England*. Woodbridge 1980.
- Berch, Carl Reinhold, *Beskrifning öfver Swenska Mynt och Kongl. Skåde-Penningar, Som til denna tid, antingen i stora Cabinetter wärkeligen äro gömde, eller i Böcker finnas afritade: Tillika med Efterrättelse Om hwad i Fremmande Länder/ med och emot Swerige, under någon stempel utkommit: Hwarjemte följer Förteckning på de, öfwer inhemske enskilte Personer, präglade Minnes-märcken*. Uppsala 1773.
- Berchorius, Petrus, *se Bersuire, Pierre*
- Berg, Tor, *Johan Skytte. Hans ungdom och verksamhet under Karl IX:s regering*. [Akad avh]. Stockholm 1920.
- Bergh, Birger, *Laurentius Petri Gothus. En svensk latinpoet från 1500-talet. Textedition med inledning, översättning och kommentar av Birger Bergh. Filologiskt arkiv* 18. Kungl Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. Stockholm 1973.

- Bergh, Birger, "Reformations- och stormaktstidens svenska latindiktning", s 9-32 i *Den levande antiken*. Uppsatser om den klassiska traditionen i litteraturen. Stockholm 1973.
- Bergroth, Tom C, "Russian Imperial State Heraldry as an Instrument to Russianize Finland in the 19th Century", s 237-246 i *Staten, Wappen, Dynastien*. XVIII Internationaler Kongress für Genealogie und Heraldik in Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988. *Veröffentlichungen des Innsbrucker Staatsarchiv* N F 18. Innsbruck 1988.
- Bernhard, Marianne, *se Martin Schongauer und sein Kreis*
- Bernström, John, "Basilisk", sp 376-379 i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* I. Malmö 1956.
- Berry, Lloyd E & Crummey, Robert O, "General Introduction", s ix-xix i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*. Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Berry, William, *Encyclopaedia heraldica, or complete dictionary of heraldry*. I. London u å.
- Bersuire, Pierre [Berchorius, Petrus], *Reductorium morale*, Liber XV, cap ii-XV. *Ovidius moralizatus* naar de Parijse druk van 1509; *Metamorphosis Ouidia/na Moraliter Thoma Walleys Anglico de profes/sione praedicatorum sub sanctissimo patre Dominico: explanata/ Venundatur in aedibus Ascensianis/ & sub pelicano in vico sancti Iacobi/ Parisiis*. Utrecht 1962.
- Bertelsen, Henrik, *Se Piöreks saga af Bern*
- Berthelson, Bertil, *Studier i Birgittinerordens byggnadsskick* I. Anläggningsplanen och dess tillämpning. *Kungl Vitterhets historie och antikvitetsakademiens handlingar* 63. Lund 1947.
- Berti, Daniel Alex, *se Schneider, Jürg Erwin & Berti, Daniel Alex*
- Bertius, Petrus, *Breviarium totius orbis terrarum*. Rostochi 1627.
- Beumann, H, *se Kahl, K-D*
- Biblia. Thet är all then Helgha Scrifft på Swensko*. Uppsala 1540-1541.
- Biblia sacra iuxta vulgatam versionem* II. Stuttgart 1983.
- Biblich-historisches Handwörterbuch* 1, 2. Landeskunde, Geschichte, Religion, Kultur, Literatur. Herausgegeben von Bo Reicke und Leonhard Rost. Göttingen 1962, 1964.
- Bidrag till Finlands historia* IV. Utgivna af Reinhold Hausen. Helsingfors 1912.
- Bidzilia, Vasily, "The golden cup of Gaimanov", s 17-18 *The UNESCO Courier* 29 (1976).
- Bienewitz, Petrus, *se Apianus, Petrus*
- Bilzer, Bert, "Das Münz- und Geldwesen im Herzogtum Sachsen unter Herzog Heinrich dem Löwen", s 331-353 i *Heinrich der Löwe*, herausgegeben von Wolf-Dieter Mohrmann. *Veröffentlichungen der Niederösterreichischen Archivverwaltung*, Heft 39. Göttingen 1980.
- Biniok, Ingrid, "Osmanische Stoffe und Kostüme", s 240-273 i *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit* II. Recklinghausen 1985.

- Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt, door A J van der AA. II:1; XX. Haarlem 1853, 1877.
- Birgitta [helgon], Heliga Birgittas uppenbarelsen 4. Efter gamla hanskripter utgifna af G E Klemming. *Samlingar utgifna af Svenska Fornskrifts-sällskapet* XIV:4. Stockholm 1862.
- Birgitta [helgon], *Den heliga Birgittas Reuelaciones extrauagantes*, utgivna av Len-nart Hollman. Himmelska uppenbarelsen 3, 4. Till svenska av Tryggve Lundén. Malmö 1958, 1959.
- Birket-Smith, Kaj, *Kulturens vej*. København 1948.
- Bischoff, Christine, "L'Histoire", s 9-15 i Herrad av Hohenb[o]urg, *Hortus Deliciarum*. Rosalie Green, Michael Evans, Christine Bishoff & Michael Curschmann. With contributions by T Julian Brown & Kenneth Levy under the direction of Rosalie Green. 1-2. *Studies of the Warburg Institute* 36. Edited by J B Trapp. London & Leiden 1979.
- Bjugg [Gotho], Erik N, *Militia Christiana*. Thet är: Alle Christälskande Menniskiors Ridderligha Kamp/ Then ther oss först wår afsagde Fiender/ doch the Andelighe/ korteligen affmålar: Och sedhan the Segherfulle wapn/ hwilka man emoot them kan bruka/ trösteligen för ögonen ställer och framdragher. Med eenfaldige Swenske Rijm beskriffuen Aff Eroco N Biugg/ Gotho. Ubs. Stud. Ubsala 1631.
- Björk, Albert, *se* Fröding, Gustaf
- Björkeson, Ingvar, *se* Dante Alighieri
- Björnkrou, Matthias E, *se* Mylonius, Matthias E
- Blankenburg, Wera von, *Heilige und dämonische Tiere. Die Symbolsprache der deutschen Ornamentik im frühen Mittelalter*. Leipzig 1943.
- Blaeu, Joan & Willem, *Atlas Major* X. Amsterdam 1662.
- Blanch, Robert J, "The origins and use of medieval color symbolism", s 1-5 i *International Journal of Symbolology* 3 (1972).
- Bloch, Peter, "Löwe", sp 112-119 i *Lexikon der christlichen Ikonographie* III. Rom, Freiburg, Basel, Wien 1971.
- Blockmans, Wim, *se* Prevenier, Walter & Blockmans, Wim.
- Blomstedt, Kaarlo, *Henrik Klauupoika Horn*. Ajankuvaus I. Kustaa Vaasan ja Juhana herttuan palveluksessa. *Historiallisia tutkimuksia* 3:1. Helsinki 1921.
- Bloomfield, Morton W, *The Seven Deadly Sins: An Introduction to the History of a Religious Concept, with Special Reference to Medieval English Literature*. East Lansing, Mich 1952.
- Boas, Frederick S *se* Fletcher, Giles & Fletcher, Phineas, *Poetical Works* II.
- Boccaccio, Giovanni, *Genealogiae Joannis Boccatii: um demonstrationibus in formis arborum designatis. Eiusdem de montibus & sylvis, de fontibus: lacubus & fluminibus. Ac etiam de stagnis et paludibus: necnon & de maribus: seu diversis maris nominibus*. Venetiis 1511.
- Bodin, Per-Arne, "Ryska dokument i Riksarkivet från Gustav II Adolfs tid", s 116-129 i *Livrustkammaren* 16:5 (1983). Uddevalla 1983.
- Boesen, Gudmund, *Danmarks Riges Regalier*. Kfbenhavn 1986.
- Boëtius, Gerda & Romdahl Axel L, *Uppsala domkyrka* 1258-1435. Uppsala 1935.

- Boitani, Piero, *Chaucer and Boccaccio. Medium Aevum Monographs, New Series VIII*. Oxford 1977.
- Bolin, Sture, "Erik XIV och "säterfrihetens uppkomst", s 349-356 i *Studier tillägnade Curt Weibull den 19 augusti 1946*. Göteborg 1946.
- Bomansson, Karl August, *Hertig Johan och hans tid*. Helsingfors 1862.
- Bomansson, Karl August, "Finlands landskapsvapen" (normaliserade och utgifna af Karl A Bomansson), s 298-337 i *Historiallinen arkisto X* (1889). Helsingfors 1889.
- Bond, Edward A., "Introduction", s I- CXXXIV i *Russia at the close of the 16th Century. Works issued by The Hakluyt Society* 20. London 1856.
- Bonde, Gustaf, "Försök at igenfinna Den Finska Nationens och Språkets Härkomst." *Kongl. Vitterhetsacademiens Handlingar* 1, s 78-104. Stockholm 1755.
- Bon[n]anni, P Philipp, *Verzeichnis der Geist- und Weltlichen Ritter-Orden in netten Abbildungen und einer kurzen Erzählung Ihre Päbst. Heiligkeit Clementi XI in Lateinisch- und Italienischer Sprache übergeben von P Philipp Bonanni, Soc. Jes. Nunmehr nach dem Römischen Exemplar in das Teutsche übersetzt*. Nürnberg 1720.
- Boockmann, Hartmut, *Johannes Falkenberg der Deutsche Orden und die polnische Politik*. 1975.
- Boockmann, Hartmut, *Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seine Geschichte*. München 1981.
- Boockmann, Hartmut, *Die Stadt im späten Mittelalter*. München 1986.
- The Book of Vices and Virtues. A Fourteenth Century English Translation of the Somme Le Roi of Lorens d'Orléans*. Edited from the three manuscripts by W. Nelson Francis. *Early English Text Society. Original Series* 217. London 1942.
- The Book of the Ordre of Chivalry*. Translated and printed by William Caxton from a French version of Ramón Lull's "Le libre del Ordre de Cauayleria". Together with Adam Loutfut's Scottish transcript (Harleian MS 6149), edited by Alfred T P Byles. *Early English Text Society. Original Series* 168. London 1926.
- Boorstin, Daniel J, "Foreword", s xi-xix i Astolphe de Custine, *Empire of the Czar. A Journal through Eternal Russia. By the Marquis de Custine*. New York [1843] 1989.
- Der Bordscholmer Altar des Hans Brüggemann*. Werk und Wirkung. Herausgegeben von Uwe Albrecht, Gerhard Kaldewei, Hartmut Krohm, Uta Lemaitre und Ursula Lins. Berlin 1996.
- Boskovits, Miklós, "Krokodil", sp 659 i *Lexikon der christlichen Ikonographie* 2. Rom, Freiburg, Basel & Wien 1970.
- Bosse, Heinrich, "Der livländische Bauer am Ausgang der Ordenszeit (bis 1561)", s 281-511 i *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte* (Herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga) 24 (1933).
- Boström, Ragnhild, "Kan man lita på Olaus Magnus?", s 24-34 i *Folkets historia* 16 (1988:2).

- Boterus, Joannis, *Amphitheatridion*. Prvum amphitheatrum, cvi pauca mundi theatra comparare vix ullum antepone Amphiteatrum possis. In quo (velut in speculo) cuncti praepotentes Orbis Monarchae, Principesq., opibus viribusq., pollentes, cum uniuscuiusq. censu, potentia, regendi forma, Principibusq. finitimis spectabiles ob oculos Philologorum repraesentantur in quatuor partes divisum, quarum Prima, Philippus Austriacus, Indiarum Hispaniarumque Rex, Magnus Turca. Secunda, Principes, qui in Europaeo pomperia latissime protulerunt, nempe Francia, Angliae, Daniae, Sueciae, Poloniae Reges, Magnus Moschorum Dux, Familia Austriaca, Romanorum Imperium, & Pontifex Romanus. Tertia, Principes Asiae, in quibus Magnus Cham, Magnus Mogor, Reges Chinae, Siami, Narsingae, Calecutii, Persiae, & Japoniae. Quarta, praecipui qui in Africa ad clavum sedent Principes, Presbyter Johannes sive Abissinorum Imperator, Monomotapa & Seriffus Fessae & Marochy Rex. Ex Italico in Latinum versum. Lubecae 1600.
- Bothmer, Hans-Caspar, "Buchkunst", s 29-128 i *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit* II. Recklinghausen 1985.
- Bottari, G G, *Raccolta di Lettere sulla Pittura, Scultura et Architectura* III. Roma 1759.
- Botvidi, Johannes, *Theses de questione, utrum Muschovitae sint Christiani?* Upsala 1620.
- Boucicaud, se Le Maingre, Jean
- Boudot-Lamotte, Antoine, "Lexique de la poésie guerrière dans le Diwan de 'Antara b. Saddad al 'Abst", s 48 i *Arabica* XXV (1964).
- Boudot-Lamotte, Antoine, *Contribution a l'étude de la archerie musulmane, principalement d'après le Manuscrit d'Oxford Bodléienne Huntington nr 264*. Institut Français de Damas, Damasco 1968.
- Boulton, D'Arcy Jonathan Dacre, *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325 - 1520*. Woodbridge 1987.
- Bowden, Muriel, *A Commentary on the General Prologue to the Canterbury Tales*. New York 1948.
- Bowers, Fredson, se Dekker, Thomas, *The Dramatic Works of Thomas Dekker* II.
- Bovon, Anne, "La représentation des guerriers perses et la notion de barbare dans la 1re moitié du Ve siècle", s 579-602 i *Bulletin de Correspondence Hellénique* LXXXVII (1963). Athènes & Paris 1963.
- Bradbury, Jim, *The Medieval Siege*. Woodbridge (1992) 1994.
- Brahe, Per, *Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk*. Utgiven med inledning, kommentar och ordförklaringar av John Granlund och Gösta Holm. *Nordiska museets Handlingar* 78. Lund 1971.
- Branca, Vittore, *Boccaccio. The Man and his Works*. Översättning: Richard Monges. New York 1976.
- Brandell, Georg, *Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia* II. Lund 1931.
- Bratt, Einar, "Olaus Magnus' historia till svenska. En vitter bragd", s 266-274 i *Ymer* 73 (1953). Stockholm 1954.
- Braudel, Fernand, *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris 1949.

- Braudel, Fernand, *Civilization and Capitalism 15th - 18th Century*. Vol 1, 3. Translation from the French by Siân Reynolds. London 1985.
- Brault, Gerald J, "Early Blazon. Heraldic Terminology in the Twelfth and Thirteenth Centuries", s 37-52 i *Arthurian Heraldry*. Oxford 1972.
- Brault, Gerald J, *The Song of Roland*. An analytic edition. I. Introduction and commentary. II Oxford Text and English Translation. University Park, Ill & London 1978.
- Braun, Joseph, *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*. (Stuttgart) Berlin (1941-43) 1988.
- Braun-Niehr, Beate, "Lambert von Saint-Omer, *Liber floridus*", s 36-38 i *Heinrich der Löwe und seine Zeit*. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995. Band 1. Katalog. Herausgegeben von Jochen Luckhardt und Franz Niehoff. Herzog Anton Ulrich-Museum. München 1995.
- Brenner, Elias, *Thesaurus nummorum Sueo-Gothicorum*. Thet är En Skatt av Swenskt Mynt, Uthi twenne Böcker fördelt/ Innehållandes Den första Boken Alle gamble Swenske Mynte-Sorter, som man wedh denne tiden altifrån Hedendomen har kunnat igen finna/ men särdeles ifrån Konung BJÖRN som regerade Åhr Christi 818 in til Konung *Gustav* den första/ hwarutinnan sielfwa Mynten effter sine rätte *originaler* fulkombligen finnes i Koppar uthstickne/ samt medh deras rätta halt och *valeur* til Schrodth och Korn/ så och med en *Historisk* beskrifning *illustrerade*. Den andra Boken Begynner med Konung *Gustav* den första och *continuerar* in til nu regerande Kongl. May:tz Konung *CARLS* den XI Tijd/ och innehåller först alle Swenske Skådepenningar eller *Medailler*, så och alle andre gångbare Mynte-Sorter, som begge här fulkombligen finnes beskrefne/ samt de *rareste* och *notableste* dels i Koppar stukne dels i formor utskurne. Stockholm 1692.
- Brenner, Elias, *Thesaurus nummorum Sueo-Gothicorum* studio indesso Eliae Brenneri L. Annorum spatio collectus, secundum seriem temporum dispositus, atqve e tenebris Cum commentatione in apricum prolatus. Holmiae 1731.
- Bretschneider, E, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources. Fragments towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*. Vol 2. London 1888.
- Bricka, C F, se *Indberetninger fra Charles de Dançay til det Franske Hof om forholdene i Norden 1567-1573*.
- Die Briefe des P P Rubens*. Übersetzt und eingeleitet von Otto Zoff. Wien 1918.
- Briggs, Kathleen, "Heraldic Beasts in Folk Tradition", s 60-68 i *The Coat of Arms* 10 (1968-1969).
- Brincken, Anna-Dorothee v den, "Mundus figura rotunda", s 98-111 i *Ornamenta Ecclesiae*. Kunst und Künstler der Romantik, Vol 1. Katalog zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Josef-Haubrich-Kunsthalle. Herausgegeben von Anton Legner. Köln 1985.
- Bring, Samuel E, "Sueciaverket och dess text", s 1-62 i *Lychnos* 1937.

- British Museum. *Catalogue of western Manuscripts in the Old Royal and King's Collection*. By Sir Roger F Warner and Julius P Gilson. II. Royal MSS. 12 A I to 20 E. X and App. 1-89. London 1921.
- Broadhead, H D, "Aeschylus, *Persae* 320-2", s 4-5, i *The Classical Review* 60 (1946).
- Brown, Cynthia J, *Poets, Patrons and Printers*. Crisis of Authority in late medieval France. Ithaca & London 1995.
- Brown, T Julian, *se Herråd av Hohenb[o]jurg*
- Brownson, Carleton L., *se Xenofon, Anabasis*.
- Bruce, James Douglas, *The Evolution of Arthurian Romance* 1-2. From the Beginnings Down to the year 1300. *Hesperia, Ergänzungsreihe. Schriften zur englischen Philologie* 8-9. Göttingen 1923.
- Bruhn de Hoffmeyer, Ada, *Arms and Armour in Spain* II. A short survey. Madrid 1982.
- Bruns, Friedrich, *se Schaumann, Gustav & Bruns, Friedrich Cawley, Robert Ralston, The Voyagers and Elisabethan Drama*. The Modern Language Association of America. Monograph Series 8. Boston & London 1938.
- Brunschwig, R, *La Berbérie Orientale sous les Hafsides, des origines a la fin du XV siècle*. Tom II. Paris 1947.
- Brückner, Alexander, *Peter der Grosse*. Berlin 1879.
- Brückner, Alexander, *Geschichte Russlands bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Band I Überblick der Entwicklung bis zum Tode Peters des Grossen. *Geschichte der europäischen Staaten*. Gotha 1896.
- Brückner, Annemarie, "Michaelsverehrung", s 717-724 i *Theologische Realenzyklopädie* XXII (1992).
- Buchberger, Mikael, *se Kirchliches Handlexikon* 1-2
- Budreckis, Algirdas M, *se Ochmańsky, Jerzy*
- Bugge, Anders, "Omkring "Syndebukken" i Stavanger domkirke", s 175-187 i *Corolla archaeologica in honorem C A Nordman*. Helsingfors 1952.
- Bugge, Anders, "Basilisk; ikonografi", sp 379-380 i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* I. Malmö 1956.
- Bulletin Bibliographique de la Société Internationale Arthurienne* XI (1959)
- Bulletin de Correspondence Hellénique* LXXXVII (1963)
- Bulletin de l'Institut historique belge de Rome* 39 (1968)
- Bulletin of the Metropolitan Museum of Art* 44 (1986)
- Bunbury, E. H., *A History of Ancient Geography* I-II. Among the Greeks and Romans from the Earliest Ages til the Fall of the Roman Empire. 2nd Edition. London 1883.
- Bunge, Friedrich Georg von, *se Liv-, Est- und Churländisches Urkundenbuch nebst Regesten*.
- Burchard, L & d'Hulst, R-A, *Rubens Drawings* 1-2. *Monographs of the National Centrum voor de Plastische Kunsten van de XVIde En XVIIde Eeuw* II. Brussels 1963.
- Bureus, Johannes, *Runekänslenes lärospån*. Ubsaliae Sveonum 1599.
- Burke, Peter, *The Renaissance Sence of the Past*. London 1969.
- Burman, Lars, "Inledning", s 9-70 i *Skogekär Bergbo, Wenerid*. Utgiven med inledning och kommentarer av Lars Burman. Svenska Vitterhets-samfundet. Stockholm 1993.

- Burton, Robert, *The Anatomy of Melancholy. What it is, With all the kinds causes, symptomes, Prognostickes, seuerall cures of it , In three partitions, with their severall Sections, members and subsections, Philosophically, Medicinally, historically, opened and cut up. by Demetrius Junior. With a Satyricall Preface, conducing to the following discourse.* London (1621) 1660.
- Bushkovitch, Paul, "The Formation of a National Consciousness in Early Modern Russia", s 355-376 i *Harvard Ukrainian Studies* X (1986).
- Bushkovitch, Paul, *Religion and Society in Russia. The Sixteenth and Seventeenth Centuries.* New York, Oxford 1992.
- se även Banac, Ivo & Bushkovitch, Paul A
- Bussing, Caspar, *Einleitung zu der Herolds-Kunst/Auff eine bequeme und deutliche Art verfasst.* In *Zwey Theilen Die Wapen der vornehmsten Staaten als Käyser/Könige/Fürsten von gantz Europa. Gleichsahm auff einen Anblick darstellend.* Hamburg 1694.
- Bussing, Caspar, *Einleitung zu der Herolds-Kunst. Aus eine bequeme und deutliche Art verfasst.* In *zwey Theilen die Wapen der vornehmsten Staaten als Käyser, Könige, Fürsten und Republicuen von gantz Europa. Gleichsahm auff Anblick darstellend und in dieser Teutschen Übersetzung mit einem Neuen Theil von den Wapen-Kunst insgemein laut des nohtwendigen Berichtes in der Vorrede.* Hamburg 1697.
- Bussing, Caspar, *Kurtze Einleitung zu der Wapen-Kunst/Worinnen diese Sciennce auf eine bequeme und deutliche Art verfasst und vorgestellet wird.* Hamburg 1705.
- Bussing, Caspar, *Kutzgefassete Herolds-Kunst/ Darinnen auf eine bequeme und deutliche Art.* In *Zwölf Theilen Die Wapen der vornehmsten Staaten als Käyser/Könige/Chur- und Fürsten/Ertz- und Bischöffe auch Republicuen von ganz Europa, Wie auch der Deutschen Reichs-Grafen und vornehmsten Ritter-Orden.* Hamburg 1713.
- Butler, Arthur John, *se Calendar of State Papers, Foreign Series, of the Reign of Elisabeth, January 1581 - April 1582.*
- se även *Calendar of State Papers, Foreign Series, of the Reign of Elisabeth, May - December 1582.*
- Butterworth, Philip, "The Light of Heaven: Flame as Special Effect", s 128-145 i *The Iconography of Heaven.* Edited by Clifford Davidson. *Early Drama, Art, and Music Monograph Series* 21. Kalamazoo, Mich 1994.
- Bygdén, Artur, "Sankt Eriks skrin genom tiderna", s 321-396 i *Erik den Helige. Historia, kult, relik.* Studier utgivna under redaktion av B Thordeman. Stockholm 1954.
- Byles, Alfred T. P., *se Lull, Ramón, The Book of the Ordre of Chivalry.*
- Büsching, Anton Friedrich *se* *Güldenlöwe, Woldemar Christian*
- Bökwall, Christer, "Nationalsymboler och flaggor", s 9-17 i *Från fälttåg till folkfest.* Nordiska flaggor, fanor och symboler. Uddevalla 1993.
- Bökönyi, Sándor, *se* *Sós Ágnes & Salamon Ágnes*
- Böttiger, John, *Svenska statens samling af väfda tapeter.* Historik och beskrivande förteckning I. Tapetsamlingarna och tapetväfveriet under femtonhundratalet. Stockholm 1895.

- Böttiger, John, "Karl den niondes tapetväfveri och tapetsamling", s 40-59 i *Meddelanden från Samfundet för Nordiska museets främjande* 1895 och 1896. Stockholm 1897.
- Böttiger, John, *Hedvig Eleonoras Drottningholm*. Anteckningar till slottets äldre byggnadshistoria. Illustrerad af Agi Lindgren. Stockholm 1897.
- Böttiger, John, Nordiska museets utställning af vävda tapeter 1902. *Nordiska museets specialutställningar*. Nr 2. Stockholm 1902.
- C. M. S. [Carl Magnus Stenbock], "Gustaf Vasa på lit de parade och hans griftefärd. Lucas Uphalls berättelse meddelad av C. M. S.", s 104-111 i *Personhistorisk Tidskrift* 18 (1916). Stockholm 1916.
- Calendar of Entries in the Papal Registers, relating to Great Britain and Ireland*. Papal Letters Vol. IV: A.D. 1362-1404. Prepared by W. H. Bliss & J. A. Twemlow. London 1902.
- Calendar of State Papers, foreign Series of the Reign of Elisabeth, 1558-1559, 1560-1561, 1561-1562*. London 1863, 1865, 1866.
- Calendar of State Papers, domestic Series of the Reigns of Edward VI, Mary, Elisabeth, 1547-1580*. London 1856.
- Calendar of State Papers, Foreign Series, of the Reign of Elisabeth, January 1581 - April 1582*. Preserved in the Public Record Office. Edited by Arthur John Butler. London 1907.
- Calendar of State Papers, Foreign Series, of the Reign of Elisabeth, May - December 1582*. Preserved in the Public Record Office. Edited by Arthur John Butler. London 1909.
- Caliebe, Manfred, "Schondochs rede von der Bekehrung des Litauers", s 23-52 i *Festschrift für Gerhard Cordes zum 65. Geburtstag*. In Verbindung mit dem Verein für niederdeutsche Sprachforschung. Herausgegeben von Friedhelm Debus und Joachim Hartig. Band I: Literaturwissenschaft und Textedition. Neumünster 1973.
- Callmer, Christian, *Catalogus codium manu scriptorum Bibliothecae Regiae Holmiensis C. Annum MDCL ductu et auspicio Isaac Vossii conscriptus*. Suecice et Britannica prefatus editionem indicibus auctam curavit Christian Callmer - *Katalog över handskrifterna i Kungl. Biblioteket i Stockholm skriven omkr. 1650 under ledning av Isaac Vossius*. Utgiven med förord på svenska och engelska samt med register av Christian Callmer. *Acta Bibliothecae regiae Stockholmiensis* XI. Holmiae Suecorum MCMLXXI. Stockholm 1971.
- Callmer, Christian, *Königin Christina, ihre Bibliothekare und ihre Handschriften*. Beiträge zur europäischen Bibliotheksgeschichte von Christian Callmer. *Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis* XXX. Stockholm 1977.
- Calmet, Augustin, se "Chronique, ou Annales du Doyen de S Thiebaut de Metz"
- Caluwé, Robert de, "Suomen kirkollisista vaakunoista", s 82-86 i *Heraldica Fennica*. Esbo 1978.
- Camden, William, "The History of Queen Elisabeth", s 369-676 i *A Complete History of England with the Lives of all the Kings and Queens thereof; From the Earliest Account of Time, to the Death of His late Majesty King William III. Containing A Faithful Relation of all Affairs of State Ecclesiastical and Civil*. The

- Whole Illustrated with Large Useful Notes, taken from divers Manuscripts, and other good Authors: And the Effigies of the Kings and Queens from the Originals, Engraven by the best Masters. London 1706.
- Camerarius, Joachim, *Symbola et Emblemata*. (Nürnberg 1590 bis 1604). Mit Einführung und Registern herausgegeben von Wolfgang Harms und Ulla Britta Kuechen. Teil 1. Centuria I (1590), Centuria II (1595), Centuria III (1596). *Naturalis Historia Bibilae. Schriften zur biblischen Naturkunde des 16.-18. Jahrhunderts*. In Verbindung mit dem Deutschen Bibel-Archiv in Hamburg herausgegeben von Heimo Reinitzer. Band 2/1. Graz 1986.
- Cames, Gérard, *Allégories et symboles dans l'Hortus Deliciarum*. Leiden 1971.
- Canadian-American Slavic Studies* IX (1975)
- Canadian-American Studies - Revue Canadienne-Américaine d'Etudes Slavs* 13 (1979)
- Cantzler, Otto, *Prelater & Potentater*. Biskopar och landshövdingar i Linköping och Östergötland genom tiderna. Klockrike 1995.
- Capgrave, John, *Abbreuiacion of Chronicles*. Edited by Peter J Lucas. *The Early English Text Association* 285. Oxford 1983.
- Capgrave, John, *Johannis Capgrave liber de illustribus Henricis*. Edited by Francis Charles Hingeston. *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages* 7. London 1858. Även s 794-795 i *Scriptores rerum Prussicarum* 2. Leipzig 1863.
- Capgrave, John, *The Chronicle of England*. Edited by Francis Charles Hingeston. *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages* 1. London 1858.
- Carli, Enzo, *Il Pintoricchio*. Milano 1960.
- Carlsson, Gottfrid, "Drottning Dorotheas svenska morgongåfva", s 238-268 i *Historisk tidskrift* 31 (1911).
- Carlsson, Gottfrid, *Hemming Gadh*. En statsman och prelat från Sturetiden. Biografisk studie. Akad avh. Uppsala 1915.
- Carlsson, Gottfrid, *Engelbrecht, Sturarna, Gustav Vasa*. Lund 1962.
- Carpelan, Tor, *Ättartaivor för de på Finlands Riddarhus inskrivna ätterna* I. Helsingfors 1954.
- Cary, Earnest, *se* Dio Cassius, *Dio's Roman History*.
- Castelnuovo-Tedesco, Lisbeth, "Romanesque Sculpture in North American Collections" XXIII, The Metropolitan Museum of Arts. Part III: Italy (2), s 157-167 i *Gesta* 24 (1985). Fort Tryon Park, N Y 1985.
- Castiglione, Valeriano, *se* Tesauro, Emmanuele
- Castrén, Matias Alexander, "Anmärkningar om Savolotscheskaja Tschud", s 1-22 i *Suomi*, Tidskrift i fosterländska ämnen 1844:IV. Helsingfors 1845.
- Catonius, Nicolaus, *Troijenborgh/ Thet är/ En sanferdigh Tragoedia om Troiae Stadz ömkeligha förstöring/ som aff de Graeker skedde för HELENÆ skull som PARIS den Trojanische Forste medh list bortförde; Hwilken på Rijn vthsat/ Och hållen i Calmar den 21. Junij när Synodus var ändadt 1632 af Nicolao Holgeri Schol. Calm. R. Calmar 1632.*
- Cavendish, Richard, *King Arthur & the Grail*. The Arthurian Legends and their Meaning. New York 1979.

- Cawley, Robert Ralston, *The Voyagers and Elisabethan Drama. The Modern Language Association of America. Monograph Series VIII.* Boston & London 1938.
- Caxton, William, *se* Lull, Ramón, *The Book of the Ordre of Chivalry.*
- Cederlöf, Olle, *Historiens plogbillar.* Vapenhistorisk handbok. Stockholm 1951.
- Cederström, Rudolf, "Fröken Björnstjernas gåva", s 41 i *Märkligare nytt* 1915. Mai - oktober. *K. Lifruskammaren.* Stockholm 1915.
- Cederström, Rudolf, *Skisserna till fredsgeniegrupperna på Erik XIV:s praktrustning.* U o o å [1936].
- Cederström, Rudolf, "Regalieutställningen i Livrustkammaren", s 113-134 i *Livruskammaren* 1:8 (1938).
- Cederström, Rudolf, "Riksvapnet på Gustav Vasas sadel", s 41-46 i *Livruskammaren* 1:4 (1937).
- Cederström, Rudolf, "En tidig armborstspännare", s 81-83 i *Livruskammaren* 2:5 (1942).
- Cederström, Rudolf, "Ett påvligt invigt svärd", s 151-156 i *Livruskammaren* 2:12 (1942).
- Cederström, Rudolf, *De svenska riksregalierna och kungliga värdighetstecken.* Utgivna af Rudolf Cederström. Stockholm 1942.
- Cederström, Rudolf & Malmborg, Gösta, *Den äldre Livrustkammaren 1654.* Stockholm 1930.
- Cederström, Rudolf & Steneberg, Karl Erik, *Skoklosterskölden.* Stockholm 1945. *se även* Stalhoff, Gerard, "Stockholm 1660".
- Chadwick, H Munro, *The Origin of the English nation.* Cambridge Archaeological and Ethnological Series. Cambridge 1907.
- Chamberlain, John, *Letters written by John Chamberlain during the Reign of Queen Elisabeth.* Edited from the Originals by Sarah Williams. *Publications of the Camden Society* 79. London 1861.
- Chancel[l]or, Richard, "The booke of the great and mighty Emperor of Russia, and Duke of Moscouia, and of the dominions thereunto belonging:", s 237-290 i Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, made by Sea or Ouerland, to the Remote and Farthest Distant Quarters of the Earth, at Any Time within the Compage of these 1600 Yeres: Divided into Three Seuerall Volumes, According to the Positions of the Regions, where unto they were Directed.* London (1589) 1599.
- Chancel[l]or, Richard, "The First Voyage to Russia", s 9-41 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers.* Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- se även* Adams, Clement, "The newe Nauigation and discoverie of the kingdome of Moscouia, ..."
- se även* Hamel, J, *England and Russia*
- Charbonneaux, Jean, "Sculpture", s 199-336 i Jean Charbonneaux, Roland Martin & François Villard, *Hellenistic Art 330-50 B C.* London 1973.
- Chasseneux, B de, *Catalogus Gloriarum Mundi.* Francofurti ad Moenum 1586.
- Chaucer, Geoffrey, "The verses of Geofrey Chaucer in the knights Prologue, who liuing in the yeere 1402 (as he writeth himselfe in his Epistle of

- Cupide) shewed that the English Knights after the losse of Acon, were wont in his time to trauaile into Prussia and Lettowe, and other heathen lands, to aduance the Christian faith against Infidels and miscreants, and to seeke honour by feats of armes", s 124 i Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, made by Sea or Ouerland, to the Remote and Farthest Distant Quarters of the Earth, at Any Time within the Compasse of these 1600 Yeres: Divided into Three Seuerall Volumes, According to the Positions of the Regions, where unto they were Directed.* London (1589) 1599.
- Chaucer, Geoffrey, *Canterburysägner* I-II. I svensk tolkning av Harald Jernström. Stockholm 1956.
- Chaucer, Geoffrey, *The Works of Geoffrey Chaucer.* Edited by F N Robertson. 2nd edition. London 1957.
- Chauffanjon, Arnaud, *Les grands ordres de chevalerie.* Préface de M. de duc de Castries, Vice-Président des Cincinnati de France. Ivry 1969.
- The Chaucer Review* 3 (1968); 18 (1984); 22 (1987); 30 (1995)
- Chen, Ching-lung, "A Study of Turkic Weapons", s 29-35 i *Altaistic Studies.* Papers at the 25th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference at Uppsala June 7-11, 1982. Edited by Gunnar Jarring and Staffan Rosén. *Kungl Vitterhets- Historie och Antikvitetsakademien, Konferenser* 12. Stockholm 1985.
- Cherniavsky, Michael, "'Holy Russia': A Study in the History of an Idea", s 617-637 i *The American Historical Review* 63 (1958).
- Cherniavsky, Michael, "*Khan or Basileus: An Aspect of Russian Mediaeval Political Theory.*", s 459-476 i *Journal of the History of Ideas* 20 (1959).
- Cherniavsky, Michael, *Tsar and People.* Studies in Russian Myths. New York 1961.
- Chew, Allen F, *An Atlas of Russian History. Eleven Centuries of Changing Borders.* New Haven & London (1967) 1970.
- Christensen, Arthur, Die Iranier. Kulturgeschichte des alten Orients, s 201-310 i *Handbuch der Altertumswissenschaft* 3:1:3:1. München 1933.
- Christensen, Eric, *The Northern Crusades. The Baltic and Catholic Frontier 1100-1525.* London & Minneapolis, Minn. 1980.
- Christensen, Steen Ove, "Adam Olearius: "Kurtzer Begriff einer holsteinischen Chronic" (1663), und die Kriegserreignisse in den Herzogtümern in der Regierungszeit Herzog Friedrichs III. Eine historiographische Studie" , s 123-150 i *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 109.
- Christian IV og Europa.* Den 19. Europarådsudstilling Danmark 1988. Herning 1988.
- Chronica Caroli Sexti.* Chronique du religieux de Saint-Denys, contenant le Règne de Charles VI, de 1380 a 1422, publiée en latin pour la première fois et traduite par M L Bellaguet 4. *Collection des documents inédits sur l'histoire de France, publiés par ordre du Roi et par les soins du ministre de l'instruction publique.* Serie 1:14. Paris 1842.
- "Chronica Polonorum" (ediderunt I Szlachtowski & R Koepke), s 418-479 *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum* 9. Hannoverae 1851.
- Chronicles of the Crusades.* Edited by Elizabeth Hallam. New York 1989.

- "Chronicon Aulae Regiae", s 733 i *Scriptores rerum Prussicarum* 2. Leipzig 1863.
Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert 7. *Die Chroniken der niedersächsischen Städte*. Magdeburg 1. Leipzig 1869.
- Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert* 11. *Die Chroniken der niedersächsischen Städte*. Nürnberg 5. Leipzig 1874.
- Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert* 26. *Die Chroniken der niedersächsischen Städte*. Lübeck 2. Leipzig 1899.
- Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert* 26. *Die Chroniken der niedersächsischen Städte*. Lübeck 5:1. Leipzig 1911.
- La Chronique d'Enguerran de Monstrelet. En deux livres avec pièces justificatives 1400-1444 II.* Publiée pour la Société de l'Histoire de France par L. Douët-d'Arcq. Paris 1858.
- La Chronique de Saint-Maixent, 751-1140* Éditée et traduite par Jean Verdon. *Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Age*. Paris 1979.
- Chronique du religieux de Saint-Denys, contenant le règne de Charles VI, de 1380 a 1422, publiée en latin pour la première fois et traduite par M. L. Bellaguet*. T. IV. *Collection des documents inédits sur l'histoire de France, publiée par ordre du Roi et par les soins du ministre de l'instruction publique*. Serie I:14. Paris 1842.
- "Chronique, ou Annales du Doyen de S Thiebaut de Metz", sp clxix-cclix i *Histoire ecclesiastique et civile de Lorraine, qui comprend ce qui s'est passé de plus memorable dans l'Archevêché de Trèves, & dans les Evêchez de Metz, Toul & Verdun, depuis l'entrée de Jules César dans les Gaules, jusqu'à la mort de Charles V. Duc de Lorraine, arrivée en 1690*. II. Par August Calmet. Nancy 1728.
- Chytraeus [eg Kochhaff], David, *Davidis Chytraei Chronicon Saxoniae et vicini Orbis Arctoi* I (1500-1524) - II (1524-1548). Rostochii, 1590-1598.
- Cieslak, Edmund, "Under the Teutonic rule (1308-1454)", s 47-82 i Cieslak, Edmund & Biernat, Czeslaw, *History of Gdańsk*. Translated by Bozenna Blaim & George M Hyde. Gdańsk 1995.
- Cinthio, Erik, "Kyrkorummet - funktion och utsmyckning", s 67-133 i *Skånsk lantkyrka från medeltiden*. *Sydsvenska Dagbladets årsbok* 1969. Malmö 1968.
- Clason, Fredrik, "Dalpilarna i Dalarnas vapen", s 32-49 i *Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift* 3 (1923). Hedemora 1924.
- Clason, Sam., "Historiska betraktelser af Karl IX, s 127-152 i *Historisk Tidskrift* 26 (1906). Stockholm 1906.
- Claussen, Peter Cornelius, "Kompensation und Innovation. Zur Denkmalsproblematik im 13. Jahrhundert am Beispiel der Reitermonumente in Magdeburg und Bamberg I", s 565-586 i *Studien zur Geschichte der europäischen Skulptur im 12./13. Jahrhundert*. II, s 317-331. Herausgegeben von Herbert Beck und Kerstin Hengevoss-Dürkop. Redaktion Georg Kamp. Schriften des Liebieghauses. Museum alter Plastik. Frankfurt am Main 1994.
- Clemens, Venceslaus, *Venceslai Clementisà Lybeo-monte Gustavidos Libri IX. Quibus Gustavi II. verè Magni & Augusti, Suecor. Gothor. Vandalor. &c. Regis Serenissimi, Victoriarum heroicarum, rerumquè per Germaniam gestarum series carmine Heroico narratur*. Lvgdvni Batavorvm 1632.

- Clement, Gunnar, "Hertigvapen och bondeheraldik". *Åbo Underrättelser* 1979-05-22.
- Clements, Robert J, *Picta Poesis. Literary and Humanistic Theory in Renaissance Emblem Books. Tema e testi* 6. Roma 1960.
- Cline, Ruth Huff, "The Influence of Romances on Tournaments of the Middle Ages", s 204-211 i *Speculum* 20 (1945). Boston, Mass 1945.
- The Coat of Arms* 7 (1962-1963); 8 (1964-1965); 9 (1966-1967); 10 (1968-1969).
- Codex diplomaticus Brandeburgensis* 7. Aus Originalien und Copial-Büchern gesammelt und herausgegeben von Philipp Wilhelm Gercken. Stendal 1782.
- Cohen, Beth, "Paragone: Sculpture versus Painting, Kaineus and the Kleophrades Painter", s 171-192 i *Ancient Greek Art and Iconography*, edited by Warren G Moon. Madison, Wsc 1983.
- Colland, Carl Friedrich, *Neue, und aus die allgemeine, und besondere russische Geschichte, sich gründende Erläufferungen, und Erklärungen der gewöhnlichen Hauptwappen des Russischen Reiches*. Oehringen 1777.
- "Concept till Inventarium öfver Konung Erik XIV:s Böcker; upprättadt den 27 September 1568", s 380-390 i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 27. Stockholm 1845.
- Contamine, P, "The War Literature of the Late Middle Ages: The Treatises of Robert de Balsac and Béraud Stuart, Lord of Aubigny", s 102-121 i i C T Allemand (ed.) *War, Literature, and Politics in the Late Middle Ages*. Liverpool 1976.
- Cook, Albert Stanburrough, "Beginning the Board in Prussia", s 375-388 i *The Journal of English and Germanic Philology* 14 (1915). Urbana, Ill., 1915.
- Cook, Albert Stanburrough, "The Historical Background of Chaucer's Knight." *Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences* 20 (1916), s 161-240. New Haven 1916.
- Coomaraswamy, Andra K., "The Symbols of Archery", s 105 i *Ars Islamica* X. (1943).
- Cooper, Sherod M, *The Sonnets of Astrophel and Stella. A Stylistic Study*. The Hague & Paris 1968.
- Cornell, Henrik & Wallin, Sigurd, *Uppländska målarskolor på 1400-talet*. Stockholm 1933.
- Cornell, Henrik & Wallin, Sigurd, *Albertus Pictor*. Sten Stures och Jacob Ulvssons målare. Hans ställning i den europeiska konsten. Hans betydelse i det konstnärliga och religiösa livet i Sverige. Stockholm 1933.
- Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture* IV. South-East England by Dominic Tweddle, Martin Biddle, Birthe Kjølbye-Biddle with contributions by Michael P. Barnes, John Higgitt, Henry R. Loyn, David Parsons, and Bernard C. Worssam. Oxford 1995.
- Corpus of early Arabic sources for West African history*. Translated by J F P Hopkins; edited and annotated by N Levtzion & J F P Hopkins. *Fontes Historiae Africanae. Series Arabica* IV. Collection published under the direction of J O Hunwick with the editorial assistance of V Monteil, Y F Hasan and M Zuber. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne & Sydney 1981.

- Corvisier, André, *Armies and Societies in Europe, 1494-1789*. Translated by Abigail T Siddall. Bloomington & London 1979.
- Cottineau, L H, *Répertoire topo-bibliographique des Abbayes et prieurés I*. Macon 1935.
- The Councils of Urban II*. I Decreta Claromontensia. Edited by Robert Somerville. *Annuario Historiae Conciliorum*, supplementum I, herausgegeben von W Brandmüller & Remigius Bäumer. Amsterdam 1972.
- Coulton, G G, "The Chronicler of European Chivalry". *Studio*, special winter number 1930. London 1930.
- Cowdrey, H E J, "Pope Urban II and the Idea of Crusade", s 721-742 i *Studi Medievali*, Serie Terza XXXVI (1995:2).
- Crompton, N J R, "Medieval Symbolic Heraldry", s 166-168 & 211-214 i *The Coat of Arms* 8 (1964-1965).
- Crompton, N J R, "Sidney and Symbolic Heraldry", s 244-248 i *The Coat of Arms* 8 (1964-1965).
- Cross, A G, se Jones, W Gareth
- Cross, Samuel Hazzard, se *The Russian Chronicle. Laurentian Text*
- Crummey, Robert O, "Richard Chancellor. Introduction", s 3-8 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*. Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Crummey, Robert O, "Anthony Jenkinson. Introduction", s 43-45 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*. Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Crummey, Robert O, "Sir Thomas Randolph. Introduction", s 61-64 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*. Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Crummey, Robert O, "George Turberville. Introduction", s 71-74 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*. Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Crummey, Robert O, "Giles Fletcher. Introduction", s 87-108 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*. Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Crummey, Robert O, "Sir Jerome Horsey. Introduction", s 249-261 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*. Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Crummey, Robert O, "The Reconstruction of the Boiar Aristocracy, 1613-1645", s 187-220 i *Forschungen zu osteuropäischen Geschichte* 18 (1973). Berlin 1973.
- Crummey, Robert O, "New Wine in Old Bottles? Ivan IV and Novgorod", s 61-76 i *Russian History/Histoire Russe* 14 (1987).
- Cuozzo, Errico, "L'organisation sociopolitique", s 163-167 i *Les Normands. Peuple d'Europe 1030-1200*. Sous la direction de Mario d'Onofrio. Venise 1994.

- Cumming, John, *se* Attwater, Donald
- Curman, Sigurd & Lundberg, Erik, *Vreta klosters kyrka*. Sveriges kyrkor. Östergötland II. Stockholm 1935.
- Curschmann, Michael, "Herrad von Hohenburg (Landsberg)", sp 1138-1144 i *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 3. Berlin & New York 1981.
- se även* Herrad av Hohenb[o]urg
- Curtius Rufus, Quintus, *Alexander den Stores bedrifter*. Öfversättning av A Hedner. Stockholm 1835-42.
- Cuspinian, Johann, *Johann Cuspinians Briefwechsel*. Gesammelt, herausgegeben und erläutert von Hans Ankwicz von Kleehoven. *Veröffentlichungen der Kommission zur Erforschung der Geschichte der Reformation und Gegenreformation. Humanistenbriefe* 2. München 1933.
- Custine, Astolphe de, *Empire of the Czar*. A Journal through Eternal Russia. By the Marquis de Custine. Foreword by Daniel J. Boorstin. Introduction by George F. Kennan. New York [1843] 1989.
- Czeike, Felix, *Geschichte der Stadt Wien*. Wien, München, Zürich & New York 1981.
- Daae, Ludvig, "Ur en svensk handskrift från början af sextonde århundradet", s 167-170 i *Historisk Tidskrift* 8 (1888). Stockholm 1888.
- Dahlbergh, Erik, *Suecia antiqua et hodierna*. Paris, Stockholm 1667-1715.
- Dahlberg, Gunilla, *Komediantteatern i 1600-talets Stockholm*. Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 106. Stockholm 1992.
- Dahlerup, Troels, *De fire staender 1400-1500*. Gyldendal og Politikens historie. Bind 6. Radaktion Olaf Olsen. København 1989.
- Dahlgren Fredrik August, *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde*. Lund (1914-1916) 1960.
- se även* Hund, Daniel Hansson
- Dahlgren, Sven, *De Aeschyli metaphoris et similitudinibus a re navali deductis commentario*. Diss. Stockholm 1875.
- Dahlgren, Sven, *De imaginibus Aeschyli* I. Holmiae 1877.
- Daim, Falko, "The Avars: Steppe People of Central Europe", s 33-39 i *Archaeology* (1984: March-April).
- Dalin, A F, *Ordbok öfver svenska språket*. Sjednare delen L-Ö. Stockholm 1853.
- Daly, Peter M, *Emblem Theory*. Recent German Contributions to the Characterization of the Emblem Genre. *Wolfbütteler Forschungen* 9. Herausgegeben von der Herzog August Bibliothek. Nendeln/ Liechtenstein 1979.
- Daly, Peter M, *Literature in the Light of the Emblem*. Structural Parallels between the Emblem and Literature in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Tronto, Buffalo & London 1979.
- Damien, André, *Le grand livre des ordres de chevalerie et des décorations*. 1991.
- Damier, Paul Eduard, *Wappenbuch sämtlicher zur Ehstländischen Adelsmatrikel gehöriger Familien*. Reval 1837.
- Dançay, Charles de, *se* *Indberetninger fra Charles de Dançay til det Franske Hof om forholdene i Norden 1567-1573*.

- Danckaert, J[an], *Beschryvinge van Moscovien ofte Ruslant: gestelt in twee deelen*. Waer va het eerste tracteert van den stant des Rijcks/ ende op wat tijt de selve eerst bekend is geweest: met een cort verhael van t'gene daer te lande/ zedert tot noch toe meest ghepasseert is. Het tweede van der Moscoviten oft Russen Religie/ Ceremonien/ Wetten/ Policijen/ ende Crijchs-handel: Beschreben door. Amsterdam 1615.
- Dandré Bardon, Michel François, *Costume des anciens peuples*. Paris 1772.
- Daniel, N., *Islam and the West: The Making of an Image*. Edinburgh 1960.
- Dante Alighieri, *Den gudomliga komedin*.  versatt och kommenterad av Ingvar Bj rkesson. Inledning av Olof Lagercrantz. Stockholm (1983) 1988.
- Daston, Lorraine, "The Ideal and Reality of the Republic of Letters in the Enlightenment", s 367-386 i *Science in Context* 4 (1991:2).
- Davidson, Clifford, "Of Saints and Angels", s 1-39 i *The Iconography of Heaven*. Edited by Clifford Davidson. *Early Drama, Art, and Music Monograph Series* 21. Kalamazoo, Mich 1994.
- Davidson, Hild R, "Wit and Eloquence in the Courts of Saxo's Early Kings", s 39-52 i *Saxo Grammaticus*. An author between Norse and Latin culture. Edited by Karsten Friis-Jensen. Copenhagen 1981.
- Davidsson,  ke, *Stamboken*. Poesialbumets och g stbokens föregångare. Ett urval ur Carolina Redivivas samlingar. *Uppsala Universitetsbiblioteks utst llningskataloger* 9. Utst llning i Uppsala universitetsbibliotek maj - september 1981. Uppsala 1981.
- Davies, T R, "The Heralds in Medieval Warfare", s 245-260 i *The Coat of Arms* 9 (1967).
- Day, J F R, "Primers of Honour: Heraldry, Heraldry Books, and English Renaissance Literature", s 93-103 i *Sixteenth Century Journal* XXI (1990:1).
- Deardorff, Neva Ruth, "English Trade in the Baltic during the Reign of Elisabeth", s 219-332 i *Studies in the History of English Commerce in the Tudor Period*. University of Pennsylvania. New York 1912.
- Deferrari, Roy J., *A Lexicon of St. Thomas Aquinas based on the Summa Theologica and selected passages of his other works*. Baltimore 1948-49.
- Deichgräber, Karl, *Die Perser des Aischylos*. Nachr. Acad. Wiss. Göttingen, Phil.-hist. Kl. 1941.
- Dekker, Thomas, *The Dramatic Works of Thomas Dekker* II. Edited by Fredson Bowers. Cambridge 1955.
- Delumeau, Jean, *Sin and Fear*. The Emergence of a Western Guilt Culture 13th - 18th Centuries. Translated by Eric Nicholson. New York 1990.
- Dencker, Paul, "Der finl ndische Bischof Paul Juusten und seine Mission in Russland", s 253-273 i *Zeitschrift für Ostforschung* 11 (1962). Marburg/Lahn 1962.
- Dent, Anthony, "Pictures from Chaucer", s 542-553 i *History Today* 10 (1960). London 1960.
- Desonay, Fernand, *Antoine de la Sale*. Aventureux et pedagogue. Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Li ge. Fasciule 89. Li ge, Paris 1940.
- Dethlefs, Gerd, *se Galen*, Hans & Dethlefs, Gerd

- Detlefsen, D., *se* Plinius, C. Secundus, *Die geographischen Bücher (II, 242 - VI Schlufs) der Naturalis Historia des C. Plinius Secundus mit vollständigem kritischen Apparat...*
- Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian I.* 5 Reichstag von Worms 1495. Band I: 1-2 Akten, Urkunden und Korrespondenzen. Bearbeitet von Heinz Angermeier. Göttingen 1981.
- Dewey, Horace W, "Old Russia's Struggle with Usury", s 31-47 i *Oxford Slavonic Papers* N S XVIII (1985).
- Dewey, Horace W, "Political Poruka in Muscovite Rus", s 117-134 i *The Russian Review* 46 (1987).
- DeVries, Kelly, "The Impact of Gunpowder on Siege Warfare in the Hundred Years War", s 227-244 i *The Medieval City under Siege*, edited by Ivy A Corfis & Michael Wolfe. Woodbridge 1995.
- d'Hulst, *se* R-A, Burchard, L & d'Hulst, R-A
Dictionary of the Middle Ages. 1-13. New York 1982-1989.
- Dictionnaire de Spiritualité, Ascétique et Mystique doctrine et histoire* VII:2. Paris 1971.
- Diefenbach, Laurentius, *Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis e codibus manuscriptis et libris impressis.* Francofurti ad Moenum 1857.
- Didi-Huberman, Georges, Garbetta, Riccardo & Morgaine, Manuela, *Saint Georges et le Dragon.* Versions d'une légende. Paris 1994.
- Diederichs, Paul, *Kaiser Maximilian I als politischer Publizist.* Jena u å [1932].
- Dio Cassius, *Dio's Roman History.* With an English translation by Earnest Cary on the basis of the version of Herbert Baldwin Foster in nine volumes. Vol II. VI. *The Loeb Classical Library.* London & New York 1914. 1955.
- Diekstra, F N M, "The Physiologus, the Bestiaries and Medieval Animal Lore", s 142-155 i *Neophilologus* 49 (1985:1). Groningen 1985.
- Diemer, Peter, "Herrad von Hohenburg", s 255-256 i *Literaturlexikon Autoren und Werke deutscher Sprache* 5. Herausgegeben von Walter Killy. Gütersloh/München 1990.
- Diplomatarium dalecarlicum* II. Urkunder rörande landskapet Dalarne samlade och utgifne af Carl Gustaf Kröningssvärd & J Lidén. Fahlun 1844.
- Diplomatarium Norvegicum* VI. Oldbreve til kundskab om Norges indre og ydre forhold, sprog, slaegter, saeder, lovgivning og rettegang i middelalderen. Samlede og udgivne af C R Unger och H J Huitfeldt. Christiania 1864.
- Dite, Jurai, "Slowakische Jagdarmbrüste aus dem 17. Jahrhunderts und ihre Besonderheiten", s 40-52 i *Waffen- und Kostymkunde. Zeitschrift der Gesellschaft für historische Waffen- und Kostümkunde.* 3. Folge 18 (1976).
- Dixon, Laurinda S, "Bosch's "St. Anthony Triptych" - An Apothecary's Apotheosis", s 119-131 i *Art Journal* 44 (1984).
- Długosz, Johannes, "Banderia Prutenorum", s 9-34 i *Scriptores rerum Prussicarum* 4. Leipzig 1870.
- Długosz, Johannes, *Banderia Prutenorum.* Warszawa 1958.
- Dogaer, G., "Des anciens livres des statuts manuscrits de l'ordre de la Toison d'Or", s 65-70 i *Publications du Centre Européen d'Etudes Burgundo-Medianes,* Vol 5 (1963).

- Domansky, Yaroslav V, "Antiquity's great reporter-historian among the Scythians. Modern archaeology confirms the stories of Herodotus", s 9-14 i *The UNESCO Courier* 29, December 1976. Paris 1976. Svensk översättning: "Antikens store historiereporter bland skyterna", s 14-18 i *Guldet från stäppen*. Skytisk/sibirisk konst. Falköping 1979.
- Donini, Guido & Ford, Gordon B Jr, "Introduction", s VIII-X i Isidorus Hispalensis, *Isidore of Seville's History of the Goths, Vandals, and Suevi*. Translated from the Latin with an Introduction by Guido Donini and Gordon B Ford Jr. 2nd revised edition. Leiden 1970.
- Donner, Gustav Adolf, *Kardinal Wilhelm von Sabina. Bischof von Modena 1222-1234. Päpstlicher Legat in den nordischen Ländern (tot 1251)*. Akad avh. *Societas Scientiarum Fennica Commentationes Humanarum Litterarum* II. 5. Helsingfors 1929.
- Donnert, Erich, "Livland und Russland in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Zu Geschichte der baltischen Frage", s 215-234 i *Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Ländern Europas* 4 (1960), 215-234.
- Donnert, Erich, "Das gesellschaftliche und politische Denken in Russland um die Mitte des 16. Jahrhunderts. Zum Erscheinen des Buches von A Zimin, Ivan Peresvetov und seine Zeitgenossen", s 401-409 i *Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Ländern Europas* 4 (1960).
- Donnert, Erich, *Der livländische Ordensritterstaat und Russland. Der livländische Krieg und die baltische Frage in der europäischen Politik 1558 - 1583*. Berlin 1963.
- Drerup, Heinrich, "Parthenon und Vorparthenon - zum Stand der Kontroverse", s 21-38 i *Antike Kunst* 24 (1981).
- Driessen, Henk, "Mock Battles between Moors and Christians. Playing the Confrontation of Crescent with Cross in Spain's South", s 105-115 i *Ethnologia Europaea* 15 (1985:2).
- Druce, George C, "The Symbolism of the Crocodile in the Middle Ages", s 311-338 i *Archaeological Journal* LXVI (Second Series XVI) (1909).
- Duby, Georges, *Die Kunst des Mittelalters*. Das Europa der Mönche und Ritter 980-1140. Band I. Genf 1984.
- Dunning, Chester, "The use and abuse of the first printed French account of Russia", s 357-380 i *Russian History/Histoire Russe* 10 (1983).
- Duo parantiqua monumenta annis 1728 et 1732 ex agro Jutrebocensi eruta atque reperta, cum idolis Slavorum Jutrebocensium lucisque huius loci inter gentiles sacris, quibus accesserunt: Scriptores rerum Jutrebocensium editi ac inediti ex variis antiquitatum documentis cum indice explicuit atque illustravit M. Paulus Jacobus Ekehardus*. Vitembergae & Lipsiae 1734.
- Durian-Ress, Saskia, *Meisterwerke mittelalterlicher Textilkunst aus dem Bayerischen Nationalmuseum*. Auswahlkatalog. Zürich 1986.
- Dusburg, Peter von, *Chronik des Preussenlandes*. Ausgewählte Quellen zur deutschen Mittelalters. Band 25. Übersetzt von Klaus Scholtz und Dieter Wojtecki. Darmstadt 1984.

- Dygo, Marian, "The political role of the cult of the Virgin Mary in Teutonic Prussia in the fourteenth and fifteenth centuries", s 63-81 i *Journal of Medieval History* 15 (1989).
- Dölger, Franz Joseph, *se* Eckstein, F
- Doerries, Heinrich, *Russlands Eindringen in Europa in der Epoche Peters des Grossen*. Studien zur zeitgenössischen Publizistik und Staatenkunde. *Osteuropäischen Forschungen* Neue Folge 26. Königsberg & Berlin 1939.
- Earp, F. R., *The Style of Aeschylus*. Cambridge 1948.
- Eckhardt, Holger, "Der schwirrende Tod - die Bogenwaffe der Skythen", s 143-149 i *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*. Herausgegeben von Renate Rolle, Michael Müller-Wille und Kurt Schietzel in Zusammenarbeit mit Peter P Tolocko und Vjaceslav Ju. Murzin. Schleswig 1991.
- Eckstein, F, "Basilisk", sp 1260-1261 i *Reallexikon für Antike und Christentum*. I. Sackwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentums mit der antike Welt. In Verbindung mit Franz Joseph Dölger und Hans Lietzmann und unter besonderer Mitwirkung von Jan Hendrik Waszink und Leopold Wenger. Herausgegeben von Theodor Klauser. Stuttgart 1950.
- Edén, Nils, *se* *Konung Gustaf Is Krönika*
- Eden, Richard, *The First three English Books on America* [?1511] - 1555 A. D. Being chiefly Translations, Compilations, &c. by Richard Eden, from the Writings, Maps, &c., of Pietro Martire, of Angiera (1455-1526), Apostolical Protonotary, and Councillor to the Emperor Charles V; Sebastian Münster, the Cosmographer (1489-1526), Professor of Hebrew, &c, at the University of Basle; Sebastian Cabot, of Bristol (1474-1557), Grand Pilot of England: With Extracts, &c., from the Works of other Spanish, Italian, and German Writers of the Time. Edited by Edward Arber. Birmingham 1885.
- Eder, Alois, "Lieben den Adel und erkennen für ihren Herrn einen Erwählten. Zum Stereotyp des Polen auf einer österreichischen Völkertafel des frühen 18. Jahrhunderts", s 23-53 i *Studia Historica Slavo-Germanica* 9 (1980).
- Edinger, Harry G., *Vocabulary and Imagery in Aeschylus' Persians*. Diss. Princeton 1960.
- Eichhorn, Chr, "Kalmar slots konsthistoria under renäsansen", s 218-238 i *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift* 4 (1880).
- Eichhorn, M E & Odelberg, M H, "Guillaume Boyen (Willem Boy) peintre, sculpteur et architecte Belge", s 94-132 i *Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique* XXVIII (2e serie: 8) (1872). Anvers 1872.
- se även -rn*
- Eidlitz Kuoljok, Kerstin, *På jakt efter Norrbottens medeltid. Om nordösteuropas historia och etnologi*. Umeå 1991.
- Eire, Carlos M N, *From Madrid to Purgatory*. The art and craft of dying in sixteenth-century Spain. Cambridge 1995.
- Eimer, Birgitta, *Gotland und dem Deutschen Orden und die Komturei Schweden zu Årsta*. Innsbruck 1966.
- Ekblom, R., "Alfred the Great as Geographer" s 115-144 i *Studia neophilologica* XIV (1941-42). Uppsala 1942.

- Ekeblad, Inga-Stina, "Webster's Wanton Boyes", s 294-295 i *Notes and Querries N S 2* (Vol 200) (1955). London 1955.
- Ekman, Carl, "Skeppsgårdar och varv under äldre Vasatid", s 99-112 i *Svenska flottans historia I*. Stockholm 1942.
- Ekserdjian, David, "Attributed to Andrea Mantegna. *Life and Passion of St Maurice*", s 131-133 i Boorsch, Suzanne, Christiansen, Keith, Ekserdjian, David, Hope, Charles, Landau, David et al, *Andrea Mantegna*. Edited by Jane Martineau. New York & London 1992.
- Elgenstierna, Gustaf, *Den på Riddarhuset introducerade svenska adelns ättertavlor 1-9*. Stockholm 1925-1936.
- Ellegård, Alvar, "The Ancient Goths and the Conception of Tribe and Migration", s 32-62 i *Vetenskap och omvärdering. Till Curt Weibull på hundraårsdagen 19 augusti 1986*. Göteborg 1986.
- Ellenius, Allan, "Imago iustitiae. Till rättvisans ikonografi under stormaktstiden", s 175-216 i *Den svenska juridikens uppblomstring i 1600-talets politiska, kulturella och religiösa stormaktssamhälle. Föreläsningar vid ett svenskt-finskt rättshistoriskt tvärvetenskapligt symposium i Uppsala 18-20 april 1983*. *Rättshistoriska studier*, N. s. 9. Stockholm 1984.
- Ellis, Robert Leslie, se Bacon, Francis, *Notes on the present state of Christendom*.
- Ellis, W S, *The Antiquities of Heraldry*. London 1869.
- Elm, Kaspar, "Der Anteil der geistlichen Orden an der Christianisierung Litauens", s 175-203 i *La Cristianizzazione della Lituania. Atti del Colloquio Internazionale di Storia Ecclesiastica in occasione del VI Centenario della Lituania Cristiana (1387-1987)*. Roma, 24-26 Giugno 1987. Pontificio Comitato di Scienze Storiche. *Atti e documenti 2*. Città del Vaticano 1989.
- Elmroth, Ingvar, *För kung och fosterland. Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600-1900*. *Bibliotheca Historica Lundensis L*. Lund 1981.
- Engelhart, P Adalbert, *Helgonkalendern*. En helgonkalender för årets alla dagar. Vejbystrand 1995.
- Engels, Odilo, "Zur Historiographie des Deutschen Ordens im Mittelalter", s 336-363 i *Archiv für Kulturgeschichte* 48 (1966).
- Englund, Peter, *Det hotade huset*. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden. Stockholm 1989.
- Entre Asie et Europe. *L'Or des Sarmates*. Nomades des steppes dans l'Antiquité. [Utställningskatalog] 17 juin - 29 octobre 1995. Centre Culturel Abbaye de Daoulas. Daoulas 1995.
- Erasmus, [Roterodamus], Desiderius, [Geertz, Geert], *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, denvo recognitvm et avctvm per P S Allen et H M Allen. VI, VII, XI (ediderunt: H M Allen & H W Garrod). Oxford 1926, 1928, 1947.
- Erath, Augustino, se Picinello, Filippo
- Erich, Oswald A, *Die Darstellung des Teufels in der christlichen Kunst*. *Kunstwissenschaftliche Studien VIII*. Berlin 1931.
- Ericus Olai [Erik Olsson], *Historia Svecorum Gothorumque, Per Reverendum Dominum Ericum Olai, Sacrae Theologiae Doctorem, et ecclesiae Vbsaliensis Decanum, Centum & Quinquaginta ante annos fideliter concinnata*. Res

commemorans LXVII. potentissimorum Regum, terra mariq; gloriosissime gestas, primordio capto ab anno restauratae salutis humanae primo, ad MCDLXIV. hoc thema continuans: Nunc vero opera & studio Johannis Messenii. Stockholm 1625.

- Ericus Olai [Erik Olsson], *The Swenskes och Göthers Historia Skrefwen på Latin aff Erico Olai.* Stockholm 1678.
- Eriksen, Knut Einar, "Den russiske fare'. Arvfiende eller god nabo?", s 37-51 i Einar Niemi (red) *Pomor, Nord-Norge og Nord-Russland gjennom tusen år.* Oslo 1992.
- Erikskrönikan.* Redigering, inledning och kommentar Sven-Bertil Jansson. Stockholm 1985.
- Eriksson, Arne, "Vad är Europa?", s 122-131 i *Geografiska notiser* 1991:3.
- Eriksson, Torkel, *Medeltiden. Konsten i Sverige.* Stockholm 1977.
- "Erste Fortsetzung der Detmar-Chronik von 1395-1399" i *Die Chroniken der deutschen Städte von 14. bis ins 16. Jahrhundert* 26; Lübeck 2. Leipzig 1899.
- Erzgräber, Willi, "Europäische Literatur im Kontext der politischen, sozialen und religiösen Entwicklung des Spätmittelalters", s 11-85 i *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft* 8. Wiesbaden 1978.
- d'Eschouchy [De Coussy], Matthieu, *Chronique* 1-2. Chroniques d'Enguerrand de Monstrellet. Nouvelle edition par J A Buchon. *Collection des Chroniques nationales Francaises* X-XI. Paris 1826.
- Est- und Livländische Brieflade* IV. Siegel und Muntzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561. Reval 1887.
- Das Evangeliar Heinrichs des Löwen.* Hannover 1984.
- Evans, Michael W, "Laster", sp 15-27 i *Lexikon der christlichen Ikonographie* III. Rom, Freiburg, Basel, Wien 1971.
- se även* Herrad av Hohenb[o]urg
- Ewig, Eugen, "Zum christlichen Königsgedanken im frühen Mittelalter", s 7-73 i *Das Königtum. Seine Geistigen und Rechtlichen Grundlagen. Vorträge und Forschungen* 3 (1956). Hewrausgegeben vom Institut für geschichtliche Landesforschung des Bodenseegebietes in Konstanz geleitet von Theodor Mayer. Lindau & Konstanz 1956.
- Expeditions to Prussia and the Holy Land Made by Henry Earl of Derby (afterwards King Henry IV.) in the Years 1390-1 and 1392-3.* Being the Accounts kept by his Treasurer during two years. Ed from the originals by Lucy Toulmin Smith. *Publications of the Camden Society, New Series* 52. London 1894.
- Exposition de la Toison d'Or a Bruges (Juin - Octobre 1907).* Catalogue (édition definitive). Bruxelles 1907.
- "Eynne Schonne hysthorie van vunderlyken gescheffthen der heren tho lyfflanth myth den Rüssen unde tartaren" *se* Schirren, Carl von
- Fagerlund, Rainer, "Från rusttjänsthästar till bonderyttare. Det finska rytteriet under äldre vasatid", s 1-23 i *Historisk Tidskrift för Finland* 71 (1986:1).
- Falck Gothus, Ericus, *Panegyricus de victoria expectatissima serenissimi ac potentissimi Regis Sueciae contra Moschum, in quo etiam causae suscepti belli, aliaq; eò spectantia celebrantur.* Viennae Austriae 1582.
- Faral, Edmond, *Le Légende Arthurienne. Etudes et documents* 1:3. Paris 1929.

- Farmer, David Hugh, *The Oxford Dictionary of Saints*. 3rd edition. Oxford & New York (1978) 1992.
- Fascher, Erich, "Drache", sp 353 i *Biblisch-historisches Handwörterbuch 1. Landeskunde, Geschichte, Religion, Kultur, Literatur*. Herausgegeben von Bo Reicke und Leonhard Rost. Göttingen 1962.
- Feldmann, Dietrich, "Zur Bedeutung von Notkes St. Georgs-Monument in Stockholm", s 19-38 i *Konsthistorisk tidskrift XLV* (1976).
- Feliks, Jehuda, "Krokodil", sp 1015 i *Biblisch-historisches Handwörterbuch 2. Landeskunde, Geschichte, Religion, Kultur, Literatur*. Herausgegeben von Bo Reicke und Leonhard Rost. Göttingen 1964.
- Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod Holm A 1. Samlingar utgivna av Svenska fornskrift-sällskapet, LX*, utgiva av Olof Thorell. Uppsala 1959.
- Fenix 12* (1996:1)
- Fiedler, Joseph, "Die Allianz zwischen Kaiser Maximilian I. und Vasilji Ivanovic, Grossfürsten von Russland, von dem Jahre 1514", s 183-289 i *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe* 43. Band, 2 Heft. Wien 1863.
- Fillitz, Hermann, *Die Insignien und Kleinodien des Heiligen Römischen Reichs*. Wien, München 1954.
- Finer, Samuel E, "State- and Nation-Building in Europe: the Role of the Military", s 84-63 i Tilly, Charles (ed), *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, N J 1975.
- Finlands medeltidsurkunder I-VII (-1518)*. Samlade och i tryck utgifna af Finlands statsarkiv genom Reinhold Hausen. Helsingfors 1910-1933.
- Finlands ridderskaps och adels vapenbok*. Enligt Ridderskapets och Adels beslut utgiven genom G. Granfelt. Helsingfors 1888.
- Finska Historiska samfundets protokoll 1 maj 1875, s 74-76 i *Historiallinen arkisto V* (1876). Helsinki 1876.
- Finskt museum* 79 (1972); 88 (1981; tr 1983); 89 (1982; tr 1984); 95 (1988).
- Fischart, Johann, *Geschichtklitterung (Gargantua)*. Düsseldorf 1964.
- Fischer, A, "Pfeile aus nab^c-Holz", s 877-887 i *Zeitschrift der Morgenländischen Gesellschaft LVIII* (1904).
- Fischer, Josef, "Eine bisher unbekannte angeblich venezianische Weltkarte aus dem Jahre 1519, s 449-451, taf 70-71 i *Petermanns Geographische Mitteilungen* 87 (1941). Gotha 1941.
- Flandin, Eugène & Coste, Pascal, *Voyage en Perse de mm. attachés a l'ambassade de France en Perse pendant les années 1840 et 1841*. Planches 1-6. Paris 1843-54.
- Fleetwood, Harald, *Svenska kungavapen under medeltiden*. Stockholm 1917.
- Fleetwood, Harald, "Magnus Ladulås' krona", s 201-213 i *Historisk tidskrift* 42 (1922).
- Fleetwood, Harald, "Vapen fastställda under åren 1935 - 1936", s 11-21 i *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* 6 (1937).
- Fleetwood, Harald, "Göteborgs stads vapen", s 24-33 i *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* 6 (1937).
- Fleetwood, Harald, "Sigillen", i *Gustav Vasa minnen*, utg till H M. Konung Gustav V:s 80-årsdag av Kungl Livrustkammaren. Stockholm 1938.
- Flemberg, Johan, "Aristoteles som diktare", s 32-37 i *Horisont* 32 (1985).

- Fletcher, Giles, "The Ambassage of M Giles Fletcher, Doctor of the Civil Law, sent from her Maiestie to Theodor the Emperour of Russia, anno 1588, s 473-492 i Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, made by Sea or Ouerland, to the Remote and Farthest Distant Quarters of the Earth, at Any Time within the Compasse of these 1600 Yeres: Divided into Three Seuerall Volumes, According to the Positions of the Regions, where unto they were Directed.* London (1589) 1599.
- Fletcher, Giles, *Of the Russe Common Wealth. Or Maner of Gouernment by the Russe Emperour, (commonly called the Emperour of Moskouia) with the manners and fashions of the people of that Countrey,* s 1-152 i *Works issued by the Hakluyt Society* 20. London 1856.
- Fletcher, Giles, "Of The Russe Commonwealth", s 109-246 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers.* Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Fletcher, Giles & Fletcher, Phineas, *Poetical Works* II. Edited by Frederick S Boas. Cambridge (1909) 1970.
- Fletcher, John, *se* Beaumont, Francis & Fletcher, John, *The Works of Francis Beaumont and John Fletcher* IX, X.
- Folda, Jaroslav, *Crusader Manuscript Illumination at Saint-Jean d'Acre 1275-1291.* Princeton, N J 1976.
- Ford, Gordon B Jr, *se* Donini, Guido & Ford, Gordon B Jr
- Forman, Werner, *se* M. I. Artamanov, *Tresures from Scythian Tombs in the Hermitage Museum.*
- Fornelius, Laurentius [Ostrogothus], *Gustavus Sago-Togatus, Serenissimi, potentissimi, atq., invictissimi Princeps ac Domini, Dn. Gustavi Adolphi, Svecorum Gothorum, Vandalorumq; Regis, Magni Principis Finlandiae, Ducis Esthoniae ac Careliae, Ingriaeq; Domini, &c. Domini & Regis sui clementissimi, Res Heroice in bello et pace gestae. Gloria altissimo suorum refugio. Tenui penicillo adumbravit Laurentius Fornelius Ostrogothus.* Upsaliae 1631.
- Ett forn-svenskt legendarium, innehållande medeltids kloster-sagor om helgon, påfvar och kejsare ifrån det I:sta till det XIII:nde århundradet. Efter gamla handskrifter av Georg Stephens. I. Samlingar utgifna af Svenska fornskrift-sällskapet* IV. Bd 1. H I, II. Stockholm 1847.
- Forsman, Georg Zakarias, *se* Koskinen, Yrjö
- Forstreuter, Kurt, *Preussen und Russland von der Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Grossen.*Göttinger Bausteine zur Geschichtswissenschaft 23. Berlin 1955.
- Fossier, Robert, *Le Moyen Age* 3. Le Temps des crises. Paris 1983.
- Foster, Herbert Baldwin, *se* Dio Cassius, *Dio's Roman History.*
- Fowler-Hughes, Barbara, *The Dramatic Use of Imagery in Aeschylus.* Diss. Michigan 1955.
- Fowler-Hughes, Barbara, *Aeshylus' Imagery.* Cl. et Med. 28 (1967).
- [Foy de la Neuville], *Relation curieuse et nouvelle de Moscovie. Contenant l'état present de cet Empire. Les Expeditions det Moscovites en Crimée, en 1689. Les causes des dernieres Revolutions. Leurs Moeurs, & leur Religion. Le Recit d'un Voyage de Spatarus, par terre,à la Chine.* La Haye 1699.

- Fr W [Westling, G O F], "Hund, Daniel Hansson", sp 1305 i *Nordisk Familjebok* 11 (1909).
- Francis, W N, "Introduction", s ix-lxxvii i *The Book of Vices and Virtues. A Fourteenth Century English Translation of the Somme Le Roi* of Lorens d'Orléans. Edited from the three manuscripts by W. Nelson Francis. *Early English Text Society. Original Series* 217. London 1942.
- Franciscus de Moliano, *se Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano* (1312)
- Franck, Sebastian, *Weltbuch/ spiegel vnd bildnis des gantzen Erdtbodens/ von Sebastiano Franco Wördensi in vier bücher/ nemlich in Asiam/ Aphricam/ Europam vnd Americam/ gestelt vnd abteylt/ auch aller darinn begriffner länder/ nation/ Prouintzen vnd Inseln/ gelegenheyt/ grösse/ weitte/ gewächs/ eygenschaft/ vnd darinn gelegener völcker vnd eynwoner/ namen/ gestalt/ leben/ wesen/ Religion/ glauben/ Ceremonien/ gesatz/ Regiment/ Pollicey/ sitten/ brauch/ krieg/ gwerb/ frucht/ thier/ kleydung vnd verändung/ eygentlich für augen gestelt/ Auch etwas von newgefundenen welten vnd Inseln/ nitt aus Beroso/ Joanne de Monte villa/ S.Brandons Nistori/ vnnd dergleichen fabeln/ sunder ausz angenommen/ glaubwürdigen/ erfahren Weltbeschreibern/ muselig zuhauff getragen/ vnd ausz vilen weitleüffigen büchern in ein handtbuch eyngeleibt vnd verfasset/ vormals dergleichen in Teutsch nie ausgegangen. 1534.*
- Frank, Karl Friedrich von, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigem Nachträgen zum "Alt-Österreichischen Adels-Lexikon" 1823-1918* 4-5. Senftenegg 1973-1974.
- Frankfurts Reichsrespondenz nebst andern verwandten Akten stücken von 1376-1519.* 2:1. Herausgegeben von Johannes Janssen. Freiburg im Breisgau 1866.
- Franklin, Simon & Shepard, Jonathan, *The Emergence of Rus 750-1200.* Longman History of Russia. London & New York 1996.
- Frazer, J G *se Pausanias, Pausanias' Description of Greece*
- Fredegarius, "Chronicarum quae dicitur Fredegari Scholatici libri IV cum continuationibus", s 20ff i *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum* 2. Hannoverae 1888.
- Freiesleben, Hans-Christian, *Der katalanische Weltatlas vom Jahre 1375,...*
- Frey, Karl, *Aeschylus-Studien.* Bern 1879.
- Friberg, Axel, *Den svenske Herkules. Studier i Stiernhielms diktning. Kungl Vitterhets- Historie och Antikvitets Akademiens handlingar* 61:1. Akad avh. Lund 1945.
- Fries, Ellen, "Erik Oxenstierna såsom Estlands guvernör 1646-1653", s 297-344 i *Historisk Tidskrift* 5 (1885).
- Friis-Jensen, Karsten, "The Lay of Ingellus and its Classical Models", s 65-77 i *Saxo Grammaticus. An author between Norse and Latin culture.* Edited by Karsten Friis-Jensen. Copenhagen 1981.
- Frimmel, Theodor & Klemme, Joseph, "Ein Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vliesse", s 263-342 i *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses* 5 (1887). Wien 1887.

- Fritz, Birgitta, "Tyska Orden i Sverige" [Recension av B Eimer (1966)], s 491-495 i *Historisk Tidskrift* 88 (1969).
- Fritze, Konrad, "Entstehung, Aufsteig und Blüte der Hansestadt Stralsund", s 9-102 i *Geschichte der Stadt Stralsund*. Wiemar 1984.
- Fritzemeyer, W., *Christenheit und Europa*. Zur Geschichte des europäischen Gemeinschaftsgefühls von Dante bis Leibniz. *Beiheft 23 der Historischen Zeitschrift*. München & Berlin 1931.
- Fritzsche, C, "Die lateinische Visionen des Mittelalters bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Culturgeschichte", s 246-279 i *Romanische Forschungen* 2 (1886).
- Froissart, Jean, *Oeuvres de Froissart* publiées avec les variantes des divers manuscrits par Kervyn de Lettenhove. Chroniques T. 1-25. Bruxelles 1867-77.
- Froissart: Historian*. Edited by J.J.N. Palmer. Woodbridge & Totowa, N.J. 1981.
- Fründt, Edith, "Gestühl der Nowgorodfahrer Stralsund, zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts, s 540-542 i *Die Parler und der Schöne Stil 1350-1400*. Band 2. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln. Herausgegeben von Anton Legner. Köln 1978.
- Frähn, C M, *Ibn-Foszlan's und anderer araber Berichte über die Russen älterer Zeit*. St. Petersburg 1823.
- Fuller, Thomas, *The Worthies of England*. Edited with an introduction and notes by John Freeman. London (1662) 1952.
- Förteckning öfwer hertig Johans af Finland och hans gemål Katarina Jagellonica lösegendom 1563. I tryck utgiven af Finlands Statsarkiv genom Reinhold Hausen*. Helsingfors 1909.
- G. S-m [Gösta Storm], "Heraldik i uniformsknappar", s 218-235 i *Illustrerad Militärrevy* nr 6, XIII (1910). Stockholm 1910.
- Gaborit-Chopin, Danielle, *se Barral I Altet, Xavier, Avril, François & Gaborit-Chopin, Danielle*
- Gadepusch, Friedrich Konrad, *Livländische Jahrbücher* 1:1; 1:2; 4:1; 4:2. 1030-1399; 1400-1561; 1710-1761. Riga 1780, 1783.
- Gage, John, *Colour and Culture*. Practice and Meaning from Antiquity to Abstraction. London 1993.
- Gaier, Claude, "Armes et armures dans l'oeuvre pique et historique de Jean d'Outremeuse (XIVe siècle)", s 11-43 i *Gladius* 16 (1983).
- Galen, Hans & Dethlefs, Gerd, "Türkische Streitkolben (*buzogan*)", s 264 i *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit* I. Recklinghausen 1985.
- Galle, Arnold, "Wappenwesen und Heraldik bei Konrad von Würzburg. Zugleich ein Beitrag zur Chronologie seiner Werke", s 209-259 i *Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur* 53 (neue Folge 41) 1911/12.
- Gallén, Jarl, "Mera om Österland", s 4-9 i *Historisk Tidskrift för Finland* 50 (1965).
- Gallén, Jarl, "Den heliga Birgitta och Karelen", s 1-27 i *Historisk Tidskrift för Finland* 51 (1966).
- Gallén, Jarl, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns*. I. *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* nr 427:1. Helsingfors 1968.

- Gallén, Jarl, "Till historien om St Henriks relikier och hans grav i Nousis", s 33-38 i *Finskt museum* 79 (1972).
- Gallén, Jarl & Lind, John, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns* II-III. *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* nr 427:2. Helsingfors 1991.
- se även Johansson, Hilding & Gallén, Jarl
- Gamby, Erik, "Numismatiska bidrag till Göteborgs och Bohusläns historia", s 1-43 i *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift* 1941. Göteborg 1942.
- Garbetta, Riccardo, se Didi-Huberman, Georges, Garbetta, Riccardo & Morgaine, Manuela
- Gardberg, Carl Jacob, *Åbo slott under den äldre Vasatiden*. Helsingfors 1959.
- Garden, Guillaume de, *Code des Ordres de Chevalerie du Royaume*. Préface de Hervé Pinoteau. Paris (1819) 1979.
- Gauchen, Johan Friedrich, *Des heil. Röm. Reichs genealogisch Historisches Adelslexicon* I. Leipzig 1740.
- Gauer, Werner, "Europa und Asien. Die Entdeckung der Kontinente und die Einheit der alten Welt", s 204-215 i *Saeculum* 46 (1995).
- Gaylord, Alan, "Chaucer's Squire and the Glorious Campaign", s 341-361 i *Papers of the Michigan Academy of Arts and Letters* 45 (1960). Ann Arbor, Mich. 1960.
- Gazette des Beaux-Arts* 79 (1937).
- Geertz, Geert, se Erasmus [Roterodamus], Desiderius
- Geisberg, Max, *Die deutsche Buchillustration in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts*. München 1930.
- Geisberg, Max, *Der Buchholzschnitt im 16. Jahrhundert in der deutschen, schweizer, niederländischen, französischen, spanischen und italienischen Drucken des 16. Jahrhunderts*. Berlin 1937.
- Geisberg, Max, *The German Single-Leaf Woodcut: 1500-1550*. I-II. Revised and edited by Walter L. Strauss. New York (1923-1930) 1974.
- se även *Heraldische Einblatt-Holzschnitte ...*
- Genealogisches Handbuch des Adels. Gräfliche Häuser* A Band 1. Glücksburg/Ostsee 1952.
- Genealogisches Handbuch des Adels* 90. *Fürstlicher Häuser* XIII. Limburg an der Lahn 1987.
- Genealogisches Handbuch des baltischen Ritterschaften*. Herausgegeben von den Verbänden des livländischen, estländischen und kurländischen Stammdels. 2. Teil. Estland I:1. Görlitz 1929-1931.
- Genealogisches Handbuch des estländischen Ritterschaft*. Estland I *Geschichte Salzburgs*. Stadt und Land. Salzburg 1983.
- Gerhard, Eduard, *Auserlesene griechische Vasenbilder, hauptsächlich etruskischer Fundorts* 3-4. Heroenbilder, meistens homeirsch. Berlin 1847, 1858.
- Gerndt, Helge, "Das Nachleben Heinrichs des Löwen in der Sage", s 440-465 i *Heinrich der Löwe*, herausgegeben von Wolf-Dieter Mohrmann. *Veröffentlichungen der Niederösterreichischen Archivverwaltung*, Heft 39. Göttingen 1980.

- Gerson, Armand J, "The Organisation and Early History of the Muscovy Company", s 1-122 i *Studies in the History of the English Commerce in the Tudor Period*, University of Pennsylvania. New York 1912.
- "Zur Geschichte der Preussenfahrt des Grafen Heinrich Derby in den Jahren 1390 und 1391", s 788-792 i *Scriptores rerum Prussicarum* 2. Red. von Theodor Hirsch und Max Töppen. Leipzig 1863.
- Geschichte der Stadt Wien* V. Herausgegeben vom Alterthumsvereine zu Wien Redigiert von Anton Mayer. Wien 1914.
- Gessler, E R, *Führer durch die Waffensammlung*. Ein Abriss der schweizerischen Waffenkunde. Schweizerisches Landesmuseum. Zürich 1928.
- Les Gestes des Chiprois*. Recueil de chroniques francaises Écrites en Orient aux XIIIe & XIVe siècles, ed. par Gaston Raynaud. *Publications de la Société de l'Oriente Latin. Série historique* 5. Genève 1887.
- La Geste du Prince Igor' Épopée Russe du douzième siècle*. Texte établi, traduit et commenté sous la direction d'Henri Grégoire, de Roman Jakobson et de Marc Szeftel, assistés de J A Joppe. *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves* VIII (1945-1947). Volume offert à Michel Rostovtzeff. New York 1948.
- Giedroyc, Michal, "The Arrival of Christianity in Lithuania: Early Contacts (Thirteenth Century)", s 1-30 i *Oxford Slavonic Papers New Series* XVIII (1985).
- Giedroyc, Michal, "Lithuanian Options prior to Kréva (1385)", s 85-103 i *La Cristianizzazione della Lituania. Atti del Colloquio Internazionale di Storia Ecclesiastica in occasione del VI Centenario della Lituania Cristiana (1387-1987)*. Roma, 24-26 Giugno 1987. *Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e documenti* 2. Città del Vaticano 1989.
- Gilbert [Ghillebert] de Lannoy, "Aus den Voyaiges de Guillebert de Lannoy 1412 ff", Beilage V, s 443-452 i *Scriptores Rerum Prussicarum* 3. Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft. Herausgegeben von Theodor Hirsch, Max Töppen und Ernst Strehlke. Leipzig 1866.
- Gilbert [Ghillebert] de Lannoy, *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy voyageur, diplomate et moraliste*. Recuilles et publiées par Ch. Potvin. Louvin 1878.
- Gill, Roma, se *The Complete Works of Christopher Marlowe* I.
- Gillingstam, Hans, "De svenska släktböckerna före Rasmus Ludvigsson", s 208-223 i *Släkt och Hävd* 1951.
- Gillingstam, Hans, "Kunde man under medeltiden upptaga vapen från sin hustrus ätt?", s 84-87 i *Personhistorisk tidskrift* 58 (1960).
- Gilbert [Ghillebert] de Lannoy, "Kunde man under medeltiden upptaga vapen från sin hustrus ätt?" *Personhistorisk tidskrift* 58 (1960), s 84-87.
- Gilson, Julius P, se *British Museum*
- Gimbutas, Marija, *The Slavs*. London 1971.
- Ginal, J N, se Stadler, Johann Evangelist, *Vollständiges Heligen-Lexikon* 3-5.
- Ginouvs, René, se *Macedonia from Philip II to the Roman Conquest*
- Girs, Aegidus, *Konung Johan den III:des Chrönika hwilken korteligen förtelljer högsbemälde Konungs minnesvärda Lefwerne, och Des emot Sweriges då warande fiender mångåriga förda krig*. Stockholm 1745.

- Gislonis, Jacobus, *Chronologia sev temporvm series, ab initio mundi ad nostra haec temporis praesentia, in cuius medio contextitur Genealogia Christi ab Adamo per Sem filium Nohe*. A dextro latere positi svnt Reges Gothorum Sueonumq. tam extra patriam quam in patria à Magogo filio IAPHETI oriundi, teste Ieronymo, Isidoro lib:9 & alijs dignis Authoribus, In sinistro latere quartae Monarchiae ordinantur. Ad Quartum Monarchiam, Romanorum scilicet, adpositi sunt Romani Pontifices, ad praesentem Romanae Ecclesiae nunc praesidentem. Stokholmiae 1592.
- Giuliani, Luca, se Schefold, Karl
- Giustinian[i], Bernardo, *Historie cronologiche dell' origine degl' ordini militari e di tutte le religioni cavalleresche. Infino ad hora instituite nel Mondo, Insegne, Croci, Standardi, Habiti Capitolari ò di Ceremonia, Statuti, e Costituzione di cadaun'Ordine. Guerre Campali, e Neuali, Azioni, Fatti Celebri, & Imprese de Cavalieri; Confederazioni, Trattati, Paci, & auuenimenti per difesa del Nome Christiano, e propagazione della Fede Cattolica. Serie di tutti Prencipi Gran Maestri, Ordini di Dame, e degl' Infedeli &c. Con le loro Diuise*. Venezia 1692.
- Gjörwell, Carl Christoffer, *Svenska Magazinet*. October 1766. Stockholm 1766.
- Gleichen-Russwurm, Alexander von, *Der Ritterspiegel. Geschichte der Vornehmen Welt in romanischen Mittelalter*. Stuttgart 1918.
- Glier, Ingeborg, *Artes Amandi*. Untersuchungen zu Gedichte, Überlieferung und Typologie der deutschen Minnereden. München 1971.
- Glier, Ingeborg, "Minnereden", s 408-413 i *Dictionary of the Middle Ages* 8. New York 1987.
- Goddard, Stephen H., *The Master of Frankfurt and his shop. Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der Schone Kunsten* 46 (1984). Brüssel 1984.
- Godley, A. D., se Herodotus.
- Goldgar, Anne, *Impolite Learning. Conduct and Community in the Republic of Letters 1680-1750*. New Haven & London 1995.
- Gombrich, E H, *Symbolic Images*. Studies in the art of the Renaissance. Edinburgh 1972.
- Gombrich, E H, *The Sense of Order. A Study in the psychology of decorative art*. Oxford (1979) 1984.
- Gorter, Hermanus, *De interpretatione Aeschyli metaphorum*. Diss. Amsterdam. Lugduni Batavorum 1889.
- Gouraud, Jean-Louis, "La Russie c'est l'Afrique!", s 72-81 i *Jeune Afrique* 35 (1995:1813).
- Gourdon de Genouillac, Henry, *Dictionnaire historique des ordres de chevalerie créés chez les différents peuples depuis les premiers siècles jusqu'à nos jours*. Paris 1860.
- Gow, A S F, "Notes on the Persae of Aeschylus", s 133-158 i *Journal of Hellenic Studies* 48 (1928).
- Gower, John, *The Complete Works of John Gower* 2. Edited from the manuscripts with introductions, notes and glossaries by G C Macauley. The English Works (Confessio Amantis, Prol. - Lib V 1970) Oxford 1901.
- Gower, John, *Confessio Amantis of John Gower*. Edited and collated with the best manuscripts by Dr Reinhold Pauli. II. London 1857.

- Grabar, André, *Byzantium*. From The Death of Theodosius to the Rise of Islam. Translated by Stuart Gilbert & James Emmons. London 1966.
- Graham, Hugh F, "A Brief Account of the Character and Brutal Rule of Vasilevich, Tyrant of Muscovy" (Albert Schlichting on Ivan Groznyj)", s 204-272 i *Canadian-American Slavic Studies* IX (1975).
- Graham, Hugh F, "Paul Juusten's mission to Muscovy", s 41-92 i *Russian History* 13 (1986).
- Graham, Hugh F, "Johann Boch in Moscow", s 93-110 i *Russian History* 13 (1986).
- Graham, Stephen, *Ivan the Terrible. Life of Ivan IV of Russia called the Terrible*. London 1932.
- Grandjean, Poul Bredo, *Det danske Riksvaaben*. København 1926.
- Grandjean, Poul Bredo, *Dansk sigillografi*. København 1944.
- Grandjean, Poul Bredo, "Förteckning över vapnen i S. Mariakyrkans sköldfris efter teckning av Johan Peringskiöld", Bilaga B, s 253-263 i *Hälsingborgs historia* II:2.
- Grandjean, Poul Bredo, *Danske kongelige segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederick III.s tid 1559-1670*. København 1951.
- Granfelt, G, "Till frågan om Finlands krona", s 547-548 i *Finsk Tidskrift* 51 (1901:II). Helsingfors 1901.
- Grand Armorial de France* 5. Catalogue Général des armories des familles nobles de France. Comprenant les blasons des familles ayant possédé des charges dans le royaume et de celles ayant fait enregistrer leurs armoiries en 1696. De la noblesse des anoblissements de la Restauration. Donnant les tableaux généalogiques de familles confirmées dans leur noblesse entre 1660 et 1830. Paris 194 .
- Les Grandes Chroniques de France*. Publiées pour la Société de l'Histoire de France, par Jules Viard I. De origines a Clotaire II. Paris 1820.
- Granlund, John, Kommentar; Olaus Magnus' *Historia on de nordiska folken* V. Stockholm 1951.
- Granlund, John, "The *Carta marina* of Olaus Magnus", s 35-43 i *Imago Mundi* 8 (1951).
- Granqvist, Raoul, *se Attius Sohlman, Margareta*
- Grape, Hjalmar, *Det litterära antik- och medeltidsarvet i Olaus Magnus patriotism*. Akad avh. Stockholm 1949.
- se Brahe, Per, Oeconomia eller Huhållsbok för ungt adelsfolk*.
- Grauers, Sven, *Ätten Wachtmeister genom seklerna* I. Adliga ätten Wachtmeister, friherreliga ätten Wachtmeister av Björkö. Stockhlm 1941.
- Graus, Frantisek, "Der Herrschaftsantritt St. Wendels in den Legenden", s 287-300 i *Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag*. Herausgegeben von Hans Lemberg, Peter Nitsche und Erwin Oberländer unter Mitwirkung von Manfred Alexander und Hans Hecker. Köln, Wien 1977.
- Gravett, Christopher, "Utmaningen", s 47-49 i *Riddarlek och tornérspele*. Sverige - Europa. Katalog sammanställd av Lena Rangström. Stockholm 1992.
- Green, Rosalie, "Catalogue of Miniatures", s 89-228 i *Herrad av Hohenb[o]urg, Hortus Deliciarum*. Rosalie Green, Michael Evans, Christine Bishoff & Michael Curschmann. With contributions by T Julian Brown & Kenneth

- Levy under the direction of Rosalie Green. 1-2. *Studies of the Warburg Institute* 36. Edited by J B Trapp. London & Leiden 1979.
- Gregorius Turonensis, "Liber vitae patrum" (edidit Bruno Krusch), s 661-744 i *Monumenta Germaniae Historica* 8. *Scriptores Rerum Merovingicarum* 1:2. Ediderunt W Arndt & Bruno Krusch. Hannover 1885.
- Grimm, Jacob & Grimm, Wilhelm, *Deutsches Wörterbuch* II; VIII; X:3. Leipzig 1860, 1893, 1957.
- Grimm, Wilhelm, *se* Grimm, Jacob & Grimm, Wilhelm
- Gripenberg, Bertel, *Genom gallergrinden*. Helsingfors 1947.
- Grotenfelt, Kustavi, *Historiallinen arkisto* IX (1886), s 245-252. Helsinki 1886.
- Grotenfelt, Kustavi, "Kaksi Pohjois-Suomen ja Kuolanniemen karttaa 1500-luvun lopulta", i *Fennia* 5:9. Helsingfors 1892.
- Grotenfelt, Kustavi, *Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella 1521-1617. Kuvallinen Suomen historia vanhimmista ajoista nykyaikaan saakka*. III. Uskonpuhdistuksen aikakauden historia. Jyväskylä 1902.
- Grotenfelt, Kustavi, "Muutamia lisätietoja Juhana herttuan häämatkasta v. 1562", s 322-326 i *Historiallinen arkisto* 18 (1903).
- Grove, Gerhard L, Illustrationer og oplysende Anmaerkninger til Just Juel, *En Rejse til Rusland under Tsar Peter*. Dagbogsoptegnelser av Viceamiral Just Juel, dansk gesandt i Rusland 1709-1711. Kfbenhavn 1893.
- Grunder, Karl, "Die Kyburg zur Zeit der Habsburger: 1264-1424", s 152-160 i *Kunst + Architektur in der Schweiz* 47 (1996:2).
- Gruys, J. A., *The Early Printed Editions (1518-1664) of Aeschylus*. A Chapter in the History of Classical Scholarship. The Hague 1981.
- Grünhagen, "Lassota, Erich L. von Steblau", s 793-794 i *Allgemeine Deutsche Biographie* 17. Leipzig 1883.
- Groenboom, P., *se* Aeschylus' Perser.
- Grönlands historiske Mindesmaerker udgivne af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. III. Kjøbenhavn 1845.
- Guagnini, Alessandro, *Sarmatiae Europae descriptio, quae Regnum Poloniae, Lithuaniam, Samogitiam, Russiam, Masouiam, Prussiam, Pomeraniam, Liuoniam & Moscouiae, Tartariaeque, partem complectitur*. Cracouiae 1578.
- Guerrier, W[ladimir Ivanowitsch], *Leibniz in seinen Beziehungen zu Russland und Peter der Grossen*. Eine geschichtliche Darstellung dieses Verhältnisses nebst den darauf bezüglichen Briefen und Denkschriften. St Petersburg & Leipzig 1873.
- Guichard, J-Marie, *se* La Salle, Antoine de, *L'hystoyre et plaisante cronique du Petit Jehan de Saintré et de la jeune des belles cousins sans autre nom nommer,...*
- Guiffrey, Jules, *Histoire Générale de la Tapisserie*. 1: texte. Paris 1878-1884.
- Guiffrey, Jules, *Histoire de la Tapisserie depuis la moyen age jusqu'a nos jours*. Tours 1886.
- Guiffrey, Jules, *Les Tapisseries du XIIe à la fin du XVIe siècle*. Histoire générale des arts appliqués à l'industrie du Ve à la fin du XVIIIe siècle. Paris 1911.
- Gvillim, John, *A Display of Heraldrie: Manifesting A more easie acesse to the knowledge thereof than hath beene hitherto published by any, through the benefit of Method; Whereinto it is now reduced by the study and industry of Iohn Gvillim, late Pursuivant at Armes*. London (1611) 1632.

- Guldet från stäppen*. Skytisk/ sibirisk konst. Utställningskatalog från Historiska Museet/ Medelhavsmuseet. Falköping 1979.
- Gumowski, Marian, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*. Graz 1966.
- Gumowski, Marian, *Handbuch der polnischen Heraldik*. Graz 1969.
- Gundermann, Iselin, "Grundzüge der preussisch-mecklenburgischen Livlandspolitik im 16. Jahrhundert", s 31-56 i *Baltische Studien Neue Folge* 52 (1966).
- Gurevich, A J, *Categories of Medieval Culture*. Translated from the Russian by G L Campbell. London 1985.
- Konung Gustaf den Förstes registratur* 1-29. Stockholm 1861-1916.
- Gustafsson, Lars (f 1927), *Virtus politica*. Politisk etik och nationellt svärmeri i den tidigare stormaktstidens litteratur. *Lychnos-bibliotek* 15. Uppsala 1956.
- Güldenlöwe, Woldemar Christian, "Nachricht von Woldemar Christian Güldenlöwe, Grafen von Schleswig-Holstein, Sohn des Königs Christian des Vierten, von der Christina Munk, Reise nach Ruzsland, zur Vermählung mit des Zaren Michael Fedrowitsch Tochter Irene", s 211-276 i *Magazin für die neue Historie und Geographie*, angeleget von D. Anton Friedrich Büsching Zehnter Theil. Halle 1776.
- Göllner, Carl, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts* 1-3. Bucuresti, Berlin & Baden-Baden 1961-1978.
- Hachman, Rolf, *Die Goten und Skandinavien. Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker, Neue Folge* 34 (158). Berlin 1970.
- Hagemester, Heinrich von, *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands* I-II. Riga 1836-37.
- Haglund, J & Svennung, J, "Johannes Magnus' och Miechowitas brevväxling om goternas ursprung", s 178-198 i *Kyrkohistorisk årskrift* 49 (1949). Uppsala 1950.
- Hahn, F. G., "Zur Geschichte der Grenze zwischen Europa und Asien", s 83-104 i *Mittlungen des Vereins für Erdkunde zu Leipzig* 1881.
- Hahn, István, "Aischylos und Themistokles. Bemerkungen zu den 'Persern'", s 173-186 i *Aischylos und Pindar*. Studien zu Werk und Nachwirkung. *Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike* 19. Berlin 1981.
- Gumowski, Marian, *Studier i Johan III:s renässans* II. Villem Boy. Bildhuggaren och byggmästaren. *Skrifter utgivna af Kungliga Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala* XIII:2. Uppsala 1910.
- Gumowski, Marian, *Föregångarna till Johan III:s grafmonument i Uppsala i dess ursprungligen afsedda gestalt*. Lund 1912.
- Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, made by Sea or Ouerland, to the Remote and Farthest Distant Quarters of the Earth, at Any Time within the Compasse of these 1600 Yeres: Divided into Three Seuerall Volumes, According to the Positions of the Regions, where unto they were Directed*. London (1589) 1599.
- Haldane, J. A., "Musical Themes and Imagery in Aeschylus", s 33-41 i *Journal of Hellenic Studies* 85 (1965).

- Hale, J R, "International relations in the West: Diplomacy and War", s 259-291 i *The New Cambridge Modern History* I. The Renaissance 1493-1520. Cambridge 1957.
- Hale, J R, "War and opinion. War and public opinion in the fifteenth and sixteenth centuries", s 18-35 i *Past & Present* 22 (1962). Oxford 1962.
- Hale, J R, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620. Fontana History of European War and Society*. Leicester 1985.
- Hall, James, *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*. Introduction by Kenneth Clark. London (1974) 1979.
- Hallam, Elizabeth, *se Chronicles of the Crusades se även The Plantagenet Encyclopedia*
- Hallenberg, Jonas, *Svea rikets historia under Konung Gustaf Adolf den Stores regering* I. Stockholm 1790.
- Halman, Talat S, *Süleyman the Magnificent Poet*. Istanbul 1987.
- Halperin, Charles J, "Sixteenth-Century Foreign Travel Accounts to Muscovy: A Methodological Excursus", s 89-111 i *Sixteenth Century Journal* VI (1975:2).
- Halsema-Kubes, W *se* Kloek, W Th, Halsema-Kubes, W & Baarsen, R J
- Hamberg, PG, "Kämpbilderna på Läckö och träsnitten i Wolfgang Lazius' *De gentium aliquot migrationibus*", s 178-198 i *Tidskrift för konstvetenskap* 1937. Lund 1938.
- Hamberg, P G, "Kämpbilderna på Läckö i ny belysning", s 123-132 i *Fornvännen* 51 (1956). Stockholm 1956.
- Hamel, J, *England and Russia; comprising the voyages of John Tradescant the elder, Sir Hugh Willoughby, Richard Chancellor, Nelson, and others, to the White Sea etc*. London 1854.
- Hammarskjöld, A, "Generalen grefve Gustaf Wachtmeister, hans släkt och hans fälttåg", s 197-256 i *Historisk Tidskrift* 13 (1893).
- Hammer-Purgstall, Joseph, *Über Bogen und Pfeil, den Gebrauch und die Verfertigung derselben bei den Arabern und Türken*", s 1-34 i *Denkschriften der kaiseliche Akademie der Wisseschaften. Philosophisch-historische Classe* 4. Wien 1853.
- [Tengström, Jacob], *Handlingar till upplysning i Finlands-Kyrko-Historie. Fjerde Häftet. Utgifne såsom Bihang till Åbo Erke-Stifts Circulaire-Bref för år 1822*. Åbo 1825.
- Handlingar rörande Skandinaviens historia* 12 (1825); 18 (1833); 19 (1837); 27 (1845); 36 (1855); 38 (1857).
- Handlingar till upplysning af Finlands häfder* II (1848); III (1849); IV (1851); VIII (1856) Stockholm .
- [Waaranen, Johan E], *Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid* I 1600-1602. Utgifna af Johan E Waaranen. Helsingfors 1863.
- Hankins, John Erskine, *The Life and Works of George Turberville*. University of Kansas Publications. Humanistic Studies 25. Lawrence 1940.
- Hanserecessen* 3 (1477-1530). Bearbetet von Dietrich Schäfer. Leipzig 1881.
- Hansen, H J, *Geschichte der Stadt Narva*. Dorpat 1858.
- Hansson, Stina, "Efterskrift", s 147-196 i Shering Rosenhane [d ä], *Hortus Regius*. En kunglig trädgård. *Lychnos-bibliotek* 30. Original med översättning och efterskrift av Stina Hansson. Stockholm 1978.

- Harbison, Craig, *The Art of the Northern Renaissance*. London 1995.
- Hardy, Robert, "The Archery Equipment in the Mary Rose, Vice-Admiral of Henry VIII's fleet in 1545", s 11-12 i *Popular Archaeology* 3:6 (1981). Bath 1981.
- Harms, Wolfgang, *se* Camerarius, Joachim
- Hart, Cyril, "The early section of the Worcester chronicle", s 251-315 i *Journal of Medieval History* 9 (1983:4). Amsterdam 1983.
- Hartfelder, Karl, *se* Rhenanus, Beatus, *Briefwechsel von Beatus Rhenanus*.
- Hartman, Carl Johan, *Handbok i Skandnaviens flora, innefattande Sveriges och Norriges vexter, till och med mossorna*. Stockholm 1820.
- Harvard Ukrainian Studies* X (1986).
- Hasse, Claus-Peter, "Throne, Tiere und die Welfen", s 78-88 i *Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995. Band 2. Katalog. Herausgegeben von Jochen Luckhardt und Franz Niehoff. Herzog Anton Ulrich-Museum. München 1995.*
- Hasselberg, E von, "Der Stadtkreis Stralsund", s 369-558 i *Die Baudekmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund*. Herausgegeben von der Gesellschaft für pommerische Geschichte und Altertumskunde, Heft 5. Stettin 1902.
- Hassig, Debra, *Medieval Bestiaries. Text, image, ideology*. Cambridge 1995.
- Hatton, Thomas J., "Chaucer's Crusading Knight, a Slanted Ideal", s 77-87 i *The Chaucer Review* 3 (1968). University Park, Penn., 1968.
- Hausen, Reinhold, *Die Wappen- und Namenszeichnungen auf den Felsen bei Hangö Tulludde*. Abgebildet und herausgegeben von Reinhold Hausen. Helsingfors 1902.
- se även Afbildningar af vapensköldar fordom uppsatta i Finlands kyrkor.*
- , *Förteckning öfver hertig Johans af Finland och hans gemål Katarina Jagellonica lösegendom 1563.*
- , *Bidrag till Finlands historia IV.*
- , *Finlands medeltidsurkunder I-VII (-1518).*
- Haussig, Hans-Wilhelm, "Das Weiterleben des skytischen Weltbildes bei den altaischen Völkern", s 53-62 i *Altaistic Studies. Papers at the 25th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference at Uppsala June 7-11, 1982*. Edited by Gunnar Jarring and Staffan Rosén. *Kungl Vitterhets-Historie och Antikvitetsakademien, Konferenser 12*. Stockholm 1985.
- Haven, P. von, *Nye og forbedrede Epterraetninger om det russiske efter nöyere Kundskab som man han har indsamlet paa hans sidste reyse. I-II*. Kiöbenhavn 1747.
- Hay, Denys, *Europe, the Emergence of an idea*. Edinburgh 1957.
- Heath, Douglas Denon, *se* Bacon, Francis, *Notes on the present state of Christendom*.
- Heather, Peter, "The Crossing of the Danube and the Gothic Conversion.", s 289-318 i *Greek, Roman and Byzantine Studies* 27 (1986). Durham, N.C. 1986.
- Hébert, Michèle, *Inventaire des gravures des Ecoles du Nord 1440-1550. 1*. Bibliothèque Nationale. Département des Estampes. Paris 1982.
- Hecker, Hans, "Russland und Europa im Mittelalter", s 35-53 i *Russen und Russland aus deutscher Sicht 9.-17. Jahrhundert*. Herausgegeben von

- Mechthild Keller unter Mitarbeit von Ursula Dettbarn und Karl-Heinz Korn. *West-Östliche Spiegelungen Rusen und Rusland aus deutscher Sicht und Deutsche und Deutschland aus russischer Sicht von der Anfängen bis zum 20. Jahrhundert*. Wuppertaler Projekt zur Erforschung der Geschichte deutsch-russischer Fremdenbilder unter der Leitung von Lew Kopelew. Reihe A. Band 1. München (1985) 1988.
- Hedberg, Carol, "Finlands första vapen", s 13-25 i *Heraldica Fennica*. Esbo 1978.
- Heenan, Michael G, "The House of Rurik and the Empire of Russia", s 245-248 & 296-301 i *The Coat of Arms* 7 (1962-1963).
- Heeren, Arnold Hermann Ludwig, "Explicatio Planiglobii Orbis terrarum faciem exhibentis, ante Medium Seculum XV. Summa arte confecti; Musci Borgiani Velitris", s 250-284 i *Commentationes Societatis Regiae Scientiarum Gottingensis* XVI (1808).
- Heerwarden, J. van, "The War in the Low Countries", s 101-117 i *Froissart: Historian*. Edited by J.J.N. Palmer. Woodbridge & Totowa, N.J. 1981.
- Heilingsetzer, Georg, "Wappenbesserung für Ernst Rüdiger Graf Starhemberg, 28. November 1686", s 223 i *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683*. 82. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz, im Künstlerhaus, Karlsplatz 5, und in Sonderausstellungsraum des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz 5. Mai bis 30 Oktober 1983. Wien 1983.
- Hein, J, "Bogenharwerk und Bogensport bei den Osmanen nach den "Auszug der Abhandlungen der Bogenschützen (Telhis Resail Er-Rumat) des Mustafa Kani. Ein Beitrag zur Kenntnis des türkischen Handwerkes und Vereinswesens", s 289-360 i *Der Islam. Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Orients*. XIV (1925).
- Hein, Jørgen, "Christian IV and the Goldsmiths", s 93-98 i *Apollo* 128 (N S) (1988).
- Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235*. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995. 1-3. Katalog. Herausgegeben von Jochen Luckhardt und Franz Niehoff. Herzog Anton Ulrich-Museum. München 1995.
- Heinsius, Paul, "Schnitzereien am Novgorodfahrer-Gestühl zu Stralsund als Beitrag zum Russlandbild hansischer Bürger im 14. und 15. Jahrhundert", s 243-252 i *Zeitschrift für Ostforschung* 11 (1962).
- Heise, Carl Georg, *Lübecker Plastik*. Bonn 1926.
- Heitmann, Bernhard, *se Smirnowa, Jewgenia I*
- Helander, Hans, "Commentary" i Emanuel Swedenborg, *Festivus applausus in Caroli XII in Pomeraniam suam adventum*. Edited, with introduction, translation and commentary by Hans Helander. Uppsala 1985.
- Helander, Sven, "Agnus Dei", sp 58-59 i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* I. Malmö 1956.
- Held, Julius S., *Rubens*. Selected drawings. London 1959.
- Hellfaier, Detlev, "Die Historia de duce Hinrico Quelle der Heiligblutverehrung in St. Ägidien zu Braunschweig", s 377-406 i *Heinrich der Löwe*, herausgegeben von Wolf-Dieter Mohrmann. *Veröffentlichungen der Niederösterreichischen Archivverwaltung*, Heft 39. Göttingen 1980.

- Hellmann, Manfred, "Slawisches, insbesondere ostslawisches Herrschertum des Mittelalters", s 243-277 i *Das Königtum. Seine Geistigen und Rechtlichen Grundlagen. Vorträge und Forschungen* 3 (1956). Hewerausgegeben vom Institut für geschichtliche Landesforschung des Bodenseegebietes in Konstanz geleitet von Theodor Mayer. Lindau & Konstanz 1956.
- Hellmann, Manfred, *Handbuch der Geschichte Russlands* I:2.
- Hellmann, Manfred, "Der Hof der Grossfürsten von Moskau", s 3-17 i *Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag*. Herausgegeben von Hans Lemberg, Peter Nitsche und Erwin Oberländer unter Mitwirkung von Manfred Alexander und Hans Hecker. Köln, Wien 1977.
- Hellmann, Manfred, "Die Päpste und Litauen", s 27-61 i *La Christianizzazione della Lituania. Atti del Colloquio Internazionale di Storia Ecclesiastica in Occasione del VI Centenario della Lituania Cristiana (1387-1987)*. Roma, 24-26 Giugno 1987. *Pontificio di Scienze Storiche. Atti e Documenti* 2. Città del Vaticano 1989.
- Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok* 1-2. Malmö (1920-1922) 1980.
- Helm, Karl & Ziese, Walther, *Die Literatur Deutschen Ritterordens. Giessener Beiträge zur deutschen Philologie* 94. Giessen 1951.
- Helmold, *Helmoldi presbyteri Bozoviensis cronica Slavorum. Editio secunda. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis separatim editi* 53. Hannover & Leipzig 1909.
- Helsingin Sanomat* 1981-08-02; 1981-08-27; 1986-09-20 ;1994-09-11; 1995-01-10.
- Hengevoss-Dürkop, Kerstin, *se Studien zur Geschichte der europäischen Skulptur im 12./13. Jahrhundert* I-II.
- Heraldische Einblatt-Holzschnitte aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. 100 Faksimile-wiedergaben. Herausgeber Max Geisberg. Wappengeschichtliche Erläuterungen von Otto Hupp. München.
- Herbers, Klaus, "Pabst Nikolaus I. und Patriarch Photios. Das Bild des byzantinischen Gegners in lateinischen Quellen", s 51-74 i *Die Begegnung des Westens mit dem Osten*. Kongressakten des 4. Symposiums des Mediävistenverbandes in Köln 1991 aus Anlass des 1000. Todesjahres der Kaiserin Theophanu. Herausgegeben von Odilo Engels und Peter Schreiner. Sigmaringen 1993.
- Herberstein, Sigismund von, *Rerum Moscoviticarum Commentarij. Rerum Moscoviticarum Auctores varii: Unum in Corpus nunc primum congesti. Quibus & Gentis Historia, continentur: Et regionum accurata descriptio*. Basel (1549), 1556, 1571.
- Herberstein, Sigismund von, *Gratae posteritati Sigismundus liber baro in Herberstain Neyperg & Guettenhag, Primarius Ducatus Carinthiae Hæreditariusq; & Camerarius & Dapifer &c. Immunitate meritorum ergo donatus, actiones suas à puero ad annum usq; ætatis suæ septuagesimum quartum, brevi commentariolo notatas reliquit*. Viennæ Austriæ 1560.
- Herberstein, Sigismund von, *Notes upon Russia: being a translation of the Earliest Account of that Country, entitled Rerum Moscoviticarum Commentarii, by the Baron Sigismund von Herberstein, ambassador from the Court of Germany to the Grand Prince Vasiley Ivanovich, in the years 1517 and 1526*. Translated and

- edited, with notes and an introduction by R H Major, of the British Museum. Vol I-II. *Works issued by the Hakluyt Society* 11-12. London 1851, 1852.
- Herberstein, Sigismund von, *Selbst-Biographie Siegmunds Freiherrn von Herberstein. MCCCCLXXXVI bis MDLIII*, s 67-396 i *Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Herausgegeben von Historische Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Erste Abtheilung: Scriptorum* 1. Wien 1855.
- Herodotos, *Historia*. Översatt av Claes Lindskog. Stockholm 1920.
- Herodotus, With an English Translation by A. D. Godley. Vol IV. Cambridge, Mass. 1946.
- Herrad av Hohenb[o]urg, [tidigare felaktigt: Herrad of Landsberg], *Hortus Deliciarum (Garden of Delights)*. Commentary and Notes by A Straub & G Keller. Edited and translated by Aristide D Caratzas. New Rochelle 1977.
- Herrad av Hohenb[o]urg, *Hortus Deliciarum*. Rosalie Green, Michael Evans, Christine Bishoff & Michael Curschmann. With contributions by T Julian Brown & Kenneth Levy under the direction of Rosalie Green. 1-2. *Studies of the Warburg Institute* 36. Edited by J B Trapp. London & Leiden 1979.
- Herrad av Landsp[b]erg, se Herrad av Hohenb[o]urg
- Herrmann, Dagmar, se Müller, Ludolf,
- Hertzfeld, Ernst, *Am Tor von Asien*. Felsdenkmale aus Irans Heldenzeit. Berlin 1920.
- Hesselman, Bengt, "När och Närke", s 263-271 i *Namn och Bygd, Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 2 (1914). Uppsala 1914-1915.
- Hewitt, John, *Ancient Armour and Weapons in Europe* I-III. London 1860. Graz 1967.
- Heyd, Wilhelm, *Geschichte des Levantenhandels im Mittelalter* I. Stuttgart 1879.
- Heymowski, Adam, "Polish Arms in Medieval Armorial", s 57-61 i *The Coat of Arms* 8 (1964).
- Heymowski, Adam, "Östersjöområdet. En historiens tummelplats eller en av Europas storregioner?", s 139-152 i *Alla Östersjöns stränder*. En bok framtagen av Högskolan i Kalmar och Mörbylånga kommun i samarbete med författarna. Kalmar 1994.
- Heyward, Jane, "Zwei Kabinettscheiben mit profanen Szenen a) Kaiserliches Wappen, umgeben von Turnierszenen; b) Kaiserliches Wappen, umgeben von Genreszenen", s 206-207 i *Nürnberg 1300-1550. Kunst der Gotik und Renaissance*. München 1986.
- Heywood, Thomas, *The Dramatic Works of Thomas Heywood now first collected with illustrative notes and a memoir of the author in six volumes*. V. New York 1964.
- Hicks, Carola, *Animals in Early Medieval Art*. Edinburgh 1993.
- Hieronymus [Stridonensis], Eusebius, *Sancti Evsepii Hieronymi epistulae*. Pars I: Epistulae I-LXX. *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum* LIV. Vindobonae, Lipsiae 1910.
- Hieronymus [Stridonensis], Eusebius, *S. Hieronymi presbyteri opera* II. Opera homiletica. Tractatus sive homiliae in psalmos, in Marci Evangelium

- aliaque varia argvmenta. *Corpus christianorum. Series Latina* LXXVIII. Turnholti 1958.
- Hieronymus [Stridonensis], Eusebius, *S. Hieronymi presbyteri opera* I. Opera Exegetica 4. Commentariorvm in Hezechielem libri XIV. *Corpus christianorum. Series Latina* LXXV. Turnholti 1964.
- Hieronymus [Stridonensis], Eusebius, *S. Hieronymi Presbyteri Opera* I. Opera exegetica 7. Comentariorvm in Mathevum libri IV. Tvrrholti 1969.
- Higden, Ranulf [Ralph], *Polychronicon* I, edited by C Babington & J R Lumby. London 1865-1866.
- Highet, Gilbert, *The Classical Tradition*. Greek and Roman influences on Western literature. Oxford 1949.
- Hildebrand, Bror Emil, *Svenska sigiller från medeltiden* I: 1-2. Stockholm 1862, 1867.
- Hildebrand, Bror Emil, *Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer* I. Stockholm 1874.
- [Hildebrand, E[mil]], "Johan III och Filip II. Depescher från det spanska sändebudet till Sverige kaptan Francisco de Eraso 1578-1579", s 1-50 i *Historisk Tidskrift* 6 (1886).
- Hildebrand, Emil, "S. Birgittas porträtt, samt några nya upplysningar om hennes hospital i Rom", s 355-362 i *Historisk Tidskrift* 3 (1883).
- Hildebrand, Hans, "Ett geografiskt arbete över Skandinavien från år 1532", s 1-72 i *Svenska sällskapet för antropologi och geografi. Geografiska sektionens tidskrift* I:2, 1878.
- Hildebrand, Hans, *Sveriges medeltid* I-III. Kulturhistorisk skildring. Stockholm 1879, 1884-1898, 1898-1903.
- Hildebrand, Hans, "Olaus Magnus och hans historia", s 307-342 i *Historisk tidskrift* 4 (1884).
- Hildebrand, Hans, "Heraldiska studier. I. 'Det svenska riksvapnet'", s 1-98 i *Antiqvarisk Tidskrift för Sverige* 7:1 (1884-85).
- Hildebrand, Hans, "De svenska landskapens vapen. Heraldiska studier II, s 1-82 i *Antiqvarisk tidskrift för Sverige* 9:1 (1905).
- Hildebrand, Karl, *Johan III och Europas katolska makter 1568-1580*. Studier i 1500-talets politiska historia. Akad. avh. Uppsala 1898.
- Hildebrand, Sune, se *En holländsk beskicknings resor i Ryssland, Finland och Sverige*.
- Hildegard av Bingen, *Hildegardis [Liber] Scivias. Corpus christianorum. Continuatio mediaevalis* XLIII - XLIII A. Edidit Adelgundis Führkötter, collaborante Angela Carlevaris. Turnholti 1978.
- Hill, David, *An Atlas of Anglo-Saxon England*. Oxford 1981.
- Hiller, Helmut, *Heinrich der Löwe*. Herzog und Rebell. Eine Chronik. München 1978.
- Hillgarth, J N, *Visigothic Spain, Byzantium and the Irish*. London 1985.
- Hiltbrunner, Otto, *Wiederholungs- und Motivtechnik bei Aischylos*. Diss. Göttingen 1943, Bern 1950.
- Hingeston, Francis Charles, se Capgrave, John, *Liber de illustribus Henricis*.
- Hingeston, Francis Charles, "Über den Ursprung der preussischen Artushöfe", s 3-32 i *Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde* I. Berlin 1864.

se även *Scriptores rerum Prussicarum* 2.

John Capgrave, *The Cronicle of England*.

Hirsch, Theodor, "Üeber den Ursprung der Preussischen Artushöfe", s 1-32 i *Zeitschrift für Preussische Geschichte und Landeskunde* 1 (1864). Berlin 1864.

Hirzel, Arnold, *Gleichnisse und Metaphern in Rgveda, in culturhistorischer Hinsicht zusammengestellt und verglichen mit den Bildern bei Homer, Hesiod, Aeschylos, Sophokles, und Euripides*. Diss. Leipzig 1890.

Histoire des relations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas avec le Nord de l'Europe, pendant le XVIe siècle, accompagnée de pièces justificatives, inédites; par J.-J. Altmeyer. Bruxelles 1840.

Histoire ecclesiastique et civile de Lorraine, qui comprend ce qui s'est passé de plus memorable dans l'Archevêché de Trèves, & dans les Evêchez de Metz, Toul & Verdun, depuis l'entrée de Jules César dans les Gaules, jusqu'à la mort de Charles V. Duc de Lorraine, arrivée en 1690 II. Ed par Augustine Calmet. Nancy 1728.

Historiallinen arkisto V (1876); IX (1886); X (1889); XI (1891); 18 (1903); 24: 1: 4 (1914); 25:4 (1915); 64 (1969); 65 (1971); 85 (1985).

Historisk och Handels Almanach/ För Åhr 1738. Utgifwen Med Hans Kongl. Maj:tz Allernådigste privilegio. Och uplagd på autorens bekostnad. Stockholm 1738.

Historisk Tidskrift 1 (1881); 3 (1883); 5 (1885); 6 (1886); 8 (1888); 12 (1892); 13 (1893); 19 (1899); 26 (1906); 31 (1911); 84 (1964); 88 (1968); 89 (1969).

Historisk Tidskrift för Finland 5 (1920); 50 (1965); 51 (1966); 67 (1982); 68 (1983); 70 (1985); 71 (1986)

Historiska Samlingar I. Stockholm 1793

Historiskt bibliotek 7 (1880)

Hjärne, Harald, "Ur brevexlingen emellan konung Johan III och tsar Ivan Vasilievitj", s 531-534 i *Historiskt bibliotek* 7 (1880) utgivet af Carl Silfverstolpe. Stockhlm 1880.

Hjärne, Harald, "Gustaf Vasa och nordostpassagen (1880), s 216-227 i *Samlade skrifter* II. Stockholm (1880) 1932.

Hjärne, Harald, "En rysk emigrant i Sverige för två hundra år sedan", s 53-84 i *Historisk Tidskrift* 1 (1881).

Hjärne, Harald, *Till belysning af Polens nordiska politik närmast före kongressen i Stettin 1570*. Uppsala 1884.

Hjärne, Harald, "Litterära fragmenter af Olaus Magnus". *Historiska handlingar* 12 (1892: 2,1).

Hjärne, Harald, "Svensk-ryska förhandlingar 1564-72". *Skrifter utgifna af Kungl Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala* V. 15. Uppsala 1897.

Hobsbawm, Eric, "Introduction: Inventing Traditions", s 1-14 i *The Invention of Tradition*. Edited by Eric Hobsbawm & Terence Ranger. Cambridge 1983.

Holbach, Rudolf, "Formen des Verlags im Hanseraum vom 13. bis zum 16. Jahrhundert", s 41-73 i *Hansische Geschichtsblätter* 103(1985). Köln & Wien 1985.

Holbein, Hans, *Holbein's Icones Historiarum Veteris Testamenti*. A Photo-lith facsimile reprint from the Lyons edition of 1547. Edited by Henry Green. *The Holbein-Society publication* nr 2. London 1869.

- Holinshed, Raphael[1], *The Third volume of the Chronicles, beginning at duke William the Norman, commonlie called the Conqueror; and descending by degress of yeeres to all the kings and queenes of England in their orderlie successions.* London 1586.
- Holl, Oscar, "Luxuria", sp 123-124 i *Lexikon der christlichen Ikonographie* III. Rom, Freiburg, Basel, Wien 1971.
- Holl, Otto, se Kerber, Bernhard & Holl, Otto
- Hollman, Lennart se *Den heliga Birgittas Reuelaciones extrauagantes*
- Holländer, Hans, "Ein Spiel aus dem Osten", s 389-416 i *Die Begegnung des Westens mit dem Osten.* Kongressakten des 4. Symposions des Mediävistenverbandes in Köln 1991 aus Anlass des 1000. Todesjahres der Kaiserin Theophanu. Herausgegeben von Odilo Engels und Peter Schreiner. Sigmaringen 1993.
- En holländsk beskicknings resor i Ryssland, Finland och Sverige.* Trenne reseberättelser, från de tryckta och handskrivna holländska originalen. Öfversatta och utgifna af Sune Hildebrand. Stockholm 1917.
- Holm, Gösta, se Brahe, Per, *Oeconomia eller Huhållsbok för ungt adelsfolk.*
- Holmbäck, Åke, "Om företalet till 1734 års lag och dennas stadfästelse", s 333-364 i *Lychnos* 1938.
- Holweck, F[riedrich] G[eorg], *A Bigraphical Dictionary of the Saints.* With a general introduction on hagiology. St. Louis, Mo & London 1924.
- Hommel, Luc, *L'Histoire du noble ordre de la Toison d'Or.* Bruxelles 1947.
- Hooker, Richard, *The Works of that Learned and Judicious Divine, Mr. Richard Hooker: with an account of his life and death by the Rev. John Keble II* New York 1845.
- Hopkins, J F P, se *Corpus of early Arabic sources for West African history*
- Horawitz, Adalbert, se Rhenanus, Beatus, *Briefwechsel von Beatus Rhenanus.*
- Horden, John, se Paradin, Claude, *Devises Heroïques* 1557.
- Hordynsky, Piotr, "Schlacht mit Tataren", s 488-489 i *Polen im Zeitalter der Jagellonen 1386-1572.* Schallaburg 8. Mai - 2. November 1986. Wien 1986.
- Horsey, Jerome, "The most solemne, and magnificent coronation of Pheodor Iuanowich, Emperor of Russia &c. the tenth of Iune, in the yeere 1584. Seene and obseued by Master Ierom Horsey gentleman, and seruant to her Maiesty, a man of great trauell, and lone experience in those parts: wherewith is also ioyned the course of his iourney ouer land from Mosco to Emden", s 466-473 i Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, made by Sea or Ouerland, to the Remote and Farthest Distant Quarters of the Earth, at Any Time within the Compage of these 1600 Yeres: Divided into Three Seuerall Volumes, According to the Positions of the Regions, where unto they were Directed.* London (1589) 1599.
- Horsey, Jerome, "Travels", s 262-369 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers.* Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Hortus Deliciarum*, se Herrad av Hohenb[o]urg
- Houart, Pierre, *Prestige de la Toison d'Or.* Une institution Belge et Européenne. Bruxelles 1970.

- Howarth, Stephen, *The Knights Templar*. New York 1982.
- Howell, Roger, *Sir Philip Sidney. The Shepherd Knight*. London 1968.
- Howes, Edmund, *Annales, or, A Genrall Chronicle of England*. Begun by Iohn Stow. Continved and Augmented with matters Forraigne and Domestique, Ancient and Moderne, vnto the end of this present yeere, 1631. London 1631.
- Hubert, Jean, Porcher, Jean & Volbach, W F, *Europe in the Dark Ages*. Translated by Stuart Gilbert & James Emmons. London (1967) 1969.
- Hubert, Jean, Porcher, Jean & Volbach, W F, *Carolingian Art*. Translated by Stuart Gilbert, James Emmons & Robert Allen. London (1968) 1970.
- Hufvudstadsbladet* 1986-08-31; 1995-03-08.
- Hughes, Barbara, "The Centaur's Smile: Pindar and the Archiac Aesthetic", s 159-170 i *Ancient Greek Art and Iconography*, edited by Warren G Moon. Madison, Wisc 1983.
- Huitfeldt, H J, se *Diplomatarium Norvegicum* VI.
- Huizinga, Johan, "The Political and Military Significance of Chivalric Ideas in the Late Middle Ages", s 196-206 i *Men and Ideas. History, the Middle Ages, the Renaissance*. Translated by James S Holmes and Hans van Marle. Först tryckt med titeln "La valeur politique et militaire des idées de chevalerie à la fin du moyen age", s 126-138 i *Revue d'histoire diplomatique* 35 (1921).
- Huizinga, Johan, *Ur medeltidens höst*. Stockholm 1927.
- d'Hulst, R-A se Burchard, L & d'Hulst, R-A.
- Humphery-Smith, Cecil R J, "The beginning of political Heraldry of England", s 297-304 i *Staten, Wappen, Dynastien*. XVIII Internationaler Kongress für Genealogie und Heraldik in Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988. *Veröffentlichungen des Innsbrucker Staatsarchiv* N F 18. Innsbruck 1988.
- Hunczak, Taras, *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution*. New Brunswick 1974.
- Hund, Daniel Hansson, *Konung Erik XIV:s krönika, på rim eller uti en visa författad af Daniel Hansson Hund till Romelberg. Efter äldre handskrifter utgifven af Fredrik August Dahlgren. Samlingar utgifna af Svenska forskriftsällskapet* III:3. Stockholm 1847.
- Hupel, August Wilhelm, *Neuen Nordischen Miscellea Riga 1792-98*. Riga 1865.
- Hupp, Otto, se *Heraldische Einblatt-Holzschnitte...*
- Hurtsfield, Joel, *The Queens Wards. Wardship and Marriage under Elisabeth I*. London 1958.
- Husband, Timothy B, *The Luminous Image. Painted Glass Roundels in the Lowlands, 1480-1560*. With an introductory essay by Ilja M Veldman and contributions by Ellen Konowitz & Zsuzsanna van Ruyven-Zeman. New York 1995.
- Hutten, Ulrich von, *Schriften* III, V. Herausgegeben von Eduard Böckling. Leipzig 1862, 1861.
- Huhtanen, Taina, *Talvisodan kirjeet*. Keuruu 1984.
- Huuri, Kalervo, *Zur Geschichte des mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen*. Helsinki 1941.

- Hübner, Johann, *Johann Hübners, Rect. Gymn. Martisb. Kurtze Fragen Aus der Neuen und Alten Geographie bis auf gegenwärtige zeit continuiert, und mit einer nützlichen Einleitung Vor die anfänger, Auch mit einer ausführlichen Vorräde und neu-verbessertem Register vermehret*. 15. Aufl. Leipzig 1705.
- Hübner, Johann, *Johann Hübners, Rectoris zu S. Johannis in Hamburg, Kurtze Fragen aus der Genealogie, nebst denen darzu gehörigen Tabellen, zur Erläuterung der Politischen Historie zusammen getragen Und bey dieser dritten Auflage bis auf gegenwärtige Zeit continuiert*. U. o. 1719.
- Hübner, Johann, *Johann Hübners, J. U. L. Vollständige Geographie, Zweyter Theil, von Dänemarck, Norwegen, Schweden, Preussen, Polen, Russland, Ungarn, Türckey, Asia, Africa, America, und von den unbekanntten Ländern*. Zweyte Auflage. Hamburg 1733.
- Hübner, Johann, *Joh. Hübners korta Inledning till Historien, Med Tilökning och Bihang om Nuwarande Riken och Förnämsta Regeringar i Europa, och hosfogade Stam-Taflor, samt Underrättelse om the Stater som äro uti Asia Africa och America; Så ock korta Förklaringar om Wapnekonsten, Riddare-Orden Rikens Wapn, Jemte Koppar-Stycken*. Stockholm 1744.
- Hyenstrand, Åke, *Lejonet, draken och korset*. Lund 1996.
- Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof, *se Peder Månsson se även Sagan om Didrik af Bern*
- Håstad, Disa, "'Larmsignal även hemma'. Andrej Kozyrevs tal avsett varna både väst och öst." *Dagens Nyheter* 1992-12-16.
- Höhlbaum, Konstantin, *se Kölner Inventar II (1572-1591)*.
- Hörmann, Wolfgang, *Gleichnis und Metapher in der griechischen Tragödie*. Diss. München 1934.
- Hösch, Edgar, *Die Kultur der Ostslaven. Handbuch der Kulturgeschichte 2. Kultur der Völker*. Wiesbaden 1977.
- Ibn Hudayl, *Gala de Caballeros, Blasón de Paladines*. Edicion preparanda por Maria Jesús Viguera. Madrid 1977.
- Indberetninger fra Charles de Dançay til det Franske Hof om forholdene i Norden 1567-1573*. Udgivne ved C F Bricka af Rigsarkivet. Kjøbenhavn 1901.
- "Instruktion för Clas Tott, Pontus de la Gardie, Claes Bielke, Christer Gabrielsson Oxenstjerna, Ture Bielke, Carl Henriksson Horn och sekreterarne Johan Berndes, Nicolaus Rask, Per Rasmusson och Hans Kranck, att med Ryska Storfurstens sändebud underhandla om fred eller stillestånd; dat. Stockholm den 16 Juli 1585", i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 36. Stockholm 1855.
- Inventare Hansischer Archive des sechzehnten Jahrhunderts herausgegeben von Verein für Hansische Geschichte se Kölner Inventar II (1572-1591)*.
- The Invention of Tradition*, ed Eric Hobsbawm & Terence Ranger. Cambridge 1983.
- Isberg, Alvin, *Kyrkoförvaltningsproblemen i Estland 1561-1700*. Uppsala 1970.
- Isewijn, J. I., *se Öberg, Jan*
- Isidorus Hispalensis, *Isidori Hispalensis Episcopi de Gothis, Wandalis et Svevis Historia siue Chronicon*. Parisiis 1579.
- Isidorus Hispalensis, "Isidoris Ivnioris episcopi Hispalensis Historia Gothorum Wandalarum Sveborum ad A. DCXXIV.", s 241-303 i *Monumenta*

- Germaniae Historica; Avctorum antiqvissimorum* XI:II. Edidit Theodorvs Mommsen. Berolini 1894.
- Isidorus Hispalensis, *Isidore of Seville's History of the Goths, Vandals, and Suevi*. Translated from the Latin with an Introduction by Guido Donini and Gordon B Ford Jr. 2nd revised edition. Leiden 1970.
- Islandske annaler indtil 1578*. Udgivne for det norske historiske Kildeskriiftfond ved Gustav Storm. Christiania 1888.
- Isler, Hans Peter, "Drei neue Gefässe aus der Werkstatt der Caeretaner Hydrien", s 15-56 i *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Istituts* 98 (1983). Berlin 1983.
- Istanbul Topkapi Sarayi Müzesi ve Venedik Correr Müzesi kolekiyonlarindan XIV-XVIII Yüzyil Portolan ve Deniz Haritalari - Portolani e Carte Nautiche XIV-XVIII Secolo dalla collezioni del Museo Correr-Venezia, Museo del Topkapi - Istanbul*. Istanbul 1994.
- Jaakkola, Jalmari, *Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323. Historiallisia tutkimuksia* VII. Helsinki 1926.
- Jaakkola, Jalmari, *Kuningas Maunu Eerikinpojan unionipoliitikasta ynnä sen aikuisista Pohjoismais-saksalais-balttialais-venäläisistä suhteista vuoteen 1348 ja Itämaan synnystä. Historiallisia tutkimuksia* X. Helsinki 1928.
- Jaakkola, Jalmari, "Pattijoen rajahistoriallinen asema", s 224-233 i *Historiallinen aikakauskirja* 58 (1960).
- Jacobson, Esther, *The Art of the Scythians. The Interpretation of Cultures at the Edge of the Hellenic World. Handbuch der Orientalistik. Handbook of Oriental Studies* VIII:2. Zentralasien/ Central Asia. Herausgegeben von Denis Sinor. Leiden, New York 1995.
- Jacoby, Felix, *Die Fragmente der griechischen Historiker (F. Gr.Hist)*. Erster Teil. Genealogie und Mythographie. Berlin 1923.
- Jadzdzewski, Konrad, *Urgeschichte Mitteleuropas*. Wrocl/law, Warszawa, Kraków, Gdansk, Lodz 1984.
- Jahn, Ferdinand Heinrich, *Almindelig Udsigt over Nordens, isaer Danmarks Krigsvaesen i Middelalderen, indtil Krudtets Anvendelse i de nordiske Kriege*. Kjøbenhavn 1825.
- Jahn, Otto, *Palamedes*. Hamburg 1836.
- Jakobson, Roman, *se La Geste du Prince Igor'. Épopée Russe du douzième siècle*.
- James, Montague Rhodes, *se The Apocryphal New Testament*
- Jansonius, Petrus, [eller Swartius, Eustathius], *Itinerarium oder Ausführlicher Bericht, Welcher Gestalt Ihre Königliche Mayest. von Schweden unlengest Abgesandter an die Durchleuchtigste/ Grossmächtige Könige/ von Grosz Britannien vnd Dennemarcken/ wie auch an die Hochmögende Herrn Staaten/ der vereinigten Freyen Niedelanden/ Herr Johann Skytte ausz Schweden nach Dennemarcken/ von dannen nach Hollandt, endlich nach Engellandt verreist und wie jhme Ambassade abgangen/ auch was sich fürnemblich bey den Höchstg. Potentaten vnd Herrn dazumahl zugetragen/ Neben gründlicher Beschreibung der Orthen/ Städt vnd Flecken/ was in denselben sonderlich zu ehen/ vnd wie sie von einander gelegen/ etc. Neben Drey andern newen Tractätlein: Das Eine Ist ein Procez/ welcher so wol bey J. K. May. von Schweden an den GroszFürsten in Moscow audienz am 3. Maij/ als bey Creutzküssung am*

8. Junij gehalten worden. Das Ander Ist ein gleichen ein Procesz/ welcher bey den Russischen Gesandten an J. K. May. von Schweden den 28. Junij zu Stockholm gehalten worden. Der Dritte Ist von der Russen oder Muscowiter Religion/ Ceremonien/ Gesetzen/ Policey/ vnd Kriegeshandel/ wie auch von des Landes beschaffenheit. Hamburg 1619.
- Janssen, Johannes, *se Frankfurts Reichsrespondenz nebst andern verwandten Aktenstücken von 1376-1519*. 2:1.
- Jansson, Sven-Bertil, *se Erikskrönikan*.
- Janus Minor, *se Johannes Messenius, Gothorumque nationem, Petrus Parvus Rosenfontanus Eques Danus, Sola calumniandi ductus libidine impudenter admodum infectantur; Quam insontis Patriae, à mendacissimis Sycophantae calumnijs vindicandae gratia, fideliter elaboravit Janus Minor Suemensis*.
- Jeffreys, E M, "Further notes on Palamedes", s 251-253 i *Byzantinische Zeitschrift* 61 (1968).
- Jenkinson, Anthony, "The first voyage made by Master Antonie Jenkinson, from the Citie of London toward the land of Russia, begun the twelfth of May, in the yeere 1557, s 310-335 i Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, made by Sea or Ouerland, to the Remote and Farthest Distant Quarters of the Earth, at Any Time within the Compasse of these 1600 Yeres: Divided into Three Seuerall Volumes, According to the Positions of the Regions, where unto they were Directed*. London (1589) 1599.
- Jenkinson, Anthony, "A Voyage to Russia in 1557", s 46-70 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*. Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Jensen, Alfred, *Rysk kulturhistoria* I. Stockholm 1908.
- Johannes Paulus II, "Messaggio del Santo Padre al Colloquio su "La Cristianizzazione della Lituania"", s 9-11 i *La Cristianizzazione della Lituania. Atti del Colloquio Internazionale di Storia Ecclesiastica in occasione del VI Centenario della Lituania Cristiana (1387-1987)*. Roma, 24-26 Giugno 1987. Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e documenti 2. Città del Vaticano 1989.
- Johannesson, Kurt, *I polstjárnans tecken*. Studier i svensk barock. Stockholm, Göteborg & Uppsala 1968.
- Johannesson, Kurt, "Retorik och propaganda vid det äldre Vasahovet", s 1-60 i *Lychnos* 1969-1970. Uppsala 1971.
- Johannesson, Kurt, *Saxo Grammaticus*. Komposition och världsbild i *Gesta Danorum*. *Lychnos-bibliotek* 31. Stockholm 1978.
- Johannesson, Kurt, *Gotisk renässans. Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*. Stockholm 1982.
- Johannsen, Hugo, "Stenhuggare på Fredrik II.s og Christian IV.s tid", s 51-86 i *Sandstensportaler i Danmark*. Redigeret af Inge Mette Kirkeby. Udgivet af Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. København 1978.
- Johansson, Hilding & Gallén, Jarl, "Birgittinorden", sp 564-570 i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* I. Malmö 1956.

- John, Lisle Cecil, *The Elisabethan Sonnet Sequences. Studies in Conventional Conceits*. New York 1938.
- Johnsen, Oscar Albert, *Finnmarkens politiske historie aktmaessig fremstillet. Videnskapsellskapets Skrifter II. Hist.-filos. Klasse*. 1922. Nr 3. Kristiania 1923.
- Jokipii, Mauno, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat. II. Historiallisia tutkimuksia XLVIII:2*. Helsinki 1960.
- Jones, E J, *Medieval Heraldry. Some Fourteenth Century Heraldic Works*. Cardiff 1943.
- Jones, George Fenwick, "Oswald von Wolkenstein", s 295-297 i *Dictionary of the Middle Ages* 9. New York 1987.
- Jones, Horace Leonard, se Strabo, *The Geography of Strabo*.
- Jones, P.N., "The attack of plate armour by longbow arrows", s 167-168 i *Etudes de Castellologie médiévale. Actes du colloque international tenu a Karrebaeksminde (Danemark) 30 Aout- 4 Septembre 1982*. Caen 1983.
- Jones, Terry, *Chaucer's Knight. The portrait of a medieval mercenary*. London 1980.
- Jones, W Gareth, "A Trojan Horse within the Walls of Classicism: Russian Classicism and the National Specific", s 95-120 i *Russian Literature in the Age of Catherine the Great. A Collection of Essays*. Edited by A G Cross. Oxford 1976.
- Jones, W R, "The Image of the Barbarian in Medieval Europe." *Comparative Studies in Society and History* 13 (1971), s 376-407.
- Joppe, J A, se *La Geste du Prince Igor. Épopée Russe du douzième siècle*.
- Jordan, Carmel, "Soviet Archeology and the Setting of the *Squire's Tale*", s 128-140 i *The Chaucer Review* 22 (1987).
- Jordan, Karl, *Heinrich der Löwe. Eine Biographie*. München (1979) 1980.
- Jordan, Karl, "Heinrich der Löwe. Persönlichkeit und Leistung", s 11-29 i *Das Evangeliar Heinrichs des Löwen*. Hannover 1984.
- Jordanes, *De origine actibus Getarum. Monumenta Germaniae Historica. Auctorum antiquissimorum*. Tomus XII. Berolini 1882.
- Jordanes, *Doctor Jordanes, biskopen i Ravenna beskrifning om Göthernas ursprung och bedrifter. Wid åhr Chr. 552. Nu för 1167 åhr sedan författad. Af latinet på Swensko öfversatt af Johan Friedrich Peringskiöld*. Stockholm 1719.
- Jordanes, *The Gothic History of Jordanes in English version with an introduction and a commentary by by Charles Christopher Mierow*. Cambridge & New York (1915) 1960.
- Journal of Medieval History* 7 (1981); 8 (1982); 9 (1983); 15 (1989)
- Jovius, Paulus, *Pauli Iovii Noudcomensis libellus de lagatione Basilii magni Princeps Moschouiae ad Clemente VII. Pnt Max in qua situs Regionis antiquis incognitus, Religio gentis, mores & causae legationis fidelissime referentur. Caeterum ostenditur error Strabonis, Ptolemae, aliorumque Geographiae scriptorum, ubi de Rypheis montibus meminere, quos hac aetate nusque esse, plane copertu est*. Roma 1525
- Jovius, Paulus, "The History, written in the Latin Tongue by Paulus Jovius, Byshop of Nuceria in Italie, of the legation or ambassade of great Basilius Prince of Moscouia, to Pope Clement the VII. of that name in which is conteyned the description of Moscouia with the regions confinyng about

- tha same, euen vnto the great and ryche Empire of Cathay", s 228-256 i *Works issued by the Hakluyt Society* 12. London 1852.
- Juel, Just, *En Rejse til Rusland under Tsar Peter*. Dagbogsoptegnelser av Viceamiral Just Juel, dansk gesandt i Rusland 1709-1711. København 1893.
- Julku, Kyösti, *Suomen itärajan synty*. Rovaniemi 1987.
- Junge, Julius, *Saka-Studien. Der ferne Nordosten im Weltbild der Antike. Klio, Beiheft* XLI (Neue Folge, Heft 28) (1939). Leipzig 1939.
- Jussila, Osmo, "Tasavallan hovihistoriaa", s 39 i *Helsingin Sanomat* 1986-03-09.
- Jussila, Osmo, *Maakunnasta valtioksi*. Porvoo 1987.
- Juusten, Paul, *Dissertationis academicae, narrationem R. V. Pauli Juusten episkopi Aboensis de Legatione sua Russica*. Praeses Henricus Gabriel Porthan et respondens Gustavus Wilh. Rydman, Ostrobotniensis. Aboe 1775.
- Jaekel, Peter, "Wehr und Waffen der Türken", s 343-372 i *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit* II. Recklinghausen 1985.
- Jägerskiöld, Stig, "Förvärv och förlust av frälse. Bidrag till det svenska ståndsväsendets och jordnatureernas historia", s 33-52 i *Statsvetenskaplig tidskrift för politik, statistik, ekonomi* 48 ((ny följd 27) (1945)).
- Järv, Harry (red), *Den svenska boken 500 år. Acta Bibliothecæ Regiæ Stockholmiensis* XLI. Stockholm 1983.
- Jöckle, Clemens, *Encyclopedia of Saints*. London 1995.
- Jönsson, Lars Ingvar & Lagerqvist, Lars O, "Erik XIV:s mynt med 'Göteborgsmotiv'" *Numismatiska litteratursällskapet*. Göteborg 1975
- Kaarsted, Tage, "De danske ridderordner", s 35-47 i *Aereslegionen og Dannebrogordenen - La Légion d'honneur et l'ordre du Dannebrog*. Udstilling arrangeret af De kongelige Ordenes Kapitel. De danske kongers kronologiske samling - Rosenborg 28. april - 31. maj 1982. U o 1982.
- Kahl, K-D, "Zum Ergebnis des Wendenkreuzzugs von 1147/8", s 275-314 i H Beumann (Hrsg) *Heidenmission*. 1957/8.
- Kahle, Sigrid, "Orientalismen i Sverige", s i-xxxix, förord till Said, Edward W, *Orientalism*. Översättning: Hans O Sjöström. Stockholm (1978) 1993.
- Kajackas, Algimantas, "History and Recent Archaeological Investigations of Vilnius Cathedral", s 263-284 i *La Cristianizzazione della Lituania. Atti del Colloquio Internazionale di Storia Ecclesiastica in occasione del VI Centenario della Lituania Cristiana (1387-1987)*. Roma, 24-26 Giugno 1987. Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e documenti 2. Città del Vaticano 1989.
- Kalstone, David, *Sidney's Poetry. Contexts and Interpretations*. Cambridge, Mass 1965.
- Kamp, Georg, *se Studien zur Geschichte der europäischen Skulptur im 12./13. Jahrhundert* I-II.
- Kappeler, Andreas, *Ivan Groznyi im Spiegel der ausländischen Druckschriften seiner Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte des westlichen Russlandbildes*. Geist und Werk der Zeiten. Arbeiten aus dem Hist. Seminar der Universität Zürich Nr 33. Frankfurt/Main 1972.
- Kappeler, Andreas, *Russlands erste Nationalitäten. Das Zarenreich und die Völker der Mittleren Wolga vom 16. bis 19. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte Osteuropas*. Band 14. Herausgegeben von Dietrich Geyer und Hans Roos. Köln, Wien 1982.

- Kappeler, Andreas, "Die deutschen Flugschriften über die Moskowiter und Iwan den Schrecklichen im Rahmen der Russlandliteratur des 16. Jahrhunderts", s 150-182 i *Russen und Russland ausdeutscher Sicht 9.-17. Jahrhundert*. Herausgegeben von Mechthild Keller unter Mitarbeit von Ursula Dettbarn und Karl-Heinz Korn. *West-Östliche Spiegelungen Rusen und Rusland aus deutscher Sicht und Deutsche und Deutschland aus russischer Sicht von der Anfängen bis zum 20. Jahrhundert*. Wuppertaler Projekt zur Erforschung der Geschichte deutsch-russischer Fremdenbilder unter der Leitung von Lew Kopelew. Reihe A. Band 1. München (1985) 1988.
- Karling, Sten, "Götisk konung och furste av Guds nåde. Kring två Gustav Vasa-porträtt", s 87-100 i *Konsthistorisk tidskrift XLIII*, 1974. Stockholm 1974.
- Karnein, Alfred, "Die deutsche Lyrik", s 303-329 i *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft* 8. Wiesbaden 1978.
- Karttunen, Liisi, *Antonio Possevino. Un diplomate pontifical au XVIe siècle*. Lausanne 1908.
- Der katalanische Weltatlas vom Jahre 1375, nach dem in der Bibliothek Nationale, Paris, verwarten Original farblich wiedergegeben. Mit einer Einführung und Übersetzung von Hans-Christian Freiesleben*. Stuttgart 1977.
- Katalog över Gustav II Adolfs utställningen i Nordiska museets hall [1932]*. Redigerad av Åke Stavenow och Adolf Schück. Stockholm 1932.
- Katzenellenbogen, Adolf, "Apokryphen", sp 781-801 i *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte* I. Stuttgart 1937.
- Katzenellenbogen, Adolf, *Allegories of the Virtues and Vices in Mediaeval Art. From Early Christian Times to the Thirteenth Century. Studies of the Warburg Institute* 10. Edited by Fritz Saxl. London 1939.
- Kauchtschischwili, Tinatin, "Aischylos' 'Perser' und Herodot", s 193-200 i *Aischylos und Pindar. Studien zu Werk und Nachwirkung. Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike* 19. Berlin 1981.
- Kawerau, Gustav, "Luthers Gedanken über den Krieg", s 35-56 i *Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte* 46 (1916: 124).
- Keen, Maurice, "Brotherhoods in Arms", s 1-17 i *History* 47 (1962). London 1962.
- Keiper, P., *Die Perser des Aischylos als Quelle für altpersische Altertumskunde*. Erlangen 1877.
- Kellerman, Gösta, *Jakob Ullvsson och den svenska kyrkan* I. Under äldre Sturetiden 1470-1497. Akad avh. Stockholm 1935.
- Kelly, J. N. D., *The Oxford Dictionary of Popes*. Oxford, New York 1986.
- Kempff, Margareta, *Attribueringarnas mångfald*. Johannes Stenrat och Hans Hesse. Den senmedeltida verkstadens produktion. Stockholm 1994.
- Kendrick, T D, *British Antiquity*. London 1950.
- Kennan, George F, "Introduction", s xxi-xxxvi i *Astolphe de Custine, Empire of the Czar. A Journal through Eternal Russia. By the Marquis de Custine*. New York [1843] 1989.
- Kerber, Bernhard & Holl, Otto, "Jahreszeiten", sp 364-370 i *Lexikon der christlichen Ikonographie* I. Rom, Freiburg, Basel, Wien 1968.
- Kerkkonen, Gunvor, "Farmän från Björkö och Karelska näset - Handelssjöfart innerst i Finska viken under 1500-talet", s 47-136 i *Historiallinen arkisto* 85 (1985).

- Kessler, E., *se* Öberg, Jan
- Keussler, Friedrich von, "Riga- oder Russlandfahrer in Stralsund", s 38-39 i *Monatsblätter, herausgegeben von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 35 (1921). Stettin 1921.
- Keyserlingk, Adalbert von, *Monte Gargano*. Europas älteste Michaelsheiligtum. 1987.
- Kiechel, Samuel, *Die Reisen des Samuel Kiechel aus drei Handschriften*. Herausgegeben von K D Haszler. *Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart* 86. Stuttgart 1866.
- Kierdorf, Wilhelm, *Erlebnis und Darstellung der Perserkriege*. Studien zu Simonides, Pindar, Aischylos und den attischen Rednern. *Hypomnemata* H. 16. Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben. Göttingen 1966.
- Kihlström, Bengt Ingmar, *Husby-Sjutolfts kyrka*. *Upplands kyrkor* 6. Uppsala 1946.
- Kihlström, Bengt Ingmar, "Helvete, ikonografi", sp 429-431 i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* VI. Malmö 1961.
- Kilgour, Raymond Lincoln, *The Decline of Chivalry as shown in the French Literature of the Late Middle Ages*. *Harvard Studies in Romance Languages* XII. Cambridge, Mass 1937.
- King, J. E., *se* Beda, *Baedae Historiae ecclesiasticae Gentis Anglorum*. *Baedae Opera Historica* I.
- Kiparsky, V, *Norden i den ryska skönlitteraturen*. *Skrifter utgivna av Ryska Institutet vid Stockholms Högskola* 2. Stockholm 1947.
- Kirchliches Handlexikon* 1-2. Ein Nachschlagebuch über das Gesamtgebiet der Theologie und ihrer Hilfswissenschaften. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrten in Verbindung mit den Professoren Karl Hilgenreiner, Joh. B Risius, Joseph Schlecht und Andreas Seider. Herausgegeben von Mikael Buchberger. München 1907-1912.
- Kirchner, Walther, "Die Bedeutung Narwas im 16. Jahrhundert. Ein Beitrag zum Studium der Beziehungen zwischen Russland und Europa", s 265-284 i *Historische Zeitschrift* 172 (1951).
- Kirchner, Walther, "Russia and Europe in the Age of Reformation", s 172-186 i *Archiv für Reformationsgeschichte* 43 (1952).
- Kirchner, Walther, "Über den russischen Aussenhandel zu Beginn der Neuzeit", s 40-56 i *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 42 (1955).
- Kirkinen, Heikki, *Karjala taistelukenttäniä*. *Karjala idän ja lännen välissä* II. Helsinki 1976.
- Kirkinen, Heikki, "Mikä oli Pähkinäsaaren rauhan raja?", s 304-318 i *Historiallinen aikakauskirja* 90 (1992).
- Kirkinen, Heikki, "Pohjanlahti vai Vienan meri 1323?", s 42-47 i *Historiallinen aikakauskirja* 92 (1994).
- Kirpicnikov, A N, "Russische Körper-Schutz-Waffen des 9.-16. Jahrhunderte", s 22-37. i *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde* (1897-1944). *Mitteilungen der Gesellschaft für Historische Waffen- und Kostümkunde* 3.Folge. 18 (1976:1). München 1976.
- Kissel, Otto Rudolf, *Die Justitia*. Reflexionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst. München 1984.

- Kjellman-Göransson, J[ulius] A[xel], *Sko socken, kloster, kyrka, egare och slott*. Uppsala 1860.
- Klauser, Theodor, *se* Eckstein, F
 "Klagodikt öfver en svensk beskicknings lidanden i Ryssland under 1569-1572", s 79-89 i *Historisk Tidskrift* 8 (1888). Stockholm 1888.
- Kleberg, Tönne, *Codex Argenteus*. Silverbibeln i Uppsala. Uppsala 1981.
- Kleemann, Otto, *se* Paulsen, Peter
- Klein, Ernest, *A comprehensive Etymological Dictionary of the English Language dealing with the Origin of Words and their Sense Development thus Illustrating the History of Civilisation and Culture I*. Amsterdam, London, New York 1966.
- Klein, Karl Kurt, *se* *Die Lieder Oswalds von Wolkenstein*. Unter Mitwirkung von Walter Weiss und Notburga Wolf herausgegeben von Karl Kurt Klein. Tübingen 1962.
- Klemme, Joseph *se* Frimmel, Theodor & Klemme, Joseph
- Klemming, Gustaf E[dward], "Efterskrift", s 431-433 i *Svenska medeltidens bibelarbeten* II. Efter gamla handskrifter utgifva af G E Klemming. *Samlingar utgifna af Svenska fornskrift-sällskapet* VII. Stockholm 1853.
- Klemming, Gustaf E[dward], *Ur en antecknares samlingar*. Stockholm 1868-1873.
se även: Birgitta [helgon], *Heliga Birgittas uppenbarelser* 4.
 -, *Nya eller Karls-krönikan*.
 -, *Nya krönikans fortsättningar eller Sture-krönikorna*.
 -, *Gustaf Is Krönika af Peder Swart*.
- Klinge, Matti, "400-vuotias Suomen leijona polkee tataarien miekkaa." *Helsingin Sanomat* 2/8 1981.
- Klinge, Matti, "Sapeli tassujen alla kuvasi mongolivaaraa." *Helsingin Sanomat* 27/8 1981.
- Klinge, Matti, *Suomen sinivalloiset värit*. Kansallisten ja muidenkin symbolien vaiheista ja merkityksestä. Keuruu 1981.
- Klinge, Matti, "Finlands vapen, symboler och nationsbyggande", s 61-63 i *Historisk tidskrift för Finland* 1983.
- Klinge, Matti, "Sapelista eurooppalaiselta kannalta. Professori Pirisen arvostelun johdosta", s 71-75 i *Historiallinen aikakauskirja* 81 (1983).
- Klinge, Matti, "Karjalan ja Suomen vaakunoista", s 233-235 i *Historiallinen aikakauskirja* 81 (1983).
- Klinge, Matti, "Rex Wandalorum", s 17-26 i *Lychnos* 1983. Uppsala 1984.
- Klinge, Matti, *Muinaisuutemme merivallat*. Helsinki 1983.
- Klinge, Matti, *Östersjövällden*. Ett illustrerat historiskt utkast. Borgå 1984.
- Klinge, Matti, *Euroopassa, Pietarissa*. Helsinki 1993.
- Klinge, Matti, "Matti Klinge om dagen då Finland uppstod: Vilken roll spelade alkoholen floradagen 1848?", *Hufvudstadsbladet* 1994-05-12.
- Klinge, Matti, *Östersjövärlden*. Keuruu 1995.
- Klingspor, Carl Arvid, *Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok utgifven af Carl Arvid Klingspor omfattande alla kända så väl introducerade som ointroducerade ätters vapen*. Stockholm 1857-79.

- Klingspor, Carl Arvid, *Baltisches Wappenbuch. Wappen sämtlicher, der Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehöriger Adelsgeschlechter*. Stockholm 1882.
-, *se även*, Schlegel, B & Klingspor, C A
- Klocko, Ljubov S, "Skythische Tracht", s 105-110 i *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*. Herausgegeben von Renate Rolle, Michael Müller-Wille, und Kurt Schietzel in Zusammenarbeit mit Petr P. Tolocko und Vjaceslav Ju. Murzin. Schleswig 1991.
- Klotshko, Ljubov, Koretskaja, Svetlana & Podvysotskaja, Jelena, "Skytiska konstskatter ur samlingarna på Museet för historiska klenoder i Ukrainska SSR", s 22-34 i *Skytiska guldschatter*. Utställningskatalog Åbo konstmuseum 1.7.-31.8.1990. Åbo 1990.
- Klug, Ekkehard, "Das 'asiatische' Russland. Ueber die entstehung eines europäischen Vorurteils", s 265-289 i *Historische Zeitschrift* 245 (1987).
- Klug, Ekkehard, "'Europa' und 'europäisch' im russischen Denken vom 16. bis zum frühen 19. Jahrhundert", s 193-224 i *Saeculum* 38 (1987).
- Kluyver, A, *Over het Verblijf van Nicolaas Witsen*. [Amsterdam 1895].
- Kloek, W Th, Halsema-Kubes, W & Baarsen, R J, *Art before the Iconoclasm. Northern Netherlandish Art 1525-1580*. Rijksmuseum, Amsterdam. 's-Gravenhage 1986.
- Kneschke, Ernst Heinrich, *se Neues allgemeines Deutsche Adels-Lexikon*
- Knuttel, J A N, *Woordenboek der Nederlansche Taal* 14. 's-Gravenhage 1936.
- Kohlmeyer, Kay & Sahernala, Geraldine, *Frühe Bergvölker in Armenien und im Kaukasus*. Berliner Forschungen des 19.Jahrhunderts. Ausstellung des Museums für Vor- und Frühgeschichte Berlin Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz und der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin 1983.
- Kolb, Herbert, "Deutscher Orden", s 176-180 i *Marienlexikon* II herausgegeben im Auftrag des Institutum Mariarum Regensburg E.J. von Remigius Bäumer und Leo Scheffczyk. St Ottilien 1989.
- Kollmann, Nancy Shields, *Kinship and Politics. The Making of the Muscovite Political System, 1345-1547*. Stanford, Ca 1987.
- Komnena, Anna, *Anna Komnenas värld*. Bysans på 1100-talet. Alexeiaden i urval med inledning, översättning och kommentarer av Sture Linnér. Stockholm 1993.
- "Kongl. Maj:ts Instruktion för Claes Åkesson (Tott), Clas Bielke, Christer Gabrielsson (Oxenstierna), Ture Bielke, Carl Henriksson (Horn), Johan Berndes och Per Rasmusson, att med Ryska storfurstens sändebud underhandla om fred. Kalmar den 12 Apr. 1586", s 43-55 i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 38. Stockholm 1857.
- Kongl. Vitterhetsacademiens *Handlingar* 1 (1755); IV (1783). Stockholm.
- Konowitz, Ellen, "The Roundel Series of Dirick Vellert", s 142-157 i Timothy B Husband, *The Luminous Image. Painted Glass Roundels in the Lowlands, 1480-1560*. With an introductory essay by Ilja M Veldman and contributions by Ellen Konowitz & Zsuzsanna van Ruyven-Zeman. New York 1995.
- Konsthistorisk tidskrift* IV (1935); XLIII (1974); XLV (1976)

- "Konung Johan III:s yttrande om Finland", s 335-336 i *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo* [Åbo Tidningar] 9 (1782:42). Åbo 17/10 1782.
- Kopelew, Lew, "Fremdenbilder in Geschichte und Gegenwart", s 11-34 i *Russen und Russland ausdeutscher Sicht 9.-17. Jahrhundert*. Herausgegeben von Mechthild Keller unter Mitarbeit von Ursula Dettbarn und Karl-Heinz Korn. *West-Östliche Spiegelungen Rusen und Rusland aus deutscher Sicht und Deutsche und Deutschland aus russischer Sicht von der Anfängen bis zum 20. Jahrhundert*. Wuppertaler Projekt zur Erforschung der Geschichte deutsch-russischer Fremdenbilder unter der Leitung von Lew Kopelew. Reihe A. Band 1. München (1985) 1988.
- Korb, Johann Georg, *Tagebuch der Reise nach Russland*. Herausgegeben und eingeleitet von Gerhard Korb Übersetzt und mit Anmerkungen versehen von Edmund Leingärtner. Graz 1968.
- Koretskaja, Svetlana, se Klotshko, Ljubov, Koretskaja, Svetlana & Podvysotskaja, Jelena
- Korkkanen, I, *The Peoples of Hermanaric Jordanes Getica 116. Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia*. B: 187. Helsinki 1975.
- Korner, Hermann, *Die Chronica des Hermann Korner*. Herausgegeben von Jakob Schwalm. Göttingen 1895.
- Korteweg, A G, "Die Künstler der letzten Generationen, c 1490-1520", s 285-300 i *Die goldene Zeit der holländischen Buchmalerei*. Einführung James H Marrow. Katalogbeiträge: Henri L M Defoer, Anne S Korteweg, Wilhelmina C M Wüstefeld. Stuttgart & Zürich 1990.
- Kortüm, Hans-Henning, *Menschen und Mentalitäten*. Einführung in Vorstellungswelten des Mittelalters. Berlin 1996.
- Koskinen, Yrjö, *Finlands historia från den äldsta tiden intill våra dagar*. Helsingfors & Stockholm 1874.
- Kossatz-Diesmann, Anneliese, *Dramen des Aischylos auf westgrichischen Vasen*. Mainz am Rhein 1978.
- Kozlovskij, A A, se Baran, Jaroslav V. & Kozlowski, A A.
- Krahel, Tadeusz, "Die Anfängliche Organisation der Kirche in Litauen", s 159-174 i *La Cristianizzazione della Lituania. Atti del Colloquio Internazionale di Storia Ecclesiastica in occasione del VI Centenario della Lituania Cristiana (1387-1987)*. Roma, 24-26 Giugno 1987. Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e documenti 2. Città del Vaticano 1989.
- Kraiker, Wilhelm, "Epiktetos. Eine Studie zur archaischen attischen Malerei I", s 141-197 i *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 44 (1929; tryckt 1930).
- Kraus, Andreas, "Heinrich der Löwe und Bayern", s 151-214 i *Heinrich der Löwe*, herausgegeben von Wolf-Dieter Mohrmann. *Veröffentlichungen der Niederösterreichischen Archivverwaltung*, Heft 39. Göttingen 1980.
- Krauskopf, Ingrid, "Palamedes. B. Etruskische Darstellungen", s 147-148, 149 i *Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae* VII:1. Zürich & München 1994.
- Krollmann, Christian, "von Plauen, Heinrich", s 504-505 i *Altpreussische Biographie* II. Herausgegeben im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung von Christian Krollmann, fortgesetzt von Kurt Forstreuter und Fritz Gause. Marburg/Lahn 1967.

- Krumbacher, Karl, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*. II. 2. Auflage. (München 1897) New York 1970.
- Krüger, Herbert, "Oberdeutsche Meilenscheiben des 16. und 17. Jahrhunderts als strassengeschichtliche Quellen", s 171-195 i *Jahrbuch für fränkische Landesforschung* 23 (1963).
- Kroener, Dietmar, "Doktor Martin Luthers Hauswehr?", s 85-93 i *Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen Dresden* 14 Beiträge, Berichte 1982. Dresden 1983.
- Kröningsvärd, Carl Gustaf, *se Diplomatarium dalecarlium* II.
- Kubin, Ernst, *Die Reichskleinodien. Ihr tausendjähriger Weg*. Wien, München 1991.
- Kuhn, Walter, "Ritterorden als Grenzhüter des Abendlandes gegen das östliche Heidentum", s 7-70 i *Ostdeutsche Wissenschaften. Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturrates* 6 (1959).
- Kullberg, Carl A, *se Tasso, Torquato*
Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid I; VI; XII. Malmö 1956, 1961, 1967.
- Kurras, Lotte, *se Zu gutem Gedanken*.
- Kusnir, I L, *Novgorod*. Leningrad 1967.
- Kuechen, Ulla-Britta, *se Camerarius, Joachim*
- Kühn, Walter, "Münzen und Geld zur Zeit Heinrichs der Löwen im Raum um Braunschweig und Lüneburg", s 401-407 i *Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235*. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995. Band 2. Katalog. Herausgegeben von Jochen Luckhardt und Franz Niehoff. Herzog Anton Ulrich-Museum. München 1995.
- Künstle, Karl, *Ikonographie der christlichen Kunst* I-II. Freiburg im Breslau 1926-1928.
- Källquist, Eskil, *Thet Svenska Språketz Klagemål. Litteraturhistorisk undersökning jämte text och tolkning*. [Akad avh]. Uppsala 1934.
- Källström, Olle, "Sankt Eriks skrin som konsthantverk", s 397-424 i *Erik den Helige. Historia, kult, relikier*. Studier utgivna under redaktion av B Thordeman. Stockholm 1954.
- Kaemmerer, Ludwig, "Kunstgeschichtliche Würdigung der Miniaturenfolge. II", s 11-33 i *Ahnenreihen aus dem Stammbaum des portugiesischen Königshauses*. Stuttgart 1911.
- Kämpfer, Frank, *Die Eroberung von Kasan 1552 als Gegenstand der Zeitgenössischen russischen Historiographie*. Osteuropa-Institut an der Freie Universität Berlin. Veröffentlichungen 14. Berlin 1969.
- Koebner, R., "Despot and Despotism: Vicissitudes of a Political Term", s 278-281 i *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 14 (1951). London 1951.
- Koehler, R W, *se Loomis, Roger Sherman*
- Köhn, Heinz, "Basilisk", sp 1488-1492 i *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte* I. Herausgegeben von Otto Schmitt. Stuttgart 1937.
- Köhne, B von, *Ueber den Doppeladler*. Berlin 1871.

- Köhne, B von, "Das Kaiserlich Russische Reichs-Wappen. Reiter und Doppel-Adler", s 1-22 i *Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie* 10 (1882).
- Kölner Inventar II (1572-1591). Bearbetet von Konstantin Höhlbaum. *Inventare Hansischer Archive des sechzehnten Jahrhunderts herausgegeben von Verein für Hansische Geschichte* II: Köln. Leipzig 1903.
- Koepfen, Hans, "Das Ende der englischen Preussenfahrten", s 49-52 i *Preussenland* 8 (1970). Marburg/Lahn 1970.
- La Salle, Antoine de, *L'hystoyre et plaisante cronique du Petit Jehan de Saintré et de la jeune des belles cousins sans autre nom nommer, publiée d'après les manuscrits de la Bibliothèque Royale, par J.-Marie Guichard*. Paris 1843.
- Laborderie, Oliver de, "Richard the Lionheart and the birth of a national cult of St George in England: origins and development of a legend", s 37-53 i *Nottingham Medieval Studies* XXXIX (1995).
- Lacroix, Paul, *L'ancienne France. La Chevalier et les croisades*. Paris 1890.
- Lacy, Norris J, "Palamedes", s 416 i *The Arthurian Encyclopedia*. Editor Norris J Lacy with Associate Editors Geoffrey Ashe, Sandra Ness Ihle, Marianne E Kalinke, and Raymond H Thompson. New York & London 1986.
- Lagerqvist, Lars O, "Kring trekronorsvapnet på svenska 1300-talsmynt", s 261-266 i *Hikuin* 11 (1985).
- Lagerqvist, Lars O, "Myntet och korsfanan", s 56-57 i *Från fälttåg till folkfest. Nordiska flaggor, fanor och symboler*. Uddevalla 1993.
-, se även Jönsson, Lars Invar & Lagerqvist, Lars O
- Lagus, Gabriel, *Ur Wiborgs stads historia* 1. Helsingfors 1893.
- Lagus, Wilh[elm] Gabr[iel], *Afhandling om Finlands titel av storfurstendöme och hertig Johans finska förläningar*. Föredrag för Vetenskaps-Societeten d 13 Juni 1843. Helsingfors 1843.
- Lagus, Gabriel, *Undersökningar om finska adelns gods och ätter, eler Jesper Mattsson Krus' Förteckning öfwer Nye och Gamble Frelsis Landhböndher vthi Finlandh a. 1618 med biografiska, genealogiska, heraldiska, topografiska och kameraliska anteckningar*. Helsingfors 1857-60.
- Lambertus, S. Avdomari Canonici, *Liber Floridus. Codex autographus Bibliothecae Vniversitatis Gandauensis. Auspiciis eiusdem niversitatis in commemorationem diei natalis*. Editus curante Alberto Derolez. Praefati sunt Aegidus I. Strubbe et Albertus Derolez. Gent 1968.
- Lampe, Karl H, "von Plauen, Heinrich Reuss", s 506 i *Altpreussische Biographie* II. Herausgegeben im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung von Christian Krollmann, fortgesetzt von Kurt Forstreuter und Fritz Gause. Marburg/Lahn 1967.
- Lamprechts, Roger, "Un miroiré trusque inédit et le mythe de Philoctète", s 5-29 i *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome* 39 (1968).
- Langager, E, "Fem 'Neue Zeitungen' fra 1594", s 95-99 *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 62-63 (1975-1976).
- Lange, Bernt C, "Olav den helige, Ikon.", sp 568-577 i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* XII. Malmö 1967.
- Langslet, Lars Roar, *Olav den Hellige*. Oslo 1995.

- Languet, Hubert, *Arcana seculi decimi sexti Hubert Langveti legati, dum viveret, et consiliarii saxonici epistolae secretae ad principem suum Augustum Sax. ducem & S. R. I. septemvirum*. Halae Hermunduror 1699.
- Lannoy, Gilbert [Ghillebert] de, se Gilbert [Ghillebert] de Lannoy
- Larchey, Lorédan, *Ancien armorial de la Toison d'Or et de l'Europe au 15e siècle*. Fac-similé contenant 942 écus, 74 figures équestres, en 114 planches chromotypographiées reproduites et publiées pour la première fois d'après le manuscrit 4790 de la Bibliothèque de l'Arsenal. Paris 1890.
- Larchey, Lorédan, *Costumes vrais*. Fac-similé de 50 mannequins de cavaliers en grand tenue héraldique, d'après le manuscrit d'un officier d'armes de Philippe le Bon, Duc de Bourgogne 1429-1467. Paris 1899.
- Larsen [Liljefalk], Axel, *Kalmarkrigen*. Et Bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie. Efter trykte och utrykte Kilder. 1ste Afsnit. Inledning. Felktogene i Aaret 1611. Kjøbenhavn 1889.
- Larsson, Gunnar, "Sigismunds polska hovkapell i Sverige 1593-1594", s 36-40 i *Sigismund Vasa och hans söner*. En utställning kring Vasadynastin i Polen 1587-1668 på Liljevalchs Konsthall i arrangemang av Historiska Museet 3 september - 7 november 1976. Liljevalchs katalog nr 327. Kommissarie och katalogredaktör: Aron Andersson. Utställningsarkitekt Erik Sörling. Lidköping 1976.
- Larsson, Lars-Olof, *Småländsk medeltid*. Stockholm 1986.
- Larsson, Lars-Olof, "Från den historiska tidens gryning till 1680-talet", s 93-204 i *Jönköpings läns historia*. Småländska kulturbilder 1986-87. *Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och Stiftelsen Jönköpings läns museum* LVIII. Värnamo 1987.
- Larsson, Lars-Olof, "Från vikingatid till 1800-talets mitt", s 9-83 i *Tusen år i Vetlanda*. Från vikingatid mot år 2000. Huvudredaktör Arne Jacobsson. Redaktion Arne Jacobsson, Bengt Isaksson, Karl Antonsson. Oskarshamn 1995.
- Lassota von Steblau [Steblow], Erich, *Tagebuch des Erich Lassota von Steblau*. Nach einer Handschrift der von Gersdorff-Weichaschen Bibliothek zu Bautzen herausgegeben und mit Einleitung und Bemerkungen begleitet von Reinhold Schottin. Halle 1866.
- Latham, D, "A propos of archery in the Maghrib: the oriental background", s 123-130 i *Il Cong. Intern. Etudes Nord-africaines* 1970.
- Latham, D & Paterson, W.F., *Saracen Archery*. An English version and exposition of a Mameluke work on Archery (ca. AD 1368). London 1970.
- Lattimore, Owen, *Studies in Frontier History*. Collected papers 1928-1958. *Le monde d'outre-mer passé et présent*. 3. série. Essais VI. Paris 1962.
- Laudage, Johannes, "Symbole der Politik - Politik der Symbole. Lothar III. als Herrscherpersönlichkeit", s 91-104 i *Heinrich der Löwe und seine Zeit*. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995. Band 2. Katalog. Herausgegeben von Jochen Luckhardt und Franz Niehoff. Herzog Anton Ulrich-Museum. München 1995.

- Laurina, Vera & Puschkarjow, Wasili, "Nowgoroder Ikonen des 12. bis 17. Jahrhunderts", s 22-46 i *Nowgoroder Ikonen des 12. bis 17. Jahrhunderts*. Leningrad 1981.
- Lazius, Wolfgang, *De aliquot gentium migrationibus, sedibus fixis, reliquis, lingaurumq;, initiis & immutationibus ac dialectis*. Basel (1557) 1572.
- Lee, Sidney, *The French Renaissance in England. An Account of the Literary Relations of England and France in the Sixteenth Century*. Oxford 1910.
- [Leenberg, Axel Daniel], *Saga om pliten, sabeln och bågan*. Stockholm 1741.
- Lejeune, Rita & Stiennon, Jacques, *Die Rolandssage in der mittelalterlichen Kunst 1-2*. Brüssel 1966.
- Legner, Anton, se Fründt, Edith
- Lenk, Torsten, "Värmlands vapen", s 293-297 i *Svenska Turistföreningens årsskrift* 1928. Stockholm 1928.
- Lenk, Torsten, "Karl IX:s regalier", s 41-43 i *Karl IX. Studier under redaktion av Boo von Malmborg. Småskrifter utgivna av Svenska Porträttarkivet, Nationalmuseum*, nr 2. Stockholm 1950.
- Lenk, Torsten, "Johan III:s Salvator och Agnus Dei", s 24-42 i *Livrustkammaren* 7:2 (1955).
- Lenk, Torsten, "Regalier och smycken", s 146-154 i *Vasagraven i Uppsala domkyrka. Historiska, konst- och kulturhistoriska samt medicinska och antropologiska undersökningar av Martin Olsson, Torsten Lenk, Eva Bergman och Bo E Ingelmark, red: Martin Olsson I*. Stockholm 1956.
- Lenz, Georg, "Russland und Deutschland im 16. Jahrhundert", s 180-187 i *Forschung und Fortschritte* 27 [H 6] (1953).
- Lentz, William Jr, *Riga zwischen dem römischen Reich und Polen-Litauen in den Jahren 1558 - 1582. Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost- und Mitteleuropas* Nr 82. Marburg 1968.
- Leonardi, Robert, se Putnam, Robert D
- Le Pogam, Pierre-Yves, "Spiegelkapsel mit der sogenannten 'Assemblée'", s 370-371 i *Schatz aus den Trümmern*. Der Silberschrein von Nivelles und die europäische Hochgotik. Eine Ausstellung der Schütgen-Museums, Köln vom 24. November 1995 bis 11. Februar 1996 in der Cäcilienkirche und der Réunion des Musées Nationaux vom 12. März bis 10 Juni 1996 im Musée National du Moyen Age-Thermes de Cluny, Paris. Herausgegeben von Hiltrud Westermann-Angerhausen unter Mitarbeit von Gudrun Sporbeck, Marion Opitz und Silke Eberhardt, mit Beiträge von: Louis-Pierre Baert, Jean Charles Balty, Günther Binding, Bruno Boerner, Hans Dieter Bork, Christina Ceulemans, Robert Didier, Anton von Euw, Danielle Gaborit-Chopin, Monique Hargot, Peter Kurmann, Brigitte Kurmann-Schwarz, Christiane Raynaud, Hiltrud Westermann-Angerhausen, Robert Winaud. Köln 1995.
- Lesky, Albin, *Die tragische Dichtung der Hellenen*. Göttingen 1956.
- L'Estoile, Pierre de, *Mémoires-Journaux de Pierre de L'Estoile*. II. Journal de Henri III 1581-1586. Paris 1875.
- Lettenhove, Kervyn de, *La Toison d'Or*. Bruxelles 1907.
- Letts, Malcolm, se Mandeville, John.

- Levenclavius, Johann[es] [Leunclavius, Loewenclavius, Lewenklaue, Loevelingloe], *De Moscorum Bellis adversus finitimos gestis, ab annis iam LXX, quibus antea per Europam obscuri paullatim innotuerunt, commentarius*, s 205-227 i Sigismund von Herberstein, *Rerum Moscoviticarum Commentarij. Rerum Moscoviticarum Auctores varii: Unum in Corpus nunc primum congesti. Quibus & Gentis Historia, continentur: Et regionum accurata descriptio*. Basel (1549) 1571.
- Lewy, Heinrich, "Palamedes", sp 1264-1273 i W H Roscher (Hrsg.) *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* 3:1. Leipzig 1897-1902.
- Levy, Kenneth, *se Herrad av Hohenb[ou]rg*
- Lexer, Matthias, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* 2:2. Zugleich als Supplement und alphabetischer Index zum Mittelhochdeutschen Wörterbuche von Benecke - Müller - Zarncke. Leipzig 1876.
- Lexikon der christlichen Ikonographie* I; II; III; VIII. Rom, Freiburg, Basel, Wien 1968, 1970, 1971, 1976.
- Lexikon Iconologographicum Mythologiae Classicae (LIMC)* VII:1-2. Zürich & München 1994.
- Leyser, K J, *Medieval Germany and its Neighbours 900-1250*. London 1982.
- "Liber Vitae Patrum", s 661-744 i *Scriptores rerum Merovingicarum* 1:2. *Monumenta Germaniae Historica* 8. Hannover 1885.
- Libro de Alexandre*. Texts of the Paris and Madrid manuscripts, prepared with an introduction by Raymond S Willis Jr. Princeton. Paris 1934.
- Lidell, Hilding, *Studier i Johannes Messenius' dramer*. [Akad av]. Uppsala 1935.
- Lidén, Anne, *Lars Snickare och S. Olofsskåpet i Värmdö kyrka. Antikvariskt arkiv* 71 (1984). Göteborg 1984.
- Lidén, Anne, "S. Olofs underligare", s 145-155 i *Den ljusa medeltiden. Studier tillägnade Aron Andersson. The Museum of National Antiquities Studies* 4. Stockholm 1984.
- Lidén, J, *se Diplomatarium dalecarlium* II.
- Die Lieder Oswalds von Wolkenstein*. Unter Mitwirkung von Walter Weiss und Notburga Wolf herausgegeben von Karl Kurt Klein. Tübingen 1962.
- Liedgren, Jan, "Finländska brev ur Stavsunds arkiv", s 105.116 i *Historisk tidskrift för Finland* 51 (1966).
- Liedgren, Jan, "Svenska medeltidsvapen", s 6-9 i *Personhistorisk tidskrift* 78 (1982:3-4).
- Lietzmann, Hans, *se Eckstein*, F
- Liljefalk, Axel *se Larsen*, Axel
- Lind, John, "Om Nødeborgsfreden og dens graenser", s 305-336 i *Historisk Tidskrift för Finland* 70 (1985:3).
- se även Gallén*, Jarl & Lind, John
- Lindberg, Marjut, "Kansanedustaja Jörn Donner: Naisten nousu päättäjiksi lopetti saunaneuvottelut", *Helsingin Sanomat*, 1995-01-10.
- Lindberg, Sten, "Till Uppsala universitets äldre historia", s 308-311 i *Lychnos* 1936.
- Lindberg, Sten, "Konung Johan III:s boksamling år 1571", s 212-220 i *Lychnos* 1937.

- Lindberg, Sten G, "'Den ädle vilden.' Om skyterna i svensk historieskrivning", s 28-60 i *Fenix* 12 (1996:1).
- Lindblom, Andreas, *Nordtysk skulptur och måleri i Sverige från den senare medeltiden*. Stockholm 1916.
- Lindblom, Andreas, *Johan III och Vadstena nunnekloster*. Konst och kulturhistoriska anteckningar. *Antikvariskt arkiv* 16. Stockholm 1961.
- Lindfors, Edvard, se Cervantes Saavedra, Miguel de
- Lindgren, Agi, se Böttiger, John, *Hedvig Eleonoras Drottningholm*
- Lindgren, Mereth, "Kalkmålningar", s 60-79 i Bennett, Robert, *Floda kyrka*. Oppunda härad, Södermanland. *Sveriges kyrkor* 205. Stockholm 1988.
- Lindgren, Mereth, "Kalkmålningarna", s 309-412 i *Den gotiska konsten*. *Signums svenska konsthistoria*. Lund 1996.
- Lindhult, Niklas A, "Göta lejon i saga och historia, i konst och vitterhet" i *Tidskrift för Göteborgs Stads Tjänstemän* 1935:10 (opag). Göteborg 1936.
- Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria*. I Medeltiden. Reformationstiden. II. Stormaktstiden. Stockholm 1975.
- Linehan, Peter, "Religion, nationalism and national identity in medieval Spain and Portugal", s 161-199 i *Religion and National Identity*. Papers read at the nineteenth summer meeting and the twentieth winter meeting of the Ecclesical History Society. *Studies in Church History*, vol 18. Oxford 1982.
- Link, Luther, *The Devil*. A Mask without a Face. London 1995.
- Linnér, Sture, se Thukydides, *Kriget mellan Sparta och Athen*. se även Komnena, Anna, *Anna Komnenas värld*.
- Lippold, Goerg, *Gemmen und Kameen des Altertums und der Neuzeit*. Stuttgart 1922.
- Lipsius, Justus, *Polyorçeticon sive de machinis tormentis telis*. Libri qvinque. Antverpiae 1596.
- Liszkowski, Uwe, se Wiegand, Günther, "Berichte über Osteuropa in spätmittelalterlichen deutschen Stadtchroniken", s 15-37 i *Russland und Deutschland*.
- Lithberg, Nils, "Gotlands vapen", s 5-19 i *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* 5 (1936).
- Liv-, Est- und Churländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Herausgegeben von Dr Friedrich Georg von Bunge. I 1093-1300. 2:1. Reval 1853, Riga & Moskau 1900.
- Livländische Reimchronik mit Anmerkungen*. Herausgegeben von Leo Meyer. Paderborn 1876.
- "Livonica aus den Supplikenregistern von Avignon 1342 Okt 11 - 1366 Mai 9" Bearbetet von Arthur Motzki, s 101-172 i *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*. Bd 21. Riga 1911-1928.
- Livrustkammaren* 1:3 (1937); 1:4 (1937); 1:5 (1938); 1:8 (1938); 2:5 (1942); 2:9 (1942); 2:12 (1942); 7:2 (1955); 16:5 (1983); (1994).
- Ljunggren, Gustaf, *Svenska dramata intill slutet af sjuttonde århundradet*. Lund & Köpenhamn 1984.
- Ljunggren, Karl Gustav, se Söderwall, K. F, *Ordbok över svenska medeltidsspråket*.
- Lock, Peter, *The Franks in the Aegean 1204-1500*. London & New York 1995.

- Lodge, Thomas, *Lodge's 'Rosalynde' being the Original of Shakespeare's "As You Like It" edited by W W Greg. The Shakespeare Classics 6.* The Shakespeare Library. General Editor professor I Gollancz. London 1907.
- Lodge, Thomas, *The Complete Works of Thomas Lodge [1580-1623?]. I.* New York 1963.
- Loit, Alexander, "Sverige och Östersjöhandeln under 1600-talet. Översikt över nyare litteratur", s 302-337 i *Historisk Tidskrift* 84 (1964).
- Loménie, Louis Henri de, *Ludovici Henrici Lomenii Briennae Comitiss, Regi a consiliis Actibus et Epistolis itinerarium.* Edita Altera auctor et emendatio. Parisiis 1662.
- Loomis, Roger Sherman, *Arthurian Legends in Medieval Art.* Modern Language Association of America. London, New York 1938.
- Loomis, Roger Sherman, "Chivalric and Dramatic Imitations of Arthurian Romance", s 79-97 i *Medieval Studies in Memory of A Kingsley Porter I.* Edited by R W Koehler. Cambridge, Mass 1939.
- Loomis, Roger Sherman, *Arthurian Tradition and Chrétien de Troyes.* New York 1949.
- Loomis, Roger Sherman, "Arthurian Influence on Sport and Spectacle", s 553-559 i *Arthurian Literature in the Middle Ages. A Collaborative History,* edited by Roger Sherman Loomis. Oxford 1959.
- Loomis, Roger Sherman, *A Mirror of Chaucer's World.* Princeton, N.J. 1965.
se även Pickford, Cedric E
- Looström, Ludvig, "Konung Fredrik II:s af Danmark tronhimmel i Nationalmuseum, s 45-59 i *Meddelanden från Svenska slöjdföreningen* år 1885. Stockholm 1885.
- Lorber, Fritz, *Inskriften auf korinthischen Vasen.* Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur korinthischen Vasenmalerei im 7. und 6. Jh. v. Chr. *Archäologische Forschungen 6.* Deutsche Archäologische Institut. Berlin 1979.
- Losman, B, "Nikolaus Ragvaldis gotiska tal", s 215-221 i *Lychnos* 1967-1968. Uppsala 1969.
- Lossius, J, *Drei Bilder aus dem livländischen Adelsleben des 16. Jahrhunderts* 1-2. Leipzig 1875-1878.
- Lotter, Friedrich, *Die Konzeption des Wendenkreuzzugs.* Ideengeschichtliche, kirchengeschichtliche und historisch-politische Voraussetzungen der Missionierung von Elb- und Ostseeslawen um die Mitte des 12. Jahrhunderts. *Vorträge und Forschungen.* Sonderband 23. Herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. Siegmaringen 1977.
- Lotter, Friedrich, "Die Vorstellungen von Heidenkrieg und Wendenmission bei Heinrich dem Löwen", s 11-43 i *Heinrich der Löwe,* herausgegeben von Wolf-Dieter Mohrmann. Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung, Heft 39. Göttingen 1980.
- Louda, J, *European civic coats of arms.* London 1966.
- Lounela, Pekka, "Uuno Kailas: Runoilijan tahto", s 227-244 i Mirjam Polkunen & Auli Viikari (red), *Suomalaisia kirjailijoita.* Helsinki 1982.
- Loutfut, Adam, se Lull, Ramón, *The Book of the Ordre of Chivalry.*

- Lovén, Christian, *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige. Kungl Vitterhets, Historie och Antikvitetsakademiens handlingar. Antikvariska serien 40.* Stockholm 1996.
- Lubimenko, Inna, "The Correspondence of Queen Elisabeth with the Russian Czars", s 525-542 i *The American Historical Review* 19 (1914).
- Lubimenko, Inna, "A project for the acquisition of Russia by James I.", s 246-256 i *The English Historical Review* 29 (1914).
- Lucas, F L, se Webster, John, *The Complete Works of John Webster. I, II.*
- Lucas, Peter J., se *John Capgrave's Abbreviation of Chronicles.*
- Lull, Ramón, *The Book of the Ordre of Chivalry.* Translated and printed by William Caxton from a French version of Ramón Lull's "Le libre del Ordre del Cauayleria". Together with Adam Loutfut's Scottish transcript (Harleian Ms. 6149). Ed. by Alfred T. P. Byles. *Early English Text Society. Original Series* 168. London 1926.
- Lumiansky, Robert M., "Benoit's Portraits and Chaucer's General Prologue", s 431-438 i *The Journal of English and Germanic Philology* 55 (1956). Urbana, Ill., 1956.
- Lund, Cian, "Rysskräck stoppade Ryzjkov i TV", *Dagens Nyheter* 1988-01-14.
- Lundberg, Erik, *Albertus Pictor. Sveriges allmänna konstförenings publikation LXX.* Stockholm 1961.
- , se även Curman, Sigurd & Lundberg, Erik
- Lundberg, Erik B, "Vem anlade Visborgs slott - Tyska orden eller Erik av Pommern? Några synpunkter", s 151-159 i *Gotländskt Arkiv* 56 (1984).
- Lundén, Tryggve, se *Sankt Nikolaus' av Linköping Kanonisationsprocess.*
- , se även: Birgitta [helgon], *Himmelska uppenbarelser* 3, 4.
- Lundkvist, Sven, *Gustav Vasa och Europa. Svensk handels- och utrikespolitik 1534 - 1557. Studia Historica Upsaliensia 2.* Uppsala 1960.
- Lundmark, Efraim, "Sebastian Münsters Kosmografi och Norden. Obeaktade brev från Münster till Georg Norman och Christen Morsing", s 72-99 i *Lychnos* 1939.
- Lunger, Justus, "Zu König Wenzels II Minneliedern", s 260-274 i *Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur* 53 (neue Folge 41) 1911/12.
- Luschan, F von, *Über den antiken Bogen*, s 189-197 i *Festschrift für Otto Benndorf 1898.* Wien 1898.
- Luther, Martin, "Ob Kriegsleute auch in seligem Stande sein können." 1526, s 616-662 i *D. Martin Luthers Werke.* Kritische Gesamtausgabe. 19. Weimar 1897.
- Luther, Martin, "Von weltlicher Oberkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei", 1523, s 229-281 i *D. Martin Luthers Werke.* Kritische Gesamtausgabe. 11. Weimar 1900.
- Luther, Martin, "Warnung an seine lieben Deutschen", s 252-320 i *D Martin Luthers Werke* 30:3. Weimar 1910.
- Luther, Martin, *D. Martin Luthers Tischreden 1531-46 III.* Tischreden aus den dreissiger Jahren. Weimar 1914.
- Lübber, August, se Schiller, Karl & Lübber, August
- Lychnos* 1936; 1937; 1938; 1939; 1942; 1943; 1944-1945; 1967-1968; 1969-1970; 1971-1972; 1973-1974; 1983; 1987. Uppsala.

- Lychnos-bibliotek* 1 (1937); 2:2 (1939); 2:3 (1947); 2:4 (1950); 9 (1945); 11:2 (1967); 15 (1956); 17:1 (1959). Uppsala.
- Lynch, Kathryn L, "East Meets West in Chaucer's Squire's and Franklin's Tales", s 530-551 i *Speculum* 70 (1995).
- Lyra Graeca* II. Being the remains of all the Greek lyric poets from Eumelus to Thimotheus excepting Pindar. Newly edited and translated by J. M. Edmons. *The Loeb Classical Library*. London & Cambridge, Mass., 1964.
- Lübben, August, *se* Schiller, Karl & Lübben, August
- Lübker, Friedrich, *Reallexikon des klassischen Altertums*. Achte vollständig umgearbeitete Auflage. Leipzig & Berlin 1914.
- Löfström, Karl, *Sveriges riddarordnar*. Stockholm u å [1948].
- Lönnroth, Erik, "Slaget på Brunkeberg och dess förhistoria", s 159-213 i *Scandia* XI (1938).
- Lönnroth, Erik, "Die Goten in der modernen kritischen Geschichtsauffassung", s 57-62 i *Studia Gothia*. Die eisenzeitliche Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa. Vorträge beim Gotensymposium im Statens Historiska Museum, Stockholm 1970. *Kungliga vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Antikvariska serien*. D 25. Uppsala 1972. Omtryckt i: *Scandinavians. Selected Historical Essays*, s 1-6. Göteborg 1977.
- Lönnroth, Lars & Møller, Peter Ulf, *Middelalderen. Verdens Litteraturhistorie*. Bind 2. Redaktion: Hans Hertel. København 1985.
- Löw, Gustav, *Sveriges forntid i svensk historieskrivning* I. Uppsala 1908.
- Macedonia from Philip II to the Roman Conquest*. Edited by René Ginouvès. Princeton, N J 1994.
- Macauley, G C *se* Gower, John
- Magazin für die neue Historie und Geographie se* Güldenlöwe, Woldemar Christian
- Maginus, Antonius, *Geographiae tum veteris tum novae vol duo*. Arnhemii 1617.
- Magni [Vexionensis], Jonas, *Epos Honori Inaugurationis Regiae; qua serenissimus et potentissimus Princeps & Dominus, Dominus Gustavus Adolphus Regnorum, Sueciae, Gothiae, Vandaliae Princeps haereditarius, & magnus Finlandiae, Vestmanniae, Esthoniae & Careliae Dux &c*. Ab omnibus Regni ordinibus, unanimi voto & aplausu, solenniq, ritu Rex creatur & declaratur, Vpsaliae ad diem 12: Octob. Anno 1617. Subjecttissimae gratulationis ergo Adiectum a Jona Magni, In Academia Patria Profess. Pub. Upsaliae 1617.
- Magni [Vexionensis], Jonas, *Oratio panegyrica de miseranda regnorum Sueciae & Gothiae, per externos gubernatores oppressione, deq.; eorundem, divina gratia, per incomparabilem Heroem, beatae memoriae, Suecorum Gothorumque, &c. Regem, GUSTAVUM I, felicissima, liberatione, in Festo Jubilaeo, ad mandatum Dn. GUSTAVI ADOLPHI II, Suecorum, Gothorum, Vandalorum, &c. Regis Magni Principis Finlandiae, Ducis Esthoniae & Careliae, Domini Ingermanniae, D. nostri Clementiss: In universo regno Sueonum, adjunctisq., Provincijs, anno a parta salute 1621, qui est a praestitia assertione centesimus, die 21 mensium Januarij, Feb. & Martij, in tanti beneficij, & aliorum regno divinitus collatorum, gratiss.: Memoriam, Solenniter celebrato; ex cathedra Patriae Academiae, in frequentissimo Doctorum Virorum & Iuvenum consessu, ad exitum anni, inter alias D. Collegarum orationes, suo loco recitataa M. IONA MAGNI VEXIONENSI, in Academia Patria Profess. Publ. Upsaliae 1621.*

- Magni [Vexionensis], Jonas, *Serenissimi et potentissimi Principis ac Domini, Dn. Gustavi Adolphi, Suecorum, Gothorum, Vandalorum Regis Invictissimi; Magni Principis Finlandiae; Domini Esthoniae & Careliae; Domini Ingriae, &c: Regis & Domini nostri Clementissimi, Debitum elogium, Quo praesertim. Res priscae Gothorum, conferentur cum modernis Regis Gustavus in Borussia & Germania bellis: Gratulationis & debitae gratitudinis loco, ob Coelestem & gloriosam illam victoriam de Caesareanis, libertatis & religionis in Germania persecutoribus, in Campo Lipsensi die 7. Sept. An: 1631, felicissime reportatam; Conscriptum & Publica solennitate die 7, Novemb. ejusdem anni, in Regia Academia Upsaliensi, recitatum. A Jona Magni Vex. S. Th. Profess. Ordin. Ubsaliae 1632.*
- Magnus, Johannes, *Gothorum sveonumque historia, ex probatis antiquorum monumentiis collecta, & in XXIII libros redacta.* Rom 1554.
- Magnus, Johannes, *Gothorum sveonumque historia, ex probatis antiquorum monumentis collecta & in XXIII libros redakta.* Basel 1558.
- Magnus, Johannes, *Swea och Götha Krönika hwarutinnan beskrifves icke allena the Inrikis konnungars lefwerne och namnkunnige bedriffter uthi theras eghit Fosterland: Räknaendes ifrån Magog Japhetson, Götha första regent, in til then Stormächtige (Christeligh och höglofligh i åminnelse) konung Göstaff: Uthan och the utländske Göthers loflige Regimente och store Mandom, som the på många särdeles och uthöfwer wijda Werlden, och särdeles Hispanien och Italien bedrifwit hafwe. Aldraförst på åthskillige tijder och rum uthgången på Latin, och nu på Svenska uthtålkat aff Erico Schrodero Stockholms Slotz Secretario.* Stockholm 1620.
- Magnus, Olaus [Gothus], *Ain kurze Auslegung der neuuen Mappen von der alten Goettenreich und andern Nordlenden (Venedig 1539).* Faksimile. Stockholm 1912.
- Magnus, Olaus [Gothus], *Historia de gentibus septentrionalibus earumque diversis statibus, conditionibus, moribus, vitibus, superstitionibus disclipinis, exercitiis, regimine, victu, bellis, fructuris, instrumentis ac mineris metallicis et rebus mirabilibus in Septentrione de gentibus eorumque natura. Opus ut varium, plurimarumque rerum cognitione refertum, atque cum exemplis externis, tum expressis rerum internarum picturis illustratum, ita delectatione incunditateque plenum, maxima lectoris animum voluptate facile perfundens.* Roma 1555.
- Magnus, Olaus [Gothus], *Historia om de nordiska folken.* I-IV. Uppsala 1909-1912.
- Magnusson, Börje, "Tessin jr and Sylvius at Drottningholm, the impact of their studies in Rome", s 50-65 i *Nationalmuseum bulletin* 3 (1979).
- Magnusson, Börje, *Svenska teckningar, 1600-tal. Årsbok för Svenska statens konstmuseer* 1980. Stockholm 1980. *Att illustrera fäderneslandet. En studie i Erik Dahlberghs verksamhet som tecknare.* *Acta Universitatis Upsaliensis. Ars Suetica* 10. Uppsala 1986.
- Magny, Louis de, *Science du Blason. Accompagnée d'un Armorial général des familles nobles de l'Europe.* Paris 1858.
- Magurn, Ruth Saunders (ed.), *The Letters of Peter Paul Rubens.* Translated and edited by Ruth S. Magurn. Cambridge, Mass. 1955.
- Le Maingre, Jean, *Mémoires ou livre des faits du bon messire Jean Le Maingre dit Boucicaut, maréchal de France.* *Collection universelles des mémoires particuliers,*

- relatifs a l'histoire de France*, 6. Paris 1785. Även s 455-456 i *Scriptores rerum Prussicarum* 3. Leipzig 1866.
- Major, R H, *se* Herberstein, Sigismund von, *Notes upon Russia*
- Maliniemi, Aarno, "Olav den helige, Finland", sp 567-568 i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* XII. Malmö 1967.
- Malmberg, Carl-Axel, "Kungahelgonen i Brunnby kyrka. Minnen från 1400-talets dansk-skånska unionspolitik." *Kullabygd*. Kullens hembygdsförenings årskrift 1988. Höganäs 1988.
- Malmberg, Carl-Axel, *Kalkmålningarna i Brunnby kyrka*. En ikonografisk tolkning. Höganäs 1991.
- Malmberg, Carl-Axel, *Brunnby kyrka i Kullen*. En vandring genom århundradena kring kyrkan i bygden. Helsingborg 1993.
- Malmborg, Boo von, *De kungliga slotten* I. Med bidrag av C.-F. Palmstierna. *Slott och herresäten i Sverige*. Ett konst- och kulturhistoriskt samlingsverk. Malmö 1971.
- Malmborg, Boo von, *Svensk porträttkonst under fem århundraden*. *Nationalmusei skriftserie* 18. Malmö 1978.
- se även* Rasmusson, Nils Ludvig, "Karl IX:s mynt och medaljer"
- Malmborg, Gösta *se* Cederström, Rudolf & Malmborg, Gösta
- Malory, Thomas, *Le Morte Darthur by Sir Thomas Malory* 1. The Original Edition of William Caxton now Reprinted and Edited with an Introduction and Glossary by H Oskar Sommer. London 1889.
- Malory, Thomas, *The Works of Sir Thomas Malory* 2. Edited by Eugène Vinaver. Oxford 1948.
- Małowist, Marian, *Poland, Russia and Western Trade*.
- Manitius, Max, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, Band 3. Unter Mitwirkung von Paul Lehmann. *Handbuch der Altertumswissenschaft* 9:2:3. München 1931.
- Manly, John Matthews, "A Knight Ther Was", s 89-107 i *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 38 (1907). Boston, Mass., 1907.
- Mansel, Philip, *Constantinople. City of the World's Desire, 1453-1924*. London 1995.
- Mansuy, Abel, *Le monde slave et les classiques français aux XVI - XVII siècles*. Paris 1912.
- la Marche, Olivier de, *Mémoires d'Olivier de la Marche maitre d'hotel et capitaine des gardes de Charles le Téméraire*. Publiées par Henri Beaune et J. d'Arbaumont. Paris 1883-1888.
- Margeret, Jacques, *Estat de l'Empire de Russie et Grand Duché de Moscovie*. Paris 1607.
- Maria Theresia und ihre Zeit*. Eine Darstellung der Epoche von 1740-1780 ausAnlass der 200 Wiederkehr der Todestag der Kaiserin. Salzburg & Wien (1979) 1980.
- Marian Library Studies* 2 (1971)
- Marlowe, Christopher, *The Works and Life of Christopher Marlowe* I. General Editor: R H Case. I: The Life of Marlowe; The Tragedy of Dido Queen of

- Carthage. III: The Jew of Malta and The Massacre at Paris. London 1930, 1931.
- Marlowe, Christopher, *The Complete Works of Christopher Marlowe* I. Edited by Roma Gill. Oxford 1987.
- Marquart, J, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (c 840-940). Leipzig 1903.
- Marrow, James H, *Passion Iconography in Northern European Art of the late Middle Ages and Early Renaissance*. A Study in the Transformation of Sacred Metaphor into Descriptive Narrative. Kortrijk 1979.
- Martin, Janet, *Treasures and the Land of Darkness*. The fur trade and its significance for medieval Russia. Cambridge, London, New York 1986.
- Martin, Roland, *se Charbonneaux, Jean*
- Martin Schongauer und sein Kreis*. Druckgraphik Handzeichnungen. Herausgegeben von Marianne Berhard. München.
- Martinson, Harry & von Rosen, Björn, *Harry Martinsons och Björn von Rosens bestiarium omfattande djur och fåglar från alla jordens länder och historiens åldrar infångade med tankens snaror vid stranden av sjön Sillen sommaren 1963*. Stockholm 1964.
- Maschke, Erich, "Burgund und der preussische Ordensstaat. Ein Beitrag zur Einheit der ritterlichen Kultur Europas im späten Mittelalter", s 147-172 i *Syntagma Friburgense*. Historische Studien Hermann Aubin dargestellt zum 70. Geburtstag am 23.12.1955. Lindau, Konstanz 1956.
- Maschke, Erich, "Die ältere Geschichtsschreibung des Preussenlandes", i *Scriptores rerum Prussicarum* 6. Red. Walter Hubatsch. Frankfurt/Main 1968.
- Mathesius, Johann, *Bergspostilla oder Sarepta*. Darinn von allerley Bergkwerck vnd Metallen/ was jr eigenschaft vnd natur/ vnd wie sie zu nutz vnd gut gemacht/ guter bericht gegeben wird. Mit tröstlicher vnd lehrhafter erklerung aller spruch/ so inn heiliger Schrifft von Metall reden/ vnd wie der heilig Geist in Metallen vnd Bergarbeit die Artickel vnsers Christlichen glaubens fürgebildet. Jetzund mit fleisz widerumb duechsehen/ corrigirt/ vnd gemehret mit einem neuen Register/ vnd kurtzen Summarien/ in welchen kürztlich angezeigt wird/ was in einer jeder Predig gehandelt/ vnd was für spruch ausz altem vnd neuem Testament darinnen fürnemlich erkleret werden etc. Sampt der Jochimsthalischen kurtzen Chroniken/ bisz auff das 1578. jar. Nürnberg 1587.
- Matolcsi, János, *se Sós, Ágnes & Salamon, Ágnes*
- Matthes, Dieter, "Bemerkungen zum Löwensiegel Herzog Heinrichs", s 354-373 i *Heinrich der Löwe*, herausgegeben von Wolf-Dieter Mohrmann. *Veröffentlichungen der Niederösterreichischen Archivverwaltung*, Heft 39. Göttingen 1980.
- Mayer, Anton, *se Geschichte der Stadt Wien V*
- Mayer, L A, *Saracenic Heraldry*. A Survey. (Oxford 1933) London 1950.

- Mažeika, Rasa, "Of cabbages and knights: trade and treaties with the infidel on the northern frontier 1200-1390", s 63-76 i *Journal of Medieval History* 20 (1994).
- Mažeika, Rasa, "The State of Research. The Grand Duchy rejoins Europe: Post-Sovjet Developments in the Historiography of Pagan Lithuania", s 289-303 i *Journal of Medieval History* 21 (1995).
- Mc Allister, Marian, *se* Stillwell, Richard
- McCrea, Adriana, "Whose Life Is It, Anyway? Subject and Subjection in Fulke Greville's *Life Of Sidney*", s 39-62 i *The Rhetorics of Life-Writing in Early Modern Europe. Forms of Biography from Cassandra Fedele to Louis XIV.* Edited by Thomas F Mayer and D R Woolf. *Studies in Medieval and Early Modern Civilization*. General Editor Marvin B Becker. Ann Arbour 1995.
- Mc Donald, William, *se* Stillwell, Richard
- McFarlane, I D, *The "Délie" of Maurice Scève*. Edited with an introduction and notes by I D Mc Farlane. Cambridge 1966.
- Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och Stiftelsen Jönköpings läns museum* LVIII. Värnamo 1987
- Meddelanden från Norra Smålands fornminnes- och Jönköpings läns hembygdsförbund* XX (1947)
- Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* 5 (1936); 9 (1940)
- Meddelanden från Samfundet för Nordiska museets främjande* (1895- 1896)
- Meddelanden från Svenska riksarkivet*. Ny följd II:6 (1922-1923)
- Meddelanden från Svenska slöjdföreningen* år 1885.
- Meddelanden från Östergötlands länsmuseum*. Uddevalla 1987
- Medvedev, Zjores A, "Varför ljög Stalin om sin födelsedag?" *Aftonbladet* 1996-05-01.
- Meinander, K K, *Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor*. *Finska fornminnesföreningens tidskrift* XXIV. Helsingfors 1908.
- Meine, Karl-Heinz, *Die Ulmer Geographia des Ptolemeus von 1482: zur 500. Wiederkehr der ersten Atlasdrucklegung nördlich der Alpen*. Ulm, Schwörhaus, 11. Ocktober bis 30. November 1982. *Veröffentlichungen der Stadtbibliothek Ulm* 2. Ulm 1982.
- Melander, K R, "Venäjän pajareille Suomessa 1500-luvulla annettu ja läänityksiä", s 1-16 i *Historiallinen arkisto* 24: 1: 4. Helsinki 1914.
- Melzer, Hartman, *se* Wimmer, Otto & Melzer, Hartman
- Memoires ou livre des faits du bon messire Jean Le Maingre dit Boucicaut, maréchal de France*. *Collection universelle des mémoires particuliers, relatifs a l'histoire de France*. Paris 1785.
- Menéndez Pidal, Ramón, *Primera Crónica General de España que mandó componer Alfonso el Sabio y se continuaba bajo Sancho IV en 1289*. I-II. Madrid 1955.
- Menestrier, C F, *Origine des Armoiries*. Paris 1680.
- Mengin, Wilfred, *Das Schwert in frühen Mittelalter*. Chronologisch-typologische Untersuchungen zu Langschwertern aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jahrhunderts n Chr. *Germanisches Nationalmuseum. Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums*. Band 1. Stuttgart 1983.

- Merula, Paulus G F P N, *Cosmographia generalis libri tres; item geographiae particularis libri quatuor*: quibus Evropa in genere; speciatim Hispania, Gallia, Italia, describuntur. Cum tabulis Geographicis aeneis multo quam antehac accuratioribus. Amsterodami (1605) 1621.
- Messenius, Johannes, *Amphitheatrum*. In quo inclytae Gvstaidvm prosapiae Genealogiam, ab Adamo continua deriuatam scaturiginae. Atq; praeclara cvivsslibet Svetici, Gothici qve in Patria Regis, & Gubernatoris facinora, secundum Chronicon clarissimi viri, D. IOHANNIS MAGNI, Disticho compraehensa, velut Suecanae spectacula Maiestatis, IOHANNES MESSENIUS, Philosophiae Doctor, & Poeta Caesarus proponit contemplanda. Holmiae 1610.
- Messenius, Johannes, *Disa*. Thet är en lustigh Comoedia/ om then förständighe och höghberömde Sweriges Drotning Frw Disa/ Hwilken sanferdeligen på Rim vthsatt/ och hållen rhä i Vpsala Marknad/ nemligen then 17. och 18 Februarij/ Åhr effter Gudz bördh 1611. Stockholm 1611.
- Messenius, Johannes, *Sveopentaprotopolis*, seu Exegesis de quinq; primariis, & antiquissimis SVECORVM, GOTHORVMQ. emporiis, Vbsalia, Sigtonia, Scara, Birca, & Stocholmia, Ex pervetustis Regni monimentis nune concinata, & priscae conformiter veritati, in gratiam Suecanae vetustatis amantium, publicae potestati, a Johanne Messenio, P.D. & P.C. Professoreq; Vbsalensi consecrata. Holmiae 1611.
- Messenius, Johannes, *Signill*. Thet är en lustigh och sanfärdigh Tragoedia/ om then högborne/ mycket berömde och manhafftige Hertigh Habor/ Konung Amundz Son ff Norigie/ Och then Högborne/ sköne och Trofaste Fröken Signill/ Then Stormächtige Herres/ H. Sigars/ Swerigis Konungz endeste Dotter/ Nämligh/ hwad Kärligheetz trofastheet the hwar annan iu til döden vnderligen bewijste. Then Höghborne Herre/ Her Johann/ Swerigis Rijkis Arffurste/ Hertigh til Östergöthland/ Såsom och H. F. N. Elskelige käre Brudh/ Höghborne Furstinna/ Maria Elisabeth/ boren Konungzdotter i Sverige/ och Furstinna til Östergöthland/ Til ähra och vnderdånigt behaah på theras F N^{ders} lyckelige och högtijdelige Bröllophögthjdh. Aff Johanne Messenio beskrifwen och hållen på Stockholms Slott/ siätte Dagen vthi höghb. Bröllop/ som war then 4. Novemb. Stockholm 1612.
- Messenius, Johannes, *Sanfärdigt och Rättmätigt Geenswar, Emoot then lögnachtige smådeskrifft/ som een Dansk man Petrus Parvus Rosefontanus benämdt/ Åhr M.DLX. effter Christi bördh/ haffuer aff trycket/ på then lofflige Swea och Götha nation/ aff ijdhel haat och affwund/ uthgå låthet/ Först på latijn skreffuet aff höghlärddh man/ I. M. Och nu på thet Svenska tungemål/ gemeene Sweriges Rijkes inbyggjare til stoor nytta och behagh/ transfererat aff Henrico M. Chem[nero] Wiburgo-Carelio. Stockholm 1612.*
- Messenius, Johannes, *Retorsio Imposturarum, quibus inclytam Svecorum Gothorum-que nationem, Petrus Parvus Rosenfontanus Eques Danus, Sola calumniandi ductus libidine impudenter admodum infectantur; Quam insontis Patriae, à mendacissimis Sycophantae calumnijs vindicandae gratia, fideliter elaboravit Janvs Minor Suemensis [Johannes Messenius]. 1612.*

- Messenius, Johannes, *Specula* Thet är, Sweriges Rijkes Skådhetorn, Ther uthinnan thet berömlighe Swea och Götha Rijkes allehanda egentlige lägenheet, härligheet och tilstånd, uthtryckeligen affmålas. Sweriges Rijke til ett ewigwarande beröm, af en njitälskande kärleek til Fädhermeslandet, uprättat, och på Latinske Tungomålet beskriwfin af höghläarde D Johanne Messenio. Och nu förswenskat af Christophero Laur T Linger eiusdem Discipulo. Stockholm 1612.
- Messenius, Johannes, *Theatrum nobilitatis Svecanae*. Ex quo genwinam et omnimodam Regvm, Dvcvm, Comitvm, Baronum, Equitvm, et qvorvmlibet generosae, prosapiae magnatvm, qui ab ipso ferme regni Svecici Gothiciq; illic extiterunt primordio, licet contemplari propagationem. Holmiae Suecorum 1616.
- Messenius, Johannes, *Scondia illustrata*, seu chronologia de rebus Scondiae, Hoc est Sueciae, Daniae, Norvegiae, atque una Islandiae, Gronlandiaequae, tam Ecclesiasticis quam Politicis; â mundi Cataclysmo, usque annum Christi MDCXII. gestis. Primum edita et observationibus auctaâ Johanne Peringskiöld. Stockholmiae 1700-1705.
- Messenius, Johannes, *Christmannus*. Efter författarens egenhändigiga manuskript, numera cod. Vp 14, Kungl. Biblioteket. Ny utgåva. Text med förord och inledning av Hilding Lidell. *Nordiska texter och undersökningar* 24. Uppsala 1982.
- Metropolitan Museum Journal* 21 (1986)
- Mette, Hans Joachim, "Aischylos und das Problem des Krieges", s 154-160 i *Aischylos und Pindar. Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike* 19. Berlin 1981.
- Metzger, Wolfgang, "Greifen, Drachen, Schnabelmenschen - Heinrich der Löwe in erzählenden Darstellungen des Spätmittelalters", s 15-25 i *Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995. Band 3. Katalog. Herausgegeben von Jochen Luckhardt und Franz Niehoff. Herzog Anton Ulrich-Museum. München 1995.*
- Metzner, Ernst Erich, "Die deutschsprachige chronikalische Geschichtsdichtung im Rahmen der europäischen Entwicklung", s 623-643 i *Neues Handbuch der Litteraturwissenschaft* 8. Wiesbaden 1978.
- Meyer, Joachim, *Grundliche Beschreibung/ der freyen Ritterlichen vnnd Adelichen kunst des Fechtens/ in allerley gebeuchlichen Wehren/ mit vil schönen vnd nützlichlichen Figuren gezieret vnd fûrgestellet*. Durch Joachim Meyer/ Freyfechter zu Straszburg. [Straszburg] 1570.
- Meyer, Klaus, "Kayserliche Grossmächtigkeit." Titulaturfragen bei den Verhandlungen zwischen Kaiser und Zar 1661/62", s 1-10 i *Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker in östlichen Europa* 12 (1963).
- Meyerberg, Augustin, *Iter in Moschoviam Augustini liberi baronis de Mayerberg, camerae imperialis aulicae consiliarii, et Horatii Guglielmi Caluccii, equitis, ac in regimine interioris Ausdriae consiliarii, ab Augustissimo Romanorum Imperatore Leopolde, ad tzarem et Magnum Ducem Alexium Mihailowicz, Anno M.DC.LXI. ablegatorum*. U. o. 1659.

- se även Adelong, Friedrich [utg], *Sammlung von Ansichten, Gebräuchen, Bildnissen, Trachten u.s.w. welche der Röm. kaiserl. Gesandte Augustin Freyherr von Meyerberg auf seiner Reise und während seines Aufenthalts in Russland in den Jahren 1661 und 1662 hat erwerben lassen.*
- Meyerson, Åke, "Karl IX:s-troféer i samtida bild", s 61-64 i *Livrustkammaren* 1:3 (1937).
- Meyerson, Åke, "Johan III:s begravning och hans blodsfana", s 101-112 i *Livrustkammaren* 1:5 (1938).
- Meyrick, Samuel Rush, *A Critical Inquiry into Ancient Armour, as it Existed in Europe, particularly in Great Britain, from the Norman Conquest to the Reign of King Charles II II.* Second Edition, Corrected and Enlarged. London 1842.
- Meyrick, Samuel Rush, *Engraved illustrations of ancient armour, from the collections at Goodrich Court Herefordshire, from the drawings and with the descriptions of Dr Meyrick by Joseph Skelton, F.S.A.* Vol I. London 1854.
- Michow, H, *Die ältesten Karten von Russland ein Beitrag zur historischen Geographie.* Hamburg 1884.
- Michow, H, "Weitere Beiträge zur älteren Kartographie Russlands", s 125-172 i *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg* XXII (1907).
- Miège, E. G., *A Relation of Three Embassies from His Majesty Charles II to the Great Duke of Moskovie, the King of Sweden and the King of Denmark, performed by the Earl of Carlisle in the Years 1663 and 1664 written by the Attendant of the Embassies.* London 1669.
- Mielke, H., *Die Bildsprache des Aeschylus.* Diss. Breslau 1934.
- Mierow, Charles Christopher, se *The Gothic History of Jordanes...*
- Migne, J P, *Isidoris Palensis Chronicon.* Incipit epitome Imperatorum, vel arabum ephemerides, atque Hispaniae chronographia sub uno volume collecta. *Patrologia latina* 96. Parisina 1862.
- Migne, J P, *Sancti Eucherii, Lugdunensis episcopi. Instructionum ad salonium libri duo.* Appendix ad opera S Eucherii. Commentarii in Genesim in tres libros distributi. *Patrologia latina* 50. Parisina 1865.
- Migne, J P, Saeculum XII. *Hugonis de S. Victore Canonici regularis S Victoris Parisiensis tum pietate tum doctrina insignis. Opera omnia* I. Adnotationes elucidatoriae in pentateuchon. *Patrologia latina* 175. Parisiis 1879.
- Migne, J P, *S Eusebii Hieronymi Stridonensis presbyteri. Liber hebraicarum quaestionum in Genesim.* *Patrologia latina* 23. Parisiis 1883.
- Mikkola, J J, "Pähkinäsaaren rauhan raja", s 20-36 & 419 i dens., *Hämärän ja sarastuksen ajoilta.* Porvoo 1939.
- Mikkola, J J, "Inkerinmaan kreikanuskoisten käännytyksestä vuosina 1083-1700", s 155-200 i dens., *Hämärän ja sarastuksen ajoilta.* Porvoo 1939.
- Miller, Clarence H, "The Devil's Bow and Arrows: Another Clue to the Identity of the Yeoman in Chaucer's *Friar's Tale*", s 211-214 i *The Chaucer Review* 30 (1995).
- Miller, David B, "The Lübeckers Bartholomäus Ghotan and Nicolaus Bülow in Novgorod and Moscow and the Problem Early Western Influence on Russian Culture", s 406-412 i *Viator* 9 (1978) *Medieval and Renaissance Studies.*

- Miller, David B, "Creating Legitimacy: Ritual, Ideology, and Power in Sixteenth-Century Russia", s 289-315 i *Russian History / Histoire Russe* 21 (1994).
- Minns, Ellis H., *Scythians and Greeks*. Cambridge 1913.
- Minzulin, Aleksandr I, "Skythische Rüstung im Experiment. Die Kriegerbestattung von Gladkovscina", s 137-143 i *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*. Herausgegeben von Renate Rolle, Michael Müller-Wille, und Kurt Schietzel in Zusammenarbeit mit Petr P. Tolocko und Vjaceslav Ju. Murzin. Schleswig 1991.
- Mitsakis, K, "Palamedes", s 5-7 i *Byzantinische Zeitschrift* 59 (1966).
- Mittheilungen des Instituts oesterreichische Geschichtesforschung* 24 (1903).
- Modéer, Ivar, "Sverige", s 1-13 i *Namn och Bygd, Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 32 (1944). Lund 1944-1945.
- Mohr, Walter, "Die ethnographische Vierteilung der bewohnten Erde bei den Griechen", s 250-263 i *Petermanns Geographische Mitteilungen* 87 (1941).
- Mohrmann, Wolf-Dieter, se Kraus, Andreas
se även Matthes, Dieter
- Moliano, Franciscus de, se *Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312)*
- Mollerus, Henricus, *Avleaum Gratiarum. Ursus Finlandicus, Aquila Polonica. In honorem illustrissimorum, ac potentissimorum Principium ac Dominorum. D. Sigismundii Avgvsti, Regis Poloniae, Magni Ducis Lituaniae, & c. D. Iohannis, Ducis Finlandiae, regnorumq. Suetiae, Gothiae, Vandaliae, & c. haeredis. D Catharinae, in clyto hvic doci a serenissimo ille Rege, fratre Germano, in matrimonium tradiae*. Regiomonti Buvssiae 1562.
- Montfaucon, Bernard de, *Les Monuments de la Monarchie Française, qui comprennent l'histoire de France, avec le figures de chaque regne que l'injure des tems a epargnées I-V*. Paris 1729-1733.
- Montigny, A de, "Sur un scarabée trusque", s 283-295 i *Revue Archéologique ou recueil de documents et de mémoires relatifs a l'étude des monuments, a la numismatique et a la philologie de l'antiquité et du moyen age* 4 (1847).
- Moon, Warren G., se Amyx, D.A.; Boardman, John.
se även *Ancient Greek Art and Iconography*, edited by Warren G. Moon. Madison, Wisc. 1983.
- Morales, Ambrosio de, *Los otros dos libros vndecimo y dvodecimo de La Coronica General de España* 2-3. Alcala de Henares 1577.
- Morgaine, Manuela, se Didi-Huberman, Georges, Garbetta, Riccardo & Morgaine, Manuela
- Motzki, Arthur, se *Livonica aus den Supplikenregistern von Avignon*
- Mozolevsky, Boris, "Scythian idyll on a royal breastplate", s 19-20 i *The UNESCO Courier* 29, December 1976.
- Mudimbe, V Y, *The Idea of Africa*. Bloomington, Indianapolis & London 1994.
- Mulot, Tobias, "Schnitzereien vom Gestühl der Novgorodfahrer", s 176-177 i *Die Hanse: Lebenswirklichkeit und Mythos* 2. Eine Ausstellung des Museums für Hamburgische Geschichte in Verbindung mit der Vereins- und Westbank. Hamburg 1989.
- Munk, Jens Peter, "Karel van Mander III. Court Painter, Collector and Steward of the Cabinet of Curiosities", s 88-92 i *Apollo* 128 (N S) (1988).

- Munthe, C D L V W:son, "Ivangorod", sp 1115-1117 i *Nordisk Familjebok* 12 (2:a uppl). Stockholm 1910.
- Murberg, Johan, "Historiska anmärkingar om Brännvinets ålder i Sverige", s 308-315 i *Vitterhets-, Historie- och Antiquitetsakademiens Handlingar* IV. Stockholm 1795.
- Murray, Gilbert, *Aeschylus. The Creator of Tragedy*. Oxford 1940.
- Murray, Robert, *Finska församlingen i Stockholm intill tiden för Finlands skiljande från Sverige*. Stockholm 1954.
- Murzin, Vjaceslav Ju., "Kimmerier und Skythen", s 57-70 i *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*. Herausgegeben von Renate Rolle, Michael Müller-Wille, und Kurt Schietzel in Zusammenarbeit mit Petr P. Tolocko und Vjaceslav Ju. Murzin. Schleswig 1991.
- Mühlen, Heinz von zu, "Livland von der Christianisierung bis zum Ende seine Selbständichkeit (etwa 1180 - 1561)", s 25-172 i *Deutsche Geschichte im Osten Europas*. Berlin 1994.
- Mühlen, Heinz von zu, "Das Ostbaltikum unter Herrschaft und Einfluss der Nachbarmächte (1561 - 1710/1795)", s 173-264 i *Deutsche Geschichte im Osten Europas*. Berlin 1994.
- Müller, Christian, "Die Melancholie im Garten des Lebens Matthias Gerungs "Melancolia 1558" in Karlsruhe", s 7-35 i *Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen in Baden-Württemberg* 21 (1984). München 1984.
- Müller, Johann Bernhard, *Das Leben und die Gewohnheiten Der Ostiaken, Eines Volcks, das bisz unter dem Polo Arctico wohnet; Wie selbiges seit Anno 1712. uas dem Heydenthum zur Christlichen Religion gebracht worden, Mit etlichen curieusen Anmerckungen Vom Königreiche Siberien und dem Freto Nassovio oder Waigats in der Gefangschafft beschrieben von Johann Bernhard Müllern, Königl. Schwedischen Dragoner-Capitain, Und von demselben im Jahr nach Christi unsers Erlösers Geburt 1716. den 12ten Decemb. nach Petersburg geschicket*. Berlin 1720; samt s 170-214 i [Weber, Friedrich Christian von], *Das Verändete Ruzland, In welchem die ieszige Verfassung Des Geist- und Weltlichen Regiments; Krieges- Staat zu Lande und zu Wasser; Wahre Zustand der Ruzsischen Finanzen; die geöffneten Berg-Werke, die eingeführte Academien, Künste, Manufacturen, ergangene Verordnung, Geschäfte mit denen Asiatischen Nachbahren und Vasallen, nebst der allerneuesten Nachricht von diesen Völckern, Die Begebenheiten des Tzarewizen, und was sich sonst merckwürdiges in Ruzland zugetragen, Nebst verschiedenen andern biszher unbekandten Nachrichten In einem Bisz 1720. gehenden JOURNAL vorgestellt werden, Mit einer accuraten Land-Cardte und Kupfferstichen versehen*. Franckfurth 1721 [anon].
- Müller, Josef, *Das Bild in der Dichtung. Philosophie und Geschichte der Metapher*. Bd II: Die griechische Metapher. München 1906.
- Müller, Laurentius, *Polnische/ Lifländische/ Moschowiterische/ Schwedische vnd andere Historien/ so sich vnter diesem jetzigen König zu Polen zugetragen. Das ist/ Kurtze vnd warhaffte Beschreibung/ welcher massen dieser jetzt regierender König in Polen/ Stephanus desz namens der Erste/ zum Regiment kommen/ Was für Krieg er geführet/ vnd wie er dieselben geendiger/ Was sich zu seiner zeit bisz daher begeben/ vnd auff den Reichsztagen zu vnterschiedlichen mahlen*

abgehandelt/ vnd was von dem Türcken vnd Moschowiter für Werbungen vnd andere Anschläge fürgelauffen: Und was jetzund für ein zustand in Liffland/ Polen/ Littawen/ vnd der Moschaw sey. Darinnen auch die Schwedische Kriege wider den Moschowiter/ vnd andere Schwedische vnd Dennemärckische hieher notwendig gehörende Händel mit vermeldet vnd beschrieben werden. Ingleichen von der Vndeutschen Völcker in Liffland Sitten vnd Leben/ so wol auch der Tarterey/ des Flusz Boristhenis/ der alten Stadt Kyoff gelegenheit/ vnd vom warhafften ort des Exilij Ouidiani, sehr nützlich vnd lustig zulesen. Mit fleisz zusammen gezogen durch D. Lauretium Müller/ damals Fürstlichen Churländischen Hofrath/ wie ausz der Vorrede zuuernemen. Anno 1585.

- Müller, Laurentius, *Doct. Laurentii ii Churländske Secretarij Korte och Sanfärdige Beskrifvelse om någre Förnämliche och tänkvärdighe saker/ Som vti the tree Stormächtige Konungars och Potentaters/ K. Johan then III. til Swerighe/ K Stephani Battori til Polen/ Theslikes Storförstens Iwan Wassiliewitz til Muskow/ Regementetz tidh vthi Swerighe/ Polen/ Rysland/ Lijfland och Littowen förlupne äre. Hwaruthinnan och Beskriffues om the Swenskes Krigh emot Ryssen sampt andre märklighe saker och handlingar/ som för närwarande tijdz tuilstånd skull til at läsa och wetta äre ganska nyttighe. Vtholkade och publicerade Aff Erico Schrodero. Stockholm 1629.*
- Müller, Ludolf, "Das Bild vom Deutschen der Kiev Rus", s 51-82 i Dagmar Herrmann (utg) *Deutsche und Deutschland aus russischer Sicht 11.-17. Jahrhundert. West-östliche Spiegelungen Reihe B, Band 1. München 1989.*
- Müller, Ulrich, "Dichtung" und "Wahrheit" in den Liedern Oswalds von Wolkenstein: *Die autobiographischen Liedern von den Reisen. Göppinger Arbeiten zur Germanistik 1. Göppingen 1968.*
- Müller-Wiener, Wolfgang, "Der Hof des Grossherrn", s 71-73 i *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit I. Recklinghausen 1985.*
- Mylonius [tidigare: Arosiander, Mattias Erici; adlad: Björnklou], Matthias E, *Oratiuncula De Revoluta periodo Bellorum Gothicorum extra patriam Sub Potentissimi et invictissimi Heroe GVSTAVO ADOLPHO Svecorum, Gothorum, Vandalorumq; Rege celsissimo, Magno Principe Finlandiae & c. Qvam Anno 1631. 24. Aprilis in Regia Svecorum Academia, quae est Ubsaliae, recitatam, tandem 9. Decemb. ejusdem Anni, additis nonnullis interea gestis, typis excudi curavit. Ubsaliae [1631].*
- Münster, Sebastian, *Cosmographia. Basel 1544.*
- Münster, Sebastian, *A Briefe Description of Moscouia, after the Later writers, as Sebastian Münster, Jacobus Castaldus, s 201-211 i Works issued by the Hakluyt Society 12. London 1852.*
- Månsson, Peder [Petrus Magni], *se Peder Månsson*
- Mäntylä, Ilkka, *Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpoltto vapaudenaikana. Helsinki 1985.*
- Märkligare nytt 1915. Mai - oktober. K. Lifruskammaren.*
- Møller, Peter Ulf, *se Lönnroth, Lars & Møller, Peter Ulf.*
- Nanetti, Raffaella Y, *se Putnam, Robert D*
- Napiersky, K E, *se Russisch-livländische Urkunden*

- Narssius, Joannes, *Meva Pomerelliae obsidione Polonorum liberata ductu augustissimi Sueciae & c. Regis Gustavi Adolphi: Aliaque poëmata Suedo-Borussica. Moschouitica, miscellanea.* Stockholm 1627.
- Nash, Susie, "Some Relationships between Flemish Painting and Illumination in Amiens c 1400-1460", s 541-549 i *Flanders in a European Perspective. Manuscript Illumination around 1400 in Flanders and Abroad. Proceedings of the International Colloquium Leuven, 7-10 September 1993.* Edited by Maurits Smeyers & Bert Cardon. *Corpus of Illuminated Manuscripts 8. Low Countries Series 5.* Edited by Maurits Smeyers. Leuven 1995.
- Nash[e], Thomas, *Pierce Penniless's Supplication to the Devil.* From the first edition of 1592, compared with later impressions with an introduction and notes by J Payne Collier. London 1842.
- Nash[e], Thomas, *Lenten Stufe* i *The Complete Works of Thomas Nashe in six volumes.* For the first time collected and edited, with memorial-introduction, notes and illuminations by the Rev. Alexander B. Grossart. V. *The Hutch Library.* London 1883-1884.
- Nationalencyklopedin* 4, 8. Höganäs 1990, 1992.
- Nauck, Augustus, *Tragicorum Graecorum fragmenta.* Editio secunda. Lipsiae 1889.
- Neander, Michel, *Orbis terrae svccincta explicatio, sev simplex enumeratio distributa in singularum partium regiones.* Vbi porro singulis regionibus suae vrbes, Elgia, & praeconia, personae siue illustres, siue infames, fontes, merces, singularia & propria singulis & caetera quacunq; ratione insignia, admiranda & noua attribuuntur. Maria item, littora marivmsinus, Peninsulae, & insulae maris magni siue Oceani, maiores animoresq; mediterranei maris, eodem prorsus ordine exponuntur, cum indicatione etiam authorum, tum veterum tum recentium. Lipsiae 1597.
- Nennius's "History of the Britons" together with "The Annals of the Britons" and "Court Pedigrees of Hywell the Good" also "The Story of the Loss of Britain" by A W Wade Evans.* London 1938.
- Neophilologus* 49 (1985:1)
- Nestle, Walter, *Die Weltanschauung des Aischylos.* Neue Jahrbuch. 1907.
- Nestors krønike.* Beretningen om de Svundne År. Oversat og kommenteret af Gunnar O Svane. Wormianum 1983.
- Nestorskrönikan.* Obscestvoo yubitelej drevnej pismennosti 118. *Radeivilovskaja ili Kenigsbergskaja Lèrpis.* St Petersburg 1902.
- Neubecker, Ottfried, *Heraldik: Wappen - ihr Ursprung, Sinn und Wert.* Frankfurt am Main 1977. Svensk översättning: *Heraldik. Källor, symbolik, användning.* Översättning och bearbetning av Per Nordenvall. Stockholm 1982.
- Neues allgemeines Deutsche Adels-Lexikon* im Vereine mit mehreren Historikern herausgegeben von Prof Dr Ernst Heinrich Kneschke VIII. Unveränderter Abdruck des im Verlage von Freidrich Voigt zu Leipzig 1859-1870 erschienenen Werkes. Leipzig 1930.
- Neumann, Friedrich, "Oswald von Wolkenstein", sp 817-830 i *Die deutsche Literatur des Mittelalters* V. Nachträge. Berlin 1955.

- Neuse, Richard, "The Knight: The First Mover in Chaucer's Human Comedy", s 299-313 i *University of Toronto Quarterly* 31 (1962). Toronto 1962.
- Neuss, Wilhelm, "Apokalypse", sp 751-781 i *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte* I. Stuttgart 1937.
- Neustadt, Heinrich von, se Heinrich von Neustadt
- The New Cambridge Modern History* I. The Renaissance 1493-1520. Cambridge 1957.
- Newark, Timothy, *Medieval Warfare*. An illustrated introduction. London 1988.
- Nevés, Clara, "Olaus Magnus' Carta Marina. De heraldiska elementen", s 299-308 i *Arkivvetenskapliga studier* 6 (1987).
- Nevés, Clara, "Svenska flaggan. Historik och utveckling i praxis och lagstiftning", s 45-55 i *Från fälttåg till folkfest*. Nordiska flaggor, fanor och symboler. Uddevalla 1993.
- Nevés, Clara, "Ett problematiskt vapenmotiv: Lapplands vapen", s 26-32 i *Heraldisk tidskrift* Bind 8, nr 71 (1995).
- Nevés, Clara & Waern, Bror Jacques de, *Ny svensk vapenbok*. Stockholm 1992.
- Neveux, François, "L'expansion en Europe", s 87-91 i *Les Normands*. Peuple d'Europe 1030-1200. Sous la direction de Mario d'Onofrio. Venise 1994.
- Newton, C T, *Travels and Discoveries in the Levant*. 1. London 1865.
- Nickel, Helmut, "Arms and Armour", s 521-536 i *Dictionary of the Middle Ages* 1. New York 1982.
- Niemi, Einar, se Pomor, Nord-Norge og Nord-Russland gjennom tusen år
- Niitemaa, Vilho, *Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter*. *Annales Scientiarum Fennicæ* 64. Helsinki 1949.
- Nikula, Oscar, "Stadsväsendet i Finland 1721-1825", s 115-261 i *Stadsväsendets historia i Finland*. Huvudredaktör Päiviö Tommila. Vanda 1987.
- Nikzentaitis, Alvydas, "Die friedliche Periode in den Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden und dem Grossfürstentum Litauen (1345-1360) und das Problem der Christianisierung Litauens", s 1-22 i *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* Neue Folge 41 (1993) (Band 59 der ganze Reihe).
- Nilgen, Ursula, "Otto von Freising, *Chronica sive historia de duabus civitatibus*", s 38-41 i *Heinrich der Löwe und seine Zeit*. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995. Band 1. Katalog. Herausgegeben von Jochen Luckhardt und Franz Niehoff. Herzog Anton Ulrich-Museum. München 1995.
- Nilsén, Anna, "Kalkmålningarna i Rimito kyrka och deras upphovsman", s 5-41 i *Finskt museum* 89 (1982; tr 1984).
- Nilsén, Anna, *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri*. Kyrkmålningar i Mälardalskapen och Finland 1400-1534. Stockholm 1986.
- Nilsson, Martin P:son, *Geschichte der griechischen Religion I*. *Handbuch der Altertumswissenschaft* V, 2:1. München 1967.
- Nilsson, Sven A, *Krona och frälse i Sverige 1523-1594*. Rusttjänst, länsväsende, godspolitik. Lund 1947.
- Nilsson, Sven A, *Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594*. *Skrifter utgivna av Vetenskaps-sociteten i Lund* 41. Lund 1952.
- Nilsson, Sven A, *På väg mot reduktionen*. *Studier i svenskt 1600-tal*. Stockholm 1964.

- Nilsson, Sven A, "Från förläning till donation. Godspolitik och statshushållning under Gustav II Adolf", s 401-438 i *Historisk Tidskrift* 88 (1968).
- Nilsson, Sven A, "Förvaltningen och länen i striden mellan Sigismund och hertig Karl", s 143-159 i *Vetenskap och omvärdering. Till Curt Weibull på hundraårsdagen 19 augusti 1986*. Göteborg 1986.
- Nisbeth, Åke, *Härnevi kyrka. Upplands kyrkor* 97. Uppsala 1959.
- Nisbeth, Åke, *Bildernas predikan. Medeltida kalkmålningar i Sverige*. Värnamo 1986.
- Nordberg, Michael, *I kung Magnus tid. Norden under Magnus Eriksson 1317-1374*. Stockholm 1995.
- Nordberg, Tord O:son, se Olsson, Martin, "Slottets historia intill år 1600", s 1-208 i *Stockholms slotts historia I*.
- Nordenfalk, Carl, "En svensk vapenbok från år 1562. Ett nytt dokument till de svenska landskapsvapnens äldsta historia", s 76-120 i *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* 9 (1940).
- Nordenflycht, Hedvig Charlotta, *Til Hans Kejslerliga Höghet Paul Petrowitz, Storfurste av Ryssland*. Stockholm 1760; även s 29-33 i *Samlade skrifter av Hedvig Charlotta Nordenflycht III*, utgivna av Hilma Borelius och Therodor Hjelmqvist. *Svenska författare utgivna av Svenska vitterhetssamfundet XI*. Stockholm 1938.
- Nordenflycht, Hedvig Charlotta, *De svenska poeter*, s 103-120 i *Samlade skrifter av Hedvig Charlotta Nordenflycht III*, utgivna av Hilma Borelius och Therodor Hjelmqvist. *Svenska författare utgivna av Svenska vitterhetssamfundet XI*. Stockholm 1938.
- Nordenskiöld, A[dolf] E[rik], *Vegas färd kring Asien och Europa jämte en historisk återblick på föregående resor längs Gamla Verldens nordkust*. I. Stockholm 1880.
- Nordenskiöld, A[dolf] E[rik], *Facsimile-Atlas till kartografins äldsta historia*. Stockholm 1889.
- Nordenskiöld, A[dolf] E[rik], *Facsimile-Atlas to the Early History of Cartography with Reproductions of the most Important Maps Printed in the XV and XVI Centuries*. New York (1889) 1973.
- Nordenskiöld, A[dolf] E[rik], "Om ett aftryck från XV:de seklet af den i metall graverade världskarta, som förvarats i kardinal Stephan Borgias Museum i Velletri", s 83-92 i *Ymer* 1891.
- Nordin-Pettersson, Brita-Stina, se *Physiologus*.
Nordiska museets Handlingar 78 (1971); 109 (1990). Stockholm.
- Nordling, Carl O, "Runeberg och ryssarna", s 25-32 i *Horisont* 32 (1985).
- Nordman, Carl Axel, "Sankt Olov i Ulfaby", s 237ff i *Festskrift tillägnad Gunnar Castrén den 27 december 1938*. Helsingfors 1938.
- Nordman, Carl Axel, "Olof den Helige i Finlands medeltida konst", s 529-551 i *Svenska Litteratursällskapet i Finland. Historiska och litteraturhistoriska studier* 21-22. Helsingfors 1946.
- Nordman, Carl Axel, "En relik av Erik den Helige i Åbo domkyrka", s 303-320 i *Erik den Helige. Historia, kult, relik*. Studier utgivna under redaktion av B Thordeman. Stockholm 1954.
- Nordman, Carl Axel, *Medeltida skulptur i Finland. Finska fornminnesföreningens tidskrift* 62 (1964). Helsingfors 1965.

- Nordman, Carl Axel, "Olav den helige, Finland", sp 577-579 i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* XII. Malmö 1967.
- Nordisk Familjebok* 11 (1909).
- Nordström, Johan, "Laurentius Petri Gothus' Strategema Gothici Exercitus. Ett återfunnet humanistepos", s 221-276 i *Samlaren*, nf 3, 1922. Uppsala 1923.
- Nordström, Johan, "De yverbornes ö. Bidrag till Atlanticans förhistoria", s 259-337 i *Rudbeckstudier*. Festskrift vid Uppsala universitets minnesfest 1930. Uppsala 1930.
- Nordström, Johan, "Historieromantik och politik under Gustav Adolfs tid. Peder Erikssons oratio 1625", s 378-391 i *Lychnos* 1937.
- Nordström, Johan, *Johannes Magnus och den gotiska romantiken*. Akademiska föreläsningar 1929. Uppsala 1975.
- Nordström, Johan, "Två okända brev från Olaus Magnus i Vatikanska biblioteket", s 255-265 i *Lychnos* 1943.
- Nordström, Johan, "När skrev Olaus Magnus sin Historia de gentibus septentrionalibus?", s 265-268 i *Lychnos* 1943.
- Nordström, Johan, "Goter och spanjorer. Till den spanska goticismens historia", s 257-280 i *Lychnos* 1944-1945. Uppsala 1945.
- Nordström, Johan, "Bröderna Johannes och Olaus Magnus i Spaniens lärda litteratur. Några anteckningar, s 38-53 i *Studier tillägnade Anton Blanck* 29/12 1946. Uppsala 1946.
- Nordström, Johan, "Goter och spanjorer. Till den spanska goticismens historia II", s 171-178 i *Lychnos* 1971-1972. Uppsala 1973.
- Les Normands. Peuple d'Europe 1030-1200*. Sous la direction de Mario d'Onofrio. Venise 1994.
- Norsk Historisk Tidsskrift* II (1886).
- North, Georg, *The Description of Swedland, Gotland and Finland*. London 1561.
- Nürnberg 1300-1550. Kunst der Gotik und Renaissance*. München 1986.
- Norwich, John Julius, *Byzantium. The Decline and Fall*. London 1995.
- Nowgoroder Ikonen des 12. bis 17. Jahrhunderts*. Leningrad 1981.
- Novgorodskaja ikona XII - XVII vekov*. Leningrad 1983.
- Novikov, N (red), *Drevnaja rossijskaja Vivliofika XVIII*. Moskva 1791.
- Numers, Gustaf von, "Heraldisk förlustelse i finskt 1200-1500-tal", s 98-107 i *Heraldica Fennica*. Esbo 1978.
- Numismatiska Meddelanden* XXI (1918)
- Nya eller Karls-krönikan*. Början af unions-striderna samt Karl Knutssons regering. 1389-1452. *Svenska medeltidens rim-krönikor* 2. Efter originalhandskrift utgifven af G E Klemming. *Samlingar utgifna av Svenska fornskrift-sällskapet* II. Stockholm 1866.
- Nya krönikans fortsättningar eller Sture-krönikorna*. Fortgången af unions-striderna under Karl Knutsson och Sturarna. 1452-1520. *Svenska medeltidens rim-krönikor* 2. Efter handskrifter utgifvna af G E Klemming. *Samlingar utgifna av Svenska fornskrift-sällskapet* III. Stockholm 1867-1868.
- Nyberg, Stig-Björn, "Klinge om kulturen". *Hufvudstadsbladet* 1986-08-31.
- Nyberg, Stig-Björn, "Våra storfurstar", s 18-20 i *Svenskbyggden* 71 (1992:5).
- Nyberg, Stig-Björn, "Fosterlandet i bild", s 7-9 i *Svenskbyggden* 73 (1994:1).

- Nyberg, Tore S, "Skandinavien und die Christianisierung des südöstlichen Baltikums", s 235-261 i *La Christianizzazione della Lituania. Atti del Colloquio Internazionale di Storia Ecclesiastica in Occasione del VI Centenario della Lituania Cristiana (1387-1987)*. Roma, 24-26 Giugno 1987. Pontificio di Scienze Storiche. Atti e Documenti 2. Città del Vaticano 1989.
- Nyblom, Carl Rupert, *Estetiska studier*. Ny samling II. Upsala 1884.
- Nygren, Bror se Sundberg, Per, Samuelsson, Bengt & Nygren, Bror
Nygren, Olga Alice, *Helgonen i Finlands medeltida konst*. En ikonografisk studie. [Akad avh]. *Finska fornminnesföreningens tidskrift* XLVI. Helsingfors 1945.
Ny Illustrerad Tidning 1881:2; 1881:3.
- Nävdal-Larsen, Bodil, Erik XIV, Ivan Groznyj og Katarina Jagellonica. *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia* 129. [Akad avh]. Uppsala 1983.
- Oakshott, R. Ewart, *The Archaeology of Weapons*. London 1960, 1963.
- Oakshott, R. Ewart, *The Sword in the Age of Chivalry*. London 1964 (2:a upplagan: 1981)
- Ochmański, Jerzy, "The Eastern Lithuanian Ethnic Boundary from the tribal Epoch to the Sixteenth Century", s 113-215 i *Eastern Lithuania*. A collection of historical ethnological studies. Edited by Algirdas M Budreckis. Chicago, Ill 1985.
- Odelberg, M H, se Eichhorn, M E & Odelberg, M H
- Odén, Birgitta, *Rikets uppbörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet* [Akad avh]. *Bibliotheca historica Lundensis* I. Lund 1955.
- Oderborn, Paul, *Ioannis Basilidis Magni Moscoviae ducis vita*. Witebergae 1585.
- Oderborn, Paul, *Panegyricus ad Serenissimos et potentissimos Principes ac dominos D. Joannem III. Suecorum, Gothorum, Vandalorumq; Regem, Magnum Principem Finlandiae, Careliae, Votschoviae, & Ingriae Ruthenorum, Esthoniaeq; Livonum Ducem. Et Sigismundum III. Regem Poloniae et designatum Sveciae, Magnum DVCEM Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kijoviae, Volhiniae, Podlachiae, Livoniae & c. Principem Rigae* 1589.
- Okenfuss, Max J, *The Rise and Fall of Latin Humanism in Early-Modern Russia*. Pagan Authors, Ukrainians, and the Resiliency of Muscovy. *Brill's Studies in Intellectual History* 64. Leiden, New York, Köln 1995.
- Oldenbourg, Rudolf, *P P Rubens*. Des Meisters Gemälde in 538 Abbildungen. Stuttgart & Berlin u å.
- Olearius, Adam, *Offt beehrte Beschreibung der newen Orientalischen Reise, So durch Gelegenheit einer holsteinischen Legation an den König in Persien geschehen. Worinnen derer Orte und Länder, durch welche die Reise gangen, als fürnemblich Russland, Tartarien und Persien, sampt ihrer Einwohner Natur, Leben und Wesen fleissig Beschreiben, und mit vielen Kupferstucken, so nach dem Leben gestellet gezieret*. Schleswig 1647.
- Olearius, Adam, *Vermehrte Neue Beschreibung Der Moscovitischen und Persischen Reyse So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandtschafft an den Russischen Zaar vnd König in Persien geschehen. Worinnen die gelegenheit derer Orte vnd Länder/ durch welche die Reyse gangen/ als Liffland/ Russland/ Tartarien/ Meden vnd Persien/ sampt dero Einwohner Natur/ Leben/ Sitten/ Hausz-Welt und Geistlichen Stand mit fleisz auffgezeichnet/ vnd mit vielen meist nach dem Leben*

gestellten Figuren gezieret/ zu befinden. Welche Zum Andern mahl herausz gibt Adam Olearius Ascanius / der Fürstlichen Regierenden Herrschafft zu Schleswig Holstein Bibliothecarius vnd Hoff Mathematicus. Schleswig 1656.

- Olearius, Adam, *Voyages Très-curieux & renommez faits en Moscovie, Tartarie et Perse, par le Sr. Adam Olearius, bibliothecaire du Duc de Holstein, & Mathematicien de sa Cour. Dans lesquels on trouve une Description curieuse & la Situation exacte des Pays & Etats, par où il a passé, tels que sont la Livonie, la Moscovie, la Tartarie, la Medie, & la Perse; Et où il est parlé du Naturel, des Maniers de vivre, des Moeurs, de Costumes de leurs Habitans; du Gouvernement Politique & Ecclesiastique, des Raretez qui se trouvent dans ce Pays; & des Ceremonies qui s'y observent.* Amsterdam 1727.
- Olsoni, Emerik, "En bortglömd provins i stormaktstidens svenska välde", s 49-67 i *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen* 49 (1962). Uppsala 1962.
- Olsson, Martin, "Slottets historia intill år 1600", s 1-208 i *Stockholms slotts historia I: Martin Olsson & Tord O:son Nordberg, Det gamla slottet.* Stockholm 1940.
- Olsson, Martin, "Gustav Vasas begravning." *Vasagraven i Uppsala domkyrka. Historiska, konst- och kulturhistoriska samt medicinska och antropologiska undersökningar av Martin Olsson, Torsten Lenk, Eva Bergman och Bo E Ingelmark, red: Martin Olsson I-II.* Stockholm 1956.
- Olsson, Martin, "Johan III:s begravning." *Vasagraven i Uppsala domkyrka. Historiska, konst- och kulturhistoriska samt medicinska och antropologiska undersökningar av Martin Olsson, Torsten Lenk, Eva Bergman och Bo E Ingelmark, red: Martin Olsson I-II.* Stockholm 1956.
- Olsson, Martin, *Kalmar slotts historia II A & II B. Tiden från 1300-talets mitt till 1611.* Uppsala 1961.
- Oman, Sir Charles, *History of the Art of War in the Middle Ages. I-II.* London 1898. 1970.
- Opelt, Ilona & Speyer, Wolfgang, "Barbar", s 251-290 i *Nachträge zum Reallexikon für Antike und Christentum (RAC), Jahrbuch für Antike und Christentum* 10 (1987; tr 1968).
- Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien* 1; 27; 31. Lund 1898, 1977, 1993.
- "Ordning och Process huruledes med den Stormächtigste HögborneFörstes och Herres, Konung Carl den Niondes Likfärd blef hållet, hwilket blef utfördt ifrån Nyköping den 18 Aprilis och den 21 blef det nedlagt i grafwena i Strengnäs Domkyrko, Anno 1612", s 92-98 i *Historiska Märkvärdigheter, till uplysning af Swenska häfder* II. Stockholm 1767.
- Les Ordres Français et les Récompenses Nationales.* Paris 1927.
- Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romantik, Vol. 1. Katalog zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Josef-Haubrich-Kunsthalle.* Herausgegeben von Anton Legner. Köln 1985.
- Ossbahr, C A, *Mynt och medaljer slagna för främmande makter i anledning av krig mot Sverige.* Uppsala 1927.
- Osten-Sacken, Paul von, "Der ersten Kampf der Deutschen gegen die Russen", s 87-124 i *Mitteilungen aus dem Gebiet der livländischen Geschichte* 20 (1910).

- Ostroschenko, Vitaly, "A horse's finery capped by a goddess of the chase", s 21-22, 26-27 i *The UNESCO Courier* 29 (1976).
- Otto [von Freising], *Chronica sive historia de duabus civitatibus. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis separatim editi* 57. Hannoverae & Lipsiae 1912.
- Oursel, Raymond, *Terres de Bourgogne*. Série Art et Terroir. La Pierre-qui-Vire, Yonne 1995.
- The Oxford Dictionary of the Christian Church*. Edited by F L Cross. Second Edition edited by F L Cross & E A Livingstone. London, New York & Toronto 1974.
- Oxford Shakespeare Concordances. Henry V*. A Concordance to the text of the First Folio. Oxford 1971.
- Oxford Shakespeare Concordances. Macbeth*. A Concordance to the text of the First Folio. Oxford 1971.
- Oxford Slavonic Papers* N S XVIII (1985).
- Pachius, Petrus, *Serenissimorum potentatissimi regni Sveciae regum insignia*. Missus quinqvagesimus secundus [52]. Holmiae Sveonum 1637.
- Pagold, Susanne, "In på bara benet". *Dagens Nyheter* 1995-06-23.
- Paillard, Jean, *Du skickade en salamander*. Kristus som djur i modern svensk litteratur. Stockholm 1987.
- Palme, Sven Ulric, "Vasarna i Polen: Den ekonomiska och politiska bakgrunden", s 24-35 i *Sigismund Vasa och hans söner*. En utställning kring Vasadynastin i Polen 1587-1668 på Liljevalchs Konsthall i arrangemang av Historiska Museet 3 september - 7 november 1976. Liljevalchs katalog nr 327. Kommissarie och katalogredaktör: Aron Andersson. Utställningsarkitekt Erik Sörling. Lidköping 1976.
- Palmer, J. J., *se Froissart: Historian*.
-, *se även Sherborne, J W*
- Palmstierna, C - F, *se Malmborg, Boo von, De kungliga slotten I*
- Paradin, Claude, *Devises Heroïques* 1557. *Continental Emblem Books* 16. Selected and edited by John Horden. Introductory note by C N Smith. Menston 1971.
- Paravicini, Werner, "Die Preussenfahrt des europäischen Adels", s 25-8 i *Historische Zeitschrift* 232 (1981).
- Paravicini, Werner, *Die Preussenreisen des europäischen Adels I*. Sigmaringen 1989.
- Paris, Matthew, Matthaei Perisensis, monachi Sancti Albani, *Chronica Majora*, edited by Henry Richard Luard. 5 (A D 1248 to A D 1259). *Rerum Britannicarum Medii Aevi. Scriptores or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages* 57. London 1880.
- Die Parler und der schöne Stil 1350-1400 I-II*. Europäische Kultur unter den Luxemburgern. Resultatband zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln. Herausgegeben von Anton Legner. Köln 1980.
- Pastor, Ludwig von, *Geschichte der Päbste seit dem Ausgang des Mittelalters* III. Geschichte der Päbste im Zeitalter der Renaissance von der Wahl Innocenz' VIII bis zum Tode Julius' II. Freiburg im Breisgau 1895.

- Pastoureau, Michel, "Héraldique arthurienne et civilisation médiévale. Notes sur les armoiries de Bohort et de Palamède", s 23-30 i *Revue française d'héraldique et de sigillographie* 50 (1980).
- Pastoureau, Michel, *Armorial des chevaliers de la Table Ronde*. Paris 1983.
- Paszkievicz, Henryk, *The Origin of Russia*. London 1954.
- Paszkievicz, Henryk, "Are the Russians Slavs?" , s 59-84 i *Antemurale* 14.
- Patch, Howard R, "Chaucer and Medieval Romance", s 95-108 i *Essays in Memory of Barrett Wendell by his assistants*. Cambridge 1926.
- Paulinus Gothus, Johannes, *Historiae arctoe libri tres*. Strengnesi 1636.
- Paulinus Gothus, Laurentius, *Cometoscopia. CometSpegel/ Thet är: Christeligh och nödhtorffthigh Underwijsning/ om Cometer/ sampt Eldzblåsz och Undertekn/ Innehålandes: Til thet första/ Hwad Cometer och andra Undertekn äro/ och hwad man skal rätteliga hålla them före. Til thet Andra/ Hurudana Plågor och Förändringar effterfölia/när sådana Tekn sigh yppa och see låta. Til thet Tridie/ Huru man skal sigh Christeligen förhålla/ at thet straffet/ för hwilket Gudh/ genom Cometer och andra Undertekn warner/ motte förhindradt eller affstraffadt warda. Allom Menniskiom/ uthi hwad Stand och Condition the hälst wara kunne/ til Warning/ Rättelse och Förbättring stält och sammanfattadt utaf M. Laurentio Paulino Gotho Suederkopensi, Episcopo Str. Stockolm 1613.*
- Paulsen, Peter, "Einige Säbelschwerter im Ostseeraum", s 123-136 i *Documenta archaeologica Wolfgang La Baume dedicta* 8.2.1955. Herausgegeben von Otto Kleemann. Bonn 1956.
- Paulsen, Peter, *Drachenkämpfer, Löwenritter und die Heinrichssge*. Eine Studie über die Kirchentür von Valthjofsstad auf Island. Köln & Graz 1966.
- Paulys Real-Encyklopädie der klassische Alterttumswissenschaft* 12: 1-2; 18:2. Stuttgart 1924, 1925, 1942.
- Pausanias, *Pausaniae Graeciae Descriptio* 1. Libri I-IV. Edidit Maria Helena Rocha-Pereira. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig 1973.
- Pausanias, *Pausaniae Graeciae Descriptio* 3. Libri IX-X. Indices. Edidit Maria Helena Rocha-Pereira. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig 1981.
- Pausanias, *Pausanias' Description of Greece*. Translated with a commentary by J G Frazer. 1. London 1898.
- Pausanias, *Description of Greece* IV. Books VIII (XXII)-X. With an English translation by W H S Jones. London 1935.
- Payne Gallwey, Sir Ralph, *The Crossbow*. London (1903) Reed 1958.
- Pears, Steuart A, *The Correspondence of Sir Philip Sidney and Hubert Languet*. London 1845.
- Peder Månsson [Petrus Magni], *Strids-konst och strids-lag*. Efter författarens handskrift af Gunnar Olof Hyltén-Cavallius. *Samlingar utgifna af Svenska fornskrift-sällskapet* I:3. Stockholm 1845.
- Peder Månsson [Petrus Magni], "Ur en svensk handskrift från början af sextonde århundradet", *Strödda meddelanden och aktstycken*, s 167-170 i *Historisk tidskrift* 8 (1888). Stockholm 1888.
- Peder Swart, *Biskopens Petri Andrae Nigri eller Swarts Historia Om De forna Westerås Stifts Biskopar, Nu först i allment tryck, Med korta anmerkningar och*

- bifogade Sigiller: Jemte En kort Förteckning, Uppå Herrar Sweriges Rikes Cancellor Och Herrar Hoff Cancellerer.* Utgifwen Af Anders Anton von Stiernman. Stockholm 1744.
- Peder Swart, *Gustaf Is Krönika af Peder Swart.* Fragment slutande med år 1533. Efter originalhandskrift utgifven af G E Klemming. Stockholm 1870.
- Peder Swart, *Konung Gustaf Is Krönika.* Med inledning och ordförklaringar utgifven af Nils Edén. Stockholm 1912.
- Peleus, [Julien], *L'histoire de la derniere gverre de Suede, en laquelle sont amplement décrits, tous les Sieges, combats rencontres, & batailles des Suedois, contre les Dannois: Ensemble leur Paix, par l'entremise du Roy de la Grand' Bretagne.* Paris 1622.
- Pereira, Harold B, "Sarasic Heraldry", s 7-11 i *The Coat of Arms* 7 (1962-1963).
- Peringskiöld, Johan, *Ätt- och Stammgård för den Stormächtige Konung Carl den XII Sweriges, Göthes och Wendes Konung i underdånighet anlagder af Johan Peringskiöld.* U o u å [Stockholm mellan 1698-1703].
- Peringskiöld, Johan, *Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova illustata, eller Ulleråkers Häradz Minnings-Merken/ Med Nya Upsala/ Uti Uplands Första Del Thiundaland.* Stockholm 1719.
- Peringskiöld, Johan, *Ättartal för Swea och Götha Konunga Hus, efter trowärdiga Historier och Documenter i underdånighet upräknadt af Cancellie-Rådet Joh. Peringskiöld.* Stockholm 1725.
- Peringskiöld, Johan[nes], *se även* Messenius, Johannes
Personhistorisk tidskrift 1 (1898-1899); 2 (1900); 3 (1901); 4 (1902); 5 (1903); 8 (1906); 18 (1916); 21 (1920); 25 (1924); 58 (1960); 70 (1974); 71 (1975); 78 (1982).
- Pertz, Georg Heinrich, *se* Albertus [plebanus de Waldkirchen]
se även "Annales Austriae"
- Peschel, Oskar Ferdinand, *Europäische Staatenkunde.* Herausgegeben von Otto Krümmel. Leipzig 1880.
- Peter von Dusburg, *Chronicon Terrae Prussicae von Peter von Duisburg,* s 21-219 i *Scriptores rerum Prussicarum* 1. Leipzig 1861.
- Peter von Dusburg, *Chronik des Preussenlandes. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters XXV.* Übersetzt von Klaus Scholtz und Dieter Wojtecki. Darmstadt 1984.
- Peters, Ursula, *Frauendienst.* Untersuchungen zu Ulrich von Lichtenstein und zum Wirklichkeitsgestalt der Minnedichtung. *Göppinger Arbeiten zur Germanistik.* Göppingen 1971.
- Petersen, Henry, *Danske kongelige sigiller samt Sønderjydske hertugers og andre til Danmark knyttede fyrsters sigiller 1085-1559.* Samlede af Henry Petersen, udgivne af A Thiset. Afbildningerne tegnede af Karl Jensen, E Rondahl m fl. Kjøbenhavn 1917.
- Petra Sancta [Petrasancta], Sylvester, *De symbolis heroicis libri IX.* Antverpiae 1634. Petra Sancta [Petrasancta], Sylvester, *Tesseræ Gentilitæ ex legibus Feccialium descriptæ.* Roma 1638.
- Petreyus, Petrus, *Regni Muscovitici Sciographia. Een wiss och egenteligh Beskriffning om Rydzland, med thes många och stora Furstendömers, Provinciars, Befestningars, Städars, Siögars och Elfwers Tilstånd, Rum och Lägenhet: Såsom och the*

- Muskowiterske Storfursters härkomst, Regemente, macht och myndigheet, medh theras Gudztienst och Ceremonier, Stadgar och åthäfwor, både uthi Andeliga och Politiske saker.* Stockholm 1615.
- Petrejus, de Erlesunda, Petrus, *Historien und Bericht Von dem Grossfürstenthumb Muschow/ mit dero schönen fruchtbaren Provincien und Herrschafften/ Festungen/ Schlössern/ Städten/ Flecken/ Fischreichen Wassern/ Flüssen/ Strömen vnd Seen/ wie auch Von den Reussischen Grossfürsten Herkommen/ Regierung/ Macht/ Eminentz/ vnd Herrligkeit/ vielfältigen Kriegen/ innerlichen Zwytrachten/ bisz sie zu einer Monarchii gewachsen/ Mit den neulich vorgelaufenen Auffräubren vnd Händeln von den dienen erdichteten Demetrijs Nebenst dem auffgerichteten Friedens Contracht/zwischen dem Löblichen König in Schweden/ vnd jetzt regierenden GroszFürsten/ Deszgleichen Die Processe/ so zwischen den Königlichen Ambassadeuren in der Stadt Muschow/ uff der Groszfürstlichen Reussischen Gesandten in der Königlichen Stadt Stockholm/ wegen des auffgerichteten Friedens Contracts Confirmation seyn gehalten worden/ Mit der Muschowiter Gesetzen/ Statuten/ Sitten/ Geberden/ Leben/ Policey vnd Kriegswesen: wie auch/ was es mit jhrer Religion vnd Ceremonien vor eine Beschaffenheit hat/ kürztlich vnd deutlich in sechs Theilen zusammengefasst/ beschreiben vnd publiciret Durch Petrom Petreivm de Erlesvnda.* Lipsiae 1620.
- Petrejus, Petrus, *se även Ragvadi, Nicolaus, Doct: Nicolai Ravaldi Archiepiscopi Vpsaliensis, herliga Oratio...*
- Petri, Gustaf, *Kungl. Första livgrenadjärregementets historia I. Östgötafenikorna till och med 1618.* Stockholm 1926.
- Petri, Laurentius, *Strategema Gothici exercitus adversus Darium, periucundum, carmine reditum elegiaco.* VVitebergae 1559. Omtryckt i Johan Nordström, "Laurentius Petri Gothus' Strategema Gothici exercitus. Ett återfunnet humanistepos", s 251-276 i *Samlaren* n f 3, 1922.
- Petri, Laurentius, *Laurentius Petris kyrkoordning av år 1571.* Stockholm 1932.
- Petri, Olavus, *En svensk Cröneka af Olavus Petri efter handskrift (O Petri, Krönika, nr 1, KB).* *Samlade skrifter* IV, s III-IX. Uppsala 1917.
- Petrounias, Evangelos, *Funktion und Thematik der Bilder bei Aischylos. Hypomnemata* 48. Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben. Göttingen 1976.
- Petrov, A V, *Gorod Narva.* St Petersburg 1901.
- Pettersson, Lars, *Till frågan om Hattulamålningans donator. Societas Scientiarum Fennica. Årsbok LIX (1981) B N:o 10.* Helsingfors 1982.
- Pettersson, Lars, *Templum Saloense. Pohjalaisen tukipilarikirkon arvoitus. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 90. Helsinki 1987.
- Pfaffenbichler, Matthias, *Medieval Craftsmen: Armourers.* London 1992.
- Pfrommer, Michael, "Italien - Makedonien - Kleinasien. Interdependenzen spätklassischer und frühhellenistischer Toreutik", s 235-285 i *Jahrbuch des Deutschen archäologischen Instituts* 98 (1983). Berlin 1983.
- Philippi, R, *se Preussisches Urkundenbuch* I:1.
- Piasecius, Paulus [Piasecki, Paweł], *Chronica gestorum in Europa singularium.* Cracoviae 1645.

- Picinello, Filippo, *Mundus symbolicus, in emblematum universitate formatus, explicatus et ... illustratus. Justo volumine auctus & in Latinum traditum a Augustino Erath.* Köln 1729.
- Pickford, Cedric E, "Miscellaneous French Prose Romances", s 348-357 i *Arthurian Literature in the Middle Ages. A Collaboratory History.* Edited by R S Loomis. Oxford 1959.
- Picot, G, *Documents relatifs aux Etats généraux et assemblées réunies sous Philippe le Bel.* Paris 1901.
- Pikoff, E, "Ryska medaljer som beröra Sverige", s 177-192 i *Nordisk Numismatisk årsskrift* 1936. København 1936.
- Piltz, Elisabeth, "Saint Bridget and Byzantium - In View of her Cyprian Revelations", s.44-60 i *Εταιρεία κυπριακών σπουδών, Πρακτικά β' διεθνούς υπριολογικού σινεδρίου Τομος β': Μεσαιωνικών τμημάτων.* Λευκωσία 1986.
- Pinches, Rosemary & Wood, Anthony, *A European Armorial. An Armorial of Knights of the Golden Fleece and 15th Century Europe. From a Contemporary Manuscript. With an introduction to Polish Heraldry by Bernard J Klec-Pilewski.* London 1971.
- Pinney, Gloria Ferrari, "Achilles Lord of Scythia", s 127-146 i *Ancient Greek Art and Iconography*, edited by Warren G. Moon. Madison, Wisc. 1983.
- Piotrovsky, Boris Borisovich, "The Scythian world. A dynamic culture on the steppes of Eurasia 2500 years ago", s 4-8 i *The UNESCO Courier* 29, December 1976. Paris 1976.
- Pipping, Knut, "Blåvitt", s 409-413 i *Historisk Tidskrift för Finland* 67 (1982:4).
- Pipping, Knut, "Mera om Finlands, Karelen och Novgorods vapen", s 385-395 i *Historisk tidskrift för Finland* 68 (1982:4; tryckt 1983).
- Pipping, Knut, "The Houses of Vasa and Jagello, and Ivan IV Vasilievich: Some Hypotheses concerning the Origin of the Swedish Provincial Arms", s 453-465 i *Genealogica & Heraldica. Report of the 16th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Helsinki 16-21 August 1984.* Jyväskylä 1986.
- Pipping, Knut & Tengström, Leif, "Suomen leijona, Novgorodin karhu ja Iivana Julma", s 335-343 i *Kanava* 12 (1984: 6).
- Pipping, Knut & Tengström, Leif, "Huset Vasa, Jagellonerna och Ivan IV Vasilievitj. Några hypoteser om de svenska landskapsvapnens uppkomst", s 107-138 i *Heraldik i Norden. Heraldisk Tidskrift*, Bind 5,2 (1984). København 1984.
- Pirinen, Kauko, "Suomen vaakuna ja lippu sekä paikallisvaakunat", s 452-462 i *Oma maa V. Tietokirja Suomen kodeille. Toimittanut Edwin Linkomies.* Porvoo & Helsinki 1959.
- Pirinen, Kauko, "Agricolan Psalttarin esipuhe tunnustusten välisessä polemiikissa", s 16-22 i *Kalevalaseuran vuosikirja* 53 (1973): *Karjala - idän ja lännen silta.* Porvoo, Helsinki 1973.
- Pirinen, Kauko, *Savon historia* II:1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534-1617. Pieksämäki 1982.
- Pirinen, Kauko, "Lisää sapelin kalistelua", s 144-145 i *Historiallinen aikakauskirja* 81 (1983:2).

- Pirinen, Kauko, "Lännen näkemys idän kristityistä keskiajalla", s 33-48 i *Carelia rediviva. Juhlakirja Heikki Kirkiselle* 22.9.1987. Joensuu 1987.
- Pirinen, Kauko, "Savon keskiaika", s 269-415 i *Savon historia* I (2:a omarbetade upplagan). Kuopio 1988.
- Pirinen, Kauko, "Karjala ja Växjö. Keskiaikaisen Karjalan hiippakunnan perustamishanke", s 46-52 i *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja - Finska Kyrkohistoriska Samfundets årsskrift* 78 (1988). Helsinki 1988.
- Pius II, *se* Sylvius, Aeneas
The Plantagenet Encyclopedia. An Alphabetical Guide to 400 Years of English History. General Editor: Elisabeth Hallam. London, New York, Sydney & Toronto 1990.
- Planting-Gyllenbåga, Wilhelm, "Rättegången mot Anna Bogas arfvegods", s 1-11 i *Personhistorisk tidskrift* 2 (1900).
- Planting-Gyllenbåga, Wilhelm, "Ätten Boga", s 156-163 i *Personhistorisk Tidskrift* 3 (1901).
se även W. P.-G.
- Platohoff, W, "Das erste Auftauschen Russlands und der russischen Gefahr in der europäischen Politik", s 77-93 i *Historische Zeitschrift* 115 (1916).
- Platen, Magnus von, *se* *Queen Christina of Sweden*
- Platon, *Staten.* I svensk tolkning av Claes Lindskog. Kommenterad av Holger Thesleff. Nora 1993.
- Platt, Colin, *The Atlas of Medieval Man.* New York 1979.
- Plinius, Basilius, *Victoria Quam Iuvante DEO Optimo Maximo Serenissimi et invictissimi Sigismundi III. Regis Poloniae & Sueciae & c. exercitus, Duce Illustrissimo & fortissimo Iohanne Carolo Chotkewicio aduersus Carolum Sudermanniae, Nerich, VVermlandiae Ducem, Stratis & profligatis illis maximis Copijs; Rigae; Secunda obsidione soluta. Insignem & ad miraculum usq; foelicem Prope Kerckholmum 17 Septembris, Anno 1605. Rigae Livonium 1605.*
- Plinius, C. Secundus, *Die geographischen Bücher (II, 242 - VI Schlufs) der Naturalis Historia des C. Plinius Secundus mit vollständigem kritischen Apparat* herausgegeben von D. Detlefsen. *Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie.* Herausgegeben von W. Sieglin. Heft 9. Berlin 1904.
- Pochoda, Elisabeth T, *Arthurian Propaganda. Le Morte Darthur as an Historical Ideal of Life.* Chapel Hill, NC 1971.
- Podvysotskaja, Jelena, *se* Klotshko, Ljubov, Koretskaja, Svetlana & Podvysotskaja, Jelena
Poems describing the Places and Manners of the Country and People of Russia, an. 1568 i *Voyages of Richard Hakeluyt*, Vol 1 (2nd ed.). London 1599.
- Pomor, Nord-Norge og Nord-Russland gjennom tusen år.* Red. Einar Niemi. Oslo 1992.
- Porcher, Jean, *se* Hubert, Jean, Porcher, Jean & Volbach, W F,
- Porthan, Henrik Gabriel, "M Pauli Juusten *Chronicon episcoporum Finlandensium, annotationibus et apparatu monumentorum illustratum* I-II. *Opera selecta* I-II. Helsingfors 1859-1862.
- Porthan, Henrik Gabriel, *Narration Pauli Juusten, episcopi Aboensis, de lagatione sua Russica.* (Aboae 1775), s 385-419 i *Opera selecta* III Helsingfors 1867.

- Porthan, Henrik Gabriel, *Beskrifning öfver Vägarne i Finland*. (Tryckt i *Helsingfors Tidningar* 1837:97, Suppl. o. ff.) omtryckt, s 100-112 i *Opera Selecta* V. Helsingfors 1873.
se även Juusten, Paul
- Possevino, Antonio, *Relatione di cose pertinenti alla cognitione dello stato presente del Regno di Suetia*. M. D. LXXVIII i *Thesoro politico cioe relationi, instrvttioni, trattati, discorsi varii*. Pertinenti alla cognitione, & intelligenza delli stati, interessi, & dipendenze de pi`u gran Principi del Mondo. Nuouamente impressoà beneficio di chi si diletta intendere, & pertinentemente discorrere li negotij di stato. Colonia 1589.
- Possevino, Antonio, *Antonii Possevini societatis Jesu, Moscovia et alia opera*. Coloniae 1595.
- Pot, Joseph, *Histoire de Regnier Pot. Conseiller des Ducs de Bourgogne 1362(?) - 1432*. Paris 1929.
- Potvin, Ch., *se* Lannoy, Ghillebert de, *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy voyageur, diplomate et moraliste*.
- Pouncy, Carolyn Johnston, "The Origins of the *Domostroi*: A Study in Manuscript History", s 357-373 i *The Russian Review* 46 (1987:4).
- Powell, Anton, *se* Wees, Hans van
- Prank, Jacob, *De antiquis gentium Gothicarum insignibus*. Dissertatio academia & polyhistoria. Londini Gothorum 1697.
- Pratt, John H., "Was Chaucer's Knight Really a Mercenary?", s 8-27 i *The Chaucer Review* 22 (1987).
- Pratt, Robert Armstrong, "The Knight's Tale", s 82ff i *Sources and Analogies of Chaucer's Canterbury Tales*, edited by W F Bryan & Germaine Dempster. 2:a uppl. London 1958.
- Prestwich, Michael, *Armies and Warfare in the Middle Ages*. The English Experience. New Haven & London 1996.
- Preussisches Urkundenbuch. Politische Abteilung* I:1 Die Bildung des Ordensstaats. Herausgegeben von R Philippi; I:2 Bearbeitet von August Seraphim. Königsberg 1882; 1909.
- Prevenier, Walter & Blockmans, Wim, *The Burgundian Netherlands*. Cambridge 1986.
- Primisser, Alois, *Peter Suchenwirts Werke aus dem vierzehnten Jahrhunderte*. Ein Beytrag zur Zeit- und Sittengeschichte. Zum ersten Mahle in der Ursprache aus Handschriften herausgegeben, und mit einer Einleitung, historischen Bemerkungen und einem Wörterbuch begleitet von Alois Primisser. Wien 1927.
- Prinet, Max, "De l'origine orientale des armoiries européennes", s 53-58 i *Archives héraldiques suisses* 26 (1912).
- Prinet, Max, "Les usages héraldiques au XIVe siècle d'après les chroniques de Froissart", s 141-155 i *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France* 53 (1916). Paris 1916.
- Prinet, Max, "Armoiries familiares et armoiries de roman au XVe siècle", s 569-573 i *Romania* 58 (1932).

- Privilegier, resolution och förordningar för Sveriges städer IV (1592-1611)* utgiven av Folke Lindberg och Folke Sleman. Stadshistoriska institutet. Stockholm 1946.
- Privilegier, resolution och förordningar för Sveriges städer VI (1621-1632)* utgiven av Carl-Fredrik Corin och Folke Sleman. Stadshistoriska institutet. Stockholm 1985.
- The Progresses, and Public Processions, of Queen Elisabeth. Among which are Interspersed, other Solemnities, Public Expenditures, and Remarkable Events, during the Reign of that Illustrious Princess. Now first Printed from Original Mss. of the Times; or Collected from Scarce Pamphlets, &c.* Illustrated with historical notes, by John Nichols. Vol II. London 1788.
- Prutz, Hans, *se Rechnungen über Heinrich von Derbys Preussenfahrten 1390-91 und 1392.*
- Prytz, Andreas, *Olof Skottkonung.* Thed är een Lustigh Comoedia/ om then Stormächtige och Högtberömde Sweriges Konung/ OLOF medh thet nampnet Skottkonung. Huru han Hedendomen j Swerige affskaffat haffuer/ och igen vprättadt then Christna Troona/ på then tijdh Then Stormechtige Furste och Herre/ Herr Göstaff Adolph/ Sweriges Göthes/ Wendes Konungh/ Storfurste til Finland/ Hertig til Estland och Westmanneland/ Herre til Ingermanland/ hölt sin Majestetlige Bröllops Fäst/ medh sin Elskelige kiäre Brud Then Stormechtige och Högborne Furstinna och Frw/ Frw Maria Eleonora Swäriges Göthes Wändes etc. Drottning/ bohren aff then Churfurstlige Stamme til Brandenburg/ Hertiginna j Prijsen/ til Gylick etc. Burgreffuinna til Nurenberg/ Furstinna til Rygen/ Greffuinna till Marck och Rafuensburg/ Fröken til Raffenstein. Aff Andrea Johannis Prijtz beschriffuen/ och hollen vthi Stockholm then 1. och 2. Decemb. Anno 1620. Stockholm 1620.
- Przedziecki, Renaud, *Diplomatie et protocole a la cour de Pologne II.* Paris 1937.
- Przibico [kallad Pulkava], "De Gestis incliti Regni Bohemiae", s 246-248 i *Scriptores rerum Prussicarum* 1. Leipzig 1861.
- Claudios Ptolemaios, *Geographicae enarrationis libri octo.* Ex Bilibaldi Perckeymheri translatione sed ad Graeca et prisca exemplaria, a Michaële Villanovano iam primum recognitii & locis innumeris denuo castigati. A diecta insuper ab eodem Scholia, quibus & difficilis ille Primus liber nunc primum explicatur, & exolenta Vrbium nomina ad nostri seculi morem exponuntur. Quinquaginta illae quoque cum ueterum tum recentium Tabulae adnectuntur, uarij; incolentium ritus & mores explicantur. Argentorati 1522, 1525; Lugduni 1535; Lugduni Viennae 1541.
- Purchas, Samuel, *Purchas his pilgrimes in five books III.* Voyages and Discoueries of the North parts of the World, by Land and Sea, in Asia, Europe; the Polare Regions, and in the North-west of America. London 1625.
- Purchas, Samuel, *Hakluytys Posthumus or Purchas His Pilgrimes. Contayning a History of the World in Sea Voyages and Lande Travells by Englishmen and others XIV.* Glasgow 1906.
- Puschkarjow, Wasili, *se Laurina, Vera*
- Putnam, Robert D, *Making Democracy Work.* Civic Traditions in Modern Italy. With Robert Leonardi and Raffaella Y Nanetti. Princeton, N J, 1993.

- Queen Christina of Sweden. Documents and Studies. *Analecta Reginensia* I. Nationalmusei skriftserie 12. Edited by Magnus von Platen. Stockholm 1966.
- Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Aus dem schwedischen Reichsarchive zu Stockholm herausgegeben von C Schirren. *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge* VIII. Reval 1881.
- Quignard, Pascal, *se Scève, Maurice, Oeuvres complètes.*
- Quinn, Esther C, "Chaucer's Arthurian Romance", s 211-220 i *The Chaucer Review* 18 (1984).
- Marcus Fabius Quintilianus, *Oratoriarum institutionum libri XII.* Parisiis 1516. .
- de Raadt, Jean-Théodore, *Sceaux armoriés des Pays-Bas et des Pays Avoisnants I* (Belgique - Royaume des Pays-Bas -Luxembourg - Allemagne - France). Recueil historique et héraldique. Bruxelles 1898.
- Rabelais, François, *Les Oeuvres de Maistre François Rabelais* I-II, ed. Ch. Marty-Laveaux. Paris 1868-1870.
- Raevsky, Dimitri S, "Three vases recount the legend of King Targitauus", s 14-16 i *The UNESCO Courier* 29 (1976).
- Ragvaldi, Nicolaus, *Doct: Nicolai Ravaldi Archiepiscopi Vpsaliensis, herliga Oratio, om Swea och Götha Rijkers/ sampt thesz konungs Stoormächtigheet och Bedreff: Som Anno 1440. in Concilio Basiliensi hollin är. Tä han the Stoormächtige Furstes Herr Erichs then XIII. Swerikes/ Göthes och Wendes Konungs/ Sändebudh war. Beskrefwit aff Petro Petreio Ubsaliensi. Och nu ibland annat på nytt Tryckt på Wijsingsborg/ aff Hans HögGrefl: Booktryk: Johan Rankel / 1677.*
- Raleigh, Walter, *Remains of Sir Walter Raleigh: Maximes of State. Advice to his Son: His Son's Advice to his Father. His Sceptick. Observations concerning the Causes of the Magnificency and Opulency of Cities. Sir Walter Raleigh's Observations touching Trade and Commerce with the Hollander and other Nations; proving that our Sea and Land Commodities inrich and strengthen other Countries against our own. His Leters to divers Persons of Quality. The Prerogative of Parliaments in England, proved in a Dialogue between a Counsellor of State and a Justice of Peace. With the Addition of some Letters never Printed before.* London 1702.
- Rambaud, Alfred, *Rysslands historia från äldsta tider till år 1877.* I. Öfversättning från franskan af Carl Silfverstolpe. Stockholm 1880.
- Rambaud, Alfred, *se även Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'a la Révolution Française*
- Rammelsberg, Johann Wilhelm, *Beschreibung aller sowohl heutiges Tages florierenden als bereits verloschenen Geist- und Weltlichen Ritter-Orden in Europa Nebst denen Bildnissen derer Ordens-Zeichen in Zehen Theilen abgefasset und herausgegeben.* Berlin 1744.
- Ramsay, Jully, *Frälsesläkter i Finland intill Stora ofreden* 1-4. Helsingfors 1909-1916.
- Rancken, A W, "Karelens vapen", s 163-170 i *Finsk Tidskrift* CXXX (1941).
- Randolph, Thomas, "The Ambassage of the right worshipfull Master Thomas Randolphe, Esquire, to the Emperor of Russia, in the yeere 1568, briefly written by himselfe", s 376-384 i Hakluyt, Richard, *The Principal*

- Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, made by Sea or Ouerland, to the Remote and Farthest Distant Quarters of the Earth, at Any Time within the Compasse of these 1600 Yeres: Divided into Three Seuerall Volumes, According to the Positions of the Regions, where unto they were Directed.* London (1589) 1599.
- Randolph, Thomas, "A Mission to Muscovy", s 65-70 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers.* Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Raneke, Jan, *Svenska medeltidsvapen* 1-2. 3. Lund 1982. 1985.
- Raneke, Jan, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok.* Malmö 1990.
- Ranft, Andreas, *Adelsgesellschaften. Gruppenbildung und Genossenschaft im spätmittelalterlichen Reich.* Kieler Historische Studien 38. Siegmaringen 1994.
- Ranger, Terence, *se The Invention of Tradition*
- Rangström, Lena, *Krigsbyten på Skokloster. Skokloster-studier* 13. (1978).
- Rangström, Lena, "'Rännande och sträckande' under den äldre Vasatiden, s 140-141 i *Riddarlek och tornérspele.* Sverige - Europa. Katalog sammanställd av Lena Rangström. Stockholm 1992.
- Rangström, Lena, "Gustav II Adolfs tornerschabrak och skört, 1620", s 147 i *Riddarlek och tornérspele.* Sverige - Europa. Katalog sammanställd av Lena Rangström. Stockholm 1992.
- Rangström, Lena, *Karl XI:s karusell 1672.* En manifestation med europeiska rötter och influenser -transformerad till stormaktstidens Sverige. *Livruskammaren* 1994. Stockholm 1995.
- Ransford, Rosalind, "A kind of Noah's ark: Aelred of Rievaulx and national identity", s 137-146 i *Religion and national identity.* Papers read at the nineteenth summer meeting and the twentieth winter meeting of The Ecclesiastical History Society. *Studies in Church History* 18 (1982). Oxford 1982.
- Rantzau, Daniel, *Daniel Rantzaus dagbok.* Östergötland 1986. *Meddelanden från Östergötlands länsmuseum.* Uddevalla 1987.
- Rantzau, Henrik, *De conservanda valeditudine liber, in prinatum liberorum suorum vsum ab ipso conscriptus, ac editusà Dethleuo Syluio Holsato. In quo de diaete, itinere, annis climactericis & antidotis praestantissimis, breuia & vtilia precepta continentur.* Lipsiae 1585.
- Rappold, *Die Gleichnisse bei Aischylos, Sophokles und Euripides.* Progr. Klagenfurt. II (1877), III (1878).
- Rasmussen, Knud, *se Ulfeldt, Jacob*
- Rasmusson, Nils Ludvig, "Nytt heraldiskt källmaterial", s 109-112 i *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1937. København 1937.
- Rasmusson, Nils Ludvig, "Svensk-baltiska mynt", s 113-116 i.
- Rasmusson, Nils Ludvig, "Karl IX:s mynt och medaljer", s 20-36 i *Karl IX. Studier* under redaktion av Boo von Malmborg. *Småskrifter utgivna av Svenska Porträttarkivet, Nationalmuseum, Nr 2.* Stockholm 1950.
- "Die Ratschronik von 1438-1482. Dritte Fortsetzung der Detmar-Chronik II (1466-1482)" i *Die Chroniken der deutschen Städte von 14. bis ins 16. Jahrhundert* 31:1; Lübeck 5:1. Leipzig 1899.

- Rauch, Georg von, "Protestantisch-ostkirchliche Begegnung im baltischen Grenzraum zur Schwedenzeit"), s 187-212 i *Archiv für Reformationsgeschichte* 43 (1952).
- Rausing, Gad, *The bow*. Some notes on its origin and development. Lund 1967.
- Rawlingson, Henry C, *The Persian Cuneiform Inscription at Behistun, dechiphered and translated; with a memoir of Persian Cuneiform Inscriptions in General, and on that of Behistun in particular. The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 10 (1846). London 1846.
- Ravisius Textor, Joannes, *Theatrum poeticum et historicum, sive officina Io. Ravisii Textoris, post Conr. Lycosthenis vigiliis ad meliorem ordinem redacta, disposita, & innumeris in locis correcta: Cum Cornucopiae libello. Aucta ex Natalis Comitibus mythologiae libris aliquot, et Geofredi Linocernii Vivariensis. Mythologiae Musarum libello: cum Syntagma de Musis Lillii Gregori Giraldu Ferrariensis. Basiliae* 1595.
- Raynaud, Gaston (ed), *Les Gestes des Chiprois*. Recueil de chroniques francaises. Écrites en Orient aux XIIe & XIVe siècles.)Philippe de Navarre & Gerard De Montréal). *Publications de la Société de l'Orient Latin. Série Historique V*. Genève 1887.
- Rechnungen über Heinrich von Derbys Preussenfahrten 1390-91 und 1392*. Herausgegeben von Hans Prutz. *Publikation des Vereins für Geschichte der Provinzen Ost- und Westpreussen*. Leipzig 1893.
- Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution Française VIII. Russie avec une introduction et des notes par Alfred Rambaud. I des origines jusqu'à 1748*. Paris 1890.
- Redelius, Gunnar, "Årsta och Tyska Orden", s 239-243 i *Den ljusa medeltiden*. Studier tillägnade Aron Andersson. *The Museum of National Antiquities Studies* 4. Stockholm 1984.
- Reicke, Bo, *se Biblisch-historisches Handwörterbuch* 1, 2.
- Reiffenstein, Ingo, "Die deutsche Literatur", s 1097-1106 i *Geschichte Saltzburgs*. Stadt und Land 1:2. Salzburg 1983.
- Rein, Gabriel, *Biskop Thomas och Finland i hans tid*. Historisk afhandling. Helsingfors 1839.
- Rein, Gabriel, "Suomi ja suomalaiset ulkomaan kirjallisuudessa 1500-luvulla ja 1600-luvun alkupuoliskolla." *Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk*. H 68, nr 2. Helsinki 1909.
- Rekola, Juhani, "Ur hävderna", s 35-49 i *Suomalainen kirkko - Finska kyrkan 250 v/år*. Stockholm 1975.
- Relation curieuse et nouvelle de Moscovie, se Foy de la Neuville*
- Renner, Johann, *Livländische Historien 1556 - 1561*. Veröffentlichungen der Stadtbibliothek Lübeck, neue Reihe 2. Herausgegeben von P Karstedt. Lübeck 1953.
- Reuterfels, Jacob, *De rebus Moscoviticis ad serenissimum magnum Hetroriae ducem Cosmum tertium*. Patavii 1680.
- Renvall, Pentti, "Uskollisuudenvalan ottaminen Juhana III:lle Suomessa v. 1568", s 67-76 i *Historiallinen aikakauskirja* 58 (1960).
- Revelationes caelestes seraphicae matris S. Birgittae Suecae*. Monachii 1680.

- Reynolds, Susan, *Fiefs and Vasals. The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford 1994.
- Rheinau, Bild von, *se Rhenanus, Beatus*
- Rhenanus, Beatus, *Briefwechsel von Beatus Rhenanus*. Gesammelt und herausgegeben von Adalbert Horawitz und Karl Hartfelder. Leipzig 1886.
- Riccioli, Baptista, *Geographiae et hydrographiae reformatae libri duodecim. Quorum Argentum sequens Pagina explicabit. Ad illustriss. et excellentiss. D. Carolvm Ammanvelem a Simiana Marchionem Liborni, &c.* Bononiae 1661.
- Rice, Tamara Talbot, *The Scythians*. London 1957.
- Rice, Tamara Talbot, "Introduction", s 9-21 i M. I. Artamanov, *Tresures from Scythian Tombs in the Hermitage Museum*. Leningrad (1966) 1969.
- Richard, Jean, "L'enseignement des langues orientales en occident au Moyen-Age", s XVIII, 149-164 i Jean Richard, *Croisés, missionnaires et voyageurs. Les perspectives orientales du monde latin médiéval*. London 1983. Tidigare utgiven i *Islam et Occident au Moyen-Age 1* (Colloques internationaux de la Napoule, 1976), samt i *Revue des études islamique XLIV* (1978).
- Richter, Herman, *Geografins historia i Sverige intill år 1800. Lychnos-bibliotek 17:1. Naturvetenskapens historia i Sverige intill år 1800. I*. Uppsala 1959.
- Richter, Herman, *Olaus Magnus' Carta Marina 1539. Lychnos-bibliotek 11:2*. Lund 1967.
- Riedenauer, Anton, *Studien zur Geschichte des antiken Handwerkes 1. Handwerk und Handwerker in den homerischen Zeiten*. Erlangen 1873.
- Riestener, Winfried, "Das osmanische Heerwesen", s 62-69 i *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit I*. Recklinghausen 1985.
- Rietstap, J B, *Armories des Families, contenuens dans l'Armorial général I, III*. Paris 1903, 1909.
- Rietstap, J B, *Armorial général précédé d'un dictionnaire des termes du blason. I. 2:a uppl.* Gouda u å.
- Rietz, Johan Ernst, *Ordbok öfver svenska allmoge-språket I*. Svenskt dialekt-lexikon. Lund 1867.
- Rijksmuseum Het Catharijnecovent/ State Museum Het Catharijneconvent. Nederlandse Musea/ Dutch Museums VII*. Haarlem 1983.
- Rijlaarsdam, Jetske C, *Platon über die Sprache. Ein Kommentar zum Kratylos*. Utrecht 1978.
- Riley, Henry Thomas, *se Walsingham, Thomas, "Gesta Henrici, Comitis de Derby"*.
- Riley-Smith, Jonathan, *The Atlas of the Crusades*. London, New York, Sydney, Toronto 1991.
- Ringbom, Åsa, "Elias Brenners finska fornminnesinventering", s 1-33 i *ICO 1995:3, Nordisk tidskrift för bildtolkning*.
- Ringler, William A Jr, *se The Poems of Sir Philip Sidney*.
- Rinne, Juhani, *Turun tuomiokirkko keskiaikana II. Altarit ja kirkolliset toimitukset*. Åbo 1948.
- Riska, Tove, "Nousiaisten kirkko", s 217-249 i *Suomen kirkot - Finlands kyrkor. Turun arkkhiippakunta 2. Mynämäen rovastikunta*. Helsinki 1961.

- Riska, Tove, *Marttilan kirkot. Suomen kirkot - Finlands kyrkor. Turun arkkihiippakunta* 10. Loimaan rovastikunta. Helsinki 1985.
- Riska, Tove, "Keskiajan puunveisto ja maalatut alttarikaapit", s 182-225 i *Ars - Suomen taide* 1. Keuruu 1987.
- Riska, Tove, "Keskiajan interiööriin liityvä esineistö ja taidekäsiyö", s 226-265 i *Ars - Suomen taide* 1. Keuruu 1987.
- rn, [psedonym för M E Eichhorn], "Nytt och gammalt om svensk konst. En mästare från vår renaissance 1", s 46 i *Ny illustrerad tidning* (1873:6).
- rn, "Nytt och gammalt om svensk konst. En mästare från vår renaissance 2", s 67, 70 i *Ny illustrerad tidning* (1873:9).
- Roaf, Michael, *Sculptures and Sculptors at Persepolis, Iran XXI*, Journal of the British Institute of Persian Studies. London 1983.
- Robert, Carl, *Die Nekyia des Polygnot*. Sechszehntes hallisches Winkelmannprogramm. Halle 1892.
- Roberts, Michael, *Essays in Swedish History*. London 1967.
- Robertson, D W Jr, "Why the Devil wears Green", s 470-472 i *Modern Language Notes* 69 (1954).
- Robertson, F N se Chaucer, Geoffrey
- Robinson, B[asil] W[illiam], "A Persian Battle-Piece", s 77-82 i *Apollo* 127 (N S) (1987).
- Robinson, Fred C, "Medieval, the Middle Ages", s 745-756 i *Speculum* 59 (1984:4).
- [Robinson, Richard], *The Avncient Order, Societie, and Unitie Laudable, of Prince Arthure, and his knightly Armory of the Round Table. With a Threefold Assertion frendly in fauour and furtherance of English Archery at this day*. Translated and collected by R.R. London 1583.
- Robinson, Stuart, "Elements of Realism in the 'Knight's Tale'", s 22ff i *The Journal of English and Germanic Philology* 14 (1912; tr 1915).
- Rocha-Pereira, Maria Helena, se *Pausaniae Graeciae Descriptio* 1. Libri I-IV. & *Pausaniae Graeciae Descriptio* 3. Libri IX-X.
- Rochwedder, Dorothea, "Jean-Baptiste Van Mour, Empfang des französischen Gesandten durch Sultan Ahmed III", s 192 i *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit* I. Recklinghausen 1985.
- Rochwcedder, Dorothea, "Jean-Baptiste Van Mour, Mahlzeit des Grosswesirs", s 193 i *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit* I. Recklinghausen 1985.
- Rogall, Joachim, "Polen vom Mittelalter bis zu den Polnischen Teilungen", s 21-170 i *Deutsche Geschichte im Osten Europas*. Land der grossen Ströme. Von Polen nach Litauen. Herausgegeben von Joachim Rogall. Berlin 1996.
- Rogers, J M, *Empire of the Sultan. Ottoman Art from the collection of Nasser D. Khalili*. Geneva 1995.
- "Rolandssången", i översättning av Frans G Bengtsson, s 13-86 i *Världslitteraturen* IX. De stora mästerverken valda av Fredrik Böök, Per Hallström & Martin Lamm. Medeltidsdiktning I. Stockholm 1929.
- Rolland, V., *Planches de l'Armorial général de J B Rietstrap*. III. Paris 1909.
- Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und der Kolonisierung des Ostseegebietes*. Herausgegeben von Zenon Nowak. Tórun 1983.

- Rolle, Renate, "Skythen in Griechenland - Griechen in Skythenland", s 203-205 i *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*. Herausgegeben von Renate Rolle, Michael Müller-Wille und Kurt Schietzel in Zusammenarbeit mit Peter P Tolocko und Vjaceslav Ju. Murzin. Schleswig 1991.
- Romania 58 (1932)
- Romdahl, Axel L, *se* Boëtius, Gerda & Romdahl Axel L
- Roosval, Johnny, *Riddar Sankt Göran i Stockholms stora eller Sankt Nicolai kyrka*. En skildring af monumentets yttre öden och en beskrifning af den ursprungliga polykromins framtagning. Stockholm 1919.
- Roosval, Johnny, "Bernd Notke peintre", s 12-35 i *Gazette des Beaux-Arts* 79 (1937).
- Roscher, W H, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* I:1. Leipzig 1884-1886.
- Rose, H J, *A Commentary to the Surviving Plays of Aeschylus*. *Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd Letterkunde, Nieuwe reeks*, LXIV, no 1-2. Amsterdam 1957-58.
- Rosen, Björn von, *se* Martinson, Harry & von Rosen, Björn
- Rosén, Jerker, *Lunds universitets historia* I 1668-1709. Lund 1968.
- Rosenfeld, Helmut, "Nordische Schilddichtung und mittelalterliche Wappendichtung. Ihre Beziehungen zum griechischen Schildgedicht und ihre literarische Auswirkung", s 232-269 i *Zeitschrift für deutsche Philologie* 61 (1936). Stuttgart 1936.
- Rosenfeld, H-Fr, "Suchenwirth, Peter", sp 310-315 i *Die deutsche Literatur des Mittelalters* 4. Berlin 1953.
- Rosenhane, Schering [d ä], *Hortus Regius*. En kunglig trädgård. *Lychnos-bibliotek* 30. Original med översättning och efterskrift av Stina Hansson. Stockholm 1978.
- Rosenhane, Schering [d y], *Svea-rikes Konunga-längd*. Stockholm 1789.
- Rosenstierna, Henrik, *Dissertatio historica de ordinum equestrum in Svecia usu antiquo et hodierno*. Upsaliae 1748.
- Rossi, Filippo, *Art Treasures of the Uffizi and Pitti*. New York 1956.
- Rost, Leonhard, *se* *Biblich-historisches Handwörterbuch* 1-2.
- Roth, Jürgen, "Die Polovzer aus historischer Sicht", s 259-262 i *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*. Herausgegeben von Renate Rolle, Michael Müller-Wille und Kurt Schietzel in Zusammenarbeit mit Peter P Tolocko und Vjaceslav Ju. Murzin. Schleswig 1991.
- Roussel, Louis, *Eschyle. Les Perses. Texte, traduction, commentaire, par Louis Roussel*. Montpellier 1960.
- Rowell, S C, *Lithuanian Ascending. A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295-1345. Cambridge Studies in Medieval Life & Thought. Fourth series*. Cambridge 1994.
- Rudbeck d ä, Olof, *Atland eller Manheim dedan Japhetz afkomne/ de förnemste Keyserlige och Kungelige Slechter ut till hela werlden/ henne att styra/ utgångne äro/ så och desse efterföljande Folck utogade nembligen Skyttar/ Borbarn/ Asar/ Jettar/ Giotar/ Phryger/ Trojaner/ Amaizor/ Traser/ Lyber/ Maurer/ Tussar/ Kaller/ Kiempar/ Kimrar/ Saxer/ Germen/ Swear/ Longobarder/ Wandaler/*

- Herular/ Gepar/ Tydskar/ Anglar/ Paiktar/ Danar/ Siökampar/ och flera de som i weket wisas skola.* I-IV. Upsala [1679], 1689, 1698, 1702.
- Rudbeck d ä, Olof, *Olaus Rubecks Atlantica*, svenska originaltexten. På uppdrag av Lärdomshistoriska sällskapet utgiven av Axel Nelson. I-V. *Lychnosbibliotek* 1; 2:2; 2:3; 2:4. Uppsala 1937, 1939, 1947, 1950.
- Rudbeckius d ä, Petrus Johannis, *Insignis adolescentia*. En Ny Wijsa/ om Starcke en Rättskaffens Svensk Vng Sven/ then frijwilligt/ som Fadren/ uthdrager moot Rijkzens fiender/ oansedt hans Moder nogh flijteligen wil hindran ther från/ achtandes meer Gudz ähra/ Fäderneslandzens bästa/ Fadrens Råd och itt tappert namn/ än Modren och sitt egit lijff. Item om Hercule, Paride och Riddar S. Jöran. Allom Swenskom bådhe Gambloom och vngom/ så ädlom såsom gemenom/ som Män wara och warda wilia/ til vpwäckelse/ effterdömme/ förwaring: at ock the/ synnerligha i thenne Feigdetijden/ må thet som them bör/ göra/ och alt annat låta. Dichtat/ skrifwit/ bekostat/ Aff M. Petro J. Rudbeckio N. Stockholm 1624.
- Rude and Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers.* Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Ruffmann, Karl-Heinz, *Das Russlandsbild im England Shakespeares*. Göttinger Bausteine zur Geschichtswissenschaft, Heft 6. Herausgeber: Prof Hempel, Prof Hubatsch, Prof Kaehler, Prof Schramm. Göttingen 1952.
- Ruffmann, Karl-Heinz, "Autokratie, Absolutismus, Totalitarismus. Bemerkungen zu drei historischen Schlüsselbegriffen", s 345-358 i *Ost-europa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag*. Herausgegeben von Hans Lemberg, Peter Nitsche und Erwin Oberländer unter Mitwirkung von Manfred Alexander und Hans Hecker. Köln, Wien 1977.
- Rumpf, Andreas, *Chalkidische Vasen* I-II. Textband. Berlin & Leipzig 1927.
- Runeberg, Johan Ludwig, *Älgskyttarne*. Tammerfors (1832) 1963.
- Rupprich, Hans, *Das ausgehende Mittelalter, Humanismus und Renaissance 1370-1520. Die deutsche Literatur von späten Mittelalter bis zum Barock* 4:1. München 1970.
- Russell, Daniel, *Emblematic Structures in Renaissance French Culture*. Tronto, Buffalo & London 1995.
- Russell, P. E., "The War in Spain and Portugal", i *Froissart: Historian*, ed. by J. J. Palmer. Woodbridge & Totowa 1981.
- Russian History / Histoire Russe* 10 (1983); 13 (1986); 14 (1987); 21 (1994).
- The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text.* Translated and edited by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor. The Mediaeval Academy of America. Publication nr 60. Cambridge, Mass 1953.
- The Russian Review* 46 (1987).
- Russisch-livländische Urkunden* gesammelt von K E Napiersky. Herausgegeben von der Archäographischen Commission. St Petersburg 1868.
- Ruuth, J W, "Suomen rälssimiesten sineteistä lopulla 1500-lukua ja alussa 1600-lukua", s 286-343, pl 1-32 i *Historiallinen arkisto* XI (1891).
- Ruuth, J W, *Viborgs stads historia* I-II. Helsingfors 1906.

- Ruuth, J W, *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet*. I-II, IV. *Bidrag till Åbo stads historia* 2:IX; 2:XI, 2:XIII. Helsingfors 1909, 1912, 1923.
- Ruyven-Zeman, Zsuzsanna van, se Husband, Timothy B, *The Luminous Image*.
- Rydberg, O, *Sverges traktater med främmande makter* I, II, IV, V:1. Stockholm 1877, 1883, 1888, 1903.
- Rydberg, Viktor, *Den siste athenaren*. Göteborg 1859.
- Rydman, Gustav[us] Wilh[elm], se Juusten, Paul
- Rålamb, Gustaf, "Stockholms gamla slott skildrat af Gustaf Rålamb i förra hälften av 1700-talet. Efter handskrifter på kungl Biblioteket utg af C M Stenbock", s 30-86 i *Samfundet Sankt Eriks årsbok* 1913.
- Röding, Jacob, "Historisk undersökning om Krigs-konstens tilstånd i Sverige i Konung Gustaf den Förstes tid", s 131-245 i *Kongl Svenska Vitterhetsacademiens handlingar* 1. Stockholm 1755.
- Roemer, Hans Robert, *Persien auf dem Weg in die Neuzeit*. Iranische Geschichte von 1350-1750. *Beiruter Texte und Studien* 40. Herausgegeben vom Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Beirut 1989.
- Rørdam, Holger Fr, "Kirkelige Forhold og Personligheder i Kong Frederik den Andres Tid", s 534-623 i *Kirkehistoriske Samlinger* V (*Ny Kirkehistoriske Samlinger* III). Kjøbenhavn 1864-1866.
- Sachs, Hannelore, *Mittelalterliches Chorgestühl von Erfurt bis Stralsund*. Heidelberg 1964.
- Saeculum* 38 (1987); 46 (1995).
- Sagan om Didrik af Bern. Efter svenska handskrifter utgifven av Gunnar Olof Hyltén-Cavallius. *Samlinger utgifva af Svenska fornskrift-sällskapet* V. Stockholm 1850-1854.
- Sahernala, Geraldine, se Kohlmeyer, Kay & Sahernala, Geraldine.
- Sahlgren, Jöran, "Landskapsnamnet Närke", s 285-302 i *Fästskrift till H F Feilberg. Svenska landsmål*. 1911.
- Sahlgren, Jöran, "Förord" till *En svensk Crönika af Olavus Petri efter handskrift (O Petri, Krönika, nr 1, KB)*. *Olavus Petri, Samlade skrifter* IV, s III-IX. Uppsala 1917.
- Sahlgren, Jöran, "Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning", s 127-193 i *Namn och Bygd, Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 13:4 (1925). Lund 1925-1926.
- Said, Edward W, *Orientalism*. Förord: Sigrig Kahle, "Orientalismen i Sverige", s i-xxxix. Översättning: Hans O Sjöström. Stockholm (1978) 1993.
- Sailas, Anne, "Venäjällä juodaan eniten maailmassa, tutkijat sanovat. Juopottelusta pelätään koituvan kasvavia sosiaalisia vaikeuksia kun talouselämä yksityistyy", *Helsingin Sanomat* 1994-09-11.
- Salamon, Ágnes se Sós, Ágnes & Salamon, Ágnes
- La Sale, Antoine de, *L'hystoyre et plaisante cronique du Petit Jehan de Saintré et de la jeune des belles cousines sans autre nom nommer* publiée d'après les manuscrits de la Bibliothèque Royale, par J-Marie Guichard. Paris 1843.
- Sales Doyé, Franz von, *Heilige und Selige der römisch-katolischen Kirche*. Deren Erkennungszeichen, Patronate und Lebensgeschichtliche Bemerkungen I - II. Leipzig 1929.

- Sallander, Hans, "Olaus Magnus' Carta marina av år 1539. Några anteckningar i samband med ett nyupptäckt andra exemplar", 129-135 i *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 49 (1962).
- Sallmann, Klaus Günther, *Die Geographie des älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro. Versuch einer Quellenanalyse. Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte*. Band 11. Herausgegeben von Heinrich Dörrie und Paul Moraux. Berlin, New York 1971.
- Salverte, Eusèbe, *Essai historique et philosophique sur les noms d'hommes, de peuples et de lieux, considérés principalement dans leurs rapports avec la civilisation I-II*. Paris 1828.
- Samling af Wapen för grefliga, friherrliga och adeliga ätter som äro introducerade å Storfurstendömet Finlands Riddarhus jemte uppgift å Ätternes Ålder och Stammfäder samt Wapenbeskrivning på svenska och franska språket*. Utgiven af G A Kajanus. Helsingfors 1843.
- Samlingar utgifna af Svenska fornskrift-sällskapet* I, II, III, III:3; IV:1, V, VII, XIV:4. Serie 2 bd 5. Stockholm 1845, 1847, 1850-1854, 1853, 1862, 1866, 1867-1868. Uppsala 1956.
- Samuelson, Jan, *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik, och sociala förbindelser under tiden 1523-1611*. *Bibliotheca Historica Lundensis* 77. Malmö 1993.
- Samuelsson, Bengt *se* Sundberg, Per, Samuelsson, Bengt & Nygren, Bror
- Samuelsson, Gunnel, "Gregori mässa. Två nya bidrag", s 64-71 i *Konsthistorisk tidskrift* IV (1935).
- Sandblad, Henrik, "Politiska prognostika om Johan III, Sigismund och Karl IX", s 87-96 i *Lychnos* 1942.
- Sandoz, Edouard, "Tourneyes in the Arthurian Tradition", s 389-420 i *Speculum* 19 (1944). Boston, Mass 1944.
- Sandstensportaler i Danmark*. Redigeret af Inge Mette Kirkeby. Udgivet af Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. København 1978.
- Sankt Nikolaus' av Linköping kanonisationsprocess*. Efter en handskrift i Florens utgiven med inledning, översättning och register av Tryggve Lundén. Stockholm 1983.
- Sarauw, Georg F L, "Det äldre Göteborg på Hisingen", s 17-65 i *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift* 1916. Göteborg 1917.
- Sawicki, Jakub, "Die "Rebaptisatio Ruthenorum" im Lichte der polnischen Synodalgesetzgebung im XV. und XVI. Jh.", s 142-146 i *Geschichte der Ost- und Westkirche in ihren wechselseitigen Beziehungen. Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodii anno 1963 celebrati. Annales Instituti Slavici. Veröffentlichungen des Institutum Salisburgo-Ratisbonense Salvicum in Verbindung mit dem Internationalen Forschungszentrum für Grundfragen der Wissenschaften, Salzburg, und der Österreichischen UNESCO-Kommission, Wien*. Herausgegeben von Franz Zagiba. Wiesbaden 1967.
- Saxl, Fritz, *se* Katzenellenbogen, Adolf
- Saxo Grammaticus, *Saxonis Gesta Danorum*. Primum A. C. Knabe & P. Hermann recensita. Recognoverunt et editerunt J. Olrik & H. Raeder. Tomus I. Textum continens. Haunia 1931.

- Scève, Maurice, *Oeuvres complètes*. Texte établi et annoté par Pascal Quignard. Paris 1974.
- se även McFarlane, I D
- Schade, Oskar, *Altdeutsches Wörterbuch* 2. Halle 1872-1882.
- Schagerström, August, "Närke och närkarna", s 151-162 i *Namn och Bygd, Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 24 (1936). Lund 1937.
- Schaumann, Gustav & Bruns, Friedrich, "Die Marienkirche", s 119-447 i *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Freien und Hansestadt Lübeck* 2. Lübeck 1906.
- Schedel, Hartmann, *Liber chronicarum cum figuris et ymaginibus ab initio mundi usque nunc temporis*. Nürnberg: Anton Koberger 1493. (Huseby-exemplaret: [Inc. Holm 39] Kungl biblioteket, Stockholm).
- Scheffer, C G U, "Karl IX:s sigill", s 37-40 i *Karl IX. Studier under redaktion av Boo von Malmberg. Småskrifter utgivna av Svenska Porträttarkivet, Nationalmuseum, Nr 2*. Stockholm 1950.
- Scheffer, C G U, "Agnus Dei", sp 59-60 i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* I. Malmö 1956.
- Scheffer, C G U, *Svensk vapenbok för landskap, län och städer*. Stockholm 1967.
- Scheffer, C G U, "Till riksheraldikerämbetets förhistoria", s 38-44 i *Personhistorisk tidskrift* 71 (1975).
- Scheffer, C G U, "Kring Elias Brenner", s 87-97 i *Heraldica Fennica*. Esbo 1978.
- Schefferus, Johannes, *Argentoratensis de Antiquis Verisque Regni Sueciae insignibus*. Holmiae 1678 [utkom enl av G Klemming anförda brev från Johan Hadorph till Magnus Gabriel de la Gardie först 1679 el 1680].
- Schefold, Karl, *Götter- und Heldensagen der Griechen in der spätarchaischen Kunst*. Unter Mitarbeit von Luca Giuliani. München 1978.
- Scheibelreiter, Georg, *Tirnamen und Wappenwesen. Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 24. Wien, Köln & Graz 1976.
- Scheidegger, Gabriele, *Perverse Abendland - barbarisches Russland. Begegnungen des 16. und 17. Jahrhunderts im Schatten kultureller Missverständnisse*. Zürich 1993.
- Schepelern, H D, "Sagntraditionernes betydning for udviklingen af de danske ridderordener", s 12-16 i *Kongelige ordener udstilling arrangeret i samarbejde med Heraldisk Selskab (Socitas Heraldica Scandinavica) ved Nils G Bartholdy. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg* 22. august - 26. oktober 1980. Hillerød 1980.
- Schiller, Karl & Lübben, August, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* 3, 4. Bremen 1877, 1878.
- Schiltz, Véronique, *Les Scythes et les nomades des steppes*. Paris 1994.
- Schimmelpfennig, Bernard, *Das Papsttum. Von der Antike bis zur Renaissance*. Darmstadt (1984) 1996.
- Schirren, Carl von, "Eynne Schonne hysthorie van vunderlyken gescheffthen der heren tho lyfflanth myth den Rüssen unde tartaren.", s 113-265 i *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands* VIII. Herausgegeben und erläutert von C Schirren. Reval 1861.
- Schlauch, Margaret, "Chaucer's Doctrine of Kings and Tyrants", s 133-156 i *Speculum* 20 (1945). Boston, Mas. 1945.

- Schlauch, Margaret, "King Arthur in the Baltic Towns", s 75-80 i *Bulletin Bibliographique de la Société Internationale Arthurienne* XI (1959). Paris 1959.
- Schlauch, Margaret, "Realism and Convention in Medieval Literature", s 1-12 i *Kwartalnik Neofilologiczny* 11 (1964).
- Schlegel, B & Klingspor, C A, *Den med sköldebref förlänade men ej på Riddarhuset introducerade svenska adelns ätter-tavlor*. Stockholm 1875.
- Schmid, Wilhelm & Stählin, Otto, *Geschichte der griechischen Literatur* 1:1; 1:2; 1:3; 1:4 . *Handbuch der Altertumswissenschaft* 7:1:1; 7:1:2; 7:1:3; 7:1:4. München 1929, 1934, 1940, 1946.
- Schmidt, Erich F., *Persepolis I. The University of Chicago Oriental Institute Publications* LXVIII. Chicago 1953.
- Schnell, Bruno, *Aischylos und das Handeln in Drama*. Leipzig 1928.
- Schnell, "Närkes vapen", s 31-46 i *Från Bergslag och bondebygd i Föreningen Örebro läns museums och Örebro läns hembygdsförbunds årsbok* 1939. Örebro 1939.
- Schnell, Ivar, "De svenska landskapens vapen under 1500-talet", s 5-74 i *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* 9 (1940).
- Schnell, Rüdiger, "Die Christen und die "Anderen". Mittelalterliche Positionen und germanische Perspektiven", s 185-202 i *Die Begegnung des Westens mit dem Osten*. Kongressakten des 4. Symposions des Mediävistenverbandes in Köln 1991 aus Anlass des 1000. Todesjahres der Kaiserin Theophanu. Herausgegeben von Odilo Engels und Peter Schreiner. Sigmaringen 1993.
- Schoch, Rainer, *Ein Jahrhundert Nürnberger Druckgraphik*, s 93-99 i *Nürnberg 1300-1550. Kunst der Gotik und Renaissance*. München 1986.
- Scholtz, Piotr, "Kusch-Meroë-Nubien. Teil 2", s 77-152 i *Antike Welt* 18 (1987). Feldheilen 1987.
- Schoonhovius, Florentinus, *Emblemata Florentii Schoonhovi I. C. Goudani, Partim Moralia partim etiam Civilia. Cum latiori eorundem ejusdem Auctoris interpretatione. Accedunt et alia quaedam Poëmata in alijs Poëmatum suorum libris non contenta*. Amsterdami 1648.
- Schorsch, Deborah, "The Vermand Treasure: A Testimony to the Presence of the Sarmatians in the Western Roman Empire", s 17-40 i *Metropolitan Museum Journal* 21 (1986).
- Schottlaender, Rudolf, "Wie Aischylos das Barbarenthum sieht", s 161-165 i *Aischylos und Pindar*. Studien zu Werk und Nachwirkung. Herausgegeben von Ernst Günther Schmidt. *Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike* 19. Berlin 1981.
- Schrader, J L, *A Medieval Bestiary. Bulletin of the Metropolitan Museum of Art* 44 (1986).
- Schramm, Percy Ernst, *Der König von Frankreich. Das Wesen der Monarchie vom 9. zum 16. Jahrhundert. Ein Kapitel aus der Geschichte des abendländischen Staates*. I-II. Weimar 1939.
- Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike* 19 (1981)
- Schroderus, Ericus, *Dedikation till Then Stormächtigte/ Högborne Furstinna och Frw/ Frw Maria Eleonora Sweriges/ Göthes och Wändes Drottning/ Storfurstinna til Finland/ Hertighinna vthi Estland och Carelen/ Frw vthöffuer Ingermanland/ etc* i Müller, Laurentius, *Doct. Laurentii ii Churländske Secretarij Korte och Sanfärdige Beskrifvelse om någre Förnämliche*

och tänkvärdighe saker/ Som vti the tree Stormächtige Konungars och Potentaters/ K. Johan then III. til Swerighe/ K Stephani Battori til Polen/ Theslikes Storförstens Iwan Wassiliewitz til Muskow/ Regementetz tidh vthi Swerighe/ Polen/ Rysland/ Lijfland och Littowen förlupne äre. Hwaruthinnan och Beskriffues om the Swenskes Krigh emot Ryssen samt andre märklighe saker och handlingar/ som för närwarande tijdz tuilstånd skull til at läsa och wetta äre ganska nyttighe. Vtholkade och publicerade Aff Erico Schrodero. Stockholm 1629.

- Schubert, Mathias, "Klagoskrift öfver en svensk beskicknings lidanden i Ryssland under åren 1569-1572." Strödda meddelanden och aktstycken, s 79-89 i *Historisk tidskrift* 8 (1888). Stockholm 1888.
- Schuman, S, "Two Notes upon Emblems and the English Renaissance Drama", s 28-29 i *Notes and Queries* N S 18 (1971)(Vol 216).
- Schwalm, Jakob, *se* Korner, Hermann, *Die Chronica des Hermann Korner*.
- Schwartz, Karl, "Das osmanische Reich - historischer Überblick", s 45-46 i *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit I*. Recklinghausen 1985.
- Schwartz, Karl, "Staatsverwaltung und Repräsentation", s 57-61 i *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit I*. Recklinghausen 1985.
- Schwarz, "Die Urheimat der Goten im Lichte der Sprache", s 28-30 i *Forschung und Fortschritte* 27 (1953) H 1.
- Schwarzenberg, Karl [Fürst zu], *Das Wappen der Fürsten zu Schwarzenberg. Geschichtliche Erklärungen*. Herausgegeben von den Schwarzenbergische Archiven. Sonderausdruck aus dem Schwarzenbergischen Jahrbuch 1956. Murau 1956.
- Schwarzenberg, Karl, *Geschichte des reichsständischen Hauses Schwarzenberg. Bibliothek Familiengeschichtlicher Arbeiten XXX. Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte. Reihe IX. Darstellungen aus der fränkischen Geschichte* 16. Neustadt an der Aisch 1963.
- Schwatzlose, F W, *Die Waffen der alten Arabern aus ihren Dichtern dargestellt, ein Beitrag zur arabischen Alterthumskunde. Synonymik und Lexicographie, nebst Registern*. Leipzig 1886.
- Schwoebel, R., *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk [1453-1517]*. New York 1967.
- Schück, Adolf, *se Katalog över Gustav II Adolfs utställningen i Nordiska museets hall [1932]*.
- Schück, Henrik, *Petrus Johannis Gothus*. Stockholm 1913.
- Schück, Henrik, *Messenius*. Några blad ur Vasatidens kulturhistoria. Stockholm 1920.
- Schück, Henrik, *Kgl Vitterhets historie och antikvitetsakademien*. Dess förhistoria och historia I, II. Stockholm 1932, 1933.
- Schütz, Caspar, *Historia rerum Prussicarum, Das ist Warhaffte und eigentliche Beschreibung der Lande Preussen / irer gelegenheit / namen und teilunge / Von den elstesten Königen an / derselben Regierung und heidnischer Auffopfferung / Auch von Ursprung des Deutschen Ordens / und was sich bey ...* Zerbst 1592.
- Schütz, Liselotte, "Olaf II. von Norwegen", sp 81-82 i *Lexikon der christlichen Ikonographie* VIII. Rom, Freiburg, Basel, Wien 1976.

- Schaeder, Hildegard, *Moskau das dritte Rom*. Studien zur Geschichte der politischen Theorien in der slawischen Welt. Darmstadt 1963.
- Schäfer, Ulrich, "G 98. Schwert", s 603-604 i *Heinrich der Löwe und seine Zeit*. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995. Band 1. Katalog. Herausgegeben von Jochen Luckhardt und Franz Niehoff. Herzog Anton Ulrich-Museum. München 1995.
- Schaendlinger, A. C., *Osmanisch-Türkische Dokumente aus dem Haus, Hof- und Staatarchiv zu Wien*. Teil 1. Die Schreiben Süleimans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II.. *Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften* 163. Band. Wien 1983.
- Scott-Giles, C W, "Some Arthurian Coats of Arms", s 332-339 i *The Coat of Arms* 8 (1964-1965) & s 30-35 i *The Coat of Arms* 9 (1966-1967).
- Scriptores rerum Morevingicarum* 1:2. *Monumenta Germaniae Historica* 8. Hannover 1885.
- Scriptores rerum Prussicarum* 1, 2, 3, 4, 6. Leipzig 1861, 1863, 1866, 1870, Frankfurt/Main 1968.
- Scudéry, Georges de, *Alaric ov Rome vaincue, poeme heroique. Dedié à la Serenissime Reyne de Suede*. Par Monsievr de Scvdery, Gouvernevr de Nostre Dame de la Garde. Paris 1654.
- Sehr grewliche/ erschreckliche/ vor unerhörte/ warhafftige Neue Zeytung/ was für grausamme Tyranny der Moscouiter/ an den Gefangenen/ hinweggeführten Christen aus Lyfland/ beydes an Mannen und frauen/ Junkfrauen und kleinen Kindern/ begehert und was täglich schadens er inen in irem Land zufüget/ Beyneben angezeygt/ in was grosser fahr und not die Lyflender stecken. Allen Christen zur warnung/ und besserung ihres Syndtlichen lebens/ aus Lyfland geschrieben und in Druck verfertiget. zu Nürnberg bey Georg Kreydlein MDLXI.*
- Seipel, Wilfrid, *se Wolf, Gunther G, Die Wiener Reichskrone*.
- Seitz, Heribert, *Blankwaffen*. I-II. Braunscheig 1965.
- Selling, Gösta, "Stockholmsbilder i Magalottis Sverigeskildring 1674", s 113-136 i *Sankt Eriks årsbok* 1981.
- Seraphim, August, *se Preussisches Urkundenbuch*. I:2.
- Seraphim, Ernst, *Geschichte von Livland*. Erster band. Bis 1582. 3. Abteilung. *Deutsche Landesgeschichte* 7. Allgemeine Staatengeschichte, hrsg von K Lamprecht. Gotha 1906.
- "Un sermon commémoratif de la Prise de Jérusalem par les croisés. Attribué a Foucher de Chartres", s 158-164 i *Revue de l'Orient Latin* 8 (1900-1901).
- Seyler, Gustav A, *Geschichte der Heraldik* (Wappenwesen, Wappenkunst, Wappenwissenschaft). *J. Siebmacher's grosses Wappenbuch*. Band A. Neustadt an der Aisch 1970.
- Shakespeare, William, *Henry V*. Edited by Gary Taylor. Oxford 1982.
- Shakespeare, William, *The Tragedy of Macbeth*. Edited by Nicholas Brooke. Oxford 1990.
- Shapiro, H. A., "Amazons, Thracians, and Scythians", s 105-114 i *Greek, Roman and Byzantine Studies* 24 (1983). Durham, N.C. 1983.

- Sherborne, J W, "Charles VI and Richard II", s 50-63 i *Froissart: Historian*. Edited by J J N Palmer. Woodbridge, Totowa 1981.
- Sherbowitz-Wetzor, Olgerd P, *se The Russian Primary Chronicle*. Laurentian Text.
- Sherman, Jonathan, *se Franklin, Simon & Shepard, Jonathan*
- Sherman, William H, *John Dee*. The Politics of Reading and Writing in the English Renaissance. *Massachusetts Studies in Early Modern Culture*. Amherst 1995.
- Shuger, Debora Kuller, *The Renaissance Bible*. Scholarship, Sacrifice, and Subjectivity. Berkeley, Los Angeles & London 1994.
- Siberry, Elisabeth, *Criticism of Crusading 1095-1274*. Oxford 1985.
- Sidney, Philip, *The Poems of Sir Philip Sidney*. Edited by William A Ringler Jr. Oxford 1962.
- Siebmacher, J, *Grosses und allgemeines Wappenbuch* 1:2; 1: 4 II; 3:11:2; 4: 9; IV:15:2; 33; 26. Nürnberg 1857, 1885, 1901, 1885-1894, 1886, 1982, 1983.
- Sigismund Vasa och hans söner*. En utställning kring Vasadynastin i Polen 1587-1668 på Liljevalchs Konsthall i arrangemang av Historiska Museet 3 september - 7 november 1976. Liljevalchs katalog nr 327. Kommissarie och katalogredaktör: Aron Andersson. Utställningsarkitekt Erik Sörling. Lidköping 1976.
- Silva, José Augusto da *se Tavano, Aleixo & Silva, José Augusto da*
- Silfverstolpe, Gunnar Mascoll & Stavenow, Åke, *Drottningholm. Svenska slott och herresäten*, ny samling XIII: Haga, Drottningholm. Stockholm 1933.
- Simone, Carlo de, *Die griechischen Entlehnungen im etruskischen I*. Wiesbaden 1968.
- Simson, Paul, *Der Artushof in Danzig und seine Bruderschaften die Banken*. Danzig 1900.
- Sinapius, Johannes, *Schläsischer Curiositäten erste Vorstellung*, Darinnen die ansehnlichen Geschlechter des Schlesischen Adels, mit Erzählung des Ursprungs, der Wappen, Genealogien, der qualificirtesten Cavaliere, der Stamm-Häuser und Güter beschrieben, Und dabey viele, bieszhero ermangelte Nachrichten von Edlen Rittern und löblichen Vor-Eltern, aus alten brieflichen Urkunden und bewährten MSCtis zum Vorschein gebracht werden. I-II. Leipzig; Leipzig & Breslau 1720, 1728.
- Singleton, Charles S., *se Toynbee, Paget, A Dictionary of Proper Names and Notable Matters in the Works of Dante*.
- Sivén, Deryck, *Arvfieder? Våra östrelationer genom tiderna*. Otalampi 1985.
- Sjöborg, N H, *Samlingar för Nordens fornälskare* I-II. Innehållande inskrifter, figurer, ruiner, verktyg, högar och stensättningar i Sverige och Norrige. Stockholm 1822-1824.
- Sjögren, Paul, *Ätten Posses historia intill år 1500 I*. Uppsala 1950.
- Skinnerus, Ericus Jacobi, *Nuptiis serenissimi atque potentissimi princeps ac Domini, D IOHANNIS III. Svecorum, Gothorum, VVandalorumque Regis, Magni Princeps Finlandiae, careliae, Wotzchowiae, et Ingriae, Ruthenorum, Esthoniaeque Livonum Ducis: Atque nobilissimae generosissimaeque virginis, GUNILAE, nobilissimi generosissimique Domini, Iohannis Axilli, equitis aurati, ex antiquissima clarissimaque familia oriundi, Ostrogothorumque gubernatoris,*

- filiae. Epithalamion Observantae ergo Conscriptum ab Erico Jacobi Stockholmiensi mathematicum in schola regia professori.* Stockholmiae 1585.
- Skjöldebrand, A F, *se* Tasso, Torquato
- Skogekär Bergbo [pseud], *Thet Swenska Språketz Klagemål, At thet, som sigh borde, ickē ährat blifwer* (1658) i Eskil Källquist, *Thet Swenska Språketz Klagemål. Litteraturhistorisk undersökning jämte text och tolkning.* [Akad avh]. Uppsala 1934.
- Skogekär Bergbo, *Wenerid.* Utgiven med inledning och kommentarer av Lars Burman. Svenska Vitterhetssamfundet. Stockholm 1993.
- Skrynnikov, R G, "Das letzte Testament Ivans IV. und sein Schicksal", s 18-33 i *Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag.* Herausgegeben von Hans Lemberg, Peter Nitsche und Erwin Oberländer unter Mitwirkung von Manfred Alexander und Hans Hecker. Köln, Wien 1977.
- Skrynnikov, R G, "Groznyj und Kurbskij. Ergebnisse eines textologischen Experiments", s 161-179 i *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge* 41 (1993) (Band 59 der ganzen Reihe).
- Skytiska guldskatte.* Utställningskatalog Åbo konstmuseum 1.7.-31.8.1990. Åbo 1990.
- Skytte, Johan, *Een Oratio Om the Swenskes och Göthers första vrsprung/ och mandom i Krijgh. Hållen på Latijn Vthi the wijdberömde Academien i Marpurgh vthi Hessen/ j Januarij månadh/ åhr etc 1599/. Nu nyligen/ then Stormächtige högborne Förste och Herre her Karl Sweriges Rijkets Vthkorade Konung och Arffförste etc. Hertigh til Södhermanland Närike och Wermeland etc wår alrenådigeste Herre och Förste til åhro.* Stockohlm 1604.
- Skytte, Johan, *Oratio Darinnen ausführlich erkleret vnd dargethan wird/ wer anfenglich vrsach geben zu dem Tumult/ Zwispalt vnd Vneinigkeit/ so nun eine geraume zeit hero in dem vhralten vnd hochlöblichen Königreich der Schweden vnd Gothen geschwebt/ deszgleichen auch zu dem blutdurstigen Kriege/ der noch heutiges tuge zwischen den Schweden vnd Polen vnenidtscheiden stehet. Item Darinnen auch etwas gehandelt wird von der alten Schweden vnd Gothen Tapferkeit vnd manlichen thaten in Kriegssachen. Gehalten den 22. Augusti An. 1603. auff der Königlichen Vestung Calmar/ in gegenwart des Durchleuchtigsten/ Groszmechtigen Hochgebornen Fürsten vnd Herrn/ Herrn CARLN/ domahls der Schweden/ Gothen vnd Wenden erkohrnen Königs &c. Ist aber CAROLI des Neunden/ der Schweden/ Gothen/ Wenden/ Finnen/ Carelen/ Lappen/ in Nordlanden/ Caijaner vnd Esthen in Lieffland gekrönten vnd regierenden Königs. Ihrer K. M. Gemahlin/ so wol auch der jungen Herschafft vnd Frewlein. Imgleichen des Durchleuchtigen Hochgebornen Fürsten vnd Herrn/ Herrn Friedrichen Hertzogen zu Braunschweig vnd Lüneburg. Wie auch des Schwedenreichs Rätthen/ Ritterschaft/ Praelatn vnd Gemeinden. Durch IOHANNEM SKYTTE zu Elfvesiö Svecvm. Stockholm 1608.*
- Skytte, Johan, *Illustriss. viri Iohannis Skytte, Serenissimi Gvstavi II. Suecorum, Gothorum, VVandalorum, &c Regis Legati, Orationes tres habitae Ad Sereniss. Magnae Britanniae Regem. In quarum prima, caussae ob quas Sigismvndvs ejus nominis III. ab Ordinibus Sueciae ejectus, in ejusq; locum Sereniss. Carolvs ejus nominis IX. substitutus est, redduntur. In altera, gratiae pro composito Sueco-*

- Danico-Moscovitici bello aguntur; & eorum causae exponuntur. In tertia, Sueco-Polonicus belli causae recensentur; tum quantopere intersit omnium REformatorum Principium, Polonorum a Suecorum Regno arceri, ostenditur, & ad id Sereniss. Rex invitatur.* U o [Leiden?] 1618.
- Smirnowa, Jewgenia I, "Hamburger Silber aus der Rüstammer des Moskauer Kreml", s 13-37 i Jewgenia I Smirnowa & Bernhard Heitmann, *Gold und Silber aus dem Moskauer Kreml. Meisterwerke hamburgener Goldschmiedekunst.* Museum für Kunst und Gewerbe Hamburg 1986.
- Smith, C N, se Paradin, Claude, *Devises Heroïques* 1557.
- Smith, Herbert Weir, "The Persians", s 64-91 i *Aeschylean Tragedy. Sather Classical Lectures* 2 (1923). Berkeley, Cal. 1924.
- Smith, Jeffrey Chipps, "Jean de Maisoncelles' portrait of Philippe le Bon for the Chartreuse de Champmol. A Study in Burgundian Political Symbolism", s 7-12 i *Gazette des Beaux-Arts* 124 (1982). Paris 1982.
- Smith, Jeffrey Chipps, *German Sculpture of the Later Renaissance c. 1520-1580. Art in an Age of Uncertainty.* Princeton, NJ 1994.
- Smith, Lucy Toulmin, "Introduction", s IX-CXI i *Expeditions to Prussia and the Holy Land Made by Henry Earl of Derby (afterwards King Henry IV.) in the Years 1390-1 and 1392-3.* Being the Accounts kept by his Treasurer during two years. Ed from the originals by Lucy Toulmin Smith. *Publications of the Camden Society, New Series* 52. London 1894.
- Smyth, Alfred P, *King Alfred the Great.* Oxford 1995.
- Solinus, Caius Julius, *Rerum toto orbe memorabilium thesaurus.* 1605.
- Soloviev, Alexander, "Helles Russland - Heiliges Russland", s 282-289 i *Festschrift für Dmytro Cyzevskyj zum 60. Geburtstag am 23. März 1954. Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavische Seminar) an der Freien Universität Berlin* 6. Herausgegeben von Max Vasher. Berlin, Wiesbaden 1954.
- Soloviev, Alexander, "Der Begriff 'Russland' im Mittelalter", s 143-168 i *Studien zur älteren Geschichte Osteuropas.* 1. Teil. Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas. Veröffentlichungen des Instituts für osteuropäische Geschichte und Südostforschung der Universität Wien. Herausgegeben von Heinrich Felix Schmid und Günther Stökl. Band 2. Graz & Köln 1956.
- Somerset Fry, Plantagenet & Fiona, *The History of Scotland.* London 1982.
- Somerville, Robert, se *The Councils of Urban II.*
- Sommer, H Oskar, se Malory, Thomas
- Soom, A., se Süvalep, A, *Narva ajalugu* I.
- Sós, Ágnes & Salamon, Ágnes, *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th-9th Centuries A. D.) at Pókaszeptik.* Appeddix by Sándor Bökönyi & János Matolcsi. Edited by Béla Miklós Szöke. Budapest 1995.
- Southern, R W, *Scholastic Humanism and the Unification of Europe.* I Foundations. Oxford & Cambridge, Mass 1995.
- Spada, Antonio, *Onori e glorie I. Francia, Russia, Austria.* Brescia 1983.
- Spangenberg, Cyriacus, *Adels Spiegel. Historischer Ausführlicher Bericht: Was Adel sey und heisse/Woher er kome/Wie mancherley er sey/Und Was denselben ziere und erhalte/auch hingegen verstelle und schwäche. Desgleichen von allen*

- Göttlichen/Geistlichen und weltlichen Ständen auff Erden/u. wie solches alles den Inhalt nach der Vorrede nahmhaftig und in der ordnung zeigt. Dem ganzen Deutschen Adel zu besondern Ehren/aus etlich hundert Authorn mit grosser mühe und auff's fleissigste beschreiben. Schmalkalden 1591.
- Speck, P, "Der 'Schriftsteller Palamedes'", s 89-93 i *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 18 (1969). Wien 1969.
- Speculum* 16 (1941); 19 (1944); 20 (1945); 59 (1984)
- Spedding, James, se Bacon, Francis, *Notes on the present state of Christendom.*
- Spellman, Henry, *Reliquiae Spelmannianae. The posthumous works of Sir Henry Spellman Kt relating to the laws and antiquities of England.* London 1723.
- Spener, Philipp Jacob, *Theatrum nobilitatis Europae in quo tabulis progonologicis præcipuorum in cultiori Christiano orbe magnatum et illustrium progenitores CXXIIX.LXIV aut XXXII. Justo ordine representatibus exornatum studio.* Francofurti ad Moenum 1668-1878. Ny upplaga 1878.
- Spener, Philipp Jacob, *Historia insignium illustrium seu operis heraldici. Pars Specialis. Continens delineationem insignium pleororumque Regum, Ducum, Principium, Comitum & Baronum in cultiori Europa, cum explicatione singularum tesserarum, & multis ad familiarum decora titulos atque jura spectantibus, nec non tabulis aeneis scuta galeasq; in opere explicata obtutui exponentibus & Indicibus necessariis.* Francofurti ad Moenum 1680.
- Spener, Philipp Jacob, *Insignium Theoria seu Operis Heraldici pars Generalis, Quae circa insignia, horum originem, scuta eorumque partitionens, metalla, colores, figuras, galeas, apices, aliasque scutorum appendices et consecraria studioso historiarum et vitae civilis nosse proficuum visum est, ex disciplina fecialium & moribus receptis exhibens.* Froncofurti ad Moenum 1690.
- Speyer, Wolfgang, se Opelt, Ilona & Speyer, Wolfgang.
- Sporhan-Krempel, Lore, *Nürnberg als Nachrichtenzentrum zwischen 1400 und 1700. Nürnberger Forschungen* 10. Herausgegeben vom Verein für Geschichte der Stadt Nürnberg. Nürnberg 1968.
- Stadler, Johann Evangelist, *Vollständiges Heligen-Lexikon oder Lebensgeschichten aller Heiligen, Seligen, etc, etc. aller Orte und aller Jahrhunderte, deren Andenken in der katolischen Kirche gefeiert oder sonst geehret wird, unter Bezugnahme auf das damit in Verbindung stehende kritische, Alterthümliche, Liturgische und Symbolische, in alphabetischer Ordnung 1-5. Unter Mitwirkung mehrere Diözesanpriester herausgegeben von Johann Evangelist Stadler. Fortgesetzt von J N Ginal [3-5]. Augsburg [1856-1882].*
- Stalhoff, Gerard, "Stockholm 1660". Utgiven av Rudolf Cederström, s 33-62 i *Samfundet Sankt Eriks årsbok* 1910.
- Stanford, William Bedell, *Greek Metaphor. Studies in Theory and Practice.* Oxford 1936.
- Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* 1-2, herausgegeben und erläutert von Hans Gerstiger. Faksimileband. Wien 1934.
- Stauch, Liselotte, "Drache", sp 342-366 i *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte* IV. Herausgegeben von Otto Schmitt. Stuttgart 1958.
- Stavenow, Åke, se *Katalog över Gustav II Adolfs utställningen i Nordiska museets hall* [1932].

- se även Silfverstolpe, Gunnar Mascoll & Stavenow, Åke, *Drottningholm*
- Steen Jensen, Jörgen, "Jan Teczynski's baltic voyage" (1563), s 193-211 i *Antemurale XIV. Romae, Londini* 1970.
- Steenackers, F-F, *Histoire des Orders de chevalerie et des distinctions honorifiques en France*. Paris 1867.
- Steenbergen, G[erardus] Jo[hannes], *Het Landjuweel van de rederijkers. Keurreeks van het Davidsfonds* 44. Leuven 1951.
- Steger, Hugo, *David rex et propheta*. König David als vorbildliche Verkörperung des Herrschers und Dichters im Mittelalter, nach Bilddarstellungen des achten bis zwölften Jahrhunderts. *Erlanger Beiträge zur Sprach- und Kunstwissenschaft* VI. Nürnberg 1961.
- Steinbrecht, C, *Die Baukunst des deutschen Ritterordens in Preussen* III. Schloss Lochstedt und seine Malereien. Ein Denkmal aus des deutschen Ritterordens Blütezeit. Berlin 1910.
- Stenbock, Carl Magnus, se Rålamb, Gustaf, "Stockholms gamla slott skildrat af Gustaf Rålamb i förra hälften av 1700-talet."
- Stenbock, Carl Magnus, *Erik XIV:s almanacksanteckningar, hans dagböcker, ritningar och musiknoter i urval utgifna af Carl Magnus Stenbock. Skrifter utgifna af Personhistoriska samfundet* 6. Stockholm 1912.
- Stenbock, Carl Magnus, se även C. M. S.
- Stenbock, R, *Östgöta ryttare 1552-1617*. Kungl Andra Livgrenadjärregementet I. Stockholm 1922.
- Steneberg, Karl Erik, "Tornérutrustning från Gustav II Adolfs tid", s 131-150 i *Livrustkammaren* 2:9 (1942).
se även Cederström, Rudolf & Steneberg, Karl Erik
- Stephens, Georg, se *Ett forn-svenskt legendarium*,...
- Stevens, Carol Beckin, *Soldier on the Steppe*. Army Reform and social Change in early Modern Russia. DeKalb 1995.
- Stieda, W, "Die Gesellschaft der Rigafahrer in Lübeck und Rostock", s 335-345 i *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands* 15. Riga 1893.
- Stiennon, Jacques, se Lejeune, Rita & Stiennon, Jacques
- Stiernman, Anders Anton von, *Swea och Götha Höfdinga-Minnen eller en Chronologisk längd och Förteckning Uppå Öfwer-Ståthållare, Generaler, Gouverneurer, Landshövdingar, Lagmän, Ståthållare och Commendanter* II. Stockholm 1835.
- Stillwell, Richard, Mc Donald, William & Mc Allister, Marian Holland, *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. Princeton, NJ 1976.
- Stobaeus, Andreas, *Antiquis gentium Insignibus*. Londini Goth; [Göteborg] 1697. *Stockholms stads tänkeböcker från år 1592 V*. 1603-1604. Stockholm 1959.
- Storm, Gustav, Søfararen Johannes Scolvus og hans reise till Labrador eller Grønland, s 385-400 i *Norsk Historisk Tidsskrift* II (1886:5). Kristiania 1886.
- Storm, Gösta, se G. S-m
- Stothard, C. A., *The Monumental Effigies of Great Britain; Selected from our Cathedrals and Churches, for the Purpose of Bringing Together and Preserving Correct Representations of the Best Historical Illustrations Extant, From the*

- Norman Conquest to the Reign of Henry the Eight. With Historical Descriptions and Notes by Alfred John Kempe, F. S. A. A New Edition with Large Additions by John Hewitt, Esq. London 1876.*
- Stow, John, *se* Howes, Edmund, *Annales, or, A Genrall Chronicle of England.*
- Strabo, *The Geography of Strabo I, III, V, VII. With an English Translation by Horace Leonard Jones. London 1917, 1924, 1928, 1930.*
- Strehlke, Ernst, "Annales Expeditialis Prussici 1233-1414", s 5-464 i *Scriptores rerum Prussicarum* 3. Leipzig 1866.
- Strzelczyk, Jerzy, "Die Wahrnehmung des Fremden im mittelalterlichen Polen", s 203-220 i *Die Begegnung des Westens mit dem Osten. Kongressakten des 4. Symposions des Mediävistenverbandes in Köln 1991 aus Anlass des 1000. Todesjahres der Kaiserin Theophanu. Herausgegeben von Odilo Engels und Peter Schreiner. Sigmaringen 1993.*
- Strindberg, August, "Philipp Johann von Strahlenberg och hans karta öfver Asien." Föredrag i Geografiska sektionen d. 15 Febr 1879, s 1-12 i *Svenska sällskapet för antropologi och geografi. Geografiska sektionens tidskrift* I (1879:6).
- Ströhl, H G, "Historisch-genealogische Beschreibung der Tafeln", s 5-9 i *Ahnenreihen aus dem Stammbaum des portugiesischen Königshauses. Stuttgart 1911.*
- Strömbom, Sixten, *Iconographia Gustavi Adolphi. Gustav II Adolf/ Samtida porträtt. Stockholm 1932.*
- Strömbom, Sixten, *Svenska kungliga porträtt. Svenska porträttarkivets samlingar I. Gustav I - Karl XII. Stockholm 1943.*
- Stubbs, William, *se* William of Malmesbury, *De gestis Regum Anglorum libri quinque* I.
- Studien zur Geschichte der europäischen Skulptur im 12./13. Jahrhundert I-II.* Hwerausgegeben von Herbert Beck und Kerstin Hengevoss-Dürkop. Redaktion Georg Kamp. Schriften des Liebieghauses. Museum alter Plastik. Frankfurt am Main 1994.
- Ståhl, Harry, *Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl Stockholm 1978.*
- Ståhl, Margareta, "Fanor och standar i rörelse", s 101-111 i *Från fälttåg till folkfest. Nordiska flaggor, fanor och symboler. Uddevalla 1993.*
- Stähle, Carl Ivar, *Vers och språk i vasatidens och stormaktstidens svenska diktning. Stockholm 1975.*
- Stählin, Otto, *se* Schmid, Wilhelm & Stählin, Otto, *Geschichte der griechischen Literatur* 1:1.
- Staemmler, Klaus-Dietrich, *Preussen und Livland in ihrem Verhältnis zu Krone Polen 1561 bis 1586. Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mitteleuropas herausgegeben von Johann Gottfried Herder-Institut, Mahrburg/Lahn Nr 8. Mahrburg/Lahn 1953.*
- Stökl, Günther, *Testament und Siegel Ivans IV. Abhandlungen der Rheinisch-wästhfälischen Akademie der Wissenschaften* 48. Opladen 1982.
- Peter Suchenwirts Werke aus dem vierzehnten Jahrhunderte. Ein Beytrag zur Zeit- und Sittengeschichte. Zum ersten Mahle in der Ursprache aus Handschriften herausgegeben, und mit einer Einleitung, historischen Bemerkungen und einem Wörterbuch begleitet von Alois Primisser. Wien 1927.*

- Suckale-Redlefsen, Gude, *Mauritius: Der heilige Mohr; The Black Saint Maurice* unter Mitarbeit von Robert Suckale. Vorwort von Ladislav Bugner. München & Zürich 1987.
- Sundberg, Per, Samuelsson, Bengt & Nygren, Bror, *Skokloster kyrka*. En handledning för kyrkobesökare. Sigtuna 1974.
- Sun Tzu [Sun Zi], *Sodankäynnin taito*. Johdanto Samuel B Griffith. Suomentanut Heikki Karkkolainen. Helsinki 1982.
- Suomen kunnallisvaakunat - Finlands kommunvapen*. Helsingfors 1970.
- Svalenius, Ivan, *Gustav Vasa*. Stockholm 1963.
- Svalenius, Ivan, *Rikskansliet i Sverige 1560-1592*. Stockholm 1992.
- Svanberg, Jan & Qvarnström, Anders [foto], *Sankt Göran och draken*. Stockholm 1993.
- Svane, Erling, *Det danske Riksvåben og Kongevåben*. Udvikling og anvendelse. *Odense University Studies in History and Social Sciences* 160. Odense 1994.
- Svane, Gunnar O, *se Nestors krønike*.
- Swart, Peder, *se Peder Swart*
- Swartius, Eustathius, *se Jansonius, Petrus*
- Swedenborg, Emanuel, *Festivus applausus in Caroli XII in Pomeraniam suam adventum*. Edited, with introduction, translation and commentary by Hans Helander. Uppsala 1985.
- Swen Elofsson, "Paralipomena eller Bijhandlingar mycket nyttige att weta, som lyda till Konung Göstafs, K. Eriks och K. Johans Regementes Handlingar, Sammanhemptade aff en Konungzliche Secreterare Swen Elofsson, s 91-239 i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 12. Stockholm 1825.
- Svennung, J, "'Vitala stad' och det forna Vetlanda", s 99-119 i *Boken om Njudung. Meddelanden från Norra Smålands fornminnes- och Jönköpings läns hembygdsförbund XX* (1947).
- se även Haglund, J & Svennung, J*
- Svenska flottans historia* 1:2. Åren 1612-1679. Från Kalmarkrigets utbrott till Karl XI:s envælde. Stockholm 1942.
- Svenska fornsånger* 2. En samling af Kämpvisor, Folk-Visor, Lekar och Dansar, samt Barn- och Vall-Sånger. Utgifne af Adolf Iwar Arwidsson. Stockholm 1837.
- Svenska medeltidens bibel-arbeten* II. Efter gamla handskrifter utgifva af G E Klemming. *Samlingar utgifna af Svenska fornskrift-sällskapet* VII. Stockholm 1853.
- Svenska riksdagsakter*. Första serien. Avdelning II. Del 1:2 1613-1616. Stockholm 1932.
- Svenskbyggden* 71 (1992:5); *Svenskbyggden* 73 (1994:1).
- Svenskt Diplomatarium* I, II, III, IV, V, Appendix I vol 1, Appendix I vol 2, VI:1, VII. Stockholm 1829, 1837, 1842 & 1850, 1853 & 1856, 1858 & 1865, 1936-1942, 1957, 1946-1959, 1976.
- Svensson, Sven, *Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria*. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund 35. Lund 1951.
- Sweriges Rikes Lag. Gillad och antagen på Riksdagen Åhr 1734*. Kongl. Maj:ts och Riksens Cancellie Collegii. Stockholm 1736.

- Sweriges rijkets Ridderskaps och Adels Wapenbook. Hwaruti Alle Grefwars Frijherrars och samptlige Adelens wapnar och Sköldemärcken forfattas. Tryckt i Stockholm hos Heinrich Keyser årh 1650.*
- Sylvius, Aeneas [senare Pius II], *La discriptione de l'Asia et Europa di Papa Pio II. Vinegia 1544.*
- Süvalep, A, *Narva ajalugu* I. Taani- ja orduaeg. Toim A Soom. Narvas 1936.
- Szeftel, Marc, "The Title of the Muscovite Monarch up to the End of the Seventeenth Century", s 59-81 i *Canadian-American Studies - Revue Canadienne-Américaine d'Etudes Slavs* 13 (1979).
- se även La Geste du Prince Igor'. Épopée Russe du douzième siècle.*
- Szöke, Béla Miklós, *se Sós, Ágnes & Salamon, Ágnes*
- Söderberg, Bengt G, *Svenska kyrkomålningar från medeltiden*. Stockholm 1951.
- Söderlund, Kerstin, *Stockholms slott. Arkeologisk utredning*. Stockholms Stadsmuseum. Stockholm 1995.
- Södermark, Robert, *Kungl. svenska riddarordnarna*. Lund 1907.
- Söderwall, K. F, *Ordbok över svenska medeltidsspråket*. Supplement. O-Ö av Karl Gustav Ljunggren och Elias Wessén. Lund 1953-1973.
- Talvio, Paavo, "Piiirteitä Suomen suuriruhtiasunnan vaakunasta ja sen normaalimuodon synnystä", s 7-20 i *Sotahistoriallinen seura ja Sotamuseo. Vuosikirja VII* (1971). Helsinki 1971.
- Talvio, Tuukka, "Till Finlands vapens historia under 1800-talet", s 64-73 i *Finskt Museum* 95 (1988). Helsingfors 1988.
- Tanner, John, *se Franklin, Julian & Tanner, John*
- Tarkiainen, Kari, "Venäjätulkit ja slavistiikan harrastus Ruotsin valtakunnassa vv 1595-1661", s 5-136 i *Historiallinen arkisto* 64 (1969).
- Tarkiainen, Kari, "Studier i Rossica externa", s 97-120 i *Lychnos* 1969-1970.
- Tarkiainen, Kari, "Varför har vi alltid tyckt illa om Ryssland?". *Svenska Dagbladet* 1970-08-30.
- Tarkiainen, Kari, "Petrus Petrejus som skildrare av Ryssland. En personhistorisk och källkritisk studie", s 245-282 i *Lychnos* 1971-1972. Uppsala 1973.
- Tarkiainen, Kari, *De ryska "nationalegenskaperna" enligt svensk uppfattning i början av 1600-talet. Historiska och litteraturhistoriska studier* 48. *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* 456. Helsingfors 1973.
- Tarkiainen, Kari, *Se Wunhu Wainooju. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen. Historiallisia tutkimuksia* 132. Helsinki 1986.
- Tarkiainen, Kari, "Se vanha vainooja. Ryssävihan juuret ovat kaukana", *Helsingin Sanomat* 1986-09-20.
- Tarkiainen, Kari, "En bilderbok om Ryssland från 1674 i Riksarkivet", s 373-386 i *Arkivvetenskapliga studier* 6 (1987).
- Tarkiainen, Kari, *Finnarnas historia i Sverige* 1. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid. *Nordiska museets Handlingar* 109. Vammala 1990.
- Tasker, Edvard G, *Encyclopedia of Medieval Church Art*. London 1993.
- Tasso, Torquato, *Tassos befriade Jerusalem. Öfversättning af A F Skjöldebrand*. Stockholm 1825.
- Tasso, Torquato, *Torquato Tasso's befriade Jerusalem. Öfversatt af Carl A Kullberg*. Stockholm 1860.

- Tawaststjerna, Werner, *Kaarle IX:n ja Sigismundin taistelu Viron ja Liivinmaan omistamisesta. Historiallisia tutkimuksia XIX* (1935). Helsinki 1935.
- Taylor, Henry Osborne, *The Classical Heritage of the Middle Ages*. New York 1901.
- Jörenssohn Tegel, Erik, *Then Stormächtige, högborne furstes och christelighe Herres Her Gustafss, fardom Sveriges, Göthes och Wendes konungs etc. historia 1-2*. Stockholm 1622.
- Jörenssohn Tegel, Erik, *Konung Eric's den XIV:des historia, som förtäljer desz merckwerdiga handlingar, men i synnerhet de emot Sveriges då warande Fiender förda Krig*. Utgifwen af Anders Anton von Stiernman. Stockholm 1751.
- Tegnér, Elof, "Handskrifna Svecana i italienska arkiv och bibliotek efter 1523". *Handskriftsförteckningar utgifna af Svenska historiska föreningen* 3. Bilaga till *Historisk Tidskrift* 12 (1892).
- Tengström, Emin, *Latinet i Sverige*. En kulturhistorisk översikt. Lund 1973.
- Tengström, Jacob, "Historisk Afhandling om Svenska Siö-Magten i äldre tider och i synnerhet under Konung Erik XIV", s 93-283 i *Kongl. Vitterhets-academiens handlingar* IV. Stockholm 1783.
se även Handlingar till upplysning i Finlands-Kyrko-Historie.
- Tengström, J[ohan] J[acob], *Gezelii den yngres minne*. Helsingfors 1833.
- Tengström, J[ohan] J[acob], "Utdrag rörande Finland, utur de otryckta delarna af A A von Stiernmas Bibliotheca Suio-Gothica", s 241-335 i *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen* IV (1844). Helsingfors 1845.
- Tengström, J[ohan] J[acob], "Några blad ur Finlands häfder för Gustaf I:s regeringstid", s 101-299 i *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen* XIII (1853). Helsingfors 1854.
- Tengström, Leif, "Till frågan om Finlands vapen", s 58-127 i *Finskt museum* 88 (1981; tr 1983).
- Tengström, Leif, "Iconographic Heraldry: The Sabre - A Case Study of a Central Theme in the New 16th Century Swedish Heraldry", s 489-532 i *Genealogica & Heraldica. Report of the 16th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Helsinki 16-21 August 1984*. Jyväskylä 1986.
- Tengström, Leif, "Skyterbågen - från Salamis till Savolax", s 499-516 i *Humanismen som salt och styrka. Bilder & betraktelser tillägnade Harry Järv*. *Acta Bibliothecæ Regiæ Stockholmiensis* XLV. Stockholm 1987. [1987a]
- Tengström, Leif, "Sverige-Finland - världens äldsta kungadöme", s 26-32 i *Sverige-Finland under 800 år*, Nationalmuseum. Stockholm 1987. [1987b]
- Tengström, Leif, "Suomen vaakuna" (med svensk resumé: Finlands vapen), s 8-9 i *Elävät kivet - Levande stenar* (1987: 6). Stockholm 1987. [1987c]
- Tengström, Leif, "Varsinais-Suomen vaakuna - Egentliga Finlands vapen", s 8 i *Elävät kivet - Levande stenar* (1988: 1). Stockholm 1988. [1988a]
- Tengström, Leif, "Satakunnan vaakuna - Satakunda vapen", s 8-9 i *Elävät kivet - Levande stenar* (1988: 2). Stockholm 1988. [1988b]
- Tengström, Leif, "Karjalan vaakuna - Karelens vapen", s 5 i *Elävät kivet - Levande stenar* (1988: 5). Stockholm 1989. [1988e]
- Tengström, Leif, "Savon vaakuna - Savolax' vapen", s 6-7 i *Elävät kivet - Levande stenar* (1989: 1). Stockholm 1989. [1989a]
- se även Pipping, Knut & Tengström, Leif

- Terserus, Elias, "Fragmentum Historiae Johannis III. Regis Sueciae, Goth. Vandal. &c. &c. &c.", s 179-216 i *Nettelblatt, Christian, Schwedische Bibliothec IV*. Stockholm & Leipzig 1731.
- Tersmeden, Lars, "Med pik och musköt. Två exercisböcker från Carl X Gustafs tid", s 5-32 i *Aktuellt och historiskt. Meddelanden från militärhistoriska avdelningen vid Kungl. Militärhögskolan* 1969.
- Tesauro, Emmanuele, *Del regno d'Italia sotto i Barbari epitome del Conte & Cauallier Gran Croce D Emanvel Tesavro Con le Annotationi dell'Abbate D. Valeriano Castiglione*. Torino 1664.
- Tesauro, Emmanuele, *Gothicarum Longobardicarumque in Italia rerum epitome, quam Emanuel Thesaurus Comes & Magna Crucis Eques scripsit, notisque illustravit Abbas Valerianus Castilio, Ex Italico in Latinam Gothicum que sermonem uertit, ac notis indicibusq; necessariis auxit Claudius Arrhenius Regius Historiographus ac in Acad. Regia Upsaliensi Histor. Prof. publ. ac ordin. nec non in Regio Antiquitatum Collegio Assessor*. Holmiae Sveonum [1692].
- Tesauro, Emmanuele, *Utrug af grefoens och riddarens Emanuel Tesauri historia om Göthernas och Longobardernas regemente uti Italien, jemförd mot andra auctorer*. Med italienska kopparstycken. Stockholm 1747.
- Thesoro politico cioe relationi, instrvttioni, trattati, discorsi varii se* Possevino, Antonio, *Relatione di cose pertinenti alla cognitione dello stato presente del Regno di Suetia*. M. D. LXXVIII
- Theiner, Augustin, *Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johann III., Sigismund III. und Karl IX*. I, II. Versuche und Bemühungen des heiligen Stuhles in den letzten drei Jahrhunderten die durch Ketzerei und Schisma von ihm getrennten Völker des Nordens wiederum mit der Kirche zu vereinen. Nach geheimen Staatspapieren. Augsburg 1838, 1839.
- Theologische Realenzyklopädie* XXII (1992).
- Thévet, André, *Histoire des plus illustres et sçavans hommes de leurs siècles*. Tant de l'Europe que de l'Asie, Afrique & Amerique. Avec leurs Portraits en Taille-douce, tirez sur les veritables Originaux 1-8. Paris 1671.
- Thoma, Herbert, "Ein Bruchstück aus der Reimchronik Wigands von Marburg", s 39-45 i *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 74 (1937). Berlin 1937.
- Thordeman, Bengt, "Dateringen av Sankt Henriks kenotaf i Nousis", s 235-247 i *Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman*. Helsingfors 1952.
- Thordeman, Bengt, "Nordens helgonkonungar", s 1-26 i *Finska Vetenskapsso-cietetens årsbok XXXVIII B*, Nr 2. Helsingfors 1960.
- Thou, Jacques Auguste de, *Histoire universelle* 14. Londres 1734.
- Thukydides, *Kriget mellan Sparta och Athen*. Översättning, förord och kommentar av Sture Linnér. Uddevalla 1978.
- Tibbetts, Gerald R, "The Beginnings of a Cartographic Tradition", s 90-107 i *The History of Cartography II:1. Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*. Edited by J B Harley and David Woodward. Associate Editors Joseph E Schwartzberg & Gerald R Tibbetts. Assistant Editor Ahmet T Karamustafa. Chicago & London 1992.
- Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo se "Konung Johan III:s yttrande om Finland"*.

- Tilly, Charles (ed), *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, N J 1975.
- Toikka, P, "Novgorodin Karjalan historiasta", s 1-46 i Historiallinen arkisto 25:4 (1915).
- Torefalk, Ingvar, "Militär heraldik", s 24-25 i *Vapenbilden* (1979:6).
- Toriyama, Shigeto, "On the Muscovite Autocracy - A Comparative Review", s 109-123 i *Forschungen zu osteuropäischen Geschichte* 18 (1973).
- Toynbee, Paget, *A Dictionary of Proper Names and Notable Matters in the Works of Dante*. Revised by Charles S. Singleton. Oxford (1898) 1968.
- Tradescant, John, *se Hamel, J, England and Russia*
- Trapp, J B, *se Herrad av Hohenb[o]urg*
- Trapp, Oscar, "Kalkmålningarna i Brunnby kyrka", s 9-20 i *Kulturhistoriska Helsingborgs studier*. Till minne av Oscar Trapp. Utgivna av Helsingborgs museum genom Torsten Mårtensson. Helsingborg 1918.
- Treitschke, Heinrich von, "Das deutsche Ordensland Preussen", i *Ausgewählte Schriften* I. (Först publicerad 1863). Leipzig 1907.
- Tretjakoff, Igor de, *Armorial de la noblesse de Russe avec notices genealogiques et bibliographiques*. Bruxelles 1946.
- Trinkaus, Charles, *The Poet as Philosopher. Petrarch and the Formation of Renaissance Consciousness*. New Haven & London 1979.
- Troels-Lund, T F, *Dagligt liv i Norden* IV. Stockholm 1940.
- Trost, Heinrich, *Stralsund*. Leipzig 1973. *Trübners Deutsches Wörterbuch* 5. Berlin 1954.
- Trüdiger, Karl, *Studien zur Geschichte der griechisch-römischen Ethnographie*. Basel 1918.
- Tuominen, Uuno, *Viinankäyttö ja sen vastustaminen vapaudenajalla*. Suomen entisyyttä I. Porvoo 1928.
- Turbervil[l]e, George, "Certain letters in verse, written by Master George Turberuile out of Moscouia, which went as Secretarie thither with Master Tho. Randolph, her Maiesties Ambassadour to the Emperour 1568, to certain friends of his in London, describing the maners of the Countrey and people", s 384-389 i Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, made by Sea or Ouerland, to the Remote and Farthest Distant Quarters of the Earth, at Any Time within the Compasse of these 1600 Yeres: Divided into Three Seuerall Volumes, According to the Positions of the Regions, where unto they were Directed*. London (1589) 1599.
- Turbervil[l]e, George, "Verse Letters from Russia", s 75-84 i *Rude & Barbarous Kingdom. Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*. Edited by Lloyd E Berry & Robert O Crummey. Madison, Milwaukee & London 1968.
- Tweddle, Dominic, "Jevington, Sx. (St Andrew)", s 191-192, fig 232-234 i *Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture* IV. South-East England by Dominic Tweddle, Martin Biddle, Birthe Kjølbye-Biddle with contributions by Michael P. Barnes, John Higgitt, Henry R. Loyn, David Parsons, and Bernard C. Worssam. Oxford 1995.
- Twining, [Edward Francis] Lord, *European Regalia*. London 1967.

- Typotius, Jacobus, *Oratio inauguralis*. Stockholmiae 1594.
- Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683*. 82. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz, im Künstlerhaus, Karlsplatz 5, und in Sonderausstellungsraum des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz 5. Mai bis 30 Oktober 1983.
- Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit* 1-2. Recklinghausen 1985.
- Töppen, Max, "Die ältere Hochmeisterchronik", s 519-725 i *Scriptores rerum Prussicarum* 3. Leipzig 1866.
- se även *Scriptores rerum Prussicarum* 2.
- Törne, P O von, "Medeltidsstudier III. Birger Jarls korståg och Ericus Olais krönika", s 15-157 i *Historisk Tidskrift för Finland* 5 (1920).
- Törnquist, Leif, "Med flygande fana, brinnande lunta och kula i munnen", s 91-99 i *Från fälttåg till folkfest*. Nordiska flaggor, fanor och symboler. Uddevalla 1993.
- Uecker, Heiko, "Nordisches in der *Þiðreks saga*", s 175-185 i *Hansisches Literaturbeziehungen*. Das Beispiel der *Þiðreks saga* und verwandter Literatur. Herausgegeben von Susanne Kramarz-Bein. *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 14. Herausgegeben von Heinrich Beck, Heiko Steuer, Dieter Timpe. Berlin, New York 1996.
- Uhl, W., "Peter Suchenwirt, sp 774-780 i *Allgemeines Deutsche Biographie* 37. Leipzig 1894.
- Uhren, R, *Die antiken Grundlagen mittelalterlichen Seekarten*. *Imago Mundi* 1 (1935).
- Uhren, R, *Die Weltkarte des Isidorus von Sevilla*. *Mnemosyne* 3 (1935).
- Ulfeldt, Jacob, *Jacob Ulfedts Rejse i Rusland, 1578*. Jacobi nobilis Dani Hodoeporicon Ruthenicum. Inledning, noter och kommentarer ved Knud Rasmussen. Kfbenhavn 1978.
- Ullmann, Walther, *The Growth of Papal Government in the Middle Ages*. A Study in the Ideological Relation of Clerical to Lay Power. London 1955.
- Unger, C R, se *Diplomatarium Norvegicum* VI.
- Upmark, Gustaf, "Konung Erik XIV:s guldväfvere", s 24-40 i *Med pensel och penna*, utg af W Silfversparre. Stockholm 1885.
- Upmark, Gustaf, "Tapetväfveriet i Sverige under de första vasakonungarne", s 1-54 i *Meddelanden från Svenska slöjdföreningen* år 1886. Stockholm 1886.
- Upmark, Gustaf, *Guld- och silversmeder i Sverige 1520-1850*. Stockholm 1943.
- Urban, William, "Saint Mary and the Dragon-killer", s 89-94 i *Marian Library Studies* 2 (1971).
- Urban, William, *The Baltic Crusade*. DeKalb 1975.
- Urban, William, *The Prussian Crusade*. Lanham, Md 1980.
- Urban, William, *The Livonian Crusade*. Washington D.C. 1981.
- Urban, William, "The correct translation of 'Ruce'", s 12-18 i *Journal of Baltic Studies* 13 (1982).
- Urban, William, "When was Chaucer's knight in 'Ruce'?", s 347-353 i *The Chaucer Review* 18 (1984).
- Urban, William, "The Teutonic Order and the Christianization of Lithuania", s 105-135 i *La Christianizzazione della Lituania*. *Atti del Colloquio Internazionale di Storia Ecclesiastica in Occasione del VI Centenario della Lituania Cristiana*

- (1387-1987). Roma, 24-26 Giugno 1987. *Pontificio di Scienze Storiche. Atti e Documenti* 2. Città del Vaticano 1989.
- Utley, Francis Lee, "The One Hundred and Three Names of Noah's Wife", s 426-452 i *Speculum* 16 (1941).
- Waal, H., van de, *Drie eeuwen vaderlandsche Geschied-uitbeelding 1500-1800*. Een iconologische Studie I-II. 's-Gravenhage 1952.
- Waaranen, Johan E, *se Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid I-II*. Helsingfors 1863-1878.
- Vadianus, [von Watt], Joachim, *Epitomae trium terrae partium, recognita et aucta*. Tiguri 1548.
- Wagner, Anthony R, *Historic Heraldry of Britain*. London, New York & Toronto 1939.
- Wagner, Anthony R, *Heralds and Heraldry in the Middle Ages*. 2nd Edition. London 1956.
- Wagner, M, "Der Verfall und die Auflösung des livländischen Ordens unter Kettler im Zusammenhang mit dem Verhalten der Nachbarstaaten", s 131-186 i *Vierteljahrschrift für Wappen-, Siegel- und Familienkunde* 42 (1912).
- Vaivre, Jean-Bernard de, "Les armoiries de Regnier Pot et de Palamède", s 179-212 i *Cahiers d'heraldique* 2 (1975).
- Vale, M G A, "New Techniques and Old Ideals: The Impact of Artillery on War and Chivalry at the End of the Hundred Years War", s 57-72 i Allemand C T (ed), *War, Literature, and Politics in the Late Middle Ages*. Liverpool 1976.
- Waley, Daniel, "French Defeats and Chivalrous Ideals: The Hundred Years War", s 140-160 i Daniel Waley, *Later Medieval Europe*. From Saint Louis to Luther. London & New York 1980.
- Waley, Daniel, "Burgundy, the Great Duchy of the West", s 178-197 i Daniel Waley, *Later Medieval Europe*. From Saint Louis to Luther. London & New York 1980.
- Validi-Bonn, A Zeki, "Die Schwerter der Germanen, nach arabischen Berichten des 9.-11. Jahrhunderts", s 19-37 i *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 90 (N F 15) (1936).
- Validi Togan, A Zeki, *Ibn Fadlan's Reisebericht. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes* XXIV:3. Leipzig 1939.
- Waldén, Bertil, *Nicolaes Millich och hans krets*. Studier i den karolinska barockens bildhuggarkonst. Stockholm 1942.
- Wallerström, Thomas, *Norrbotnen, Sverige och medeltiden*. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi I. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 15:1. Stockholm 1995.
- Wallin, Sigurd, *se* Cornell, Henrik & Wallin, Sigurd
- Wallius [Vallius], Laurentius Olai, "De Gustavo Sago-togato, Viri Praestantissimi, Dn. M. Laurentii Jonae Fornelii, Ostrogothensis, Poëta doctissimi, amici sui dilectissimi, Ad lectorem In Nomen Gustavus", A 1 v i Laurentius Fornelius [Ostrogothus], *Gustavus Sago-Togatus, Serenissimi, potentissimi, atq., invictissimi Princeps ac Domini, Dn. Gustavi Adolphi, Svecorum Gothorum, Vandalorumq; Regis, Magni Principis Finlandiae, Ducis Esthoniae ac Careliae, Ingriaeq; Domini, &c. Domini & Regis sui clementissimi,*

- Res Heroice in bello et pace gestae. Gloria altissimo suorum refugio. Tenui penicillo adumbravit Laurentius Fornelius Ostrogothus. Upsaliae 1631.*
- Walser, Gerold, *Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis*. Historische Studien über den sogenannten Tributzug an der Apadanatreppe. *Teheraner Forschungen herausgegeben von Deutschen Archäologischen Institut Abteilung Teheran*. Band 2. Berlin 1966.
- Walsingham, Thomas, "Gesta Henrici, Comitis de Derby", s 197-198 i *Historia Anglicana II* (A. D. 1381-1422) ed. by Henry Thomas Riley. *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores, or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages* 28. London 1864.
- Walsingham, Thomas, "Historia brevis Thomae Walsingham, ab Edwardo primo ad Henricum quintum", i *Anglica, Normannica, Hibernica, Cambrica, a veteribus scripta: Ex quibus Asser Meneciensis, Anonymus de vita Guilielmi Conquestoris, Thomas Walsingham, Thomas de la More, Gulielmus Gemiticentis, Giilaldus Cambrensis: Plerique nunc primum in lucem editi, ex Bibliotheca Guilielmi Camdeni*. Francofurti 1603.
- Walsingham, Thomas, *Ypodigma Neustriiae*. Ed. by Henry Thomas Riley. *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages* 28:7. London 1876.
- Walsingham, Thomas, *Historia Anglicana 2* (A D 1381-1422), edited by Sir Thomas Riley. *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores, or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages* 28. London 1864.
- Vandyke Price, Pamela, *Wines of the Graves*. London & New York 1988
- Vanwijnsberghe, Dominique, "The cyclical Illustrations of the little Hours of the Virgin in pre-eyckian Manuscripts", s 285-295 i *Flanders in a European Perspective*. Manuscript Illumination around 1400 in Flanders and Abroad. Proceedings of the International Colloquium Leuven, 7-10 September 1993. Edited by Maurits Smeyers & Bert Cardon. *Corpus of Illuminated Manuscripts* 8. *Low Countries Series* 5. Edited by Maurits Smeyers. Leuven 1995.
- Wardmann, A.E., "Tactics and the Tradition of the Persian Wars", s 49-60 *Historia* 8 (1959). Wiesbaden 1959.
- Warner, Roger F, *se* British Museum
- Warner, William, *Albion's England*.
- Warnstedt, Christoffer von, "Finlands riksvapen under svenska tiden - med sköldhållare", s 51 i *Vapenbilden* (1980:8).
- Vassilatou, Nick, "Skytiske og sarmatiske buer og bronzepilespidser", s 127-136 i *Vaabenhistoriske aarbøger* 30 (1984). København 1984.
- Waszink, Jan Hendrik, *se* Eckstein, F
- Watt, Joachim von *se* Vadianus, Joachim
- Vaughan, Herbert M, *The Medici Popes (Leo X and Clement VII)*. London 1908.
- Vaughan, Richard, *Philip the Bold*. The Formation of the Burgundian State. London 1962.
- Vaughan, Richard, *Philip the Good*. The Apogee of Burgundy. London 1970.
- Vaughan, Richard, "The Arctic in the Middle Ages", s 313-342 i *The Journal of Medieval History* 8 (1982).

- Vaughn, Earnest V, "English Trading Expeditions into Asia under the Authority of the Muscovy Company (1557-1581)", s 127-214 i *Studies in the History of English Commerce in the Tudor Period*, s 127-214. New York 1912.
- Wauters, Alphonse, *Les Tapisseries Bruxelloises*. Bruxelles (1878) 1973.
- Webb, Alf, "How did the bow develop?", s 8-10 i *Popular Archaeology* 3:6 (1981). Bath 1981.
- Webb, Henry J, "A Reinterpretation of Chaucer's Theseus", s 289-296 i *The Review of English Studies* 23 (1947).
- [Weber, Friedrich Christian von], *Das Verändete Ruszland, In welchem die ieszige Verfassung Des Geist- und Weltlichen Regiments; Krieges- Staat zu Lande und zu Wasser; Wahre Zustand der Ruszischen Finanzen; die geöffneten Berg-Werke, die eingeführte Academien, Künste, Manufacturen, ergangene Verordnung, Geschäfte mit denen Asiatischen Nachbahren und Vasallen, nebst der allerneuesten Nachricht von diesen Völckern, Die Begebenheiten des Tzarewizen, und was sich sonst merckwürdiges in Ruszland zugetragen, Nebst verschiedenen andern biszher unbekandten Nachrichten In einem Bisz 1720. gehenden JOURNAL vorgestellet werden, Mit einer accuraten Land-Cardte und Kupfferstichen versehen*. Franckfurth 1721 [anon].
- Weber, Otfried, *Peter Suchenwirt*. Studienü ber sein Wesen und Werk. Deutsches Werden. *Greifswalder Forschungen zur deutschen Geistesgeschichte* 11. Greifswald 1937.
- Webster, Graham, "Standards and Standard-Bearers in the Alae", s 105-115 i *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn im Landschaftsverband Rheinland und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande* 186 (1986). Köln 1986.
- Webster, John, *The Complete Works of John Webster* I, II. Edited by F L Lucas. London 1927.
- Wecklein, N., *Studien zu Aeschylus*. Berlin 1872.
- Veen, Henk Th van, "Art and Propaganda in Late Renaissance and Baroque Florence: The Defeat of Radagastus, King of the Goths", s 106-118 i *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 47 (1984). London 1984.
- Wees, Hans van, "Politics and Battlefield. Ideology in Greek Warfare", s 153-178 i *The Greek World*. Edited by Anton Powell. London & New York 1995.
- Wehrhahn-Stauch, Liselotte, "Basilisk", sp 251-253 i *Lexikon der christlichen Ikonographie* I. Herausgegeben von Engelbert Kirschbaum SJ in Zusammenarbeit mit Günther Bandmann, Wolfgang Braunfels, Johannes Kollwitz, Wilhelm Mrazek, Alfred a Schmid, Hugo Schnell. Rom, Freiburg, Basel, Wien 1968.
- Wehrhahn-Stauch, Liselotte, "Bär", sp 242-244 i *Lexikon der christlichen Ikonographie* I. Rom, Freiburg, Basel, Wien 1968.
- Weise, Erich, "Das Heidenkamf des Deutschen Ordens I", s 420-473 i *Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker in östlichen Europa* 12 (1963).
- Weise, Erich, "Das Heidenkamf des Deutschen Ordens II", s 422-672 i *Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker in östlichen Europa* 12 (1963).
- Weise, Erich, "Das Heidenkamf des Deutschen Ordens III" i *Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker in östlichen Europa* 13 (1964).

- Weise, Erich, "von Richtenberg, Heinrich", s 555-556 i *Altpreussische Biographie* II. Herausgegeben im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung von Christian Krollmann, fortgesetzt von Kurt Forstreuter und Fritz Gause. Marburg/Lahn 1967.
- Weiss, Walter, *se Die Lieder Oswalds von Wolkenstein.*
- Veldman, Ilja M, *se Husband, Timothy B, The Luminous Image.*
- Welin, P O, *se Gardberg, Carl Jakob & Welin, P O*
- Welwei, K W, *Unfreie in antiken Kriegsdienst I: Athen und Sparta. Forschungen zur antiken Sklaverei* V. Wiesbaden 1974.
- Welzel, Barbara, "Zur Vielfältigkeit eines Bildmediums: Monochrome und illuminierte Druckgraphik im frühen 16. Jahrhundert", s 181-189 i *Der Bordesholmer Altar des Hans Brüggemann. Werk und Wirkung.* Herausgegeben von Uwe Albrecht, Gerhard Kaldewei, Hartmut Krohm, Uta Lemaitre und Ursula Lins. Berlin 1996.
- Wendehorst, Alfred, "Die Reichstatt Nürnberg von den Anfängen bis zum Ende ihrer grossen Zeit", s 11-25 i *Nürnberg 1300-1550. Kunst der Gotik und Renaissance.* München 1986.
- Wendel, Carl, "Palamedes", sp 2500-2513 i Pauly & Wisova, *Real-Encyclopädie der klassische Altertumswissenschaft* 18:2.
- Wenger, Leopold, *se Eckstein, F*
- Vennberg, Erik, *Svecia antiqua et hodierna. Verkets historia.* Band III till Erik Dahlberg, *Suecia antiqua et hodierna.* Stockholm 1924.
- Verbruggen, J.F., *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages. Europe in the Middle Ages. Selected Studies* I. Amsterdam, New York, Oxford 1977.
- Verdam, J *se Verwijs, E & Verdam, J,*
- Verdon, Jean, *se La Chronique de Sanit-Maixent, 751-1140.*
- Vergilius, Polydorus, *Von den Erfindern der Dyngen.* Augsburg 1537.
- Vernadsky, George, *A History of Russia* 1-4. New Haven 1943-1959.
- Vernadsky, George, *The Origins of Russia.* Oxford 1959.
- Wernicke, K, "Artemis", sp 1336-1440 i *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 2:1. Stuttgart 1895.
- Versen, Friedrich von, *Geschichte des Geschlechts v. Versen und v. Fersen* I-II. Berlin 1885, Stettin 1909.
- Verwijs, E & Verdam, J, *Middelnederlansch Woordenboek* 7. 's-Gravehage 1912.
- Werwing, Jonas, *Konung Sigismunds och Konung Carl den IX:des Historier, uti hwilka beskriwes Sweriges Rikes då warande oroliga tilstånd, samt desz med Dannemarck, Pålen och Ryszland förda krig* I-II. Stockholm 1746-1747.
- Das Verändete Ruszland, ... se [Weber, Friedrich Christoph]*
- Wes, Marinus Antony, *Classics in Russia 1700-1855. Between two Bronze Horsemen. Brill's Studies in Intellectual History* 33. Leiden, New York, Köln 1992.
- Wessén, Elias, *se: Söderwall, K. F, Ordbok över svenska medeltidsspråket.*
- West, G D, *An Index of Proper Names in French Arthurian Prose Romances. University of Toronto Romance Series* 35. Buffalo, Toronto 1978.
- Westholm, Alfred, *Cornelius Loos. Teckningar från en expedition till Främre Orienten 1710-1711. Nationalmuseums Skriftserie* N S 6. Stockholm 1985.

- Westman, K B, *Gustav II Adolf och svensk kyrklig expansion*. Föredrag vid Uppsala Gustav-Adolfsföreningens årsmötew den 6 nov. 1916. Stockholm 1916.
- Westrin, Th, "Bilder från 1600-talets Ryssland I", s 15 i *Ny Illustrerad Tidning* 1881:2.
- Westrin, Th, "Bilder från 1600-talets Ryssland II", s 22 i *Ny Illustrerad Tidning* 1881:3.
- Westrin, Th, "Erik Palmquists "Observationer öfver Ryssland", s 249-252 i *Historisk tidskrift* 19 (1899).
- Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*. Maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis depromata collocta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. Tomus primus ab Honorio PP III. usque ad Gregorium PP XII 1217-1409. Romae 1860.
- Vezin, Jean, "Bèda le Vénéable, *De temporum ratione*", s 250 i *La Neustrie*. Le pays au nord de la Loire de Dagobert à Charles le Chauve (VIIe-IXe siècles). Edité par Patrick Périn et Laure-Charlotte Feffer. Paris
- White, Stephen, *Russia goes dry*. Alcohol, State and Society. Cambridge 1996.
- Wibling, Hilding, *Epitafier och vapensköldar i Kalmar Domkyrka*. Kalmar 1979.
- Vid Sidenvägen - On the Silk Road* 25.1. - 6.4.1986. Göteborgs Historiska Museum 1986.
- Widekindi, Johannes, *Thet Swenska i Ryszland*. Tijo åhrs Krijgz-Historie hwilket under twänne Sweriges Stormächtige Konungars/ Konung Carls IX. Och K. Gustaf Adolphs den Andres och Stoores Baneer/ Storfursten Ivan Vasilivitz Suischi och Ryszland til hielp/ först emoot the Rebeller och Lithower/ sedan the Påler/ på sidstone emoot sielfwe Muskoviterne/ ifrån åhr 1607 in til 1617 Aff Feldtherren Gref Iacob De la Gardie. Stockholm 1671.
- Widén, Gustav, "Östersjövärlden har egen identitet", *Hufvudstadsbladet* 1995-03-08.
- Wiegand, Günther, "Berichte über Osteuropa in spätmittelalterlichen deutschen Stadtchroniken", s 15-37 i *Russland und Deutschland*. Herausgegeben von Uwe Liszkowski. *Kieler Historische Studien* 22. Stuttgart 1974.
- Wigand von Marburg, *Die Chronik Wigands von Marburg*. Originalfragmente, lateinische Uebersetzung und sonstige Ueberreste. *Scriptores rerum Prussicarum* 2, s 429-806 i *Die Geschichtsquellen Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*. Herausgegeben von Dr Theodor Hirsch, Dr Max Töppen und Dr Ernst Strehlke. Leipzig 1863.
- Wikström, Sten, *Norrboten: En studie om gränser*. *Tornedalica* 38. Luleå 1982.
- Wieselgren, O, "Jacob Gottbergs stambok. Ett Resalbum från Karl IX:s tid", s 272-281 i *Svensk tidskrift* 20 (1930).
- Wiesflecker, Hermann, "Maximilians I. Kaiserproklamation zu Trient (4. Februar 1508). Das Ereignis und seine Bedeutung", s 15-38 i *Österreich und Europa*. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. Herausgegeben vom Institut für österreichische Geschichtsforschung und von der Wiener katholischen Akademie. Graz, Wien & Köln 1965.
- Wiesflecker, Hermann, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*. I-V. München 1971-1986.

- Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von, *Aischylos. Interpretationen*. Berlin 1914.
- Wilhelm av Malmesbury, *Wilhelmi Malmesbiriensis monachi De Gestis Regum Anglorum libri quinque. Historiae novellae libri tres*. Edited from the manuscripts by William Stubbs I-II. *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores, or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages*. London 1887-89.
- Vilkuna, Kyösti, "Pähkinäsaaren rauhan raja kansantieteellisessä katsannossa", s 407-431 i *Historiallinen aikakauskirja* 58 (1960:4).
- Willan, T S, "Trade between England and Russia in the second half of the Sixteenth Century", s 307-321 i *The English Historical Review* 63 (1948).
- Willan, T S, "The Russia Company and Narva 1558-1581", s 405-419 i *The Slavonic and East European Review* 31 (1953).
- Villard, François, se Charbonneaux, Jean
- Willers, Johannes se *Schätze der Astronomie*.
- Villette, Jean, *Les portails de la cathédrale de Chartres*. [Chartres] 1994.
- Willis, Raymond S Jr, se *Libro de Alexandre*.
- Willoughby, Hugh, se Adams, Clement, "The newe Nauigation and discoverie of the kingdome of Moscouia, ..." se även Hamel, J, *England and Russia*
- Wilpert, Joseph, *Die römische Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten von IV. bis XIII. Jahrhundert I. Text: Erste Hälfte; III: Mosaiken*. Freiburg im Breslau 1916.
- Wilson, David M, *Anglo-Saxon Art. From the Seventh Century to the Norman Conquest*. London 1984.
- Wilson-Chevalier, Kathleen, "Sebastian Brant: The Key to Understanding Luca Penni's *Justice and the Seven Deadly Sins*", s 236-263 i *The Art Bulletin* LXXVIII (1996:2).
- Wimmer, Otto & Melzer, Hartman, *Lexikon der Namen und Heiligen*. Innsbruck, Wien & München 1982.
- Winiarski, Michael, "Våld slår hårt mot ryska kvinnor", s 13 i *Dagens Nyheter* 1995-09-14.
- Wipper, R, *Ivan Grozny*. Moscow 1947.
- Wippermann, Wolfgang, *Der Ordensstaat als Ideologie: Das Bild des Deutschen Ordens in der deutschen Geschichtsschreibung und Publizistik. Einzeleröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin* 24. Berlin 1979.
- Wisotzki, Emil, *Zeitströmungen in der Geographie*. Leipzig 1897.
- Witte, J de, "Corintische Vase des Chares", sp 153-158 i *Denkmäler und Forschungen. Archäologische Zeitung* 22 (1864).
- Wittkower, Rudolf, *Allegory and the Migration of Symbols*. London 1987.
- Wittkower, Rudolf, "Marvels of the East: A study in the History of Monsters", s 159-197 i *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 5 (1942). London 1942.
- Witzmann, Reingard, "Völkertafel, Anfang 18. Jh.", s 265 i *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683*. 82. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz, im Künstlerhaus, Karlsplatz 5, und in Sonderausstellungsraum des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz 5. Mai bis 30 Oktober 1983.

- Witzmann, Reingard, "Türkenkopf und Türkenskugel", s 282 i *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683*. 82. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz, im Künstlerhaus, Karlsplatz 5, und in Sonderausstellungsraum des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz 5. Mai bis 30 Oktober 1983.
- Vogeler, Hildegard, "Gestühlswange mit russischem Peltzhändler", s 178 i *Die Hanse: Lebenswirklichkeit und Mythos 2*. Eine Ausstellung des Museums für Hamburgische Geschichte in Verbindung mit der Vereins- und Westbank. Hamburg 1989.
- Voigt, Johannes, *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens 1-9*. Königsberg 1827-1839.
- Voigt, Johannes, *Namen-Codex der Deutschen Ordens-Beamten, Hochmeister, Landmeister, Grossgebietiger, Komthure, Vögte, Pfleger, Hochmeister-Kompane, Kreuzfahrer und Söldner-Hauptleute in Preussen. Der Ritter-Orden S. Mariä des Deutschen Hauses zu Jerusalem in Preussen*. Königsberg 1843.
- Volbach, W F, se Hubert, Jean, Porcher, Jean & Volbach, W F,
- Volborth, Carl Alexander von, *Heraldry*. Customs, Rules and Styles. Poole 1981.
- Wolf, Gunther G, *Die Wiener Reichskrone. Schriften des Kunsthistorischen Museums* 1. Herausgegeben von Wilfrid Seipel. Wien 1995.
- Wolf, Notburga, se *Die Lieder Oswalds von Wolkenstein*.
- Wolff, L, "Wigand von Marburg", sp 964-968 i *Die deutsche Literatur des Mittelalters* IV. Berlin 1953.
- Wolfram, Herwig, "Gothic History and Historical Ethnography", s 309-319 i *Journal of Medieval History* 7(1981).
- Wolfram, Herwig, "Die Goten als Gegenstand einer historischen Ethnographie", s 53-64 i *Tradition als historische Kraft*. Interdisziplinäre Forschungen zur Geschichte des früheren Mittelalters unter Mitwirkung von M Balzer, K H Krüger und L von Padberg herausgegeben von Norbert Kamp und Joachim Wollasch. Berlin, New York 1982.
- Wolkenstein, Oswald von, se *Die Lieder Oswalds von Wolkenstein*. Unter Mitwirkung von Walter Weiss und Notburga Wolf herausgegeben von Karl Kurt Klein. Tübingen 1962.
- Voltaire, François Marie Arouet de, *Oeuvres complètes* 13. Paris 1878.
- Von einer Grefinn von Anhalt / die hatt ein Grafen von Schwartzenberg gehabt ausz Schwedien / Unnd wie es ir und dem Grafen ganzen ist vff sant Jacobs fast zu land und zu wasser*. Nach Christus geburt. U o 1522.
- Wood, Anthony A, *Athenæ Oxonienses. An Exact History of all the Writers and Bishops who Have Had their Education in the University of Oxford. To which are Added the Fasti or Annals of the Said University* 1. A New Edition (3rd), with Additions, and a Continuation by Philip Bliss. London 1813.
- Woodford, Susan, "Palamedes", s 145-149 i *Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae* VII:1. Zürich & München 1994.
- Woods, William S, "Sarrazins Espans in the Roland, vv. 269, 612, 2828", s 193-196 i *Studies in Romance Languages and Literatures* 12 (1950). Chapel Hill, N C 1950.
- Woodward, David, "Could these Italian maps be fakes?", s 2-10 i *Mapline* 19 (1994).

- Vorgrimler, Herbert, *Geschichte der Hölle*. München 1993.
- Vorträge und Forschungen 3 (1956)
- Vos, M F, *Scythian Archers in Archaic Attic Vasepainting*. Groningen 1963.
- Voss, Johannes, "Die Reliefs des Novgorodfahrer-Gestühls in St. Nikolai zu Stralsund", s 71-72 i *Die Parler und der schöne Stil 1350-1400*. Band 2. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln. Herausgegeben von Anton Legner.(2:a upplagan) Köln 1980.
- Woudhuysen, H R, *Sir Philip Sidney and the Circulation of Manuscripts 1558-1640*. Oxford 1996.
- W. P.-G. [Planting-Gyllenbåga, Wilhelm], "Matts Gunnarssons ätt", s 108-111 i *Personhistorisk tidskrift* 8 (1906).
- Wright, N A R, "The Tree of Battles of Honoré Bouvet and the Laws of War", s 12-31 i C. T. Allemand (ed) *War, Literature, an Politics in the Late Middle Ages*. Liverpool 1976.
- Vries, Jan de, "Die Starkadsage", s 281-297 i *Germanisch-romanische Monatschrift* 36 (Neue Folge 5) 1955.
- Vulson, Marc de, sieur de la Colombiere, *La Science Heroique, traitant de la noblesse, de l'origine des armes, de leurs Blasons, & Symboles, des Tymbres, Bourlets, Couronnes, Cimiets, Lamrequins, Supports, & Tenans, & autres ornements de l'Escu; de la Deuise, & du Cry de guerre, de l'Escu pendant & des Pas & Emprises des Anciens Cheualiers, des formes differentes de leurs Tombeaux; Et des marques exterieures de l'Escu de nos Roys, des Reynes, & Enfants de France, & des Officiers de la Couronne, & de la Maison du Roy. Auec la Genealogie succincte de la Maison de Rosmadec en Bretagne. Le tout embelly d'un grand nombre de Figures en Taille douce, sur toutes ces matieres*. Paris 1644.
- Vulson, Marc de, sieur de la Colombiere, *De l'Office des Roys d'Armes, des Herauds, et des Povrsvivans. De leur Antiquité, de levr Privileges, & des principales Ceremonies où ils sont employez par les Roys & par les Princes. Avec le nom et les armes de tous les Roys & Princes Souuerains de la Chrestinté, & de la plupart des Prouinces qui releuent d'eux*. Paris 1645.
- Vulson, Marc de, sieur de la Colombiere, *Le Vray Theatre d'Honneur et de Chevalier, ov le Miroir Heroique de la Noblesse, contenant les combats ov ievt sacrez des Grecs & des Romains, les Triomphes, les Tournois, les Ioustes, les Pas, les Emprises ou Entreprises, les Armes, les Combats, à la Barriere, les Carrosels, les Courses de Bague & de la Quintaine, les Machines, les Chariots de Triomphe, les Cartels, les Deuises, les Prix, les Voeux, les Sermens, les Ceremonies, les Statuts, les Ordres, & autres magnificenses & exercices des Anciens Nobles durant la Paix. Avec le Formulaire d'un tournoy tel qu'on le pourroit faire à present avec les armes dont les Gentils-hommes se seruent à la Guerre. Le tout enrichi de figveres en tailedouce sur les principales matieres*. Paris 1648.
- Wurster, Herbert W, "Das Bild Heinrichs des Löwen in der mittelalterlichen Chronistik Deutschlands und Englands", s 407-439 i *Heinrich der Löwe*, herausgegeben von Wolf-Dieter Mohrmann. *Veröffentlichungen der Niederösterreichischen Archivverwaltung*, Heft 39. Göttingen 1980.

- Wurtzbach, Constant von, *Biographisches Lexikon des Kaisethums Österreich, enthalten die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750-1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben VIII*. Wien 1856-91.
- Wylie, James Hamilton, *History of England under Henry the Fourth III 1407-1410*. London, New York & Bombay 1896.
- Würth, Stephanie, "Alexanders saga: Literarische und kulturelle Adaptation einer lateinischen Vorlage", s 290-311 i *Hansisches Literaturbeziehungen*. Das Beispiel der *Piðreks saga* und verwandter Literatur. Herausgegeben von Susanne Kramarz-Bein. *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 14. Herausgegeben von Heinrick Beck, Heiko Steuer, Dieter Timpe. Berlin, New York 1996.
- Piðreks saga af Bern*. Udgivet for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Henrik Bertelsen. København 1905-1911.
- Xenophon, *Anabasis*. With an English translation by Carleton L. Brownson. *The Loeb Classical Library*. Cambridge, Mass. & London 1944.
- Ylikangas, Heikki, "Väkivaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvulla Suomessa", s 86-199 i *Historiallinen arkisto* 65 (1971).
- Young, Alan, *Tudor and Jacobean Tournaments*. London 1987.
- Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari se Koskinen, Yrjö
- Zahn, Robert, *Die Darstellung der Barbaren in griechischer Litteratur und Kunst der vorhellenistischen Zeit*. Diss. Heidelberg 1896.
- Zahrnt, Michael, "Hellas unter persischem Druck? Die Griechisch-persischen Beziehungen in der Zeit vom Abschluss des Königfriedens bis zur Gründung des Korinthischen Bundes", s 249-306 i *Archiv für Kulturgeschichte* 65:2 (1983). Köln & Wien 1983.
- Zanker, Paul, *The Mask of Socrates. The Image of the Intellectual in Antiquity*. Translated by Alan Shapiro. *Sather Classical Lectures* 59. Berkeley, Los Angeles & Oxford 1995.
- Zaske, Nikolaus und Rosmarie, *Kunst in Hansestädten*. Leipzig 1985.
- Zeitschrift für deutsche Philologie* 61 (1936)
- Zettersten, A., *Svenska flottans historia 1. 1522-1634*. Stockholm 1890.
- Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312)*. Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens. Bearbeitet von August Seraphim. Königsberg in Preussen 1912.
- Ziegler, Jakob, *Iacobi Ziegleri, Landavi, Bavari, in C. Plinii De Naturali Historia librum secundum commentaribus, quo difficultates Pliniana, praesertim astronomicae, omnes tolluntur. Item, organum quo catholica syderum, ut apud Plinium est, mira arte docentur*. Basiliae 1531.
- Ziegler, Jakob, *Plinio, & Antonio actoribus locupletata. Palestina, iisdem auctoribus, Praeterea Historia sacra & iosepho, et diuo Hieronymo locupletata. Arabia Petraea, sive, Itinera filiorum Israel per desertum, iisdem auctoribus. Aegyptus, iisdem auctoribus. Praeterea Ioanne Leone arabe grammatico, secundum recentiorum locorum situm, illustrata. Scandia, tradita ab auctoribus, qui in eius operis prologo memorantur. Holmiae, civitatis regni Suetiae, deplorabilis excidij per Christiernum datiae cimbricae regem, historia. Regionum superiorum, singulae tabulae Geographicae*. Argentorati 1532.

- Ziegler, Jakob, "Of the North Regions, and of the Moderate and continual heate in colde regions, aswell in the nyght as in the day in sommer season: Also howe those regions are habitable to thinhabitaunties of the same, country tothe opinion of the olde wryters", s 211-227 i *Works issued by the Hakluyt Society* 12. London 1852.
- Ziesemer, Walther, *se* Helm, Karl & Ziesemer, Walther
- Zilliacus, Emil, "Ett attiskt krigsdrama", s 35-56 i *Lans och lyra*. Litterära studier och kåserier. Stockholm 1933.
-, *se även* Aischylos.
- Zimmermann, T C Price, "Paolo Giovio and the Rhetoric of Individuality", s 39-62 i *The Rhetorics of Life-Writing in Early Modern Europe*. Forms of Biography from Cassandra Fedele to Louis XIV. Edited by Thomas F Mayer and D R Woolf. *Studies in Medieval and Early Modern Civilization*. General Editor Marvin B Becker. Ann Arbour 1995.
- Zoff, Otto, *se Die Briefe des P P Rubens*.
- Zu gutem Gedanken. Kulturhistorische Miniaturen aus Stammbüchern des Germanisches Nationalmuseums 1570-1770. Ausgewählt, eingeleitet und erläutert von Lotte Kurras.
- Zubar', Vitalij M, "Späte Skythen und Sarmaten", s 209-214 i *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*. Herausgegeben von Renate Rolle, Michael Müller-Wille, und Kurt Schietzel in Zusammenarbeit mit Petr P. Tolocko und Vjaceslav Ju. Murzin. Schleswig 1991.
- "Zur Geschichte der Preussenfahrt des Grafen Heinrich Derby in den Jahren 1390 und 1391", s 788-792 i *Scriptores rerum Prussicarum* 2, Beilage IX. Leipzig 1863.
- "Zwei Fragmente einer kurzen Reimchronik von Preussen", s 1-8 i *Scriptores rerum Prussicarum* 2. Leipzig 1863.
- Zygmalski Jr, Zdzislaw, "Vasadinastin i Polen", s 9-23 i *Sigismund Vasa och hans söner*. En utställning kring Vasadinastin i Polen 1587-1668 på Liljevalchs Konsthall i arrangemang av Historiska Museet 3 september - 7 november 1976. Liljevalchs katalog nr 327. Kommissarie och katalogredaktör: Aron Andersson. Utställningsarkitekt Erik Sörling. Lidköping 1976.
- Zygmalski Jr, Zdzislaw, "Turkish Militaria in the Light of Exhibitions of 1983", s 139-145 i *Waffen- und Kostymkunde* 1984.
- Åbo Underrättelser 1979-05-22
- Åstrand, Bertil, Brunnby kyrks och kapellen i Arild och Mölle. Lund 1972.
- "Die älteste Hochmeisterchronik", s 540-637 i *Scriptores rerum Prussicarum* 3. Leipzig 1866.
- Öberg, Jan, "Neo-Latin poetry in 16th and 17th Century Sweden", s 453-466 i *Acta Conventus Neo-Latini Lovaniensis*. Proceedings of the First International Congress of Neo-Latin Studies Louvain 23-28 August 1971. Ed. J. I. Jsewijn and E. Kessler. Leuven 1973.
- Ödberg, Fridolf, *Om Anders Lorichs, k. Johans ständige legat i Polen, och hans tid (1569-1584)*. Bidrag till den svenska diplomatiens och den katolska reaktionens historia. Skara 1893.
- Ödberg, Fridolf, *Tidsbilder ur 1500-talets svenska häfder*. Stockholm 1896.

- Öhlander, Carl, *Om den svenska kyrkoreformationen uti Ingermanland*. Ett bidrag till svenska kyrkans historia åren 1617-1704. Akad avh. Uppsala 1900.
- Oelsnitz, A. B. C., von der, *Herkunft und Wappen der Hochmeister des Deutschen Ordens 1198-1525. Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung* 1. Königsberg 1926.
- Östensson, Stig, "Smäländskt låg- och halvfrälse", s 193-210 i *Personhistorisk tidskrift* 66 (1968-1969).

SUMMARY

Gustavus Vasa gave Sweden its first modern, centralized, administrative system. This centralization of power was also a necessary condition for a programmatic, and propagandistic, heraldry. This opportunity for a heraldry serving state interests, against its neighbours, both latently and manifestly, was taken to systematic use by Gustavus Vasas sons, Eric XIV, John III and Charles IX. Also king Charles' son Gustavus Adolphus followed his predecessors on the Swedish throne in his use of heraldry as a means for state propaganda.

The charges of heraldic coats of arms are usually divided into two main groups: ordinaries and common charges. The new Swedish heraldry of the 16th Century display almost only common charges.

The coats of arms of the Swedish provinces are created for the funeral of Gustavus Vasa in 1560. Presumably under the supervision of his second son Duke John [Swedish: Johan], later king by the name of John III. All these coats of arms of provinces (with the possible exception of Medelpad) show common charges in them.

The Dutch cultural antropologist, Dr Henk Driessen who studied the mock battles between Moors and Christians in Andalusia made an important remark with a far wider applicability than the object of his study: "Every society that claims to be civilized needs a model of barbarism. ... They [the Moors] served as a model against which Spaniards could affirm and express their religion, collective identity and way of life."

This dissertation focuses on two groups of coats of arms in the new Swedish heraldry. The first one being coats of arms describing Russia, and the Russians. The other group of heraldic devices is those describing Sweden and the Swedes in contrast to its eastern neighbour. The third dimension to the picture of the Russian is obtained from sources describing how the Russians have been concipated in Europe through history.

The main section of the dissertation describes how the negative features are applied to the Russians and how they are expressed in the new Swedish heraldry.

These Russian attributes are: *"the Russian sabre"*, *"the Russian [Scythian] bow"*, *"the Russian arrow"*, *the coat of mail*, *"the Russian hat"*, *"the Russian cap"*, *"the Russian head"*, *the Russian knout* [the English word, "knout", is a loan-word from Russian] and *the Russian eagle* along with the Slavonic dragon. The Swedish [= Gothic] heraldic counterparts to the Russian attributes are: *the lance*, *the straight sword*, *the crossbow*, *three different types of crossbow arrows: the Dalecarlian arrow*, *the so called "skäkta" och the so called "stråle"*, *the chivalric armour*, the Gothic hero *Starkater* och *the Gothic lion*.

These heraldic devices are studied for themselves and as cultural expressions of Swedish superiority against the Russian cultural inferiority.

In Greek antiquity the term 'barbarian' did not only signify a person who utters incomprehensible sounds, it was also a cultural concept discerning the civilized Greek from the uncivilized aliens, the division between the Greek cultural sphere from the surrounding uncivilized peoples. Both 'barbarism' and

its antonym 'civilisation', are inventions by selfconscious cultural men, in order to express an intellectual, cultural and material superiority towards other peoples who were regarded to subsist on a lower level. The antithetic terms worked as useful clichés to express selfesteem and rational reasons for aggression. Especially after the Persian wars the Greek called "the Enemy" on the other side of the border, 'barbarian'. Typical features of the barbarian were animalism, cruelty, unmercifulness, inhumanity, arrogance, a boundless lustfulness, fertility, cunning, disloyalty, cheating, hubris, ostentatiousness, an irresistible urge to plunder, greed, limitlessness, etc. The valour of the "barbarians" was often described as *furor barbaricus*. The Scythians were among the peoples regarded most barbaric.

Like the Greek the Romans often described the battle between "civilisation" and "barbarism" in moral terms.

Through the influence of Christianity some modifications are made to the concept of 'barbarism'. According to Orosius only pagans were real barbarians. To destroy them was an act to God's liking according to Orosius. Origenes pinpoints the Dacians, the Sarmatians and the Scythians as typical barbaric peoples. "The fathers of the Church, imbued with Roman values, for the most part regarded Christianized Rome and civilization as interchangeable terms" (Denys Hay). And Gregory of Tours, Bede Venerabilis, Adam of Hamburg and Helmold of Bozovia all employ the word '*barbarus*' as a synonym for pagan. "When we do (on rare occasions) meet the term in a political sense it is significant that 'Christian' and 'barbarian' can be opposed to one another (D Hay). Charlemagne's opinion that Europe was synonymous with "*imperium christianum*" endured as "*communis opinio*" for a long time.

According to Ranulf [Ralph] Higden' *Polychronicon* Barbaria was to be found in the area between Tanais (Don) and Oceanus in the north.

During the time of the Golden Horde the Russians were often taken as allies to the Tartars.

For Aeneas Silvio (Sylvius) Piccolomini (later pope by the name of Pius II) the word '*barbarus*' and 'enemy of the Christian name' had the same meaning. By "enemy of the Christian name" was meant those outside the Roman Catholic Christendom.

Already in Greek antiquity Tanais (Don) was the established border between Asia and Europe. The river Don remained as this cultural separating line until the beginning of the 18th century when Filip Johan [Tabbert] Strahlenberg, with his map of Siberia, draws the border between Europe and Asia along the Urals. Sometimes the dividing line between the Continents was drawn as far west as the Narova-river. The last Swedish Catholic archbishops in exile, Johannes and Olaus Magnus, drew the eastern border of Europe along the eastern border of Sweden against Muscovy. It is a commonplace that the Russians were not regarded as Europeans, either during the Middle Ages nor during the Renaissance.

The Vasa dynasty in Sweden waged a propaganda war against Russia in order to depict the Russians as barbarians. The classical concept of the barbarian, which were identical with Asians, was applied to the Russians and they were vituperated for whatever the Scythians and other barbarians of the

East had been thought to be guilty of. The Vasa kings used the medieval conception of the Russians as heathen and the enemies of Christianity, idolaters, puffed up with Asian hybris, predisposed to luxury, excessive in their use of alcohol, lecherous, cowardly, cruel apt to *furor barbaricus*. The Muscovite Grand Princes were Asian tyrants, despotical and the Russian population was enslaved by their rulers.

"The *furor barbaricus* was frequently applied to the barbarians. The qualities contained in the concept of *furor barbaricus* were ferocity, belligerency and cruelty" (W.R. Jones). Hans Burgkmair the Elder's woodcut *Anger* is a good illustration of these qualities (fig 122). It is also significant that the artist chooses to put a sabre in the hands of the personification of Anger.

Another woodcut by the same artist, that of *Justice* (fig 125) gives us further clues to the interpretation of the sword and that of the sabre. Comparing the two woodcuts by Hans Burgkmair the Elder we see clearly the diametrically opposite associations connected with the two, in the case of *Gerechtichkait*; temperance, justice, in short the *bon governo*, and in the case of *Zorn* ferocity, arbitrary authority, cruelty and injustice, in short the *mal governo*.

The concept of Justice as a common notion of Western Europe deserves a short comment, here in the form of two quotations from Helmut Coing's article "Das Recht als Element der europäischen Kultur" (1984):

From Naples to Salamanca in the South up to Uppsala and Copenhagen in the North, from Oxford and Cambridge and the Scottish universities such as Aberdeen in the West to Cracow and Vienna in the East the faculties of law followed in essentials the same curriculum of studies and built their jurisprudential training in Roman law. Thus came into being in Europe a homogeneously trained legal profession.

The countries of Eastern Europe to the East of the line from Italy, Hungary and Poland form another sphere which, it is true, built on the same foundation, namely Roman law, and Christianity, but which was not part of the West. When we speak of Europe here, it is this narrower concept of Europe which is meant.

Thus we can safely conclude that neither of the two cornerstones of European culture, *Biblia* and *Justitia*, here in the form of a miniature from the *album amicorum* of Melchior Otto (fig 126), could in the 16th century be associated with Russia.

The Russians inhabited the same lands as the Scythians had lived in. They also used the composite bow, the Scythian bow, and the sabre and their military tactics was based on cavalry. Therefore it is not surprising to find that as Andreas Kappelen points out: "Often they were taken for Scythians or Tartars"

After his first period as the Emperor's ambassador to Russia Sigismund von Herberstein receives a *Wappenvermehrung*, additions to his crest, granted to him by the Emperor Charles V in 1522 (fig 99).

The sinister figure is a Russian czar with the familiar attributes: the sabre and the Scythian bow.

Sigismund von Herberstein's *Rerum Moscoviticarum commentarii* became the most authoritative work on Russia, and the illustrations in his book show us Russian cavalry with sabres and Scythian bows (figs 182, 183) and their

equipment (fig 184).

Not only was von Herberstein's book to be found in the royal Swedish library, but Swedish noblemen on their travels abroad made personal acquaintances with members of the von Herberstein family: (figs IX and fig X).

The long wars waged by the sons of Gustavus Vasa needed greater forces than the country and its feudal nobility could provide, and therefore mercenary troops were hired. The coats of arms of people who received charters of nobility in Sweden during the period of the elder Vasa kings also reflect the diversification of the society through their coats of arms, as a consequence of this the common charges prevail. In contrast to the old feudal nobility in Sweden which often show ordinaries in their coats of arms.

One of the first bearers of a sabre as an independent charge in his coat of arms is Tomas Jönsson Ryring, who was administrator of the Turku [Sw *Åbo*] castle 1535-1547. We do not know the exact year of his charter of nobility, neither do we have a contemporary blazon of his coat of arms.

The contraposed straight sword and sabre are as we have seen, introduced with the coat of arms of the province of Carelia in 1560. It is also true that there is no blazon of the Carelian coat of arms from that year. But from this we cannot infer that the sabre was not blazoned as a Russian sabre in the reign of Eric XIV.

Facts belie such facile assumptions.

A captain of the cavalry by the name of Anders Nilsson of Tali [Sw *Talis*] receives a patent of nobility on the 16th of June 1563, and this charter clearly states that the three sabres are Russian sabres (fig XI).

King John III and his Russian war brings about further examples of coats of arms with sabres.

In 1575 Jöran Månsson of Nokia, also a captain of the cavalry, receives a charter of nobility, and his patent also states why the patent is granted to him: his valour against the Russians (fig XII).

At the latest two years after endowing the charter of nobility with Jöran Månsson king John III assumes the title of Grand Duke of Finland (1577). The coat of arms of the Grand Duchy (fig XXV) must have come about at the same time or shortly afterwards, though we do not have a blazon with a date attached to it.

A third captain of the cavalry who receives his patent of nobility on the 24th of May 1578 is Hans Wachtmeister, and his charter I find very interesting (fig XIV). First, it contains an explicit motivation why Hans Wachtmeister is to receive the patent of nobility, and that is his valour against the "obvious arch-enemy, the Muscovite" ("*offentlichen Erbfeindt, den Muscovitter*"). Furthermore, the fesswise sabre (fig XV) is blazoned "*ein Russischer Säbl*" and the arrows point in base, in the crest (fig XVII), are blazoned "*drey Russische gelbe Pfeil*" (three Russian arrows, or).

Sven Grauers has shown that since 1574 Narva was the goal of king John III in his warfare with the Muscovites. But it took his troops seven years to reach that goal. In 1585 the city of Narva is granted a new coat of arms (fig 165) which is a compilation of two old seals of the city (figs 161, 162) and the coat of arms of the Grand Duchy of Finland (fig XXV). I have stated earlier that the coat of arms of the city of Narva can also be interpreted as a "topographical picture"

of Narva and Ivangorod (fig 164). The straight (European) sword signifies Narva, the two fish symbolize the Narova river, and the Russian (Asiatic) sword, the sabre, stands for Ivangorod.

Fig 113 shows the coat of arms of Bengt Larsson (Sabelhjerta), who also served in the cavalry. He received his patent of nobility in 1586. Azure, a human heart in chief, a sabre argent hilted and pommelled or.

Peter Hertzig is said to be nobleman from Estonia. But the fact that his coat of arms, or a sketch for it, is to found in the National Archives of Sweden, even though among the unidentified ones (fig XIX), is surely due to his receiving his charter in Sweden. In 1587 he was strengthening the strongholds on the eastern border and two years later he writes "fortificattor" under his signature.

In 1592 king John III grants one of his Russian interpreters Per Joensson (Sabel) a patent of nobility, and the coat of arms (fig XVIII) is azure, a sabre argent between six acorns.

The sabres so far have been either fesswise, fesswise reversed or fesswise reversed and inverted, or in saltire with a straight sword.

The three erect sabres in the coat of arms of Baranoff (fig 242), Zebetioff (fig XXXV) and Apolloff show us how the coat of arms were composed for defectors in Sweden. These noblemen are Russian bojars who have gone over to the Swedish side, and the erect sabres show that they use their sabres in the service of the right king, while the fesswise sabres in the coats of arms of the Swedish captains of the cavalry, as well as the sabres in the coat of arms of the Grand Duchy of Finland and the city of Narva are trophies, the inactivated weapon of the "*öffentlichen Erbfeindt, den Muscovitter*".

That the symbolic significance of the sabre in the coat of arms of the Grand Duchy of Finland was well known to both the political leaders and learned Europe as well can be seen from the blazon of the coat of arms of the Grand Duchy in *Atlas Major* by Joan and Willem Blaeu:

Ce grand Duché porte dans son escu, semé de neuf roses, un lion rampant couronné, ayant dans sa patte droite une espée nuë, touchant avec la gauche la pomme d'une espée courbée à la Moscovite, sur laquelle il marche.

A painting by Peter Paul Rubens from around 1638 will prove relevant to the analysis of the sabre and the associations connected with it. It seems obvious to me that Rubens used the Burgkmair woodcut of "Anger" (fig 122) as a prototype for the central figure of his painting *The Horrors of War* (fig 124). We know that Rubens had a "pervasive interest in the Northern tradition" (J S Held). "Many observations made in the recent years show that Rubens was well aware of the achievements of the German and Flemish artists of the fifteenth and sixteenth centuries. ... Indeed at the end of Rubens' career it icame to the fore with renewed vigour" (J S Held).

In a letter to Justus Sustermans, an Antwerp painter in the service of the count of Tuscany, dated March 12th 1638, Rubens, the painter and peace-negotiator, describes and comments *The Horrors of War*:

The principal figure is Mars, who has left the open temple of Janus (which in time of peace, according to Roman custom, remained closed) and rushes forth with shield and blood-stained sword [which in fact is a sabre] threatening the people with great

disaster. He pays little heed to Venus, his mistress, who, accompanied by her Amours and Cupids, strives, with caresses and embraces to hold him. From the other side, Mars is dragged forward, by the Fury Alekto, with a torch in her hand. Nearby are monsters personifying Pestilence and Famine, those inseparable partners of War. There is also a mother with a child in her arms, indicating that fecundity, procreation, and charity are thwarted by War, which corrupts and destroys everything. In addition, one sees an architect thrown on his back with his instruments in his hand, to show that which in time of peace is constructed for the use and ornamentation of the City, is hurled to the ground by the force of arms and falls to ruin. I believe, if I remember rightly, that you will find on the ground under the feet of Mars a book and a drawing on paper to indicate that he tramples on literature and other things of beauty. There ought also to be a bundle of darts or arrows, with the band which held them together undone; these when bound form the symbol of Concord. Beside them is the caduceus and an olive-branch, attribute of Peace; these also are cast aside. That grief-stricken woman clothed in black, with torn veil, robbed of all her jewels and other ornaments, is the unfortunate Europe, who, for so many years now, has suffered plunder, outrage, and misery, which are so injurious to everyone that is unnecessary to go into detail. Europe's attribute is the globe, borne by a small angel or genius and surmounted by the cross, to symbolize the Christian world.

Again we find the personification of Europe contraposed to the blood-stained Asiatic sword, the sabre; the constant symbol of split and disorder, despotism, and arbitrary authority, tyranny, barbarism, ferocity, belligerency, and cruelty. These are the features which the Gothic lion in the Finnish coat of arms threads on as it tramples the sabre of the Grand Duke of Moscow, and holding in its right arm the straight European sword, symbolizing Chivalry and Justice.

In William of Malmesbury's account of Pope Urban II's speech at the Council of Clermont 1095 the popes call for a crusade was cited as: "Therefore go forward in happiness and confidence to attack the enemies of God." According to Friedrich Lotter the pope emphasized the omitting of the Spanish knights from the Crusade to the Orient. They should concentrate their efforts to liberate Tarragona from the Moslems.

The crusade against the Slavonic Wends east and north of the river Elbe, was concipiated in 1107/08, and preached by pope Eugene III and St. Bernhard of Clairvaux early in 1146. Though not originally St. Bernhard's idea he made the plan his own and compared the crusaders against the Wendic Slavs to the Israelits conquering the land of Kanaan. This first Wendish crusade "opened the regions across the Elbe to German colonization" (W Urban). The unproblematic view of the crusaders can be summarized with Roland's words in *The Song of Roland*: "Pagans are in the wrong and Christians are in the right". Germany had "supplied the great military orders - the Order of the Sword and the Teutonic Order - whose sole vocation was to fight the battle of Christ against unbelievers. The activities of both organizations were, however, deflected fro the Holy Land to the heathen marches of Prussia and beyond" (A S Atiya).

Friedrich Benninghoven, William Urban and Birgitta Eimer point out the close co-operation between the Teutonic Order and the Order of the Sword and the one hand and the Swedish kings on the other.

In a letter to the Finnish bishop in Turku [Swedish: *Åbo*] and the Order of the Sword pope Gregory IX urges, in 1232, the two to join forces "against the infidel Russians". Pope John XXII writes in a letter dated August 13th 1326

"quod infideles pagani Carelli videlicet et Rutheni" and king Magnus of Sweden expresses an essentially identical view two years later: "inimicis Christi paganis videlicet Rutenis et Carellis".

Under the banner of Virgin Mary, who was made the recruiting symbol of the Teutonic Order by bishop Albert "the last of the important crusades (aside from those in Spain) were directed to Prussia". Pope Urban V writes to Thomas de Bellocampo [Beauchamp], Earl of Warwick in 1365 "and commends his discretion and devotion in taking the cross whether he goes to the Holy Land or against the Pagans in Prussia". The term 'Saracen' was frequently applied to all "pagans" and opponents of the crusaders in the north-west.

Wigand von Marburg, Peter Suchenwirt and Oswald von Wolkenstein, three men of letters, and heralds, all contributed to the renown of the Prussian crusade. The literary expressions of these crusades are numerous, among them John Gower's *Confessio Amantis* and the example *par preference*, Geoffrey Chaucer's knight in his *Canterbury Tales*, composed around 1387. Chaucer's "parfit knyght" had been in Alexandria, Prussia, Lithuania, "Ruce", Granada, Algiers, Ayas in Armenia and Adalia in Asia Minor.

".... Prussia served more as a showplace for the bored chivalry of Europe than a theatre of real crusading" (W Urban). The strong Arthurian traditions, including the "Ehrentisch" drew knights from all over Europe to the north-eastern crusading front. In 1390 we find an exceptionally eminent force of crusaders, among them Henry of Derby (later Henry IV of England), Joao Fernandez Pacheco from the Iberian peninsula and the chamberlain of Philip the Good of Burgundy, Philip Pot.

The north-eastern crusading frontier was not only aimed at "pagan" peoples, but against Greek orthodox confessors as well. As late as 1496 pope Alexander VI preached a crusade against the schismatic Russians, the enemies of the name of Christ and 1510 pope Julius II promised indulgence to those in the dioceses of Mainz, Cologne, Trier and Meissen who took the Cross during a period of three years. Pope Clemens VIII conditioned in 1593 an acknowledging of a royal titel to the Muscovity Grand Duke with the demand that he should abandon his schismatic creed.

Thus the Russians were not included in the "*orbis christianus*" in (Western) Europe and they were frequently labeled as heathen in the international propaganda of Gustavus Vasa and his sons. E. g. in an open letter to the clergy of Helsingland king Gustavus bluntly calls the Muscovites: "... the Russians, Turks and other pagans...". In his correspondence with other European princes the elder Vasa kings could count on a common view of the Russians as equals to heathen and the common enemy of the Christian name. There is hardly a single European king who didn't have ancestors or predecessors who had not taken part in a "Reyse" to "Pruce", "Lettowe" and "Ruce". And that, which in the Russian propaganda was called the "uniting of the Russian lands", was taken as an immediate threat to the "Christian princes", rivalled only by the expansion of the Ottoman empire. The Russian attack on Livonia in 1558 was often interpreted as a punishment for their sins of the Livonian people, and gave rise to apocalyptic visions.

The catholic Swedish archbishop in exile, Johannes Magnus had in his

Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus, published in 1554 in Rome by his brother Olaus, shown that the Swedish monarchy was the oldest in the world. It stemmed from Noah's grandson Magog who was king in Finland. To Gustavus Vasa's sons Johannes Magnus' book become a canonical scripture. The book got an influence which no comparable Swedish work has gained since. The Swedish kings strived to exploit the renown of the archbishops historical survey.

Johannes Magnus makes known to the civilised world that the kingdoms of Spain and France were liberated from the Roman yoke by the Goths, whose descendents the Sweeds were. A Gothic inheritance become a desirable line of descent. The Emperor Charles V wrote: "Et nos gente Gothorum sumus". Johannes Magnus' brother Olaus called his *Carta marina* "Carta gothica". It was published in Venice 1539.

Olaus Magnus' *Historia de gentibus septentrionalibus earumque diversis statibus, conditionibus, moribus, vitibus, superstitionibus disciplinis, exercitiis, regimine, victu, bellis, fructuris, instrumentis ac mineris metallicis et rebus mirabilibus in Septentrione de gentibus eorumque natura* (Rome 1555) appeared in 21 editions in six languages up to 1669.

Jordanes', the historian of the Ostrogothic king Theoderic the Great describes in *De origine actibus Getarum* the island Scandza as "vagina gentium, officina nationum".

The 7th century bishop of Seville, Isidorus, stated in *Historia Gothorum*, that the Spanish kings were descendants of the Goths.

During the 13th century a collection of stories under the title of The Saga of Didrik appears in Germany. This Didrik is the above mentioned king Theoderic the Great, and by Bern is ment Verona in Italy. Johannes Magnus retells many of the stories about Didrik, who according to him was the 39th Gothic king abroad. Didrik kills the king of the Sarmatians, Babaj.

In the Pentateukparaphrase from the 1330-ties the translator remarks that the Sweeds are descendants of Magog, Noahs grandson.

The Danish king, Valdemar Atterdag adopted the title "*Gothorum rex*" in 1362, the year after he conquered the island of Gotland. His grandson, Svantepolk Knutsson, used a coat of arms with a crowned leopard above nine sea-leaves ["hearts", in fact linden-leafs]hearts.

During the process of canonisation of the holy Bridget of Sweden her confessor refered to her being of royal Gothic blood.

At the Council of Basel, 1432-1448, Nicolaus Ragvaldi, the bishop of Växjö stated that the foremost seat at the Council belonged to the king of Denmark, Norway and Sweden because it was his realm that had been the home of the Goths before they spred over Europe, and the Gothic kings had turned to Christianity before the Roman Emperors.

In the first history of the Swedish nation, *Historia Suecorum Gothorumque*, written by Ericus Olaus in the early 15th century, Sweden is claimed to be to place of origin of the Gothic people.

At his coronation in Uppsala in 1617 Gustavus II Adolphus appeared as Berik, the king of Goths.

Still in the preface of the Swedish law codex from 1734 it is clearly pointed out that the Goths had come from Sweden, and Sweden only.

In the 3rd chapter of his 1st book Johannes Magnus' describes the tripartition of the world, that is Noah's dividing the world between his three sons. Noah takes his three sons on a voyage from Tanais (Don) and through the Bosphorus showing first Shem the coasts of Asia from Tanais to the Nile in Egypt and then Cham the whole African coastline from the Nile to the Ocean and to the island of Cadiz in the kingdom of Granada. Finally Japhet is shown the European coasts from Cadiz to the river Tanais. The three sons leave settlers in all of the three regions of the world.

In chapter 4 Johannes Magnus defines the border between Europe and Asia further north. He tells us that Japhet is the father of the Scythian peoples. Japhet's son Magog, who first reigned in that part of Scythia which is in Europe and which now is called Finland, facing the sunrise or the Tanais, and which is now under the rule of the king of Sweden. In short Finland is in Europe, but borders to Asia, and consequently Russia is the Asian part of Scythia.

In Johannes Magnus' description of the extension of Finland we get a closer look at the border between Europe and Asia in the north. Carelia borders to two great principalities, that is the Swedish and the Muscovite, the Latin [Sweden] and the Greek [Muscovy], the Scandian [Swedish] and the Asian [Muscovite] Scyths. A little further on he tells us that the people of Carelia pay tax to Sweden. By Finland Johannes Magnus means the whole eastern half of the Swedish realm, with the exception of Lappland.

Thus the eastern border of Finland forms the European border to Asia, of which Russia is a part. This makes Sweden a frontier state to Asia. And 'Asiatic' was since the fifth century B.C. , as Denys Hay has pointed out, "firmly linked with concepts of lavish splendour, of vulgarity and of arbitrary authority".

In consequence the sword in the Carelian coat of arms signifies Europe, and the sabre stands for Asia (figs 106 a, b). In this context it seems appropriate to remind of Ramón Lull's *The Book of the Ordre of Chivalry* in which Lull gives his interpretation of the symbolism of the sword: "Being shaped like a cross it signifies that the knight vanguishes the enemies of God as Christ on the cross vanguished 'the dethe of humayne lignage.' The two edges signify Chivalry and Justice."

The armed embowed in armour holding the straight sword also stresses chivalric values, as only Christians could be knights. The counterpart with the sabre is clad in chain armour.

In the provincial coat of arms of "Southern Finland" (fig 169) we also see the European plate armour, and a tilting spear emphasizing chivalry and chivalric values. The charge is placed in a shield in gules, the martial colour.

In connection with the division between Europe and Asia Johannes Magnus also makes a "genealogical coup". Japhet's son Magog is the king of Finland until he decides to cross the Baltic sea with "an innumerable multitude of people", including his five sons. Magog comes to Gothia and calls his people the Magogs, later they have been called Scythians by the Greek. But the people called themselves Goths. A consequence of this was that the subjects of the King of Swede, the "European Scyths", are not directly related to the "Asiatic Scyths", the Russians, as Magog takes all his five sons with him to Gothia. This seems to give Johannes Magnus the genealogical reason to draw the European

border along the eastern border of Finland. The Swedish kings must have found Noah's prophesy *Genesis IX:27* of Europe's superiority over Asia reassuring: "May God extend Japhet's bounds, let him dwell in the tents of Shem, ...".

The eight century chronicler Isidor Pacensis calls the composite forces which "under the leadership of the Frankish chief Charles Martel defeated the Moslems at the battle of Tours in 732: he calls them 'Europeans' - *Europenses*" (D Hay). The realm of Charlemagne "was called Europe by some, and the *imperium christianum* by others (W Ullmann). The litary victory of Japhet's children over Shem's "was to be a popular view in the Middle Ages" (D Hay). When Samuel Kiechel crosses the Russian border at Lake Peipus in 1586, he writes that he crosses "the dividing line between Europe and Asia".

One further consequence of this division of Scythia can be seen in the heraldry of the bow in the coats of arms of the Swedish provinces: the bow in the coats of arms of Dalarna and Närke are two types of crossbow-arrows. Olaus Magnus strongly stresses the exceptional quality of the Gothic crossbows. On the other hand the handbow in the Savo [Sw. *Savolax*] coat of arms is a Scythian bow, in Swedish heraldry often blazoned as a "Russian bow". This Russian bow signifies the Russian threat to the province of Savo, and the whole country, for that matter.

Olaus Magnus also stresses the exceptional quality of the Nordic crossbows, which "penetrate double armour". The Russians use their Russian [Scythian] bows (figs 190, 191, 193) and a "Goth" and a Russian meet near the Dvina river and Archangelsk (fig 221), thr Russian is bearing his Russian bow and the "Goth" his crossbow. The cavalry units meet on the ice (fig 171). The European Gothic knights meet the fierce Asiatic Russians with their Russian bows.

In a Ptolemy Atlas of 1535 the division between Europe and Asia is drawn between the two Sarmatia (fig 20). And the most influential cartographic work of the 17th century *Atlas Major* by Joan and Willem Blaeu, the border between Europe and Asia follows the river Don, and Moscow is clearly in Asia (figs 21, 22). The map of Asia has a frame of pictures of peoples of Asia (fig 21) and among them we find a picture of two Muscovites (fig 23). The two figures framing the title '*Asia*' have quivers with arrows and one of them holds a Scythian bow (fig 21).

The use of the counter agent to the Scythian (Russian bow), the crossbow, against *christians* had been prohibited by the Council of the Lateran in 1139. The prohibition did not apply to use against the enemies of the Christian name and the crossbow was part of the basic equipment of the crusaders both on the Southeastern and tne Northeastern crusading front.

John III commissioned a stone relief for the court yard of the Royal castle of Stockholm (fig 139). In this relief the Gothic lion fights the Slavonic dragon with a straight sword, as he tramples a Russian kieber hat with his hind leg. The the dragon, the symbol of tries to defend itself with a sabre (fig 140). The same Russian kieber hat occurs in two coats of arms where it is pierced thorough by the straight sword (figs 225, 226). The kieber hat was frequently used to depict Russians as opponents to crusaders, eg on the Borgia map in the Vatican (figs 11, II). The Grand Duke of Russia is also often shown wearing this form of head

gear (figs 109, 193, 227).

At the same time king John reforms the insignia of the Ordre of the Saviour (figs XXII, XXIII, XXIV) which, except for the kieber hat, displays the same elements as the stone relief in the court yard of the Royal castle. The title of Grand Duchy for Finland and the coat of arms of this Grand Duchy of (fig XXV) are granted to the eastern half of the Swedish realm at the same time.

There is one Swedish officer who is granted a coat of arms with three Russian heads in the charge (figs 228, 229). The Russian heads wear a Russian bojar hat (colpak). This coat of arms is analogous to e.g. the coat of arms of Count von Schwarzenberg (figs 230, 231) and *Wappenverbesserung* of the hero of the defence of Vienna 1683 against the Ottoman attack, Count Ernst Rüdiger von Starhemberg (fig XXXIII).

The bishop of Turku (*Åbo*), Pável (Paul) Juusten, whose embassy to the Grand Duke of Russia is treated extremely badly, is granted a coat of arms with a halfnaked man flagellating himself with a knout (fig XXXIV), in commemoration of the ill treatment and injustice his embassy was the victim of. The English word knout is a loan word from Russian. The knout symbolizes the Asiatic cruelty, the lack of law and justice of the Russians and the oriental tyrannical power of the Russian Grand Duke.

A dutch negotiator for the peace treaty of Stolbova between Sweden and Russia, the mayor of Amsterdam, Diederick [Dirk] Bas, is granted a coat of arms with a pacified Russian eagle without a crown and with only one head. The Russian eagle is forced to bear a palm-branch in his beak (fig 245).

The province of Lappland gets its coat of arms of Charles IX. It The Swedish hero *Starcater*, who according to Johannes Magnus, killed the Russian king Flocke, and beat their two heroes Wisin, and the eponym hero of Muscovy Tanne. He also won over the Danes. In the coat of arms of Lapplands Starkater is clad in the guise of the heraldic wildman garlanded about the loins with foliage. The three countries, Sweden, Denmark and Russia were all claiming ownership of Lappland.

BILDFÖRTECKNING DEL II

- Fig 82 Gemma Frisius, Himlavalvet omsluter världen i 1551 års Parisupplaga av Petrus Apianus' *Cosmographia Petri Apiani, per gemmam Frisium apud Louanienses Medicu & Mathematicum insignem, iam demum ab omnibus vindicata mendis, ac nonnullis quoque locis aucta, Figurisque nouis illustrata*. Plansch mellan fol 25 & 26.
- Fig 83 Ovanför "Scythia" har Frisius placerat Orion, vars svärd får formen av en skytisk acinaces. Gemma Frisius, Himlavalvet omsluter världen (detalj) ur Petrus Apianus, *Cosmographia Petri Apiani, per gemmam Frisium apud Louanienses Medicu & Mathematicum insignem, iam demum ab omnibus vindicata mendis, ac nonnullis quoque locis aucta, Figurisque nouis illustrata*. Paris 1551. Plansch mellan fol 25 & 26.
- Fig 84 Eliseus Libaerts (?), "Skoklosterskölden". Ur Rudolf Cederström, Rudolf & Karl Erik Steneberg, *Skoklosterskölden*. Stockholm 1945.
- Fig 85 Eliseus Libaerts (?), "Skoklosterskölden". Fjättrade fångna barbarer med sina nedlagda sablar. Pl 2 ur Rudolf Cederström, Rudolf & Karl Erik Steneberg, *Skoklosterskölden*. Stockholm 1945.
- Fig 86 Bakbommen till Erik XIV:s harnesksadel med fyra kvinnliga fredsgenier, parvis bärande slagna motståndares vapen till bålet. R Cederström & K E Steneberg, *Skoklosterskölden*. Stockholm 1945. Fig 14 a s 48
- Fig 87 Bakbommen till Erik XIV:s harnesksadel med fyra kvinnliga fredsgenier, parvis bärande slagna motståndares vapen till bålet. R Cederström & K E Steneberg, *Skoklosterskölden*. Stockholm 1945. Fig 15 a s 49.
- Fig 88 Etienne Dalaunes (?), förlaga till Fig 86. Graphische Sammlung i München. Ur R Cederström & K E Steneberg, *Skoklosterskölden*. Stockholm 1945. Fig 14 b s 48.
- Fig 89 Etienne Dalaunes (?), förlaga till Fig 87. Graphische Sammlung i München. Ur R Cederström & K E Steneberg, *Skoklosterskölden*. Stockholm 1945. Fig 15 b s 49.
- Fig 90 Ryskt kavalleri i strid med sina ärkefiender, före mongolerna, polovtserna [kumanerna]. Radziwiłł-handskriften av Nestorkrönikan från 1400-talet, fol 199r. Ur Obsčestvo yubitelej drevnej pis'mennosti 118 (1902).
- Fig 91 Ryska furstares kavallerienheter i strid med varandra. Radziwiłł-handskriften av Nestorkrönikan från 1400-talet, fol 241v. Ur Obsčestvo yubitelej drevnej pis'mennosti 118 (1902).
- Fig 92 2 turkiska stridshjälmar, c 1500. Państwowe Zbiory Sztuki, Wawel, Krakow, inv nr 4207, 4700. Ur *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit* (1985), nr 11/16 s 360.
- Fig 93 Obversen till ryskt mynt präglat under "Magni Ducis Ioannis Tyranni Vasilovičij" tid. Ur Adam Olearius, *Vermehrte Neue Beschreibung Der Moscovitischen und Persischen Reyse So durch gelegenheit einer*

Holsteinischen Gesandschafft an den Russischen Zaar vnd König in Persien geschehen. Worinnen die gelegenheit derer Orter vnd Länder/ durch welche die Reyse gangen/ als Liffland/ Russland/ Tartarien/ Meden vnd Persien/ sampt dero Einwohner Natur/ Leben/ Sitten/ Hausz-Welt und Geistlichen Stand mit fleisz auffgezeichnet/ vnd mit vielen meist nach dem Leben gestellten Figuren gezieret/ zu beFinden. Schleswig 1656. Fig s 224 (detalj).

- Fig 94 *Tecknets Gudsmoder och dess underverk*, 166,3 x 120,8 cm, 1460-talet, Historiska museerna i Novgorod; inv nr 2184, ursprungligen i Nikolaus Kotschanykyrkan, Novgorod. Ur *Nowgoroder Ikonen des 12. bis 17. Jahrhunderts* (1981) & *Novgorodskaja ikona XII - XVII vekov* (1983), bild 104.
- Fig 95 Erik XIV, Drabant, teckning utförd med sotsticka i margen på s 211 till Marcus Antonius Coccius Sabellicus, *Opera omnia*, på Örbyhus i april 1575. D 517 b, Kungl biblioteket, Stockholm.
- Fig 96 "Moskva i givakt för Carlsson." Nyhetbild från *Dagens Nyheter* förstasida den 1986-04-15. Märk hedersvaktens befälhavande officers blankvapen, en präktig sabel. Foto: Tass.
- Fig 97 Persisk miniatyr, c 1420 e Kr, 24,0 x 18,5 cm, Victoria & Albert Museum, London. Ur B W Robinson, "A Persian Battle-Piece." *Apollo* 127 (N S) (1987), plansch I s 79.
- Fig 98 Persisk miniatyr, c 1420 e Kr, 24,0 x 18,5 cm, (detalj) Victoria & Albert Museum, London. De fallna Fienderna och deras beväpning, bl a två sablar och en hjälmkrossare ligger horisontellt [bjälkvis] på slagfältet. Ur B W Robinson, "A Persian Battle-Piece." *Apollo* 127 (N S) (1987), Fig 7 s 82.
- Fig 99 Sigismund von Herbersteins (1486-1566) vapen, efter det tillägg av hjälmprydnader som kejsar Karl V förlänar honom 4/1 1522. Ur Sigismund von Herberstein, *Rerum Moscoviticarum commentarij*. Basel 1571.
- Fig 100 Sigismund von Herberstein iklädd gåvan av den moskovitiska storfursten. Ur Sigismund von Herberstein, *Gratae posteritati Sigismundus liber baro in Herberstain Neyperg & Guettenhag, Primarius Ducatus Carinthiae Hæreditariusq; & Camerarius & Dapifer &c. Immunitate meritorum ergo donatus, actiones suas à puero ad annum usq; ætatis suæ septuagesimum quartum, brevi commentariolo notatas reliquit* (1560).
- Fig 101 Sigismund von Herberstein iförd den kappa han fick av den turkiske sultanen. Ur Sigismund von Herberstein, *Gratae posteritati Sigismundus liber baro in Herberstain Neyperg & Guettenhag, Primarius Ducatus Carinthiae Hæreditariusq; & Camerarius & Dapifer &c. Immunitate meritorum ergo donatus, actiones suas à puero ad annum usq; ætatis suæ septuagesimum quartum, brevi commentariolo notatas reliquit* (1560).
- Fig 102 Thomas Jönssons [Ryting] sigill. Sigillavtrycket i ett brev daterat den 10 juli 1546, Sjöholmsarkivet, Svenska pergamentsbrev i original, Riksarkivet, Stockholm.
- Fig 103 Avritning av Thomas Jönssons [Ryting] sigill. Reinh Brocman, *Sigilla Reg. Preinc. Episcoporum Civitat, Communitat, Nobilium aliorumq. Celebrium Virorum*. KB D 251; Kungl Biblioteket, Stockholm.

- Fig 104 Uzbekisk ringbrynja av stål, och två sablar, samt en rund sköld. MAE, S:t Petersburg, Ryssland, inv nr 3842-7. Foto: författaren.
- Fig 105 Polsk ringbrynja (detalj), Skoklosters slott, inv nr 6853. Foto: författaren, 1988-09-08.
- Fig 106 a Karelens vapen 1562. Ur "Parismanuskriptet", Bibliothèque Nationale, latin 18410, fol 16 a. Ur Carl Nordenfalk (1940), bild 19 s 101.
- Fig 106 b Karelens vapen efter 1567. Willem Boy, Gustav Vasas tumba (detalj). Uppsala domkyrka. Foto: författaren.
- Fig 107 Sabelfana-vapnet, Adliga ätten nr 188, Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.
- Fig 108 Linved Klassons begravningsvapen, Bjärnä [Fi Perniö] museum. Foto: Kaija Saarmaa.
- Fig 109 Ivan III ur André Thévets *Cosmographie universelle*, 1571-1575. Ur O H Dumrath, *Rysslands historia* I (1924), s mellan 288 och 289.
- Fig 110 "Tamerlan, Empereur des Tartares" [Timur Lenk (1336-1405)] ur André Thévets *Histoire des plus illustres et sçavans hommes de leurs siecles* (1671), motstående sida till s 209.
- Fig 111 "Svltan Mvstapha, Fils de Svltan Soliman" ur André Thévets *Histoire des plus illustres et sçavans hommes de leurs siecles* (1671), motstående sida till s 305.
- Fig 112 "Hismael Sophi, Roy de Perse" [Ismail I SaFi (1487-1524)] ur André Thévets *Histoire des plus illustres et sçavans hommes de leurs siecles* (1671), motstående sida till s 327.
- Fig 113 Bengt Larssons [Sabelhjerta] vapen. Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.
- Fig 114 "Absag Brieff/ Königlicher Mayestat in Polln/ etc."
"Absag Brieff/ Königlicher Mayestat in Polln/ etc. dem Moscouittischen abscheulichen Tyrannischen Feind/ durch einen fürnemen vom Adel/ Lopacinski genant/ von hochermelter Kö: Mayst: vor seinem Auszzug/ mit blosem Säbel jungst vberschickt. Neben sonderer vermeldung/ der grausamen vnmenschlichen Tyranny/ so der Moscouitter biszhero an den armen Christen auch an Frawen vnd Jungfrawen/ vber naturlicher weisz begangen", träsnitt. Ur Andreas Kappeler, *Ivan Grozny im Spiegel der ausländischen Druckschriften seiner Zeit*. Frankfurt am Main 1972. Fig 8 s 286.
- Fig 115 "Nouigrad det store Befestelse indtagit. En sand Ny Tidende Om den Seyer som atter er aff Guds Naade oc Rytters Haand bekommit i Ungern// oc huad der er skeet hos det store Noiograd huilcket der er indtaget den 9 Martij i dette 1594. Aar// oc ved halffanden Ungerske Mile fra Wotzen// tre Mile fra Ofen// oc ligger siu Mile fra Stulweissenburg oc huad ellers er haendt til Land oc Vand. Disligist huorledis de Christne haffue ladit Tyrcker met deris Sabeler// oc deris Quinder oc Børn// som der i vaare// drage ud// oc giffuit dem liffuit// som i denne Beskriffuelse// met andre Sager som skeet er// aardenlig omtalis." Ur E Langager (1975-1976), Fig 3 s 97.
- Fig 116 Muslimerna själva förde oftast månen som avtagande, eller tilltagande,

såsom vi ser i manuskriptillumination gjord i Akko, utförd c 1290-1291. Bibliotheca Medicea-Laurenziana, Florens, MS. Plu.-LXI.10, fol 33r. Ur Jaroslav Folda, *Crusader Manuscript Illumination at Saint-Jean d'Acre 1275-1291* (1976), s 193, Fig 142.

- Fig 117 Söfring [Severin] Sigfridsson till Tevala vapen. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 118 Henrik Erikssons [Sabelstierna] vapen, Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.
- Fig 119 Axel Mårtenssons [Sabelbyssa] vapen. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 120 Carl Jönssons [Sabelsköld] vapen. Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.
- Fig 121 Skyter. Ur Marie François Dandré Bardon, *Costume des anciens peuples II* (1772).
- Fig 122 Hans Burgkmair d ä, *Der Zorn*, träsnitt. Ur M Geisberg ((1923-30) 1974) II, G 486.
- Fig 123 Jean Molinets och Jean de Vingles *Temple de Mars* (1502), recto- och versosidan av titelbladet, ur Cynthia J Brown, *Poets, Patrons and Printers* (1995), Fig 2.5 s 72.
- Fig 124 Peter Paul Rubens, *Krigets fasor*, 1637-1638, olja på duk, 206 x 342 cm, Palazzo Pitti, Florens. Ur Rudolf Oldenbourg, *P P Rubens* (u å), 428.
- Fig 125 Hans Burgkmair d ä, *Die Gerechtkait*. Ur M Geisberg ((1923-30) 1974) II, G 479.
- Fig 126 Miniatur ur Melchior Ottos stambok, Uppsala universitetsbibliotek Y 98.
- Fig 127 Norra Finlands vapen. Ur KB D 400, Kungl Biblioteket, Stockholm.
- Fig 128 Eskert Lindormssons vapen ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 129 Grevevapen för Svante Sture (1517-1567) 1561. Ur J. Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 130 Friherrevapen för Pontus de la Gardie, 1571. Ur J. Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 131 Jöns Markussons vapen (1571), Svenska adelsvapen, fol 69, Riksarkivet, Stockholm.
- Fig 132 Sköldknektvapen för Olof Jacobsson, tillskapat av hertig Karl mellan den 25 och 28 juli 1606. Även vapen för adliga ätten Sölfverarm. Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.
- Fig 133 Vapen för Mikael Eriksson, den 5 maj 1654. Även vapen för ätten Sölfverarm. Ur J. Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.

- Fig 134 Vapen för Peder Månsson [Lood i Småland], 22 juni 1617: Ett gyllene fält däri en sinistervänd harnesklädd arm i naturlig färg hållande ett huggande rakt svärd, naturliga färger. I hjälmprydnaden en svart kanonkula (lod) pålagd över tre korslagda pilar med uddarna uppåt. Kanonkulan och pilarna mellan två ryttarfanor delade guld och blått. Ur J. Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 135 Den franska Sankt Mikaelorden. Ordenstecknet, med S:t Mikael som stöter sin lans i en djävulsfigur, ur Bernardo Giustinian[i], *Historie cronologiche dell' origine degl' ordini militari e di tutte le religioni cavalleresche. In Fino ad hora instituite nel Mondo, Insegne, Croci, Standardi, Habiti Capitolari, ò di Ceremonia, Statuti, e Costituzione di cadaun' Ordine. Guerre Campali, e Neuali, Azioni, Fatti Celebri, & Imprese de Cavalieri; Confederazioni, Trattati, Paci, & auuenimenti per difesa del Nome Christiano, e propagazione della Fede Cattolica. Serie di tutti Prencipi Gran Maestri, Ordini di Dame, e degl' Infedeli &c. Con le loro Diuise* (1692), Fig s 772.
- Fig 136 Den franska Sankt Mikaelorden. Ordenstecknet med ärkeängeln besegrande en drake, djävulens sinnebild. Ur Antonio Spada, *Onori e glorie I* (1983), Fig s 2.
- Fig 137 Johan III:s Salvatorsorden enligt P Philipp Bonanni, *Verzeichnis der Geist- und Weltlichen Ritterorden in netten Abbildungen* (1720), pl 143 Fig 1.
- Fig 138 Gillis Coyet, frånsidan av Johan III:s äldre majestätssigill från 1571, Riksarkivet, Stockholm.
- Fig 139 Herman Nützels kopparstick, Johan III:s begravningståg, 1592. Kungl Biblioteket, Stockholm.
- Fig 140 Herman Nützels kopparstick, Johan III:s begravningståg, 1592 (detalj). [*Tandem*] *Bona Causa Triumphat*] [den goda saken segrar till slut]. Kungl Biblioteket, Stockholm.
- Fig 141 Villem van der Blocke, gravmonument över Johan III, Uppsala domkyrka. Foto: Svenska porträttarkivet, Nationalmuseum, Stockholm.
- Fig 142 Villem van der Blocke, gravmonument över Johan III i Uppsala domkyrka (detalj). Skulpturen av kungen har Salvatorsordens ordenskedja om halsen. Foto: författaren, maj 1995.
- Fig 143 Villem van der Blocke, gravmonument över Johan III (detalj), kungens rustnings höftskört (el tassett). Uppsala domkyrka. Foto: författaren, maj 1995.
- Fig 144 "*Tandem bona causa triumphat*". Ur Basilius Plinius, *Victoria Quam Iuvante DEO Optimo Maximo Serenissimi et invictissimi Sigismundi III. Regis Poloniae & Sueciae & c. exercitus, Duce Illustrissimo & fortissimo Iohanne Carolo Chotkewicio aduersus Carolum Sudermanniae, Nerich, VVermlandiae Ducem, Stratis & profligatis illis maximis Copijs; Rigaq; Secunda obsidione soluta. Insognem & ad miraculum usq; foelicem Prope Kerckholmum 17 Septembris, Anno 1605* (Riga 1605), sista sidan, opag.
- Fig 145 Agnus Dei under tympanonfältet, San Paolo fuori le mura, Rom. Foto: författaren, juni 1973.

- Fig 146 Hertigen av Finlands, Valdemar Magnussons, sigill. ur B E Hildebrand *Svenska sigiller från medeltiden I: 1-2* (1862, 1867), pl 9 Fig 50 & 51.
- Fig 147 Albertus Pictor, "hertogan af brunswijk", valvets södra valvkappa i vapenhuset till Husby-Sjutolfts kyrka i Uppland. Foto: Henrik Cornell (ATA), Stockholm.
- Fig 148 Truls Arvidssons gravyr "Sankt Eriks tavla" (detalj), stucken efter Johan Peringskiölds förlaga (1697), ur Johan Peringskiölds *Monumenta Ullerakerensia cum Uplandia nova* (1719), mellan s 48 & 49.
- Fig 149 Berndt Notke, Sankt Görän och draken, Storkyrkan Stockholm (detalj). Sankt Göransmonumentets sockelrelief VIII "Sankt Görän inför sin domare". Dacianus' tron har ett vapen med i gyllene fält en okrönt svart dubbelörn. Foto: Anders Qwarnström.
- Fig 150 Berndt Notke, Sankt Görän och draken, Storkyrkan Stockholm (detalj). Madonnan med Barnet [Tyska ordens banér] mitt bak på Sankt Georgs [Sten Stures] stora riddarbälte bär både mitt bak på sitt stora riddarbälte. Jmf Fig 45. Foto: Anders Qwarnström.
- Fig 151 Kamé, Gustav II Adolf med Nürnberg i bakgrunden, tillverkad c 1632 i Nürnberg. Rosenborg slott, Danmark, inv nr 3.121. Ur: *Christian IV og Europa* (1988), kat nr 613 s 171.
- Fig 152 Birger Jarls sigill från 1254. Ur B E Hildebrand *Svenska sigiller från medeltiden I: 1-2* (1862, 1867), pl 3 Fig 16 & 17.
- Fig 153 Birger Jarls sigill från 1257. Ur Johan Peringskiöld, *Åttartal för Swea och Götha Konunga Hus, ...* (1725), Fig s 72.
- Fig 154 Kung Magnus Birgersson "Ladulås", "Magnus Dei gracia sweuorum gothorumque rex", sigill. Ur Johan Peringskiöld, *Åttartal för Swea och Götha Konunga Hus, ...* (1725), Fig s 74.
- Fig 155 Försvunnen minestavla över Ingegerd, Svantepolk Knutsson dotter och hennes systrar Ingrid och Margareta, Vreta kloster abedissor ["*Hic iacet Ingegerdis Filia Suanto Polki Ducis Reualiae, cum sororibus suis Ingride et Margarita huius Monasterrij Abatissis*"] utförd av stenhuggaren Hans Elder, i Vreta kloster. Ur E Dahlbergh, *Svecia antiqua et hodierna* (1667-1715), III:32.
- Fig 156 Storfurstendömet Litauens vapen från Sigismund Augusts tid. Ur Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Heraldik* (Graz 1969), Tafel IV (detalj).
- Fig 157 Detalj av mittkartuschen till Johannes Bureus, *Runekänslenes lärospån*. Högst uppe hertig Karls vapen, med Södermanlands, Närke och Värmlands vapen i den nedre halvan av skölden, i vilken Tre kronor satts i första fältet och Folkungavapnet, "Göta lejon", i det andra. Nedan hertig Karls vapen syns till heraldiskt höger den nu 10-årige hertig Johans vapen med Norra Finlands, Södra Finlands och Ålands vapenbilder. Till heraldiskt vänster om har prins Gustav Adolfs vapen placerats, med med samma hertigdömen som i faderns vapen; Södermanland, Närke och Värmland. Hertig Johan av Finland och Åland har placerats på den heraldiskt mer betydelsefulla platsen till heraldiskt höger.

- Fig 158 Detalj av versosidan till titelsidan i Petrus Petrejus' 1615 utgivna *Muschovitici Sciographia, med undertiteln Een wiss och egenteligh Beskriffning om Rydzland/ med thes många och stora furstendömers/ Provinciers/ Befestningars/ Städens/ Siögars och Elfwers Tilstånd/ Rum och Lägenhet: Såsom och the Muskowiterske Storfursters härkomst/ Regemente/ macht och myndigheet/ medh theras Gudztienst och Ceremonier/ Stadgar och åthäfwor/ både uthi Andeliga och Politiske saker*. Första boken i Petrejus' verk är dedicerad "then Stormechtigste högborne Furste och Herre/ her Gustaf Adolph Swerikis/ Göthes och Wendes Arffurste och uthkorade Konung; Storfurste til Finland / Hertig til Estland och Weszmanneland / min allernådigste Konung och Herre" [min kursivering].
- Fig 159 Kungsgemakets dörr i Kalmar slott. Foto: författaren, 1986-05-22.
- Fig 160 Nedre läktarens läktarbarriär i Finska kyrkan i Stockohlm, målad av målarmästare Christman 1734. I mitten storfurstendömet Finlands vapen, flankerat av åtta Finska landskapsvapen. På bilden syns Norra Finland [Satakunda], Södra Finland [Egentliga Finland], Storfurstendömet Finland, Karelen, Savolax. På övre läktaren Finska kyrkans klenod, Olof Schwan-orgeln från 1790. Bilden är tagen före restaureringen 1989-1990. Foto: författaren.
- Fig 161 Staden Narvas sigill åren 1386-1442. Ur *Est- und Livländische Briefflade IV* (1887), plansch 19 Fig 11.
- Fig 162 Staden Narvas sigill åren 1443-1549. Ur *Est- und Livländische Briefflade IV* (1887), plansch 19 Fig 13.
- Fig 163 Sten ovanför huvudporten till Narva uppsatt 1546, nedtagen 1745. Ur H J Hansen, *Geschichte der Stadt Narva*. Dorpat 1858.
- Fig 164 Narva och Ivangorod, odaterat kopparstick, Uppsala universitetsbibliotek.
- Fig 165 Staden Narvas vapen förlänat den 21 juli 1585 av Johan III. Ur J Siebmacher, *Grosses und allgemeines Wappenbuch* 1:4:II (1885).
- Fig 166 The Muscovy Companys sigill, ur Karl-Heinz Ruffmann, *Das Russlandsbild im England Shakespeares* (1952), pärbild & s 5.
- Fig 167 Provinsen Narvas vapen. KB D 400. Kungl Biblioteket, Stockholm.
- Fig 168 Heinrich Beust & Lyder Grevink, Kristian IV ringrennande, 1598, förgyllt silver; Figuren: 71,5 cm, pelarna: 130 cm; Rosenborgs slott, Danmark, inv nr 2.75; Ur Jørgen Hein, "Christian IV and the Goldsmiths" (1988), Fig s 93.
- Fig 169 Södra Finlands [Egentliga Finland]. Ur KB D 400. Kungl Biblioteket, Stockholm.
- Fig 170 Olaus Magnus, Vinjetten till åttonde bokens trettonde kapitel, rubricerat "Om goternas krigsväsende i forna dagar", ur Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus [Historia om de nordiska folken]* (1555), s 252.
- Fig 171 Olaus Magnus, "Prelivm glaciale". Gotiskt [svenskt] kavalleri i träffning med sina skytiska [ryska] motståndare på Finska vikens is. Olaus Magnus, *Carta marina* (detalj), Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek.

- Fig 172 Erik XIV, Riddare i full karriär, med sänkt glaven och visir, teckning med sotsticka, Örbyhus, april 1575 i Marcus Antonius Coccius Sabellicus' *Opera omnia* på Örbyhus i april 1575. Ur KB D 517b, s 203, Kungliga biblioteket, Stockholm.
- Fig 173 Det grevliga braheska vapnet, fr o m 1569. Svenska adelsvapen, fol 1, Riksarkivet, Stockholm.
- Fig 174 Henrik Mattsson Silfverhielms vapen; i rött fält en tornerhielm i silver över två ekkvistar med tre gröna eklöv var och i hjälmprydningen. Ur J. Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 175 En rysk och en polovitsisk kavallerienhet inbegripna i strid. Illumination ur den sk Radziwiłł-handskriften (fol 233r) av Nestorkronikan. Båda sidor använder sig av skyterbågar. Ur *Obsčestvo yubitelej drevnej pis'mennosti* 118 (1902).
- Fig 176 Olaus Magnus, Vinjetten till elfte bokens sjunde kapitel "Om moskoviternas sätt att röfva och plundra" i Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus [Historia om de nordiska folken]* (1555), s 364.
- Fig 177 Olaus Magnus, *Carta marina* (detalj). Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek. Bilden återfinns även som vinjett till elfte bokens tredje kapitel med rubriken "Om moskoviternas eller rutheners infall" i *Historia om de nordiska folken*.
- Fig 178 Osträngade kompositbågar, Skokloster slott. Foto: författaren 1988-09-08.
- Fig 179 Osträngad handbåge [kompositbåge], Skokloster slott, inv nr: 14694. Foto: författaren 1988-09-08.
- Fig 180 Titelbladet (detalj) till 1656-års upplaga av Adam Olearius' *Vermehrte Moscowitische und Persianische Reisebeschreibung*.
- Fig 181 Rekonstruktion av Hans Bergerissons till Västerby och Tjusterby vapen, från 1564 ur Carl Arvid Klingspor har i *Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok* (1857-79). Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 182 Ryska kavallerister. Ur Sigismund von Herberstein, *Rerum Moscoviticarum Commentarij* (1571), s 154.
- Fig 183 Rysk kavallerist. Ur Sigismund von Herberstein, *Rerum Moscoviticarum Commentarij* (1571), s 155.
- Fig 184 Rysk kavalleribeväpning. Ur Sigismund von Herberstein, *Rerum Moscoviticarum Commentarij* (1571), s 156.
- Fig 185 Turkiskt båg- och pilkoger, 1600-talet. Karlsruhe, Badisches Landesmuseum, inv nr D 94 & D 98. Ur *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit* (1985), kat nr 11/7 s 356.
- Fig 186 Pilbågskoger, broderad sammet. Mitten av 1500-talet. Topkapi, Istanbul, Turkiet, inv nr 1/10989. Ur Esin Atıl, *The Age of Sultan Suleyman the Magnificent* (1987) Fig 103, s 164.

- Fig 187 Titelblad (detalj) till den tyska översättningen av Petrus Petrejus' *Regni Muscovitici Sciographia, Historien und Bericht Von dem Grossfürstenthumb Muschow/...*, Leipzig 1620.
- Fig 188 Erich Palmquist, "Twänne handhästar som hoos dee förnemste Ryske Herrar ähro brukelige" & "Twänne Ryszar till häst". Ur densamme, *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674*, Fol 25. Utan känd prov nr 636, Riksarkivet, Stockholm.
- Fig 189 Ryskt kavalleri i strid utanför Novgorod på 1600-talet. Ur I L Kusnir, *Novgorod* (1967), bild s 41.
- Fig 190 Olaus Magnus, *Carta marina* (detalj). Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek. Bilden är även vinjett till 8:nde bokens 26:e kapitel i Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus [Historia om de nordiska folken]* (1555).
- Fig 191 Ryssar spänner sina "rysebågar" i trakten kring Vita havet. Olaus Magnus, *Carta marina* (detalj). Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek.
- Fig 192 Rysk kavallerienhet iklädd kiebermössor närmar sig den europeiska gränsen, utmärkt med dubbel trädrad. Ur Olaus Magnus, *Carta marina* (detalj). Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek.
- Fig 193 Olaus Magnus, "PERDITA PUGNA" ur *Carta marina* (detalj). Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek.
- Fig 194 Savolax' vapen beskrivs i handskriften KB D 47, som tillkommit som: "En förgylt Rysse Båge medh een piill opå udi Swartt Fiell". Kungl biblioteket, Stockholm.
- Fig 195 a Savolax vapen. Ur KB, Rålamb fol 151. Kungl Biblioteket, Stockholm.
- Fig 195 b Savolax vapen. Ur KB D 400. Kungl Biblioteket, Stockholm.
- Fig 196 Mats Gunnarssons till Harön sigill den 15 februari och den 7 mars 1590. I detta sigill är "hanbogen" ställd balkvis. Ur W. P.-G. [W Planting-Gyllenboga] "Matts Gunnarssons ätt" (1906), s 110.
- Fig 197 Johan Månssons vapen i *Genealogica* 46, 14v, Riksarkivet, Stockholm. Här är "rysebågen" ställd ginbalkvis, i motsats till faderns sigill (Fig 196).
- Fig 198 Mats Gunnarssons vapen, enligt Carl Arvid Klingspors Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok utgifven af Carl Arvid Klingspor omfattande alla kända så väl introducerade som ointroducerade ätters vapen (1857-79). Felaktigt avbildat som ett armborst, med spänd sträng, men utan pil. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 199 Johan Jonssons vapen: I rött fält två gyllene handbågar balkvis ställda med pilar av silver. Mellan bågarna en ginbalkvis ställd pil av silver. I hjälmprydnaden en öppen tornerhjälm med tre pilar av silver med uddarna uppåt. Hjälmkransen röd och guld. Sköldebrevssamlingen, Svenska adelsvapen, fol 97; Riksarkivet, Stockholm; - Fol 97 i

Sköldebrevssamlingen innehåller även en avritning av ett annat förslag med fyra röda ryttarfanor 2 och 2 i hjälmprydnaden (det nedre vapnet).

- Fig 200 Måns Mårtenssons [Palm] (1572-1644) vapen. Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.
- Fig 201 Hellenistisk golvmosaik i Apollontemplet i Letoon i Lycien, nuvarande Turkiet. 300-talet f Kr. Foto: författaren 1987-09-25.
- Fig 202 Apollons pilkoger och handbåge (Fig 201) i golvmosaiken Apollontemplet i Letoon (detalj). Foto: författaren 1987-09-25.
- Fig 203 Illumination till Romanen om rosen, KB Vu 39, fol 13r. Kungl Biblioteket, Stockholm.
- Fig 204 Illumination ur ett Totenoffizium. Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht, Nederländerna. Ms BMH 162, fol 69v.
- Fig 205 Stålbåge, 1642. Skokloster slott, Inv nr 6552 (spännanordning: inv nr 6553). Foto: författaren, 1988-09-08.
- Fig 206 Olaus Magnus, Vinjett till sjunde bokens första kapitel till *De gentibus septentrionalibus* [Historia om de nordiska folken] (1555), rubricerad "De bellicis instrvmentis, ritv, cavsä, et cavtelis praeliandi" ["Om krigsredskap, krigsbruk, anledningar till och försiktighetmått i krig"]. Ur Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus* (1555), s 220.
- Fig 207 Olaus Magnus, Vinjett till XV:e bokens 6:e kapitel i *Historia om de nordiska folken*, rubricerad "Om högt sittande mål, som man söker träffa med pilen". Ur Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus* (1555).
- Fig 208 Olaus Magnus, Vinjett till XV:e bokens 1:a kapitel, rubricerad "Om piltarnas öfningar". Ur Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus* (1555).
- Fig 209 Teckning av landsknekten Paul Dolnstein, Bondeuppååd med armborstskyttar, 1500-talets första år. Ur Lars-Olof Larsson, "Från den historiska tidens gryning till 1680-talet" (1987), Fig s 131.
- Fig 210 "Mästaren av Sankt Görans gille av Mechelen", Medlemmar av Stora Armborstgillet i Mechelen framställda som donatorer med sitt skyddshelgon Sankt Görän, c 1485 Ur Walter Prevenier & Wim Blockmans, *The Burgundian Netherlands*, Cambridge 1986, Fig 143 s 175.
- Fig 211 Ätten Dahlepils vapen. Såväl den sent målade vapenskölden på Riddarhuset i Stockholm, som det vapen C A Klingspor avbildar i *Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok* visar däremot två korslagda skåktor i sköldemärket. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 212 Dalpil, längd: 39,7 cm. Skokloster slott, inv nr 14714:1. Foto: författaren, 1988-09-08.
- Fig 213 Smålands vapen i den äldre landskapsvapenserien, som tillkom till Gustav Vasas begravning 1560. Ur E 6, Uppsala universitetsbibliotek.

- Fig 214 Willem Boy, Smålands vapen i den yngre landskapsvapenserien. Gustav Vasas tumba (detalj). Uppsala domkyrka. Foto: författaren.
- Fig 215 Simon Henrikssons [Oxhorn] vapen, 1560. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 216 Knut Andersson, "Knut skrifvare", till Monikkala vapen. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 217 Anders Svenssons [Stråle av Ekna] vapen. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 218 Peder Nilsson Gyllenstråles vapen (1577). Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*.
- Fig 219 Hans Nilsson Rosenbanérs vapen, 1607. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 220 Dalarnas sigill från 1525. Ur Fredrik Clason, "Dalpilarna i Dalarnas vapen" (1923; tryckt 1924), Fig 6.
- Fig 221 Olaus Magnus, Carta marina (detalj.) En svensk med armborst möter en ryss med "rysebåge vid floden Dvinas utlopp i Vita havet. Märk Tre kronor-vapnet som markerar en förment utsträckning av det svenska riket till Vita havet. Ur Olaus Magnus, *Carta marina*. Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek.
- Fig 222 Peter Devay de Devas vapen, 1538. Ur Sven Tito Achen, *Heraldikens femten Glæder*, København 1978, Fig s 122.
- Fig 223 Giulio Clovios art, Karl V häver Wiens belägring 1529, 20,0 x 28,5 cm, c 1556. Ur Janet Backhouse, *The Illuminated Manuscript*. Oxford 1979, Fig 68, s 78.
- Fig 224 Polackernas seger över en tatararmé, träsnitt 10,0 x 11,3 cm. Det lilla träsnittet är en modifierad version av en detalj ur titelbladet till Matthias von Meichovs polska krönika (1519). Bilden är en generaliserad bild av kampen mot "de otrogna" (P Hordyński (1986), s 489). Ur P Hordyński, "Schlacht mit Tataren" (1986), kat nr 524, s 488.
- Fig 225 Hans [Johan] Wartmanns vapen (1585). Ur Paul Eduard Damier, *Wappenbuch sämtlicher zur Ehrländischen Adelsmatrikel gehöriger Familien*. Reval 1837.
- Fig 226 Joachim Greffes vapen (1594). Ur J Siebmacher, *Grosses und allgemeines Wappenbuch* 3:11:2, Nürnberg 1901, Tafel 35.
- Fig 227 Storfursten av Moskva Ivan Vasiljevitj och Moskvans vapen i Sigismund von Herberstein, *Rerum Moscoviticarum Commentarij*, Basel 1556, bild s 11 [opag].
- Fig 228 Grönfeltsigill, Riksarkivet i Helsingfors, VA 596/5, Sigillsamlingen 1989:2:8, Riksarkivet, Helsingfors. Foto: J Kalervo.
- Fig 229 Grönfelt-vapnet. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.

- Fig 230 Det grevliga Schwarzenbergska vapnet. Ur Caspar Bussing, *Kutzgefasete Herolds-Kunst/Darinnen auf eine bequeme und deutliche Art. In Zwölf Theilen Die Wapen der vornehmsten Staaten als Käyser/Könige/Chur- und Fürsten/Ertz- und Bischöffe auch Republiken von ganz Europa, Wie auch der Deutschen Reichs-Grafen und vornehmsten Ritter-Orden.* Hamburg 1713, s 270.
- Fig 231 Schwarzenbergvapnet enligt J Siebmacher, *Grosses und allgemeines Wappenbuch* 26, Nürnberg 1983, plansch 46 bild iv, plansch v.
- Fig 232 Augustin von Meyerberg, "Bojar oder Reichsrat", 1661-62. Ur Adelung, Friedrich [utg], *Sammlung von Ansichten, Gebräuchen, Bildnissen, Trachten u.s.w. welche der Röm. kaiserl. Gesandte Augustin Freyherr von Meyerberg auf seiner Reise und während seines Aufenthalts in Russland in den Jahren 1661 und 1662 hat erwerben lassen*, S:t Petersburg 1827, blad 38 (detalj).
- Fig 233 Den gottorpske hertigens sändebud mottas i Kreml. Ur Adam Olearius, *Voyages Très-curieux & renommez faits en Moscovie, Tartarie et Perse, ...* Amsterdam 1727.
- Fig 234 Erich Palmquist, "Tzarens Politur när åth fremmande Legater gifwes audiens" i *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674*, fol 19. Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet, Stockholm.
- Fig 235 Jean-Baptiste Van Mours [Vanmour], Den turkiske sultanens Ahmed III:s audiens för det franska sändebudet Jean-Baptiste-Louis Picon vicomte d'Andrezel den 10 oktober 1724, olja på duk, 90 x 121,5 cm; Musée des Beaux-Arts 5730, Bordeaux. Ur *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit I* (1985), farbtafel s 17 I/4.
- Fig 236 Det friherreliga Celsingska vapnet har två med vita "kolpacker" försedda turkiska hovmän som sköldbärare. Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.
- Fig 237 Grönfelt-vapnet enligt V Rollands planschverk till J B Rietstraps *Armorial Général*, med "trois têtes humaines de carn[ation], coiffées de bonnets d'arg.,". Ur V Rolland, *Planches de l'Armorial général de J B Rietstrap. III*, Paris 1909, pl CI.
- Fig 238 Erik Palmqvist, "Här wanckar Knuth" i *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674*, fol 30. Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet, Stockholm.
- Fig 239 Elias Brenner, Smärtoman, tidigare på Tavastehus' fatburstorns nordvästra yttervägg i anslutning till förborgens ringmur, 1670-1672. KB Fl 4 a, fol 39; Kungl Biblioteket, Stockholm.
- Fig 240 Johan Rosencröells vapen (1653). Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.
- Fig 241 Feodor [Peder] Aminoffs vapen (1618). Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.

- Fig 242 Ätten Baranoffs vapen. Ur Paul Eduard Damier, *Wappenbuch sämtlicher zur Ehstländischen Adelsmatrikel gehöriger Familien*. Reval 1837.
- Fig 243 N[M]ikita Ivanivij Kalitins vapen, "en Skiöld med blå färga, der uthi en blackot häst besitten af en Speer Ryttare med bewäpnadh hufwud, hafwandes på ryggen en Koger med Boga och warandes med anlagdt Speer uti fult rennende, åfwan uppå en öpen Torner-hielm, hwilkens täckie och crantz är med guhl och blå färga fördelt. Mitt ofwer hielmen en häst lijka med den som är, sielfwa Skiölden, och på hwar sijda om hästen två Ryttare fahnor, den ena guhl, den andra blåå...". Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.
- Fig 244 Augustin von Meyerberg, "Strelits", 1661-62. Ur Adeling, Friedrich [utg], *Sammlung von Ansichten, Gebräuchen, Bildnissen, Trachten u.s.w. welche der Röm. kaiserl. Gesandte Augustin Freyherr von Meyerberg auf seiner Reise und während seines Aufenthalts in Russland in den Jahren 1661 und 1662 hat erwerfen lassen*, S:t Petersburg 1827, blad 38 (detalj).
- Fig 245 Det vapen som förlänats Amsterdams borgmästare Diederick [Dirk] Bas av Gustav II Adolf den 22 juni 1616 (till höger). Ur J B Rietstap, *Armories des Families, contenuens dans l'Armorial général I*, Paris 1903, pl CXXXV.
- Fig 246 Fritz Petrovitj Rosladins vapen (1623). J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.
- Fig 247 Olaus Magnus, "Starcatervs. Pugil Sveticvs", *Carta marina* (detalj), Venedig 1539, Uppsala universitetsbibliotek.
- Fig 248 Likhheterna i framställningen av Starkater hållande runtavlorna med Simson bärande Gasas stadspört mot Hebron i Hartmann Schedels *Liber chronicarum cum Figuris et ymaginibus ab initio mundi usque nunc temporis* från 1493 är tydliga. Den israelitiska Simsons kamp mot filistéerna och hans vilda äventyr under domaretiden passar väl som biblisk parallell till den svenske kämpen Starkater. Simson är också en preFiguration för Kristus. Ur Hartmann Schedel (1493), s XLIV.
- Fig 249 Den första, som samtidigt fungerar som en stor vinjett, visar den slagna danska hären och den andra den götisk-svenska hären med Starkater i spetsen. Det är att märka att en fana med "Göta lejon" [Folkungalejonet] bärs närmast den rustningsklädde Starkater medan Tre kronor-fanan följer ett stycke efter. Magplåten i den svenske kämpens rustning har formen av en vapensköld.
- Fig 250 I Rigsarkivet i Köpenhamn finns ett sigillavtryck av Göteborgs sigill från 1610, med omskriften SIG. GOTHABVRGI: CIVIT. REG. SWECIAE. 1607. Ur Helge Almquist, *Göteborgs historia* I:1 1929, bild 5 s 52.
- Fig 251 Frånsidan till medalj präglad till Göteborgs grundläggning. Ur E Brenner, *Thesaurus nummorum Sveo-Gothicorum* (1692), opag.
- Fig 252 Michell van Bern & Olof Andersson, kasett [nr 23] i taket till Gyllene salen i Kalmar slott, "ett stående lejon i guld med öppen krona", 1576. Foto: författaren 1986-05-22.
- Fig 253 Michell van Bern & Olof Andersson, kasett [nr 36] i taket till Gyllene salen i Kalmar slott, "i guld tre svarta strömmar på gråblå botten", 1576. Foto: författaren 1986-05-22.

- Plansch IX Julius & Wolfgang Sigismund von Herberstein, von Herbersteinvapnet, med den bekanta ovanskriften "Tandem bona causa triumphat". Ur Bengt Bryntesson Lilljes (1568-1637), Catharina Christina Lilljes och Johan Lilljes (1610-1671) stambok. Y 82; Uppsala universitetsbibliotek.
- Plansch X Julius von Herberstein, von Herbersteinvapnet. Ur Y 111, Kungl Biblioteket, Stockholm.
- Plansch XI Anders Nilssons till Talis sköldebrev, med dess "tree Rýdzske Sabler" (detalj), den 16 juni 1563. Originalsköldebrev, Sköldebrevssamlingen, Riksarkivet, Stockholm.
- Plansch XII Jören Månssons till Nokia sköldebrev (detalj), den 15 maj 1573. de la Gardieska samlingen, Lunds universitetsbibliotek.
- Plansch XIII Fyra icke förverkligade förslag till vapen för Jöran Månsson till Nokia. Svenska adelsbrev fol 71, Sköldebrevssamlingen, Riksarkivet, Stockholm.
- Plansch XIV Hans Wachtmeisters sköldebrev, den 24 maj 1578, Johannishus' slott, Blekinge.
- Plansch XV Vapnet i Hans Wachtmeisters sköldebrev, den 24 maj 1578, Johannishus' slott, Blekinge.
- Plansch XVI Hans Wachtmeisters vapens "... Bloser versilberter Russischer Säbl ...", Hans Wachtmeisters sköldebrev, den 24 maj 1578, Johannishus' slott, Blekinge.
- Plansch XVII De tre störtade "rysepilarna" i hjälmprydnaden. Hans Wachtmeisters sköldebrev (detalj). Johannishus' slott, Blekinge.
- Plansch XVIII Gustaf Jonsson Sabels (1594-1659) begravningsvapen i Sko[klosters] kyrka, Uppland. Foto: författaren, 1988-09-08.
- Plansch XIX Peter Hertzigs vapen, Svenska adelsvapen, okända, fol 291, Riksarkivet, Stockholm.
- Plansch XX Peter Kiämpe, *Justitia* på Karl IX:s smörjhorn (detalj), 1607. Kungl husgerådskammaren, Stockholms slott. Foto: K-E Granath.
- Plansch XXI Ej förverkligat förslag till vapen för Lars Westgötes [Vestgöte] vapen: I rött fält ett balkvis ställt rakt svärd mellan två hästskor, allt i silver. Svenska adelsvapen fol 66, Riksarkivet, Stockholm.
- Plansch XXII Målning av Johan III:s Salvatorsorden, 1578, 64,0 x 50,5 cm, 1578. Archivo General de Simancas, Simancas, Valladolid, Spanien, M. P. y D. XI -59. Foto: Augustin Cacho Hernández.
- Plansch XXIII Målning av Johan III:s Salvatorsorden (detalj), 1578, 64,0 x 50,5 cm, 1578. Archivo General de Simancas, Simancas, Valladolid, Spanien, M. P. y D. XI -59. Foto: Augustin Cacho Hernández.
- Plansch XXIV Målning av Johan III:s Salvatorsorden (detalj), 1578, 64,0 x 50,5 cm, 1578. Archivo General de Simancas, Simancas, Valladolid, Spanien, M. P. y D. XI -59. Foto: Augustin Cacho Hernández.

- Plansch XXV Storfurstendömet Finlands vapen. KB D 400, Kungl biblioteket, Stockholm.
- Plansch XXVI Hertig Johans, av Östergötland, vapen i Jacob Gottbergs stambok. KB Ig 7, s 22v. Kungl biblioteket.
- Plansch XXVII Carl Plageman och Hindrich Eggers (?), Torneringsschabrak för Gustaf II Adolfs häst till bröllopet med Maria Eleonora av Brandenburg 1620. Schabraket användes även vid sorge-processionen i Wolgast den 16 juli 1633 samt vid begravningståget i Stockholm den 22 juni 1634. Storfutstendömet Finlands vapen krönt av en sluten kungakrona på schabrakets halskappas vänstra sida. Livrustkammaren, Stockholm, inv nr 3053. Ur Lena Rangström, "Gustav II Adolfs tornerschabrak och skört, 1620", i *Riddarlek och tornerspel*. Stockholm 1992.
- Plansch XXVIII Hertigdömet Karelens vapen på Gustav Vasas tumba, Uppsala domkyrka. Foto: författaren.
- Plansch XXVIX Salomon Jönsson [Boga] vapen, den 12 juli 1594. Svenska adelsbrev fol 111, Sköldebrevssamlingen, Riksarkivet, Stockholm.
- Plansch XXX Johan Skyttes vapen, den 14 augusti 1604) (detalj). Johan Skyttes sköldebrev, KB I. s. 29:1. Kungl biblioteket, Stockholm.
- Plansch XXXI Johan Skyttes vapen ur hans baronettbrev av kung Jakob I. KB I. s. 29:1. Kungl biblioteket, Stockholm.
- Plansch XXXII Ryss med sabel, ryssebåge, ryssepilar och kiebermössa. Ur Jakob Gottbergs stambok. KB I 87, fol 102v. Kungl Biblioteket, Stockholm.
- Plansch XXXIII Greve Ernst Rüdiger von Starhembergs förbättrade vapen. Ur Goerg Heilingsetzer, "Wappenbesserung für Ernst Rüdiger Graf Starhemberg, 28. November 1686", nr 17/24 i *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683*. Wien 1983.
- Plansch XXXIV Biskop Påvel Juustens vapen (1572?). Svenska adelsbrev fol 65, Sköldebrevssamlingen, Riksarkivet, Stockholm.
- Plansch XXXV Den ryske bojaren Wasilj Zebetriooffs (Zebetjoff) svenska adelsvapen, den 13 september 1631. Ur Georg Hinric *Barfod, Wapen tillhöriga icke introducerde adeliga ätter 1250-1719*. KB D 247; Kungl biblioteket, Stockholm.
- Plansch XXXVI Fritz Petrovitj Rosladins vapen, 1623. Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.

CHARTA COSMOGRAPHICA, CVM VENTORVM PROPRIA NATVRA ET OPERATIONE.

FIG 82

Gemma Frisius, Himlavalvet omsluter världen i 1551 års Parisupplaga av Petrus Apianus, *Cosmographia Petri Apiani, per gemmam Frisium apud Louanienses Medicu & Mathematicum insignem, iam demum ab omnibus vindicata mendis, ac nonnullis quoque locis aucta, figurisque nouis illustrata.* Plansch mellan fol 25 & 26.

FIG 83

Ovanför "Scythia" har Frisius placerat Orion, vars svärd får formen av en skytisk acinaces. Gemma Frisius, Himlavalvet omsluter världen (detalj) ur Petrus Apianus, *Cosmographia Petri Apiani, per gemmam Frisium apud Louanienses Medicu & Mathematicum insignem, iam demum ab omnibus vindicata mendis, ac nonnullis quoque locis aucta, figurisque nouis illustrata.* Paris 1551. Plansch mellan fol 25 & 26.

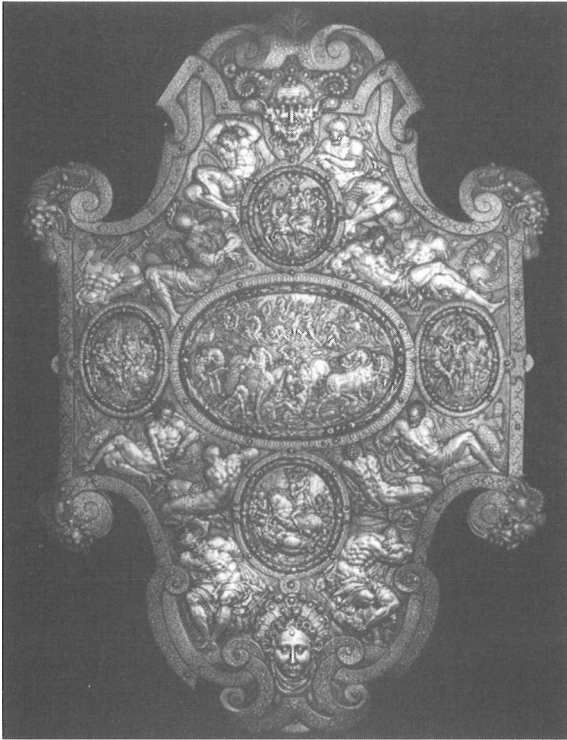

FIG 84
Eliseus Libaerts (?),
"Skoklosterskölden". Ur Rudolf
Cederström & Karl Erik Steneberg,
Skoklosterskölden. (1945).

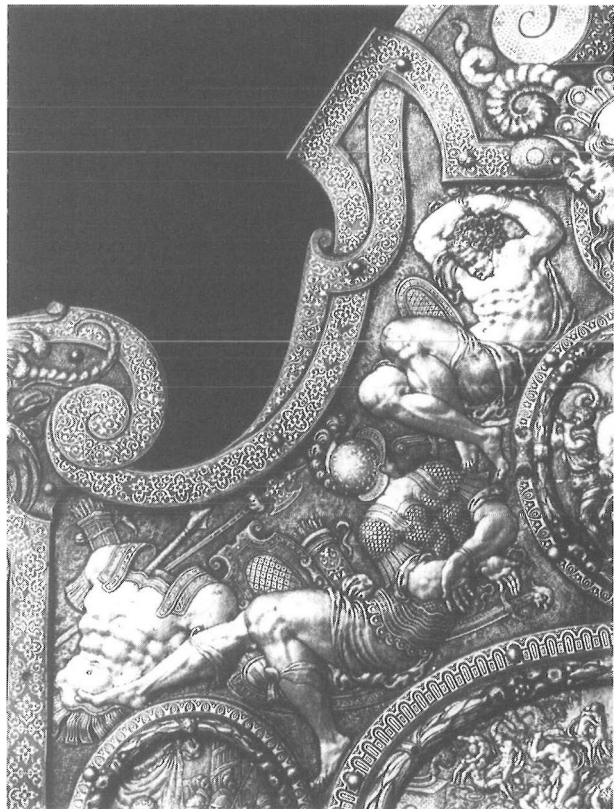

FIG 85
Eliseus Libaerts (?),
"Skoklosterskölden". Fjättrade
fångna barbarer med sina
nedlagda sablar. Pl 2 ur Rudolf
Cederström & Karl Erik
Steneberg, *Skoklosterskölden*.
(1945).

FIG 86
Bakbommen till Erik XIV:s harnesksadel med fyra kvinnliga fredsgenier, parvis bärande slagna motståndares vapen till bålet. R Cederström & K E Steneberg, *Skoklosterskölden*. (1945). Fig 14 a, s 48

FIG 87
Bakbommen till Erik XIV:s harnesksadel med fyra kvinnliga fredsgenier, parvis bärande slagna motståndares vapen till bålet. R Cederström & K E Steneberg, *Skoklosterskölden*. (1945). Fig 15 a, s 49.

FIG 88.

Etienne Delaune (?), förlaga till fig 86. Graphische Sammlung i München. Ur R Cederström & K E Steneberg, *Skoklosterskölden*. (1945). Fig 14 b, s 48.

FIG 89

Etienne Delaune (?), förlaga till fig 87. Graphische Sammlung i München. Ur R Cederström & K E Steneberg, *Skoklosterskölden*. (1945). Fig 15 b, s 49.

FIG 90
Ryskt kavalleri i strid med sina ärkefiender, före mongolerna, polovtserna [kumanerna]. Radziwiłł-handskriften av Nestorkrönikan från 1400-talet, fol 199r. Ur *Obsčestvo yubitelej drevnej pis'mennosti* 118 (1902).

FIG 91
Ryska furstars kavallerienheter i strid med varandra. Radziwiłł-handskriften av Nestorkrönikan från 1400-talet, fol 241v. Ur *Obsčestvo yubitelej drevnej pis'mennosti* 118 (1902).

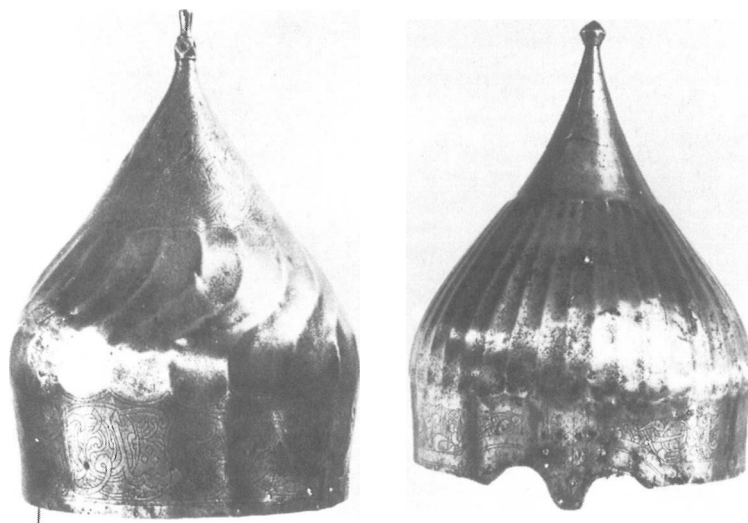

FIG 92
2 turkiska stridshjälm, c 1500. Państwowe Zbiory Sztuki, Wawel, Krakow, inv nr 4207, 4700. Ur *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit* (1985), nr 11/16 s 360.

FIG 93

Obversen till ryskt mynt präglat under "Magni Ducis Ioannis Tyranni Vasiloviti" tid. Ur Adam Olearius, *Vermehrte Neue Beschreibung Der Moscovitischen und Persischen Reyse So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandschafft an den Russischen Zaar vnd König in Persien geschehen. Worinnen die gelegenheit derer Orter vnd Länder/ durch welche die Reyse gangen/ als Liffland/ Russland/ Tártarien/ Meden vnd Persien/ sampt dero Einwohner Natur/ Leben/ Sitten/ Hausz-Welt und Geistlichen Stand mit fleisz auffgezeichnet/ vnd mit vielen meist nach dem Leben gestellten Figuren gezieret/ zu befinden.* Schleswig 1656. Fig s 224. (detalj).

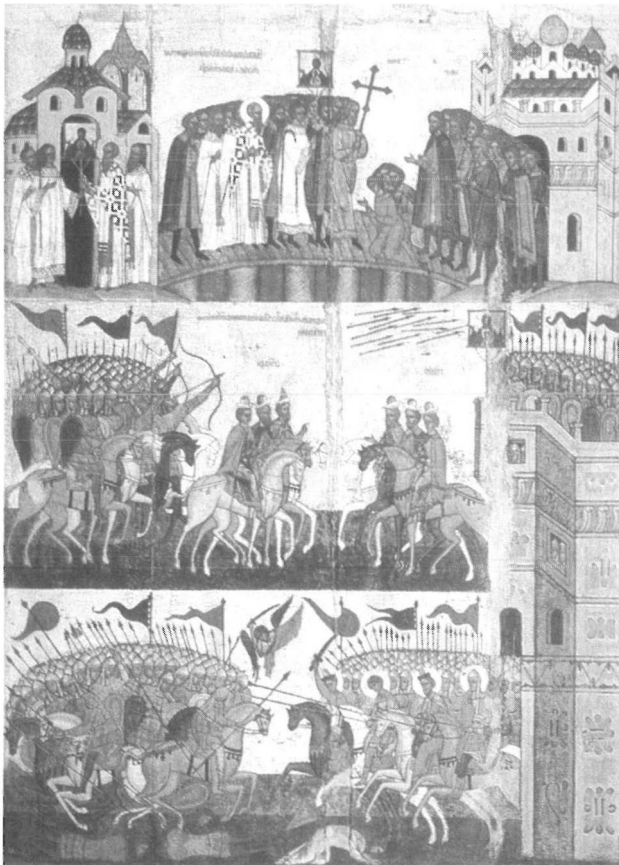

FIG 94

Tecknets Gudsmoder och dess underverk, 166,3 x 120,8 cm, 1460-talet, Historiska museerna i Novgorod; inv nr 2184, ursprungligen i Nikolaus Kotschanykyrkan, Novgorod. Ur *Novgoroder Ikonen des 12. bis 17. Jahrhunderts* (1981) & *Novgorodskaja ikona XII - XVII vekov* (1983), bild 104.

regio
; q̄ pri
s in ur
duxit.
s natu
solam
ifflo

FIG 95
Erik XIV, Drabant, teckning utförd med sotsticka
i margen på s 211 till Marcus Antonius Coccius
Sabellicus, *Opera omnia*, på Örbyhus i april 1575.
D 517 b, Kungl biblioteket, Stockholm.

Moskva i givakt för Carlsson

FIG 96
"Moskva i givakt för Carlsson." Nyhetbild från Dagens Nyheters förstasida 1986-04-15.
Märk hedersvaktens befälhavande officers blankvapen, en präktig sabel. Foto: Tass.

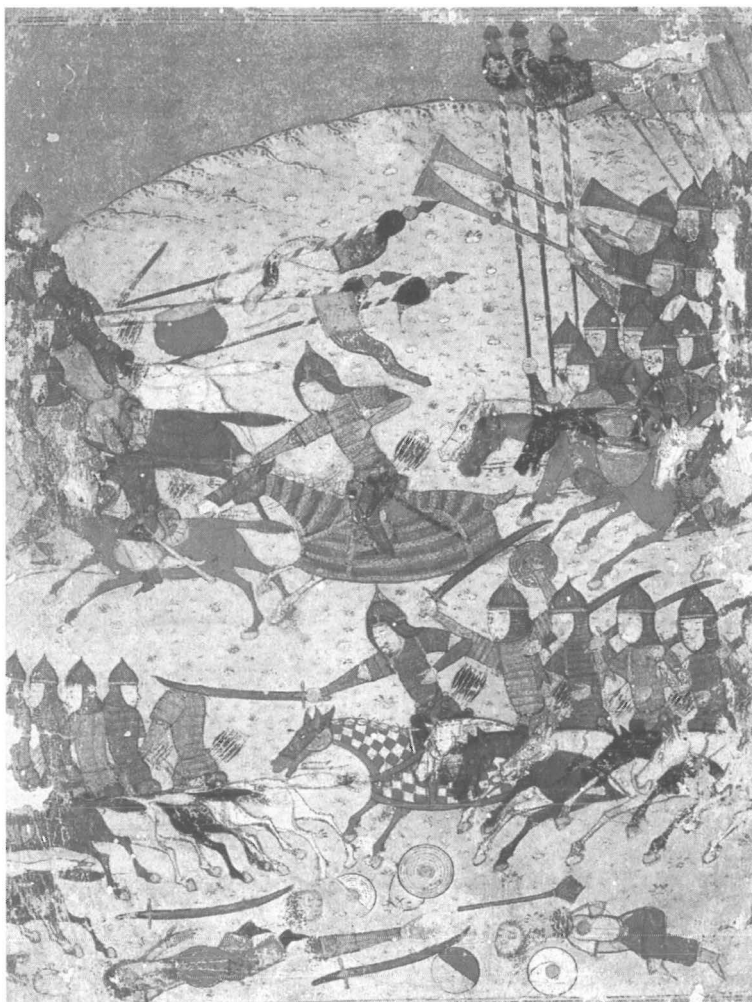

FIG 97
Persisk miniatur, c 1420 e Kr, 24,0 x 18,5 cm, Victoria & Albert Museum, London.
Ur B W Robinson, "A Persian Battle-Piece." *Apollo* 127 (N S) (1987), plansch I s 79.

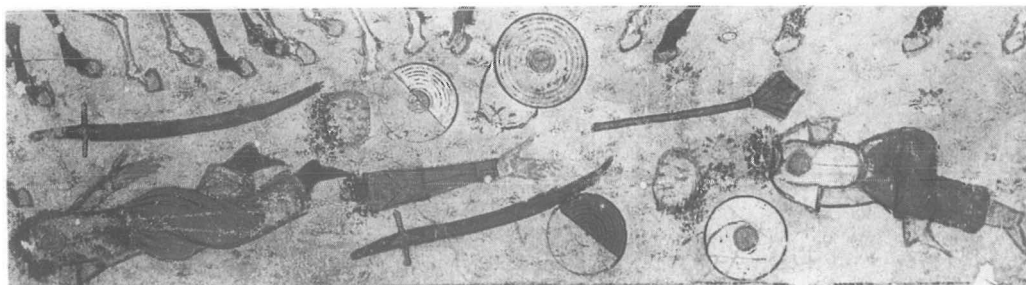

FIG 98
Persisk miniatur, c 1420 e Kr, 24,0 x 18,5 cm, (detalj) Victoria & Albert Museum, London. (detalj). De fallna fienderna och deras beväpning, bl a två sablar och en hjälmkrossare ligger horisontellt [bjälkvis] på slagfältet. Ur B W Robinson, "A Persian Battle-Piece." *Apollo* 127 (N S) (1987), fig 7 s 82.

FIG 99
 Sigismund von Herbersteins (1486-1566) vapen, efter det tillägg av hjälmprydnader
 som kejsar Karl V förlänat honom 4/1 1522. Ur Sigismund von Herberstein, *Rerum
 Moscoviticarum commentarij*. Basel 1571.

ALTERA LEGATIONE A FERDINANDO IMPERATORE TVNC ARCHIDVCE MISSVS AD MOSCVM, ILLE ME TALI REMISIT VESTE.

FIG 100

Sigismund von Herberstein iklädd gåvan av den moskovitiske storfursten. Ur Sigismund von Herberstein, *Gratae posteritati Sigismundus liber baro in Herberstain Neyperg & Guettenhag, Primarius Ducatus Carinthiæ Hæreditariusq; & Camerarius & Dapifer &c. Immunitate meritorum ergo donatus, actiones suas à puero ad annum usq; ætatis suæ septuagesimum quartum, brevi commentariolo notatas reliquit* (1560).

IVRCARVM IMPERATOR NOS QVOQVE VESTIBVS DONAVIT.

FIG 101

Sigismund von Herberstein iförd den kappa han fick av den turkiske sultanen. Ur Sigismund von Herberstein, *Gratae posteritati Sigismundus liber baro in Herberstain Neyperg & Guettenhag, Primarius Ducatus Carinthiæ Hæreditariusq; & Camerarius & Dapifer &c. Immunitate meritorum ergo donatus, actiones suas à puero ad annum usq; ætatis suæ septuagesimum quartum, brevi commentariolo notatas reliquit* (1560).

FIG 102

Thomas Jönssons [Ryting] sigill. Sigillavtrycket i ett brev daterat den 10 juli 1546, Sjöholmsarkivet, Svenska pergamentsbrev i original, Riksarkivet, Stockholm.

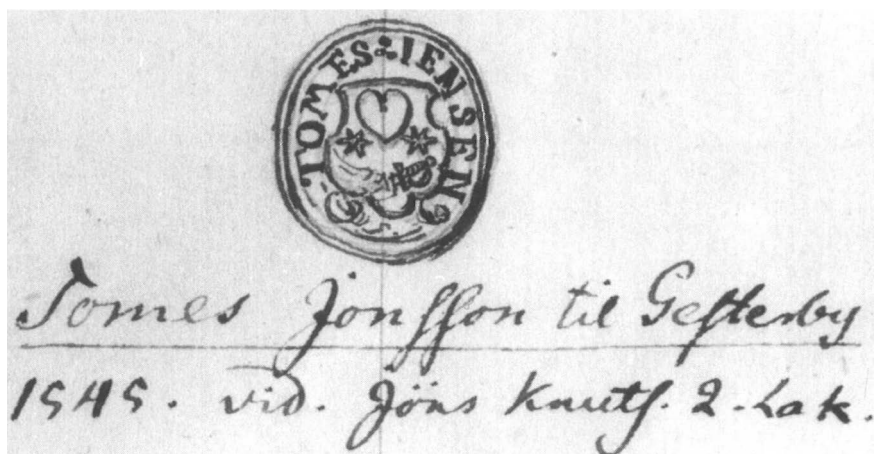

FIG 103

Avritning av Thomas Jönssons [Ryting] sigill. Reinh Brocman, *Sigilla Reg. Princ. Episcoporum Civitat, Communitat, Nobilium aliorumq. Celebrum Virorum*. KB D 251; Kungl biblioteket, Stockholm.

FIG 104
Uzbekisk ringbrynja av stål,
och två sablar, samt en rund
sköld. MAE, S:t Petersburg,
Ryssland, inv nr 3842-7. Foto:
författaren.

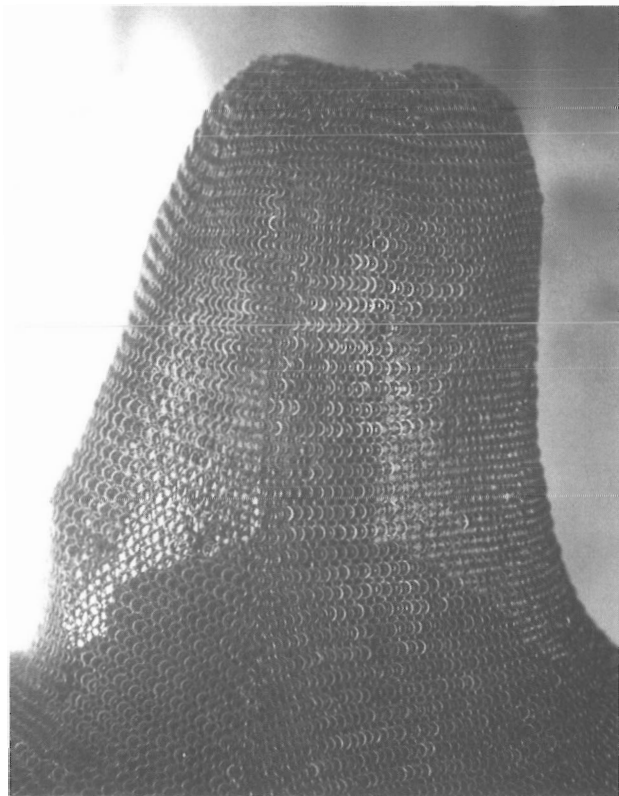

FIG 105
Polsk ringbrynja (detalj),
Skoklosters slott, inv nr
6853. Foto: författaren,
1988-09-08.

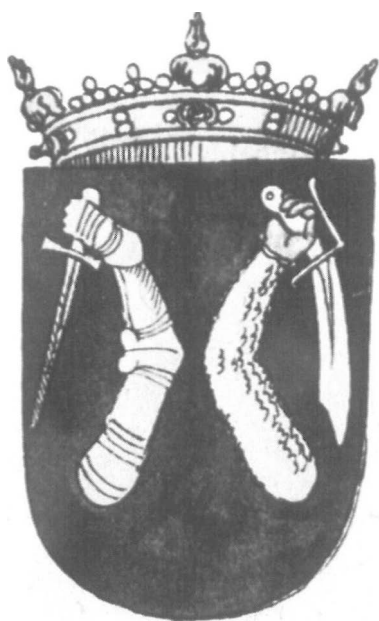

FIG 106 a
Karelens vapen 1562. Ur
"Parismanuskriptet", Bibliothèque
Nationale, latin 18410, fol 16 a. Ur
Carl Nordenfalk (1940), bild 19 s
101.

FIG 106 b
Karelens vapen efter 1567. Willem Boy,
Gustav Vasas tumba (detalj). Uppsala
domkyrka. Foto: författaren.

FIG 107
Sabelfana-vapnet, Adliga ätten nr 188,
Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.

FIG 108
Linved Klassons begravningsvapen,
Björnå [fi Perniö] museum.
Foto: Kaija Saarmaa.

FIG 109
Ivan III ur André Thévets *Cosmographie universelle*, 1571-1575. Ur O H Dumrath, *Rysslands historia I* (1924), s mellan 288 och 289.

FIG 110
"Tamerlan, Empereur des Tartares" [Timur Lenk (1336-1405)] ur André Thévets *Histoire des plus illustres et sçvans hommes de leurs siècles* (1671), motstående sida till s 209.

FIG 111
"Svltan Mvstapha, fils de Svltan Soliman" ur André Thévets
Histoire des plus illustres et sçavans hommes de leurs siècles (1671),
motstående sida till s 305.

FIG 112
"Hismael Sophi, Roy de Perse"
[Ismail I Safi (1487-1524)] ur André Thévets
Histoire des plus illustres et sçavans hommes de leurs siècles (1671),
motstående sida till s 327.

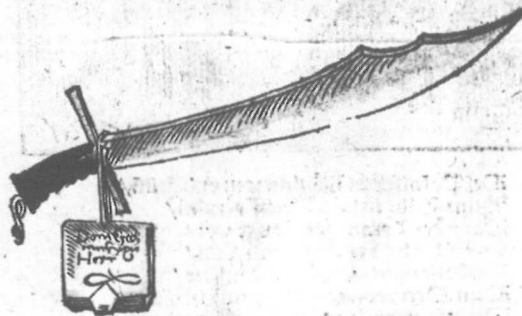

FIG 113
Bengt Larssons [Sabelhjerta] vapen. Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.

FIG 114
 "Absag Brieff/ Königlicher
 Mayestat in Polln/ etc. dem
 Moscouittischen abscheulichen
 Tyrannischen Feind/ durch einen
 fürnemen vom Adel/ Lopacinski
 genant/ von hochermelter Kö:
 Mayst: vor seinem Auszug/ mit
 blosem Säbel jungst vberschickt.
 Neben sonderer vermeldung/ der
 grausamen vnmenschlichen
 Tyranny/ so der Moscouitter
 biszhero an den armen Christen
 auch an Frawen vnd Jungfrawen/
 vber naturlicher weisz begangen",
 träsnitt. Ur Andreas Kappeler, *Ivan
 Groznyi im Spiegel der ausländischen
 Druckschriften seiner Zeit.* (1972).
 Fig 8 s 286.

Absag Brieff/
Königlicher Mayestat in
 Polln/ etc. dem Moscouittischen abscheulichen
 Tyrannischen Feind/ durch einen fürnemen vom Adel/
 Lopacinski genant/ von hochermelter Kö: Mayst:
 vor seinem Auszug/ mit blosem Säbel
 jüngst vberschickt.

Neben sonderer vermeldung/ der grausamen
 vnmenschlichen Tyranny/ so der Moscouitter biszhero
 an den armen Christen/ auch an Frawen vnd Jungfrawen/
 vber naturlicher weisz begangen.

M. D. LXXX.

FIG 115
 "Nouigrad det store Befestelse
 indtagit. En sand Ny Tidende
 Om den Seyer som atter er aff
 Guds Naade oc Rytters Haand
 bekommit i Ungern// oc huad
 der er skeet hos det store
 Noiograd huilcket der er indtaget
 den 9 Martij i dette 1594. Aar//
 oc ved halfanden Ungerske Mile
 fra Wotzen// tre Mile fra Ofen//
 oc ligger siu Mile fra Stulweissen-
 burg oc huad ellers er haendt til
 Land oc Vand. Disligist huorledis
 de Christne haffue ladit Tyrcker
 met deris Sabeler// oc deris
 Quinder oc Børn// som der i
 vaare// drage ud// oc giffuit
 dem lifffuit// som i denne
 Beskriffuelse// met andre Sager
 som skeet er// aardenlig
 omtalis." Ur E Langager (1975-
 1976), fig 3 s 97.

FIG 116

Muslimerna själva förde oftast månen som avtagande, eller tilltagande, såsom vi ser i manuskriptillumination gjord i Akko, utförd c 1290-1291. Bibliotheca Medicea-Laurenziana, Florens, MS. Plu.-LXI.10, fol 33r. Ur Jaroslav Folda, *Crusader Manuscript Illumination at Saint Jean d'Acree 1275-1291* (1976), s 193, fig 142.

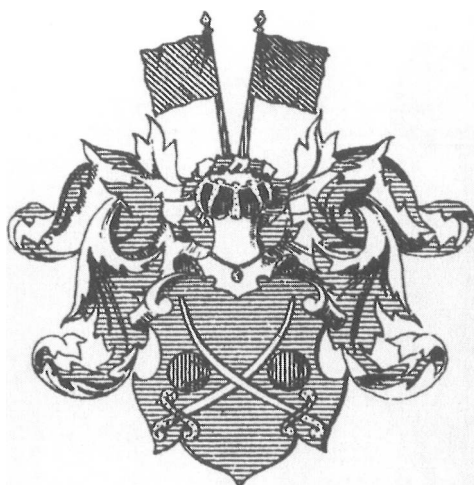

FIG 117
Söfring [Severin] Sigfridssons till
Tevala vapen. Ur J Raneke, *Svensk
adelsheraldik med Klingspors vapenbok*.
Malmö 1990.

FIG 118
Henrik Erikssons [Sabelstierna] vapen,
Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.

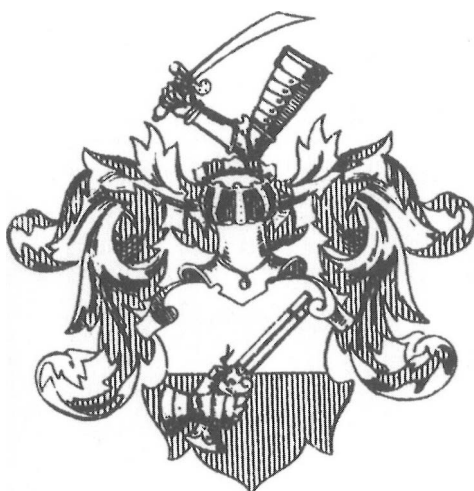

FIG 119
Axel Mårtenssons [Sabelbyssa] vapen.
Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med
Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.

FIG 120
Carl Jönssons [Sabelsköld] vapen,
Riddarhuset, Stockholm. Foto:
författaren.

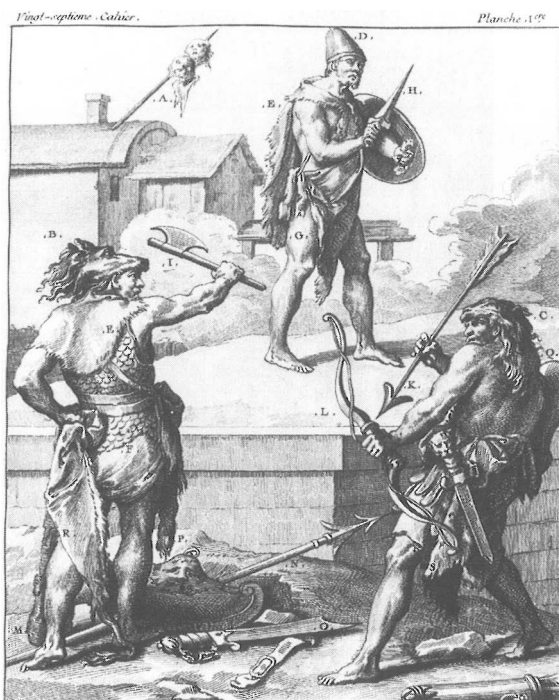

FIG 121
Skyter. Ur Marie François Dandré
Bardon, *Costume des anciens peuples*
II (1772).

FIG 122
Hans Burgkmair d ä, *Der Zorn*,
träsnitt. Ur M Geisberg ((1923-
30) 1974) II, G 486.

FIG 123

Jean Molinets och Jean de Vingles *Temple de Mars* (1502), recto- och versosidan av titelbladet, ur Cynthia J Brown, *Poets, Patrons and Printers* (1995), fig 2.5 s 72.

FIG 124

Peter Paul Rubens, *Krigets färor*, 1637-1638, olja på duk, 206 x 342 cm, Palazzo Pitti, Florens. Ur Rudolf Oldenbourg, *P P Rubens* (u å), s 428.

FIG 125
Hans Burgkmair d ä, *Die Gerechtkait.*
Ur M Geisberg II ((1923-30) 1974), G
479.

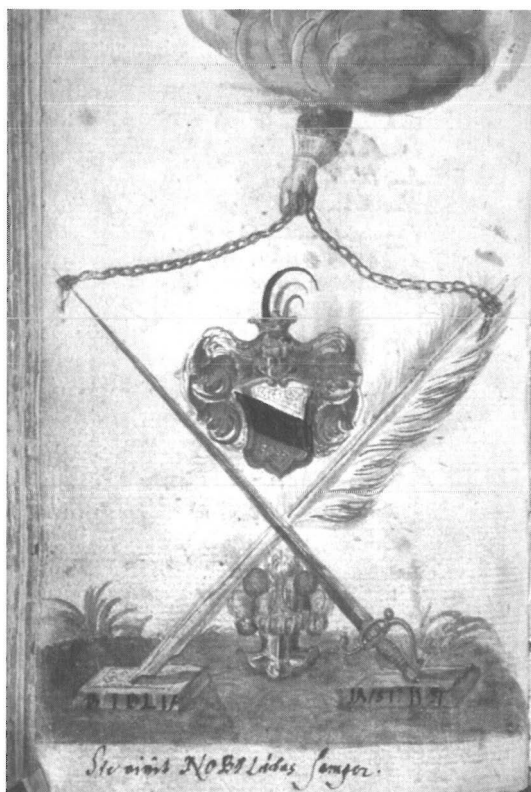

FIG 126
Miniatur ur Melchior Ottos stambok,
Uppsala universitetsbibliotek Y 98.

FIG 127
Norra Finlands vapen. Ur KB D 400,
Kungl biblioteket, Stockholm.

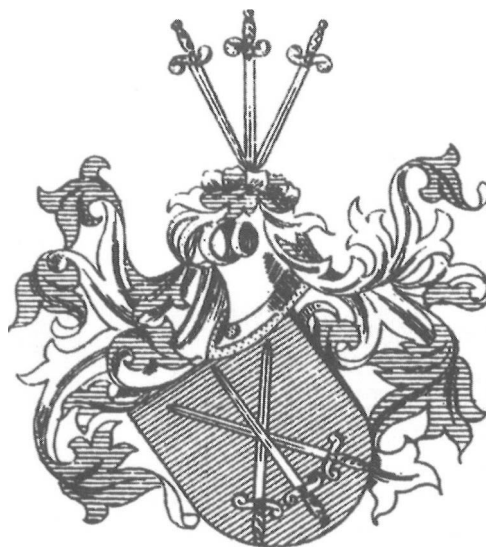

FIG 128
Eskert Lindormssons vapen ur J Raneke,
Svensk adelsheraldik med Klingspors
vapenbok. Malmö 1990.

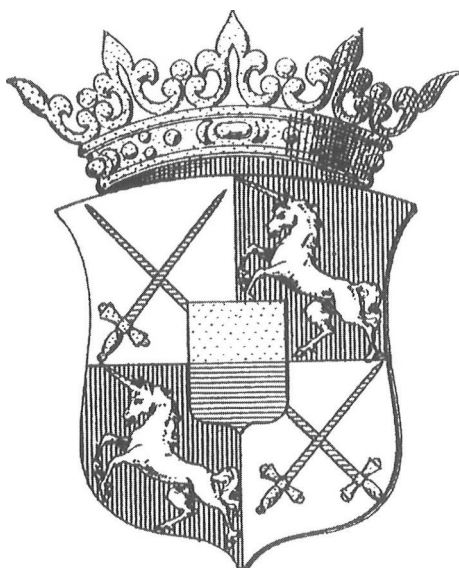

FIG 129
Grevevapen för Svante Sture (1517-1567)
1561. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik*
med *Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.

FIG 130
Friherrevapen för Pontus de la Gardie,
1571. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik*
med *Klingspors vapenbok*. Malmö 1990.

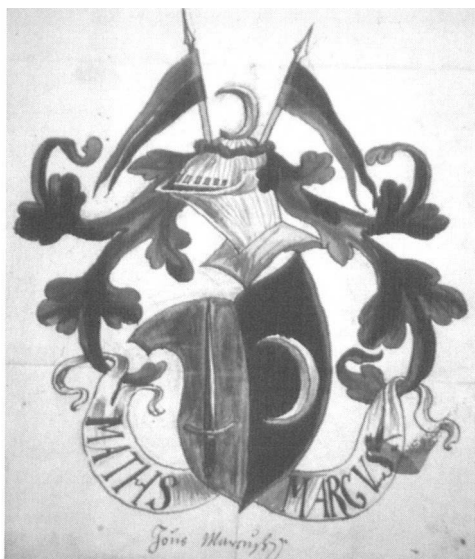

FIG 131
Jöns Markussons vapen (1571), Svenska
adelsvapen, fol 69, Riksarkivet, Stock-
holm.

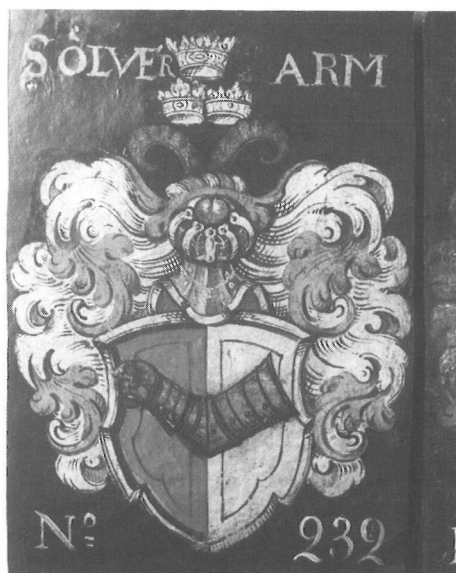

FIG 132
Sköldknektvapen för Olof Jacobsson,
tillskapat av hertig Karl mellan den 25
och 28 juli 1606. Även vapen för adliga
ätten Sölvverarm. Riddarhuset, Stock-
holm. Foto: författaren.

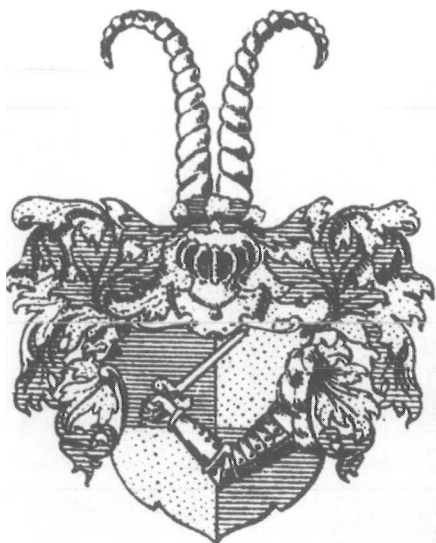

FIG 133
Vapen för Mikael Eriksson, den 5 maj
1654. Även vapen för ätten Sölvverarm.
Ur J Raneke, Svensk adels heraldik med
Klingspors vapenbok. Malmö 1990.

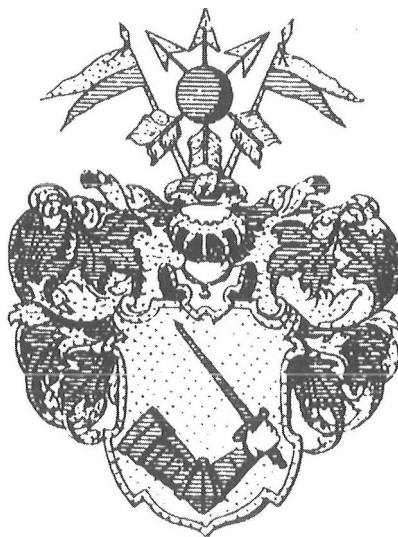

FIG 134
Vapen för Peder Månsson [Lood i
Småland], 22 juni 1617: Ett gyllene fält däri
en sinistervänd harnesklädd arm i
naturlig färg hållande ett huggande rakt
svärd, naturliga färger. I hjälmprydnaden
en svart kanonkula (lod) pålagd över tre
korslagda pilar med uddarna uppåt.
Kanonkulan och pilarna mellan två
ryttarfanor delade guld och blått. Ur J
Raneke, Svensk adels heraldik med
Klingspors vapenbok. Malmö 1990.

FIG 135

Den franska Sankt Mikaelorden.
 Ordenstecknet, med S:t Mikael som
 stöter sin lans i en djävulsfigur, ur
 Bernardo Giustinian[i], *Historie
 cronologiche dell' origine degl' ordini
 militari e di tutte le religioni
 cavalleresche. Infino ad hora institute nel
 Mondo, Insegne, Croci, Standardi, Habiti
 Capitolari, ò di Ceremonia, Statuti, e
 Costituzione di cadaun'Ordine. Guerre
 Campali, e Neuali, Azioni, Fatti Celebrì,
 & Imprese de Cauallieri; Confederazioni,
 Trattati, Paci, & auuenimenti per difesa
 del Nome Christiano, e propagazione
 della Fede Cattolica. Serie di tutti
 Prencipi Gran Maestri, Ordini di Dame,
 e degl' Infedeli &c. Con le loro Diuise*
 (1692), fig s 772.

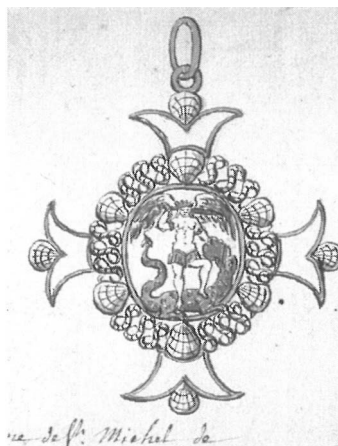

FIG 136

Den franska Sankt Mikaelorden.
 Ordenstecknet med ärkeängeln
 besegrande en drake, djävulens
 sinnebild. Ur Antonio Spada, *Onori
 e glorie I* (1983), fig s 2.

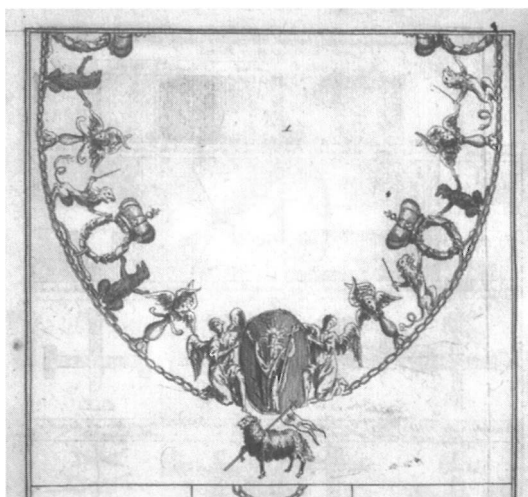

FIG 137

Johan III:s Salvatorsorden enligt P Philipp Bonanni, *Verzeichnis der Geist- und
 Weltlichen Ritterorden in netten Abbildungen* (1720), pl 143 fig 1.

FIG 138
Gillis Coyet, frånsidan av Johan III:s äldre majestätssigill från 1571, Riksarkivet, Stockholm.

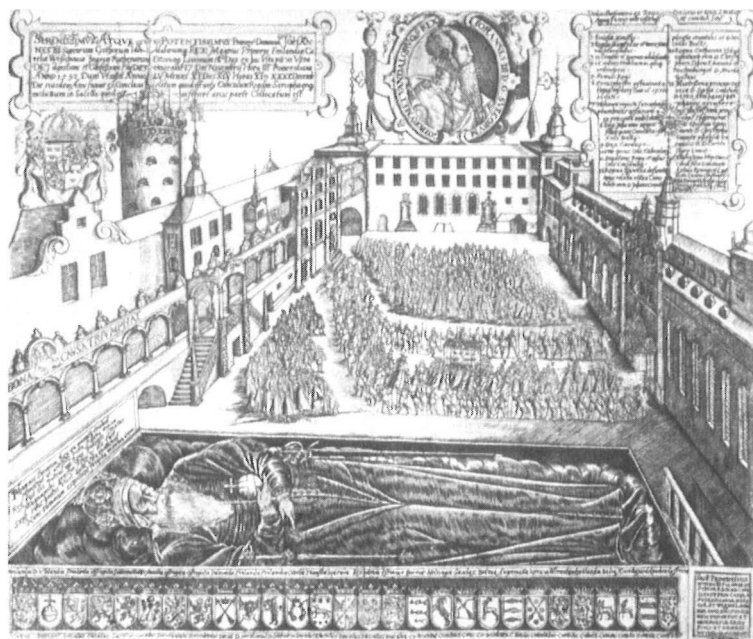

FIG 139
Herman Nützels kopparstick, Johan III:s begravningståg, 1592. Kungl biblioteket, Stockholm.

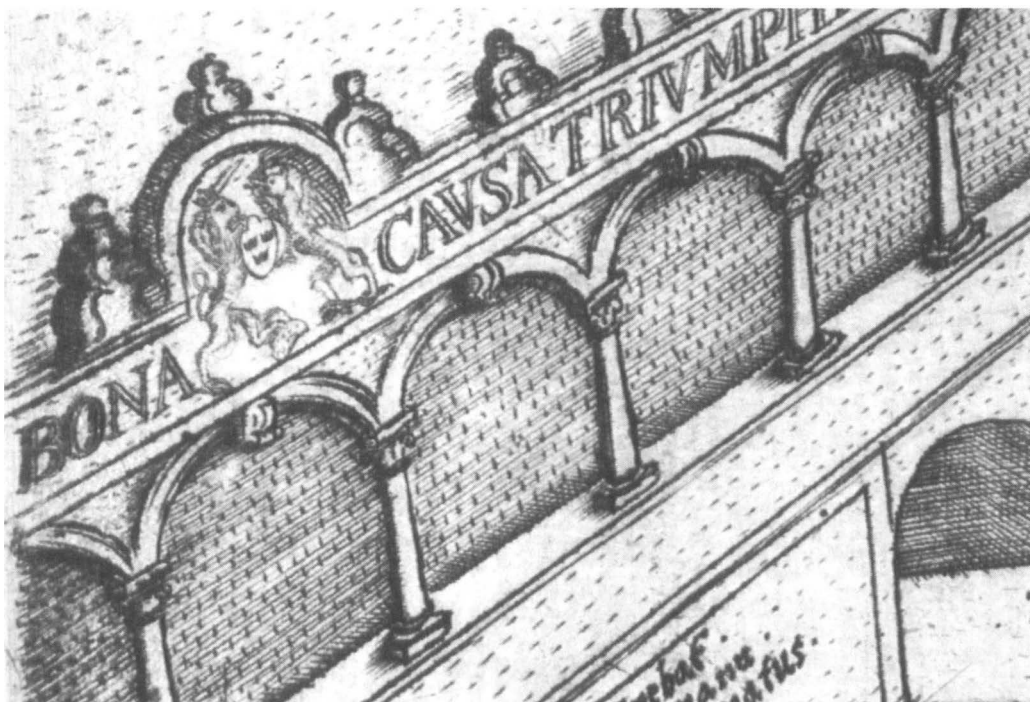

FIG 140
Herman Nützels kopparstick, Johan III:s begravningståg, 1592 (detalj). [Tandem] Bona Causa Triumph[at] [den goda saken segrar till slut]. Kungl biblioteket, Stockholm.

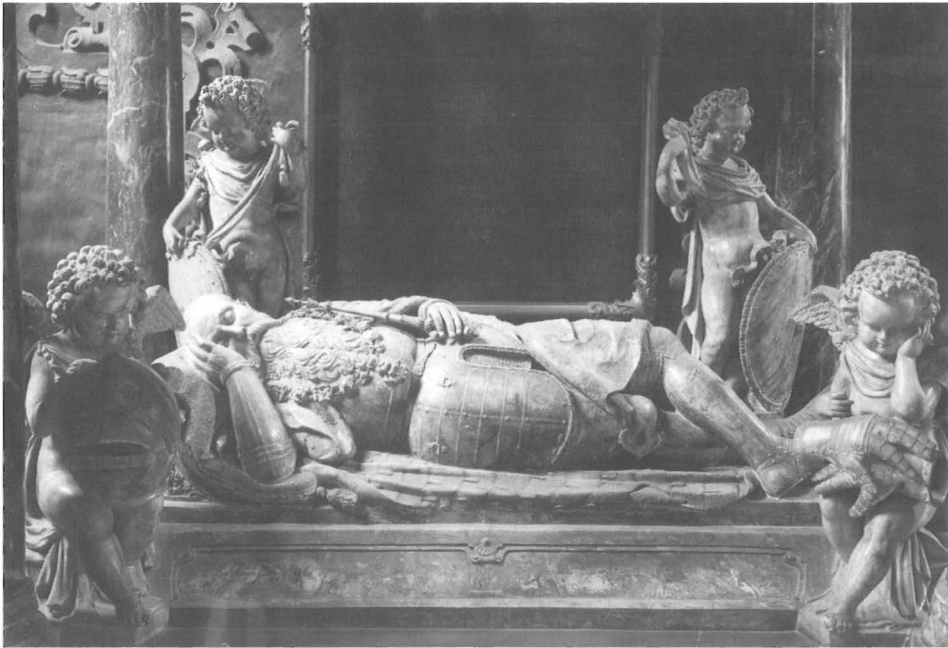

FIG 141
 Villem van der Blocke, gravmonument över Johan III, Uppsala domkyrka. Foto: Svenska porträttarkivet, Nationalmuseum, Stockholm.

FIG 142
 Villem van der Blocke, gravmonument över Johan III i Uppsala domkyrka (detalj). Skulpturen av kungen har Salvatorsordens ordenskedja om halsen. Foto: författaren, maj 1995.

FIG 143
 Villem van der Blocke, gravmonument över Johan III (detalj), kungens rustnings höftskört (el tassett). Uppsala domkyrka. Foto: författaren, maj 1995.

FIG 144
*"Tandem bona causa triumphat". Ur
 Basilius Plinius, Victoria Quam
 Iuvante DEO Optimo Maximo
 Serenissimi et invictissimi Sigismundi
 III. Regis Poloniae & Sueciae & c.
 exercitus, Duce Illustrissimo &
 fortissimo Iohanne Carolo Chotkewicio
 aduersus Carolum Sudermanniae,
 Nerich, VVermlandiae Ducem, Stratis &
 profligatis illis maximis Copijs; Rigaq;
 Secunda obsidione soluta. Insignem &
 ad miraculum usq; foelicem Prope
 Kerckholmum 17 Septembris, Anno
 1605 (Riga 1605), sista sidan, opag.*

Tādem bona causa trium hat.

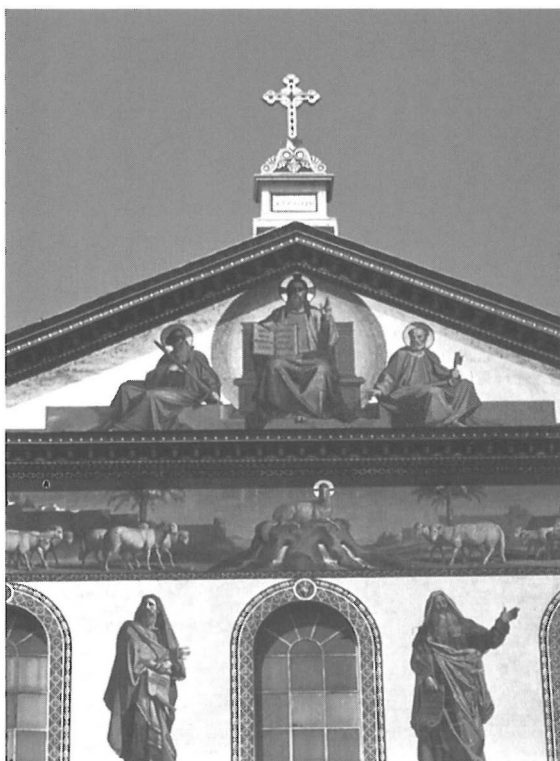

FIG 145
 Agnus Dei, under tympanonfältet,
 San Paolo fuori le mura, Rom.
 Foto: författaren, juni 1973.

FIG 146
Hertigen av Finlands, Valdemar Magnussons, sigill. ur B E Hildebrand *Svenska sigiller från medeltiden I: 1-2* (1862, 1867), pl 9 fig 50 & 51.

FIG 147
Albertus Pictor, "hertogan af brunswijk", valvets södra valvkappa i vapenhuset till Husby-Sjutolfts kyrka i Uppland. Foto: Henrik Cornell, Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Stockholm.

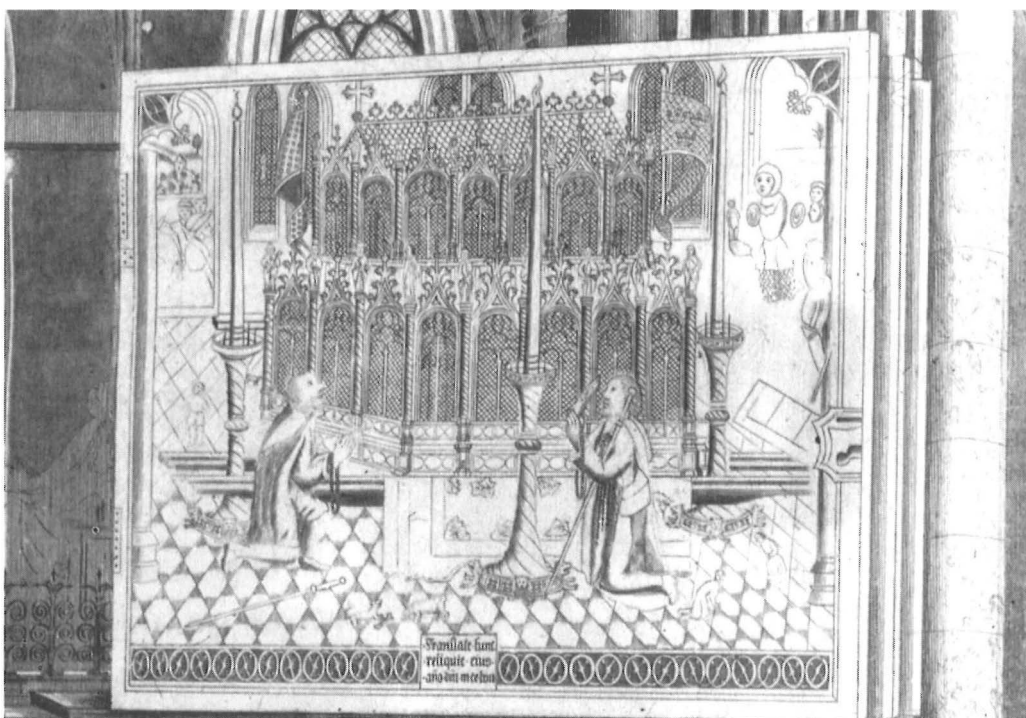

FIG 148
 Truls Arvidssons gravyr "Sankt Eriks tavla" (detalj), stucken efter Johan Peringskiölds förlaga (1697), ur Johan Peringskiölds *Monumenta Ullerakerensia cum Uplandia nova* (1719), mellan s 48 & 49.

FIG 149
Berndt Notke, Sankt Göran och draken, Storkyrkan Stockholm (detalj). Sankt Göransmonumentets sockelrelief VIII "Sankt Göran inför sin domare". Dacianus' tron har ett vapen med i gyllene fält en okränt svart dubbelörn. Foto: Anders Qwarnström.

FIG 150
Berndt Notke, Sankt Göran och draken, Storkyrkan Stockholm (detalj). Madonnan med Barnet [Tyska ordens baner] mitt bak på Sankt Georgs [Sten Stures] stora riddarbälte. Jmf fig 45. Foto: Anders Qwarnström.

FIG 151
Kamé, Gustav II Adolf med Nürnberg i bakgrunden, tillverkad c 1632 i Nürnberg.
Rosenborg slott, Danmark, inv nr 3.121. Ur: *Christian IV og Europa* (1988), kat nr 613 s
171.

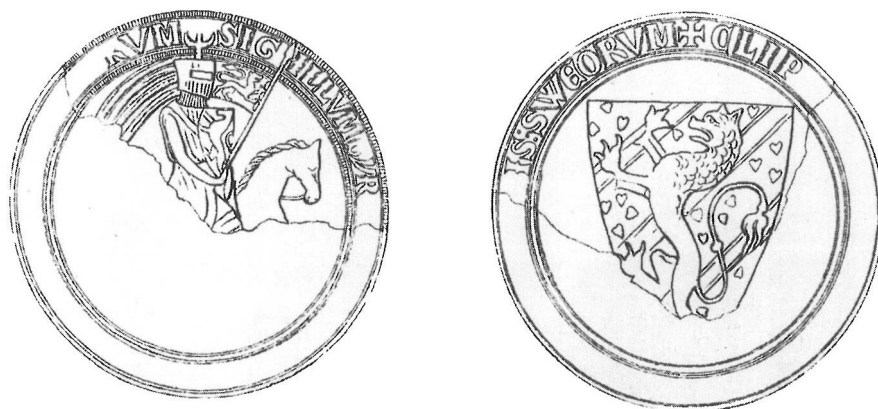

FIG 152
Birger Jarls sigill från 1254. Ur B E Hildebrand *Svenska sigiller från medeltiden I: 1-2*
(1862, 1867), pl 3 fig 16 & 17.

FIG 153
Birger Jarls sigill från 1257. Ur Johan Peringskiöld, *Ättartal för Swea och Götha Konunga*
Hus, ... (1725), fig s 72.

FIG 154
Kung Magnus Birgersson "Ladulås", "Magnus Dei gracia sweuorum gothorumque rex", sigill. Ur Johan Peringskiöld, *Attartal för Swea och Götha Konunga Hus, ...* (1725), fig s 74.

FIG 155
Försvunnen minestavla över Ingegerd, Svantepolk Knutsson dotter och hennes systrar Ingrid och Margareta, Vreta kloster abedissor ["*Hic iacet Ingegerdis filia Suanto Polki Ducis Reualiae, cum sororibus suis Ingride et Margarita huius Monasterij Abatissis*"] utförd av stenhuggaren Hans Elder, Vreta kloster. Ur E Dahlbergh, *Svecia antiqua et hodierna* (1667-1715), III:32.

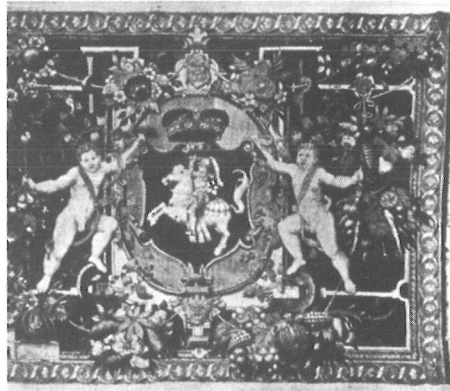

FIG 156
Storfurstendömet Litauens vapen från Sigismund Augusts tid. Ur Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Heraldik* (Graz 1969), Tafel IV (detalj).

FIG 157

Detalj av mittkartuschen till Johannes Bureus, *Runekänslenes lärospån*. Högst uppe hertig Karls vapen, med Södermanlands, Närke och Värmlands vapen i den nedre halvan av skölden, i vilken Tre kronor satts i första fältet och Folkungavapnet, "Göta lejon", i det andra. Nedanom hertig Karls vapen syns till heraldiskt höger den nu 10-årige hertig Johans vapen med Norra Finlands, Södra Finlands och Ålands vapenbilder. Till heraldiskt vänster om hans sköldemärke har prins Gustav Adolfs vapen placerats, med samma hertigdömen som i faderns vapen; Södermanland, Närke och Värmland. Hertig Johan av Finland och Åland har placerats på den heraldiskt mer betydelsefulla platsen till heraldiskt höger.

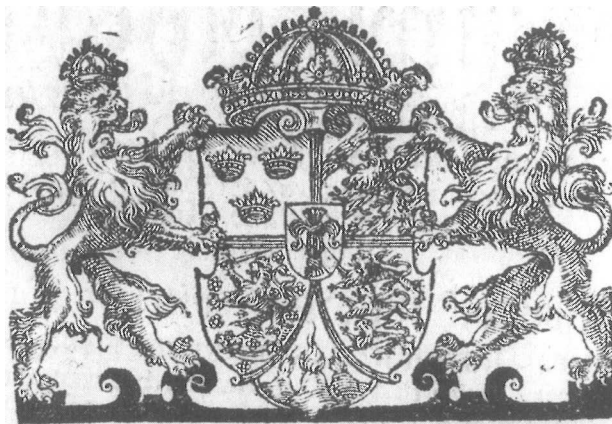

FIG 158

Detalj av versosidan till titelsidan i Petrus Petrejus' 1615 utgivna *Muschovitici Sciographia*, med undertiteln *Een wiss och egenteligh Beskriffning om Rydzland/ med thes många och stora furstendömers/ Provinciers/ Befestningars/ Städars/ Siögars och Elfwers Tilstånd/ Rum och Lägenhet: Såsom och the Muskowiterske Storfursters härkomst/ Regemente/ macht och myndigheet/ medh theras Gudztienst och Ceremonier/ Stadgar och åthäfwor/ både uthi Andeliga och Politiske saker*. Första boken i Petrejus' verk är dedicerad "then Stormechtigste högborne Furste och Herre/ her Gustaf Adolph Swerikis/ Esthes och Wendes Arffurste och uthkorade Konung; Storfurste til Finland / Hertig til Land och Weszmanneland / min allernådigste Konung och Herre" [min kursivering].

FIG 159
Kungsgemakets dörr i Kalmar
slott. Foto: författaren, 1986-05-
22.

FIG 160
Nedre läktarens läktarbarriär i
Finska kyrkan i Stockohlm,
målad av målarmästare
Christman 1734. I mitten
storfurstendömet Finlands
vapen, flankerat av åtta finska
landskapsvapen. På bilden
syns Norra Finland
[Satakunda], Södra Finland
[Egentliga Finland],
Storfurstendömet Finland,
Karelen, Savolax. På övre
läktaren Finska kyrkans
klenod, Olof Schwan-orgeln
från 1790. Bilden är tagen före
restaureringen 1989-1990.
Foto: författaren.

FIG 161
Staden Narvas sigill åren 1386-1442. Ur
Est- und Livländische Brieflade IV (1887),
plansch 19 fig 11.

FIG 162
Staden Narvas sigill åren 1443-1549.
Ur *Est- und Livländische Brieflade IV*
(1887), plansch 19 fig 13.

FIG 163
Sten ovanför huvudporten till
Narva uppsatt 1546, nedtagen
1745. Ur H J Hansen, *Geschichte der
Stadt Narva*. Dorpat 1858.

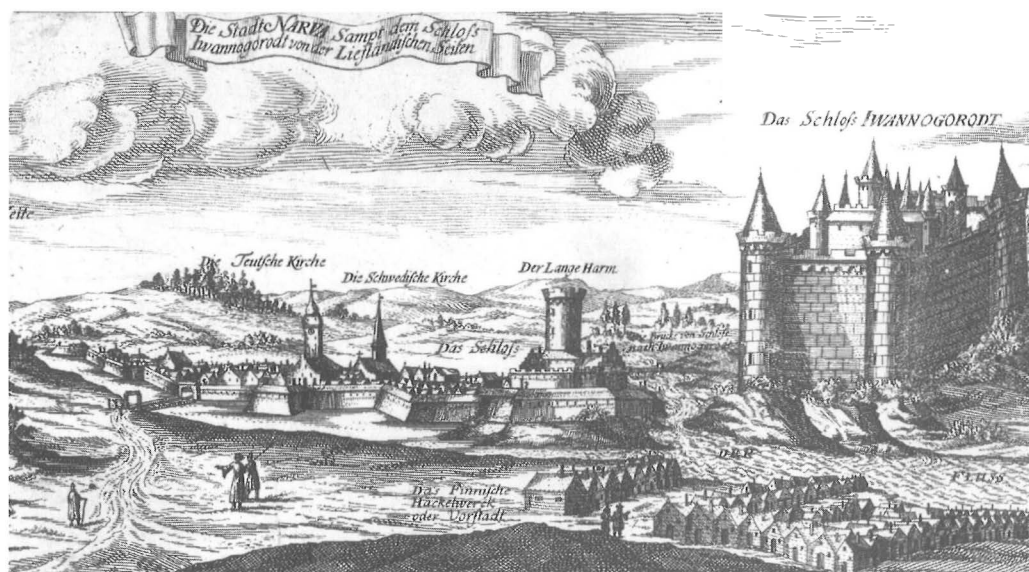

FIG 164
Narva och Ivangorod, odaterat kopparstick, Uppsala universitetsbibliotek.

NARWA.

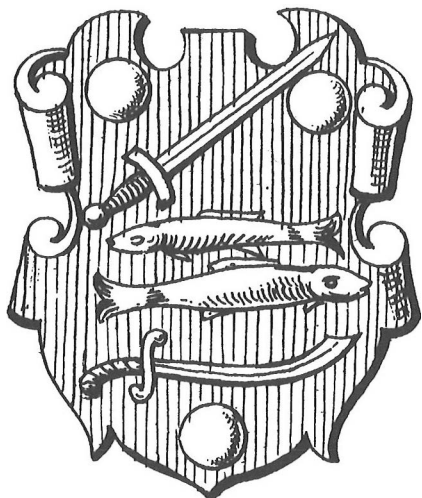

FIG 165
Staden Narvas vapen förlänat
den 21 juli 1585 av Johan III. Ur J
Siebmacher, *Grosses und
allgemeines Wappenbuch* 1:4:II
(1885).

FIG 166
The Muscovy Companys sigill, ur Karl-
Heinz Ruffmann, *Das Russlandsbild im
England Shakespeares* (1952), pärbild & s 5.

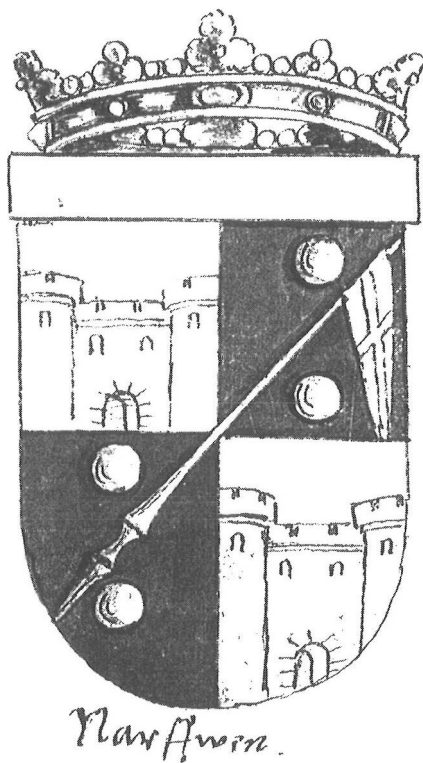

FIG 167
Provinsen Narvas vapen. KB D 400. Kungl biblioteket, Stockholm.

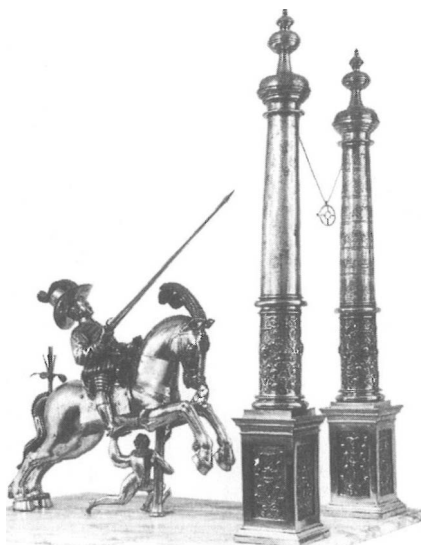

FIG 168
Heinrich Beust & Lyder Grevink, Kristian IV ringrennande, 1598, förgyllt silver;
figuren: 71,5 cm, pelarna: 130 cm; Rosenborgs slott, Danmark, inv nr 2.75; Ur Jørgen
Hein, "Christian IV and the Goldsmiths" (1988), fig s 93.

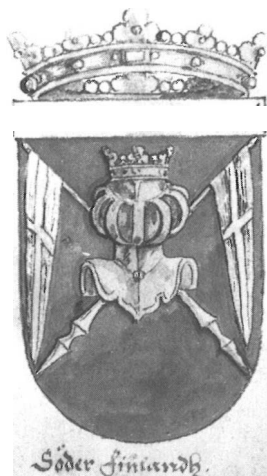

FIG 169
Södra Finlands [Egentliga
Finland] vapen. Ur KB D
400. Kungl biblioteket,
Stockholm.

FIG 170
Olaus Magnus, Vinjetten till åttonde bokens trettonde
kapitel, rubricerat "Om goternas krigsväsende i forna
dagar", ur Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus*
[*Historia om de nordiska folken*] (1555), s 252.

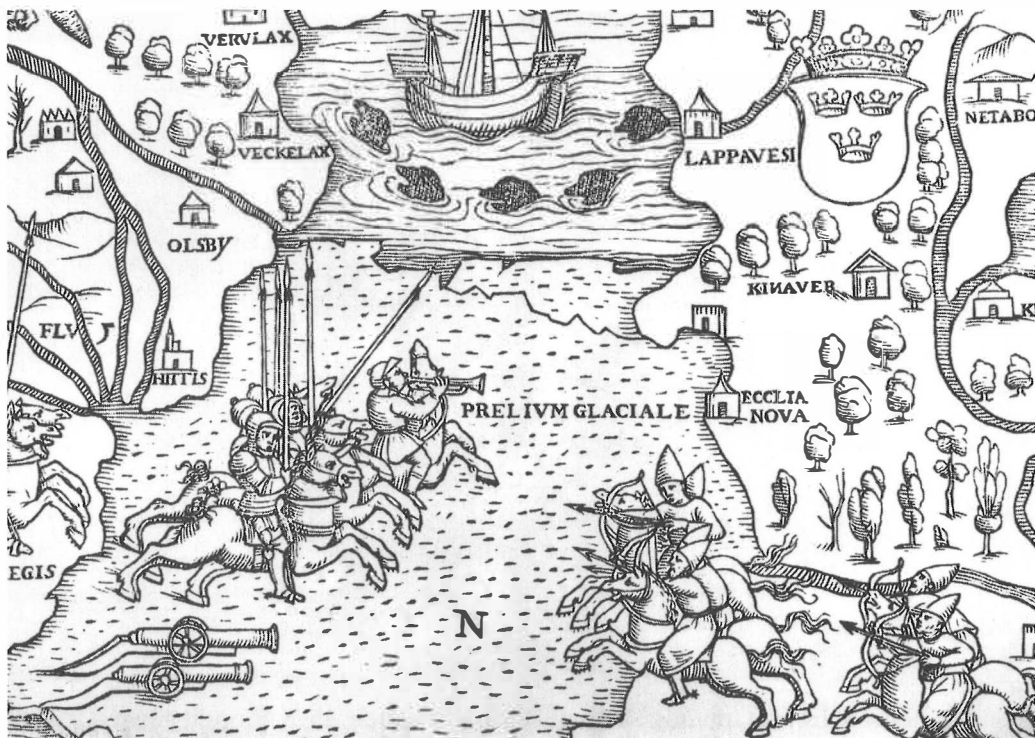

FIG 171

Olaus Magnus, "Prelivm glaciale". Gotiskt [svenskt] kavalleri i träffning med sina skytiska [ryska] motståndare på Finska vikens is. Olaus Magnus, *Carta marina* (detalj), Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek.

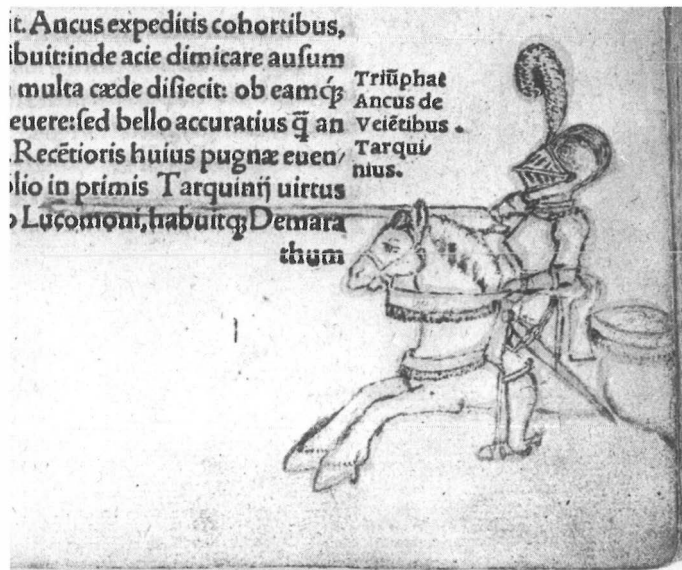

FIG 172

Erik XIV, Riddare i full karriär, med sänkt glaven och visir, teckning med sotsticka, Örbyhus, april 1575 i Marcus Antonius Coccius Sabellicus' *Opera omnia*. Ur KB D 517b, s 203, Kungliga biblioteket, Stockholm.

FIG 173
Det grevliga braheska vapnet, fr o m 1569. Ur J. Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok* (1990).

FIG 174
Henrik Mattsson Silfverhielms vapen; i rött fält en tornerhielm i silver över två korslagda ekkvistar med tre gröna eklöv på var och i hjälmprydnaden en stolpvis skälld stridshammare i silver mellan korslagda ekkvistar, som i sköldemärket. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok* (1990).

FIG 175

En rysk och en polovitsisk kavallerienhet inbegripna i strid. Illumination ur den sk Radziwiłł-handskriften (fol 233r) av Nestorkrönikan. Båda sidor använder sig av skyterbågar. Ur *Obsčestvo yubitelej drevnej pis'mennosti* 118 (1902).

FIG 176

Olaus Magnus, Vinjetten till elfte bokens sjunde kapitel "Om moskoviternas sätt att rövva och plundra" i Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus* [*Historia om de nordiska folken*] (1555), s 364.

FIG 177

Olaus Magnus, *Carta marina* (detalj). Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek. Bilden återfinns även som vinjett till elfte bokens tredje kapitel med rubriken "Om moskoviternas eller rutheners infall" i *Historia om de nordiska folken*.

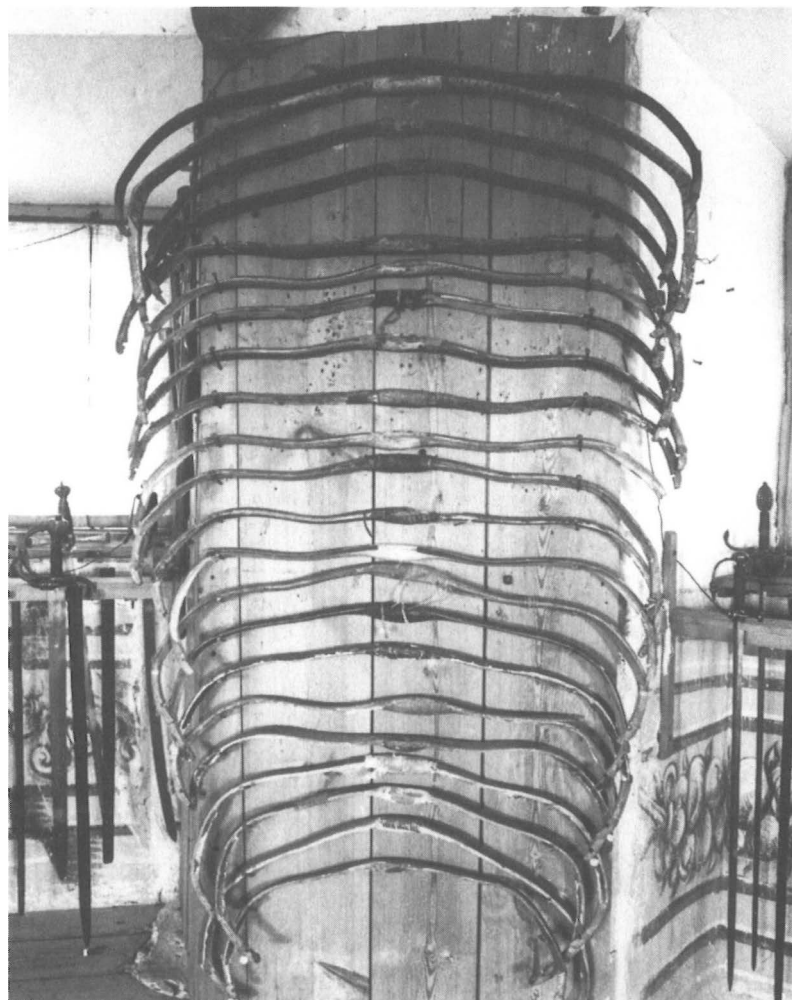

FIG 178
Osträngade kompositbågar, Skokloster slott. Foto: författaren 1988-09-08.

FIG 179
Osträngad handbåge [kompositbåge], Skokloster slott, inv nr: 14694. Foto: författaren 1988-09-08.

FIG 180
Titelbladet (detalj) till 1656-års upplaga av Adam Olearius, *Vermehrte Moscovitische und Persianische Reisebeschreibung*.

FIG 181
Rekonstruktion av Hans Bergerssons till Västerby och Tjusterby vapen, från 1564. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok* (1990).

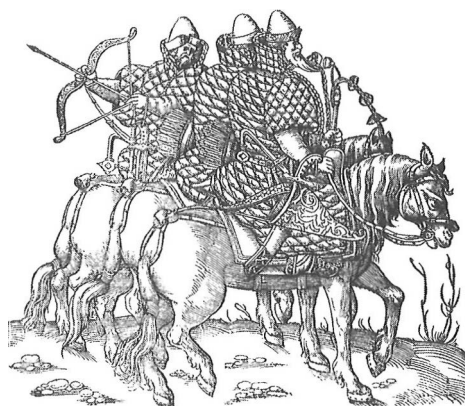

FIG 182
Ryska kavallerister. Ur Sigismund von
Herberstein, *Rerum Moscoviticarum
Commentarij* (1571), s 154.

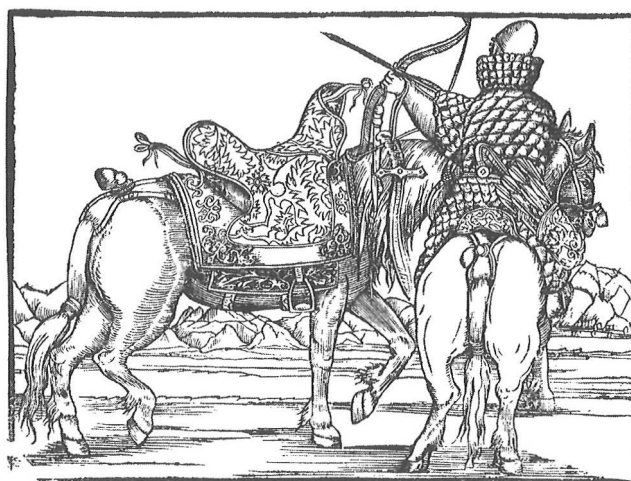

FIG 183
Rysk kavallerist. Ur Sigismund von
Herberstein, *Rerum Moscoviticarum
Commentarij* (1571), s 155.

FIG 184
Rysk kavalleribevapning. Ur Sigismund
von Herberstein, *Rerum Moscoviticarum
Commentarij* (1571), s 156.

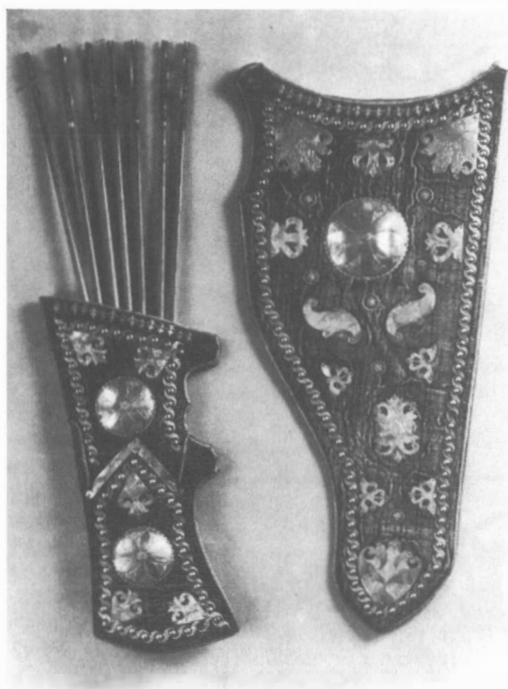

FIG 185
Turkiskt båg- och pilkoger, 1600-talet.
Karlsruhe, Badisches Landesmuseum, inv
nr D 94 & D 98. Ur *Türkische Kunst und
Kultur aus osmanischer Zeit* (1985), kat nr 11/
7 s 356.

FIG 186
Pilbågs koger, broderad
sammet. Mitten av 1500-talet.
Topkapi, Istanbul, Turkiet,
inv nr 1/10989. Ur Esin Atıl,
*The Age of Sultan Süleyman the
Magnificent* (1987) fig 103,
s 164.

FIG 187
Titelblad (detalj) till den tyska översättningen av Petrus Petrejus, *Regni Muscovitici Scigraphia*, *Historien und Bericht Von dem Grossfürstenthumb Muschow/...*, Leipzig 1620.

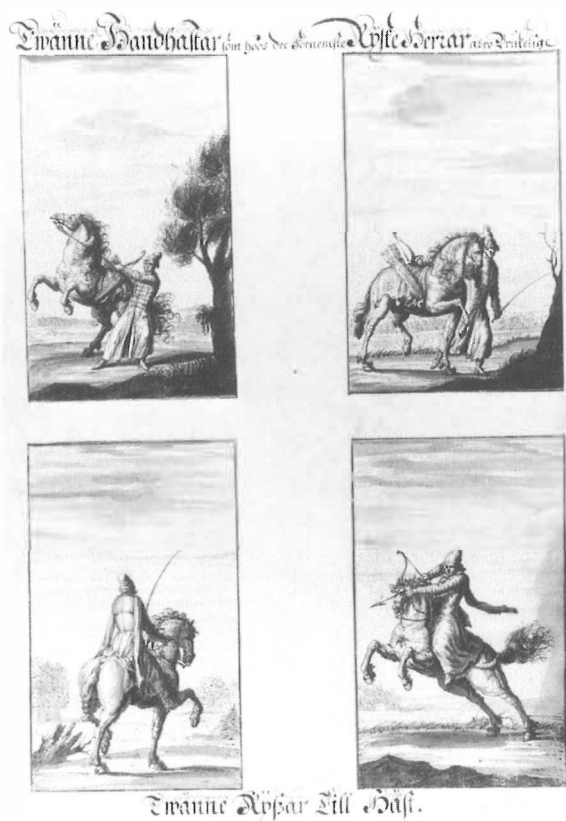

FIG 188

Erich Palmquist, "Twänne handheltar som hoos dee Förmeste Ryske Herrar ähro Brukelige" & "Twänne Ryszar till häst". Ur densamme, *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674*, Fol 25. Utan känd prov nr 636, Riksarkivet, Stockholm.

FIG 189

Ryskt kavalleri i strid utanför Novgorod på 1600-talet. Ur I L Kusnir, *Novgorod* (1967), bild s 41.

FIG 190
Olaus Magnus, *Carta marina* (detalj). Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek.
Bilden är även vinjett till 8:nde bokens 26:e kapitel i Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus* [*Historia om de nordiska folken*] (1555).

FIG 191
Ryszar spänner sina
"ryssébågar" i trakten kring
Vita havet. Olaus Magnus,
Carta marina (detalj). Venedig
1539. Uppsala
universitetsbibliotek.

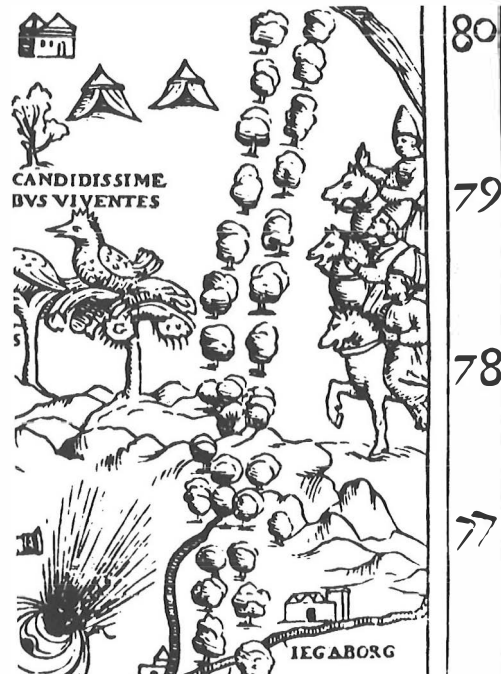

FIG 192
Rysk kavallerienhet iklädd kiebermössor
närmar sig den europeiska gränsen,
utmärkt med dubbel trädrad. Ur Olaus
Magnus, *Carta marina* (detalj). Venedig
1539. Uppsala universitetsbibliotek.

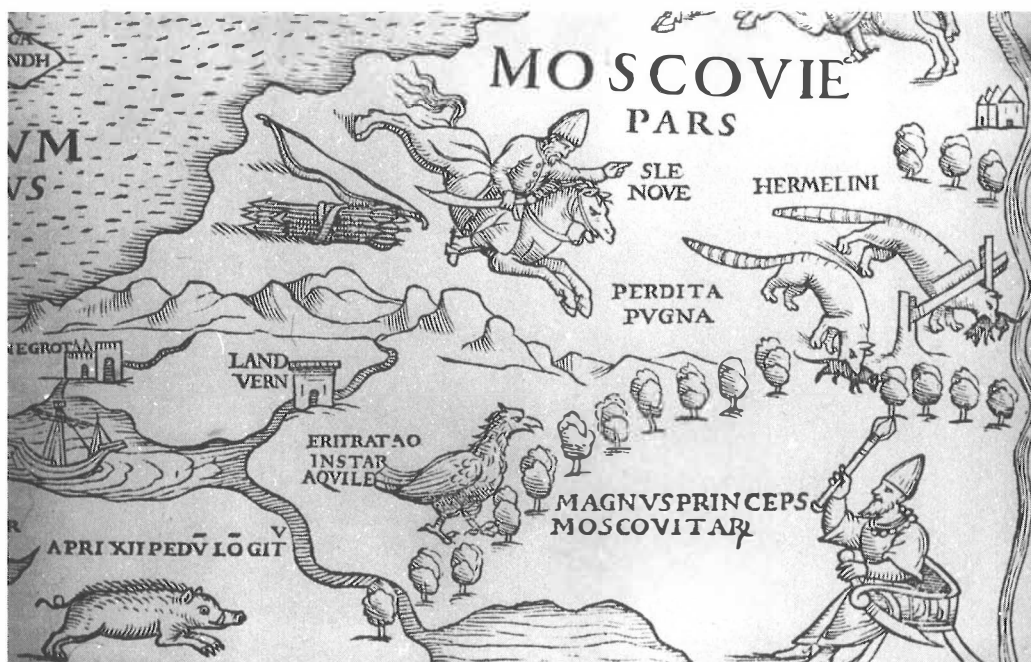

FIG 193
Olaus Magnus, "PERDITA PUGNA" ur *Carta marina* (detalj). Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek.

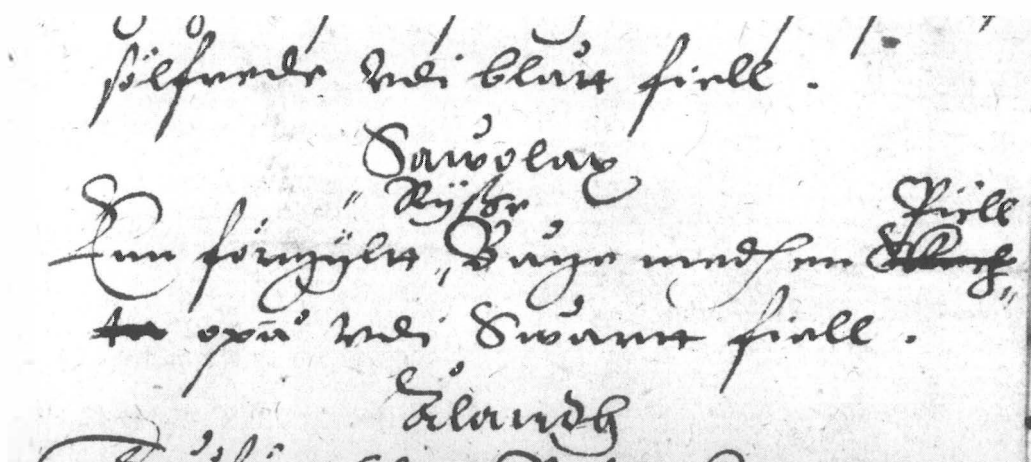

FIG 194
Savolax' vapen beskrivs i handskriften KB D 47, som tillkommit mellan 1576 och 1592: "En förgylt Rysse Båge medh een piill opå udi Swartt fiell". Kungl biblioteket, Stockholm.

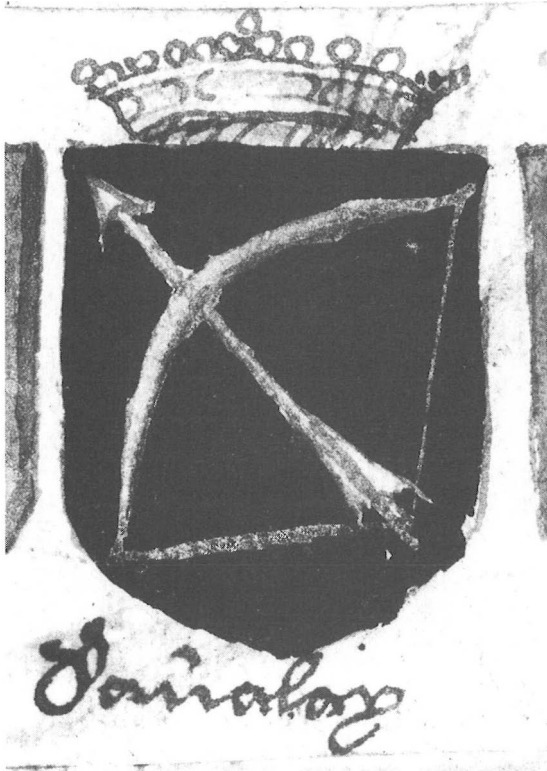

FIG 195 a
Savolax' vapen. Ur KB, Rålamb fol
151. Kungl biblioteket, Stockholm.

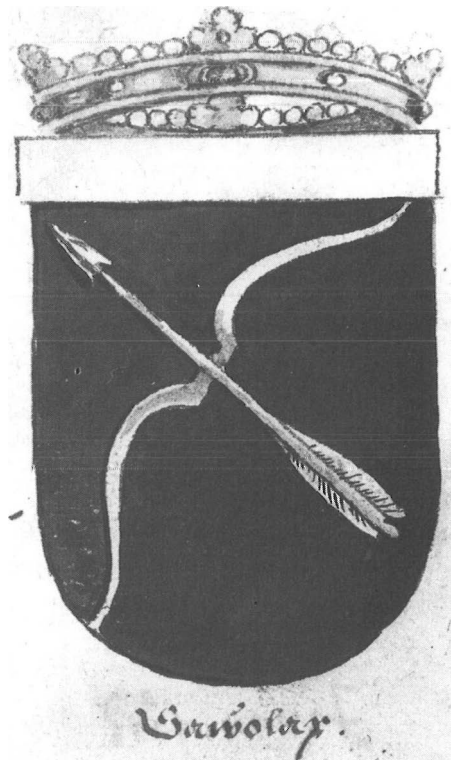

FIG 195 b
Savolax' vapen. Ur KB D 400. Kungl biblio-
teket, Stockholm.

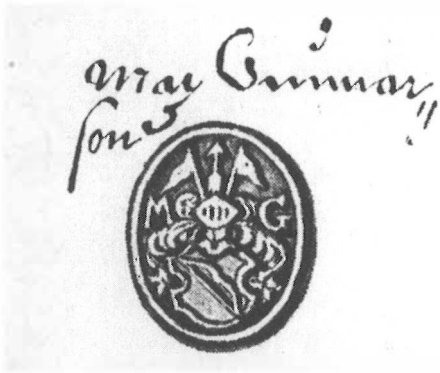

FIG 196
Mats Gunnarssons till Harön sigill den 15 februari och den 7 mars 1590. I detta sigill är "hanbogen" ställd balkvis. Ur W. P.-G. [W Planting-Gyllenboga] "Matts Gunnarssons ätt" (1906), s 110.

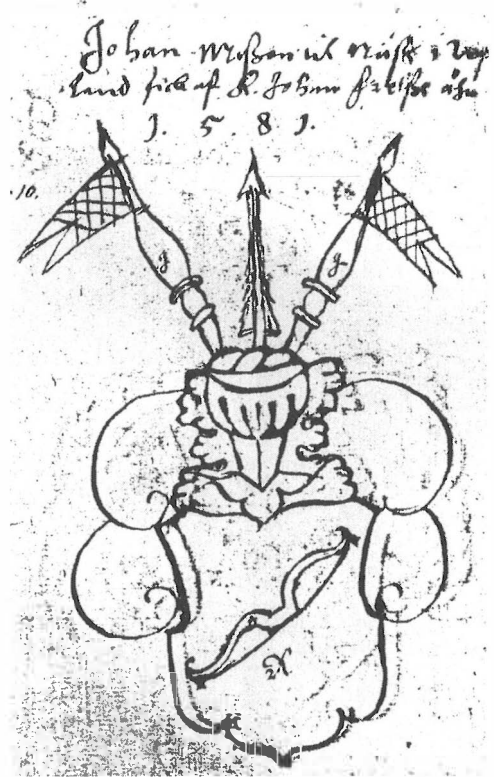

FIG 197
Johan Månssons vapen i Genealogica 46, 14v, Riksarkivet, Stockholm. Här är "rysebågen" ställd ginbalksvis, i motsats till faderns sigill (fig 196).

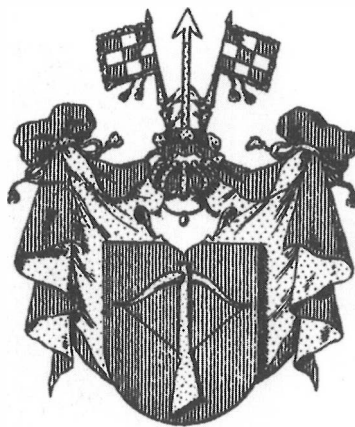

FIG 198
Mats Gunnarssons vapen, enligt Carl Arvid Klingspors *Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok utgifven af Carl Arvid Klingspor omfattande alla kända så väl introducerade som ointroducerade ätters vapen* (1857-79). Felaktigt avbildat som ett armborst, med spänd sträng, men utan pil. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. (1990).

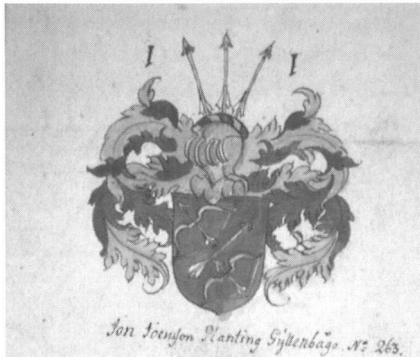

FIG 199

Johan Jonssons vapen: I rött fält två gyllene handbågar balkvis ställda med pilar av silver. Mellan bågarna en ginbalksvis ställd pil av silver. I hjälmprydnaden en öppen tornerhjälm med tre pilar av silver med uddarna uppåt. Hjälmkransen röd och guld. Sköldebrevssamlingen, Svenska adelsvapen, fol 97; Riksarkivet, Stockholm; - Fol 97 i Sköldebrevssamlingen innehåller även en avritning av ett annat förslag med fyra röda ryttarfanor 2 och 2 i hjälmprydnaden (det nedre vapnet).

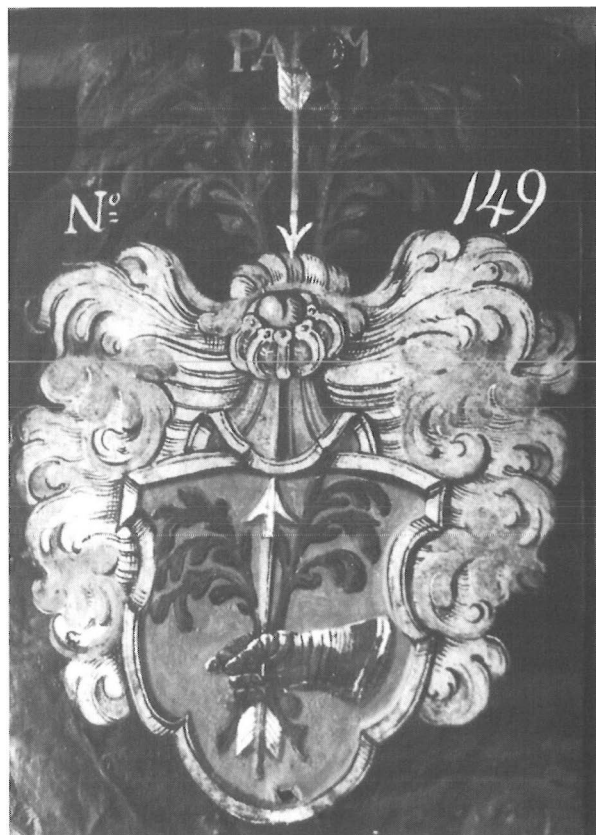

FIG 200
Måns Mårtenssons [Palm] (1572-1644) vapen. Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.

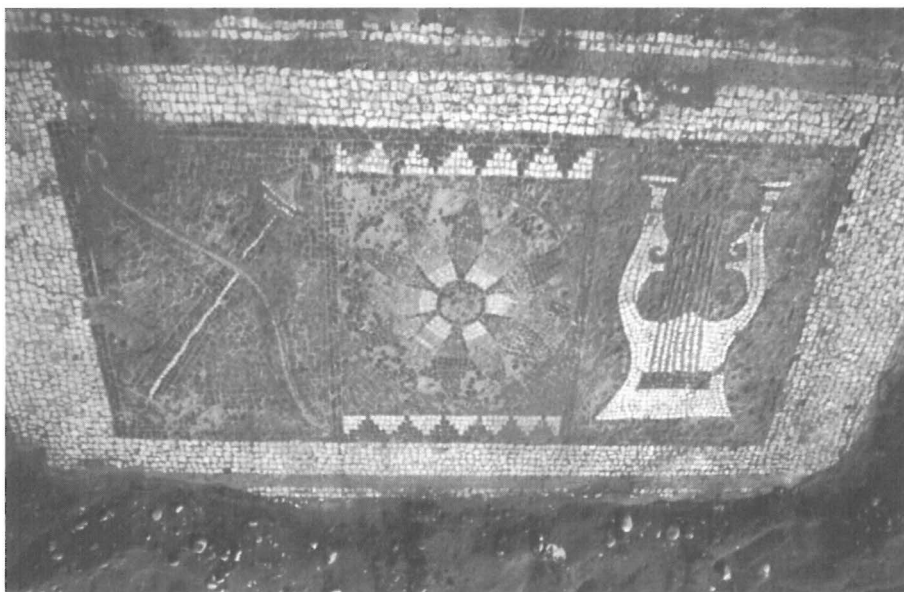

FIG 201
Hellenistisk golvmosaik i Apollontemplet i Letoon i Lycien, i nuvarande Turkiet. 300-
talet f Kr. Foto: författaren 1987-09-25.

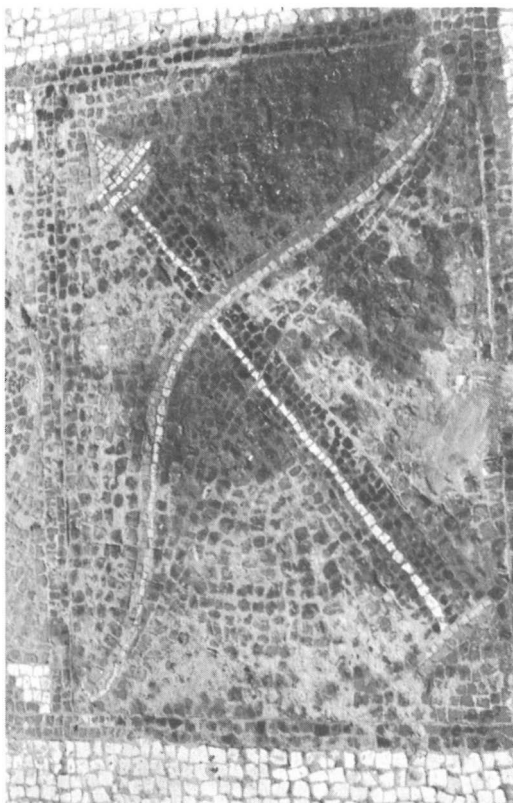
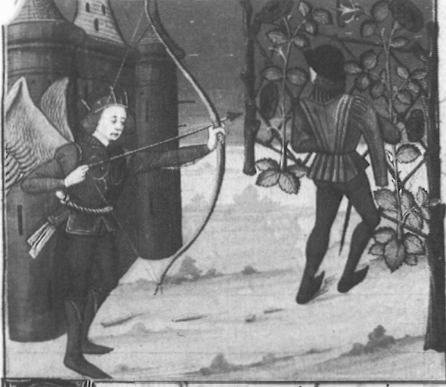

FIG 202
Apollons pilkoger och handbåge (fig 201) i golvmosaiken i Apollontemplet i Letoon
(detalj). Foto: författaren 1987-09-25.

Et lors me print h grant envie
 Que ne haillasse your paine
 Ne pour parir que te nalasse
 La ou ten vis la bienneur masse
 Contre amours trait la fleche ap
 puelle beaulte en lord de lamant

Avant celle rage mot seuprie
 Dont n'avit autre et este pris
 Vers les rosiere tantost me tress
 Et fuchiez bien quant te fu pres
 L'odeur des roses sauovees
 Mentr'a l'usques ens es coices
 Que your nomant feusse emrahues

FIG 203
 Illumination till *Romanen om rosen*, KB
 Vu 39, fol 13r. Kungl biblioteket, Stock-
 holm.

FIG 204
 Illumination ur ett *Totenoftizium*.
 Rijksmuseum Het Catharijneconvent,
 Utrecht, Nederländerna. Ms BMH 162,
 fol 69v.

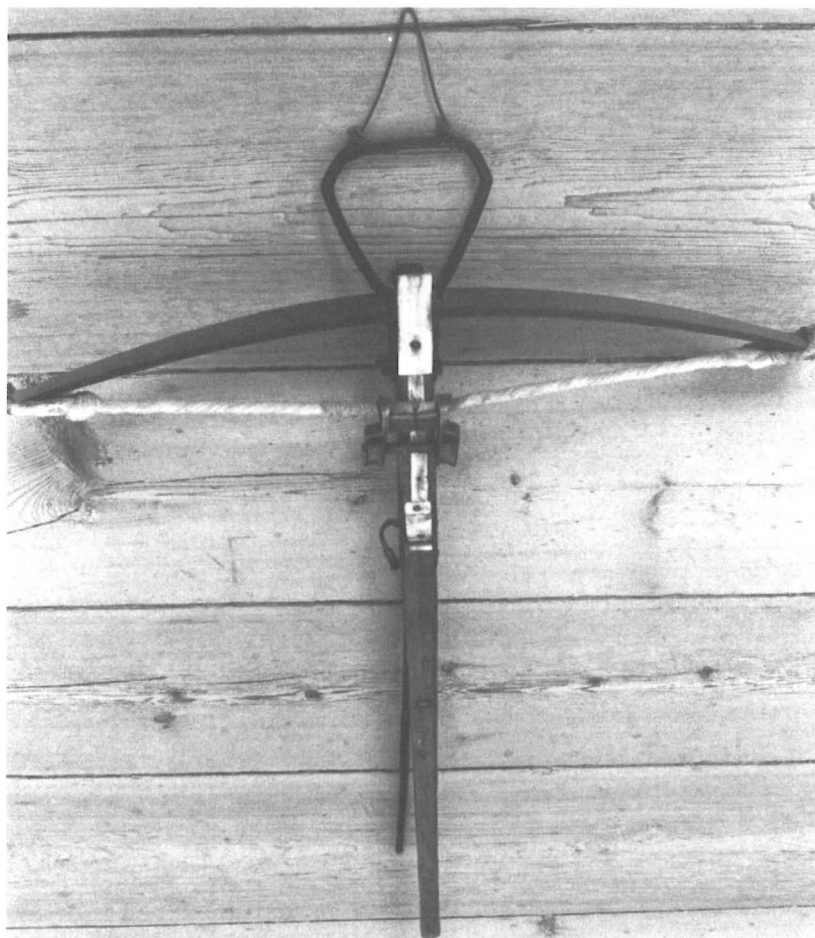

FIG 205
Stålbåge, 1642. Skokloster slott, Inv nr 6552 (spännanordning: inv nr 6553). Foto: författaren, 1988-09-08.

FIG 206
Olaus Magnus, Vinjett till sjunde bokens första kapitel till *De gentibus septentrionalibus* [*Historia om de nordiska folken*] (1555), rubricerad "De bellicis instrvmentis, ritv, cavsa, et cavtelis praeliandi" ["Om krigsredskap, krigsbruk, anledningar till och försiktighetmått i krig"]. Ur Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus* (1555) s 220.

FIG 207

Olaus Magnus, Vinjett till XV:e bokens 6:e kapitel i *Historia om de nordiska folken*, rubricerat "Om högt sittande mål, som man söker träffa med pilen". Ur Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus* (1555).

FIG 208

Olaus Magnus, Vinjett till XV:e bokens 1:a kapitel, rubricerat "Om piltarnas öfningar". Ur Olaus Magnus, *De gentibus septentrionalibus* (1555).

FIG 209

Teckning av landsknekten Paul Dolnstein, Bondeuppbåd med arborstskyttar, 1500-talets första år. Ur Lars-Olof Larsson, "Från den historiska tidens gryning till 1680-talet" (1987), fig s 131.

FIG 210
 "Mästaren av Sankt Görans gille av Mechelen", *Medlemmar av Stora Armborstgillet i Mechelen* framställda som donatorer med sitt skyddshelgon Sankt Göran, c 1485 Ur Walter Prevenier & Wim Blockmans, *The Burgundian Netherlands*, Cambridge 1986, fig 143 s 175.

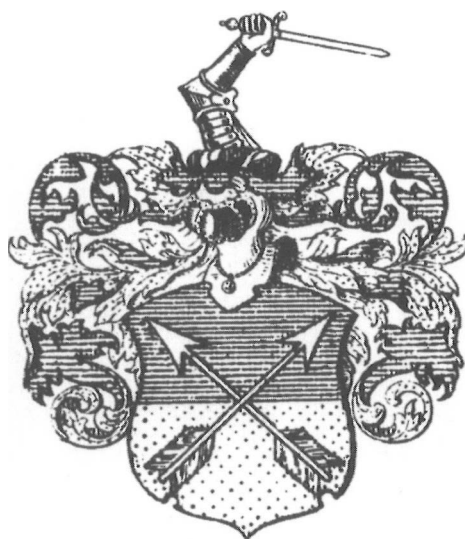

FIG 211
 Åtten Dahlepils vapen. Såväl den sent målade vapenskölden på Riddarhuset i Stockholm, som det vapen C A Klingspor avbildar i *Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok* visar däremot två korslagda skäktor i sköldemärket. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. (1990).

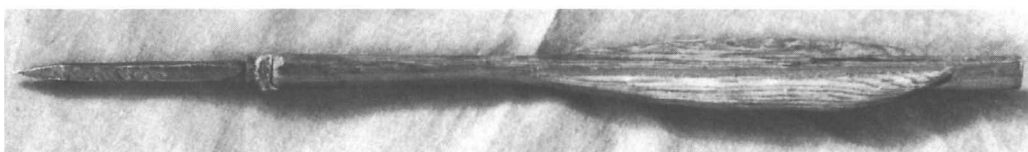

FIG 212
 Dalpil, längd: 39,7 cm. Skokloster slott, inv nr 14714:1. Foto: författaren, 1988-09-08.

FIG 213
Smålands vapen i den äldre
landskapsvapenserien, som
tillkom till Gustav Vasas
begravning 1560. Ur E 6, Uppsala
universitetsbibliotek.

FIG 214
Willem Boy, Smålands vapen i
den yngre landskaps-
vapenserien. Gustav Vasas
tumba (detalj). Uppsala
domkyrka. Foto: författaren.

FIG 215
Simon Henrikssons [Oxhorn] vapen,
1560. Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik
med Klingspors vapenbok*. (1990).

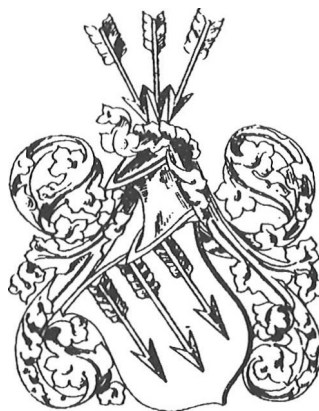

FIG 216
Knut Anderssons, "Knut skrifvare", till
Monikkala vapen. Ur J Raneke, *Svensk
adelsheraldik med Klingspors vapenbok*.
(1990).

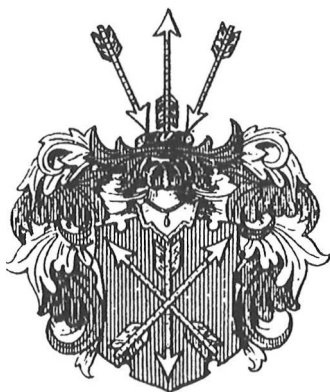

FIG 217
Anders Svenssons [Stråle av Ekna]
vapen. Ur J Raneke, *Svensk
adelsheraldik med Klingspors vapenbok*.
(1990).

FIG 218
Peder Nilsson Gyllenstråles vapen (1577). Ur J
Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors
vapenbok*.

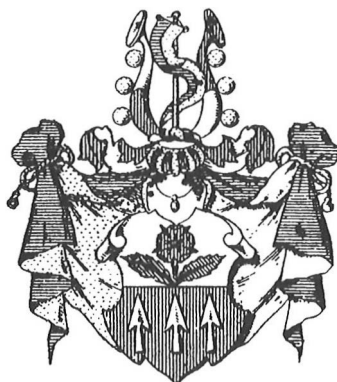

FIG 219
Hans Nilsson Rosenbaners vapen,
1607. Ur J Raneke, *Svensk
adelsheraldik med Klingspors vapenbok*.
(1990).

FIG 220
Dalarnas sigill från 1525. Ur Fredrik
Clason, "Dalpilarna i Dalarnas
vapen" (1923; tryckt 1924), fig 6.

FIG 221
 Olaus Magnus, *Carta marina* (detalj). En svensk med armborst möter en ryss med "ryssebåge" vid floden Dvinas utlopp i Vita havet. Märk Tre kronor-vapnet som markerar en förment utsträckning av det svenska riket till Vita havet. Ur Olaus Magnus, *Carta marina*. Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek.

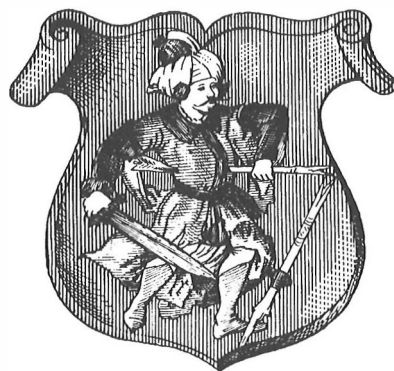

FIG 222
Peter Devay de Devas vapen, 1538. Ur Sven Tito Achen, *Heraldikens femten Glæder* (1978), fig s 122.

FIG 223
Giulio Clovios art, Karl V häver Wiens belägring 1529, 20,0 x 28,5 cm, c 1556. Ur Janet Backhouse, *The Illuminated Manuscript* (1979), fig 68, s 78.

FIG 224
Polackernas seger över en tatararmé, träsnitt 10,0 x 11,3 cm. Det lilla träsnittet är en modifierad version av en detalj ur titelbladet till Matthias von Meichovs polska krönika (1519). Bilden är en generaliserad bild av kampen mot "de otrogna" (P Hordynski (1986), s 489). Ur P Hordynski, "Schlacht mit Tataren" (1986), kat nr 524, s 488.

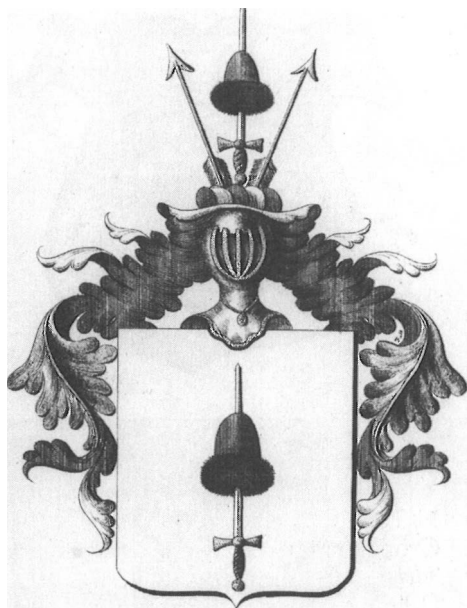

FIG 225
Hans [Johan] Wartmanns vapen (1585).
Ur Paul Eduard Damier, *Wappenbuch
sämtlicher zur Ehstländischen Adelsmatrikel
gehöriger Familien*. Reval 1837.

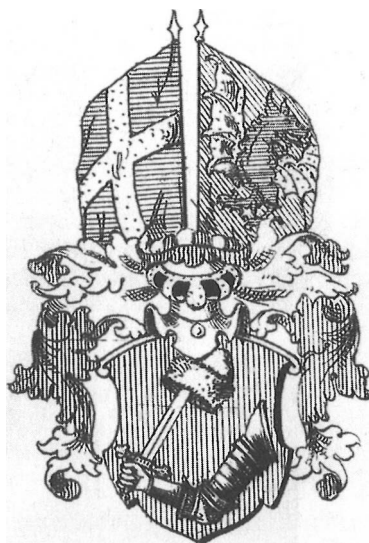

FIG 226
Joachim Greffes vapen (1594).
Ur J Siebmacher, *Grosses und
allgemeines Wappenbuch* 3:11:2,
Nürnberg 1901, Tafel 35.

FIG 227
Storfursten av Moskva Ivan Vasiljevitj och Moskvas vapen i Sigismund von Herber-
stein, *Rerum Moscoviticarum Commentarij*, Basel 1556, bild s 11 [opag].

FIG 228
Grönfeltsigill, Riksarkivet i Helsingfors,
VA 596/5, Sigillsamlingen 1989:2:8,
Riksarkivet, Helsingfors. Foto: J Kalervo.

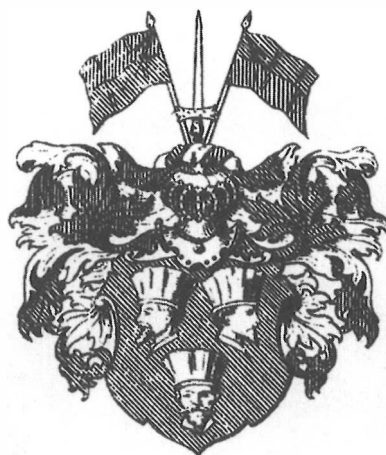

FIG 229
Grönfelt-vapnet. Ur J Raneke, *Svensk
adelsheraldik med Klingspors vapenbok.*
(1990).

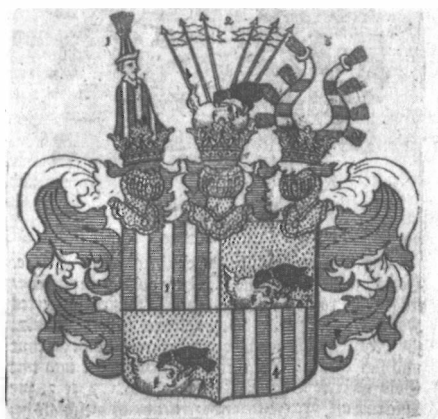

FIG 230
Det grevliga schwarzenbergska vapnet.
Ur Caspar Bussing, *Kutzgefassete Herolds-
Kunst/ Darinnen auf eine bequeme und
deutliche Art. In Zwölf Theilen Die Wapen
der vornehmsten Staaten als Käyser/Könige/
Chur- und Fürsten/Ertz- und Bischöffe auch
Republiquen von ganz Europa, Wie auch der
Deutschen Reichs-Grafen und vornehmsten
Ritter-Orden.* Hamburg 1713, s 270.

FIG 231
Schwarzenbergvapnet enligt J
Siebmacher, *Grosses und allgemeines
Wappenbuch* 26, Nürnberg 1983,
plansch 46 bild iv, plansch v.

FIG 232
Augustin von Meyerberg, "Bojar oder Reichsrat", 1661-62. Ur Friedrich Adeling, [utg], *Sammlung von Ansichten, Gebräuchen, Bildnissen, Trachten u.s.w. welche der Röm. kaiserl. Gesandte Augustin Freyherr von Meyerberg auf seiner Reise und während seines Aufenthalts in Russland in den Jahren 1661 und 1662 hat erwerben lassen*, S:t Petersburg 1827, blad 38 (detalj).

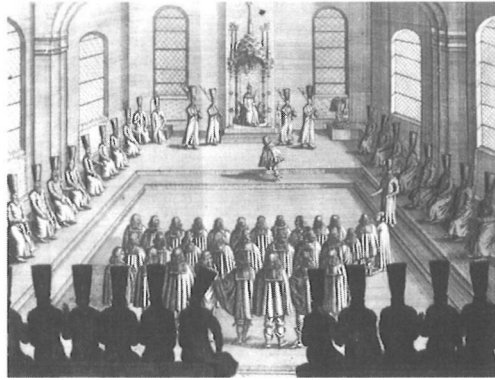

FIG 233
Den gottorpske hertigens sändebud mottas i Kreml. Ur Adam Olearius, *Voyages Très-curieux & renommez faits en Moscovie, Tartarie et Perse, ...* Amsterdam 1727.

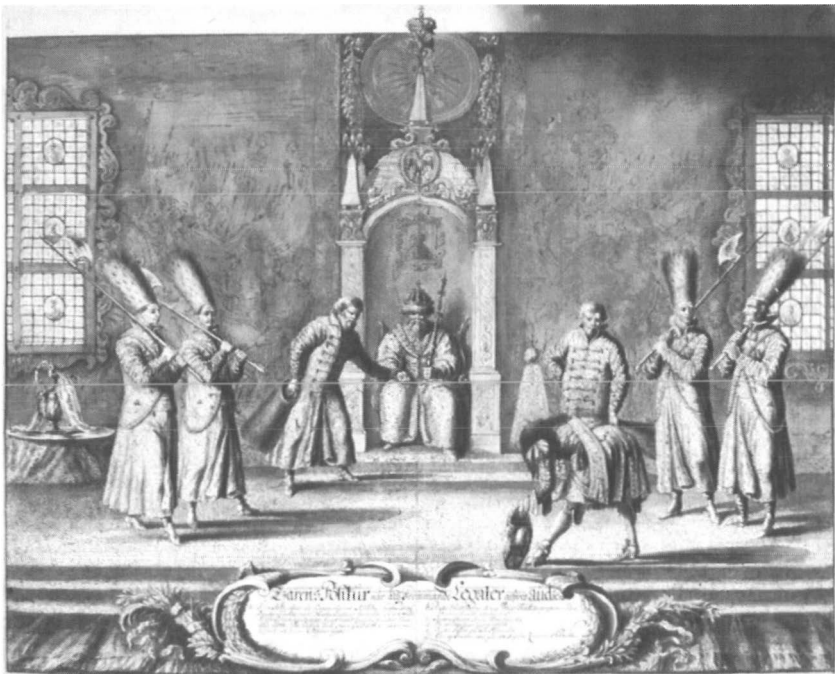

FIG 234
Erich Palmquist, "Tzarens Positur när åth fremmande Legater gifwes audiens" i *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674*, fol 19. Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet, Stockholm.

FIG 235

Jean-Baptiste Van Mours [Vanmour], Den turkiske sultanens Ahmed III:s audiens för det franska sändebudet Jean-Baptiste-Louis Picon vicomte d'Andrezel den 10 oktober 1724, olja på duk, 90 x 121,5 cm; Muse des Beaux-Arts 5730, Bordeaux. Ur *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit I* (1985), farbtafel s 17 I/4.

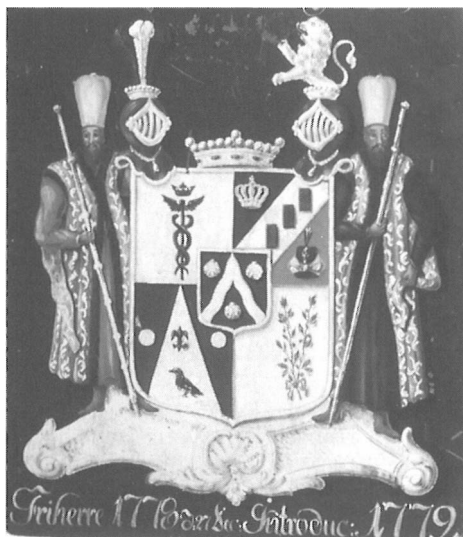

FIG 236

Det friherreliga Celsingska vapnet har två med vita "kolpacker" försedda turkiska hovmän som sköldbärare. Riddarhuset, Stockholm. Foto: författaren.

FIG 237
Grönfelt-vapnet enligt *V Rollands planschverk till J B Rietstraps Armorial Gèneral*, med "trois têtes humaines de carn[ation], coiffes de bonnets d'arg.". Ur *V Rolland, Planches de l'Armorial gèneral de J B Rietstrap*. III, (1909), pl CI.

FIG 239
Elias Brenner, Smärtoman, tidigare på Tavastehus' slotts fatbustorns nordvästra yttervägg i anslutning till förborgens ringmur, 1670-1672. KB Fl 4 a, fol 39; Kungl biblioteket, Stockholm.

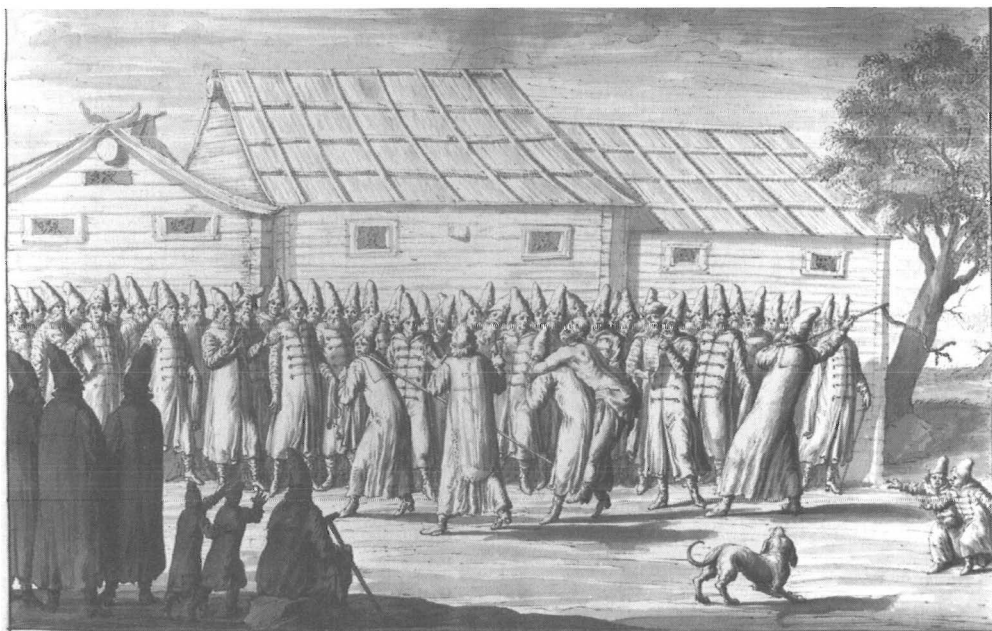

FIG 238
Erik Palmqvist, "Här wanckar Knuth" i *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674*, fol 30. Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet, Stockholm.

FIG 240
Johan Rosencröells vapen (1653).
Riddarhuset, Stockholm. Foto:
författaren.

FIG 241
Feodor [Peder] Aminoffs vapen (1618).
Riddarhuset, Stockholm. Foto:
författaren.

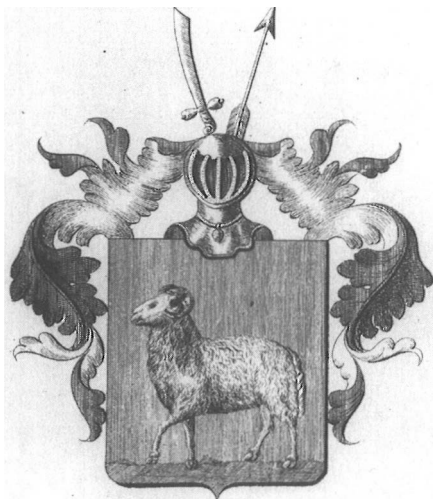

FIG 242
Åtten Baranoffs vapen. Ur Paul Eduard
Damier, *Wappenbuch sämtlicher zur
Ehstländischen Adelsmatrikel gehö-
riger Familien*. Reval 1837.

FIG 243
N[M]ikita Ivanovitj Kalitins vapen, "en
Skiöld med blå färga, der uthi en blackot häst
besitten af en Speer Ryttare med bewäpnadh
hufwud, hafwandes på ryggen en Koger med
Boga och warandes med anlagdt Speer uti fult
rennende, äfwan uppå en öpen Torner-hiell,
hwiilkens täckie och crantz är med guhl och
blå färga fördelt. Mitt ofwer hielmen en häst
lika med den som är, sielfwa Skiölden, och på
hwar sijda om hästen två Ryttare fahmor, den
ena guhl, den andra blåå...".
Riddarhuset, Stockholm. Foto:
Författaren

FIG 244
Augustin von Meyerberg, "Strelits", 1661-62. Ur Friedrich Adlung, [utg], *Sammlung von Ansichten, Gebräuchen, Bildnissen, Trachten u.s.w. welche der Röm. kaiserl. Gesandte Augustin Freyherr von Meyerberg auf seiner Reise und während seines Aufenthalts in Russland in den Jahren 1661 und 1662 hat erwerben lassen*, S:t Petersburg 1827, blad 38 (detalj).

FIG 246
Fritz Petrovitj Rosladins vapen (1623). Ur J Raneke, *Svensk adelsheraldik med Klingspors vapenbok*. (1990).

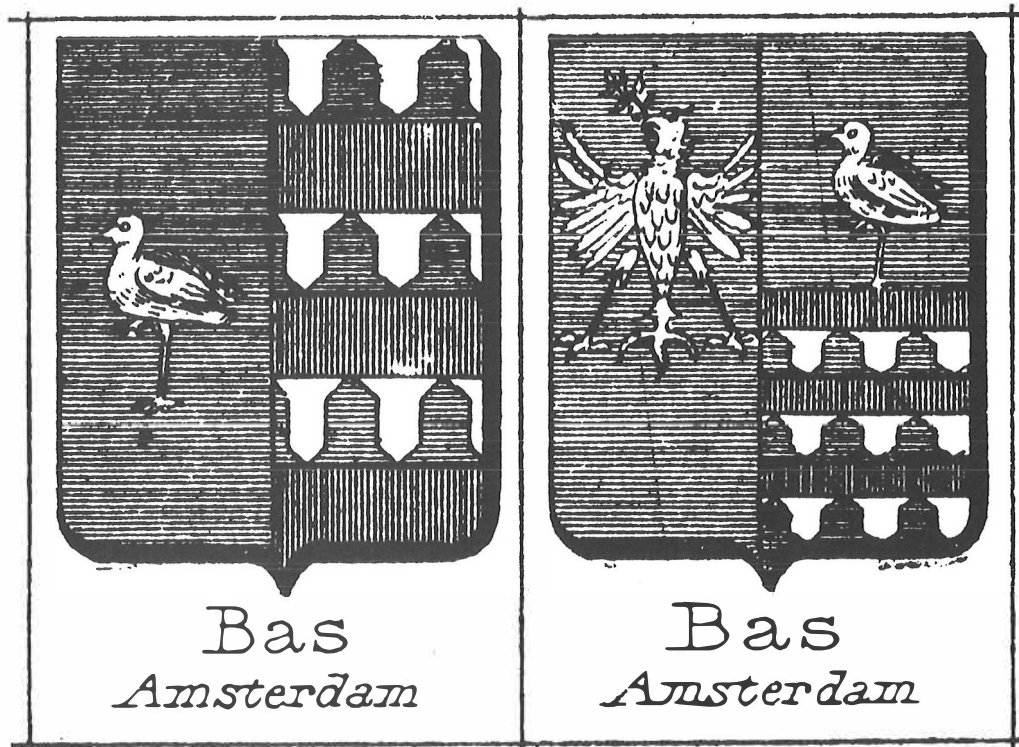

FIG 245
Det vapen som förlänats Amsterdams borgmästare Diederick [Dirk] Bas av Gustav II Adolf den 22 juni 1616 (till höger). Ur J B Rietstap, *Armories des Families, contenuens dans l'Armorial général I*, (1903), pl CXXXV.

FIG 247
Olaus Magnus, "Star-
catervs. Pugil Sveticvs",
Carta marina (detalj),
Venedig 1539, Uppsala
universitetsbibliotek.

FIG 249
Olaus Magnus, En av två vinjetter till
V:e bokens 8:e kapitel. Ur Olaus
Magnus, *De gentibus septentrionalibus*
(1555).

FIG 248
Likheterna i framställningen av Starkater hållande
runtavlorna med Simson bärande Gasas stadspört
mot Hebron i Hartmann Schedels *Liber chronicarum*
cum figuris et ymaginibus ab initio mundi usque nunc
temporis från 1493 är tydliga. Den israelitiska Simsons
kamp mot filisterna och hans vilda äventyr under
domartiden passar väl som biblisk parallell till den
svenske kämpen Starkater. Simson är också en
prefiguration för Kristus. Ur Hartmann Schedel
(1493), s XLiv.

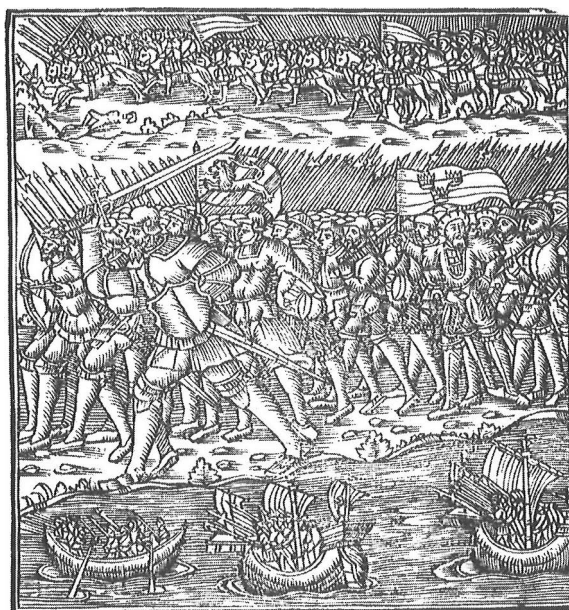

FIG 250

I Rigsarkivet i Köpenhamn finns ett sigillavtryck av Göteborgs sigill från 1610, med omskriften SIG. GOTHABVRGI. CIVIT. REG. SWECIAE. 1607. Ur Helge Almquist, *Göteborgs historia* I:1 1929, bild 5 s 52.

FIG 251

Frånsidan till medalj präglad till Göteborgs grundläggning. Ur E Brenner, *Thesaurus nummorum Sveo-Gothicorum* (1692), opag.

FIG 252
Michell van Bern & Olof Andersson,
kasett [nr 23] i taket till Gyllene salen
i Kalmar slott, "ett stående lejon i
guld med öppen krona", 1576. Foto:
författaren 1986-05-22.

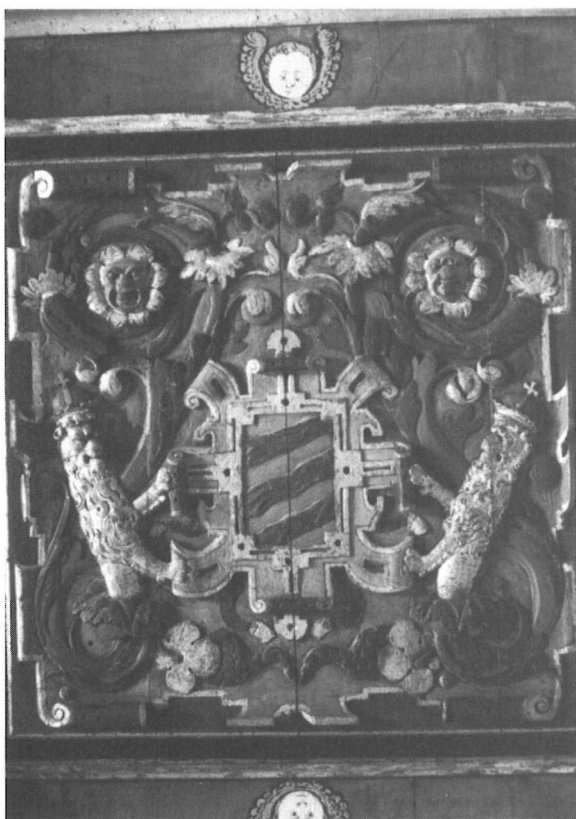

FIG 253
Michell van Bern & Olof Anders-
son, kasett [nr 36] i taket till
Gyllene salen i Kalmar slott, "i guld
tre svarta strömmar på gråblå
botten", 1576. Foto: författaren
1986-05-22.

PLANSCH IX

Julius & Wolfgang Sigismund von Herberstein, von Herbersteinvapnet, med den bekanta ovanskriften "Tandem bona causa triumphat". Ur Bengt Bryntesson Lilljes (1568-1637), Catharina Christina Lilljes och Johan Lilljes (1610-1671) stambok. Y 82; Uppsala universitetsbibliotek.

PLANSCH X

Julius von Herberstein, von Herbersteinvapnet. Ur Y 111, Kungl Biblioteket, Stockholm.

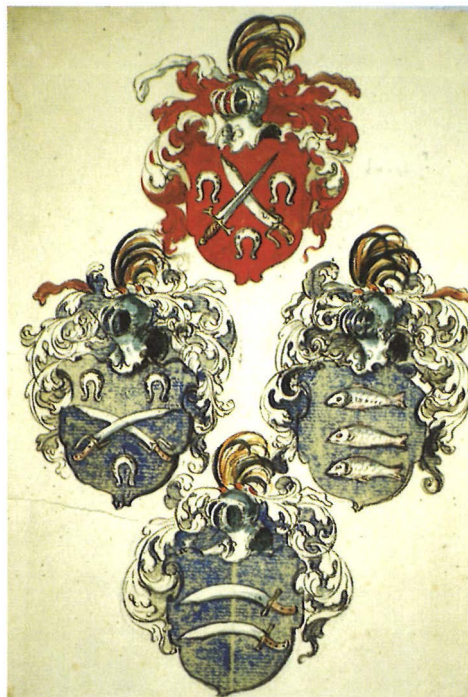
PLANSCH XI

Anders Nilssons till Talis sköldebrev, med dess "tree Rydzske Sabler" (detalj), den 16 juni 1563. Originalsköldebrev, Sköldebrevssamlingen, Riksarkivet, Stockholm.

PLANSCH XII

Jören Månssons till Nokia sköldebrev (detalj), den 15 maj 1573. de la Gardieska samlingen, Lunds universitetsbibliotek.

PLANSCH XIII

Fyra icke förverkligade förslag till vapen för Jöran Månsson till Nokia. Svenska adelsbrev fol 71, Sköldebrevssamlingen, Riksarkivet, Stockholm.

PLANSCH XIV

Hans Wachtmeisters sköldebrev, den 24 maj 1578, Johannishus' slott, Blekinge.

PLANSCH XVI

Vapnet i Hans Wachtmeisters sköldebrev, den 24 maj 1578, Johannishus' slott, Blekinge.

PLANSCH XV

Hans Wachtmeisters vapens "... *Bloser versilberter Russischer Säbl ...*", Hans Wachtmeisters sköldebrev, den 24 maj 1578, Johannishus' slott, Blekinge.

PLANSCH XVII

De tre *störtade* "rysepilarna" i hjälmprydnaden. Hans Wachtmeisters sköldebrev (detalj). Johannishus' slott, Blekinge.

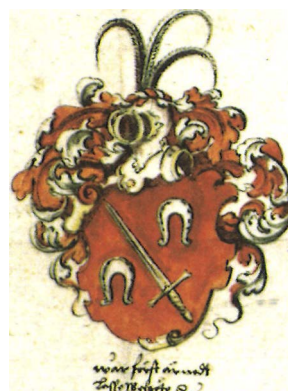
PLANSCH XVIII
Gustaf Jonsson Sabels (1594-1659)
begravningsvapen i Sko[klosters]
kyrka, Uppland. Foto: författaren,
1988-09-08.

PLANSCH XX
Peter Kiämpe, *Justitia* på Karl IX:s
smörjhorn (detalj), 1607. Kungl
husgerådskammaren, Stockholms slott.
Foto: K-E Granath.

PLANSCH XIX
Peter Hertzigs vapen, Svenska
adelsvapen, okända, fol 291, Riksarkivet,
Stockholm.

PLANSCH XXI
Ej förverkligat förslag till vapen för Lars
Westgötes [Vestgöte] vapen: I rött fält ett
balkvis ställt rakt svärd mellan två
hästskor, allt i silver. Svenska adelsvapen
fol 66, Riksarkivet, Stockholm.

PLANSCH XXII

Målning av Johan III:s Salvatorsorden, 1578, 64,0 x 50,5 cm, 1578. Archivo General de Simancas, Simancas, Valladolid, Spanien, M. P. y D. XI -59. Foto: Augustin Cacho Hernández.

PLANSCH XXIII

Målning av Johan III:s Salvatorsorden (detalj), 1578, 64,0 x 50,5 cm, 1578. Archivo General de Simancas, Simancas, Valladolid, Spanien, M. P. y D. XI -59. Foto: Augustin Cacho Hernández.

PLANSCH XXIV

Målning av Johan III:s Salvatorsorden (detalj), 1578, 64,0 x 50,5 cm, 1578. Archivo General de Simancas, Simancas, Valladolid, Spanien, M. P. y D. XI -59. Foto: Augustin Cacho Hernández.

PLANSCH XXV

Storfurstendömet Finlands vapen. KB D 400, Kungl biblioteket, Stockholm.

PLANSCH XXVI
Hertig Johans, av Östergötland,
vapen i Jacob Gottbergs
stambok. KB Ig 7, s 22v. Kungl
biblioteket.

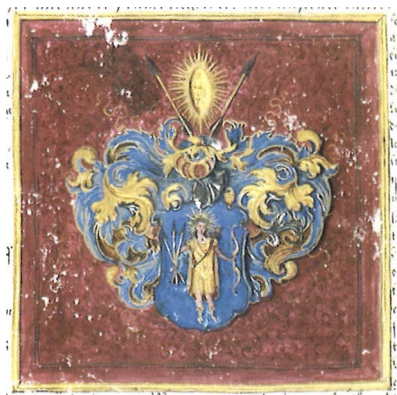
PLANSCH XXVII. Carl Plageman och Hindrich
Eggers (?), Torneringsschabrak för Gustaf II Adolfs
häst till bröllopet med Maria Eleonora av Brand-
enburg 1620. Schabraket användes även vid sorge-
processionen i Wolgast den 16 juli 1633 samt vid
begravningsståget i Stockholm den 22 juni 1634.
Storfutstendömet Finlands vapen krönt av en
sluten kungakrona på schabrakets halskappas
vänstra sida. Livrustkammaren, Stockholm, inv
nr 3053. Ur Lena Rangström, "Gustav II Adolfs
tornerschabrak och skört, 1620", i *Riddarlek och
tornerspel*. (1992).

PLANSCH XXVIII
Hertigdömet Karelens vapen på
Gustav Vasas tumba, Uppsala
domkyrka. Foto författaren.

PLANSCH XXIX
Salomon Jönssons [Boga] vapen, den 12 juli 1594.
Svenska adelsbrev fol 111, Sköldebrevssamlingen,
Riksarkivet, Stockholm.

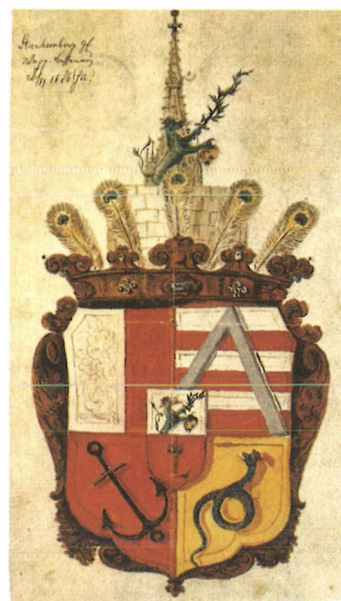
PLANSCH XXX
Johan Skyttes vapen, den 14 augusti 1604) (detalj). Johan Skyttes sköldebrev, KB I. s. 29:1. Kungl biblioteket, Stockholm.

PLANSCH XXXI
Johan Skyttes vapen ur hans baronettbrev av kung Jakob I. KB I. s. 29:1. Kungl biblioteket, Stockholm.

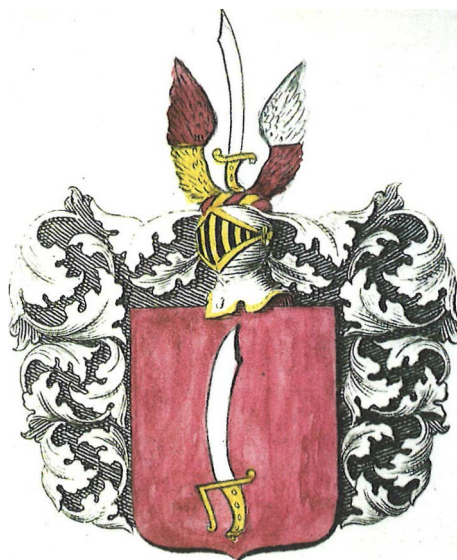
PLANSCH XXXII
Ryss med sabel, ryssebåge, ryssepilar och kiebermössa. Ur Jakob Gottbergs stambok. KB I 87, fol 102v. Kungl biblioteket, Stockholm.

PLANSCH XXXIII
Greve Ernst Rüdiger von Starhembergs förbättrade vapen. Ur Georg Heilingsetzer, "Wappenbesserung für Ernst Rüdiger Graf Starhemberg, 28. November 1686", nr 17/24 i *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683.* (1983).

PLANSCH XXXIV
Biskop Påvel Juustens vapen (1572?).
Svenska adelsbrev fol 65, Sköldebrevs-
samlingen, Riksarkivet, Stockholm.

PLANSCH XXXV
Den ryske bojaren Wasilj Zebetrioffs
(Zebetojoff) svenska adelsvapen, den
13 september 1631. Ur Georg Hinric
Barfod, *Wapen tillhöriga icke introducerade
adeliga ätter 1250-1719*. KB D 247; Kungl
biblioteket, Stockholm.

PLANSCH XXXVI
Fritz Petrovitj Rosladins vapen, 1623. Ridrarhuset, Stockholm. Foto: författaren.